
Україна

ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск третій

Упорядники

*Леонід Губерський, Борис Гуменюк,
Павло Кривонос, Анатолій Денисенко*

Київ • 2003

ББК 66.49(4УКР)я5+63.3(4УКР)Оя5

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА
НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Видається з листопада 2000 року

ВИПУСК ТРЕТІЙ

Засновники:

Дипломатична академія
при Міністерстві закордонних справ України
Генеральна дирекція
по обслуговуванню іноземних представництв
Київської міської державної адміністрації
Історичний клуб «Планета»

Головний редактор
кандидат історични. наук ***Ан толій Денисенко***

Заступник головного редактора
доктор історични. наук ***Борис Гуменюк***

Відповідальний секретар
П Вло Орленко

ISBN 966-7522-07-5

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іван Курас, віце-президент НАН України, академік НАН України, доктор історичних наук

Володимир Ялович, заступник Київського міського голови — секретар Київської міської Ради

Анатолій Орел, заступник Глави Адміністрації Президента України

Леонід Губерський, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук

Борис Гуменюк, ректор Дипломатичної Академії при МЗС України, доктор історичних наук, заступник головного редактора

Павло Кривонос, генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Київської міської державної адміністрації

Сергій Пирожков, заступник секретаря Ради Національної безпеки і оборони України, директор Інституту проблем міжнародної безпеки, академік НАН України

Павло Сохань, директор Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С. Грушевського, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Олексій Онищенко, академік-секретар Національної академії наук України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського

Віктор Андрущенко, ректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук

Станіслав Кульчицький, заступник директора Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук

Анатолій Денисенко, голова Історичного клубу «Планета», кандидат історичних наук, головний редактор

Іван Дробот, доктор історичних наук, професор національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова

Володимир Сергійчук, директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Євген Свиначук, головний радник Міністра закордонних справ України

Михайло Сорока, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Леонід Лещенко, доктор історичних наук

Володимир Різун, директор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук

Павло Орленко, відповідальний секретар

Володимир Лозицький, директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України, кандидат історичних наук

Валерій Солдатенко, зав. відділом Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, доктор історичних наук

Кофі Аннан

Демократія — це спосіб життя

Народився в м. Кумасі (Гана) 8 квітня 1938 р. У 1961 році закінчив Маклестер-коледж у США, навчався в Массачусетському технологічному інституті, де одержав ступінь магістра у сфері управління. З 1962 року — співробітник з адміністративних і бюджетних питань Всесвітньої організації охорони здоров'я в Женеві, економічної комісії ООН для Африки в Аддіс-Абебі, Надзвичайних збройних сил ООН в Ісмаїлі, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у Женеві, центральних установах ООН в Нью-Йорку. У 1995—1996 рр. виконував функції Спеціального представника Генерального секретаря ООН в колишній Югославії.

З 1 січня 1997 р. Кофі Аннан почав виконувати обов'язки Генерального секретаря ООН, а 2001 р. рішенням Генеральної Асамблеї був призначений на другий

термін повноважень. Того ж року Генеральний секретар і Організація Об'єднаних Націй були удостоєні Нобелівської премії миру.

Вільно володіє англійською, французькою, кількома африканськими мовами. Одружений, має трьох дітей.

Знайомство з вашою гостинною землею у червні минулого року переконало, що українська держава перебуває у стані трансформації і починає відігравати належну роль у миролюбній об'єднаній Європі.

З часу завершення Другої світової війни європейські нації прагнули позбутися войовничого націоналізму і увійти в майбутнє з відчуттям глибокої відповідальності за подальшу долю своїх країн, поваги до прав людини, інтересів всіх народів Європейського континенту.

Визначальним у цьому процесі стало створення єдиного

простору духовних і економічних цінностей, що дозволило Європі досягти небаченого процвітання й стабільності. Колишні вороги почали співпрацювати заради миру.

Після закінчення «холодної війни» кордони Європи відкрилися. Люди, яких колись сковували командна економіка і політичні пута, прагнули змін і відвоювання власної свободи.

Україна посіла гідне місце у цих процесах, здійснила нелегкий, але гідний наслідування крок, відмовившись від використання ядерної зброї, реформуючи економіку, заохочуючи приватну ініціативу, інвестиційні процеси.

Звичайно, на шляху інтеграції в європейську співдружність перед Україною постало чимало перешкод як політичного, економічного, так і соціального характеру. Вельми значущим є і психологічний фактор, коли змінюється національна й особиста свідомість.

На тлі цих неминучих процесів з особливою рельєфністю виступають визначальні суспільні цінності. Однією з них є демократія. Повсюдно люди цінують власну свободу вибору, відчують нагальну потребу сказати своє слово при прийнятті рішень, які впливають на їх життя. Факти свідчать, що демократичні країни вкрай рідко, а то й ніколи не воюють між собою. І через мирне вирішення внутрішніх суперечностей демократичний устрій може сприяти відверненню громадянських війн.

Потрібно, щоб мирна передача влади стала нормою, щоб демократію не можна було задушити підступними методами, фальшуванням результатів виборів, управлінням більшістю, яка не переймається проблемами меншості.

Друга ключова цінність, яка лежить в основі європейського досвіду — це плюралізм. Розмаїття культур, віросповідань та поглядів є одним з найбільших досягнень людства. Суспільства, які сповідують плюралізм, зробили найбільш значущі кроки в напрямі стабільності і процвітання. В епоху відкритості кордонів та інформаційних потоків питання полягає не в тому, чи мають суспільства бути плюралістичними, а в тому, як найкраще вони можуть організувати співіснування різних груп населення з різними поглядами та інтересами.

Україна відіграє помітну роль на міжнародній арені. Я висловлюю українському народові від імені світової спільноти вдячність за внесок вашої держави у миротворчу діяльність, яку, я сподіваюся, Україна й далі активно підтримуватиме.

Внесок України — однієї з держав-засновниць ООН — у справу підтримання миру та безпеки у світі не обмежується миротворчістю. Кілька років тому представника вашої країни було обрано Головою Генеральної Асамблеї ООН. Нещодавно Україну було обрано до Комісії ООН з прав людини. Ваша держава є членом Економічної та Соціальної Ради ООН.

У цьому контексті особливого значення набуло видання обсягового й авторитетного щорічника «Україна дипломатична», який містить широку, докладну й достовірну інформацію про іноземні представництва на терені України і українські — в країнах світу. Крім того, він надав свої сторінки як вітчизняним, так і зарубіжним дипломатам, історикам, журналістам-міжнародникам. І що підкупає — щорічник не претендує на істину в останній інстанції, але дає простір для плюралізму думок, слугує благородним цілям ООН.

Бажаю щорічнику успіхів і процвітання

The democracy — value of society

It is a great pleasure indeed to be visiting Ukraine at this time and to see, firsthand, the way your country is being transformed, and is beginning to play its proper role in a peaceful and united Europe.

Since the end of the Second World War, European nations have striven to leave behind the virulent nationalisms of the past, so as to enter a future of accountable government, respect for human rights, and continental harmony. The decisive innovation in this quest has been the integration of separate nations into a single space of shared values and economic opportunity. Under this mantle, and despite setbacks and imperfections, Europe has achieved remarkable prosperity and stability. Not least, it has shown

that even after the most destructive war in history, former enemies could work together for peace.

However, of the better part of half a century, the great project of European cooperation encompassed only part of the continent — as if an orchestra was forced to perform with brass but no strings. Since the end of the Cold War, that has changed. From the Atlantic to the Urals, from the Baltic to the Black Sea, the frontiers of Europe have opened, literally and metaphorically. People once held back by command economies and political shackles demanded change, and succeeded in regaining their freedom.

Ukraine has been part of this liberation. It has taken the enlightened step of forswearing the use of nuclear weapons. It is reforming its economy, working hard to end state monopolies and to put in place the rules and regulatory frameworks that are conducive to investment and that will liberal the creative energies of its people by rewarding individual initiative. Ukraine is also making over the machinery of state, so that government is representative of, and accountable to, the people. You parliamentarians are both a key manifestation of this transition and among its most important guardians.

Of course, the process of European integration will take many years to complete, and there may be setbacks along the road. Already, we can have seen how complicated and painful it can be. There are economic difficulties, social tensions, political fallout and, often, a sense of deeply personal disorientation as national and individual identities evolve adapt. What is vital as the process moves inexorably ahead is that Europe should remain true to its core values.

One of those values is democracy. The principle of democracy is now universally recognized. The right of all people to take part in the government of their country through free and regular elections, enshrined in article 21 of the Universal Declaration of Human Rights, is not peculiar to any culture. People everywhere value their freedom of choice, and feel the need to have a say in decisions affecting their lives. Increasingly, it is understood that democracy, properly implemented, provides the best guarantee of a climate of free discussion, in which the varied groups and individuals in a society can learn from each other and reach agreement on solutions to their common problems. Moreover, the record

shows that democratically governed states rarely if ever make war on one another. And by providing peaceful ways to channel internal dissent, democratic governance can help avert civil wars as well.

One of the great challenges to humankind today is to make not just the principle but the practice of democracy equally universal. Nations in which democracy and the rule of law are already well established need to be vigilant in preserving that achievement. And they will need to work together to help those where democracy is still new or emerging — so that peaceful transfers of power will become the norm, and so that democracy cannot be subverted in insidious ways, through the slow accretion of abuses such as flawed elections and majority rule that takes little account of minority concerns. And in cases such as Ukraine, where the transition to democracy and the moves towards market economies are occurring simultaneously, we must be aware of the danger that democracy may lose support among the population because of the social costs associated with the transition. That is not a reason for slowing down either set of reforms; it is reason to manage its social effects with great care.

A second key value at the heart of the European experience is pluralism. Diversity — of culture, belief and opinion — is one of humanity's greatest strengths. More and more throughout the world, different peoples live side by side. Rather than fear the so-called other, individuals and societies alike can be enriched by these new contacts and relationships. Europe's great success can be attributed in no small part to the contributions of new and vibrant communities of migrants from all over the world. Even on an individual level, whether we recognize it or not, we ourselves are all the products of many traditions and influences, our identities far from fixed.

Societies that embrace pluralism and diversity have taken some of the most critical steps towards stability and prosperity. A constitution that enshrines the principle of equality; laws that guarantee opportunity for all; actions that help all groups feel that they belong to society and that society belongs to them — such steps are the essence of democratic pluralism. By contrast, societies that build walls between people, that shield people from different realms of knowledge and ideas that disenfranchise minorities or otherwise deny any category of people their rights, end up

denying themselves the benefits of humanity's rich endowment. Pluralism is the inevitable face of the new Europe. In an age of open borders and open airwaves, the question is not whether societies are to be pluralistic, but rather how they can best manage the coexistence of many different groups with competing views and interests.

Today, I would like to express to you and through you to the Ukrainian people the appreciation of the international community to the contribution of Ukraine to peacekeeping operations. Without your decision troops could not have been deployed. We are truly grateful for your support and for the contribution of Ukraine in this important area. Allow me to express hope that the deputies of the Verkhovna Rada will continue to enable Ukraine to participate actively in peacekeeping activities.

Ukraine's contribution to international peace and security is not limited to peacekeeping. A few years ago, a representative of your country was elected President of the General Assembly. Ukraine was elected as member of the Commission for Human Rights. Earlier, it was elected as a member of the Economic and Social Council for a three-year term which began in January 2002.

In this context has acquired special signification by the edition of volume and competent year-book «Ukraine diplomatic» which is containing extensive, circumstantial and authentic information about the foreign representations at Ukraine as the Ukrainians representations at the countries of world.

Moreover it gives its pages as a native diplomats so a foreigners diplomats, historians and journalists.

Besides year-book not claims to the truth at the last instance but it gives the space for pluralism of views and serves to generous goals of UN.

I wish to the year-book progress and prosperity.

***The Secretary General of UN
Kofi Annan***

Європейський поступ України

Народився 1938 р. в селищі Ставище Київської області. Одружений, має двох дочок. У 1959 р. закінчив Київський гірничий технікум, працював гірничим майстром на Донбасі, вчився на факультеті іноземних мов Київського університету імені Тараса Шевченка. У 1967—1973 рр. — аташе, другий секретар відділу міжнародних організацій Міністерства закордонних справ Української РСР. З 1973 р. співробітник Секретаріату ЮНЕСКО в Парижі, з 1979 р. — відповідальний секретар Комісії Української РСР у справах ЮНЕСКО, а з 1983 — постійний представник Української РСР при ЮНЕСКО. У 1987—1990 рр. — заступник, перший заступник Міністра закордонних справ УРСР, міністр закордонних справ України. У 1994—1997 рр. — постійний представник України при ООН, а з 1997 по 2000 р. — над-

звичайний і повноважний посол України у Французькій Республіці, постійний представник України при ЮНЕСКО, представник України у Виконавчій раді ЮНЕСКО (з 1998 р.) і за сумісництвом надзвичайний і повноважний посол України у Португальській Республіці. Нагороджений українськими та зарубіжними орденами. У жовтні 2000 р. вдруге став Міністром закордонних справ України.

Перші роки нового століття ознаменувалися новим етапом у розвитку України. Позаду залишилися часи національного романтизму та активного створення засад державності, а часом — і невпевнених спроб на світанку незалежності робити вчинки, гідні країн з багатомісячним державницьким досвідом.

Підбито підсумки, зроблено важливі висновки, що українська незалежність відбулася. І це — незаперечний факт, що Україна подолала стартові труднощі, а її розвиток набуває рис стабільності та цілеспрямованості. І це — усталена тенденція. Україна зробила крок до європейського майбутнього. І це — зважене та остаточне рішення, обумовлене логікою розвитку ситуації на міжнародній арені та всередині нашої держави.

Свого часу, вступивши на шлях незалежності, Україна мала досить туманне уявлення про своє майбутнє. Як і у більшості інших демократій, в основі нашої незалежності стояла велика мрія, але не було чіткого плану. Це була мрія про європейську Україну. Протягом наступних років вона поступово перетворилася на масштабний політичний проект. Над його реалізацією готові нині працювати більшість політичних сил держави.

Перемога проєвропейських політичних сил на парламентських виборах 2002 р., збереження позитивних тенденцій розвитку економіки та подальша консолідація суспільства навколо європейської ідеї підтвердили незворотність політичних та економічних трансформацій, які відбуваються в Україні.

Ми не просимо більше про допомогу. Ми почали бачити в Європі не кредитора і покровителя, а ключового, стратегічного партнера. Ми подорослішали в зовнішньополітичному плані і більш тверезо розраховуємо на свої сили та можливості. Одним словом, на мою думку, ми змінилися в ліпшу сторону і продовжуємо трансформуватися.

18 червня 2002 р. Президент України звернувся до депутатів Верховної Ради з програмним Посланням «Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002—2011 роки: європейський вибір». Вперше за роки незалежності ключовою ідеєю розвитку українського суспільства став курс на європейську інтеграцію. Визначено єдину стратегічну мету зовнішньополітичної діяльності України — повноцінне залучення до процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Наразі перед Україною стоїть наступне важливе завдання — сконцентрувати зусилля на внутрішньополітичному та зовнішньополітичному напрямі для того, щоб рухатися далі європейським шляхом.

Ми докладаємо зусиль до інтенсифікації взаємодії з Європейським Союзом та закладення нових механізмів подальшого співробітництва. Ухвалення рішення розпочати процес інтеграції до євроатлантичних безпекових структур стало важливим кроком до остаточного формування шляхів і засобів забезпечення власної безпеки. Відповідно, ухвалений в рамках Празького саміту Альянсу План дій Україна—НАТО став, за словами Президента України, компасом України «на шляху до своєї Праги», до членства в НАТО.

Напередодні розширення ЄС ми переживаємо важливий момент і у відносинах з цією організацією. Наближення Європейського Союзу до кордонів України вимагає нових підходів до формування нашої європейської політики. Цей процес стає своєрідним каталізатором підвищення ефективності національної економіки і створення ефективнішого інвестиційного клімату, зростання обсягів торгівлі на ринку ЄС, поліпшення руху капіталу з держав-членів ЄС до України.

Європа — це батьківський дім України, від якого вона була відірвана впродовж сторіч і в який вона зараз повертається. Тому виклики, які постають перед Європою — це і виклики перед Україною. Ми повинні пам'ятати: турбулентні роки, в які ми живемо, можливо, увійдуть згодом в історію як момент формування нового ладу в міжнародних відносинах.

Нові шанси, які відкриває доба глобалізації та інформаційної революції, межують з новими ризиками, які ще десять років тому видавалися напівфантастичними. Останні події на Близькому Сході стали сумною ілюстрацією того, наскільки новим і незвичним є сучасний світ, і наскільки взаємопереплетеним є клубок проблем та суперечностей, що склалися у міжнародних відносинах. Геополітичні тектонічні плити зрушили з місця, і ніхто не знає, як виглядатиме ландшафт світової політики після того, як цей процес завершиться.

Це ще раз підтверджує: нам випало жити в час перемін, в глобальний «час пік», який, при всій його складності і небезпеках, є найбільш цікавим і відповідальним для дипломатії. Не треба бути великим пророком, щоб передбачити: наступні роки стануть для дипломатів не менш важливим іспитом, ніж початок дев'яностих, коли на руїнах «холодної війни» виростала нова Європа. Мені залишається побажати дипломатам усіх націй і країн успішно скласти цей іспит.

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Володимир Яловий

Роль Києва як столиці в становленні та розвитку дипломатичних відносин сучасної Української держави

Народився 2 вересня 1953 р. Заступник Київського міського голови — секретар міської Ради. Голова координаційної ради з питань розміщення у місті Києві офіційних представництв іноземних держав і міжнародних організацій. Закінчив Криворізький гірничорудний інститут. Працював на Київському верстатобудівельному об'єднанні, головою виконкому Радянського району м. Києва, начальником управління Міністерства закордонних справ України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва», відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III ступеня.

Проголошення Незалежності України. Я згадую ці дні як якийсь надзвичайний, дивний сон. Стан ейфорії, стан причетності до події і одночасно споглядання, бо неможливо враз бути в кількох місцях.

В це вірилось і не вірилось. День, коли внесли до зали Верховної Ради синьо-жовтий прапор нашої держави і розгубленість в цей момент Леоніда Кравчука.

День підняття прапора біля будинку мерії міста. Такого скупчення людей Київ давно не знав. Людей, що прийшли добровільно, за покликом серця, а не за наказом. Мабуть, щось

подібне відбувалося під час історичних Київських Віч у середні віки.

Ми навіть не уявляли тоді, скільки проблем попереду. Але всі ми стали свідками події, яка була омріяна багатьма поколіннями українців — створення Незалежної Держави.

Це сталося. І раптом ми опинилися сам на сам з величезною кількістю великих і малих проблем, які миттєво постали перед країною і багато з яких мали міжнародний характер.

Сталося так, що за часів Радянського Союзу Україну майже не допускали до міжнародної політики. Єдина організація, в якій наша держава мала голос, була Організація Об'єднаних Націй, та й то в руслі московської політики.

А тут, раптом, мов у калейдоскопі, кожен день нам приносив визнання тієї чи іншої зарубіжної країни. До нас почали приїжджати представники іноземних держав. І тут стало зрозуміло, що по великому рахунку ми не готові для прийняття у себе великої кількості дипломатичних представництв.

Сьогодні, озираючись назад, розумієш, який тягар у той час ліг на місто. Київ і київська влада залишилися сам на сам з розв'язанням цілого комплексу життєво важливих проблем, головною з яких було розміщення дипломатичних представництв.

У цей період приймається урядове рішення про створення на базі Управління у справах консульського корпусу Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв (ГДІП). Але якщо за часів Радянської України в м. Києві працювали 12 консульств іноземних держав, а Управління у справах консульського корпусу займалося в основному розподілом дефіцитів, то настали часи, коли треба було займатися всебічним облаштуванням іноземних дипломатів у нашій країні. Тому й ГДІП було створено як госпрозрахункове комунальне підприємство, підпорядковане Київській міській державній адміністрації. Саме на цю організацію було покладено розміщення іноземних посольств і консульств в м. Києві.

З метою забезпечення плідної і чіткої роботи в місті було створено Штаб по розміщенню іноземних представництв. Керував ним Секретар Київської міської Ради Володимир Діброва. Ідея була правильною — максимально об'єднати всі відповідні структури м. Києва. Постав цілий комплекс проблем, пов'язаний не тільки із самими приміщеннями, а й з їх охороною, стоянками автомобілів, облаштуванням сімей дипломатів.

Але все ж таки головною проблемою було розміщення, яке за собою тягнуло цілий комплекс юридичних питань. Треба зауважити, що правовий аспект вирішення питань в молодій українській державі не був сформований. Київ взяв на себе ініціативу і водночас величезну відповідальність перед світовим співтовариством.

Певний час Штаб по розміщенню іноземних представництв не мав достатніх повноважень. У 1994 р. було вирішено створити Координаційну Раду з питань розміщення представництв з наданням їй більш широких повноважень. Фактично датою народження Координаційної Ради є 27 лютого 1995 р. Варто сказати, що на перших порах Штаб, а потім Координаційна Рада збиралися двічі на тиждень. І якщо в перші роки Незалежності України посольства іноземних країн часто розміщувалися в готелях, гуртожитках, проектних інститутах, то з часом все більше представництв отримували окремі приміщення.

Що стосується проектних інститутів, то, опинившись на початку 90-х з великими приміщеннями, але без достатніх обсягів роботи, деякі з них почали гарячково здавати квадратні метри під різноманітні фірми і фірмочки, що інколи призводило до того, що від самих інститутів залишалася тільки табличка біля вхідних дверей. Тому часто на Координаційній Раді заслуховувалися керівники подібних державних установ. До речі, і по сьогодні деякі іноземні представництва містяться в подібних приміщеннях (наприклад, Посольство Держави Ізраїль).

На Координаційній Раді вирішувалися питання землекористування, власності, оренди.

Сьогодні ми сприймаємо як належне розміщення по вул. Грушевського, 32 посольства Китайської Народної Республіки, по вул. Артема, 50/51 — цілий дипломатичний комплекс: Посольство Республіки Хорватія, консульський відділ Посольства Республіки Вірменія, Посольство Киргизької Республіки. Схожий комплекс утворився по вул. Січневого повстання, 6—6Б: консульство Великобританії, Посольство Латвійської Республіки, Посольство Республіки Молдова, Посольство Республіки Білорусь.

По вул. Круглоуніверситетській, 10 розмістилося представництво Європейської комісії, а поруч — у дванадцятому номері — Посольство Ісламської Республіки Іран.

Зазвичай іноземні представництва тяжіють до центру міста,

тому приміщення колишніх райкомів КПУ відразу стали у пригоді. В Залізничному розмістилося Посольство Російської Федерації, в Ленінському — Посольство Туркменістану, в Шевченківському — Посольство США.

Список можна продовжувати, бо і сьогодні на земельних ділянках, відведених містом, відкриваються нові посольства. Наприклад, Королівства Нідерландів біля церкви Богородиці Пирогощі — в самому центрі історичного Подолу. По вул. Б. Хмельницького, 25 нещодавно відкрита канцелярія посольства ФРН.

Важливим фактором є принцип взаємності. За цим принципом були відкриті посольства Туркменістану, Республіки Узбекистан, Словацької Республіки, Чеської Республіки, Республіки Куби і відповідно наші представництва за кордоном.

Але тоді, на початку 90-х, постала одна проблема — кадрова. На час проголошення Незалежності в українському МЗС працювало близько 50 осіб. Не слід забувати, що дипломатія всього Радянського Союзу концентрувалася в Москві.

І знову в підборі та підготовці кадрів провідну роль відіграло місто. Київ дав багато дипломатів середньої ланки. Це — друзі та треті секретарі посольств, співробітники консульських служб, технічні працівники. Викладачі київських вузів, професура, чия діяльність була пов'язана з міжнародною політикою, стали шанованими практиками — співробітниками МЗС, дипломатичними представниками різних категорій. Торговим представником нашої країни за кордоном став заступник голови Київської міської адміністрації Микола Ярошенко.

Крім того, варто сказати про наших журналістів та письменників. Олександр Божко — кореспондент «Літературної України», редактор журналу «Всесвіт», відповідальний секретар Київської організації Спілки письменників України в 1996 р. був призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Вірменія, Дмитро Марков — головний редактор Генеральної дирекції всесвітньої служби радіомовлення Укртеле-радіокомпанії — в 1998 р. був призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль, а з 1999 р. і в Республіці Кіпр за сумісництвом, Юрій Щербак — секретар правління Спілки письменників України в 1992–1994 рр. — послом України в Державі Ізраїль, в 1994–1998 рр. — послом у США, а з 2000 р. — Надзвичайним і Повноважним Послом

України в Канаді. Ще один письменник, свого часу головний редактор журналу «Всесвіт», секретар правління Спілки письменників України Дмитро Павличко в 1995–1998 рр. очолював дипломатичну місію України в Словацькій Республіці, а з 1999 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Польща. Заступник голови КМДА з зовнішньополітичних питань Олександр Тараненко в 1995 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба, з 1997 р. — в Королівстві Іспанія, а з 1998 р. і у Князівстві Андорра за сумісництвом.

Багато років працював на керівних посадах в районних та міських органах виконавчої влади м. Києва Юрій Рилач. У 1992 р., будучи начальником Головного управління торгівлі Київського міськвиконкому, Юрій Олександрович переходить на роботу в МЗС, стає заступником міністра закордонних справ, а в 1998 р. його призначають Надзвичайним і Повноважним Послом України в Словацькій Республіці.

У ці роки і я переходжу на роботу в МЗС. Займаюся безпосередньо питаннями розміщення іноземних представництв в Україні, а наших — за кордоном. На той час це був тільки Київ, бо консульства в інших містах нашої держави ще не відкривалися.

Для цього періоду надзвичайно важливою ланкою дипломатичної роботи стали відносини Києва з містами-побратимами.

І якщо угод з містами-побратимами на час проголошення Україною Незалежності було всього 10, то зараз їх вже 53. Процес триває. Але тоді, на початку становлення міжнародних відносин молодого української держави, міста-побратими Києва відіграли в багатьох випадках вирішальну роль. Наприклад, місто Единбург в Шотландії виділило окремий будинок для розміщення консульства України. Мюнхен теж всіляко допомагав відкриттю Генерального консульства України в ФРН.

Взагалі напрям роботи м. Києва з містами-побратимами є однією із складових регіональної політики нашої держави.

Спочатку, як ми знаємо, Київ підписував угоди про співробітництво з великими містами, але не з столицями. Із столицями підписувала угоди Москва. Тому за радянських часів спорідненими містами були: Ухань, Кіото, Тампере, Тулуза, Оденсе, Флоренція, Единбург, Чикаго.

Але з набуттям Незалежності столична влада, депутати Ки-

їв ради зрозуміли, що в регіональній дипломатії треба виходити на новий рівень.

І тут з'явилася дилема: з ким продовжувати підписання угод, з якими містами.

Знайшли компроміс: продовжити виконання вже діючих угод, але надалі орієнтуватися на підписання угод тільки із столицями іноземних держав.

Так з'явилися угоди з Варшавою, Пекіном, Москвою, Тбілісі, Таллінном, Вільнюсом, Баку, Ташкентом, Хельсинки, Брюсселем та іншими.

Розширилася географія міжнародних зв'язків, дедалі більше поширювалася інформація серед зарубіжних країн про Київ, а разом з цим і про Україну в цілому. Хоча ми розуміємо, що це питання потребує великої роботи, тому що і в Європі, і в усьому світі майже не знають про Київ як столицю Незалежної держави.

Але вирішення політичних питань неможливе без тісного зв'язку з економічними та культурними. Поновлюється традиція проводити дні столиць в різних країнах.

Недавні дні Москви в Києві показали, наскільки важливі ці зустрічі. Був прийнятий план відносин між Києвом та Москвою на найближчі два роки — 2003 і 2004. Був визначений напрям розвитку політичних, економічних, культурних відносин.

Київ проводив свої дні в Варшаві, в Чикаго, в Москві, наприкінці 2002 р. — в Нью-Йорку.

Останнім часом у нас пожвавішали відносини безпосередньо з азійським регіоном. Київ приймав кілька шанованих делегацій з Пекіна, Ханоя.

У свою чергу у В'єтнамі перебувала делегація представників київської влади. Під час цих зустрічей відкрилася перспектива участі наших будівельників у спорудженні метро в столиці В'єтнама.

Ще один приклад — відносини з Пекіном. Ми зустрічали нове тисячоліття і саме керівники мерії Пекіна подарували Києву яскраве, святкове новорічне освітлення. Це був жест побратимських, добрих відносин між двома столицями, а відповідно — між двома державами.

Останнім часом дедалі більше після ремонту та реконструкції відкривається нових іноземних посольств. Це посольства

Республіки Узбекистан (вул. Володимирська, 15), Республіки Куба (Бехтеревський пров., 5), нова споруда посольства Федеративної Республіки Німеччини (вул. Б. Хмельницького, 25).

Серед економічних проєктів слід відзначити підписаний останнім часом проєкт із Світовим Банком на 250 млн доларів, що передбачає теплоенергопостачання міста.

Інколи важко виділити, що первинне: дипломатія міста Києва — дипломатія столиці чи дії професіоналів з МЗС. Та для нас це не принципово. Спільна справа. А головна мета — це достойне місце України серед світового співтовариства.

Колись, ще у ХІХ ст. відомий український письменник і політичний діяч Пантелеймон Куліш вказував як на головну ваду України та українців на притаманне нам хуторянство. Багато води сплило з часів Пантелеймона Куліша, але вада, на жаль, залишилася.

Київ є взірцем не тільки зовнішньої, але й внутрішньої регіональної політики. Це передусім всебічна допомога нужденним під час повені в Закарпатті, при будівництві доріг на Чернігівщині, облаштуванні Берестечка, будівництві храму св. Володимира в Херсонесі, реконструкції набережної в Ялті та ін.

Київська влада ділом виступає за спільні зусилля, спрямовані на розбудову нашої держави. Одинакам не вижити — так було завжди, так вчить історія: князів поодиноці розбивали. Коли ж вони гуртувалися, то виходила сильна і розвинена в політичному, економічному та культурному плані держава. Ми у Києві за достойне життя, за багату, самодостатню державу і прекрасну її столицю.

Леонід Губерський

Європейські студії у навчальних закладах України

Народився 4 жовтня 1941 р. у Миргороді. Закінчив філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Директор Інституту міжнародних відносин, член-кореспондент НАНУ, заслужений працівник народної освіти України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого, державними нагородами Болгарії, Італії, Португалії. Автор низки монографій з питань філософії, інформації, суспільствознавства. Володіє іспанською мовою. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

Поява низки нових незалежних держав на пострадянському терені й фундаментальні перетворення у політичних та економічних системах постсоціалістичних країн Центральної і Східної Європи докорінно змінили геополітичний простір європейського континенту, вирішальним чином вплинули на визначення геополітичної орієнтації Української держави. Національні інтереси України об'єктивно потребують утвердження її як впливової європейської держави, повноправного члена Європейського Союзу.

Ідея єдності з Європою, вірності європейським ідеалам демократії і громадянських свобод нерозривно пов'язана з ідеєю української державності і є політичною константою розвитку нашої країни. Вона постійно звучить з моменту відродження незалежності у 1991 р. Як зазначається у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», набуття асоціації з Європейським Союзом, а згодом повноправного членства в ЄС є основою стратегії економічного та соціального розвитку держави на найближчі десятиріччя.

Як свідчить досвід, успіх реалізації нашою державою свого стратегічного курсу вирішальною мірою залежить, з одного боку, від успішного реформування всіх сфер внутрішнього життя суспільства з метою їх адаптації до усталених загальноєвропейських норм, з іншого — досягнення відповідних змін у суспільній свідомості та підготовці кадрів, здатних до професійної діяльності, пов'язаної з євроінтеграційним поступом України.

Усе це, у свою чергу, потребує радикальних змін у національній системі освіти. Згідно з Указом Президента України «Про Стратегію інтеграції України до ЄС» важливим напрямом процесу входження до Європи має стати культурно-освітня інтеграція, що має охопити галузі середньої і вищої освіти, науку, культуру. Активну участь в інтеграційному процесі мають взяти вищі навчальні заклади України. У згаданому документі, що регулює основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом, йдеться, зокрема, про підвищення ефективності роботи державних установ, створення в міністерствах структур, підрозділів, що відповідають за розвиток відносин України та ЄС.

Проте, чи є в Україні достатня кількість спеціалістів з європейської проблематики? Для реалізації поставленої мети в Указі Президента України «Про Стратегію інтеграції України до ЄС» передбачено створення та запровадження нових спеціалізацій з питань ЄС у межах навчальних програм вищих навчальних закладів.

В академічних колах України вже давно йдеться про утворення та функціонування в нашій державі системи європейських студій. Існує кілька поглядів щодо визначення терміна «Європейські студії» чи «Єврознавство». Деякі дослідники розглядають «Єврознавство» як окрему спеціальність, навчальні програми якої включають широке коло питань: економіка, політика, культура, мистецтво, мовознавство. Проте в умовах поглиблення спеціалізації системи вищої освіти цей підхід видається дещо обмеженим. У більшості країн світу «Єврознавство» розглядається як сукупність гуманітарних наук, а не як окрема наука. Європейські студії представляють собою узагальнену назву низки наук: мови, літератури, історії, філософії, економіки, права, політики. Тому доцільним було б впровадження міждисциплінарного підходу до європейських студій, який би включав утворення спеціалізацій з європейської проб-

лематики з широкого кола спеціальностей: економіки, історії, політичних наук, права, мовознавства тощо.

На жаль, навчальні програми більшості вищих навчальних закладів України не відповідають реаліям сьогодення. Для порівняння хоч би кількісних показників зазначимо, що в Сполучених Штатах Америки сьогодні діє близько 200 науково-дослідних та освітніх центрів з європейських досліджень, у Великій Британії європейські студії викладаються майже в 90 вищих навчальних закладах.

Безумовно, в умовах економічної та соціальної кризи в нашій країні таке порівняння з високорозвинутими країнами може здатися декому некоректним. Проте досвід сусідньої Польщі, де в 171 вищому навчальному закладі запроваджено спеціалізовані програми з європейської проблематики, свідчить про інше. Ми можемо багато говорити про належність України до європейської спільноти, про пріоритетність європейського напрямку для наших національних інтересів. Але чи готові ми самі до цього? Чи маємо ми достатньо інформації та висококваліфікованих спеціалістів з «єврознавства»?

Іншою проблемою системи вищої освіти України в умовах перехідного періоду є недостатнє фінансування. Ця болюча проблема за нинішніх умов може бути вирішеною лише за умови збільшення джерел позабюджетного фінансування наукової та навчально-методичної роботи, активізації участі українських вищих навчальних закладів у міжнародній культурно-освітній інтеграції.

Зрозуміло, що розгалуження міжнародного співробітництва не має бути просто самоціллю. Через розширення міжнародних контактів українські вищі навчальні заклади не лише мають змогу отримати доступ до новітніх технологій та методик у сучасній навчальній сфері, що сприяло б підвищенню рівня фахової підготовки молодих спеціалістів. Дуже важливим у наших умовах є й той факт, що найшвидше входження до світового науково-освітнього співробітництва, участь у міжнародних освітніх програмах відкриває для українських вищих навчальних закладів шлях до позабюджетних джерел фінансування.

Проблема цільового пошуку, знаходження та грамотного використання позабюджетних джерел фінансування (що, у комплексі, визначається збірним поняттям «фандрейзинг») є доволі новою для нашої системи освіти, що потребує серйозно-

го вивчення та вироблення власної політики та практичних заходів.

У попередні роки фінансування вищої освіти в УРСР мало досить простий характер. Адже практично 100% бюджету кожного інституту чи університету становили надходження з державних джерел. Із впровадженням принципів ринкової економіки вищі навчальні заклади отримали самостійність, але поряд з перевагами цей новий стан надав не лише права, а й вимагав певних обов'язків.

Відтак постала проблема залучення до фінансування навчального процесу так званих третіх джерел, оволодіння методикою і принципами фандрайзингу. Варто пам'ятати, що фандрайзинг не є синонімом благодійності. У ньому закладений елемент співробітництва, а не чистого споживання. Він має на меті встановлення продуктивних особистих та інституційних контактів з організаціями-донорами, які необхідно буде надалі підтримувати з метою їх використання у довгостроковій перспективі.

Вивчення, адаптація та практичне втілення в Україні досвіду фандрайзингу, що протягом багатьох десятиліть накопичувався в країнах Європи та Америки, успішно діючи й розвиваючись, повинні сприяти тому, щоб часто повторювані слова про необхідність приведення української вищої освіти до міжнародних та європейських стандартів були не просто словами.

Одним з найбільш важливих та дієвих інструментів інтеграції України до європейської спільноти, включаючи й культурно-освітню інтеграцію, є співробітництво в рамках програми технічної допомоги Європейського Союзу новим незалежним державам (програма ТАСІС). Допомога Україні з боку ЄС становить приблизно 25% загального обсягу ресурсу технічної допомоги, яка подається нашій державі провідними міжнародними організаціями та країнами-донорами. Україна займає друге після Росії місце за обсягами отримання фондів Європейської Комісії в рамках програми ТАСІС.

З метою реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС у липні 2002 р. було укладено Угоду про науково-технічне співробітництво. Реалізація цієї угоди передбачає визначення пріоритетних напрямів співробітництва у цій сфері та можливу участь українських наукових інституцій у програмах ЄС. На сьогодні Україна бере участь,

головним чином, у відкритих конкурсах ІНТАС та ІНКО-Копернікус, які фінансуються за рахунок бюджету Рамкових програм. На нашу думку, саме приєднання України до 6-ї Рамкової програми ЄС з досліджень має стати наступним кроком інтеграції України до єдиного європейського дослідницького простору.

Співробітництво України з Європейським Союзом в галузі освіти здійснюється і в рамках Трансевропейської програми у сфері вищої освіти (ТЕМПУС), що була схвалена Радою Міністрів Європейського Союзу 7 травня 1990 р. для вдосконалення систем вищої освіти в країнах-партнерах ЄС. В основу програми покладено усвідомлення важливої ролі вищих навчальних закладів у процесі соціального, економічного та культурного розвитку. Саме вони є джерелом спеціалізованих знань, людських ресурсів та центрами підготовки нової генерації політичних лідерів.

З 1993 р. програма ТЕМПУС діє в Україні. У процесі реалізації програми ТЕМПУС-III (2000–2006 рр.) ЄС інвестував в національну вищу освіту понад 24 млн єкю. Всього здійснено 90 проектів у 40 вищих навчальних закладах. На даний час в 33 українських університетах реалізується ще 36 проектів.

У межах цієї програми існує кілька проектів з європейських досліджень, зокрема, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському державному університеті імені І.Франка, в Одеському державному університеті імені І.І.Мечнікова, Міжнародному науково-технічному університеті, Тернопільській академії народного господарства. Крім цього, у низці університетів України викладають навчальні курси, пов'язані з європейською тематикою.

Структура навчальних програм та підхід до визначення терміна «еврознавство» в кожному з навчальних закладів різні. Саме тому ми хотіли б поділитися у цій статті власним досвідом організації системи європейських досліджень в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, якому у жовтні 2003 р. виповниться 60 років. Він є головним центром з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Виконуючи основні положення Указу Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» 1998 р., послань Президента України до Вер-

ховної Ради «Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.» та «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр.», програм діяльності Кабінету Міністрів України, Інститут значну увагу у своїй науковій та освітній діяльності приділяє європейській проблематиці.

За 5 спеціальностями щорічно Інститут закінчують понад 350 магістрів та спеціалістів, відбувається захист 15 докторських та кандидатських дисертацій, друкується до 30 підручників, навчальних посібників та наукових монографій, проводиться до 40 міжнародних наукових конференцій та семінарів.

Триває активна співпраця у рамках міжнародних програм у сфері вищої освіти та наукових досліджень. У 1997 р. Інститут вперше в історії України став вищим навчальним закладом-координатором проекту програми ТЕМПУС/ТАСІС.

Проект Інституту міжнародних відносин «Підготовка спеціалістів у сфері європейських досліджень» (базова кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики) був підготовлений разом з вищими навчальними закладами-партнерами: Вільним університетом Брюсселя (Бельгія), Інститутом політичних досліджень університету м.Мюнстер (Німеччина) та Університетом м.Халл (Великобританія). Мета проекту — підготовка фахівців з проблем європейської політики. З 1 вересня 1998 р. на базі Інституту відкрито дворічну магістратуру з новою для України спеціалізацією — «Європейська політика». В межах проекту ТЕМПУС готуються нові навчальні курси, здійснюється стажування українських магістрів, аспірантів та викладачів у вищих навчальних закладах-партнерах у ФРН, Бельгії та Англії. З лекціями перед магістрами та аспірантами виступають найкращі професори вищих навчальних закладів-партнерів.

У 2002 р. завершено реалізацію проекту програми ТЕМПУС «Створення Національного іноваційного Центру з міжнародних освітніх програм». Партнерами ІМВ у цьому проекті були Міністерство освіти та науки України, Університет м. Аахен (ФРН) та Імперський Коледж (Лондон, Великобританія). Упродовж 2001–2002 рр. було проведено загальноукраїнський семінар вищих навчальних закладів України з фандрайзингу, 6 регіональних семінарів, розроблено інформаційну базу вузів України трьома мовами, інформаційну базу міжнародних фондів та організацій, підготовлено серію методичних

розробок з проблем залучення позабюджетного фінансування вищої освіти в Україні, 18 інформаційних випусків бюлетеня «ІНКОС».

В рамках проекту створено Інноваційний центр з міжнародних освітніх програм «ІНКОС». Діяльність Центру має стати однією із складових процесу реформування системи вищої освіти в Україні через активне застосування фандрайзингу, тобто залучення українських вузів до позабюджетних джерел фінансування (насамперед зарубіжних і міжнародних фондів), їх участь у міжнародних наукових та освітніх програмах, встановлення прямих взаємовигідних контактів з зарубіжними партнерами тощо. «ІНКОС» забезпечує надання інформації з міжнародних проектів у галузі науки та освіти всім кафедрам Інституту, Університету, а також 53 вищим навчальним закладам України. На замовлення Міжнародного Фонду «Відродження» Центр підготував базу даних з наукових проектів вищих навчальних закладів України двома мовами для іноземних партнерів («Пропозиції вищих навчальних закладів України щодо міжнародного науково-технічного співробітництва»).

Під час реалізації проекту було надруковано низку публікацій з питань фандрайзингу в сфері вищої освіти. Серія посібників, підготовлена фахівцями Інституту міжнародних відносин та Інноваційним центром «ІНКОС», присвячена як загальним, так і вузьким проблемам методики залучення позабюджетних джерел фінансування для розвитку вищих навчальних закладів, насамперед через розвиток взаємовигідного співробітництва з міжнародними та зарубіжними фондами і організаціями, що фінансують освітні проекти, європейськими, американськими та іншими вищими навчальними закладами.

Продовжується реалізація трирічної програми ТЕМПУС з проекту «Дослідження європейського права в університетах України» разом з Львівським державним університетом та університетами Австрії, ФРН, Швеції, Великобританії. У межах цього проекту забезпечено розробку якісно нової навчальної програми, що включатиме 12 нових навчальних курсів з європейського права, навчання студентів, стажування аспірантів, викладачів. Проектом передбачені проведення наукових конференцій, тренінгів для представників неакадемічних інституцій (як державного, так і приватного сектору), організація лекцій професорів зі Львова та Києва в інших українських універси-

тетях. Влітку 2003 р. планується проведення Літньої школи з європейського права для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів України. В межах цього проекту передбачається стажування українських студентів та аспірантів в структурах ЄС у Брюсселі, Страсбурзі та Люксембургу (Європейська Комісія, Європейський парламент та Суд Європейських Співтовариств), що дасть змогу оцінити діяльність цих інституцій зсередини.

Проект програми ТАСІС «Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони» (базові кафедри міжнародного права, міжнародного приватного і митного права, порівняльного правознавства), в якому Інститут визнаний Європейською Комісією реципієнтом допомоги, передбачає підвищення кваліфікації 20 викладачів Інституту, проведення 22 навчальних семінарів в Україні, Польщі, Греції та Росії, створення Центру дистанційної освіти, підвищення кваліфікації 200 слухачів з близько 30 центральних органів державної влади, включаючи Адміністрацію Президента, Верховну Раду, Кабінет Міністрів, міністерства та державні відомства України.

Тривалість проекту — 3 роки, вартість — 2,5 млн євро. Консорціум виконавців складається з 5 компаній та університетів на чолі з компанією «Кволіті — Релайабіліті» (Греція), Фондацією Європейських студій (Польща), Університетом Париж-І (Франція), Московським державним інститутом міжнародних відносин МЗС Росії. Імплементация проекту сприятиме значному розширенню міжнародного співробітництва Інституту. Вперше Інститут залучений до безпосередньої реалізації міждержавних угод України.

Крім цього, проект має вирішити ще одне завдання. Однією з головних передумов входження України у європейський політичний та економічний простір є адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Лише послідовне наближення національного права до права ЄС може стати тим критерієм, за яким ЄС може оцінити серйозність намірів нашої держави приєднатися до Європейських Співтовариств. Проблемою для України в цьому контексті залишається брак кваліфікованих фахівців, які були б здатні визначити та реалізувати першочергові галузеві завдання адаптації, недостатність заходів щодо реформування системи юридичної освіти, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців з метою приведення

її у відповідність із потребами у спеціалістах з питань європейського права. Цей проект саме і розрахований на відповідну перепідготовку держслужбовців, представників приватного сектору, на сприяння економічному та правовому співробітництву між Україною та Європейським Союзом.

У 2002 р. Інститут виграв і почав реалізацію нового проекту програми ТЕМПУС «Вивчення міжнародних фінансів в українських університетах» загальною вартістю 490 тис. євро. Разом з партнерами — Запорізьким національним технічним університетом, Університетом м.Ліверпуль (Великобританія), Технологічним інститутом Західної Македонії (Греція), Вищій школи Лісус (Бельгія) — Інститут передбачає створення магістерської програми з міжнародних фінансів, навчання студентів, аспірантів, стажування викладачів, підготовку 6 підручників, зміцнення матеріально-технічної бази Інституту, організацію курсів лекцій 12 іноземних професорів.

Одним з пріоритетних у діяльності Інституту було і залишається завдання підготовки іноземних громадян. За останні роки намітилася позитивна тенденція щодо кількісного зростання контингенту іноземних громадян, які навчаються в Інституті. Не секрет, що саме навчання іноземних студентів є одним з найдієвіших механізмів поширення інформації про державу, створення позитивного іміджу України у світі, зміцнення двосторонніх зв'язків з іншими країнами. На жаль, часто однією з перешкод є мовний бар'єр: відсутність у наших вищих навчальних закладах програм чи окремих курсів, які викладалися б іноземними мовами, передусім англійською, певним чином обмежує можливості участі в міжуніверситетських обмінах студентів та викладачів, зокрема, стажування іноземних студентів в наших університетах. За приклад можемо взяти європейську програму «Сократ», англійськомовні магістерські програми в університетах Бельгії, Нідерландів чи Італії.

Прагнучи змінити ситуацію, в Інституті міжнародних відносин завершено підготовку нового проекту, який передбачає відкриття англійськомовної магістерської програми з міжнародних фінансів для студентів з країн Центральної та Східної Європи за участю 14 університетів Великобританії, Франції, ФРН, Італії, США, Канади, України. Фінансування цього проекту передбачається групою німецьких банків.

У процесі виконання міжнародних проектів на початку

1999 р. в Інституті вперше в Україні було створено Центр європейських студій, яким готуються і впроваджуються нові спеціальності і спеціалізації з європейських студій, а також комплекси основних та спеціальних дисциплін з європейської тематики, здійснюються наукові дослідження з проблем розвитку європейського регіону, дисемінація навчального, методичного та наукового досвіду з європейських досліджень серед українських вищих навчальних закладів, поглиблення всебічних стосунків Інституту з провідними зарубіжними центрами європейських студій.

В Інституті відкрито нові однорічні та дворічні магістерські програми за спеціалізаціями «Європейська політика» (спеціальність «Міжнародні відносини»), «Європейська економіка та інтеграція» (спеціальність «Міжнародні економічні відносини»), «Європейське право» (спеціальність «Міжнародне право») та «Інформаційні системи в Європі» (спеціальність «Міжнародна інформація»), які надають унікальну можливість отримати у провідному вузі сучасну освіту у сфері міжнародних відносин з орієнтацією на європейські спеціалізації.

Вже третій рік на базі Інституту міжнародних відносин проводиться Літня школа європейських досліджень, у роботі якої беруть участь студенти багатьох вузів України. Особлива увага в ході реалізації проекту приділяється підготовці та підвищенню кваліфікації викладачів ІМВ та інших вищих навчальних закладів України, які переймаються цими проблемами. Програмами Літньої школи передбачено також короткострокову перепідготовку професійних робітників міністерств та відомств України, зокрема Міністерства закордонних справ, які працюють з відповідними структурами Європейського Союзу.

У межах реалізації курсу уряду на інтеграцію України до європейських структур Київський національний університет імені Тараса Шевченка бере активну участь у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві. Так, у вересні 1998 р. в межах офіційного візиту Президента Франції Жака Ширака в Україну відбулася церемонія підписання Угоди про співробітництво між Київським університетом та французьким університетом Нансі-2. Угода передбачає співробітництво у сферах європейського законодавства, європейської політики, історії європейського будівництва, європейської економіки та міжнародної інформації. Під час переговорів уряд Франції повідомив про своє рішення надати грант для реалізації Угоди. Особли-

вим положенням Угоди є додаток про можливість співпраці в межах багатосторонніх європейських проектів, зокрема програми ТЕМПУС/ТАСІС.

Положення угоди передбачають стажування студентів, обмін викладачами, подвійне керівництво дисертаційними дослідженнями, створення фонду спеціалізованої літератури з європейської економіки та права, спільне видання наукової та навчальної літератури.

Інститут міжнародних відносин також активно співпрацює з іншим французьким вищим навчальним закладом — університетом Пантеон-Асса. Передбачено відкриття навчальної програми з французького та європейського права для студентів 4 та 5 курсів відділення «міжнародне право» Інституту міжнародних відносин. У червні 2002 р. вперше в історії України 17 випускникам ІМВ після закінчення цієї навчальної програми видали дипломи Університету Париж-II та Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Інститут підписав понад 40 угод про співробітництво з провідними університетами Європи і світу. Він активно співпрацює з Фондом Ф. Еберта, Фондом ДААД, Фондом К. Аденауера, Фондом Розі Люксембург, Фондом «Євразія», Міжнародним фондом імені Ярослава Мудрого, Міжнародним фондом «Відродження». Кафедра іноземних мов Інституту має тісні контакти з Центром сучасних іноземних мов Ради Європи (м. Грац, Австрія). Таке співробітництво дає можливість забезпечити участь студентів, аспірантів та викладачів Інституту міжнародних відносин у міжнародних наукових конференціях, навчання за кордоном, надання стипендій, видання посібників та збірок наукових робіт студентів, аспірантів та викладачів з європейської проблематики.

Однією із складових діяльності Інституту міжнародних відносин є участь студентів, аспірантів та викладачів у міжнародних наукових конференціях, семінарах, міжнародних наукових програмах. Щорічно в Інституті міжнародних відносин проходить понад 40 наукових конференцій, семінарів, круглих столів, з них приблизно половина — з європейської тематики. Найбільшу зацікавленість у 2001–2002 рр. викликали: «Європейський вибір України: внутрішні перетворення і пошук нової зовнішньої політики та ролі у сфері безпеки «Україна та регіональне співробітництво у сфері безпеки: погляд у майбутнє».

У минулому навчальному році Інститут міжнародних відносин брав участь у 32 закордонних наукових конференціях, семінарах, таких як «Німеччина і Нові Незалежні Держави у міжнародних відносинах» (16–23.03.2002, м. Брюль, ФРН), «Литва й Україна на шляху до Європейського Союзу» (15–21.04.2002, м. Вільнюс, Литва), «Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС» (16–19.10.2002, Берлін, ФРН).

Одним з пріоритетних напрямів навчально-методичної діяльності Інституту за останні роки стало удосконалення навчальних планів спеціальностей з посиленням акценту на організацію самостійної роботи студента та індивідуальну роботу викладача зі студентами, враховуючи світовий досвід організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Проте, в процесі реалізації цих завдань постав ряд проблем, пов'язаних з навчально-методичним та інформаційним забезпеченням навчального процесу.

Для поліпшення навчально-методичного забезпечення навчального процесу за останній рік було опубліковано 30 монографій, підручників та навчальних посібників, більша частина яких присвячена європейській проблематиці: «Розширення ЄС: теорія і практика інтеграційного процесу», «Економічний розвиток. Європейський контекст», «Європа і глобальне інформаційне суспільство: практика європейської інтеграції», «Європейський Союз: заснування і етапи становлення», «Правові заходи регулювання економічного співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами» тощо.

Визначення Україною ключовим зовнішньополітичним пріоритетом інтеграцію до ЄС зумовлює особливий інтерес до вивчення правових питань функціонування європейських інтеграційних процесів. Одним з вагомих результатів плідного співробітництва Інституту міжнародних відносин з західними партнерами стала поява низки українських видань підручників європейських фахівців. Так, спільно з Університетом Нансі-ІІ в межах міжурядової програми співробітництва з університетами Франції було зроблено переклад підручників професора Страсбурзького університету імені Робера Шумана Ж.-Л. Сорона «Курс з європейських інституцій: європейська головоломка» та професора Університету права, економіки та наук Екс-Марселя Луї Дюбуї та професора Університету Пантеон-Асса (Париж-ІІ) Клода Блюмана «Матеріальне право Європейського

Союзу». У цих працях здійснена вдала спроба висвітлити основні аспекти матеріального та інституційного права Європейського Союзу, в першу чергу, питання вільного пересування робочої сили, капіталів, товарів та послуг. Українське видання підручників має велике значення, оскільки дозволяє ознайомитися з практичними питаннями правового регулювання європейських інтеграційних процесів.

На виконання державної програми розвитку дистанційної освіти в Україні на 2002—2004 рр. в Інституті проводяться заходи по впровадженню у практику різноманітних форм дистанційного навчання. У подальшому ставиться завдання забезпечити широкий доступ до освітніх ресурсів Інституту шляхом використання сучасних інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж, реалізації системи безперервної освіти «через все життя» як для нинішніх студентів та випускників ІМВ, так і більш широкого кола бажаючих. У 2002 р. в рамках проєкту ТАСІС «Європейське право: Київ та регіони» започатковано створення Центру дистанційного навчання на базі відділення післядипломної освіти.

Важливим напрямом діяльності Інституту є викладацька та науково-дослідна робота зарубіжних вчених (за останні п'ять років в Інституті працювали 66 викладачів-фахівців з ФРН, Франції, Швейцарії, Великої Британії, Бельгії та інших європейських країн), виступи з лекціями перед студентами, викладачами та співробітниками Інституту послів Австрії, Великобританії, Румунії, Іспанії, Франції, Туреччини, Польщі, Фінляндії, ФРН та інших країн. Проведено зустрічі з членами урядових організацій, парламентаріями, керівниками міжнародних організацій. Зокрема, останнім часом гостями Інституту були: Керівник Директорату Ради Європи з політичних питань Х.-П. Фуррер, колишній Генеральний Секретар НАТО, Високий Представник ЄС у питаннях спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єр Солана, Верховний Комісар ООН у справах біженців Садако Огата, Генеральний Директор ЮНЕСКО Федеріко Майор, Президент Турецької Республіки Сулейман Демірель, Президент Республіки Польща Олександр Квасневський, Міністр закордонних справ Польщі Броніслав Геремек.

Інститут міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка є членом ІАН (Асоціація організацій

сфери міжнародних відносин) та СЕЕІСА (Центрально- та Східноєвропейська Асоціація міжнародних студій).

На базі бібліотеки Інституту з 1997 р. функціонує Центр Європейської документації, на адресу якого надходить література з країн ЄС англійською, французькою та німецькою мовами (у 2002 р. отримано 300 одиниць інформаційних матеріалів). Продовжується співпраця з Центром інформації та документації НАТО — за останній рік було спільно проведено два практичних семінари.

Особливу увагу Інститут міжнародних відносин приділяє поширенню знань та інформації серед інших навчальних закладів України. Щорічно студенти провідних українських навчальних закладів запрошуються до участі в роботі Літньої школи з європейських досліджень.

У 2000 р. на базі Інституту була створена національна мережа з європейських студій, основною метою якої є розповсюдження навчально-методичних та наукових публікацій серед вищих навчальних закладів, академічних інститутів, фахівців. З метою заохочення на національному рівні широкого обміну інформацією та ноу-хау у сфері європейських досліджень цей проект має на меті створення національної мережі з «євронавства» серед вищих навчальних закладів України.

Ключове завдання проекту полягає в тому, щоб використувати досвід Інституту міжнародних відносин в галузі європейських досліджень для подальшого розповсюдження інформації та знань серед інших вузів України у вигляді розсилки електронних бюлетенів через поширення досвіду, розповсюдження нових навчальних програм з європейської проблематики, методичної літератури, навчальних планів, підручників для підвищення якості навчання. В рамках проекту учасники електронного списку розсилки мали змогу отримувати найостанніші академічні публікації з європейських студій, статті та дослідницькі роботи провідних міжнародних центрів та інституцій. Головним результатом проекту став обмін інформацією з іншими вузами України, що, на нашу думку, значно полегшило впровадження в Україні нових навчальних програм з єврознавства.

Зрозуміло, все це — лише початок великої роботи, яку належить здійснити для створення й розвитку розгалуженої мережі форм європейських студій у національній системі освіти відповідно до нагальних потреб входження у загальноєвропейський освітній простір.

Думки з приводу концептуальних засад зовнішньополітичної діяльності України

Народився 20 червня 1948 р. Доктор економічних наук, професор, академік НАН України, заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Автор праць з проблем демографії та економіки народонаселення, методології прогнозування соціальних процесів, концептуальних засад економічної та національної безпеки. Засновник та організатор Національного інституту стратегічних досліджень та Національного інституту українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України (1992—2000). Нагороджений премією НАН України ім. М. Туган-Барановського, орденом «За заслуги» III ступеня. Обраний членом Світової та Європейської асоціації народонаселення, Європейської асоціації демографічних наук; почесним членом Академії суспільних наук.

Загальна модель зовнішньополітичної діяльності

инний Закон України «Про засади зовнішньої політики та зовнішніх зносин», прийнятий Верховною Радою 1993 р., складається з двох основних частин — визначення власне засад зовнішніх зносин та формулювання пріоритетних завдань зовнішньополітичної діяльності. Тобто фактично цей базовий документ поєднує концептуальні питання принципового характеру, які не можуть бути змінені, а також конкретні завдання стратегічного характеру, які можуть коригуватися відповідно до нових реалій часу.

Можна погодитися з думкою експертів, які пропонують розвести ці два рівні зовнішньополітичного мислення, оскільки, хоча вони і взаємозв'язані, все ж мають методологічно різне спрямування.

У цьому контексті хотів би чіткіше означити особливості кожного з цих рівнів і окреслити власне бачення цілісної моделі зовнішньополітичної діяльності нашої держави.

1. Сукупність проблем першого рівня мають знайти своє відображення у новому Законі України «Про засади зовнішньої політики», який має складатися, на мій погляд, з таких двох частин.

Перша з них — це і є власне *Концепція зовнішньої політики України*, яка має спиратися на усвідомлення місця і ролі України в сучасному світі, визначити геополітичний напрям її включення до світових політичних та економічних процесів.

Виходячи з розуміння національних інтересів держави Концепція має визначити головні пріоритети зовнішньополітичної діяльності, сформувати оптимальну структуру відносин стратегічного і пріоритетного партнерства, визначити принципи діяльності держави у тих або інших міжнародних організаціях та системах безпеки і співробітництва.

Ідеологія Концепції має бути побудована на розумінні життєво важливих цінностей держави (суверенітет, національна ідентичність, територіальна цілісність, можливості поступального розвитку, національна безпека, захист прав людини тощо), які у сукупності забезпечують умови існування Української держави і визначають спосіб її виживання та розвитку в сучасному складному і динамічному світі.

Друга частина Закону має визначити *організаційні аспекти зовнішньої політики держави* та регулювати правовідносини у цій сфері — організація роботи відповідних державних структур, їх функції, підпорядкування та взаємодія в напрямі реалізації стратегічних завдань та здійснення поточної зовнішньополітичної діяльності. І тут, безумовно, повинні бути чітко визначені роль та функції основної державної структури у сфері зовнішніх зносин — Міністерства закордонних справ.

2. На другому рівні на основі концептуальних положень Закону формулюється конкретна *«Стратегія зовнішньої політики»*, яка вводиться в дію Указом Президента і яка визначає основні завдання та стратегічні напрями зовнішньополітичної ді-

яльності на певний період, враховуючи реальний стан міжнародних відносин та тенденції світового розвитку на глобальному і регіональному рівнях.

Стратегія ставить основні цілі, які мають вирішуватися державою у близькій та довгостроковій перспективі, і має визначити засоби та механізми їх реалізації, необхідні ресурси, етапи просування до мети тощо. Стратегія реалізується у часовому вимірі і, отже, з виконанням певних завдань та із можливими змінами у міжнародному середовищі може бути скоригована або змінена відповідно до нових реалій. Але ніяким чином Стратегія не може виходити за межі Концепції або ставити такі завдання, які суперечать основним її положенням.

Стратегія зовнішньої політики має бути узгоджена і з іншими документами стратегічного характеру (концепцією національної безпеки, стратегією соціально-економічного розвитку, воєнною доктриною тощо), що визначають окремі аспекти розвитку держави та її національної безпеки в цілому.

З метою більш чіткої практичної реалізації загальної Стратегії на її основі визначаються *окремі напрями зовнішньополітичної діяльності* в тих або інших сферах, які мають бути між собою гармонізовані і підлягають координації на рівні МЗС. На цьому рівні можна говорити про програмні документи з питань розвитку відносин з окремими країнами або групами країн у різних регіонах світу, діяльності в межах тих або інших міжнародних організацій, тощо.

Нові аспекти концептуального бачення української зовнішньої політики

Варто детальніше розглянути деякі питання концептуального характеру, які не могли бути належним чином висвітлені у Законі від 1993 р., оскільки не набували тоді такого значення як нині.

Сучасна глобалізація та економізація зовнішньої політики. Україна не претендує на роль наддержави (а сьогодні навіть провідної регіональної держави) і тому її зовнішні стосунки мають бути спрямовані, насамперед, на забезпечення власних економічних інтересів. У цьому сенсі економізація зовнішньополітичної діяльності означає підпорядкування зовнішньої політики України меті оптимального приєднання на-

шої країни до процесів глобалізації з максимально можливою реалізацією їх ефективного впливу на розвиток національної економіки та забезпечення економічної безпеки держави.

Реалізація цієї тези має визначатися загальною *стратегією економічного розвитку* України, спрямованою на забезпечення *конкурентоспроможності* національної економіки при її послідовному входженні до світового господарства на умовах забезпечення економічної безпеки країни та з урахуванням світових господарських відносин.

Необхідно усвідомлювати, що, розбудовуючи відкриту економіку, Україна не може уникнути участі у міжнародному поділі праці. Справа лише у тому, яким чином ми братимемо в ньому участь. Можна «плисти за течією», але тоді це питання за Україну вирішуватимуть інші країни, а нам випаде лише виконувати відведену для нас роль. Отже Україна повинна мати чітко визначену стратегічну зовнішньоекономічну політику.

Постає питання вибору місця і ролі України у світовій економіці. Незважаючи на очевидну безперспективність односторонньої орієнтації на виробництво сировинних видів продукції, український бізнес зосереджений переважно на цих галузях, оскільки вони експортоспроможні і їх продукція знаходить збут. У цьому зацікавлений і західний бізнес, який вбачає в Україні поки що лише джерело сировини і матеріалів, очищаючи власну промисловість від екологічно шкідливих стадій виробництва. Збіг цих інтересів на практиці означає консервацію неефективної, «важкої» структури української промисловості.

Україна сьогодні має мало шансів наздогнати розвинуті країни за технічним і технологічним рівнем більшості виробництв. І тому виникає питання — чи є, наприклад, пріоритетним відновлювання технічного рівня промисловості як фактора конкурентоспроможності? Чи можна бути впевненим, що наша стратегія — це промисловий розвиток, індустріалізація, масове виробництво і робота на масовий ринок?

До глобальної конкурентоспроможності Україна має йти через усвідомлення і формування національної господарської *багаторівневої моделі*. Її вищий рівень має передбачати спосіб *включення країни у транснаціональні цикли відтворення*, формування яких прискорюється глобалізацією. Другий рівень — механізми включення країни у систему взаємодії *регіональних угруповань у стандартах ЄС та ЄврАзЕС*. Третій рі-

вень — двосторонні відносини з країнами, які за своїм промисловим, технічним та технологічним рівнями адекватні Україні. І, визначивши цю модель, підпорядкувати свої зовнішні стосунки забезпеченню тих економічних інтересів, які будуть працювати на реалізацію цієї моделі, на побудову тієї України, яку хоче бачити її народ.

З боку США і Євросоюзу спостерігаються спроби створити умови для організації прямого і безпечного доступу до нафтогазових ресурсів Центральної Азії і Каспійського моря внаслідок невизначеності ситуації на Близькому Сході. Енерготранзитні можливості України, зокрема нафтопровід Одеса-Броди, в цих умовах набуватимуть особливого значення.

Приєднання України до процесу європейської інтеграції. Вибір Україною своїх основних (стратегічних) партнерів — це питання ефективності нашого включення в існуючу систему розподілу функцій та ролей у сучасному геополітичному та геоekonomічному просторі. Він ґрунтується на стратегічному баченні шляхів розвитку держави, обумовленому чітким усвідомленням її національних інтересів і шляхів їх реалізації. Серед українських пріоритетних партнерів найбільшої уваги заступають ЄС, США та Росія.

Зовнішні перешкоди на шляху входження України в систему євроатлантичної інтеграції та європейської економічної кооперації створюють відповідні бар'єри встановленню відносин повної довіри і розуміння наших інтересів та інтересів наших західних і східних партнерів.

Західні країни у відносинах з Україною виступають переважно єдиним блоком і свої стратегічні інтереси щодо неї формулюють на рівні євроатлантичних та європейських структур — НАТО та ЄС. *Імовірність* сценарію, за яким Україна залишиться за межами європейських інтеграційних процесів, є досить високою.

Можна спостерігати певні кроки у напрямі консолідації зовнішньополітичних інтересів Європи. Поруч із зміцненням провідної ролі структур НАТО в системі колективної безпеки західного світу наявна тенденція до *розширення сфери європейських стратегічних інтересів у східному та південному напрямі*. В перспективі це означатиме формування орієнтованого на Європу геоekonomічного простору з відповідним включенням проміжних країн (зокрема України) до сфери стратегічних

європейських інтересів. У межах такої моделі майбутнього Європи цілком закономірно знаходиться і місце для України.

Україна може пов'язувати своє майбутнє лише з такою стратегією, яка побудована на консолідованих інтересах Європейського світу. Але в цілому Україну поки що не сприймають як його частину. Можна скільки завгодно говорити про приналежність України до європейських народів у історичному минулому, але *якщо країна не буде включена європейцями у систему стратегічного бачення власного майбутнього, її інтеграція в європейські структури буде надто примарною.*

Одним із потенційних факторів сприяння інтеграції України до Європи є «стратегічна відкритість». І Україна, і Європейська спільнота (інституції та національні держави) формують стратегії свого розвитку, намагаються визначити свої специфічні ролі та моделі виживання у майбутньому. Пошуки нових форм ідентичності у швидко змінюваному середовищі надають можливість партнерам брати активну участь у визначенні цілей та пріоритетів один одного.

Актуальними завданнями України у контексті більш ефективної реалізації декларованого курсу щодо прискорення європейської інтеграції слід уважати:

— формування *субрегіональних систем співробітництва* як складових загальноєвропейських процесів інтеграції;

— наповнення відносин із стратегічно важливими європейськими партнерами *практичним змістом*, узгодження і взаємна підтримка на рівні європейських організацій країн-партнерів, участь у спільних проектах стратегічного характеру;

— *гармонізація відносин* із партнерами, які мають відмінні, а часто і протилежні позиції у міжнародних справах, насамперед, США, Об'єднана Європа та РФ.

Зовнішньополітична діяльність в контексті процесів регіоналізації. Україна як регіональна держава має чітко усвідомлювати процеси *сучасного регіоналізму* з метою реалізації можливості зайняти гідне місце у процесах політичного та економічного розвитку через участь в існуючих та створення нових міцних ефективних регіональних блоків і альянсів. На порядку денному постала необхідність визначення оптимальних варіантів одночасної участі нашої держави у різних міжнародних структурах регіонального співробітництва.

Такий підхід не суперечить одночасній участі України в ГУУАМ та як спостерігача чи асоційованого члена в ЄврАзЕС. Тим більше не створює перешкод щодо формування європейської ідентичності в Україні.

Своєрідним компромісом між регіоналізацією та глобалізацією можна вважати спроби втілити в життя моделі *транснаціональних регіонів*. Трансрегіональне співробітництво може бути результатом спільних зусиль держав, міждержавних корпоративних коаліцій, транснаціонального регіоналбудівництва тощо.

Саме до такої моделі трансрегіонального співробітництва доцільно віднести створення системи колективних відносин для захисту спільних економічних інтересів у рамках ГУУАМ. Але інституалізацію ГУУАМ можна розглядати і як наслідок спроб збалансувати вплив домінуючої в регіоні держави — версія «балансу сил».

Існуючі механізми такої структури міждержавного співробітництва як СНД, за умов підвищення їх ефективності, також можуть бути основою *платформи корпоративної стабільності і безпеки на пострадянському просторі*.

Сучасні форми трансрегіонального співробітництва експериментальні у тому сенсі, що сам склад її учасників свідчить про бажання подолати лінії розподілу між Сходом та Заходом. Вони здійснюють спробу налагодити «горизонтальне» співробітництво між країнами-членами НАТО, кандидатами до цього блоку, нейтральними державами та колишніми радянськими республіками. Західноєвропейські експерти, як правило, розглядають нові моделі трансрегіонального співробітництва як спосіб визначення оптимального «поділу праці» у Старому Світі. Таку інтеграцію вони пропонують, з однієї сторони, як доповнення до розширення НАТО та ЄС, а з іншої — як компроміс при обговоренні перспектив розширення євроатлантичних структур на Схід.

Тому на порядку денному «регіоналбудівництва» для України з'являються нові завдання, зокрема, щодо формування у пострадянському просторі *механізмів регіональної стабільності*, спрямованих на створення сприятливих умов для співпраці не тільки окремих держав-учасниць СНД, але й регіональних угруповань, зокрема таких, як ЄврАзЕС і ГУУАМ.

У контексті висловлювань Президента України щодо необхідності повноправної участі України в ЄврАзЕС доцільно переглянути старі уявлення та стереотипи щодо пріоритетності двосторонніх відносин та прямого діалогу замість міждержавних конференцій у розв'язанні нагальних проблем у пострадянському просторі, або щодо недоцільності створення міждержавних структур (насамперед за участю Росії) та повноцінної участі в їх роботі.

Щодо ролі України у формуванні нової архітектури європейської безпеки

Як пряму загрозу своїй незалежності Україна трактує будь-які спроби виключення її з міжнародного процесу прийняття рішень, нового перерозподілу сфер впливу в геостратегічному просторі, що формується на початку ХХІ ст. Однією з найважливіших гарантій суверенного розвитку нашої держави є формування та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі, розвиток кооперації у політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах.

У ситуації розгортання діалогу США і країн Заходу з Росією Україна має прагнути на всіх дипломатичних рівнях своєї **повноправної участі в цьому діалозі у питаннях, що заторкують національні інтереси нашої держави** (хоча на сьогодні це досить проблематично).

Визначення важливої ролі України у формуванні нової структури відносин безпеки в Європі має бути головним фундаментом просування її інтересів у відносинах як з європейськими країнами, так і з провідними організаціями в галузі європейської безпеки, насамперед, з НАТО та ЄС. Саме регіональні організації та міждержавні об'єднання створюють сьогодні необхідну основу та механізми для колективного вирішення питань політичної та економічної безпеки як регіонів у цілому, так і окремих держав.

Намагання ЄС посилити власну політичну роль в євроатлантичному регіоні об'єктивно зумовлює його прагнення до пошуку параметрів стійкого балансу інтересів у його відносинах з Росією і НАТО. Протягом останнього часу ЄС досяг значного прогресу в сфері безпеки та оборони. Це стосується як обсягу

принципово врегульованих спірних питань у відносинах з НАТО, так і визначення механізмів імплементації Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО).

Процес імовірного підвищення ролі ЄС в архітектурі загальноєвропейської безпеки має визначити ряд найважливіших питань, насамперед, у площині практичної політики. Зокрема, ***мова може йти про сутнісну трансформацію функціональної і організаційної складових НАТО.*** Унікальність Північноатлантичного Альянсу в сфері євроатлантичної безпеки має створювати основи ефективного поєднання принципів кооперативної і колективної безпеки.

Враховуючи значний внесок НАТО у підтримання миру, стабільності та загального клімату довіри в євроатлантичному просторі, створення нової архітектури безпеки в Європі, поглиблення процесів роззброєння, контролю над озброєннями і нерозповсюдження зброї масового знищення, Україні доцільно сприяти політиці, спрямованій на зміцнення відповідного статусу НАТО у загальноєвропейській структурі безпеки.

У світлі сучасної антитерористичної кампанії після 11 вересня 2001 р. спостерігається активізація міграційної політики з боку країн Заходу та США, пожорсткішання візового режиму, посилення боротьби з нелегальною міграцією тощо. Закономірно, що ставлення до України залежатиме від ефективності заходів щодо недопущення потоків нелегальної міграції через свою територію та зміцнення режиму своїх кордонів, особливо східних.

Україні доцільно в ситуації, що склалася, знайти додаткові можливості у ***посиленні свого курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.*** З огляду на певні поступки з боку Росії щодо Заходу в питанні розширення НАТО на Схід, Україна може зміцнити своє партнерство з Північноатлантичним Альянсом, мотивуючи це потребами посилення боротьби з міжнародним тероризмом.

Прийняття 23 травня 2002 р. нової Стратегії співробітництва України з НАТО, в якій проголошено політичне рішення щодо набуття у перспективі повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, стало *переломним етапом у відносинах нашої держави з Альянсом.* Це стало можливим у результаті трансформації НАТО з військово-політичної організації у політично-військову, глобалізації міжнародного

середовища безпеки після 11 вересня 2001 р., реалізації стратегії розширення НАТО на Схід.

Прийняття цього політичного рішення має виняткове значення для майбутнього України як впливової європейської регіональної держави, оскільки воно остаточно визначило внутрішньополітичні пріоритети і зовнішньополітичні орієнтири розвитку, поставило складні, але конкретні завдання перед органами державної влади, поклало край багаторічним ваганням і невизначеності.

Щоб прийти до цього рішення, українській державі знадобилося одинадцять років, протягом яких відбувалися послідовні зміни у психологічному сприйнятті навколишнього світу та усвідомленні свого місця в ньому, самоідентифікація країни як частини Європи, якій властиві спільні демократичні цінності і переконання.

Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає національним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус позаблокової держави. Разом з тим шлях до членства є складним і тернистим.

Україна постійно відчуває тиск з боку східних і західних сусідів з кризовими явищами і непорозуміннями, проте її воля до європейського майбутнього залишилася незмінною. І тепер, після травневого рішення РНБОУ та ухвалення на засіданні Комісії Україна-НАТО (22 листопада 2002 р.) Плану дій Україна-НАТО (ПД) та спільних заходів Цільового плану дій на 2003 р. (ЦПД) можна сказати, що Україна дістала новий потужний імпульс для власного розвитку.

Празький саміт, в якому взяв участь Президент України, підтвердив *зацікавленість НАТО у подальшому поглибленні співробітництва з державами-партнерами, зокрема, Україною, та у його поширенні на нові сфери, наприклад, на боротьбу з тероризмом.*

План дій та Цільовий план на 2003 р. визначають стратегічні й середньострокові цілі та пріоритети України на шляху євроатлантичної інтеграції. У кожному з п'яти розділів ПД (крім розділу "механізми імплементації") визначаються основні принципи, на яких базуватиметься політика України у конкретній галузі, та цілі, що мають бути досягнуті з метою наближення держави до стандартів країн-членів Альянсу.

За форматом, змістом, процедурами підготовки і оцінкою виконання ці документи наближаються до Плану дій щодо членства (ПДЧ). Їх прийняття *свідчить про реальну, а не декларативну, підтримку НАТО курсу України на євроатлантичну інтеграцію*. Реалізація цих документів фактично відкриває перспективу практичної підготовки держави до членства в Альянсі.

Ефективне виконання заходів, визначених у цільовому Плані дій на 2003 р., має продемонструвати готовність України **вийти на якісно новий рівень відносин з НАТО**. Більшість внутрішніх заходів уже входять до існуючих державних програм і нормативно-правових актів України.

У комплексі проблем південно-східного напрямку своєї зовнішньої політики Україна може більш чітко ставити питання щодо зміцнення ГУУАМ з огляду на потреби розбудови ефективної системи регіональної безпеки в Чорноморсько-Каспійському просторі.

Загрози зовнішнього тиску

Тенденція до посилення взаємозалежності країн та їх відкритості до зовнішніх впливів є об'єктивним наслідком сучасних процесів глобалізації. Основний виклик національній державі полягає в тому, що вона припиняє бути монополістом (а інколи — й основним гравцем) на власній території. Вплив держави обмежується, «коригується», нівелюється діями інших держав, міжнародних організацій та корпорацій, недержавних організацій, неформальних груп (групи тиску, лобі тощо), злочинних угруповань тощо. Держави, слабкі ідеологічно, інституційно, економічно зазнають подвійного тиску, оскільки їх влада, їх впливовість розмиваються, спотворюються, ще не встигнувши сформуватися.

З огляду на це можна стверджувати, що суперечність між потребою «розбудови держави» та вимушеною необхідністю «нівелювання держави» стає ключовим для України, особливо у сфері її національної безпеки.

Подальший розвиток цієї суперечності набуває сьогодні вкрай небажаного спрямування, а саме: Україна не здатна скористатися технологічними, економічними, соціокультурними перевагами глобалізації, зате активно переймає всі її негативні

риси. Серед них — послаблення державної влади, невиправдане посилення «позадержавних» джерел політичного та економічного впливу, перехід технологічної відсталості у стратегічну площину, ерозія національної ідентичності.

Таким чином, відкритість, яка потенційно могла б означати сприйнятливість до нових ідей та технологій, взаємозалежність як потенційний інструмент здобуття належного місця у міждержавних стосунках перетворюються на вразливість, незахищеність, несамостійність країни. Зрозуміло, що не лише загальносвітові процеси та тенденції призвели до такого стану. Головні причини підвищеної вразливості України від зовнішніх впливів слід, напевно, шукати всередині країни.

Іншим чинником небезпечного посилення вразливості країни від зовнішніх впливів є *орієнтація на єдину державу-партнера* (іколи таким партнером виступають США, інколи — Росія) та ігнорування при цьому легітимних інтересів інших держав/інституцій, а інколи — й національних інтересів України. З іншого боку, зовнішньополітичні союзники в обмін на підтримку ними керівної еліти України здобувають можливість неконтрольованого посилення впливу всередині країни. Часто цей вплив перешкоджає реалізації інтересів України, посилює внутрішню опозицію, яка у принципі заперечує потребу в зовнішньому співробітництві, нехтуючи навіть його позитивними аспектами.

Економічним чинником посилення зовнішньої залежності та сприйнятливості до зовнішнього тиску є *націленість державних структур передусім на залучення міжнародної фінансової допомоги при невмінні конкурувати на ринку інвестиційного капіталу*. Фінансова допомога уможливує певну фінансову стабільність, проте дістається дорогою ціною політичних поступок та не спонукає владні структури до пошуку більш перспективних, надійних, менш політично обтяжливих джерел поповнення держбюджету.

Надмірна вразливість країни небезпечна не лише сама по собі. Вона веде й до *створення негативного іміджу держави у світі*, що «перебільшує» реальний стан речей, створюючи враження абсолютної слабкості України. Створення іміджу «поступливості» держави та її еліти не є результатом чієїсь підривної діяльності чи газетних провокацій. Це, скоріше, концентрований, гіперболізований прояв реального стану справ, який часто використовують конкуренти України на світових ринках.

Медіа-інформаційна складова сучасної зовнішньої політики

У сучасній зовнішній політиці помітну роль, особливо після подій 11 вересня 2001 р., відіграє чинник «жорсткої сили» (економічна й військова потуга країни, її здатність інтегруватися в антитерористичну коаліцію тощо). Але не менш важливим в епоху інформаційної революції є чинник «м'якої сили», — здатність приваблювати інших за рахунок культурно-ідеологічних та медіа-інформаційних впливів.

США, країни Заходу, а також Росія отримують чималі вигоди від свого домінування у медіа-інформаційній сфері, всіляко використовуючи це для захисту й просування власних інтересів. І навпаки, відставання України у медіа-інформаційній сфері створює додаткові труднощі для неї у проведенні послідовної зовнішньої політики на захист національних інтересів.

Таким чином, впливаючи на формування громадської думки, мас-медіа у сучасних умовах є *одним з найефективніших інструментів зовнішньої політики*, що вимагає до себе підвищеної уваги.

Імідж країни та її зовнішня політика нерозривно пов'язані. Зрозуміло, що країна з *позитивним міжнародним іміджем* має менше шансів стати об'єктом агресії (у широкому розумінні цього поняття) і, у свою чергу, матиме більші шанси для успішного здійснення на міжнародній арені власної зовнішньополітичної стратегії. Тому робота сучасного дипломата багато у чому зводиться до впливу на формування громадської думки іноземних країн. У цьому розумінні питання «інформаційної безпеки» не повинні замикатися лише на захисті інформаційних ресурсів тощо.

Разом з тим в Україні поки що відсутня загальнодержавна координуюча структура, покликана здійснювати цілісну зовнішню медіа-політику та пропаганду, планувати й здійснювати медіа-інформаційні акції, спрямовані на розвінчування негативних стереотипів та формування у масовій свідомості громадян різних країн позитивних стереотипів щодо України як суспільства і держави. Із численних доповідей міжнародних організацій типу «Фрідом хауз», «Херітедж фаундейшнз» та «Трансперенсі інтернейшнл» постає образ України як держави

«зіпсованої», однієї з найкорумпованіших у світі, з низьким рівнем політичних та економічних свобод тощо.

Україна має замало фахівців, здатних налагоджувати конструктивні стосунки із зарубіжжям. Українські прес-аташе та представники дипкорпусу, покликані забезпечувати зв'язки із світовою громадськістю, не є досить кваліфікованими порівняно з їхніми зарубіжними колегами. Мало ще в Україні професіоналів з іміджмейкерства та паблік-рілейшенз, що могли б запропонувати стратегію й тактику формування привабливого зовнішньополітичного іміджу України.

Україна майже не має через нестачу коштів своїх кореспондентів за кордоном на постійній основі і не забезпечує як іноземні представництва, так і власних громадян новинами у власній інтерпретації. Українські газети, зазвичай, не користуються послугами таких інформаційних агенцій, як Рейтер чи Асошіейтед Прес і не розміщують англomовні версії своїх газет в Інтернеті.

На особливу увагу заслуговує Інтернет, який нині активно освоюють на американські кредити переважно ті, хто формує негативний імідж України. Навіть скромні можливості для інтерактивного спілкування зі світом, які Україна має на сьогодні, використовуються заледве на десяту частину.

Звичайно, негативний імідж України не додає снаги потенційним іноземним інвесторам вкладати гроші в українську економіку й навіть відлякує потенційних туристів, що могли б, відвідавши Україну, сприяти надходженню коштів, так потрібних нашому бюджету.

З метою забезпечення більш ефективної медіа-інформаційної підтримки української зовнішньої політики та формування привабливого міжнародного іміджу України важливо в усіх законах про зовнішньополітичну діяльність та в документах стратегічного характеру належним чином фіксувати відповідні положення щодо медіа-інформаційної діяльності.

* * *

Протягом 2002 р. Україною були закладені *практично нові внутрішні та зовнішні підвалини взаємодії з Європейським Союзом та НАТО*, які дозволяють суттєво інтенсифікувати

процес євроатлантичної інтеграції нашої держави та відкривають шлях до її повномасштабного процесу щодо набуття членства у європейських та євроатлантичних структурах безпеки.

Відбувається консолідація гілок виконавчої і законодавчої влади на реалізації стратегії євроатлантичного вибору України. Формується широка урядова коаліція щодо реформування Збройних сил. Почало здійснюватися законодавче забезпечення для поглиблення співробітництва України з НАТО.

Для досягнення поставленої мети — набуття повноправного членства в ЄС та НАТО — державна влада має вдосконалити систему державного управління, забезпечити стале економічне зростання, ефективне реформування Збройних сил та сфери безпеки і оборони в цілому, проводити масштабну інформаційну політику серед населення. А це у свою чергу означає, що європейський та євроатлантичний напрям повинен постійно бути у центрі уваги вищого керівництва держави.

Борис Гуменюк

Кадри для зовнішньої політики України третього тисячоліття

Народився 1953 року в снт Муровані Курилівці на Вінничині. Закінчив Київський університет ім. Т. Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права, доктор історичних наук, професор, ректор Дипломатичної академії при МЗС України. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника. Автор (співавтор) ряду монографій з питань міжнародних відносин, понад 70 статей та методичних розробок.

Глибокий професіоналізм дипломата у сучасному світі — найважливіша умова реалізації національних інтересів, забезпечення міжнародної стабільності, прогнозування зовнішньої політики держави.

Розробка і здійснення тієї чи іншої лінії у світових справах вимагає врахування множинності факторів, тенденцій, фундаментальних процесів розвитку нашої цивілізації, коли зростаючими темпами відбувається зростання обсягу інформації, оновлення всієї сукупності знань про навколишній світ та усвідомлення місця в ньому України.

Здатність осмислення цього потоку інформації багато в чому визначає ефективність діяльності учасників міжнародних відносин, перспективи їх благополучного співіснування і навіть виживання в конкурентному світі. Тому оволодіння найсучаснішими знаннями про світ, в якому ми співіснуємо, вміння користуватися цими знаннями є вельми актуальними і важливими для будь-якої держави, її дипломатичної служби в умовах, коли вимагається точно визначити місце і роль своєї країни в системі координат світового розвитку.

Розв'язання проблеми підготовки всебічно підготовлених

дипломатів і забезпечення умов неперервного оновлення, поглиблення їх професійних знань, оволодіння сучасними технологіями застосування цих знань на практиці багато в чому залежить від ефективності таких навчальних закладів, як Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України.

Дипломатична академія України була утворена на підставі Указу Президента України в травні 1995 р. і є головним вищим закладом освіти IV рівня акредитації у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин. Практична діяльність навчального закладу розпочалася у вересні 1996 р. У липні 1998 р. відбувся перший випуск спеціалістів для дипломатичної служби в кількості 42 осіб. Сьогодні випускники Академії успішно працюють на відповідальних посадах у центральному апараті Міністерства закордонних справ, інших органах державної влади та в численних представництвах України за кордоном. Як приклад хочу навести прізвища Г.К. Кармадонової, керівника Загального секретаріату МЗС України, О.І. Свиридюка, заступника начальника Управління Європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, О.П. Данильченко, постійного представника України при координаційних інститутах СНД у Мінську, П.О. Мацарського, генерального консула України в Москві, В.В. Григораша, генерального консула України в Куратибі (Бразилія). Випускники Дипломатичної академії, де б вони не працювали, гідно репрезентують свою країну, відзначаються компетентністю, відданістю справі, патріотизмом та порядністю.

Навчання в Академії проводиться за денною формою, організується за державним замовленнями і за договорами між академією та замовниками (цільова підготовка). Сьогодні на двох курсах навчається 85 слухачів. На базі Академії працюють курси підвищення кваліфікації співробітників Міністерства закордонних справ України.

До навчального процесу в Академії залучаються провідні вчені, професорсько-викладацький склад Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Києво-Могилянської академії, профільних академічних інститутів системи НАН України, відомі дипломати-

практики з МЗС України, серед них: проф. М.М. Білоусов, В.С. Бруз, В.П. Гондюл, Л.В. Губерський, Ю.М. Пахомов, С.І. Пирожков, М.В. Кірсенко, Ю.М. Кочубей, Л.О. Лещенко та ін.

Перед слухачами академії регулярно виступають міністр закордонних справ України А.М. Зленко, державні секретарі МЗС України О.О. Чалий, Ю.А. Сергеев, керівники структурних підрозділів міністерства. Звичайно, що частими гостями в стінах академії є надзвичайні та повноважні послы іноземних держав, які акредитовані в Україні, інші представники дипломатичного корпусу.

Професорсько-викладацький склад і адміністративний персонал академії налічує 60 осіб, із них — 12 докторів і 21 кандидат наук.

Підготовка магістрів зовнішньої політики включає вільне оволодіння двома іноземними мовами. Крім викладання мов, які є визнаними ООН як мови міжнародного спілкування, в Дипломатичній академії вивчаються мови відповідно до подальшої спеціалізації слухачів ДАУ по регіонах та країнах, згідно із замовленням МЗС України, інших центральних органів виконавчої влади.

Важливим елементом навчального процесу є проходження слухачами стажування та професійної практики, покликаної зорієнтувати їх на виконання завдань, які постануть перед ними під час практичної роботи в сучасних політичних умовах. Головна мета практики — завершити фахову освіту і підготувати слухачів до виконання ними конкретних службових обов'язків.

Важливе місце в діяльності Дипломатичної академії посідає наукова робота, яка ведеться у двох напрямках: науково-методичному та науково-дослідницькому. Конкретні форми, організація та спрямування наукової роботи визначаються Вченою радою Академії.

Науково-методична робота скерована на теоретичне та методологічне обґрунтування змісту, форм і методів навчального процесу в Дипломатичній академії, його збагачення новими знаннями в галузі зовнішньої політики та дипломатії.

Наукові та навчальні дослідження проводяться за програмами, тематичними планами, затвердженими Вченою радою, і охоплюють актуальні проблеми сучасної системи міжнародних відносин.

Згідно з наказом міністра закордонних справ України у грудні 2000 р. було створено Наукову Раду МЗС України, в якій ДАУ виконує функції Секретаріату НР. Здійснено великий обсяг організаційних і науково-методичних заходів по забезпеченню ефективної діяльності цього важливого органу.

Принциповим моментом в організації та проведенні науково-дослідної роботи є залучення до неї слухачів Дипломатичної академії України. Завдання досліджень майбутніх дипломатів — вивчення та узагальнення практики реалізації зовнішньополітичного курсу української держави. Підсумком їх наукових пошуків є магістерські роботи.

За період навчання в Академії магістрантам надається можливість підготовки і захисту кандидатських дисертацій, яку успішно реалізували В.П.Кирилич, А.І. Наджос та ін.

Традиційною формою науково-дослідної роботи є проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів з проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії за участю вітчизняних та іноземних учених-міжнародників, політологів, істориків, юристів, дипломатів. Широкого розголосу набули проведені Дипломатичною академією наукові конференції, зокрема: «Сучасна дипломатія: світовий досвід, національна специфіка. ООН у світовій політиці» (1999), «Європа: поступ у ХХІ століття (історія, сучасний стан, перспективи)» (2000), «Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності» (2001), «Українська дипломатія: десять років досвіду двосторонніх відносин» (2001). Матеріали конференцій, круглих столів, магістерські роботи, наукові дослідження та статті з актуальних міжнародних проблем регулярно друкуються в академічному щорічнику «Науковий вісник Дипломатичної академії України», який є фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних, юридичних і політичних наук.

Вищою атестаційною комісією України Дипломатичну академію України при МЗС України включено до переліку провідних установ для експертизи дисертацій зі спеціальності 07.00.02 — всесвітня історія.

Значний інтерес у наукових колах викликали монографії та навчальні посібники, видані під грифом Дипломатичної академії України: Б.І. Гуменюка «Дипломатична та консульська

служба», М.І. Неліпа та О.О. Мережка «Силовий захист прав людини», О.Б. Дьоміна «Біля витоків англійського атлантизму», Г.В. Стрельського «Українська дипломатія національно-державного відродження 1917 – 1920 рр. в особах», Б.І. Гуменюка, О.В. Щерби «Сучасна дипломатична служба».

У планах Академії – створення центру фундаментальних досліджень у галузі міжнародної політики та дипломатії.

Узагальнюючи шестирічний досвід, слід зазначити, що Дипломатична академія України вже набула певного досвіду в практичній роботі, намагаючись відповідати потребам сьогодення у забезпеченні зовнішньополітичної діяльності нашої держави необхідними кадрами.

В основу концепції розвитку Академії покладено триєдину вимогу: повне розуміння того, що засобами освіти забезпечується досягнення генеральної мети – повноцінного розвитку особистості, впровадження в життя інноваційних форм і методів навчання, міцна матеріальна база, що спроможна забезпечити рівень підготовки фахівців ХХІ сторіччя.

Кадрові потреби української дипломатичної служби на порядок денний поставили необхідність того, щоб на певному етапі дипломати мали можливість оновити свій професійний арсенал. На сьогодні виконання цього завдання на базі ДАУ здійснюється, зокрема в рамках однорічної програми підготовки та програми підвищення кваліфікації. При цьому поточні та перспективні потреби МЗС України сьогодні диктують необхідність значного зростання ролі саме підвищення кваліфікації в системі професійного навчання працівників дипломатичної служби. Позитивом є те, що цей імператив чітко усвідомлює керівництво МЗС України і, більш того, всіляко сприяє організації підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби в Дипломатичній академії України. Починаючи з кінця минулого року, в Академії працюють Курси підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби. За цей час на замовлення Міністерства було проведено чотири тематичних семінари підвищення кваліфікації різних категорій працівників дипломатичної служби, починаючи з працівників, вперше прийнятих на дипломатичну службу, і завершуючи щойно призначеними надзвичайними і повноважними послами та генеральними консулами України. На Курсах підвищення кваліфікації навчалися такі знані українські дипломати, як А.І. Бутей-

ко, І.О. Долгов, Ю.В. Костенко, О.І. Майданник, О.М. Нико-
ненко, П.Ф. Сардачук, І.М. Турянський, А.І. Веселовський,
О.Є. Семенець, В.А. Кирик та інші, що, безумовно, свідчить
про відповідну якість семінарів з підвищення кваліфікації, які
проводяться Дипломатичною академією. Високий рівень нав-
чання за програмами підвищення кваліфікації в першу чергу
забезпечується залученням до викладання кращих викладачів
та науковців не тільки Дипломатичної академії, а й інших про-
відних навчальних закладів та наукових установ України. Сер-
ед них академік Ю.М. Пахомов, професори І.В. Бурковський,
В.П. Гондюл, Є.Є. Камінський, П.Ф. Мартиненко, Г.Г. Почеп-
цов, науковці А.С. Грищенко, В.П. Чалий

Поєднання та організаційне вдосконалення цих форм нав-
чання надасть Міністерству закордонних справ України мож-
ливість створити власну фундаментальну та ефективно діючу
комплексну програму професійної підготовки.

Магістрантам та слухачам Академії має бути надана можли-
вість спиратися на раніше отриману фахову вищу освіту, набу-
тий досвід практичної роботи, фундаментально оновити профе-
сійні знання, вивести їх на рівень останніх досягнень теорії та
практики у галузі дипломатії та зовнішньої політики. Для під-
готовки висококваліфікованих фахівців для дипломатичної
служби України важливе значення на сучасному етапі має і
впровадження та використання нових технологій навчання, а
також розвиток проблемно орієнтованого інформаційного про-
стору та мережі Інтернет як складових неперервної освіти.

Саме в цьому полягає сутність наступної після вузу ком-
плексної програми підготовки, перепідготовки та підвищення
кваліфікації фахівців у сфері зовнішньої політики.

Дипломатична академія України при МЗС України добре
відома не тільки в Україні, а й за її межами. Її визнанню сприя-
ють активні міжнародні зв'язки з провідними навчальними
закладами та науковими центрами багатьох країн світу.

За останні роки Дипломатичною академією України укладе-
ні довгострокові двосторонні угоди про співробітництво з Дип-
ломатичною академією МЗС Росії, Дипломатичною академією
МЗС Хорватії, Дипломатичною школою МЗС Єгипту, дипло-
матичними академіями МЗС Греції, Казахстану та Чехії, встан-
овлені плідні партнерські стосунки з Міжнародним інститу-
том державного управління Франції, Дипломатичною академі-

єю Відня, Середземноморською дипломатичною академією Мальти та іншими. Кожного року більшість слухачів Академії мають унікальну можливість підвищити рівень своїх професійних знань та удосконалити ступінь володіння іноземною мовою в одному із цих навчальних закладів.

Особливо ефективна співпраця налагоджена з Товариством Карла Дуйсберга та Дипломатичною школою МЗС ФРН у рамках програми про консультування та технічне співробітництво ТРАНСФОРМ Федерального Уряду Німеччини.

Співробітництво за цією програмою дозволило Дипломатичній академії значно вдосконалити методичну організацію навчального процесу, підвищити рівень професійної та мовної підготовки в навчальних закладах Німеччини 65 слухачам, здійснити спільне наукове керівництво написанням 12 магістерських робіт та зміцнити матеріально-технічну базу нашого навчального закладу на загальну суму 100 тисяч німецьких марок.

Аналіз різних аспектів функціонування навчального закладу типу Дипломатичної академії України засвідчує, що в сьогоднішній системі вищої освіти поки що недостатньо пророблене питання про освітні заклади, які являють собою наступну ланку фундаментальної професійної підготовки фахівців з найважливіших напрямів економіки, міжнародних відносин, управління, і т.д. Йдеться не про другу вищу освіту, не про підвищення кваліфікації і не про аспірантуру (докторантуру), оскільки кожен з цих видів навчання вирішує окремі завдання і не забезпечує комплексної професійної перепідготовки спеціаліста.

Очевидно, що для вирішення цих завдань є потреба в більш фундаментальному навчанні за програмами, які спираються на попередній професійний досвід і освіту і які дають змогу забезпечити рівень підготовки фахівців, достатній для виведення їх на управлінський рівень володіння своєю професією. Звідси і введення до навчального плану однорічної форми навчання циклу дисциплін з державного управління.

Навчання в Академії має стати обов'язковою складовою дипломатичної служби, оскільки в період навчання відбувається процес набуття нових знань, їх систематизація, розширення загального світогляду за рахунок оволодіння суміжними сферами діяльності, з'являється можливість підготуватися до роботи на новій, в тому числі більш високій посаді. Саме тому на етапі переходу на рівень керівника відділу, управління, департа-

менту необхідна професійна підготовка, орієнтована на відповідний рівень діяльності. Крім того, це надасть Міністерству в умовах штатних обмежень мати у резерві дипломатів, які знаходяться на навчанні в Дипломатичній академії.

Важливе значення для перспективного розвитку Академії має постійне оновлення і диверсифікація програм навчання. Це об'єктивна необхідність, яка:

- визначає усталеність навчального закладу на ринку освітніх послуг, надає можливість реагувати на все більш конкретні, специфічні і водночас різноманітні запити потенційних замовників;

- дає можливість залучення додаткового (що на сьогодні дуже важливо) позабюджетного фінансування;

- уможливорює оптимізацію використання інтелектуального, матеріально-технічного потенціалу навчального закладу, який має використовуватися всебічно та ефективно, бути мобільним, оперативно реалізуватися в нових, відповідаючих вимогам часу, освітніх програмах.

Необхідно виокремити ще один досить перспективний напрям освітньої діяльності Дипакадемії, що розвивається. В останні роки дедалі більшою стає потреба зарубіжних країн у навчанні своїх фахівців з відповідної тематики в професійно адекватних і надійних українських навчальних вищих закладах.

Стратегія розвитку Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України на найближчі роки визначається потребою вдосконалення її навчальної і наукової діяльності, в першу чергу її якісних параметрів.

Освітня діяльність ДАУ на перспективу включає такі напрями: вдосконалення підготовки висококваліфікованих спеціалістів в аспірантурі і докторнатурі; розширення спектра спеціалізацій; розширення фундаментальної, відповідаючої сучасним вимогам професійної перепідготовки дипломатів; розширення діяльності постійно діючих курсів підвищення кваліфікації.

Дипломатія без краваток

Народився 11 березня 1956 р. у Прилуках Чернігівської області. Генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв у місті Києві. Закінчив Прилуцький технікум гідромеліорації та електрофікації сільського господарства та Київський інженерно-будівельний інститут. Працював у системі житлового господарства, заступником голови виконкому, заступником голови держадміністрації Подільського району м. Києва. Заслужений будівельник України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III ступеня, орденами святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, святого архистратига Михаїла. Автор ряду публіцистичних статей з історії України.

Минуло 11 років від того пам'ятного дня, коли наша Україна стала незалежною, суверенною державою. Понад 10 років існує організація, яка носить назву Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв (ГДП). У житті окремої людини — це великий відтинок часу, в житті людства — мить. Але саме нам судилося цю мить прожити. І не просто десь на узбіччі споглядати, а пройти весь повний шлях становлення нашої молоді держави.

Інколи замислюєшся: з одного боку — молода держава, якій і років всього нічого, з іншого — одна з найдавніших у світі культур з древніми містами, усталеними традиціями, глибинною історією.

Парадокс — та й годі.

Як відповісти на запитання, що постає перед кожним, древні ми чи юні? Якщо юні, то куди ж подіти той багатовіковий досвід, який генетично зберігає народ України.

Настільки генетично, що раптом то один, то інший член нашого суспільства згадає звідки він, хто його діди-прадіди, де його мала батьківщина і чим є у світі його велика Батьківщи-

на? Усвідомлюючи грандіозність своєї історії, давнину своїх витоків, переймаєшся гордістю і за свою землю і за свій народ.

Так, наша держава має юнацький вік, але людство, світова спільнота, сама того інколи не відчуваючи, постійно нам, тим хто живе в Україні та за її межами, нагадує: це — давній народ, це — давня країна, це — давня культура.

З цих позицій формується погляд і поведінка іноземних дипломатів — наших основних «клієнтів», як прийнято нині висловлюватися, бо ГДП — це організація обслуговуюча, і ті майже 100 іноземних дипломатичних представництв, які розташовані в м. Києві, є й справді нашими постійними клієнтами.

Скажу більше, нашим співробітникам, як нікому іншому, доводиться бачити дипломатів у різних ситуаціях «без краваток», тобто як звичайних людей, у яких є свої нагальні потреби, бажання, своє світосприйняття дійсності. Найчастіше це буває під час спільних заходів, які організуються або ГДП, або ГДП і посольствами.

Це, як правило, заходи культурно-освітнього або соціального характеру. Бо ніщо так не об'єднує людей, як живопис, музика, література або ще більше — спільна допомога нужденним людям.

Так буває під час щорічних Різдвяних базарів, які відбуваються під егідою Міжнародного жіночого клубу. Кошти, зібрані на таких ярмарках, ідуть на дитячі будинки, притулки для нужденних, допомогу калікам. Це один бік, але є й інший, коли співробітники посольств і консульств, забувши про свої посади, печуть торти та тістечка, готують найрізноманітніші кухарські страви. Коли посол Індії рекламує неповторні шкатулки своєї країни, а співробітники посольства Польщі пригощають чудовим фірмовим гуляшем, коли посол Австрії вмовляє вас придбати шоколад, а дружина посла Південної Кореї пропонує купити кілька яскравих хустин — це і є дипломатія без краваток. Але головне, що всі, незалежно від своїх політичних уподобань, об'єднані єдиним прагненням — творенням добра.

Дипломатія без краваток розкривається по-різному. Але особливо контрастно відносини між людьми проявляються під час спільних поїздок.

Пам'ятаю одну з перших подорожей з дипломатами до Криму.

Ми ставили, звичайно, певну ціль перед собою — презентувати Крим. Для багатьох із дипломатів це був величезний ри-

зник, бо, їдучи до нашої країни вони, особливо у перші роки Незалежності, отримували про Україну негативну інформацію. Це і Чорнобиль, і бандитизм, і корупція, і брудна економіка і взагалі — все навкруги погано.

Звичайно, до економічного рівня багатьох країн Західної Європи та Америки нам далеко. Але є величезне прагнення вирватися з тенет, куди нас загнала історія. Бачити Крим у 1994 р. було досить боляче. Але водночас після поїздки ці люди, що опинилися з нами в одному літаку, були сповнені впевненості, що у нас є всі шанси досить швидко піднятися в економічному плані. Для цього треба тільки повірити в себе, і тоді прийде впевненість інших людей, що з тобою можна мати справу.

Пізніше, в 2000 р., ми теж мандрували літаком з дипломатами. На цей раз у Прикарпаття.

Ставлення змінилося, і передусім відчувалося в колі дипломатів. З'явилася повага до держави, зник страх перед невідомим. Та слід сказати, що і дипломати до нас приїждять вже більш обізнані в нашій історії, нашій політичній ситуації. Вони здебільшого вже не розглядають українців як якесь занедбане, здичавіле плем'я. Все більше з них вбачають у нашій країні партнера, все більше дипломатів не ототожнюють Україну з Росією.

У цьому плані промовистий досвід Надзвичайних і Повноважних послів Королівства Норвегії в Україні. Свого часу перший посол цієї держави в Україні пан Ойвінд Нордслеттен зробив все для того, щоб зберегти історичний будинок по вул. Стрілецькій, 15. Він віднайшов і широко афішував його історію, його зусиллями було встановлено меморіальну дошку, присвячену видатній українській поетесі Лесі Українці, що мешкала певний час у цьому будинку.

Пан Ойвінд Нордслеттен вивчив українську мову. Досить вправно спілкувався з нею. Вивчила українську мову і його дружина. Цей посол міг піднятися на Говерлу і рибалити з нашими рибалками у Дніпрових затоках, організувати грандіозну постановку «Пер Гюнт» і виступити перед Президентом України на званому прийомі від імені всіх послів, що перебувають в Україні.

Сьогоднішній посол цієї держави пан Йостейн Бернхардсен продовжує справу своїх попередників.

Така ж політика простежується і в Посольстві Австрійської Республіки, інших країн. Особливо теплі, навіть дружні відносини склалися з дуаеном дипломатичного корпусу, Надзвичайним і Повноважним послом Республіки Вірменія в Україні паном Грачем Гамліковичем Сілваняном. Він є справжнім натхненником всіх спільних заходів, які проводять Генеральна дирекція та посольства іноземних держав.

Все звичайно залежить від людей, які вони, з чим прийшли у цей світ, яку місію несуть. Дипломати теж люди. Про це не треба забувати. Вони так само, як і інші, беруть участь у футбольних турнірах, художніх виставках. Вони відвідують волейбольні змагання і вечори поезії, показ мод і наукові конференції, змагаються у більярд та теніс.

Ми живемо в надзвичайно стрімкому світі. У нас фактично немає часу, щоб зупинитися перепочити, озирнутися довкола.

Спостерігаючи дипломатів, які приїхали до нашої країни, вчишся у них вмінню відпочивати. Працювати ми вміємо. В тій системі, в якій ми жили, важко було не працювати, і це вміння ми принесли сюди. А ось відпочивати нормально, по-людськи, не навчилися. Зараз, спілкуючись з дипломатами, вчишся багато чому, але й вони вчать у тебе, бо тільки через твоє сприйняття власної держави можна зрозуміти і заповажати Україну. Ти повинен бути самодостатнім, інакше з тобою будуть поводитися, як з низькосортним товаром.

В цьому є велика філософія життя і велика сила в подальшому становленні нашої держави.

ДО ДЖЕРЄЛ

Ярослав Дашкевич

Турецьке дипломатичне листування українською мовою в 40-х рр. XVI ст.

Народився 13 грудня 1926 р. у Львові. Навчався у Львівському державному університеті ім. І. Франка, на філологічному факультеті (1944—1949). Від 1944 р. — з перервами — працює в різних установах Академії наук: завідувачий бібліографічним відділом Львівської бібліотеки АН (1944—1949), бібліограф Інституту суспільних наук (1957—1966), завідувачий відділом етнографії музею етнографії та художніх промислів (1967—1972). Начальник відділу допоміжних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву у Львові (1973—1978). Політичний в'язень (1949—1956), понад 18 років безробітний. Від 1990 р. керівник Львівського відділення Інституту української археографії, від 1993 р. заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

З 1998 р. також завідувач кафедри сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка. Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Дійсний член Української вільної академії наук в США, голова історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.

Автор понад 900 друкованих праць, серед них дослідження про зв'язки України з країнами Сходу (Іран, Вірменія, Туреччина, Сирія) та Заходу (Португалія, Іспанія, Франція, Шотландія, Угорщина, Польща).

Його рід має давні традиції — князі Дашкевичі (Дашковичі) відомі в Києві у XV—XVI столітті. Саме з цього роду вийшов один з організаторів Козаччини — черкаський староста (1514—1535 рр.) Остафій Дашкевич. Безпосередній предок Ярослава Дашкевича — скарбник (з 1769 року) Галицької землі Руського воєводства Олександр Корибут-Дашкевич. Батько Ярослава — Роман Дашкевич був генерал-хорунжим армії Української Народної Республіки. У 1917 р. у Києві організував Галицько-буковинський курінь Січових стрільців, очолював Стрільську раду, воював на різних фронтах УНР. Помер в еміграції 1975 р. Мати — Олена Степанівна (Степанів) була героїчною жінкою. Дівчина-воїн брала участь в організації січових стрільців, була хорунжою УСС. За радянських часів відбувала ув'язнення.

анг і роль української мови в суспільному житті Східної Європи XIV—XVI ст. визначається, між іншим, тим місцем, яке українська актовa мова займала в державному діловодстві східноєвропейських країн. Безпосередньо після заходу Галицько-Волинської держави — та ще в період її існування — українською мовою велася основна маса документації не лише на власне українських, але й на суміжних землях. Українська мова була прийнята в державних та адміністративно-судових канцеляріях різних ступенів (від найвищого до найнижчого) у Литовському великому князівстві (на литовських, білоруських та українських землях, що входили до його складу) та у Молдавському господарстві (на молдавських та українських землях). Певне поширення здобула українська актовa мова також у Польському королівстві (як на українських землях, так і поза їх межами), хоча тут її поступово витіснили латинська, а також, у різний період, німецька і польська актові мови. Українські писарі були в канцеляріях німецького ордену в Пруссії та золотоординського ханства. Якщо для дослідження українського документального матеріалу XIV—XV ст. дещо вже зроблено (публікація грамот цього періоду, підготовка словника української мови XIV—XV ст.), то у вивченні української мови XVI ст. залишається ще чимало «білих плям». Неясним є, зокрема, питання про визначення функцій української мови в суспільному житті Східної Європи, докладно невідомо на скільки, порівняно з попередніми століттями, змінився ареал її вживання в ролі актової мови як на українських землях, так і поза її межами.

З цієї точки зору, на нашу думку, важливим свідченням значної ролі української мови, яку вона відігравала і у внутрішньому житті східноєвропейських держав, і в міжнародних зв'язках XVI ст., є турецьке листування 40-х рр. цього ж століття, що велася українською мовою. Залишки цього листування (п'ять листів) зберігаються у Головному архіві давніх актів у Варшаві. На нього досі ще не звернули уваги ні українські філологи, ні українські історики.

Відомості про турецьке листування такого типу вже проникли в наукову літературу. Ще в 1939 р. польський сходознавець Б. Барановський, який працював над турецькими і татарськими матеріалами польських архівів, дійшов висновку, що турецькі «пограничні урядовці з Белгороду, Очакова, Бендерів і

Сілістрії, які трохи знали слов'янські мови, писали часто польському або по-українському, пересипуючи слов'янські звороти численними турецькими словами. Очевидно, чистота як польської, так і української мов була недосконалою»¹. При цьому Б. Барановський посилався на документи Головного архіву давніх актів у Варшаві. Вже в повоєнні роки інший польський сходознавець З. Абрагамович включив опис цих документів, на які вказував Б. Барановський, у свій «Каталог турецьких документів»². Всі ці відомості про турецькі документи українською мовою не вийшли однак поза межі сходознавчих кіл.

Безпосереднє ознайомлення з текстами документів³ доводить велике їх значення не лише як дуже своєрідних історико-культурних пам'яток (писаних по-українському листів турецьких авторів збереглося, очевидно, не так багато), але також як історичного і філологічного джерела. Турецьке дипломатичне листування українською мовою 40-х рр. XVI ст. — важливе джерело, що посередньо стосується початкового періоду формування козащини. Переговори між турецькою та литовсько-польською сторонами 1542 р., відбиті в трьох із згаданих листів, пов'язані з визначенням кордону між Туреччиною і Литовським великим князівством, що опинився у вогні козацько-татарських сутичок, викликаних грабiжницькими нападами татарських феодалів на українські землі та відплатними походами козаків. Джерелознавче значення листування 1542 р. має тому ще й інший аспект — воно є цінним історико-географічним джерелом до питання про державне розмежування (в даному випадку — литовсько-турецьке) на українських землях⁴. З другого боку, турецьке листування 1542 р. — унікальна пам'ятка української мови. Територія між долішнім Дністром та дельтою Дунаю була здавна заселена українцями, однак, наскільки відомо, досі дослідники не мали в своєму розпорядженні середньовічних письмових пам'яток української мови, що походили б звідти. Ряд лінгвістичних ознак свідчать про те, що листи, які публікуються, були написані місцевими писарями-українцями. Як пам'ятка української мови причорноморських територій між Дністром і Дунаєм тексти листів заслуговують на детальний мовознавчий аналіз. У зв'язку з цим тексти публікуються в такому вигляді, щоб вони могли використовуватися не лише істориками, але й мовознавцями.

Слов'янські мови вживалися турецькими султанами в дип-

ломатичному листуванні ще з XV ст. Дуже важливий за своїм змістом є лист султана Мухаммеда II до молдавського воєводи Петра III Арона, що був написаний у 1455 р. діалектом сербської мови⁵. Очевидно, на султанському дворі знали, що роль державної мови у Молдавії виконує українська мова й тому склали листа мовою, близькою до української. Хани Золотої орди користувалися українською мовою в листуванні з литовськими великими князями. Так, по-українському написано лист хана Муртази 1484 р., адресований великому князеві Казимирові Ягеллончикові⁶. Українська мова увійшла досить міцно в дипломатичну практику кримських ханів⁷. До султанських чи ханських листів, писаних по-турецькому або по-татарському і адресованих польським чи навіть шведським королям додавалися переклади українською або польською мовами⁸.

Ранг мови, що може використовуватися в міждержавних зв'язках, українська мова зберегла також у XVI ст. Нічого дивного немає й в тому, що коли в 1542 р. у зв'язку з прикордонними конфліктами в південноукраїнських степах були визначені комісари з обох сторін — турецької та польсько-литовської — листування між ними велося по-українському. Ось які події довели до переговорів 1542 р. та пов'язаного з ними листування.

На початку 1542 р. польський король Сигізмунд I звернувся до турецького султана Сулеймана I з листом, в якому прохав припинити грабіжницькі наскоки на території, розташовані на лівому березі Дністра, що входили до складу Польсько-Литовської держави. Турецька сторона заперечила приналежність цих територій до Польсько-Литовської держави, а Сулейман I призначив комісію в складі сілістрійського і білгородського санджак-аги⁹ Осман-шаха, кадіїв¹⁰ Білгорода (Акерману) і Бендер. Султанська комісія, разом з представниками литовсько-польської сторони повинна була вирішити прикордонний спір на підставі зізнань місцевого населення¹¹. В другій половині квітня — на початку травня 1542 р. до санджак-аги Осман-шаха прибув представник литовсько-польської сторони¹². Переговори тягнулися місяцями. І врешті було досягнуто домовленості про зустріч обох сторін на спірній території, на лівому березі Дністра, біля річок Саврані й Кодими¹³. Зустріч мала відбутися 26 вересня 1542 р.¹⁴, причому з литовсько-польської сторони до складу комісії увійшли такі особи, як корон-

ний польний гетьман і белзький воєвода Микола Сенявський¹⁵, герой боротьби з татарами, один з організаторів козащини (пізніше барський староста) Бернард Претвич, відомий організатор антитатарської боротьби брацлавський і винницький староста князь Семен Глібович Пронський, кам'янецький староста Юрій Язлівецький та інші (в королівську комісію входило 11 осіб). Санджак-ага Осман-шах прибув 15 вересня 1542 р. до Тегіні¹⁶, повідомив про це королівських комісарів (документ №1 публікації) та обіцяв, що «за п'ять днів» (отже мабуть десь близько 26 вересня) буде на річці Саврані¹⁷.

До зустрічі Осман-шаха і М. Сенявського не дійшло — Осман-шах до Саврані не поїхав. Лише цим можна пояснити той факт, що приблизно через місяць Осман-шах післав на зустріч з королівськими комісарами білгородського, кілійського і тегінського «воєводу» Ферхата (документ №2). Ця зустріч повинна була остаточно вирішити, де проходить кордон: північніше по Саврані (як вимагала турецька сторона) чи південніше по Кодимі (як пропонувала королівська комісія). Під час зустрічі з королівськими комісарами Ферхат нібито не отримав остаточної відповіді, а 28 жовтня 1542 р. Осман шах повідомив литовсько-польську сторону, що він може пристати на кордон по Кодимі не південніше її, якщо на це погодиться султан (документ №3).

Треба думати, що литовсько-польська сторона не мала особливого бажання доводити переговори до кінця. Як виходить з листа Сулеймана I до Сигізмунда від 10—19 листопада 1542 р., литовсько-польська сторона підійшла до Кодими з великим військом — і Осман-шах повернувся назад¹⁸. Султан, зрештою, не погодився на кордон по Кодимі. Справа визначення кордону тягнулася ще кілька років (це підтверджує листування між султаном і королем у 1543—1544 рр.). Султан вимагав усунення Б. Претвича (очевидно, в зв'язку з його походами — разом з козаками — на кримське ханство) як з комісії, так і взагалі з прикордонної території. До нових зустрічей сторін на місці в 1543—1544 рр., здається, не доходило.

Дальші сліди турецького дипломатичного листування українською мовою зустрічаються в зв'язку з іншою справою.

У цьому ж 1542 або наступному році¹⁹ дунайський санджак-бей Мехмед звернувся до М. Сенявського з листом по-українському, в якому докоряв, що козаки нападають на турецьку територію (документ №4). Для переговорів у зв'язку з цією спра-

вою Мехмед послав своїх послів²⁰. Про результати переговорів нічого не відомо.

У варшавському Головному архіві давніх актів зберігається ще п'ятий турецький лист українською мовою приватного змісту. Це лист мешканців Білгорода татарина Алі й босняка Касифа до барського старости Б. Претвичча, що датується 1546—1552 рр²¹. Лист має конфіденційний характер — у ньому Алі та Касиф пропонують Б. Претвичеві свої послуги²².

Зовнішній вигляд документів №№1—4 (всі вони — оригінали) докладно описав З. Абрагамович у своєму не раз вже цитованому каталозі. З його опису беремо лише окремі деталі. Всі листи писані на східному («турецькому») білому папері з поліском на одному боці. До трьох перших листів додано пізніший (не дуже докладний) польський діловодний переклад.

Листи викликають також чималий інтерес у палеографічному сенсі. Цілком виразно проявляються три руки писарів (перша рука — документи №№1, 2, друга — документ №3, третя — №4). Найвність трьох різних рук на документах одного року — безумовне свідчення того, що в канцеляріях турецьких вищих урядовців, розміщених на українських землях (у даному випадку — на території між долішнім Дністром та дельтою Дунаю) було по кілька українських писарів. Скоропис документа №4 в основному відповідає тогочасній київській школі письма, письмо документів №№1—3 формувалося під значним впливом південнослов'янських шкіл письма (послідовно роздільне написання літер, подовження вертикальних рисок літер, що часто зверху і внизу виходять поза рядок, специфічний характер виносних літер тощо).

Печатка відіграла на східному документі набагато більшу роль, ніж підпис (який переважно й не ставили на документі). Тому й на всіх листах їх автори позначені лише рукою писаря (у вступному протоколі або в есхатоколі) — автентичність документів засвідчується відтисками печаток з стилізованими написами арабською в'яззю²³. Печатка Осман-шаха (на документах №№1—3) — кругла, Мехмеда (на документі №4) — у вигляді мигдаля. В документі №1 печатка розміщена під текстом, у документах №№2—3 — на лівому полі, в документі №4 — над текстом зліва.

З точки зору дипломатії листи своєю будовою вкладаються більше в поняття східного (в даному випадку — турецького),

ніж західного (отже й типово українського) документа²⁴. Так, документ №1 розчленовується на три основні частини: вступний протокол, контекст, кінцевий протокол (есхатокол). У документі є такі елементи вступного протоколу: а) інскрипція («елькаб» — титули адресата), в якій подається титул М. Сеньявського («пан хорунжий»), прізвище Б. Претвича та згадується «все панство короля його милості», б) салютація («дуа» — побажання для адресата). З контексту є: а) наратив («накл» — розповідь), в якій говориться про попереднє листування в зв'язку з справою, б) диспозиція (висловлення побажання автора) про відряження посла для переговорів. Врешті, третя частина документа — есхатокол — представлена а) печаткою («мююр»), б) підписом автора листа (не власноручним, а зробленим рукою писаря). Найбільший за обсягом документ №3 має дещо відмінну будову. Вступний протокол складається тут з: а) інскрипції, б) інтитуляції («унван» — автор документа і його титул), в) салютації. Контекст розчленовується на: а) наратив, б) диспозицію, в) санкцію (погроза в зв'язку з невиконанням прохання чи розпорядження), в якій говориться, що про незадовільний хід переговорів повідомлять султана і короля. Есхатокол інший, як у документі №1. Він складається з: а) позначення місця написання, б) дотації («таріх»); в) печатки (яка, правда, розміщена на лівому полі). Автор листа в есхатоколі документа №3 не позначається. Дослідження листів з точки зору їх внутрішньої будови варто продовжити в порівнянні з обширнішим східним і західним епістолярним матеріалом першої половини XVI ст.

Кілька слів про саму публікацію. Тексти листів 1542 р. публікуються по можливості в адекватному перекладі на сучасну українську мову (до цього перекладу додаються реальні та інші примітки) та в оригінальному звучанні з збереженням правописних і деяких палеографічних особливостей оригіналу. Текст написів на печатках подається в українському перекладі та арабським письмом.

* * *

№1

1542 р. вересень, не раніше 15²⁵. Між Тегінею та р. Савранею — Лист сілістрійського і білгородського санджак-аги Осман-шаха коронному польному гетьманові М. Сенявському, Б. Претвичеві та іншим членам королівської комісії про наступну зустріч турецьких та литовсько-польських представників для переговорів про кордон.

Вельможним панам, панові хорунжому²⁶ і панові Претвичу²⁷ і всьому панству короля його милості.

Про здоров'я Вашої милості [я] рад би чути в кожную годину.

І при цьому [повідомляю] Вашу милість, що я писав п'ятнадцятого дня цього місяця. А я вийшов з Тегіні. А за п'ять днів буду на Саврані. А Ваша милість щоб були готові. А інакше не робіть, а [виконуйте] королівську та цісарську справу — доведіть до кінця [справу] про цей кордон. А [в те], що Вашій милості говоритиме белгородський, кілійський і тегинський воєвода Фергат, хай ваша милість вірить. А що Ваша милість [говоритиме] — напишіть нам.

Я, Осман-шах, Вашій милості чолом б'ю.

[Напис на печатці] Це перстень печатки Османа — благословення державі султана Сулеймана.

ГАДА, коронний архів, турецький відділ, течка 83а, №173а.

№2

1542 р., жовтень²⁸. Лист сілістрійського і білгородського санджак-аги Осман-шаха членам королівської комісії з вимогою подати свої пропозиції відносно визначення кордону.

Вельможним панам і панам-радї його милості короля.

Про здоров'я Вашої милості [я] рад би чути в кожную годину.

І при цьому даємо знати Вашій милості, що до нас прийшов лист від цісара²⁹. В листі написано про кордон — щоб чи питали старих людей, де був татарський кордон. А і в королівському листі ще так [само] написано. І ми з кадї питали старих кілійських і белгородських людей. А вони казали, [що] це

[вже] шістдесят років тому як кордон був по Саврані. А татарський [хан?] брав за випас [худоби], а Цісар — горщину³⁰. А й тепер так само. А ми Вам даємо знати, що [ми] писали, [щоб] зустрітися на Саврані. А тепер прийшов від Вашої милості лист (про зустріч] на Кодимі [.. .]³¹ говорять Вашій милості [?]³². А тепер пишемо Вашій милості, щоб Ваша милість дали нам справедливо знати, де [Ви] хочете кордону, щоб нам відповіли через нашого слугу воєводу Ферхата. А що [він] буде від нас говорити — хай Ваша милість вірить. Наші слова правдиві.

Я, Осман-шах, чолом б'ю³³.

ГАДА, коронний архів, турецький відділ, течка 81, №169.

№3

1542 р.³⁴, листопада 28 Телігол — Лист сілістрійського і білгородського санджак-аги Осман-шаха Хмельницькому старості³⁵, коронному польному гетьманові М. Сенявському, брацлавському і вінницькому старості князеві С. Г. Пронському, кам'янецькому старості Ю. Язлівецькому та іншим членам королівської комісії з вимогою уточнити свої пропозиції відносно визначення кордону.

Вельмишановним панам, панові [...] ³⁶, Хмельницькому старості, панові хорунжичу — гетьманові³⁷, князеві Пронському³⁸ і панові кам'янецькому старості³⁹ й іншим панам — раді його милості короля нашим добрим приятелям.

Від мене, Осман-бека, сілістрійського⁴⁰ і белгородського санджак-аги та інших.

Про здоров'я Вашої милості раді б чути в кожную годину.

Тому, що раніше [ми] післали до Вашої милості воєводу Фархата і через нього сказали Вашій милості, щоб Ви нам відповіли про кордон — до якого місця має бути кордон його милості короля⁴¹, а Ваша милість нічого нам на це не відповіли через своїх послів, тому ми питалися білгородських, очаківських й інших старих людей. Вони нам сказали, що кордон віддавна є на Саврані. А тепер ми відступаємо його милості королеві по Кодиму — для доброї приязні його милості цісаря з його милістю королем, його братом. Тому, будь ласка, Ваша ми-

лосте, відпишіть нам, по якому місці Ви хочете мати кордон його милості короля. А тоді, коли Ваша милість нам відпишете, ми підемо на це місце до Вашої милості й там зустрінемося і договоримося, щоб між його милістю королем і його милістю цісарем була добра приязнь. А тому, вкінці, відпишіть, будь ласка, нам, чи хочете мати кордон на Кодимі. А ми дамо лист Вашої милості з Вашою печаткою⁴². І будемо писати до його милості короля, а тому дайте нам знати про це все, щоб ми тут, на полі⁴³ довго не перебували, бо приходять важкі часи. А про те, що Ви зробите за своїм бажанням, ми хочемо дати знати його милості цісареві. А тому, будь ласка, напишіть нам про все не зволікаючи А ми не хочемо відступити Вашій милості далі, як по Кодиму. А тому, будь ласка, напишіть нам про все. А не передавайте [словами] через послів, але пишіть у листі з своїми печатками.

А після цього поручаємось добрій приязні Вашої милості.
Писано на Теліголі⁴⁴, дня 28 листопада⁴⁵.

ГАДА, коронний архів, турецький відділ, течка 82, №171.

№4

1542—1543 рр.⁴⁶ Білгород. — Лист дунайського санджакбея Мехмета коронному польному гетьманові М. Сенявському про переговори в зв'язку з прикордонними сутичками.

Вельможному панові й панові хорунжому, белзькому гетьманові й галицькому старості⁴⁷.

Від Мехмет-бея.

Про здоров'я Вашої милості [я] рад би чути в кожную годину.

І при цьому знайте, що його милість король є в мирі з нашим цісарем. А Ваші люди приходять в цісарську землю і воюють, беруть майно і вбивають людей. І тепер [ми] післали йому посла [...] Ф[...]⁴⁸ до Твоєї милості. А Твоя милість хай дасть нам знати чи [ми] в мирі, чи не в мирі, щоб ми знали. А нам відпиши через свого слугу [і пішли його] з моїми людьми. А його милість цісар наказав мені мешкати в Білгороді для того, щоб я дивився який є порядок. І Ваша милість хай дасть мені знати через свого слугу [який приїде] з моїми людьми,

щоб ми знали, мир чи не мир, щоб я написав до цісаря. А прошу Твою милість, щоб [Ти] моїх людей відпустив швидко, а що будуть говорити — хай Ваша милість вірить. А [там], де мають їхати посли, хай Ваша милість дасть їм провідника [і] щоб Ваша милість були для них ласкаві.

Я, гетьман Мехмет-бей дунайський.

[Напис на печатці:] Потвердження приналежності бідоласі Ахметові⁴⁹, синові Мустафи.

ГАДА, коронний архів, турецький відділ, течка 80, №168.

¹ Baranowski. Znajomosc jezyka tureckiego w dawnej Polsce (do polowy XVII wieku, Rocznik Orientalistyczny, 14 (1938), Lwow 1939. Str. 13.

² Abrahamowicz Z. Katalog dokumentow tureckich (cz.1). Dokumenty do dziejow Polski i krajow osciennych w latach 1455—1672. Warszawa, 1959. — Str. 75—77, 80, 133.

³ Автор висловлює сердечну подяку доктору Е. Триярському (Інститут сходознавства Польської Академії наук у Варшаві), при допомозі якого отримав мікрофільми відповідних документів.

⁴ В зв'язку з цим питанням пор. Ф. Петрунь, Східна межа великого князівства Литовського в 30-х роках XV ст. // Збірник історично-філологічного відділу УАН. — Т. 76. — К., 1928. — С. 165—168.

⁵ Текст листа публікувався неодноразово. Пор. спеціальні дослідження, присвячені цій письмовій пам'ятці: Babinger F., Gel dintai bir al Moldovei catre sultan, «Fratilor Alexandru si Ion I. Lapedatu la implinirea varstei de 60 de ani 14.IX.1936». — Bucaresti, 1936. — Р. 28—37; — Його ж. Beitrage zur Fruhgeschichte der Turkenherrschaft in Rumelien (14—15 Jahrhundert).— Brunn, Munchen, Wien, 1944. — S. 25—26.

⁶ Остання публікація листа див. зб. Українські грамоти XV ст., вид. В. М. Русанівського. — К., 1965. — С. 137—138.

⁷ Baranowski. Цит. стаття. — С. 10. До питання про знання української мови кримськими татарами див. також Крип'якевич І. Татарська українщина // «Рідна мова». — Варшава, 1935. — №26. — С. 273—274; Дипломатичний аналіз татарських грамот українською мовою див.: Chodyncki K., Kilka uwag o niektorych zadaniach nauki polskiej w zakresie paleografii i dyplomatyki ruskiej // Przegląd Historyczny. — Ser. II. — Т. 5. — Warszawa, 1925. — Str. 406.

- ⁸ Див., напр.: Zettersteen K. V., *Turkische, ttarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv*. — Uppsala, 1945. — S. 102.
- ⁹ Санджак — адміністративно-територіальна одиниця в султанській Туреччині, яку очолював санджак-бей (санджак-ага).
- ¹⁰ Каді — суддя в магометан, що судить згідно з мусульманським релігійним правом.
- ¹¹ Головний архів давніх актів у Варшаві (далі ГАДА) коронний архів, турецький відділ, течка 72а, № 156. Пор. З. Абрагамович, цит. праця, с. 70.
- ¹² Там же, течка 75, № 161. Пор. З. Абрагамович, цит. праця, с. 72.
- ¹³ Саврань (також Савранка) — права притока Південного Бугу, тепер на півдні Вінницької області, Кодима — також права притока Південного Бугу, на півночі Одеської області. Пор. О. С. Мельничук, *Топоніміка Колимського району, Одеської області, «Мовознавство»*. — Т. 14. — К., 1957, с. 52—81.
- ¹⁴ ГАДА, коронний архів, татарський відділ, картон 65, течка 5, № 581.
- ¹⁵ В деяких місцях свого каталогу З. Абрамович плутає Миколу Сенявського з іншим Сенявським — Адамом (також коронним польовим гетьманом), який жив півтора століття пізніше (пор. цит. праця, с. 73, 80).
- ¹⁶ Тегія (Тигія, також Типткач, Тегенікач) — тепер Бендери.
- ¹⁷ Абрагамович З. Цит. праця. С. 73. — Помилково розшифрував літерне позначення числа «е» як «два» замість «п'ять».
- ¹⁸ ГАДА, коронний архів, турецький відділ, течка 78 № 165 (пор. З. Абрагамович, с. 77—78).
- ¹⁹ Так датує події З. Абрагамович (цит. праця, с. 80). Підстава такого датування невідома.
- ²⁰ З. Абрагамович називає турецького посла Муслігом — в дійсності такого імені в листі немає (З. Абрагамович помилково інтерпретував фразу листа «послал му слы» — тобто «послав до нього послів» — як «післав Муслы[га]» Насправді ім'я посла в документів викреслено).
- ²¹ ГАДА, коронний архів, турецький відділ течка 139, № 262. З. Абрагамович датує листа (цит. праця, с. 133), очевидно, на підставі років коли Б. Претвич був барським старостою.
- ²² Текст листа підготовляється для окремої публікації.
- ²³ Напис печаток прочитав З. Абрагамович. За переклад цих написів автор висловлює подяку професорові, і наук А. П. Ковалівському (Харків).
- ²⁴ Zajaczkowski A., Reychman J. *Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej*. — Warszawa, 1955; Guboglu M., *Paleografia si diplomatica turco-osmana. Studiu si album*. — Bucuresti, 1958.
- ²⁵ Рік визначається датою переговорів між Сулейманом I та Сігізмундом I (див. З. Абрагамович, цит. праця, с. 70, 72), місяць — згадкою в іншому листі Осман-шаха до М. Сенявського від 2 вересня 1542 р. (там же, с. 73) про те, що М. Сенявський прибуде на кордон 26 вересня — тоді й мав прибути туди Осман-шах, день — згадкою в тексті документа № 1.
- ²⁶ Микола Сенявський (нар. близько 1489—пом. 1569) з 1534 р. галицький і коломийський староста, з 1539 р. коронний польовий гетьман, з 1542 р. белзький воєвода, з 1543 р. руський воєвода, з 1561 р. коронний великий гетьман. У 40-х рр. перебував переважно на Україні як начальник прикордонних військ (стражник хорунжий) — Пор. Dworzaczek W., *Genealogia. Tablica*, Warszawa, 1959, tabl. 129.

- ²⁷ Бернад Претвич (пом 1561) — сілезький дворянин, командував відділом легкої кавалерії у військах М Сєнявського, підтримував козачину В 1541 р., відбиваючи татарські напади, дійшов до Очакова, в 1542 р. — до Криму В 1546—1552 барський, потім теребовельський староста. Автор «Апології» (меморіалу, поданого польському сеймові в 1550 р. як відповідь на турецьку скаргу в зв'язку з козацькими походами) — цінного джерела до початків козащини. Див. «Архив Юго-западной России». — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — С. 100—103; Грушевський М. Історія України-Русі. — Т. 7, Київ—Львів, 1909. — С. 51—65; Lubomirski J. T., Bernard Pretwicz i jego apologia na sejmie 1550 r. Biblioteka Warszawska. — Warszawa, 1866. — Т. 3. — S. 44—59.
- ²⁸ Рік визначається як для документа №1; місяць — гіпотетично за ходом подій.
- ²⁹ Сулейман I Великий, турецький султан 1520 — 1566.
- ³⁰ Горщина — податок від свиней.
- ³¹ Прочитання дальших трьох літер «с ны» сумнівне.
- ³² Значення фрази «поведают вашу мл» неясне.
- ³³ Напис на печатці як в документі №1.
- ³⁴ Рік визначається як для документа №1.
- ³⁵ Прізвище Хмельницького старости ідентифікувати не вдалося.
- ³⁶ Прочитано лише закінчення «ому».
- ³⁷ М. Сєнявський.
- ³⁸ Семен (Фрідріх) Глібович Пронський {пом. 1544}, з 1538 р. житомирський староста, з 1539 р. брацлавський і винницький староста, з 1544 р. київський воєвода. Див. Wolff J., Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 401.
- ³⁹ Юрій Язлівецький (пом. 1542—1543), кам'янецький і червогородський староста; Пор. Dworzaczek W. Цит. праця. — Табл. 110.
- ⁴⁰ Сілістрія (Сілістра) — місто в Добруджі, на правому березі Дунаю — тепер в Болгарії.
- ⁴¹ Сігізмунд I Старий, польський король 1506—1348.
- ⁴² Фраза незрозуміла — йдеться мабуть про приєднання листа литовсько-польських комісарів до звіту султанові.
- ⁴³ Поле — тут в розумінні степ.
- ⁴⁴ Цей топонім (або гідронім) ідентифікувати не вдалося.
- ⁴⁵ У листі датується: «девяти мсца к ки дня»; «ки» розшифровується як «28»; значення літерного позначення числа «к» (тобто «20») незрозуміле; дев'ятий місяць — калька з латинського (November — тобто «дев'ятий місяць»). Напис на печатці в документі №1.
- ⁴⁶ Датування З. Абрагамовича. Пор. примітку 19.
- ⁴⁷ Всі ці титули стосуються М. Сєнявського.
- ⁴⁸ Ім'я посла в листі перекреслено, прочитано лише початкову літеру імені «Ф».
- ⁴⁹ У мусульман імена Мухаммед (Мехмет) і Алі рівнозначні.

Турецькі дипломатичні листи українською мовою з 40-х рр. XVI ст.

Далі публікуються оригінальні тексти листів та написів на прикладених до листів печатках¹.

На закінчення публікації варто ще подати кілька доповнень до першої частини даної статті, а також певні висновки.

Питання турецько-литовського розмежування на українських землях, як вже згадувалося раніше, відбилося в листуванні між Сулейманом I та Сигізмундом I за 1641—1543 рр., а також у листуванні між турецькими та литовсько-польськими комісарами. Окремі з цих листів опубліковано в, здається, тогочасних перекладах на польську мову². Опубліковано також Інструкцію Сигізмунда I литовсько-польським комісарам у справі розмежування 1542 р.³

Телігол — місце, на якому було написано листа №3 — це теперішній Тилігул (річка в Одеській області, що впадає в Тилігульський лиман). На так званій новій карті Польщі й Угорщини С. Мюнстера 1540 р. ця річка зветься Телікол⁴.

Найважливішим висновком, який можна зробити з даної публікації, ми вважаємо те, що турецьке дипломатичне листування українською мовою 40-х рр. XVI ст. необхідно розглядати як письмову пам'ятку місцевого придунайського українського населення — потомків давніх уличів та тиверців і нащадків літописних бродників та берладників⁵. Усупереч твердженням про те, що українське населення Подунав'я не пережило татарської навали⁶, ми схильні думати, що збережені списки міст на Дунаї як у Воскресенському літописі, так і у візантійських джерелах початку XIV ст.⁷ — це безпосереднє свідчення того, що українські поселення на цій території збереглися й після татарської агресії⁸. Поступова романізація проходила століттями. Процес асиміляції українського населення, можливо, закінчився лише у XVII ст. (так датує її В. В. Мавродин, *Начало...*, 101)⁸. Та й у цьому випадку відсутність українського етнічного елементу в Подунав'ї (якщо вона й справді існувала) була відносно короткою — в другій половині XVIII ст. почався новий масовий вплив українського населення на придунайські землі⁹.

Опубліковані листи, отже, ми схильні вважати віднайденою, давніше запропашеною ланкою, що зв'язує в єдине ціле розрізнені відомості про українське населення в середньовічному Подунав'ї.

-
- ¹ Див. статтю в *Slavia* 38 (1969). — С. 110—118.
 - ² Матеріали до історії української козаччини видані під загальною редакцією М. Грушевського. Т.1. Документи по р. 1931 зібрав і видав І. Крип'якевич. — Львів, 1908 (Джерела до історії України-Русі, т. 8), с. 9—11, 13—20.
 - ³ Dogiel M., *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis authenticis descripti*. — Vilnae, 1758. — 57—61. В зв'язку з питанням про кордон див. також Spuler B., *Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa*. 1. Grenze des Grobfurstentums Litauen im Sudosten gegen Turken und Tataren, *Jahrbuchen fur Geschichte Osteuropas*, B. D.6. — Breslau, 1941. — S. 152—170.
 - ⁴ Репродукцію карти див. Кордт В. Матеріали по истории русской картографии. — Вып. 2. — К., 1910. — Табл. XX.
 - ⁵ Підсумки поглядів на заселення Подунав'я включно див. Котляр М.Ф. Русь на Дунаї)) Український історичний календар. — К., 1966. — №9, 12—22; Його ж. Хто такі бродники (До проблеми виникнення українського козацтва). — Там же. — 1969. — №5. — С. 95—101.
 - ⁶ Див., напр., Kowalenko W., Bierlad, *Slownik starozytnosci slowianskich*. — Т.1. — Cz. 1. — Wroclaw—Warszawa—Krakow. — 1961. — С. 113.
 - ⁷ Полное собрание русских летописей. — Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку, СПб., 1856, 240; *Acta patriarchatus Constantinopolitani 1315—1402 e codicibus manu scriptis Bibliothecae palatinae Vindobonensis*, ed. F. Miklosich et. I. Muller. — Т. 1, *Vindobonae 1860* [*Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*. — Vol.1], 95.
 - ⁸ Пор. також Мародин В.В. Русские на Дунае // Ученые записки Ленинградского гос. университета. — №87. — Саратов 1943. — С. 17; Його ж. Начало мореходства на Руси. — Л., 1949. — С. 101; Волынский Н. В. Предшественники казачества — бродники // Вестник Ленинградского университета. — Л., 1929. — №8. — С. 62.
 - ⁹ Найновіше дослідження цього питання див. Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII — начале XIX в. — Автореф. дис. канд. ист. наук. — Одесса, 1969. — Там же. — Огляд попередньої літератури проблеми.

[1] ВЕЛЕМОНЫ ПАНО панв хоружѣ. и панв прѣвично и
всѣмъ панвствѣ кро[2] лга его. М. ѿ здрѣе вашей. М. рѣ
вѣ слышѣ на кодыи чѣ и при то[3] вашей. М. што ѣми
писѣ в папонацѣи днѣ сево. М. а та нѣ [4] пѣхѣ вышѣ
ѣ за. ѣ. днѣ вѣдѣ на сѣдани ѣ ваша. М. ѣ есте [5] го-
то[6] были ѣ инѣ ни чините ѣ королевское и цисѣское дело
[6] стинили конѣ ѿ пѣ границы ѣ што вашей. М. воевода
ѣ [7] гѣ белогорѣскн и келѣнскн и пегнѣскн нѣ вѣде рѣю.
сварѣн [8] ѣ ваша М. вѣте ѣ што вѣде ваша. М. на ѿпшии
пѣ. [9] гѣ ѣ мѣшѣ вашей. М. [10] чѣло вно

[напис на печати:]

نگین مهر حصول بود [خبر] دعای دولتی

سلطان سلیمان

[1] ВЕЛЕМОНЫ ПАНО и ПАНѢ КРОЛѢ ЕГО. М. рѣ ѿ здрѣе
вашѣи. М. рѣ вѣ слышѣ на кодыи [2] час и при то[3] дѣе
вашѣи. М. знѣ ѣже нѣ ѿ цисѣра лнѣ прише за границу пи-
са [4] но в листѣ ѣ ѣмѣ пѣли спѣхѣ людей гдѣ лѣ грани-
ца тогѣскаѣ ѣ и в [4] королевѣ] листѣ ѣще пѣ писѣ и мѣ
пѣли но нѣи спѣхѣ людей келѣи [5] скн и белогорѣскн ѣ
ѣнѣ казали то[6] ѣ. ѣ. лѣ што лѣ граница по сѣрѣ ѣ
попѣ [6] скн ѿ пѣсеѣ врдѣ ѣ цисѣ горѣшннѣ ѣ и пѣпѣ
по помѣ ѣ вѣ дѣе знѣ што ѣ [7] мѣ писѣ сѣсѣ на
сѣрѣни ѣ пѣпѣ лнѣ ѿ вашей. М. прише на кѣдем с ны[8]
[8] повѣдѣю вашу. М. ѣ пѣпѣ вашей. М. пнше ѣ[9] ваша.
М. нѣ в то[3] дали [9] знѣ и справѣлиѣе гдѣ хочѣте грани-
ци ѣ есте нѣ ѿказали чѣрѣ на[10] [10] нашево сѣвѣннѣ
ѣ[11] гѣ вѣвѣ ѣ што вѣде ѿ нѣ мовѣи ѣ ваша М. вѣ [11]
пѣ нашн рѣчн и спѣннѣ [12] гѣ ѣ мѣшѣ чѣло вно

[1] БѢМОУ ПАНО ПАМЪ [...] ОМЪ СТАРОУ ХМЕИКОМУ ПА-
 НЪ [2] ХОРЪЖИЧѢ ГЕМАНЪ ИНАЮ ПРОСКОМУ И ПАМЪ СТА-
 РОУТЕ КА [3] МЕНЕКОМУ И ИМЪ ПАНО РАДЕ КОРОЛЪ ЕГО М
 ПРИПАЕЛѢ [4] ИШЪ ДОБРОИ ШЪ ВЪ МЪ ВЪ ШОЧЕКЪ ОКА СИ-
 ЛИПРОСКО [5] И ВЪЛАГОРОСКО И ИМЪ ШЪ ДОРОЖИ ВЪ МЪ РА-
 ДЪ БЪМО [6] СЛЫШЕЛИ НА КОДЪ ЧЪ ПЪ ВЪ МО ПЕРЕПЪ ДО
 ВАШЕ МЛТИ [7] СЛА ДЪГЪ ВОВХОДѢ И ЧЕРЕ НЕГО ДО ВЪ МЪ
 ВЪСКАЗЪ И ВА [8] ИМЪ НА ШКАЗАЛИ ШЪ ГРАНИЦЪ ПО КОТО-
 РОВЪ МЪЩЕ МДѢ [9] ВЫПЪ ГРАНИЦЪ КОРОЛЪ ЕГО МЛТИ
 А ПЪ ВЪ МЪ НИЧОГО [10] НА НА ТО НЕ ШКАЗАЛИ ЧЕРЕ ВА-
 ШЫ ПОСЛА А ПЪ МЪ [11] ПЫТАЛИСЪ СТАЦЪ ВЪЛАГОРОСКИ
 ШЪЧКОСКИ И ИМЪ ШЪНЪ [12] ПРѢ НАМЪ КАЗАЛИ И ГРАНИЦЪ
 ВЪСТА ЗДАНА НА СДЪА А [13] ПЕРѢ МЪ ПОПЪВЪЕМЪ КОРОЛЮ
 ЕГО МЪ ПО КОДЫМЪ [14] ДЛА ДОРО ПЪВЪАНЪ ЦЕСАРА ЕГО
 МЛТИ СЪ КОРОЛѢ ЕГО [15] МЛТЪЮ ЗЪ БРАТО СВОИ А ПЪ
 ВАША МЛТЪ РАТЕ [16] НА ШПИСАТИ НА КОТОРОВЪ МЪЩЕ
 ХОЧЕТЕ МЪТИ ГРА [17] НИЦЪ ШЪ КОРОЛЪ ЕГО МЛТИ А ПЪ
 КОЛИ ВЪ МЪ НА [18] ШПИШЕТЕ МЪ НА ТОВЪ МЪЩЕ ДО ВА-
 ШЕ МЛТИ ПО [19] ДѢ И ПАМЪ СЪ СЪМЪ И ПОПОМЪМО ВЪ
 ВА МЪЖЫ [20] КОРОЛѢ ЕГО МЛТЪЮ И ЦЕСАРЕ ... А БЫЛА
 ДОБРА ПЪВЪАНЪ [21] А ПЪ РАТЕ НА НАКОНѢ ШПИСАТИ
 ИТАН ХОЧЕТЕ МЪТИ ГРА [22] НИЦЪ ПО КОДЫМЪ А МЪ ДО
 МО ЛИПЪ ВЪ МЪ ПО ПЕЧАЮ СВОЮ [23] И ДО КОРОЛѢ ЕГО
 МЛТИ ВЪДѢ ПИСАТИ А ПРОШО ДАТЕ НА [24] ШЪ ТО ВОСЗАТЬ
 ЗНАТИ ШТО БЪМО ПЪ НА ПОЛИ ДЪГО НЕ ЛЖЪ [25] ВО ЧА-
 СУ ПРЪНЪ ПЪХОДЪ А ШТО ШЧИНТЕ НА ВОЛЮ СВОЮ [26]
 МЪ ХОЧЕМО ДАТИ ЗНАТИ ШЪ ТО ЦЕСАРЕ ЕГО МЛТИ А
 ПЪ РАТЕ [27] НА ВСЕ ВЫПИСАТИ НИЧОГО НЕ МЪКАЮЧИ А
 МЪ ДАЛЕ КОДЫМЪ [28] ВЪ МЪ НЕ ХОЧЕЛИ ПОПЪВЪИТИ А
 ПЪ РАТЕ НА ВСЕ ВЫПИСАТИ А [29] НА ЧЕРЕ ПОСЛА ШЪ
 ШКАЗЫВАТИ ИНО ШЪ ЛИПЪ ПИСАТИ ПО ПЕЧАМЪ [30] ОВОМЪ
 А ЗАПЪ СЪ ДОРО ПЪВЪАНЪ ВЪ МЪ ЗАЛЕЦАБМО ПЪ НА ТЕ
 [31] ЛНГО ДѢВЪ МЪА КЪ КЪ ДНА

[1] ВЕЛЕМОМОМЪ ПАМЪ И ПАМЪ ХОРОЖЕ ГЕМАНЪ ВЪСКО-
 МЪ И СПАРОСТЕ АТАЛНКОМЪ [2] ѿ МАМЕ СОЧА ВЕТА ѿ
 ЗДРОЕ ВАШЕИ . М . РА БЫ СЛИШЕ НА КОЖЫ ЧА И ПРИ [3]
 ПО ПОВЕДАЕТЕ АЖЕ КРО ЕГО . М . С НАШИ ЦИСАРЕ ДЪ-
 ЖИ МН А ВАШИ [4] ЛЮДИ ПРИХОДА В ЦИСАСКВЮ ЗМЛЮ
 И ВОЮЮТЬ ДОВОРО ВЕРЪ А ЛЮДИ ГВЪЖ [5] И ПЕПЕ ЕС-
 МИ ПОЛА МЪ СЛЫ [...] В [...] ДО ТВОЕИ М . А ТВОЮ
 [6] М . НА ДАИ ЗНА МНОЕ ЛИ ИЛИ НЕ МИРИ А МЫ ЗНА-
 ЛИ А НА ШПИШИ [7] СВОИМЪ СЛЪЖЕНИКО С МОИМИ
 ЛЮДИМИ А ЗАПО МЕНЕ ЦИСАР Е [8] ГО М . ВЛА В БЕ-
 ЛЕГОРО МЪКА А ЕСМИ ВНАДЕ ТА ЕСТЬ РА И ВАША [9]
 М . МНЕ ДАИТЕ ЗНА СВОИ СЛЪЖЕНИКО С МОИМИ ЛЮ-
 МИ А ЕСМА [10] ЗНАЛИ МН ИЛИ НЕ МН А ТА ДО
 ЦИСАРЕ ПИСА А ПРОШУ ТВОИ . М . [11] А ЕСИ МОИ ЛЮДЕИ ПО-
 СПИ СКОРО А ШТО ВЛАД РЕЧЬМИ МОЛИ [12] А ВАША . М . ВЪ.
 А ГДЕ МАЮ СЛН [!] ЕХА А ВЪША М . И ПРО [13] ВОИНКА
 ДАН РА АИ ВАША . М . ВЫ НА НИ ЛАКО [14] ТА ГЕМА МЪ-
 МЪ ВЪИ ДВНАЙСКИНА

[напис на печатци:]

الواقى بالملك الفير احمد بن محمد
 د.

Микола ТИМОШИК

Рукописна і друківана україніка у Франції як джерело дослідження українсько-французьких відносин

Народився 1956 року в с. Данина на Чернігівщині. Українець. У 1978 році закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т.Г. Шевченка і аспірантуру при ньому. Працював на журналістській та видавничій роботі. Автор ряду ґрунтовних наукових праць та підручників для вузів, виданих в Україні й за кордоном, які стосуються видавничої справи, життя й діяльності Івана Огієнка тощо.

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, за сумісництвом — директор науково-видавничого центру «Наша культура і наука». Член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України. Лауреат премії ім. Івана Огієнка.

Рукописна україніка у французьких архівах

Не буде перебільшенням ствердити, що саме у Франції, як ні в якій іншій країні західного світу, таким ґлибоким і давнім є українське коріння. Не одне покоління вітчизняних і зарубіжних дослідників прагнуло докопатися до цього коріння, вивчити і збагнути його, залишаючи на папері результати своїх пошуків прийдешнім поколінням «літописців сучасного й минулого».

Через те, що добувалися історичні факти з різних джерел, у різний час й інтерпретувалися залежно від суспільних, релігійних, політичних, національних переконань чи симпатій, зрештою, від власного наукового сумління дослідників різних країн, маємо так багато суперечливих тверджень, гіпотез і припущень з приводу цілого ряду знакових постатей, подій чи фактів, якими так багаті українсько-французькі взаємини. Взяти хоча б історію заміжжя і сходження на французький коро-

лівський престол Анни Ярославни — нашої видатної землячки, наймолодшої і найкрасивішої доньки Ярослава Мудрого. Як також і перипетії щодо появи в Парижі подарованої Ярославом Мудрим своїй доньці Євангелія, яке в історію світової рукописної книги увійшло під назвою Реймського. Саме цій, київській, книзі судилося стати національною святинєю французького народу, бо на ній, за прикладом Анни, пізніше присягали на вірність своєму народові наступні майбутні королі цієї країни — від Франсуа I в 1512-му до Людовика XVI в 1774 р. Хто тільки не «присвоював» собі Реймське Євангеліє, синьо-жовті й червоні кольори якого на ініціалах та заставках, як і словниковий ряд (*неділя, третю годину, по правді вам, ідіте і ви в винограді мої* тощо) не можуть не переконувати в українському її походженні.

Переконаний: ґрунтовне вивчення і справедливе з історичного й наукового погляду ствердження цієї пам'ятки в найвагомійших набутках української культури ще попереду, як і повернення її в Україну шляхом перевидання факсимільним способом. Французи це вже давно зробили. Переписаний празьким монахом 1395 р. з київського оригіналу рукописний примірник Реймського Євангелія, як і раніше, зберігається у спеціально виготовленому вогнетривкому сейфі за сімома замками в місті коронації Анни Ярославни — Реймсі, а факсимільна копія — в Парижі, у відділі рукописів Паризької національної бібліотеки. Отож, вона є доступною сьогодні і для українських дослідників, хто матиме змогу туди добратися, і для тих наших високопосадових чиновників, від патріотизму і волі яких залежатиме вирішення на міждержавному рівні питання про наближення цього шедевра в перевиданому вигляді до своєї прабатьківщини.

Рукописний відділ Національної бібліотеки Франції — найбільшої книгозбірні країни, де автору цих рядків пощастило попрацювати під час недавнього наукового стажування, знаходиться, як і багато літ тому, в серці Парижа — на вулиці Рішельє неподалік знаменитого Лувру. Саме звідси починалося знайомство з давньою рукописною і друкованою українкою, що вже кілька століть зберігається на французьких теренах, багатьох наших відомих українських учених і громадсько-політичних діячів, хто в різні часи приїздив з цією метою до Парижа. З-поміж них — М. Драгоманов, Б. Кістяківський, І. Луцицький.

Серед найцінніших документів цього відділу в контексті нашої історії — одна з підписаних королевою Анною Ярославною грамот (зберігається в Collection de Picardie). Відноситься вона до тієї доби, коли через 11 років після шлюбної церемонії в королівському Реймському соборі і смерті Генріха I Анна переїхала до містечка Сен-Ліс, заснувала монастир Святого Вікентія і вийшла заміж за графа Валуа, прибравши його прізвище¹. Документ цікавий тим, що підпис Анни, як і на попередніх її паперах, що рееструвалися в королівській канцелярії, прочитується нами легко, бо писаний нашими буквами «Ана» (з одним н). Цей підпис можна вважати одним з найстаріших зразків давньоукраїнського письма².

Починаючи з XIV ст. в архівах, що відносяться до історії одного з найстаріших у світі вищих навчальних закладів — Паризького університету (Сорбонни), заснованого 1150 р., — часто віднаходимо свідчення про молодих українців, хто приїздив студіювати науки до Парижа. У списках тогочасних студентів, які походили здебільшого з Правобережної України, у графі «національність», як правило, зазначається — «Ruthenus de Ukraine».

А скільки цікавих, незаних досі сторінок нашої історії можна відтворити на основі уважного опрацювання кількох тек документів, які озаглавлені, хоча й у латинській транскрипції, відомим усім українцям прізвищем — Орлик. Ідеться про соратника гетьмана Мазепи Пилипа Орлика та його сина Григорія. Французам ці імена добре відомі: автора першої української Конституції тут знають через позитивне ставлення тогочасної верхівки Франції до сепаратистських намірів Мазепи проти Росії і рекомендацію французів Туреччині не видавати російському цареві Мазепи та мазепинців, а Григорія — й поготів. Адже доля молодшого Орлика була тісно пов'язана з Францією: колишній полковник запорозьких козаків одружується на відомій французенці пані де Денвіль і незабаром робить там блискучу військову кар'єру — стає генерал-поручником і лицарем ордену Св. Людовіка. Саме Григорій Орлик сприяв переселенню до Франції не одного десятка запорозьких козаків, з яких навіть було утворено окрему чоту у французькій армії. В одному з боїв за Францію він і загинув геройською смертю.

Факт поселення прихильників гетьмана І. Мазепи в побережжі Сени на початку XVII ст. дав підстави академікові

А. Жуковському вважати цей період першим етапом української еміграції до Франції³.

Інтенсивні контакти французьких дипломатів протягом XV—XVII ст. — Шаню, Лякруа, Лінажа, Невілля — із запорозькими козаками, їхні проукраїнські симпатії й погляди зафіксовані в сотнях аркушів, які, на жаль, і сьогодні залишаються не прочитані, не систематизовані і не перекладені українськими дослідниками. До речі, французький автор П'єр Шевальє написав книгу «Історія козацької війни проти Польщі», рукопис якої також зберігається в цій колекції. Якщо історія формування окремих тек унікальних українознавчих документів козацької доби в головному архівному сховищі Франції зрозуміла, то, скажімо, обставини появи тут рукопису однієї із програмних праць Петра Могили «Православне визнання» поки що не з'ясовані.

Про один з давніх українських рукописів, який був практично підготовлений до видання у Франції, але так і залишився понині в тамтешньому архіві, варто сказати окремо. Рукопису цьому понад 300 років, але він добре зберігся. На титульному аркуші зазначено латинською мовою такий довгий заголовок: «Граматика слов'янська, написана Іваном Ужевичем, студентом-богословом знаменитої Паризької академії в Парижі від народження сина Божого 1643 року».

Про автора рукопису відомо зовсім мало. Родом він був із західноукраїнських земель (Галичини або Холмщини). Висновок такий робимо на підставі наявності в рукописі багатьох слів, забарвлених наддністрянськими діалектизмами. Текст підручника написаний кириличним письмом. До речі, існує два рукописи цієї граматики. Один — паризького походження (обсяг 71 арк.); другий, датований двома роками пізніше (1645 р., 86 арк.), виявлено в муніципальній бібліотеці французького міста Аррас. Ймовірно, автор шукав запасного варіанта друку своєї праці на чужині.

Це чи не єдиний рукописний твір українського автора, написаний у Франції і збережений там, якому пощастило нещодавно повернутися на батьківщину й перетворитися на книгу. «Граматика слов'янська» колишнього студента, а згодом і викладача Сорбонни доктора Івана Ужевича була надрукована в київському видавництві «Наукова думка» за безпосередньої участі академіка І. Білодіда 1970 р. — через 327 років від ча-

су підготовки її до видання в Парижі. Іншим місцем збору, а отже і джерелом майбутнього видання, різноманітних документів, які стосувалися новітньої історії української еміграції після 1917 р., стала Державна школа східних мов у Парижі, яка нині дістала назву Інституту східних мов. Саме там у лютому 1949 р. з ініціативи Апостольського візитатора українців-католиків архієпископа Івана Бучка було засновано Український архів у Франції. Лише за перші п'ять років існування Архіву було зареєстровано понад 4500 документів. За браком місця варто лише фрагментарно перелічити основні розділи цього Архіву: архів першої Української громади у Парижі; документи української делегації на Міровій конференції 1919 р.; документи про визвольну боротьбу України 1917–1920 рр.; документи про різні українські організації, які створювалися і діяли у Франції після 1919 р.; матеріали видатних діячів українського відродження, життя й діяльність яких пов'язані з Парижем, — С. Петлюри, В. Винниченка, В. Прокоповича, Д. Дорошенка, З. Кузелі; документи про діяльність українських церков у Франції після 1919 р.; матеріали про різноманітні українські виставки; документи про смерть і похорон гетьмана П. Скоропадського; документи, що стосуються життя українців під час окупації й після визволення Франції тощо.

Про діяльність цього видатного осередку українознавства на етапі його становлення у Парижі вийшло окреме видання⁴.

Документи й видання першої половини XX століття

До цього періоду, послуговуючись схемою академіка А. Жуковського, віднесемо другу (від початку століття до кінця Першої світової війни) і третю (до кінця Другої світової війни) хвилі української еміграції.

На початку століття ця еміграція була переважно заробітчанська. Українців гнали в далекі світи передусім злидні, тому до Франції вони потрапляли обдерті й голодні, влаштувалися на різноманітну чорнову роботу, здебільшого на шахтах, у металургійній та текстильній промисловості північної та східної Франції — Шалет, Кнютанж, Ромба. Там вони нерідко потрапляли під вплив переважаючої більшості польських і росій-

ських робітників, тому думки про організоване своє життя як українців вони відкладали на потім.

Ситуація змінилася після поразки національно-визвольних змагань українського народу, в результаті чого Україну назавжди залишили сотні тисяч національно свідомих громадян. До Франції поступово почала прибувати політична еміграція — службовці українських дипломатичних і економічних місій УНР та ЗУНР, колишні вояки і старшини Української армії, значна частина Української хорОВОЇ капели Олександра Кошиця, цілий ряд визначних діячів Української Народної Республіки. Прагнення до об'єднання в українців спонукалося тепер об'єктивними чинниками. Французькі працедавці і місцеві чиновники, посилаючись на факт невизнання Української Народної Республіки, відмовлялися при оформленні на роботу писати в паперах наших земляків національність «українець», і повсюдно оформляли їх як «nationalite russe». Тому, як зазначає у своїх спогадах Л. Котович, «першими словами, які вивчав наш емігрант, була фраза «non, pas russe — ukrainien» (ні, я не росіянин, я — українець)⁵. Перші «Просвіти» і Українські доми, що активно поставали в місцях скупчення українців на кошти, пожертвовані ними самими, зробили свою справу. Адже в основі їх діяльності було пробудження в українців почуття національної свідомості, звернення до історичної пам'яті. Вже на початку 1925 р. в Парижі проходить Перший український емігрантський з'їзд, під час роботи якого було засновано Союз українських емігрантських організацій у Франції. На порядок денний поставало питання про заснування власних друкованих органів і видавництв. У архівах не вдалося віднайти жодного документа, який би точно фіксував час і місце появи першого українського видавництва у Франції. Ймовірно, таким є «Український друкар». Бо саме ця назва зазначена на одній з найдавніше виданих тут книг — 1923 р. — брошурі Ілька Борщака «Ідея соборної України в Європі в минулому» з підзаголовком: «По невиданих документах і стародавніх працях». Епіграфом до цього видання, що в одному примірнику зберігається нині в Бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі, послужили промовисті слова французького мислителя Томазелло: «Мій бідний народ! Ти не знаєш своєї історії! Наче безбатченко, ти не знаєш ні імені, ні справи твоїх батьків!..» Тоді ж це видавництво випустило в світ «Вибраний Кобзар» Тараса Шевченка,

редакцію текстів, передмову і примітки до якого зробив також І. Борщак. На той час цей автор працював генеральним секретарем Українського дієвого комітету в Парижі, одним з організаторів Ліги української культури.

Першим україномовним періодичним друкованим органом, що надовго і всерйоз постав у Парижі й незабаром перетворився на своєрідний орієнтир для всієї української еміграційної преси, став, безумовно, «Тризуб» — громадсько-політичний і літературно-мистецький часопис.

Ініціатива заснування щотижневика політики, культури, громадського життя, який би виходив для розкиданих по всій Європі і роз'єднаних політичними переконаннями українців щотижня і в творенні якого брали б участь видатні українські літературні сили, належить Головному отаману УНР в екзилі Симону Петлюрі. Перебуваючи 1924 р. в Женеві, він детально обговорював зі своїми однодумцями — П. Чижевським, В. Прокоповичем — завдання, програму, головні гасла нового часопису. Осідком журналу вирішили обрати Париж, куди незабаром переїхав Петлюра.

Редакція розмістилася в одному з дешевих номерів робітничого готелю на вулиці Гобелін, 19. Серед перших співробітників, окрім С. Петлюри, були добре відомі в еміграції політичні, освітні й громадські діячі: О. Саликівський, О. Лотоцький, М. Славінський, М. Левицький, В. Сальський, В. Королів, Є. Чикаленко. Головним редактором часопису було призначено відомого громадського і політичного діяча, публіциста, педагога й історика В. Прокоповича, який залишався на цьому трудному і відповідальному посту до 1939 р.

Підготувавши до друку перше число нового видання, редакція несподівано зіткнулася з технічною проблемою: в усьому Парижі не вдалося віднайти жодної друкарні, в якій би були українські літери *i*, *ï*, *є*. Та це не зупинило ентузіастів.

15 жовтня 1925 р. вийшло перше число «Тризуба» — обсягом 32 сторінки у форматі А4. Логотип видання склали помережані українським орнаментом букви назви журналу, що розміщені півколом на фоні променів, які розливаються від намальованого в центрі герба Української держави — тризуба. Тут же, в редакційні статті, так пояснюється ця назва: «Розпочинаючи наше видання, ми свідомо виступаємо під знаком тризуба як символу Української держави. Цей символ буде нам завжди

в нашій праці і критерієм її з тією метою, до якої ми змагатимемося йти. Наші заповіді: держава вище над партії, нація вища над класи!» В окремо виділеній примітці — звернення до читача: «Брак відповідних українських літер у друкарні не дозволяє додержати правопису. Редакція просить вибачення у читальників і сподівається незабаром виправити хиби: належне вже замовлено».

Поступово автура і проблематика журналу розширювалася. Обличчя його стали визначати аналітичні публікації, окрім перелічених, ще й В. Дорошенка, Ю. Шулгина, С. Сірополка, С. Наріжного, В. Заїкіна, Ю. Горліс-Горського, О. Удовиченка, В. Соловія, М. Ковальського.

Паралельно із урізноманітненням проблематики публікацій проводилася серйозна робота щодо налагодження власної мережі розповсюдження журналу. Свіжі його числа можна було легко придбати в Парижі на станціях метро, залізничних вокзалах, у ряді книгарень. Вже з першого року існування він поширювався у США, Канаді, Чехословаччині, Польщі, Румунії, Німеччині. «Тризуб» стали читати, незважаючи на можливість бути розстріляними саме за це, і в радянській Україні.

Нагле вбивство в Парижі 25 травня 1925 р. головного натхненника часопису Симона Петлюри не залякало і не зламало його співробітників. Більше того, редакція урізноманітнила форми свого впливу на чимдалі зростаюче число читачів, розширюючи свою видавничу діяльність. Так, під час судового процесу над убивцею С. Петлюри Шварцбартом (1926—1927) вийшло 10 чисел спеціального судового бюлетня «Надзвичайне щоденне видання». 1928 р. з'являється франкомовний додаток для студентської молоді. Наступного року побачили світ окремою книжечкою малюнки для дітей «Рідне військо» у виконанні відомого на еміграції українського маляра Є. Перфецького, а також кишеньковий «Французько-український словник», який уклала Наталя Королева. Кількома виданнями друкувалися кольорові портрети Т. Шевченка, С. Петлюри. У 30-х рр. вийшли друком додатки «Тризуба»: «Наша жінка на чужині», «Трибуна молодих», «Пласт на чужині», «Наші діти на чужині».

Важливий крок для ствердження українського друкованого слова у Франції цього періоду зробила редакція «Тризуба», створивши власну книгарню. Число 19-те від 21 лютого 1926 р.

вийшло з такою шапкою на одній із сторінок: «Українська книгарня при «Тризубі».

У першій українській книгарні в Парижі, яка розміщувалася за адресою редакції, можна було придбати видані в різних українських видавництвах Європи твори Т. Шевченка, М. Грушевського, А. Кащенко, О. Олеса, В. Винниченка, Д. Дорошенка, Д. Донцова, О. Білецького — всього близько 70 назв. Завдяки цьому було задоволено не лише попит на українську книгу серед емігрантів, а й потребу в ній чужоземних установ і організацій.

Журнал «Тризуб» беззмінно, наприкінці кожного тижня, приходив до свого читача протягом 16 років. Цей унікальний часопис припинив своє існування 1940 р. залишаючись, на жаль, і досі не пізнаним, не поцінованим достойно в Україні.

З метою розколу українського руху в еміграції, зокрема дискредитації середовища УНР, не без участі радянської закордонної контррозвідки, 1926 р. в Парижі засновується двотижневик радянофільського напрямку «Українські Вісти». Основний зміст чисел визначали статті, в яких вихвалялися переваги «радянського раю» і засуджувалися так звані самостійники. Проіснував цей часопис (редактор І. Борщак) до 1929 р.

Через два роки після заснування часопису «Тризуб» і через рік після вбивства Симона Петлюри в столиці Франції постає «живий пам'ятник Отаману» — «Українська бібліотека імені Симона Петлюри» в Парижі, якій судилося незабаром стати всенациональним культурним осередком українства у вільному світі. Першою книгою, яка була внесена до каталогу цієї бібліотеки, стала подарована В. Прокоповичем «Конституція Української держави», яку написав Пилип Орлик в один з драматичних періодів свого життя у Бендерах. Вітаючи створення цього своєрідного центру українознавчої науки, редакція журналу «Тризуб» з оптимізмом писала: «Українська колонія в Парижі вже досить чисельна. І коли тільки хвилі народні прорвуть ту греблю, що відділяє сьогодні Україну від вільного світу, — наша молодь, — жадна науки, звернеться до неї на захід. І серед тих міст, які вибиратиме для себе українське студентство, безперечно, одним з найперших буде Париж. Сотні й тисячі наших юнаків і дівчат, нав'язуючи порвану було традицію Петра Могили, побіратимуть тут науку. І саме тут, у Біб-

ліотеці, наша молодь може мати і джерело рідної мови, історії, літератури, джерело знань про Україну»⁶.

І в першому, і в наступному статутах Бібліотеки зазначалася видавнича діяльність. Проте, в першому періоді існування (20–40 рр.) по-справжньому розгорнути цю справу через важкий матеріальний стан не вдалося. «Звідомлення Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі», які планувалося видавати окремо, до 1939 р. друкувалися в офіційній Державного Центру УНР в екзилі. Окремою книжечкою вийшла 1939 р. лише перша «Бібліографія про С. Петлюру». На французьких теренах у цьому періоді виходило ще кілька україномовних часописів, підшивки яких не збереглися й інформації про які в архівах дуже скупи. Йдеться про двотижневик націоналістичного спрямування «Незалежність», який видавав на початку 30-х років інженер Сціборський, та неперіодичне видання «22 січня». В січні 1934 р. Українська Студентська Громада в Парижі видавала циклостильовим способом газету «Крути», на сторінках якої вміщувалися матеріали про історичне значення крутянської трагедії та вірші, присвячені «молодому українському цвіту», який героїчно загинув під цим селом неподалік Ніжина. В архівах української еміграції в Празі, які свого часу опрацьовував А. Животко, віднайдено було кілька примірників «Господарського бюлетеню», що видавався у Парижі. На жаль, ніяких слідів його у Франції нині не залишилося.

Щасливішою і довшою виявилася доля ще одного, народженого 1 травня 1933 р. у Франції, періодичного друкованого органу наших емігрантів – щотижневої газети «Українське Слово». Якщо заснований С. Петлюрою тижневий журнал «Тризуб» протягом всієї історії свого існування був речником і захисником ідей Української Народної Республіки, то «Українське Слово» від початку стало неофіційним органом Проводу ОУН (А. Мельника). Видавцем її до 1939 р. був Український Народний Союз (УНС), а в творенні чергових чисел протягом тривалого часу брали участь В. Мартинець, М. Сціборський, М. Капустянський, О. Ольжич, Д. Андрієвський, Є. Онацький. Багаторічним редактором цього часопису (1948–1977) був відомий у діаспорі журналіст, публіцист і літературний критик Олег Штуль-Жданович. До речі, 1986 р., до десятої річниці його смерті, Наукове Товариство ім. Шевченка в Євро-

пі видало в Парижі солідний збірник на пошану цього одного з багатьох ратаїв на українознавчому полі далекої чужини⁷.

Програмною метою нової газети стало прагнення «змагатися писаним словом за оновлення української думки, за спрямування всіх наших зусиль на осягнення державности українського народу, потоптаної окупантами, та духовної соборности, брак якої роз'їдав нас, розбивав всі наші зусилля, ставив брата на брата, сприяв ворожим затіям, які спрямовані були на повне спараліжування нас»⁸.

Через економічну скруту нависла загроза припинення випуску газети.

Засновники видання зіткнулися з необхідністю заснування власної друкарні. Таким чином, саме редакційний колектив «Українського Слова» та його видавців в особі УНС спричинився до появи 1938 р. на чужині незалежного підприємства — Перша Українська друкарня у Франції.

Сьогодні не можна без хвилювання читати ось такі рядки з газети «Українське Слово», присвячені власній друкарні: «Завдяки друкарні ми змогли забезпечити дальшу появу «Українського Слова» й з почуттям гордості можемо сказати, що в тій друкарні немає ані одного чужого centa, ані одного чужого франка. Все це українські гроші, важко, ах як важко запрацьовані нашими українськими патріотами, нашим робітництвом, яке понад усе ставить Україну, любов до неї і любов та наснагу до розвитку національної культури та всіх ділянок українського національного життя. Це ще один доказ, що власними силами можна творити тривалі цінності, не потребуючи жебрати в чужих чи надіятися на їхню ласку»⁹.

На жаль, широко розгорнути відразу діяльність власної друкарні українцям Парижа завадила Друга світова війна. Вже з другої половини 1939 р. у Франції запроваджується сувора цензура над всіма без винятку періодичними виданнями.

Авторитет «Українського Слова» серед читачів невпинно зростав. У редакції обговорювалося питання про перехід на випуск газети двічі в тиждень. Та цьому завадило розгортання військових подій на теренах Франції. Випуск «Українського Слова» було припинено з власної ініціативи редакції 12 червня 1940 р. — за два дні до взяття німцями Парижа. Причину такого, здавалося б, несподіваного рішення редакція часопису пояснила для своїх читачів так: «Ставити «Українське Слово» на

службу німецької окупаційної влади ми не хотіли. Та свобода, яка була дана «Українському Слову» впродовж довгих років і яка дала нашому часопису змогу стати прапороносцем самостійної України та збройної боротьби за її оновлення, — наказувала нам бути лояльними супроти Франції, яка опинилася у великому нещастю... Отже, мовчати про визвольну боротьбу українського народу, а тільки хвалить німців, як це примушена була робити вся французька преса, яка появилася тут в часі німецької окупації, ми не хотіли. Ліпше мовчати, як служити воєні — таке було наше рішення»¹⁰.

Тимчасове припинення випуску газети розтягнулося аж на вісім років, але в роки війни частина працівників редакції працювали: вони випускали на циклостилі листівки, закликаючи українців «до стійкості і жертвенності в українській визвольній боротьбі».

Друга половина ХХ століття

На цей період припадає четверта (після завершення Другої світової війни) і п'ята (після розвалу Радянського Союзу та падіння залізної радянської стіни) хвили української еміграції.

За даними «Енциклопедії українознавства», наприкінці 40-х років до Франції прибуло близько 4000 українців з таборів переміщених осіб у Німеччині й Австрії, але через побутові труднощі і брак праці багато з них у 50-х рр. виїхало до Канади та США. І все ж життя українців тут набирало організованих форм.

Найперше, відновлювалася діяльність ряду редакцій, освітніх і видавничих структур, що діяли тут до війни, хоча таке відновлення через збіг об'єктивних і суб'єктивних обставин давалося вкрай нелегко. Після завершення Другої світової війни не без допомоги радянських спецслужб у країнах Західної Європи і Америки, де компактно проживали українці, робляться чергові спроби внести в їхні ряди розкол і розбрат.

Драматично склалися обставини, скажімо, для Першої української друкарні в Парижі. Після війни це приміщення, яке знаходилося практично в центрі Парижа на вулиці Сабот, захоплюють комуністи і на базі старого «Українського Слова» створюють «Нове Українське Слово». Лише через суд попереднім власникам вдається відвоювати в лівих своє законне право на

друкарню, але після вчиненого там політичними супротивниками справжнього погрому дісталася вона їм у неробочому стані.

Зволікання з відкриттям української друкарні спонукало деяких українських видавців звертатися за друкарськими послугами до чужинців. Так сталося з книгами митрополита Іларіона (Івана Огієнка), які готувалися до друку в перенесеному засновником з Варшави до Лозанни видавництві «Наша Культура», а друкувалися в Парижі. Представник цього видавництва, компаньйон митрополита Іларіона Павло Сомчинський, знаючи про плачевний стан української друкарні, розміщує свої замовлення в друкарні «Less Edition Poliglottes». Її власники — поляки — подбали й про українські шрифти. Лише протягом 1946—1947 рр. у цій друкарні виходять накладами по 2000 примірників кілька замовлених «Нашою Культурою» видань. Це передусім книги митрополита Іларіона «Легенди світу», «На Голготі», «Політична праця Богдана Хмельницького», «Марія Єгиптянка», «Недоспівана пісня». А в друкарні А.В. (Жанни-Аделі Бистржановської) з'являється на світ поема цього ж автора «Туми».

Перша Українська Друкарня у Франції відновила свою діяльність лише 12 червня 1949 р., налагодивши регулярний вихід довоєнного «Українського Слова». З новим обладнанням друкарня вирішує розширити свою діяльність.

З середини 50-х рр. з маркою цієї друкарні виходять щорічні «Календарі-альманахи», за якими можна вивчати літопис українського життя не лише у Франції, а й у всьому світі. Для поживлення книговидавничої діяльності незабаром при друкарні створюється Націоналістичне видавництво в Європі.

Найголовніший набуток цього видавництва і друкарні, який золотим рядком назавжди впишеться в історію української видавничої справи, є видання бібліотеки «Вільна Думка». Основу її склали так звані самвидавні матеріали з України, які, поширюючись у рукописних варіантах по Україні, все ж пробивалися у 60—70-х рр. крізь залізну заслону тоталітарної радянської держави до вільного світу. Однією з перших виходить друком укладений молодим журналістом і правозахисником В. Чорноволом збірник матеріалів «Лихо з розуму» — про 20 радянських «в'язнів совісті» та їхні «крамольні твори». Далі — «Собор у риштованні» Є. Сверстюка, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, збірка творів Валентина Мороза

«Бумеранг», вісім випусків особливо забороненого в підрадянській Україні «Українського вісника».

Документи самвидаву з України друкувалися тут і в іншій серії — «Широке море України» (до 1972 р. вийшло сім томів).

Твори ці на початку виходили українською мовою, але згодом у видавництві приходять до думки перекласти їх на основні мови світу. Цей проект, як і попередній, реалізовувався спільно з Українським видавництвом «Смолоскип» імені Василя Симоненка (СІЛА). Цікава деталь: де б не готувалися до видання такі книги, хто і де б з упорядників не працював з ними, друкувалися вони неодмінно в Першій Українській Друкарні в Парижі.

На відміну від довоєнного періоду, в другій половині ХХ ст. поживає видавничу діяльність Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. З 1959 р. починає регулярно виходити «Інформаційний бюлетень» бібліотеки (двічі в рік). Перше самостійно фінансоване книжкове видання — праця відомого французького журналіста й письменника А. Дероша «Проблема України й Симон Петлюра» (1962) — виявилася настільки актуальною, що її незабаром було перевидано англійською та іспанською мовами. 1966 р. побачив світ політичний памфлет С. Петлюри «Московська воша», а 1976 р. — посмертний твір основоположника й довголітнього голови Ради бібліотеки В. Прокоповича «Вічне підданство» — про згубні наслідки для України Переяславського договору 1654 р.

Бібліотека активно співпрацює з іншими видавництвами та інституціями, які готують до друку важливі праці, пов'язані із життям та діяльністю С. Петлюри. Так, збірник статей міжнародної наукової конференції «Симон Петлюра» готувався до друку спільно з Українським вільним університетом (Мюнхен), обсяговий том статей та листів Петлюри — з Українською Вільною Академією Наук (Нью-Йорк). Цікаво, що вже в новітню добу в Києві, у видавництві імені Олени Теліги, виходить друком фундаментальна праця багатолітнього директора цього добре знаного в світі українознавчого центру В. Михальчука «Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: заснування, розвиток, діяльність (1926—1998)».

У повоєнну пору в Парижі появляється новий неперіодичний друкований орган — журнал «Україна». Ідея такого видання належить І. Борщаку. Він же був незмінним редактором і ав-

тором переважної більшості статей українсько-французької тематики. Десятилітньому існуванню цього неординарного видання (з 1949 по 1953 рр. вийшло десять чисел; до того, з 1947 р. вийшло чотири числа під назвою «Соборна Україна») слід завдячувати архієпископові І. Бучку, який фінансово підтримував його. На сторінках цього видання містилося немало матеріалів, які умовно можна озаглавити «Україніка в Парижі і світі».

Цінність часопису для нинішніх вітчизняних дослідників ще й у тому, що майже в кожному числі подавався реєстр статей з україно- й іншомовних газет усього світу, в яких тією чи іншою мірою йшлося про Україну і українців.

До характеристики цього видання варто додати, що київський учений І. Забіяка, ретельно проаналізувавши всі випуски, уклав і видав 2000 р. хронологічний покажчик основних публікацій «України» в контексті українознавства і французького культурного життя. В передмові до нього укладач зазначив необхідність перевидання цього часопису репринтним способом для українських дослідників. Безумовно, це цінна і своєчасна пропозиція.

Ще про один осередок українського наукового і книговидавничого руху у Франції варто сказати окремо. Йдеться про Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі і його найголовніше дітище — «Енциклопедію українознавства» (словникова частина в десяти томах), що творилася протягом ряду років у Сарсельській українській оселі неподалік Парижа.

Як відомо, тритомна (статейна) «Енциклопедія українознавства» на 1230 сторінок побачила світ протягом 1949—1951 рр. у видавництві «Молоде життя» (Мюнхен—Нью-Йорк) і стала результатом чотирирічної напруженої праці кращих еміграційних українських наукових сил, що гуртувалися в Баварії навколо Українського вільного університету. Паралельно продовжувалася робота над створенням словникової частини енциклопедії. Однак у зв'язку з ускладненням умов життя та праці емігрантів у Німеччині, ліквідацією таборів численних ДіПі в американській і англійській зонах окупації та переміщенням значної частини українців за океан на кінець 40-х рр. у житті української еміграції настає переломна доба.

Перед керівництвом НТШ, що базувалося в Мюнхені, постало нагальне питання про збереження наукових сил і вибір нового місця для праці й побуту. Таким місцем, за щасливим збі-

гом обставин, став тихий і затишний французький Сарсель, віддалений від центра Парижа лише на 17 кілометрів. За сприяння Апостольського престолу в Римі і особисто великого українського патріота єпископа І. Бучка тут було придбано великий старовинний будинок і садибу. Не другорядну роль у виборі цього місця осідку українських учених відіграло прихильне ставлення французьких урядових структур до реєстрації тут українознавчого наукового центру. Перед освяченням будинку НТШ в Сарселі 28 серпня 1951 р. сюди переїхали з Німеччини В. Кубійович, З. Кузеля, М. Глобенко, В. Янів, О. Горбач, І. Кошелівець, Г. Волошин та інші.

1955 р. побачив світ перший том словникової частини енциклопедії. Останній том — десятий — було надруковано 1989 р.

Створювана протягом понад 35 років у важких умовах еміграційної дійсності групою українських учених-патріотів і видана винятково на пожертви українського громадянства (на її видання було зібрано 2 785 532 американських доларів добровільних датків) ця унікальна енциклопедія не лише подивувала західний світ феноменом незнищенності українського духу, а й спонукала московську владу ініціювати створення багатотомної «Української радянської енциклопедії», ідеологічну заангажованість і неправдивість якої видно навіть невідповідному читачеві.

Воістину неймовірний життєвий подвиг, здійснений у французькому Сарселі невеликою групою українських учених — вигнанців з рідної землі, увічнено перевиданням цих безцінних томів репринтним способом для нової України — її сучасникам і нащадкам. Зроблено це вже хоча й в умовах незалежної Української держави, але... без її участі. Кошти на цю важливу справу, як і раніше, збиралися методом народної толоки в середовищі патріотично налаштованих, але безгрошівних українців. Загальну, тритомну частину «Енциклопедії українознавства» перевидано протягом 1994—1995 рр. спільними зусиллями Інституту Української археографії НАН України, НШТ ім. Шевченка в Європі (Франція) та Фундації Енциклопедії України в Торонто (Канада).

НТШ в Європі, окрім «Енциклопедії», має й інші вагомні видавничі набутки. Протягом багатьох років видається неперіодичний інформаційний бюлетень «Вісті Європейського Відділу

Наукового Товариства ім. Шевченка» (вийшло 26 чисел). Обсяг його різний — від 8 до 83 сторінок, наклад — 150—600 примірників.

З 1963 по 1988 рр. виходив ще один неперіодичний інформаційний бюлетень — «Вісті з Сарселю». Основною метою цього видання було збір коштів для чергових томів «Енциклопедії українознавства». Однак тут вміщувалося немало інформації з історії НТШ, його бібліотеки та видавництва, а також матеріали дискусійного характеру щодо змісту енциклопедичних статей, подавалися списки нових книжкових і газетно-журнальних надходжень до бібліотеки НТШ. Всього опубліковано понад півтора тисячі сторінок цього бюлетеню.

Сучасний період

Організоване українське життя у Франції, як і в інших західних країнах з традиційно високим відсотком осідку наших земляків, зазнає останнім часом певних змін. Відходять у вічність представники тієї частини еміграції, для яких боротьба за вільну й незалежну Україну стала сенсом їхнього буття. Для реалізації цієї мети й створювалися за кошти цих же людей численні наукові, освітні й культурологічні установи.

Водночас народжених у третьому чи й четвертому поколіннях їхніх дітей не могли не зачепити загальні асиміляційні процеси. А представники нової хвилі української еміграції, здебільшого молоді люди у віці 20—30 років, яких за останні роки у Францію перебралося особливо багато, найперше перейняті пошуками заробітку на хліб насущний собі й своїм сім'ям на Батьківщині. Однак саме ця категорія емігрантів викликає в «законних» українських французів особливі надії.

Новоприбулі з України саме на чужині швидше і глибше замислюються над своїм національним «я», активніше шукають контактів зі своїми земляками. Першим таким місцем зустрічей для них стають українські церкви. Скажімо, майдан довкола Української греко-католицької церкви в центрі Парижа на Рю де Сен-Жермен по неділях, під час церковної служби, стає настільки затісним від українців, що муніципальна поліція на ці години навіть перекриває тут рух транспорту. Все більше молодих українців приходить на службу Божу до Української православної церкви Св. Симона на Рю де Палестіне. Саме тут

вони передають один одному українські газети, книги, саме тут українське друковане слово єдне їх з рідною домівкою, спонукає думати.

На сьогодні в контексті продукування українського друкованого слова у Франції продовжують діяти найповажніші три українські наукові інституції, добре відомі в західному світі: НТШ ім. Шевченка в Європі, Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі та редакція газети «Українське Слово».

Не переривається започаткована у 30-х рр. «Українським Словом» традиція видання книг. З найпомітніших видавничих проєктів, що реалізовані останнім часом, — два томи (кожен на 50 000 слів) словників — українсько-французького і французько-українського. Інтерес до таких словників останнім часом у Франції підвищився.

¹ Luis Reau. *L'Art Russe*. — Paris, 1921. — p. 98—99.

² Caix de Saint Aymout. *Anne de Russui, reine de France et comtesse de Valois au XIe siecle*. — Paris, 1896.

³ Жуковський А. Франція й Україна. *Енциклопедія українознавства*. Т.9. Париж—НьюЙорк, 1980. — С. 3535.

⁴ *Les Archives Ukrainiennes en France. 1949—1954*. Український Архів у Франції. Paris—Париж, 1954.

⁵ Котович Л. Українська еміграція у Франції // Тризуб (Париж). — 1925. №1. — С. 10.

⁶ Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Там само. — 1928. 20—21. — Т. 37.

⁷ Париж — Олегові Штулеві: збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича. — Париж, 1986. — 352 с.

⁸ До всього українського громадянства // Календаральманах на 1957 рік. — Париж, 1956. — С. 166.

⁹ Власна друкарня // Українське Слово (Париж). — 1961. — 8 січня.

¹⁰ О. Б. «Українське Слово» під час війни // Там само.

Дипломатичне життя в ілюстраціях

На урочистому прийнятті Державною комісією будівельного комплексу Посольства Республіки Узбекистан в Україні: Президент України Л.Д. Кучма, Київський міський голова О.О. Омельченко, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Узбекистан в Україні Ш.Ш. Шахалімов, Генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв П.О. Кривонос

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба в Україні Хосе Діонісіо Пераса Чапо, Президент України Л.Д. Кучма, глава Республіки Куба Фідель Кастро

Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, заступник державного секретаря Міністерства внутрішніх справ Михайло Корніснко, Генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Павло Кривонос

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індія в Україні Відья Бхушан Соні і заступник Київського міського голови Володимир Яловий

**Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні
Есенгул Омуралієв**

**Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні
Пауль Леттенс**

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова Олексій Андрієвські і перший заступник генерального директора Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Володимир Євдокимов

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія Грач Сіванян (ліворуч) під час Шевченківських днів у Каневі

Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні Хітоші Хонда за дружньою бесідою з Міністром закордонних справ України Анатолієм Зленко

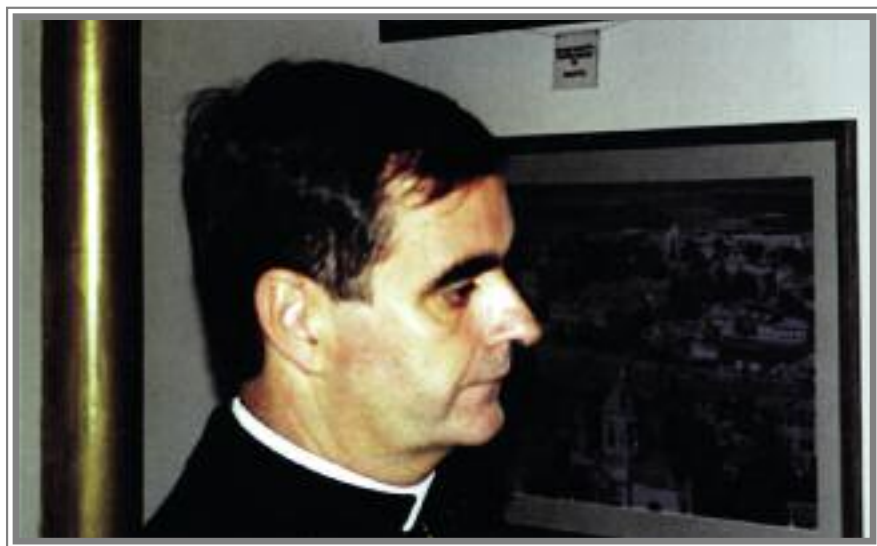
Віце-президент Національної Академії наук України, академік НАН України Іван Курас і заступник Київського міського голови — секретар Київської міської Ради Володимир Яловий

Директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка член-кореспондент НАН України Леонід Губерський, Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, ректор Дипломатичної академії при МЗС України Борис Гуменюк

Поштова листівка, випущена 1994 р. у Франції на честь Надзвичайного і Повноважного Посла Юрія Кочубея

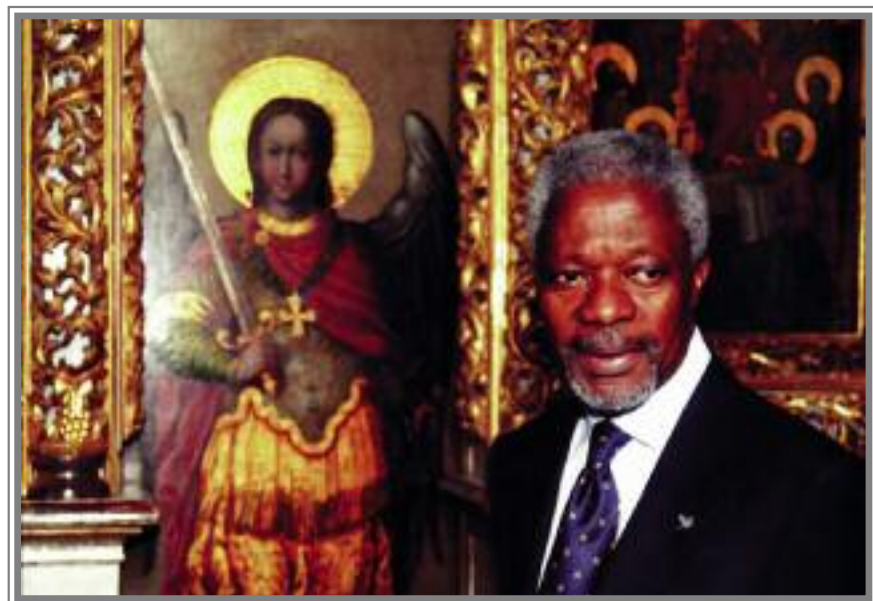
Апостольський Нунцій архієпископ Нікола Етерович

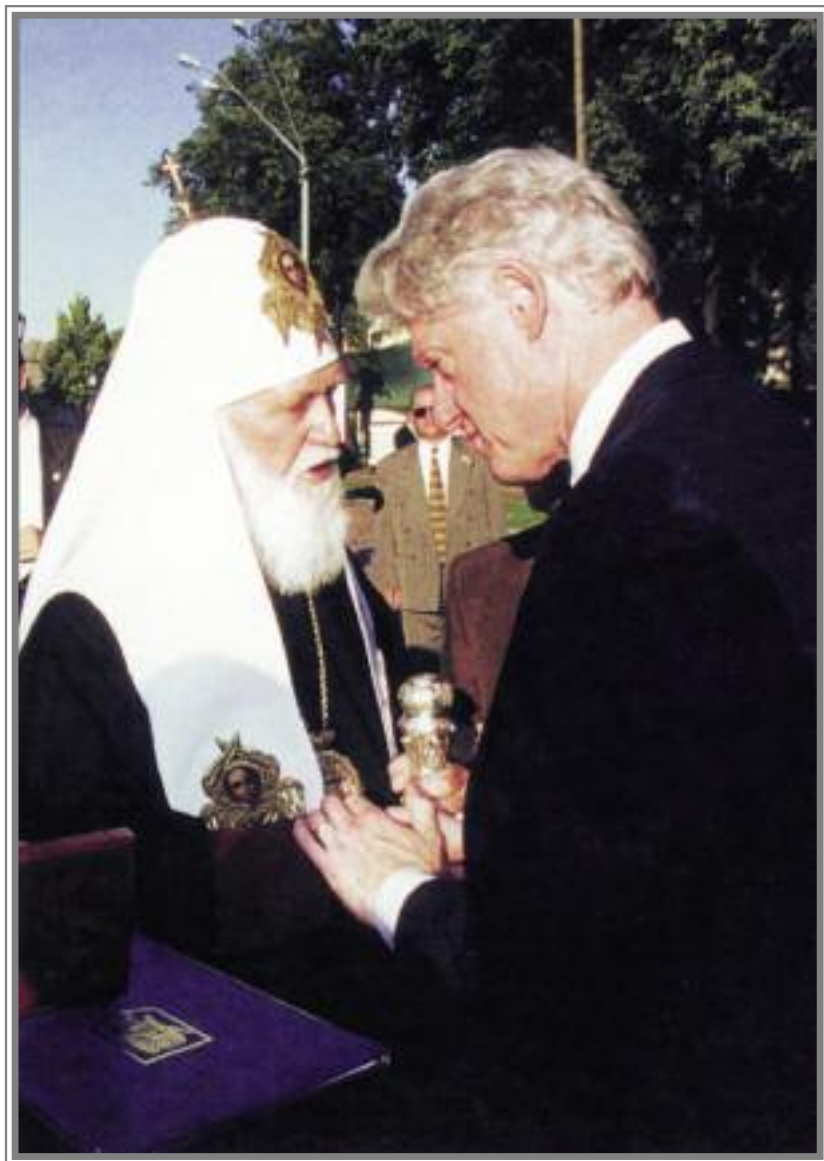
**Посол Ізраїлю
в Україні
Анна Азарі**

**Заступник Секретаря Ради
національної безпеки
і оборони України
академік НАН України
Сергій Пирожков**

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан

Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет з президентом США Білом Клінтоном

**Надзвичайний і Повноважний Посол Російської Федерації
Віктор Черномирдін під час відвідин школи-інтернату № 76 м. Києва**

**Генеральний директор
генеральної дирекції
по обслуговуванню
іноземних представництв
Павло Кривonos**

Візит Президента України до Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На передньому плані зліва направо: Леонід Кучма, Віктор Скопенко, Леонід Губерський

Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Україні Алі Більге Джанкорель виступає на науковій конференції у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

**Виступає Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Македонії
в Україні Владо Блажевські**

Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Карлос Паскуаль

Останній Президент України в екзилі Микола Плав'юк, Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні Дерек Фрейзер і голова Міжнародного історичного клубу «Планета» Анатолій Денисенко

Тимчасовий Повірений у справах Афганістану Мухаєддін Масуд

Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки в Україні Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру пише відгук у шевченківському музеї

Член Міжнародного історичного клубу «Планета», професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Микола Тимошик, перший президент Росії Борис Єльцин з дружиною на XV Московській міжнародній книжковій виставці

**Президент Болгарії Георгій Пирванов і настоятель Свято-Михайлівського
Золотоверхого монастиря Димитрій (Рудюк)**

**Координатор системи ООН та Постійний представник Програми Розвитку
ООН в Україні Даглас Гарднер з українськими спортсменами**

Посли України в іноземних державах

*Біографічні довідки подаються за станом на 1 жовтня 2002 року.
Дані про можливі зміни у складі керівників українських та
іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками
наводитимуться в наступних випусках альманаху.*

Матеріали підготував Євген Свинарчук

Посольство в Республіці Австрія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Володимир Огризко

Народився 1 квітня 1956 року в м. Києві, українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, кандидат історичних наук.

Трудову діяльність розпочав після закінчення університету. З 1978 року працював в МЗС України аташе, третім, другим, першим секретарем Відділу преси, радником Відділу головного радника, радником відділу політичного аналізу і координування;

1992 — 1996 — радник, радник-посланник Посольств України у ФРН та Австрійській Республіці;

1996 — 1999 — керівник Управління зовнішньої політики, керівник Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Австрія та Постійним Представником України при міжнародних організаціях у Відні.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має сина та двох дочок.

Посольство в Азербайджанській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Борис Алексенко

Народився 10 липня 1941 року у м. Лебедин Сумської області, українець. У 1970 році закінчив Азербайджанський політехнічний інститут, інженер-механік, у 1982 році — Бакінську вищу партійну школу.

Трудову діяльність розпочав в 1961 році майстром машинобудівного заводу ім. С.М.Кірова, м.Баку;

1986—1989 — міністр побутового обслуговування населення Азербайджанської РСР;

1989—1992 — заступник керуючого справами Ради Міністрів, помічник Прем'єр-міністра Азербайджанської РСР;

1992—1996 — головний спеціаліст відділу по зв'язках з СНД Кабінету Міністрів України, керівник служби Віцепрем'єр міністра України;

1996—1997 — радник, тимчасовий Повірений у справах України в Азербайджанській Республіці;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Азербайджанській Республіці.

Володіє азербайджанською мовою.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Алжирській Народній Демократичній Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Михайло Дашкевич

Народився 22 лютого 1940 року в с.Вересач Куликовського району Чернігівської області. В 1963 році закінчив Київський Державний педагогічний інститут іноземних мов, викладач французької та німецької мов.

1965—1969 — перекладач в Республіці Конго, Браззавіль;

1969—1973 — інструктор Чернігівського обкому комсомолу, референт Комітету Молодіжних організацій УРСР;

1973—1977 — другий секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу кадрів МЗС;

1977—1982 — другий секретар Постійного представництва УРСР при Відділенні ООН в Женеві;

1982—1988 — начальник Фінансово-господарського управління МЗС;

1988—1992 — перший секретар Посольства СРСР в Республіці Бенін;

1992—1995 — заступник начальника, начальник Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки;

1995—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

Володіє французькою, німецькою і англійською мовами.

Одружений, має дочку та сина.

Посольство в Аргентинській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Олександр Майданник

Народився 15 травня 1956 р. в с. Миронівці на Київщині. Українець.

Освіта вища, у 1978 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови; кандидат історичних наук.

Трудову діяльність розпочав по закінченні вузу стажистом-дослідником кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1980—1987 рр. — зовнішньополітичний коментатор, завідуючий відділом коментаторів Держтелерадіо УРСР; 1987—1991 рр. — інструктор, консультант ЦК Компартії України; 1991—1992 рр. — начальник управління міждержавних відносин Мінприроди України. 1992—1994 рр. — радник з політичних питань Посольства України в Державі Ізраїль;

1994—1996 рр. — тимчасовий повірений у справах України в Державі Ізраїль; 1996—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль.

1998 р. — прес-секретар Президента України — керівник прес-служби Президента України.

1998—2001 рр. — заступник міністра закордонних справ України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України. Володіє англійською мовою.

Одружений.

Указом Президента України від 15 січня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Аргентинській Республіці.

Посольство в Королівстві Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Володимир Хандогій

Народився 1953 року в Черкасах. Українець.

У 1975 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права КДУ ім. Т.Г.Шевченка.

1975—1976 — перекладач на будівництві металургійного заводу в Пакистані;

1976—1979 — аташе, третій секретар відділу преси МЗС УРСР;

1979—1983 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1983—1985 — другий секретар відділу преси, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР;

1985—1988 — перший секретар Генерального секретаріату, перший секретар відділу головного радника МЗС УРСР;

1988—1994 — перший секретар, радник, заступник Постійного представника, тимчасово виконуючий обов'язки Постійного представника України при ООН;

1994—1995 — начальник Управління міжнародних організацій МЗС України;

1995—1998 — заступник Міністра закордонних справ України;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, Представник України при Міжнародній організації цивільної авіації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Бельгія та Главою Місії України при НАТО за сумісництвом.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

Посольство в Республіці Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Анатолій Дронь

Народився 1945 року в с. Седнів Чернігівської області. В 1972 році закінчив Київський інженерно-будівельний інститут, в 1979 році — Вищу партійну школу при ЦК КПУ, кандидат економічних наук.

1973—1987 — на партійній роботі;

1987—1990 — заступник міністра житлово-комунального господарства УРСР;

1990—1994 — заступник голови, голова Держкомітету житлово-комунального господарства;

1994—1998 — народний депутат України, голова підкомісії постійної Комісії Верховної Ради України;

1996—1998 — член Парламентської асамблеї Ради Європи;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Білорусь.

Кандидат економічних наук. Заслужений працівник житлово-комунального господарства України.

Володіє білоруською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Республіці Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Вячеслав Похвальський

Народився 1947 року в смт Тернувате Новомиколаївського району Запорізької області. Українець.

Закінчив в 1975 році Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, журналіст.

1966—1967 — методист Гуляйпільського районного Будинку культури Запорізької області;

1967—1972 — кореспондент, завідуючий відділом, відповідальний секретар редакції районної газети «Ленінським шляхом» Ново-

миколаївського району Запорізької області;

1972—1976 — перший секретар Новомиколаївського райкому комсомолу;

1976—1977 — головний редактор головної редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету;

1977—1988 — на партійній роботі;

1987—1998 — заступник голови Запорізької обласної ради народних депутатів, глава Запорізької обласної державної адміністрації.

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Болгарія, а також в Республіці Македонія за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина та дочку.

Посольство у Федеративній Республіці Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Богаєвський

Народився 25 квітня 1942 року в с. Дернівка Баришівського району Київської області. Українець.

Освіта вища — 1969 року закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. вчитель англійської мови.

1973—1975 рр. — аташе, третій, другий секретар відділу преси МЗС УРСР; 1975—1978 рр. — помічник міністра закордонних справ УРСР; 1978—1982 рр. — співробітник Секретаріату ООН, Нью-Йорк; 1982 р. — перший секретар МЗС УРСР.

1982—1985 рр. — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР. 1985—1991 рр. — перший секретар Посольства СРСР у Канаді; 1991 р. — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС УРСР.

1991—1992 рр. — радник відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС України; 1992 р. — завідуючий відділом США і Канади Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1992—1996 рр. — в.о. начальника, начальник Другого територіального управління МЗС України; 1996—1998 рр. — заступник Постійного представника України при ООН, Нью-Йорк. США. 1998—2000 рр. — Генеральний консул України в Нью-Йорку. 2000—2001 рр. — начальник Третього територіального управління МЗС України.

Володіє англійською мовою. Одружений. Має дочку й сина.

Посольство у Ватикані

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ніна Ковальська

Народилася 1937 року в селі Шкарівці Грицаївського району Хмельницької області. Українка. У 1960 році закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім Т.Г.Шевченка.

1964—1965 — стенографістка Постійного представництва УРСР при ООН;

1966—1967 — старший перекладач Київського відділення ВАТ «Інтурист»;

1967—1970 — технічний секретар Європейської Економічної Комісії ООН у Женеві;

1970 — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР;

1970—1991 — аташе, третій, другий, перший секретар Відділу інформації МЗС України;

1991—1992 — радник відділу міжнародних організацій МЗС України;

1992—1993 — завідувача сектором гуманітарного співробітництва і прав людини договірно-правового відділу МЗС України;

1993—1996 — завідувача відділом прав людини та соціальних питань міжнародних організацій МЗС України;

1996 — радник, заступник постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнародних організаціях у Женеві;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації і в Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом;

2000 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом України у Ватикані.

Володіє французькою та англійською мовами.

Розлучена, має сина.

Посольство у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії

Надзвичайні і Повноважні Посли: Володимир Василенко
(1998—2002); з 2002 року —

Ігор Мітюков

Народився 1952 року в Києві. У 1975 році закінчив факультет кібернетики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1975—1990 — інженер, аспірант, науковий співробітник Інституту економіки АН України;

1990—1992 — економічний радник, начальник відділу, начальник управління, заступник Голови правління АПБ «Україна»;

1992—1994 — заступник Голови правління Національного банку України;

1994—1995 — віце-прем'єр-міністр України з питань фінансової та банківської діяльності;

1995—1997 — спеціальний представник Уряду України при ЄС з повноваженнями віце-прем'єр-міністра України;

1997—2001 — Міністр фінансів України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії.

Кандидат економічних наук.

Володіє англійською мовою.

Посольство у Соціалістичній Республіці В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ростислав Білодід

Народився 1932 року в Києві. Росіянин.

У 1961 р. закінчив радіофізичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, радіофізик, кандидат фізикоматематичних наук.

1961—1967 — співробітник Секретаріату ООН;

1972—1979 — помічник президента Академії наук УРСР;

1979—1993 — начальник Управління міжнародних зв'язків Президії АН України;

1993—1994 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Литовській Республіці;

1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Соціалістичній Республіці В'єтнам, а також в Королівстві Камбоджа, в Лаоській Народно-Демократичній Республіці, в Республіці Сінгапур та в Союзі М'янма за сумісництвом.

Посольство у Грецькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Кальник

Народився 21 травня 1949 року в селі Антоновичі Овруцького району Житомирської області. Українець.

Освіта вища. 1971 року закінчив Київський інститут народного господарства, економіст.

Трудову діяльність розпочав 1966 р. електромонтером Овруцької РЕС на Житомирщині. 1967—1971 рр. — студент Київського інституту народного господарства. 1971 р. — економіст Мукачівського винзаводу. 1971—1972 рр. — служба в армії.

1972—1990 рр.- економіст, заступник начальника відділу, начальник Держінспекції цін, начальник головного управління контролю цін Держінспекції УРСР. 1990—1992 рр. — начальник зведено-економічного відділу, заступник начальника Державної інспекції України по контролю за цінами.

З 1992 р. — заступник міністра, перший заступник міністра економіки України.

1994—1998 рр. — депутат Верховної Ради України.

Одружений, має двох дочок.

Указом Президента України від 27 березня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грецькій Республіці.

Посольство в Грузії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Степан Волковецький

Народився 1947 року в селі Витвиця Долинського району Івано-Франківської області. Українець.

Закінчив у 1969 році фізичний факультет, а в 1995 році — юридичний факультет Львівського державного університету. Кандидат технічних наук, доцент.

1972—1978 — аспірант, молодший науковий співробітник Московського гірничого інституту, старший науковий співробітник «ВНДПроектазбест» в м.Азбест Свердловської області;

1979 — асистент, старший викладач, доцент кафедри вищої математики Івано-Франківського інституту нафти і газу;

1990—1992 — член, секретар мандатної комісії Верховної Ради України;

1992—1998 — голова Івано-Франківської Ради народних депутатів; голова Івано-Франківської облдержадміністрації;

1997—1998 — член комітету Верховної Ради України у закордонних справах;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грузії.

Володіє російською, німецькою та польською мовами.

Одружений. Має двох синів.

Посольство в Арабській Республіці Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Андрій Веселовський

Народився 28 липня 1951 р. у Львові. Українець. Освіта вища, 1974 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, референт-перекладач французької та англійської мов, викладач російської мови.

Трудову діяльність розпочав, навчаючись в університеті, — перекладачем французької мови у Гвінейській Республіці.

1974—1975 рр. — старший лаборант підготовчого факультету Київського інженерно-будівельного інституту; 1975—1977 рр. — редактор, старший редактор, оглядач, випусковий редакції для прогресивних українських закордонних газет РАТАУ при РМ УРСР; 1977—1983 рр. — редактор, старший редактор відділу преси та інформації Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.

1983—1986 рр. — перекладач французької мови в Алжирі; 1986—1992 рр. — другий перший секретар, радник відділу інформації МЗС України.

1992—1996 рр. — радник-посланник Посольства України в Канаді; 1996—1998 — заступник, в.о. начальника Управління політичного аналізу та планування МЗС України; 1998—2001 рр. — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України другого класу.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений, має двох синів та дочку.

Посольство в Естонській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Макаревич

Народився 1940 року в с.Камінно-Товкачі Овруцького району Житомирської області. Освіта вища. У 1966 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник.

1966—1967 — аташе протокольно-консульського відділу МЗС УРСР;

1967—1971 — другий секретар відділу преси, відділу міжнародних організацій;

1971—1977 — аташе, третій, другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН;

1977—1982 — радник, генеральний секретар, головний радник МЗС України;

1982—1986 — перший секретар Постійного представництва СРСР при міжнародних організаціях у Відні, Австрія;

1986—1989 — начальник Консульського відділу МЗ України;

1989—1990 — заступник Постійного представника УРСР при ООН;

1990—1994 — перший заступник міністра закордонних справ України;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Австрія та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Естонській Республіці.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Республіці Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Олег Семенець

Народився 14 червня 1946 р. в м. Москві. Українець. Освіта вища, у 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, перекладач-референт англійської мови, доктор філологічних наук, професор.

Трудову діяльність розпочав 1969 року по закінченні Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка викладачем кафедри іноземних мов Київського інституту народного господарства.

1971—1973 рр. — старший лаборант, старший методист підготовчого факультету для іноземних громадян Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1973—1992 рр. — викладач, старший викладач, доцент, завідуючий кафедрою теорії та практики перекладу германських мов, декан факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1992—1993 рр. — заступник начальника центру реалізації міжнародної технічної допомоги України, м. Київ.

1993 р. — радник Групи послів і радників МЗС України; 1993—1995 рр. — радник-посланник, — Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1995—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1996—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом.

1998 р. — начальник Управління країн СНД МЗС України; 1998—1999 рр. — начальник Першого територіального управління МЗС України. З 1999 р. — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Ісламській Республіці Іран

Надзвичайні і Повноважні Посли: Костянтин Морозов (2000—2002); з 2002 року —

Вадим Примаченко

Народився 1951 року в с. Н. Мирополь Житомирської області. Українець. У 1977 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка.

1977—1990 — науковий співробітник-консультант Управління міжнародних зв'язків Президії АН УРСР;

1990—1991 — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва Міністерства закордонних справ УРСР;

1991—1993 — перший секретар Посольства СРСР у СФРЮ — представник МЗС України в Югославії;

1993—1995 — Генеральний консул України в Белграді;

1995—1996 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в СРЮ;

1996—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія;

1998 — в. о. заступника начальника Третього територіального управління МЗС України;

1998—1999 — заступник начальника Третього управління МЗС України;

1999—2002 — начальник Історико-архівного управління МЗС України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ісламській Республіці Іран.

Кандидат економічних наук.

Володіє англійською, сербською, хорватською мовами.

Одружений. Має дочку та сина.

Посольство в Королівстві Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Олександр Тараненко

Народився 1947 року у м. Києві. У 1970 році закінчив факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, у 1989 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

1979—1984 — співробітник Секретаріату ООН;

1984—1992 — член Колегії МЗС України, начальник протокольного відділу, начальник Управління державного протоколу МЗС України;

1992—1994 — заступник глави Київської міської державної адміністрації з зовнішньополітичних питань;

1994—1995 — головний радник МЗС України;

1995—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Іспанія;

1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Андора за сумісництвом.

Володіє англійською та іспанською мовами.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Італійській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Борис Гудима

Народився 1941 року в с. Сосновка Яковлевського району Усурійської області. Українець. У 1969 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1982 році — юридичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1974 — викладач кафедри теорії і практики перекладу романо-германської філології Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, старший лаборант, референт-перекладач інституту держави і права АН УРСР;

1974—1975 — аташе консульського відділу МЗС УРСР;

1975—1980 — співробітник Міжнародної організації праці в Женеві;

1980—1982 — другий секретар Генсекретаріату МЗС УРСР;

1982—1983 — слухач курсів удосконалення керівних дипломатичних кадрів при Дипакадемії МЗС СРСР;

1983—1989 — другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН;

1989—1994 — перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій, радник, начальник відділу, начальник Управління міжнародних організацій;

1994—1996 — заступник Постійного представника України при ООН;

1996—1998 — заступник міністра закордонних справ України;

1998 — представник України при Європейських співтовариствах (Європейському союзу);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Італійській Республіці.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Василь Цибенко

Народився 8 січня 1950 р. у Черкаській області. Освіта вища — 1972 р. закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут.

По закінченні вузу в 1972—1977 рр. працював інженером відділу експлуатації автомобілів, заступником начальника автоколони, начальником відділу Уманської автоколони 2234.

1977—1980 рр. — інструктор промислово-транспортного відділу Уманського райкому Компартії України.

1980—1988 рр. — інструктор, заступник зав. відділу, завідувач промислово-транспортного відділу Черкаського міськкому Компартії України.

1988—1990 рр. — перший секретар Придніпровського райкому Компартії України М.Черкаси.

1990—1992 рр. — голова виконкому Придніпровської районної Ради народних депутатів М.Черкаси.

1992—1998 рр. — перший заступник глави Черкаської обласної державної адміністрації, представник Президента України в Черкаській області, голова Черкаської обласної державної адміністрації. 1999—2000 рр. — керівник Головного управління з контролю виконання актів Президента України Адміністрації Президента України. 2000 р. — заступник міністра транспорту України.

2000—2001 рр. — перший заступник міністра транспорту України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Канаді

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Юрій Шербак

Народився 1934 року в м. Києві. Українець.

У 1958 році закінчив Київський медичний інститут ім. О.О.Богомольця, санітарний лікар, доктор медичних наук.

1987—1991 — секретар правління Спілки письменників України;

1989—1991 — Народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР, голова підкомітету Комітету Верховної Ради СРСР з питань екології і раціонального використання природних ресурсів;

1991—1992 — міністр охорони навколишнього природного середовища України;

1992—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль;

1994—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в США;

1998—2000 — радник Президента України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Канаді, Представником України при Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО).

Володіє англійською й польською мовами.

Одружений, має дочку й сина.

Посольство в Киргизькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року -

Петро Шаповал

Народився 1948 року в с. Жовтневе Чернігівської області. Українець. У 1981 році закінчив Київський інститут народного господарства.

1977—1985 — заступник голови, голова виконкому Городнянської міської ради народних депутатів;

1985—1986 — заступник завідувача відділом сільського господарства і харчової промисловості Чернігівського обкому КП України;

1986—1990 — перший секретар Щорського райкому КП України Чернігівської обл.;

1990—1991 — перший заступник голови виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів;

1991 — перший секретар Чернігівського обкому КПУ;

1991—1992 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівського облвиконкому;

1992—1994 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівської облдержадміністрації;

1994—1995 — голова Чернігівської обласної ради та виконкому;

1995—2001 — голова Чернігівської обласної ради та Чернігівської облдержадміністрації;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Киргизькій Республіці.

Заслужений економіст України.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство в Китайській Народній Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Михайло Резник

Народився 5 лютого 1950 року в станиці Донгузька Первомайського району, Оренбурзької області. Єврей.

Освіта вища — 1973 року закінчив Київський торговельно-економічний інститут, інженер-технолог.

Трудову діяльність розпочав 1969 року інженером Головного управління Мінтрансу УРСР.

1972—1973 рр. — старший інженер Головного управління Мінторгу УРСР.

1973—1974 рр. — служба в армії.

1974—1982 рр. — старший інженер, керівник технічного відділу Мінторгу УРСР. 1982—1983 рр. — заступник начальника управління громадського харчування Київського міськвиконкому. 1983—1986 рр. — заступник начальника Головного управління Мінторгу УРСР. 1986—1992 р. — генеральний директор, начальник виробничого об'єднання «Укрторгзабезпечення» Мінторгу України. 1992—1993 рр. — генеральний директор державного зовнішньоекономічного об'єднання «Укртехмашімпекс».

1993—1994 рр. — заступник міністра, перший заступник міністра зовнішніх економічних зв'язків України.

1994—1997 рр. — керівник торгово-економічної місії у складі Посольства України у США.

З вересня 1997 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Республіці Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Володимир Фуркало

Народився в м. Києві. Українець. У 1972 році закінчив факультет міжнародного права Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник, кандидат юридичних наук.

1972 – 1974 – військовий перекладач;

1977 – 1979 – аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1979 – 1980 – співробітник Департаменту з політичних питань та деколонізації Секретаріату ООН;

1980 – 1991 – старший інспектор, науковий співробітник, консультант, заступник начальника Управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України;

1991 – 1994 – перший секретар, завідувач сектору, заступник начальника відділу, заступник начальника Управління НБСЕ та європейських регіональних структур МЗС України;

1994 – 1996 – керівник Управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1996 – 1998 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді;

1998 – 2001 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія;

2001 – призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Республіці Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Пащук

Народився 20 жовтня 1945 р. в с. Бистрїївка Ружинського району Житомирської області. Українець.

Освіта вища — у 1971 році закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, історик-міжнародник; доктор історичних наук, професор.

Трудову діяльність розпочав 1964 р. завідуючим клубом с. Бистрїївка Житомирської обл.

1971—1974 рр. — аспірант факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1974—1977 рр. — лектор ЦК ЛКСМ України.

1977—1984 рр. — старший викладач, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1984—1990 рр. — завідувач кафедри історії і права країн Азії, Африки і Латинської Америки історичного факультету Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1990—1994 рр. — директор Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка.

1994—2000 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Республіці Парагвай, Східній Республіці Уругвай та Чилі за сумісництвом.

2000 р. — начальник управління інформації МЗС України.

2001 р. — Посол з особливих доручень МЗС України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла. Володіє іспанською і португальською мовами. Одружений, має дочку.

Указом Президента України від 5 жовтня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба.

Посольство в Латвійській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Віктор Михайловський

Народився 1939 року в с.Нова-Поляна Знамянського району Кіровоградської обл. У 1961 році закінчив економічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Кандидат економічних наук, має понад 50 наукових праць з питань міжнародного економічного співробітництва. У 1977 році закінчив дипломатичну академію МЗС СРСР.

1995—1997 — завідувачий відділом перспективного планування та аналізу ефективності зовнішньої політики, заступник керівника управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Латвійській Республіці.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Ліванській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Валерій Рилач

Народився 1950 року в с. Юрківка Черкаської області. Українець. 1977 року закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1977—1978 — заступник секретаря парткому Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1978—1981 — аспірант, викладач КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

1981—1985 — інструктор відділу науки і навчальних закладів Київського міському партії;

1985—1987 — інструктор відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України;

1987—1990 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР;

1990—1992 — перший секретар Посольства СРСР (РФ) в Республіці Малі;

1992—1993 — доцент Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка;

1993—1998 — перший секретар, радник Посольства України в Французькій Республіці;

1998—2000 — виконуючий обов'язки заступника начальника Першого територіального управління — завідувача відділу Російської Федерації;

2000—2001 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації;

2001—2002 — радник-посланник Посольства України в Ліванській Республіці;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ліванській Республіці.

Кандидат філософських наук.

Володіє французькою мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Олексій Рибак

Народився 1956 року у м. Києві, Українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, економіст-міжнародник.

1978 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами;

1979 — 1982 — перекладач англійської мови групи радянських геологів в Соціалістичній Ефіопії;

1983 — 1985 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР; 1985 — 1995 — третій секретар Консульського відділу, третій, другий секретар Відділу міжнародних економічних організацій, другий секретар Відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу НБСЕ і регіонального співробітництва;

1992 — 1995 — перший секретар Посольства України у Фінляндській Республіці; 1995 — 1997 — радник, виконуючий обов'язки Тимчасового Повіреного у справах України в Королівстві Данія; 1997 — 1999 — заступник, начальник Управління контролю над озброєнням та військово — технічного співробітництва МЗС України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії, а в червні 2000 року — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство в Литовській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року -

Микола Деркач

Народився 1949 року в Краснодарському краї Російської Федерації. Росіянин. У 1975 році закінчив Дніпропетровський металургійний інститут.

1985 — заступник начальника відділу держдоходів Дніпропетровського міськфінвідділу;

— завідувач Дніпропетровського облфінвідділу;

1992 — начальник Дніпропетровського обл-

фінуправління;

1994 — заступник голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації з питань фінансів і бюджету — начальник фінансового управління;

1995 — заступник голови виконкому Дніпропетровської обласної Ради — начальник фінансового управління;

1996 — виконуючий обов'язки голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації;

2001 — перший заступник голови, голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Литовській Республіці.

Володіє німецькою мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Павло Кір'яков

Народився 23 січня 1954 року в Києві. Росіянин. Освіта вища: у 1977 році закінчив Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова, інженер геолог-гідролог, кандидат геолого-мінералогічних наук, у 1999 році — курси в Дипакадемії МЗС Росії.

Трудову діяльність по закінченні вузу розпочав 1977 року інженером УкрДніпроводгоспу Мінводгоспу УРСР. 1977—1980 рр. — аспірант Інституту геологічних наук АН УРСР; 1980—1983 рр. — молодший науковий співробітник Інституту геологічних наук АН УРСР; 1983—1985 рр. — науковий співробітник-консультант науково-організаційного відділу Президії АН УРСР.

1985—1988 рр. — учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка; 1988—1991 рр. — науковий співробітник — консультант, провідний спеціаліст Управління міжнародних зв'язків Президії АН УРСР; 1991—1993 рр. — старший науковий співробітник, учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка.

1993—1994 рр. — перший секретар відділу країн СНД та Балтії Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1994 р. — т.в.о. завідуючого відділом двосторонніх відносин з Російською Федерацією Першого територіального управління МЗС України.

1994—1996 рр. — перший секретар, радник, в.о. завідуючого відділом, завідуючий відділом Росії Управління країн СНД МЗС України.

1996—1999 рр. — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації. З листопада 1999 р. — в.о. начальника Першого територіального управління МЗС України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Республіці Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Петро Чалий

Народився 29 березня 1944 р. в м. Вінниця. Українець. Освіта вища, у 1972 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, правознавство, юрист — кандидат юридичних наук.

Трудову діяльність розпочав 1961 р. токарем Вінницького агрегатного заводу; 1962 — 1963 рр. — плиточник-штукатур БМЦ №1 Вінницького будівельно-монтажного тресту, м. Вінниця; 1963—1966 рр. — служба в армії; 1966—1967 рр. — плиточник-штукатур БМУ-машбуд, м. Вінниця.

1967—1972 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1975—1980 рр. — молодший науковий співробітник Інституту держави і права АН України;

1980—1983 рр. — вчений секретар Інституту держави і права АН України; 1983—1987 рр. — старший науковий співробітник Інституту держави і права АН України; 1987—1989 рр. — старший науковий співробітник Київської вищої партійної школи ЦК КПУ; 1989—1990 рр. — старший викладач вищої партійної школи при ЦК КПУ.

1990—1991 рр. — в.о. завідуючого сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1991—1992 рр. — завідуючий сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1992—1996 рр. — завідувач відділом у питаннях громадянства Адміністрації Президента України; 1996—2000 рр. — завідувач відділу громадянства Адміністрації Президента України; з 2000 р. — керівник Управління з питань громадянства Адміністрації Президента України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Королівстві Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Юрій Малько

Народився 1946 року в м. Києві. Українець.

У 1971 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1977 році — економічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1974 — військовий перекладач в Алжирі;

1974—1975 — старший методист підготовчого факультету КДУ;

1975—1979 — старший консультант, в.о. начальника відділу Торгово-промислової палати УРСР;

1979—1982 — аташе, третій, другий секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР;

1982—1986 — другий секретар Постійного представництва СРСР при відділенні ООН в Женеві;

1986—1992 — перший секретар відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України;

1992—1993 — головний консультант Служби Президента України з міжнародних питань;

1993—1996 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія;

1996 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України;

1997 — заступник керівника Апарату ради національної безпеки і Оборони України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Марокко.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Федеративній Республіці Нігерія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Володимир Бутяга

Народився 1949 року в с. Велика Багачка Полтавської області. Українець. У 1971 році закінчив історичний факультет Харківського державного університету.

1973—1974 — лектор, завідуючий лекторською групою Херсонського обкому ЛКСМУ;

1974—1979 — голова бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник»;

1979—1983 — викладач Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка;

1983—1986 — викладач суспільно—політичних предметів Кабульського університету;

1986—1993 — старший викладач Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка;

1993—1997 — перший секретар, радник, Тимчасовий повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран;

1997—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Федеративній Республіці Нігерія.

Одружений. Має дочку та сина.

Посольство в Королівстві Нідерланди

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Дмитро Марков

Народився 1948 року в м. Ногінську Московської обл. Росіянин.

У 1971 закінчив факультет романо-германської філології Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка.

1971—1988 — редактор, старший редактор, заступник головного редактора, головний редактор Головної редакції радіомовлення англійською мовою головної дирекції програм республіканського радіомовлення на зарубіжні країни Держтелерадіо УРСР;

1988—1992 — головний редактор Генеральної редакції всесвітньої служби радіомовлення Укртелерадіокомпанії;

1992—1995 — перший секретар, радник Посольства України в США;

1995—1996 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство у Федеративній Республіці Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Анатолій Пономаренко

Народився 1947 року в м. Євпаторія Кримської обл. Росіянин.

У 1971 році закінчив факультет іноземних мов Кримського державного педагогічного інституту, в 1987 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат історичних наук.

1970—1978 — референт з питань міжнародних молодіжних зв'язків Кримського обкому ЛКСМ України, старший референт, заступник голови Комітету молодіжних організацій УРСР;

1978—1992 — другий секретар Посольства СРСР в Індії; другий, перший секретар Консульського відділу МЗС УРСР; консул генерального консульства СРСР в Мюнхені;

1992—1994 — генеральний консул України в Мюнхені;

1994—1996 — завідуючий відділом, заступник начальника, начальник Управління країн Європи та Америки;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративні Республіці Німеччина.

Володіє німецькою, англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство в Ісламській Республіці Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Володимир Пономаренко

Народився 1949 року в Києві. Українець. У 1972 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю інженер-математик.

1996—1997 — заступник начальника Управління Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України;

1997—2002 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Ісламській Республіці Пакистан;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ісламській Республіці Пакистан.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Олександр Никоненко

Народився 1953 року в Києві. Українець. У 1976 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка.

1976 — 1979 — перекладач іспанської та португальської мов;

1979 — 1985 — референт, старший референт, заступник завідувача відділу Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами;

1985 — 1988 — завідувач фільмотеки представництва Спілки радянських товариств дружби в Народній Республіці Мозамбик;

1988 — 1992 — заступник завідувача, завідувач відділу країн Азії, Африки та Латинської Америки Українського Товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами;

1992 — радник Управління державного протоколу МЗС України;

1992 — в. о. начальника Управління державного протоколу МЗС України;

1992 — 1993 — завідувач відділу країн Латинської Америки управління двосторонніх відносин МЗС України;

1993 — 1994 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Аргентинській Республіці;

1994 — 1995 — заступник начальника, начальник Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України;

1995 — 1996 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України у Федеративній Республіці Бразилія;

1996 — 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Бразилія, в Республіці Болівія, Республіці Венесуела та Республіці Еквадор за сумісництвом;

2001 — в. о. начальника, начальник Четвертого територіального управління МЗС України;

2001 — 2002 — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Польща.

Посольство в Південно-Африканській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ігор Турянський

Народився 20 квітня 1941 р. у Корсунь-Шевченківському Черкаській області. Українець

Освіта вища. 1967 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник.

1956—1959 рр. — учень Київського автодорожньо'го технікуму; 1959—1960 рр. — технік-конструктор Корсунь-Шевченківського верстатобудівного заводу. 1960—1963 рр. — служба в армії; 1963—1967 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1967—1968 рр. — інспектор Київської митниці Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР. 1968—1971 рр. — старший інспектор Міністерства внутрішніх справ УРСР.

1971—1979 рр. — другий, перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР; 1979—1986 рр. — перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН, м. Нью-Йорк, США; 1986—1990 рр. — радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1990—1992 рр. — начальник відділу міжнародних організацій МЗС України.

1992—1993 рр. — посол Групи послів з особливих доручень і радників МЗС України; 1993—1997 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. 1997—2001 рр. — начальник 5-го територіального управління МЗС України

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина та дочку.

Посольство в Португальській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Костянтин Тимошенко

Народився 19 січня 1946 року. Українець. Освіта вища: 1971 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, у 1991 році — Київський інститут політології й соціального управління.

Трудову діяльність розпочав 1964 року робітником Полтавської обласної друкарні.

1965—1971 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1973 рр. — служба в армії.

1973—1978 рр. — референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами; 1978—1981 рр. — директор Радянського культурного центру в Алжирі; 1981—1986 рр. — старший референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1986—1988 рр. — інструктор відділу зарубіжних зв'язків із зарубіжними країнами Київського міськкому Компартії України.

1989—1992 рр. — перший секретар, радник відділу двосторонніх зв'язків МЗС України; 1992—1994 рр. — завідувач відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх зв'язків МЗС України; 1994—1995 рр. — заступник начальника управління Європи та Америки МЗС України.

1995—1998 рр. — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці. 1999—2001 рр. начальник Другого територіального управління МЗС України. З березня 2001 р. — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має сина й дочку.

Посольство в Російській Федерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Білоблоцький

Народився 1943 року в с. Дем'янівка Нижньосирогоського району Херсонської області. Українець. У 1970 році закінчив Харківський сільськогосподарський інститут, аспірантуру при Академії суспільних наук ЦК КПРС, кандидат економічних наук.

1964—1990 — відповідальний працівник комсомольських та партійних органів;

1990—1994 — народний депутат, член Президії Верховної Ради України. Голова комісії з питань соціальної політики та праці;

1994—1996 — генеральний директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота» м. Київ;

1990—1997 — міністр праці України;

1997—1998 — віце-прем'єр міністр України з питань соціальної політики, міністр праці та соціальної політики України;

1998—1999 — глава Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації.

Одружений. Має сина.

Посольство в Румунії

Надзвичайний і Повноважний Посол — з 2000 року —

Антон Бутейко

Народився 6 квітня 1947 р. в с.Старий Чарторийськ Маневицького району Волинської області. Українець.

Освіта вища, у 1974 році закінчив Київський державний університет ім.Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник, перекладач-референт англійської мови; кандидат юридичних наук.

Трудову діяльність розпочав по закінченні Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка 1974 р. аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1976—1977 рр. — третій секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1977—1978 рр. — другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1978—1980 рр. — перший секретар Генерального секретаріату, помічник міністра закордонних справ УРСР.

1980—1986 рр. — співробітник секретаріату ООН, м.Нью-Йорк; 1986—1990 рр. — радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

1990—1992 рр. — начальник Договірні-правового відділу МЗС України; 1992—1994 рр. — радник Президента України, керівник служби Президента України з міжнародних питань.

1994—1997 рр. — народний депутат України, голова підкомісії з валютного регулювання і державного боргу Комісії Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності.

1995—1998 рр. — перший заступник міністра закордонних справ України.

1998—2000 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сполучених Штатах Америки.

З 2000 р. — посол з особливих доручень Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений, має сина.

Посольство в Об'єднаних Арабських Еміратах

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ігор Тимофєєв

Народився 1960 р. у м. Дніпропетровськ. Українець. У 1981 р. закінчив Донецьке вище військово-політичне училище, у 1991 р. — Військово-політичну академію.

1991—1993 — служба в армії;

1993—1998 — другий секретар, перший секретар, радник, завідувач відділу конверсії та нерозповсюдження, експортного контролю Управління контролю над озброєнням та оз-

броєння МЗС України;

1998—1999 — заступник начальника Управління контролю під озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України;

1999—2001 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Катар і Королівстві Бахрейн за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство Республіки Сінгапур

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Олександр Горін

Народився 1956 року в Києві. Росіянин. У 1978 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1978—1981 — аспірант кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР КДУ ім. Т.Г. Шевченка;

1981—1991 — асистент, старший викладач, заступник декана по роботі з іноземними студентами, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР

КДУ ім. Т.Г. Шевченка;

1991—1993 — докторант Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка;

1993—1997 — перший секретар, радник Постійного представництва України при ООН;

1997—1999 — заступник керівника — завідувач відділу країн Європи, Північної Америки та Японії Управління зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1999—2002 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України, радник-посланий Посольства України в Канаді;

2002 — Призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Сінгапур.

Володіє англійською мовою.

Кандидат історичних наук, доцент.

Одружений. Має двох дітей.

Посольство в Сирійській Арабській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Володимир Коваль

Народився 1946 року в с. Стадниця на Київщині. Українець. У 1969 році закінчив Львівський політехнічний інститут, інженер-конструктор-технолог радіоапаратури.

1969—1972 — асистент Львівського політехнічного інституту;

1972—1975 — аспірант Електротехнічного інституту, м. Ленінград;

1975—1996 — асистент, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри

Львівського політехнічного інституту;

1996—2000 — радник Посольства України у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії, заступник начальника Управління організаційно-технічного забезпечення МЗС України;

2000—04.2002 — начальник Управління інформаційних технологій;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сирійській Арабській Республіці.

Доктор технічних наук, професор, академік Академії інженерних наук України. Заслужений діяч науки і техніки України.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Словацькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Юрій Рилач

Народився 1946 року в с. Великі Проходи Липецького району Харківської обл. Українець. У 1972 році закінчив Київський торговельно-економічний інститут, товарознавець.

1972 — 1983 — робота на керівних посадах в районних та міських органах виконавчої влади м. Києва;

1983 — 1992 — заступник начальника, начальник Головного управління торгівлі

Київського міськвиконкому;

1992 — 1998 — заступник міністра закордонних справ України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Словацькій Республіці.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Сполучених Штатах Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Костянтин Грищенко

Народився 1953 року в м. Києві. Українець. У 1975 році закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник.

1976—1981 — співробітник Секретаріату ООН;

1981—1985 — старший референт, аташе, третій секретар Консульського управління МЗС СРСР;

1985—1990 — віце-консул, консул генерального консульства СРСР в Монреалі, Канада;

1990—1992 — перший секретар Управління з проблем обмеження озброєнь і роззброєння МЗС СРСР;

1992—1993 — радник по резерву, завідуючий сектором, заступник начальника, начальник відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України;

1993—1995 — член колегії МЗС, начальник Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України;

1995—1998 — заступник міністра закордонних справ України, голова Національного комітету України з питань роззброєння;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Бельгія, а також за сумісництвом — у Великому герцогстві Люксембург, королівстві Нідерланди, глава місії України при НАТО та за сумісництвом — Постійний представник України в Організації по забороні хімічної зброї;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполучених Штатах Америки.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Турецькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Ігор Долгов

Народився 1957 року в м. Славута на Хмельниччині. У 1980 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка.

1980—1992 — асистент кафедри російської мови і методики її викладання як іноземної в КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

1992—1993 — перший секретар відділу інформації МЗС України;

1993 — радник відділу інформації МЗС України;

1993—1994 — помічник-радник Секретаріату міністра закордонних справ України;

1994—1997 — радник Посольства України в Фінляндській Республіці;

1994—1997 — радник-посланник Посольства України в Фінляндській Республіці;

1997—2000 — виконуючий обов'язки заступника, заступник начальника Управління політичного аналізу і планування МЗС України;

2000—2001 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

2001—2002 — директор департаменту з питань політики та безпеки — начальник управління політичного аналізу та інформації МЗС України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Турецькій Республіці.

Володіє англійською та французькою мовами.

Кандидат філологічних наук.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Туркменістані

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1995 року —

Вадим Чупрун

Народився 1943 року в с. Рівнопіль Волновахського району Донецької обл. Українець. У 1966 році закінчив Мелітопільський інститут механізації сільського господарства, інженер-механік, у 1978 році — Вищу партійну школу при ЦК КПУ.

1975—1991 — на партійній роботі;

1991—1992 — заступник генерального директора Донецького обласного державного кооперативного виробничого об'єднання;

1992—1994 — голова Донецької обласної Ради народних депутатів;

1995 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Туркменістані.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство в Угорській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Орест Климбуш

Народився 1941 року в с. Ясіня Рахівського району Закарпатської обл. Українець. У 1964 році закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут, інженер-механік, кандидат технічних наук, академік Транспортної Академії України.

1967—1970 — аспірант Київського автомобільно-дорожнього інституту;

1970—1988 — інженер, молодший, старший науковий співробітник, завідуючий сектором, заступник директора по науковій роботі Київського автомобільно-дорожнього інституту;

1988—1992 — директор Державного автотранспортного науково-дослідного і проектного інституту, генеральний директор НВО «Автотранспорт» Міністерства автомобільного транспорту УРСР;

1992—1994 — міністр транспорту України;

1994—1997 — народний депутат України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Угорській Республіці, а в 1998 — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Словенія за сумісництвом, представником України в Дунайській Комісії.

Володіє угорською мовою.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Республіці Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Анатолій Касьяненко

Народився 1942 року в м. Тбілісі, Грузія. Українець. У 1969 році закінчив Одеський технологічний інститут ім. М.В.Ломоносова, інженер-електромеханік.

1969—1974 — завідуючий відділом, голова Міжнародного молодіжного туристичного бюро «Супутник» Херсонського обкому комсомолу;

1974—1991 — на профспілковій та партійній роботі у м. Херсон;

1991—1994 — член Постійної комісії у закордонних справах Верховної Ради України;

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Грузія;

1997—1998 — голова Державного Комітету України по туризму;

1997—1999 — голова Херсонської облдержадміністрації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Узбекистан.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

Посольство у Фінляндській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року—

Петро Сардачук

Народився 11 липня 1938 року в селі Зво-зи Ківерцівського району Волинської області.

Освіта вища: 1960 року закінчив Львівський державний університет, у 1986 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат історичних наук.

По закінченні Львівського державного університету у 1960—1961 рр. — вчитель Старозагорівської восьмирічної школи, с. Старий Загорів Волинської області; 1961—1962 рр. — директор Гуменецької восьмирічної школи, с. Гуменець Львівської області.

1962—1984 рр. — на комсомольській і партійній роботі (Київ, Львів, Івано-Франківськ).

1984—1986 рр. — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР, 1986 р. — радник Управління соціалістичних країн Європи МЗС СРСР, 1986—1991 рр. — Генеральний консул у Кракові, 1991 р. — завідувач відділу III Європейського управління МЗС СРСР. 1991—1993 рр. — начальник Консульського управління МЗС України. 1993—1995 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці, 1995—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. 1998—1999 рр. — Посол з особливих доручень МЗС України. 1999—2001 рр. — заступник міністра закордонних справ України.

Володіє польською, англійською мовами.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Республіці Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1995 року —

Віктор Кирик

Народився 22 червня 1944 р. в Новосибірську, Російська Федерація. Українець.

Освіта вища — 1973 року закінчив факультет міжнародного права та міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, юрист, референт-перекладач англійської мови.

Трудову діяльність розпочав 1964 р. по закінченні Уманського технікуму механізації сільського господарства автомеханіком Звенигородського відділення «Сільгосптехніка», 1964—1967 рр. — служба в армії; 1968 р. -диспетчер автостанції, м.Звенигородка.

1968—1973 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1973 р. — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1974—1989 рр. — третій, другий, перший секретар, радник консульського відділу МЗС УРСР. 1989—1991 рр. — начальник консульського відділу МЗС УРСР; 1991—1993 рр. — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України; 1993—1994 рр. — в.о. начальника Консульського управління МЗС України; 1994—1995 рр. — начальник Консульського управління МЗС України.

1995—1998 рр. — Генеральний консул України в Чикаго.

З 1998 р. — начальник Консульського управління МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство у Чеській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Сергій Устич

Народився 1955 року в с. Зачаття Іршавського району Закарпатської обл. Українець. У 1978 році закінчив Ужгородський державний університет, історик, кандидат філософських наук.

1979—1981 — аспірант Львівського державного університету ім. І. Франка;

1981—1990 — асистент, доцент Ужгородського державного університету;

1990—1991 — заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів;

1991—1992 — заступник голови Закарпатського облвиконкому — начальник управління зовнішніх зв'язків облвиконкому;

1992—1999 — перший заступник голови, голова Закарпатської обласної державної адміністрації;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Чеській Республіці.

Володіє чеською мовою.

Одружений. Має двох синів.

Посольство у Швейцарській Конфедерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Євген Бершеда

Народився 1945 року в м. Києві. Українець. У 1967 році закінчив Київський інститут народного господарства, економіст, доктор економічних наук, професор.

Заслужений діяч науки і техніки України. Член-кореспондент Національної Академії наук України.

1967—1985 — співробітник Інституту економіки НАН України;

1985—1993 — заступник голови Ради по

вивченню продуктивних сил України НАН України;

1993—1994 — помічник Президента України з питань науки;

1994—1996 — завідувач відділу стратегічного планування та координації політики національної безпеки РНБО України;

1996—1998 — перший помічник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, керівник групи помічників, консультантів та референтів Секретаря Ради національної безпеки і оборони України;

1998—2000 — перший заступник міністра закордонних справ України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Швейцарській Конфедерації, а також у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом.

Володіє французькою мовою.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Королівстві Швеція

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Олександр Сліпченко

Народився 1939 року в Одесі. Українець. У 1961 році закінчив Київський державний університет ім.Т.Г.Шевченка, у 1972 році — вищу дипломатичну школу МЗС СРСР.

1961—1964 — редактор Київської студії телебачення Держкомітету УРСР по телебаченню і радіомовленню;

1964—1966 — навчається в аспірантурі Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1966 — референт Комітету молодіжних організацій УРСР;

1966—1970 — другий, перший секретар МЗС УРСР;

1972—1976 — перший секретар МЗС УРСР;

1976—1981 — співробітник Секретаріату Міжнародної організації праці м. Женева;

1981—1986 — перший секретар, радник МЗС УРСР;

1986—1992 — відповідальний секретар, заступник голови Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО, Постійний представник України при ЮНЕСКО в Парижі.

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві;

1997—1999 — начальник Управління Європи та Америки, Другого територіального управління МЗС України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Швеція, а також у Королівстві Данія та Королівстві Норвегія за сумісництвом.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений має сина та двох дочок.

Посольство в Союзній Республіці Югославія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Анатолій Шостак

Народився 1937 року в с. Борова Боровського району Харківської обл. Українець. У 1960 році закінчив Київський технологічний інститут легкої промисловості, інженер—технолог, у 1977 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

1964—1966 — завідувач відділу Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами;

1966—1971 — заступник директора, директор Будинку радянської культури в

Белграді, Югославія;

1971—1977 — перший секретар відділу преси, відділу кадрів та протокольного відділу;

1977—1986 — старший референт відділу з питань роботи Рад Управління справами Президії Верховної ради УРСР;

1986—1992 — представник Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами в Югославії;

1992—1995 — керівник Групи парламентського протоколу Секретаріату Верховної ради України;

1995 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Хорватія, а в лютому 1997 — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Боснії і Герцоговині за сумісництвом.

Володіє сербською і хорватською мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

Посольство в Японії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Костенко

Народився 6 листопада 1945 року в м. Києві. Українець.

Освіта вища, у 1968 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка.

По закінченні університету з 1968 по 1971 рік працює аташе, третім секретарем відділу міжнародних організацій МЗС УРСР, 1971 — 1972 рр. — служба в армії, у 1972 — 1984 рр. — третій, другий секретар Генерального секретаріату, помічник міністра закордонних справ УРСР, перший секретар, радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

У 1984 — 1985 рр. — відповідальний секретар Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР, 1985 — 1988 рр. член колегії, начальник відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ. У 1988 — 1994 рр. — Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні, Австрія. 1992 — 1994 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці.

1994 — 1997 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має дочку й сина.

Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія

Роман Шпек

Народився 1954 року в смт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл. У 1976 році закінчив Львівський лісо-технічний інститут;

1976–1978 — інженер-технолог, начальник цеху лісокомбінату «Осмолода» смт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл.;

1978–1985 — головний інженер, директор Верховинського лісокомбінату;

1985–1989 — директор Ворохтянського

лісокомбінату;

1989–1992 — заступник міністра лісової та деревообробної промисловості України, заступник голови комітету по деревообробній промисловості України;

1992–1992 — міністр України у справах роздержавлення і демонополізації;

1992–1993 — перший заступник міністра економіки;

1993–1995 — міністр економіки України;

1995–1996 — Віце-прем'єр-міністр України з питань економічної політики;

1996–2000 — Голова національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції;

2000 — представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія.

Одружений. Має дочку та сина.

*Постійний повноважний представник
України при координаційних інститутах
Співдружності Незалежних Держав*

Олександр Данильченко

Народився 1951 року в м. Бериславі Херсонської області. Українець. 1978 року закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1978–1979 — асистент кафедри історії КПРС Запорізького педагогічного інституту;

1979–1983 — аспірант, молодший, старший науковий співробітник Інституту історії АН України;

1993–1994 — перший секретар відділу проблем СНД Управління політичного аналізу і планування МЗС України;

1994–1997 — в. о. завідувача, завідувач відділу аналізу проблем СНД Управління СНД МЗС України;

1997–1999 — слухач Дипломатичної академії України при МЗС України;

2000 — призначений Постійним повноважним представником України при координаційних інститутах Співдружності Незалежних Держав.

Кандидат історичних наук.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку та сина.

Іноземні посли в Україні

*Біографічні довідки подаються за станом на 1 жовтня 2002 року.
Дані про можливі зміни у складі керівників українських та
іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками
наводитимуться в наступних випусках альманаху.*

Матеріали підготував Євген Свинарчук

Посольство Республіки Австрія

**Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Австрія
в Україні**

Міхаель Місс

Народився 24 липня 1953 року.

Вивчення юридичних наук у Віденському університеті.

1976 — отримання наукового ступеню доктора юридичних наук.

1983 — вступ на дипломатичну службу.

1983—1984 — робота у Федеральному міністерстві закордонних справ Австрії.

1985—1988 — посольство Республіки Австрія в Москві.

1988—1992 — посольство Республіки Австрія в Стокгольмі.

1992—1997 — Федеральне міністерство закордонних справ Австрії, відділ IV.2.

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Австрія в Естонській Республіці.

З 20.XI.2001 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Австрія в Україні.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Азербайджанської Республіки

Надвичайні і повноважні послы:
Назім Гусейн-огли Ібрагімов (1997-2001); з 2001 року -

Алієв Талят Мусейб оглу

Народився 1942 року у м. Нахічевань.
1977 — закінчив Інститут нафти і хімії Азербайджану;
1964-1967 — служба в Радянській Армії;
1967-1970 — співробітник тресту «Аз-нафткашфіят»;
1970-1981 — співробітник заводу «Геофіз-прилад»;
1981-1995 — заступник директора інституту ВНДІхімпроект;

1996 — генеральний директор «БАМ-Київ Лтд»;

1997 — генеральний директор «МЕСА Лтд»;

2000 — керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні;

2001 — призначений Надзвичайним і повноважним Послом Азербайджану в Україні.

Володіє турецькою, українською та російською мовами.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Алжирської Народної Демократичної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992—1997); з 1997 року —

Шеріф Шихі

Народився 1951 року.

1976 — закінчив дипломатичне відділення
Національної школи адміністрації;

1976—1979 — працівник МЗС Алжиру;

1980—1981 — керівник відділу Генераль-
ного управління консульських справ МЗС
Алжиру;

1981—1984 — перший секретар Посольст-
ва Алжиру в Мозамбіку;

1984—1988 — радник Посольства Алжиру
в США;

1989—1993 — заступник начальника управління МЗС Ал-
жиру;

1993—1995 — радник-посланник Посольства Алжиру у Ве-
ликобританії;

1996—1997 — уповноважений з питань дослідження та син-
тезу при повноважному міністрі з питань співробітництва і в
справах країн Магрибу;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Алжирської Народної Демократичної Республіки в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Аргентинської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Луїс Бакеріса (1993—1999); з 2000 року —

Мігель Анхель Кунео

Народився 1944 року в Буенос-Айресі.

1971 — закінчив факультет права та соціальних наук Національного Університету Буенос-Айреса, за фахом адвокат;

1972 — Інститут Державної зовнішньої служби;

1987—1988 — Університет Дж. Хонкінса, Вища школа міжнародних наук (Вашингтон, США), присвоєно ступінь магістра міжнародної політики;

1972 — третій секретар Головного управління консульських справ МЗС Аргентини;

1973 — працівник Посольства Аргентини у Таїланді;

1978 — працівник Управління державного церемоніалу

1979 — працівник Посольства Аргентини у Норвегії.

1986 — працівник Секретаріату з адміністративно-технічних питань;

1989 — працівник Посольства Аргентини в СРСР;

1992 — працівник Посольства Аргентини в Парагваї;

1993 — заступник директора Управління Центральної та Східної Європи;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Аргентинської Республіки в Україні.

Володіє англійською, французькою і російською мовами.

Одружений.

Посольство Перехідної Ісламської Держави Афганістан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Сейед Мохаммад Хайрхак

Народився у 1953 році в м. Герат, Афганістан.

1974—1980 — навчався в кабульському університеті на факультеті мусульманського права, закінчив інститут мусульманського права в Анкарі (Туреччина) і повернувся до Афганістану;

1981—1992 — брав участь в Русі опору моджахедів афганського народу, працював у політичній та кадровій структурах Руху;

1993—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Держави Афганістан в Ісламській Республіці Іран;

2002 — обраний народним депутатом до Лойя Джирги (народних зборів) Афганістану;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Перехідної Ісламської Держави Афганістан в Україні.

Володіє турецькою, англійською, арабською мовами.
Одружений.

Посольство Королівства Бельгія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Інгеборг Крістофферсен (1992—1995);
Вільфрід Нартус (1995—1998);
П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998—2000); з 2000 року —

П'єр Дюбюїссон

Народився 1949 року.

1968 — закінчив педагогічний коледж в Монсі (Бельгія);

1973 — перекладач з французької, німецької, англійської мов Університету Монс-Хайнау;

1987 — на дипломатичній службі;

1989 — аташе Постійного Представництва Бельгії при ООН;

1992 — заступник Постійного Представника Бельгії при Раді Європи;

1997 — перший секретар Департаменту європейської інтеграції МЗС Бельгії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Бельгія в Україні.

Розлучений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Білорусь

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993—2001); з 2001 року -

Валентин Величко

Народився 1944 року в Мінській області.

1962 — машиніст холодильних установок Брестського молочного, потім Гомельського м'ясокомбінату;

1968—1979 — перший секретар Новобілицького райкому комсомолу Гомеля, другий секретар Гомельського міськкому комсомолу, другий, перший секретар Гомельського обкому комсомолу;

1972 — закінчив Ленінградський технологічний інститут холодильної промисло-

вості;

1979—1982 — аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС;

1982—1983 — секретар Гомельської облпрофради;

1983—1985 — голова Советського райвиконкому;

1985—1989 — перший секретар Советського райкому партії м. Гомеля;

1989 — заступник голови Гомельського облвиконкому;

1990 — 1993 — голова об'єднання профспілок Гомельської області;

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці;

1997—1998 — міністр у справах Співдружності Незалежних Держав Республіки Білорусь;

1999—2001 — перший заступник міністра закордонних справ Республіки Білорусь;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Білорусь в Україні.

Посольство Республіки Болгарія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петар Крістев Марков (1992—1998); Александр Димитров (1998—2002); з 2002 року —

Ангел Ніколаєв Ганев

Народився 5 серпня 1953 року в м. Софія. 1980 року закінчив Державний інститут міжнародних відносин у Москві за спеціальністю «міжнародні відносини».

1980—1983 — робота в Міністерстві закордонних справ Болгарії;

1983—1987 — третій секретар Генерального консульства в Сиктивкарі;

1987—1989 — третій секретар відділу інформації МЗС Болгарії;

1989—1992 — другий секретар Посольства Болгарії в Москві;

1992—1994 — другий секретар, головний спеціаліст Управління Східної Європи та СНД в МЗС Болгарії;

1994—1997 — перший секретар Посольства Болгарії в Москві;

1997—1998 — перший секретар, головний спеціаліст управління СНД в МЗС Болгарії;

1998 — міжнародний спостерігач на парламентських виборах у Боснії і Герцеговині по лінії ОБСЄ;

2000—2002 — Директор дирекції «Канцелярія мара, зв'язки з громадськістю та міжнародне співробітництво» общини у м. Варна;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Болгарія в Україні.

Володіє російською, англійською, німецькою мовами.

Одружений. Має двоє дітей.

Посольство Федеративної Республіки Бразилія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995—1998);
Маріо Аугусто Сантос (1998—2001); з 2001 року —

Елдер Мартінс де Мораес

Народився 1937 року у м. Мауріті, штат Сеара. Закінчив Вищу школу журналістики у Парижі, Інститут «Ріо Бранко»;

1963 — закінчив дипломатичну школу при Міністерстві закордонних справ Бразилії;

1963—1967 — співробітник апарату МЗС Бразилії;

1967—1973 — другий секретар Посольства Бразилії у Чехословаччині, Японії та Гайані;

1973—1980 — перший секретар Посольства Бразилії в Японії та Гайані;

1980—1981 — радник апарату МЗС Бразилії;

1981—1984 — радник Посольства Бразилії у США;

1984—1986 — радник, радник-посланник апарату МЗС Бразилії;

1986—1988 — радник-посланник Посольства Бразилії в Ірані;

1988—1990 — радник-посланник Посольства Бразилії в Ізраїлі;

1990—1992 — радник-посланник Посольства Бразилії у Швеції;

1992—1994 — радник-посланник апарату МЗС Бразилії;

1994—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Мозамбіку;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Бразилії в Україні.

Неодружений.

Посольство Ватикану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Антоніо Франко (1992—1999); з 1999 року —

Нікола Етерович

Народився 1951 року в Хорватії.

1977 — отримав сан, доктор теології;

1980 — дипломатична служба в нунціатурах в Кот-д'Івуар, Іспанії та Нікарагуа;

1993 — радник секції зв'язків з іноземними державами Державного секретаріату Ватикану;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ватикану в Україні.

Володіє хорватською, італійською, французькою, англійською, німецькою, іспанською, польською, українською і російською мовами.

Посольство Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайні і Повноважні Посли: Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992—1995); Рой Стівен Рів (1995—1999); Роланд Гедлі Сміт (1999—2002); з 2002 року —

Роберт Брінклі

Народився 21 січня 1954 року.

1977 — робота на дипломатичній службі;

1977—1978 — робота в Управлінні контролю над озброєнням Міністерства закордонних справ Великої Британії;

1979—1982 — другий секретар Посольства Великої Британії в СРСР;

1982—1983 — начальник відділу Управління інформації МЗС Великої Британії;

1983—1985 — заступник директора відді-

лу досліджень Управління контролю над озброєнням МЗС Великої Британії;

1985—1988 — начальник відділу Управління республік СРСР;

1988—1992 — перший секретар Посольства Великої Британії у ФРН;

1992—1995 — помічник начальника фінансового управління МЗС Великої Британії;

1995—1996 — начальник відділу контролю матеріального забезпечення МЗС Великої Британії;

1996—1999 — радник з політичних питань Посольства Великої Британії в Російській Федерації;

2000—2001 — начальник спільного візового відділу МЗС та Міністерства внутрішніх справ Великої Британії;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії.

Одружений. Має трьох синів.

Посольство Соціалістичної Республіки В'єтнам

Надзвичайні і Повноважні Посли: Чіонг Тунг (1993—1997); Доан Дик (1997—2002); з 2002 року —

Бу Зионг Хуан

Народився 1942 року у м. Хай Зионг, В'єтнам.

Закінчив Інститут міжнародних відносин.

1973—1975 — експерт Управління іноземних досліджень та архівів МЗС СРВ;

1975—1981 — лектор з історії міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин СРВ;

1986—1992 — заступник начальника, начальник Управління міжнародних відносин і

зовнішньої політики СРВ; заступник начальника Управління освіти і науки Інституту міжнародних відносин СРВ;

1992—1995 — проректор Інституту міжнародних відносин;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРВ в Польщі;

1998—2002 — головний редактор журналу «Міжнародні дослідження»; заступник голови Наукового комітету МЗС СРВ; голова Комітету зі співробітництва у галузі безпеки АТР;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом СРВ в Україні.

Доктор міжнародних відносин.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство Республіки Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1996 року —

Грач Сілванян

Народився 16 серпня 1946 року в м. Єреван.

У 1969 р. закінчив факультет російської мови та літератури Єреванського інституту ім. В. Брюсова. Кандидат філософських наук. Після закінчення аспірантури Єреванського державного університету в 1972 р. працював викладачем Єреванського університету, науковим співробітником Інституту філософії і права АН Вірменії, виконуючим обов'язки завідуючого кафедрою філософії Єреванської консерваторії.

1980—1990 — інструктор, завідуючий сектором, інспектор ЦК Компартії Вірменії;

1990—1993 — проректор з наукової роботи та зарубіжних зв'язків Єреванської консерваторії;

1996 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Вірменія в Україні.

Одружений, має двоє дочок.

Посольство Грецької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993—1998); Дімітрос Контумас (1998—2002); з 2002 року —

Панайотіс Гумос

Народився 1942 року в Афінах.

1973—1975 — закінчив факультети економіки і права Мюнхенського університету, здобув ступінь магістра з міжнародних відносин, закінчив школу поглибленого вивчення міжнародних відносин університету Дж. Хопкінса у Вашингтоні;

1975—1977 — робота в Міністерстві закордонних справ;

1977—1981 — робота в посольстві Грецької Республіки в Дубліні та Нікосії;

1988 — заступник глави представництва Грецької Республіки в Бонні (ФРН);

1993 — заступник начальника управління міжнародних організацій Міністерства закордонних справ Грецької Республіки;

1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Республіці Білорусь;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки і Україні.

Володіє французькою, англійською, німецькою мовами.

Одружений. Має двох дітей.

Посольство Грузії

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994—1999);
Малхаз Чачава (1999—2000); з 2000 року —

Грігол Катамадзе

Народився 1961 року у м. Кутаїсі.

1985 — закінчив факультет міжнародного права і міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1985—1993 — інженер, заступник завідувачого кафедрою загально—юридичних дисциплін Академії Міністерства внутрішніх справ Грузії;

1993—1994 — заступник директора Департаменту зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства закордонних справ Грузії;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посланник в Посольстві Грузії в Україні;

1998—2000 — заступник міністра оборони Грузії з питань військової політики і міжнародного військового співробітництва — перший цивільний заступник міністра оборони;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грузії в Україні.

Кандидат юридичних наук, має наукові роботи.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Королівства Данія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Крістіан Фабер Род (1992—1996);
Йорн Крогбек (1997—2001); з 2001 року —

Мартін Кофод

Народився 1937 року.

1961—1964 — співробітник МЗС Данії;

1964—1969 — секретар представництва
Данії при ООН;

1969—1971 — завідуючий відділом МЗС
Данії;

1971—1974 — перший секретар, радник
Посольства Данії у Польщі;

1974—1982 — завідуючий відділом, на-
чальник управління МЗС Данії;

1982—1986 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії в
Бразилії;

1986—1992 — начальник управління МЗС Данії;

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії в
Мексиці;

1997—2001 — Генеральний консул Данії в м. Лос-Андже-
лес, США;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Королівства Данія в Україні.

Посольство Естонської Республіки

**Тимчасовий Повірений: Андрій Біров (1992—1995);
Надзвичайні і Повноважні Посли: Тіт Мацулевич
(1996—1999); з 1999 року —**

Тіт Набер

Народився 1952 року.

1975 — закінчив Талліннський політехнічний інститут;

1992 — на дипломатичній службі;

1992 — радник Департаменту міжнародної економічної політики МЗС Естонії;

1993—1997 — Тимчасовий Повірений Естонії в Осло (Фінляндія);

1997—1998 — директор Департаменту міжнародної економічної політики МЗС Естонії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Естонської Республіки в Україні.

Володіє фінською, російською, англійською, норвезькою мовами.

Одружений.

Посольство Арабської Республіки Єгипет

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993—1997); з 1997 року —

Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед

Народився 1946 року.

1968 року в Каїрському університеті отримав ступінь бакалавра з економіки та політики.

Працював на дипломатичній роботі у Посольствах Арабської Республіки Єгипет в Алжирі, Італії, Зімбабве, Кувейті, Росії;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Арабської Республіки Єгипет в Україні.

Володіє англійською, французькою, російською, італійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Держави Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол: Цві Маген (1993—1998); Тимчасовий Повірений: Зеєв Бен-Аріє (1998—1999); Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Анна Азарі

Народилася 1959 року в СРСР.

1978—1983 — навчання в Хайфському університеті, ступінь бакалавра з загальної історії та англійської мови;

1981—1982 — викладач в кібуці Гіват Оз;

1983 — навчання в коледжі з підготовки дипломатів при МЗС Ізраїлю;

1984—1986 — працівник фонду ім. Ротшільда;

1986—1989 — працівник Департаменту у справах країн Східної Європи МЗС Ізраїлю;

1989—1992 — консул у Сан-Франциско (США);

1992—1993 — перший секретар Першого міжнародного відділу, перший секретар Департаменту політичного планування МЗС Ізраїлю;

1995—1998 — радник-посланник Посольства Ізраїлю в Москві (Росія);

1998—1999 — заступник начальника Першого відділу Департаменту у справах країн Східної Європи МЗС Ізраїлю;

1999 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Ізраїль в Україні.

Володіє російською, англійською, французькою мовами.

Одружена, має двоє дітей.

Посольство Республіки Індія

Надзвичайні і Повноважні Посли:

**Судхір Тукарам Деваре (1992—1995); Раджендра Ку-
мар Раї (1995—1997); Відья Бушан Соні (1997—2002);
з 2002 року —**

Шехкхолен Кіпген

Народився 1945 року.

1974—1976 — аташе, помічник секретаря
в МЗС Індії;

1976—1979 — другий, перший секретар
Верховного Комісаріату (Посольства) Індії в
Малайзії;

1979—1980 — перший секретар, спеціаль-
ний помічник Верховного Комісара Індії у
Великій Британії;

1980—1982 — Тимчасовий Повірений у
справах Індії в Республіці Суринам;

1982—1984 — заступник начальника управління МЗС Індії;

1984—1987 — перший секретар, заступник Верховного Ко-
місара Індії в Австралії;

1987—1990 — заступник Верховного Комісара у Нігерії,
Тимчасовий Повірений у справах Індії в Камеруні;

1990—1994 — Верховний Комісар Індії в Народній Демок-
ратичній Республіці Корея;

1994—1997 — Верховний Комісар Індії в Зімбабве;

1998—2002 — Верховний Комісар Індії в Новій Зеландії;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Індії в Україні.

Посольство Республіки Індонезія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роні Хендраван Курніаді (1994—1997);
Где Арса Каджар (1997—2001); з 2001—

Ремі Рамаулі Сіахаан

Народився 1941 року в м. Маланг, Східна Ява.

1971 — закінчив Університет Індонезії в Джакарті;

1975—1977 — керівник секції з прикордонних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1997—1982 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в КНДР;

1982—1984 — виконуючий обов'язки заступника директора відділу договорів із соціальних питань та культури Директорату міжнародних договорів Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1984—1989 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в Республіці Корея;

1989 — заступник директора з юридичних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії, заступник директора Директорату переговорів з політичних питань та питань міжнародної безпеки Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1990—1995 — інспектор МЗС Індонезії;

1995—1998 — керівник секції політичних питань Представництва Індонезії при відділенні ООН у Женеві;

1998—2001 — радник-посланник Посольства Індонезії у Великобританії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індонезія в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Ісламської Республіки Іран

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Бехзад Мазахері (1992—1998); з 1999 року —

Ахмад Садег-Бонаб

Народився 1958 року в Тегерані.

Працював економічним радником губернатора області Східний Азербайджан; Головою Ради директорів і виконавчим директором компанії «Шахр-ва-руста»; заступником міністра металургії і шахт з питань економіки та торгівлі; членом правління і заступником директора з адміністративних питань Іранської національної нафтової компанії; заступником міністра кооперації; юридичним радником Міністерства промисловості по зв'язках з Парламентом; 1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ісламської Республіки Іран в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Іспанія

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Едуардо Хунко (1992—1997);

Фернандо Хосе Белльйосо Фернандес (1997—2001);
з 2001 року —

Луїс Гомес де Аранда і Війен

Народився 1946 року в м. Руте, провінція Кордоба.

1974 — співробітник МЗС Іспанії, член підготовчої Комісії з питання присутності Іспанії в Міжнародному суді;

1975—1979 — співробітник Посольства Іспанії у ФРН;

1979—1982 — співробітник Управління міжнародних економічних зв'язків. Управління Африки та Континентальної Азії МЗС Іспанії;

1982—1984 — радник—посланник Посольства Іспанії в СРСР;

1984—1990 — радник—посланник Посольства Іспанії в Аргентині;

1990—1992 — завідувач відділу інформатики Генерального секретаріату країн ЄС, завідувач відділу Середнього Сходу МЗС Іспанії;

1992—1997 — Генеральний консул Іспанії в Мюнхені;

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Об'єднаній Республіці Танзанія, за сумісництвом в Республіці Руанда та в Республіці Бурунді;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Іспанія в Україні.

Володіє англійською, французькою та німецькою мовами.

Посольство Італійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992—1996); Джан Лука Бергінетто (1996—2000); з 2000 року —

Іоланда Брунетті Гетц

Народилася у Римі.

1962 — закінчила факультет політичних наук Римського університету;

1967 — дипломатична діяльність в МЗС Італії;

1969 — другий секретар Посольства Італії в Малайзії;

1972 — віце-консул, консул Генерального консульства Італії в Нью-Йорку;

1976 — працівник VIII відділу Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1977 — дипломатичний радник МЗС Італії;

1980 — Посол Італії в Бірмі;

1984 — заступник Представника Італії в ОБСЄ;

1988 — керівник Відділу Азії та Тихоокеанського регіону Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1989 — координатор Відділу багатосторонніх стосунків та надзвичайних ситуацій Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1991 — керівник Центральної технічної групи Апарату генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1993 — керівник Відділу досліджень, вивчення та планування Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1995 — Посол Італії в Республіці Узбекистан;

1996 — Посол Італії в Республіці Таджикистан;

2000 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Італійської Республіки в Україні.

Одружена.

Посольство Республіки Казахстан

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Юрій Олексійович Ключков (1994—1997);
Нажамеден Іксанович Іскалієв (1997—1999); з 1999 року —

Равіль Чердабаєв

Народився 1940 року в Атирауській області (Казахстан).

1961—1966 — навчання у Московському інституті нафтохімічної і газової промисловості;

1966—1968 — інженер-конструктор, начальник тракторного цеху, головний інженер заводу в Гур'євській області;

1968—1973 — перший секретар райкому, потім обкому комсомолу в Гур'євській області;

ласті;

1973—1975 — навчання у Вищій партійній школі при ЦК КПРС у Москві;

1975—1987 — перший секретар райкому, міському партії, м.Гур'єв;

1987—1989 — заступник головного інженера з технічних питань виробничого об'єднання «Тенгізмунайгаз»;

1989—1990 — перший секретар міському партії, м.Гур'єв;

1990—1992 — заступник голови облвиконкому, м.Гур'єв;

1992—1993 — перший заступник акима м.Гур'єва;

1993—1994 — директор казахсько-американського підприємства «Тенгішеврой»;

1994 — Міністр нафти та газу;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Казахстан в Україні.

Володіє російською, англійською мовами.

Одружений, має четверо дітей.

Посольство Канади

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992—1996);
Кристофер Уестдал (1996—1998);
Дерек Фрейзер (1998—2001); з 2001 року —

Ендрю Норвал Робінсон

Народився 1946 року в м. Баррі, провінція Онтаріо.

1967 — закінчив університет Трент;

1969 — закінчив університет Квінз;

1975—1976 — заступник директора відділу Північно-Західної Європи МЗС Канади;

1976—1980 — перший секретар з питань культури, перший секретар з політики та економіки Посольства Канади у Великобританії;

1980—1982 — радник і консул Посольства

Канади в Лівані;

1982—1985 — заступник директора відділу політичного та інформаційного аналізу МЗС Канади;

1985—1988 — радник і консул Посольства Канади в Єгипті;

1988—1990 — директор управління Близького Сходу МЗС

Канади;

1990—1991 — директор робочої з питань кризи у Перській затоці; 1991—1992 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1992—1995 — Посол Канади в Йорданському Хашимітському Королівстві;

1995 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1995—1996 — Генеральний директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1996—2000 — брав участь у координації мирного процесу на Близькому Сході;

2000—2001 — Генеральний директор управління Африки МЗС Канади.

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Киргизької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Улукбек Чіналієв (1993—1998);

Жумагул Сааданбеков (1998—2001); з 2001 року —

Есенгул Омуралієв

Народився 1950 року.

1973 — закінчив Фрунзенський політехнічний інститут;

1973 — молодший науковий співробітник Фрунзенського НДІ електромеханіки, заступник генерального директора Іссик-Кульського ВО електротехнічних приладів;

1982—1991 — директор Пржевальського електротехнічного заводу, генеральний директор Іссик-Кульського ВО електротехніч-

них приладів;

1991—1992 — міністр промисловості Киргизької Республіки;

1992—1993 — голова Фонду державного майна — міністр Киргизької Республіки;

1993—1994 — віце-прем'єр—міністр — голова Фонду держмайна Киргизької Республіки, член Координаційно-консультативного комітету СНД від Киргизької Республіки;

1994—1997 — перший заступник голови Державного комітету Киргизької Республіки з економіки, перший заступник міністра економіки, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки по переговорах з СОР;

1997—1999 — Посол Киргизької Республіки в Республіці Білорусь, Постійний представник Киргизької Республіки при Статутних органах СНД за сумісництвом;

1999—2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовнішньої торгівлі і промисловості Киргизької Республіки;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Киргизької Республіки в Україні.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Китайської Народної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Чжан Чжень (1992—1995); Пань Чжанлінь (1995—1998);

Чжоу Сяо Пей (1998—2000); з 2000 року —

Лі Гобан

Народився 1951 року.

1975—1976 — працівник Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1976—1980 — працівник Посольства Китаю в СФРЮ;

1980—1984 — третій секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1984—1987 — другий секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1987—1991 — завідувач відділом, перший секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1991—1992 — перший секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1991—1993 — перший секретар Посольства Китаю в Республіці Словенія;

1993—1995 — перший секретар Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1995—1997 — радник, заступник начальника Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1997—2000 — Посол Китаю в Республіці Хорватія;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Китайської Народної Республіки в Україні.

Одружений, має сина.

Посольство Республіки Корея

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ан Хьон Вон (1993—1995); Лі Хан Чун (1995—1998);
Канг Гин-тек (1998—2000); з 2000 року —

Джанг Шин

Народився 1943 року.

1996 — закінчив факультет філософії Сеульського національного університету;

1970 — працівник МЗС Республіки Корея;

1974 — другий секретар Посольства Республіки Корея в Ямаїці;

1980 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Державі Катар;

1981 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Данії;

1985 — керівник Відділу торгівлі Інституту з питань закордонних справ і національної безпеки МЗС Республіки Корея;

1986 — керівник Відділу Близького Сходу, Бюро у справах Середнього Сходу МЗС Республіки Корея;

1987 — радник Посольства Республіки Корея в Індонезії;

1990 — радник Посольства Республіки Корея в Новій Зеландії;

1993 — координатор з питань планування і менеджменту МЗС Республіки Корея;

1994 — виконавчий директор Першого регіонального підрозділу Корейського агентства з питань міжнародної співпраці;

1996 — Посол Республіки Корея у Федеративній Демократичній республіці Ефіопія;

1999 — генеральний директор Бюро у справах закордонних резидентів і консульських справах МЗС Республіки Корея;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом республіки Корея в Україні.

Одружений, має сина і дочку.

Посольство Республіки Куба

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Діохенес Ернандес Асторга (1992—1994);
Серхіо Лопес Бріель (1994—1999); з 1999 року —

Хосе Діонісіо Пераса Чапо

Народився 1944 року в м. Сагуа-ла-Гранде, провінція Війя-Клара.

Здобув вищу юридичну освіту в Московському Університеті. Має диплом спеціаліста з російської мови. Здобув наукову ступінь доктора юридичних наук у Гаванському Університеті, захистив дисертацію «Інтеграція та право».

1967—1968 — працівник Міністерства освіти Куби;

1969—1971 — радник газети «Juventud Rebelde»; редактор, завідувач Міжнародної сторінки;

1971—1974 — Кубинський Інститут книги, відповідальний за співробітництво із соціалістичними країнами;

1974—1977 — радник Міністерства юстиції Куби;

1977—1991 — Головний юридичний радник Постійного Секретаріату у справах РЕВ Ради Міністрів;

1986—1988 — Генеральний секретар Американської асоціації юристів;

1991—1992 — співробітник Міжнародного департаменту ЦК КП Куби;

1992—1999 — начальник Юридичного управління МЗС Куби;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Куба в Україні.

Володіє іспанською, російською, англійською мовами.

Одружений, має сина.

Посольство Держави Кувейт

Надзвичайний Повноважний посол: Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995—1997);

Тимчасовий повірений:

Салех Салем Юсуф М. Аль-Лугхані (1997—1998);

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998—2001); з 2001—

Хафіз Мохамед Аль Аджмі

Народився 1960 року.

1984 — закінчив Кувейтський університет за спеціальністю «торговельно—економічні відносини»;

1984 — аташе управління економічного співробітництва МЗС Кувейту;

1985—1988 — співробітник Посольства Держави Кувейт в Бангладеш;

1988—1991 — третій секретар Посольства Держави Кувейт в Іраку;

1991 — третій секретар Управління міжнародних організацій МЗС Кувейту;

1992—1996 — другий секретар Посольства Держави Кувейт в Сирії;

1996—2001 — перший секретар, радник Посольства Держави Кувейт в Саудівській Аравії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Кувейт в Україні.

Одружений, має семеро дітей.

Посольство Латвійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петеріс Сімсонс (1994—1997);
Петеріс Вайварс (1997—2001); з 2001 року —

Андріс Вілцанс

Народився 1957 року в м.Рига.
1990 — закінчив Інститут мікробіології
АН Латвії;
1990—1991 — голова міжнародних зв'яз-
ків підкомітету молодіжної політики Верхов-
ної Ради СРСР;
1991—1992 — співробітник політичного
департаменту МЗС Латвії;
1992—1994 — завідуючий відділом МЗС
Латвії;
1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвій-
ської Республіки в Республіці Узбекистан;
1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської
Республіки в Киргизській Республіці;
1999—2000 — Генеральний інспектор МЗС Латвії;
2000—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвій-
ської Республіки в Арабській Республіці Єгипет;
2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним послом
Латвійської Республіки в Україні;
Володіє англійською, німецькою та російською мовами.
Одружений.

Посольство Литовської Республіки

Тимчасовий Повірений: Віргіліюс Корізна (1992—1993).

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Ромуалдас Рамошка (1993—1997); з 1997 року —

Вітаутас Пятрас Плечкайтіс

Народився 1950 року в м.Калварія, Литва.

1981 — закінчив історичний факультет Вільнюського державного університету;

1975—1988 — викладацька робота у школі, працював в інспекції по збереженню пам'яток культури у м.Клайпеді;

1989—1990 — заступник директора музею історії литовської меншини в м.Клайпеді, депутат Сейму (фракція Саюдісу);

1990—1992 — депутат Верховної Ради Литви, член Комітету у закордонних справах, член парламентської групи «Центр»;

1993—1996 — голова литовсько-польської міжпарламентської групи в Сеймі;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні.

Володіє російською, німецькою, польською та англійською мовами.

Одружений, має дві доньки.

Посольство Республіки Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Владо Блажевскі

Народився 1944 року.

1966 — закінчив військову академію в м.Новий Сад;

1975 — закінчив Інститут політичних наук у Загребі, кандидат наук з міжнародних відносин;

1976—1977 — радник Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1977—1980 — консул Генерального консульства СФРЮ у Києві;

1980—1985 — радник Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1985—1989 — перший секретар Посольства СФРЮ у КНДР;

1989—1992 — спеціальний радник Управління Азії та Далекého Сходу Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1992—1993 — спеціальний радник, начальник Управління Азії та Далекého Сходу в МЗС Македонії;

1993—1996 — спеціальний радник, начальник Управління СНД МЗС Македонії;

1996—1997 — Тимчасовий повірений у справах Республіки Македонія у Києві;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Македонія в Україні.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений.

Посольство Королівства Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Мохамед Азгар

Народився 1945 року.

1968 — закінчив Паризький університет за спеціальністю економічна статистика;

1968—1982 — працівник Міністерства з питань планування Марокко;

1982 — радник з економічних питань Посольства Марокко у Москві;

1985—1988 — перший радник Посольства Марокко у Бельгії;

1988—1991 — головний інженер, уповноважений з питань співробітництва з країнами

Європи Посольства Марокко у Бельгії;

1991 — начальник відділу співробітництва з країнами Європи МЗС Марокко;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Марокко в Україні.

Володіє арабською, французькою та англійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Молдова

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Іон Гаврил Боршевич (1993—1994);
Іон Ніколає Руссу (1994—1998); з 1999 року —

Олексій Андрієвські

Народився 1950 року.
1968—1972 — студент Московського державного інституту культури;
1973—1977 — завідувач відділу ЦК ЛКСМ Молдавії;
1977—1979 — перший секретар Ленінського райкому ЛКСМ м.Кишинева;
1979—1982 — заступник голови Виконавчого комітету Ленінського району м.Кишинева;
1982—1984 — курсант Вищої партійної школи у м.Ленінграді;

1984—1985 — співробітник Організаційного управління ЦК КПРС;

1985—1988 — директор Національного театру опери і балету у Кишиневі;

1988—1991 — перший заступник Міністра культури Республіки Молдова;

1991—1993 — Міністр-радник Постійного Представництва Республіки Молдова у Москві;

1993—1995 — Міністр-радник Посольства Республіки Молдова в Україні;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Угорській Республіці;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Молдова в Україні.

Одружений, має дитину.

Посольство Федеративної Республіки Нігерія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Альфред Джон Нанна

Народився 24 червня 1944 р. в м. Делта, Нігерія.

Закінчив Баптистський коледж, ЕДЕ; Університет в Лагосі, Акока; Університет в Ломі, Бенін.

Бакалавр мистецтв.

На дипломатичній службі з 5 липня 1972 року.

Працював у Посольстві Нігерії в Республіці Нігер (Ніамей), Постійній Місії Нігерії при ООН (Женева), Посольстві Нігерії в Малі (Бамако), Постійній Місії Нігерії при ООН (Нью-Йорк), Представництві Нігерії в Зімбабве (Хараре);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Нігерія в Україні.

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Королівства Нідерландів

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роберт Герман Серрі (1992—1996);
Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997—2001); з 2001 року —

Франк Монік Патрісія Антуанетта

Народилася 1945 року в м. Гаага.

1970 — закінчила Лейденський університет;

1970—1985 — співробітник посольств Нідерландів у Канаді, Швейцарії, Ізраїлі, Постійному представництві Нідерландів при ООН, центральному апараті МЗС Нідерландів;

1985—1989 — радник Посольства Нідерландів у Туреччині;

1989—1993 — директор департаменту консульської служби МЗС Нідерландів;

1993—1997 — Посол Нідерландів у Румунії;

1997—2001 — Посол Нідерландів у В'єтнамі;

2001 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Нідерландів в Україні.

Посольство Федеративної Республіки Німеччина

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Геннеке Граф фон Бассевітц (1992—1993);
Александр Арно (1993—1996);
Ебергард Гайкен (1996—2000); з 2000 року —

Дітмар Гергард Штюдемани

Народився 1941 року у Вельсі (Верхня Австрія).

1962—1969 — вивчав юриспруденцію, соціологію і славістику у Майнці;

1969 — перший державний іспит з правазнавства;

1973 — другий державний іспит з правазнавства;

1973—1974 — підготовка до вищої дипломатичної служби;

1974—1977 — працівник Федерального міністерства закордонних справ Німеччини;

1977—1981 — працівник Посольства Німеччини в Москві;

1981—1984 — працівник Посольства Німеччини в Греції;

1984—1986 — працівник ФМЗС Німеччини;

1986—1988 — працівник Посольства Німеччини в Австрії;

1988—1991 — працівник ФМЗС Німеччини;

1991—1997 — керівник відділу з політичних питань Посольства Німеччини в Росії;

1997—1998 — завідувач відділом Департаменту з питань економіки ФМЗС Німеччини;

1998—2000 — завідувач відділом Департаменту з питань політики ФМЗС Німеччини;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Німеччина в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Норвегія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ойвінд Нордслеттен (1992–1997); з 1997 року —

Андерс Хельсет

Народився 6 жовтня 1937 року в м. Олесунді.

Здобув університетську освіту в галузі юриспруденції (1963), закінчив аспірантський курс при МЗС Норвегії (1965).

1963 — працівник Норвезького телебачення;

1963 — 1964 — помічник судді Управління юстиції області Нурхордаланд;

1965 — 1966 — працівник МЗС Норвегії;

1966 — 1968 — працівник Посольства Норвегії в Бонні;

1968 — 1969 — працівник Посольства Норвегії в Будапешті;

1970 — 1973 — секретар фракції Робітничої партії у Стортингу;

1973 — 1975 — особистий секретар міністра оборони Норвегії;

1975 — 1978 — завідувач сектору МЗС Норвегії;

1978 — 1983 — радник посольства Норвегії у Лондоні;

1983 — 1988 — радник, радник-посланник Посольства Норвегії у Бонні;

1988 — 1992 — заступник начальника Управління з питань північного співробітництва МЗС Норвегії;

1992 — 1994 — радник, радник-посланник Посольства Норвегії у Стокгольмі;

1996 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Норвегії в Україні.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Ісламської Республіки Пакистан

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Тарік Фарук Мірза (1997—2000); з 2000 року —

Шамун Алам Хан

Народився 6 червня 1939 року.

Закінчив Королівський коледж оборони у Великобританії, Штабний курс Об'єднаних Збройних Сил, Військовий курс Збройних Сил.

1957 — служба у Військово-Морському Флоті. Командував трьома об'єднаннями Військово-Морського Флоту та Морським Флотом Пакистану, Штабним коледжем Об'єднаних Збройних Сил; займав посаду військово-морського аташе в Посольстві Пакистану в м.Бейджинг (Китай);
1995—1997 — Посол Пакистану в Тунісі;
2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ісламської Республіки Пакистан в Україні.

Посольство Південно-Африканської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Діон Ван Скуер (1993—1996);

Пітер ван Рензбург Хуесен (1996—1998).

Тимчасовий Повірений:

Девід де Вільє дю Буїссон (1998—1999).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Деларей Ван Тондер

Народився 8 лютого 1954 року.

1977 — закінчив університет (Преторія), бакалавр африкознавства;

1988 — захистив диплом підвищення кваліфікації в Інституті громадських зв'язків (Преторія);

1993 — закінчив курс магістратури з політичної психології у вищій школі при університеті Джорджа Вашингтона (Вашингтон);

1994 — захистив диплом в університеті

Преторії;

1980—1982 — працівник Управління у справах громадськості МЗС ПАР;

1983—1987 — другий секретар Посольства ПАР у Вашингтоні;

1987—1989 — працівник Управління зв'язку і планування МЗС ПАР;

1989—1992 — радник, начальник Відділу у справах громадськості Посольства ПАР у Вашингтоні;

1992 — заступник директора, директор Управління Мозамбіку та Зімбабве МЗС ПАР;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Південно-Африканської Республіки в Україні.

Володіє африкаанс, англійською, німецькою, іспанською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Польща

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Єжи Козакевич (1993—1996);
Єжи Бар (1996—2001); з 2001 року —

Марек Зюлковські

Народився 1955 року в м. Кентшин.
1975 — закінчив факультет суспільних наук Варшавського університету;
1975—1976 — технічний співробітник Головної школи сільського господарства;
1981—1982 — інструктор Спілки польських журналістів;
1982—1986 — спеціаліст бюро подорожей «Orbis»;
1986—1990 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Інституту туризму;
1990—1991 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Головного управління статистики;
1991—1992 — консул Генерального консульства Республіки Польща у Мінську;
1992—1996 — радник, тимчасовий повірений Посольства Республіки Польща в Білорусі;
1996—2001 — старший радник, заступник директора, директор департаменту Східної Європи МЗС Республіки Польща;
2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні.
Володіє російською, англійською та німецькою мовами.
Одружений, має двоє дітей.

Посольство Португальської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Мануель Корте-Реал (1993—1998);
Антоніу де Фарія і Майа (1999—2001); з 2001 року —

Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру

Народився 1940 року в Лісабоні, закінчив історичний факультет Лісабонського університету.

1970—1972 — аташе, третій секретар Посольства в Державному Секретаріаті;

1974—1978 — другий секретар Посольства Португальської Республіки в Преторії;

1978—1979 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Осло;

1979—1984 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Каїрі;

1984—1985 — радник Посольства у Державному Секретаріаті;

1985—1988 — начальник відділів загального управління зовнішніх відносин; загального управління політичних та економічних справ; церемоніалу і поїздок; тимчасово виконуючий обов'язки заступника начальника Державного протоколу МЗС Португальської Республіки;

1988—1993 — співробітник Посольства Португальської Республіки при Святому Престолі;

1993—1994 — Повноважний міністр в Державному Секретаріаті;

1994—1995 — повірений у справах Посольства Португальської Республіки в Осло;

1995—1999 — посол у Ряді (Саудівська Аравія), за сумісництвом — посол-нерезидент у Бахреїні, Кувейті, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Султанаті Оман, Арабській Республіці Йемен;

1999—2001 — заступник начальника Державного Протоколу МЗС Португальської Республіки;

Посольство Російської Федерації

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Леонід Смоляков (1992—1996);
Юрій Дубінін (1996—1999);
Іван Абоїмов (1999—2001); з 2001 року —

Віктор Черномирдін

Народився 1938 року в Оренбурзькій області.
1966 — закінчив Куйбишевський політехнічний інститут;
1967—1969 — інструктор, заступник завідувача, завідувач промислово-транспортним відділом Орського міськкому КПРС;
1972 — закінчив Всесоюзний заочний політехнічний інститут;
1973—1978 — заступник головного інженера, директор Оренбурзького газопереробного заводу;
1978—1982 — інструктор ЦК КПРС;
1982—1983 — заступник міністра газової промисловості СРСР, начальник Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Тюменьгазпром»;
1985—1989 — міністр газової промисловості СРСР;
1989—1992 — голова правління державного газового концерну «Газпром»;
1992—1998 — голова уряду Російської Федерації;
1999 — спеціальний представник Президента РФ по врегулюванню в Югославії;
2001 — призначений Надзвичайним і повноважним Послом Російської Федерації в Україні.
Депутат Державної Думи РФ, кандидат технічних наук.
Одружений, має двоє дітей.

Посольство Румунії

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Іон Бістреану (1993—1998); Міхай Дінуку (1998—1999).

Тимчасовий Повірений:

Корнел Іонеску (1999—2000).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Александру Корня

Народився 1956 року в Москві.

Закінчив Політехнічний Інститут в Бухаресті, факультет технологій машинобудування;

1981—1984 — інженер на підприємстві електричної апаратури, в м.Титу;

1984—1990 — інженер-дослідник, Політехнічний інститут, факультет механіки, м. Бухарест;

1990 — третій секретар МЗС Румунії;

1990—1993 — третій, другий секретар Посольства Румунії в Москві;

1993—1997 — другий, перший секретар МЗС Румунії;

1996 — Коледж Стратегічних досліджень та економіки оборони при Європейському Центрі для досліджень в галузі безпеки ім. Джорджа Маршалла;

1997—1998 — директор Управління сусідніх країн та нових незалежних держав МЗС Румунії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії в Україні.

Володіє англійською, російською та французькою мовами.

Одружений, має доньку.

Посольство Словацької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Роберт Гаренчар (1993—1995); Йозеф Мігаш (1995—1996).

Тимчасовий Повірений: Ольга Мігалікова (1996—1999).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Василь Гривна

Народився 1958 року у Празі.

1982 — закінчив Київський державний університет ім.Тараса Шевченка, факультет міжнародних відносин і міжнародного права, має спеціальність — міжнародні економічні відносини;

1982—1984 — референт з комерційних питань фірми EXICO;

1984—1990 — працівник МЗС Чехословаччини;

1990—1992 — третій секретар Посольства Чехословаччини у Москві;

1992 — член місії ОБСЄ в Україні з питань моніторингу;

1992—1994 — третій секретар посольства Словацької Республіки у Москві;

1995 — начальник відділу МЗС Словацької Республіки з питань розвитку відносин з країнами СНД, країнами колишньої Югославії та Албанії, член міждержавних комісій з торгово-економічного та науково-технічного співробітництва Словацької Республіки з Російською Федерацією, Хорватією та Союзною Республікою Югославією;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Словацької Республіки в Україні.

Володіє українською, російською, англійською мовами.

Неодружений.

Посольство Сполучених Штатів Америки

**Надзвичайні і Повноважні Посли: Роман Попадюк (1992—1993); Уільм Грін Міллер (1993—1998);
Стівен Карл Пайфер (1998—2000); з 2000 року —**

Карлос Паскуаль

Народився 1958 року в Гавані (Куба).

1980 — закінчив Стенфордський університет;

1982 — закінчив Інститут державного управління ім. Дж. Кеннеді Гарвардського університету;

1981—1982 — науковий співробітник Гарвардського університету;

1983 — працівник Відділу розробки проєктів Бюро з питань планування розвитку в Африці Агентства США з міжнародного розвитку;

1983—1986 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в

Судані; 1986—1988 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в ПАР;

1989—1991 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в Мозамбіку;

1991—1992 — керівник Відділу з питань політики, стратегії та аналізу Агентства США з міжнародного розвитку;

1992—1994 — директор Офісу програмного аналізу та координації Спеціальної робочої групи з питань нових незалежних держав Агентства США з міжнародного розвитку;

1994—1995 — заступник адміністратора Агентства США з міжнародного розвитку, керівник Бюро у справах Європи та нових незалежних держав;

1995—1998 — директор у справах Росії, України та країн Євразії Ради національної безпеки США;

1998—2000 — спеціальний помічник Президента США, старший директор у справах Росії, України та країн Євразії РНБ США;

2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполучених Штатів Америки в Україні.

Володіє іспанською, португальською, італійською мовами.
Одружений.

Посольство Республіки Туреччина

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Аджар Гермен (1992—1997); з 1997 року —

Альп Караосманоглу

Народився 1943 року в Маніса.
1964 — закінчив університет в Лозанні (Швейцарія);
1971—1973 — третій секретар Департаменту Кіпру та Греції МЗС Туреччини;
1973—1976 — другий секретар Посольства Туреччини в Парижі;
1976—1978 — перший секретар Посольства Туреччини в Кабулі;
1978—1980 — керівник відділу Департаменту країн Середнього Сходу МЗС Туреччини;
1980—1984 — радник Посольства Туреччини в Тунісі;
1984—1986 — керівник відділу Департаменту Ради Європи МЗС Туреччини;
1986—1988 — керівник Департаменту країн Східної Європи МЗС Туреччини;
1988—1993 — генеральний консул Туреччини в Брюсселі;
1993—1994 — консультант МЗС Туреччини;
1994—1997 — помічник генерального директора Департаменту центральноазіатських, кавказьких та слов'янських країн;
1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Туреччина в Україні.
Володіє французькою та англійською мовами.
Одружений, має дитину.

Посольство Туркменистану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Недірмамед Аловов (1995—1999); з 1999 року —

Аман-Гельди Байрамов

Народився 1942 року в Ашхабаді.
1959—1961 — токар Ашхабадського заводу «Червоний молот»;
1961—1969 — студент Московського інституту народного господарства, спеціальність — економіст;
1962—1965 — служба в Радянській Армії;
1969—1979 — економіст, начальник відділу Держплану Туркменистану;
1979—1986 — робота в партійних органах

Туркменистану;

1986—1991 — голова міського виконавчого комітету м. Ашхабад;

1991—1992 — Міністр фінансів Туркменистану;

1992—1993 — заступник Міністра економіки і фінансів Туркменистану;

1993 — заступник директора Інституту економіки при Кабінеті Міністрів Туркменистану;

1993—1999 — Посол Туркменистану в Ісламській Республіці Іран;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Туркменистану в Україні.

Володіє російською мовою.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Угорської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Андраш Палді (1992);

Іштван Варга (1992—1995);

Лоранд Тот (1995—1997);

Янош Кішфалві (1977—2001); з 2001 року —

Ференц Контра

Народився 1954 року в Будапешті.

1977 — закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1977 — співробітник МЗС Угорщини;

1977—1978 — служба в угорській армії;

1980—1985 — консул, прес-аташе Посольства Угорщини в Тегерані;

1985—1992 — співробітник територіального департаменту МЗС Угорщини;

1989—1990 — працював у Намібії у складі ЮНТАГ;

1991—1997 — заступник директора територіального департаменту МЗС Угорщини, за сумісництвом — заступник посла Угорщини в Афінах;

1997—1998 — керівник Секретаріату політичного державного секретаря МЗС Угорщини;

1998—2000 — співробітник територіального департаменту МЗС Угорщини, заступник директора, директор департаменту;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Угорської Республіки в Україні.

Володіє англійською та російською мовами.

Одружений, має доньку.

Посольство Республіки Узбекистан

Тимчасовий Повірений:
Алішер Агзамходжаєв (1993—1998).
Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Шамансур Шахалілов

Народився 1949 року в Ташкенті.

1973 — закінчив Ташкентський державний університет;

1973—1985 — лектор, керівник лекторської групи, заступник директора Ташкентського історичного музею;

1985—1987 — старший науковий співробітник Інституту історії партії;

1987—1989 — старший викладач Ташкентської вищої партійної школи;

1989—1990 — лектор ЦК Компартії Узбекистану;

1990—1992 — директор Інституту суспільно-політичних проблем;

1992—1993 — радник, радник-посланник Посольства Узбекистану в Росії;

1993—1994 — завідувач сектором Інституту стратегічних і міжрегіональних досліджень, заступник начальника Управління країн СНД МЗС Узбекистану;

1994—1998 — Посол Узбекистану в Російській Федерації;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Узбекистан в Україні.

Доктор історичних наук.

Володіє англійською і російською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Фінляндія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993—1996);
Мартті Ісоаро (1996—2000); з 2000 року —

Тімо Юхані Репо

Народився 1945 року.
1973 — поступив на дипломатичну службу.

1975 — працівник Посольства Фінляндії в Народній Республіці Болгарія (Софія);

1977 — працівник Посольства Фінляндії в Королівстві Швеція (Стокгольм);

1979 — працівник МЗС Фінляндії;

1982 — працівник Посольства Фінляндії в СРСР (Москва);

1986 — Генеральний секретар фінсько-радянської комісії з економічного співробітництва;

1994 — Генеральний консул Фінляндії у Франкфурті-на-Майні (ФРН);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Фінляндія в Україні.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Французької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Юг Перне (1992—1993); Мішель-Ів Песік (1993—1995); Домінік Жан-Ноель Шассар (1995—1997); Паскаль Фієскі (1997—2002); з 2002 року —

Філіп де Сюремен

Народився 16 жовтня 1940 року. Закінчив Національну школу східних мов.

1964—1965 — робота в Управлінні Європи МЗС Франції;

1965—1966 — співробітник консульського відділу Посольства Франції в Румунії;

1967—1968 — перебував на військовій службі;

1967—1968 — працював в Управлінні Північної Африки МЗС Франції;

1969—1972 — третій, другий секретар Посольства Франції в СРСР;

1972—1976 — другий, перший секретар Посольства Франції в Угорщині;

1976—1979 — перший секретар Посольства Франції в Бельгії;

1979—1981 — заступник керівника Служби протоколу МЗС Франції;

1981—1985 — радник з питань культури Посольства Франції в СРСР;

1985—1989 — другий радник, перший радник Посольства Франції в Ізраїлі;

1989—1991 — заступник начальника Управління Європи МЗС Франції;

1991—1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Литві;

1996—1998 — заступник генерального секретаря з питань політики та безпеки;

1998—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Ірані;

2001—2002 — співголова Мінської групи ОБСЄ з питань врегулювання конфлікту в Нагорному Карабасі;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Французької Республіки в Україні.

Кавалер орденів «Почесного легіону» та «За заслуги».

Посольство Республіки Хорватія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Онесін Цвітан (1992—1995);
Джуро Відмарович (1995—1999); з 1999 року —

Мар'ян Комбол

Народився 1951 року в Загребі.

1980 — закінчив механіко-інженерний та кораблебудівельний факультет Загребського університету;

1981—1986 — консультант у сфері винаходів;

1991 — радник, керівник Департаменту Азії та Африки МЗС Хорватії;

1992 — керівник Департаменту МЗС Хорватії;

1993 — керівник Служби протоколу МЗС Хорватії;

1995—1998 — Посол Хорватії в Пакистані;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Хорватія в Україні.

Володіє англійською, французькою, російською мовами.

Одружений.

Посольство Чеської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Павел Маша (1993—1997); Йозеф Врабець (1997—2002); з 2002 року —

Карел Штіндл

Народився 1938 року в м. Хоцень у Чехії. 1960 року закінчив філософський факультет Карлового університету у Празі.

1962 — редактор Чехословацького радіо;

1963—1970 — викладач філософського факультету у Карловому університеті;

1970—1973 — співробітник виробничого об'єднання іграшок UNION;

1974—1989 — програміст комп'ютерної техніки IBM та ЕС Дослідного інституту інженерії;

1989—1990 — член виконавчого комітету Громадянського форуму;

1990—1992 — депутат, голова Комітету у закордонних справах, член Президії Парламенту Чеської Республіки;

1992—1993 — викладач філософського факультету Карлового університету;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Республіці Польща;

2000 — заступник директора Департаменту аналізу та планування МЗС Чеської Республіки;

2001 — пенсіонер, позаштатний викладач філософського факультету Карлового університету;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Чеської Республіки в Україні.

Доктор філософських наук.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений, має чотирьох дітей.

Посольство Швейцарської Конфедерації

Надзвичайні і Повноважні Посли: Армен Каммер (1993—1996); Сільвія Паулі (1996—1999); з 2000 року —

Жан-Франсуа Каммер

Народився 1946 року в Женеві.

Закінчив юридичний факультет Женевського університету.

З 1977 року працює у Федеральному департаменті закордонних справ.

Працював у дипломатичних представництвах Швейцарії в Тунісі, Москві, Парижі та Відні.

1998 року призначається комісаром (у ранзі посла) 27-ої Міжнародної конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в Женеві;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарської Конфедерації в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Швеції

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Мартін Халлквіст (1992—1996);

Йоран Сігурд Якобссон (1996—2000); з 2000 року —

Свен Улоф Оке Петерсон

Народився 1948 року.

1969 — працівник Посольства Швеції в Москві;

1974 — третій секретар МЗС Швеції;

1975 — третій секретар Посольства Швеції в Москві;

1976 — третій, другий секретар Посольства Швеції в Пхеньяні;

1978 — другий секретар Посольства Швеції в Гельсінкі;

1980 — перший секретар МЗС Швеції;

1984 — перший секретар Посольства Швеції в Абіджані;

1986 — перший секретар Посольства Швеції в Белграді;

1990 — радник Посольства Швеції в Дар-ес-Саламі;

1992 — радник МЗС Швеції;

1999 — начальник управління МЗС Швеції, Посланник Комісії ЄС у Вашингтоні;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Швеції в Україні.

Володіє англійською та російською мовами.

Одружений.

Посольство Союзної Республіки Югославія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Гойко Дапчевіч (1995—2000); з 2000 року —

Раде Філіпович

Народився 1946 року.

1971 — закінчив факультет електро-
техніки Подгорицького університету;

1991—1994 — генеральний директор Еле-
ктрогосподарства Югославії, Електрогоспо-
дарства Чорногорії;

1992 — депутат Скупщини Чорногорії;

1994—1996 — директор Союзу югославсь-
ких електрогосподарств;

1996—1999 — Міністр господарства Со-
юзного уряду СРЮ;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Союзної Республіки Югославія в Україні.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Японії

Надзвичайні і Повноважні Посли: Сьодзі Суедзава (1993—1996); Юдзі Курокава (1996—1999); Хітьоші Холда (2000—2002); з 2002 року —

Кішіро Амае

Народився 26 грудня 1943 р. У 1967 році закінчив університет Хітотсубаші.

1982—1984 — начальник відділу іноземної преси Управління культурних зв'язків та зв'язків з громадськістю МЗС Японії;

1984—1985 — начальник відділу міжнародної преси Секретаріату міністра закордонних прав Японії;

1985—1987 — начальник відділу ООН Управління ООН МЗС Японії;

1987—1990 — радник Посольства Японії в Республіці Корея;

1990—1994 — радник Посольства Японії в СРСР, Радник — Посланник Посольства Японії в Російській Федерації;

1994—1995 — заступник Генерального директора з питань преси та зв'язків з громадськістю Секретаріату Міністра закордонних справ Японії;

1995—1998 — Генеральний консул Японії в Гонолулу, США;

1998—2000 — Генеральний директор Управління країн Близького й Середнього Сходу та Африки;

2000—2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Сирійській Арабській Республіці;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні.

Одружений. Має трьох дітей.

Представництво Європейської Комісії в Україні

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Луїс Морено Абаті (1993—1998); з 1998 року —

Андре Ванавербек

Народився 1936 року.

Освіта вища.

1975—1976 — працівник Генерального директорату Європейської Комісії з розвитку;

1976—1980 — Голова Представництва Європейської Комісії в Гвінеї;

1980—1981 — працівник Генерального директорату ЄК з розвитку;

1981—1983 — Голова Представництва ЄК в Зімбабве;

1986—1989 — керівник спеціального відділу ЄК «Секторальна політика»;

1989—1992 — Голова Представництва ЄК в Малі;

1992 — Голова Представництва ЄК в Сенегалі;

1998 — призначений Головою Представництва Комісії Європейського Союзу в Україні.

Володіє французькою, англійською, голландською мовами. Одружений.

Представництво ООН в Україні

Координатори системи ООН в Україні:
Стивен Браун (1992—1996), Педро Пабло Вільянуева (1996—2000); з 2000 року —

Даглас Гарднер

Народився 1951 року в м. Бостон, Сполучені Штати Америки.

1973 — закінчив університет Копенгагена;

1977 — магістр Міжнародного менеджменту Американської вищої школи;

1996 — закінчив Гарвардський університет;

1974—1975 — волонтер Корпусу Миру;

1977—1981 — другий віце-президент Міжнародного департаменту Чейз Манхеттен Банку;

1981—1983 — регіональний операційний менеджер UNCDF (Фонд капітального розвитку ООН), Буркіна Фасо;

1983—1988 — голова департаменту фінансів, адміністрації та мобілізації ресурсів UNCDF, Нью Йорк;

1988—1993 — голова Адміністрації та фінансових справ, ПРООН, Бангкок, Тайланд;

1993—1996 — заступник Координатора системи ООН, Постійний Представник ПРООН, Янгон, М'янма.

1996—2000 — координатор системи ООН, Постійний Представник ПРООН в Монголії, Уланбатор;

2000 — призначений координатором системи ООН, Постійним Представником ПРООН в Україні.

Володіє трьома мовами.

Одружений, має двох доньок

З ВІДСТАНИ ЄТОЛІТЬ

Сергій Грабар

Міжнародні зв'язки Київської Русі*

Народився в 1954 р. в м. Києві. Філолог, історик, краєзнавець, сценарист. Закінчив Державний педагогічний університет ім. М. Драгоманова (м. Київ). Працює в Генеральній дирекції по обслуговуванню іноземних представництв. Директор дирекції «Дипсервіс». Перший заступник головного редактора часопису «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар», альманаху «Український богослов». Нагороджений Орденом Святого рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня, Орденом Святого Архістратига Михаїла. Лауреат Міжнародного кінофестивалю «Вітер мандрів» (Київ, 2000). Лауреат премії ім. І. Огієнка. Автор поетичної збірки «Натхнення» (К., 1999), книги новел «Від першої особи».

то ж така княгиня Ольга?

Ольга — перша і остання, поки що жінка на Київському престолі. Визначна політична діячка, одна з перших християнок Русі, звана рівноапостольною. Поза всяким сумнівом, жінка-загадка. Причому загадка в усьому: і в імені, і в місці хрещення, і в часі поїздок, і в діях внутрішньої та зовнішньої політики Київської Русі. Насамперед, можна сміливо сказати, що з іменем великої княгині Ольги пов'язано найбільше легенд, фольклорних переповідок, ніж будь з яким з інших Київських князів.

У «Повісті временних літ» говориться про те, що князь Ігор привіз свою наречену із Пскова.

* Продовження. Початок у випусках I та II наукового щорічника «Україна дипломатична».

Під 903 р. записано: «Коли Ігор виріс, він ходив у походи вслід за Олегом, і кожен слухався його, і привели йому жону із Пскова»¹.

Дехто із дослідників вважає Ольгу болгаркою, ототожнюючи літописний «Пльсковъ» з болгарським містом Пліска (Ніколаєв В. Славяно-българський фактор в християнізації на Київська Русия. — Софія, 1949; Иловайский Д.И. Вероятное происхождение Ольги. — Ист.соч., т.2, 1886; Малышевский И.И. Происхождение великой княгини Ольги св. — КС, 1889 июль, С. 1—27, август, С. 325—53 та інші). Навряд чи Ольга була дочкою болгарського кагана Симеона. До того ж Русь та Болгарія у ті часи союзниками не були.

Так само малоімовірно, спираючись на можливе трактування імені на скандинавський лад «Ольга» — «Хельга», вважати її шведкою або норвежкою.

Як слушно зауважив М.Брайчевський, «етимологія імені не вирішує питання про етнічну належність його носія»². Дійсно, якщо йти за цим принципом, то, маючи на Русі імена староеврейського, грецького, латинського чи тюркського походження, ми мали б на Русі не київських князів, а справжній інтернаціонал, причому «варяги» були б з усього світу.

Цікаву думку в цьому плані висловлює Л.Войнович, допускаючи, що Ольга — остання з нащадків роду князя Освальда, яких було примусово виселено після смерті зверхника Олегом до Пскова. І що акт шлюбу між Ігорем та старшим династійним родом Київських князів мав політичне значення для зміцнення князівської влади на Русі та примирення з опозицією³.

Думка цікава, але на превеликий жаль не підкріплена фактажем.

Дату шлюбу літописець дає не чітко: 903 р. На той час Ігорю було 25—26 років, а Ользі відповідно 8—10 років. Тож на 945 р. — момент смерті Великого князя — Ігорю виповнилося б 67—68 років, а його жоні — 50—52 роки. Єдиний спадкоємець — князь Святослав був ще малий (мав він 6—8 років), тому до правління на правах регентства стала княгиня Ольга.

Треба сказати, що становище Ольги при київському дворі було винятковим: у неї був окремий двір у Вишгороді, її посол на рівних правах брав участь у переговорах з Візантією в 944 р. Навіть те, що вона після смерті чоловіка одностайно бу-

ла визнана регентом, свідчить про чільне місце княгині в керівній ієрархії Київської Русі.

У спадок Ольга отримала країну, яка стояла на межі громадянської війни. Тут треба було вдатися до рішучих дій. І вона це зуміла: жорстко, навіть жорстоко придушивши повстання древлян. Чимало дослідників вбачають велику гріховність у цих діях рівноапостольної. Можливо. Важко судити, спираючись на легендарні розповіді літописця. Вони, по-перше, дуже суб'єктивні, по-друге, мали звичайно й свого політичного замовника. Отже навряд чи варто все приймати за чисту монету.

Нас цікавить дещо інший аспект діяльності великої княгині. І в період перших кроків при владі він починає активно проявлятися.

Це — дипломатична діяльність княгині Ольги. Вже під час придушення древлянського заколоту Ольга двічі направляла посольські делегації: перший раз у древлянські землі, другий — до міста Іскоростеня. Обидва рази її посольства зуміли вдало виконати свою місію, що пізніше позитивно вплинуло на загальне положення всередині країни.

Відразу після придушення повстання древлян Ольга повністю заглиблюється у внутрішнє життя країни. Її головною метою стало попередження інцидентів, подібних тому, який призвів до смерті її чоловіка. Історик Г.Вернадський підкреслює, що княгиня «відмінила систему «полюддя» — систему зимових експедицій князів для збору данини»⁴.

З ініціативи княгині Ольги країна була поділена на кілька районів, у яких керували намісники або місцеві митні органи, що називалися погостами — адміністративно-господарськими осередками, де княжі люди здійснювали князівські розпорядження, чинили суд, збирали данину тощо. Це привело до централізації фінансової політики країни. Під 947 р. літописець розповідає: «Пішла Ольга до Новгороду. І встановила на ріці Мсті погости і данину, і по ріці Лузі погости і данину, і оброки. І ловища її є по всій землі, і знаки її, і місця, і погости, і сами її стоять у Пскові по сьогодні. І по Дніпру є перевісища її, і по Десні, і єсть село її Ольжичі й до сьогодні.

Установивши порядок, повернулася вона до сина свого в Київ...»⁵.

Слова літописця «установивши порядок» є знаковими, бо вони служать головною характеристикою внутрішнього стану

країни. Хоча, можливо, і не тільки внутрішнього, але і зовнішнього. Останнім часом серед науковців з новою силою розгорнулася суперечка щодо кількості поїздок княгині Ольги до Царгорода. В цьому плані суттєвими є роботи таких знаних російських візантістів, як Г. Литаврін та О. Назаренко. Причому обидва автори інколи більшу частину наукової статті можуть присвятити критиці аргументів опонента. Доречно, звичайно, згадати висловлювання древніх, що «в суперечці народжується істина». Але сам по собі факт наукових дебатів навколо імені київської княгині цікавий вже тим, що інтерес до Ольги та її діяльності не вщухає. Серед українських дослідників особливе місце і особливу точку зору завжди мав Михайло Брайчевський. Річ у тім, що для дослідників цього періоду нашої історії (а їх число досить велике) і конкретно до поїздки княгині Ольги до Царгороду існує досить обмежена кількість джерел: «Повість временних літ», «Пам'ять і похвала князю Володимирі» Іакова Мніхе (давньоруська група), Хроніка Іоана Скилиці, «Хроніка Іоана Зонари» та книги Костянтина Багрянородного «Про церемонії візантійського двору» (візантійська група).

Війни між Руссю та Візантією змінювалися спокійними, мирними, відносно довготривалими відрізками часу. Ці періоди відмічені посиленням дипломатичних акцій двох держав — обміном посольствами, торгово-купецькими караванами, направлення клириків, художників, архітекторів з Візантії, а пізніше з Русі: ченців на Афон, паломників до Палестини⁶.

З приходом до влади княгині Ольги наступав період мирного врегулювання проблем. Те, що київська володарка, владнавши внутрішні проблеми (можливо і не до кінця, а доручивши їх вирішення своїм намісникам), займеться зовнішньою політикою, стало зрозуміло з характеру самої княгині.

Характер княгиня мала твердий, але, цитуючи П.Флоренського, «було б великою помилкою сприймати її характер, як чоловічий... В ній — душевна побудова дівки Валькірії, і таку співвідносити треба із відповідним чоловічим типом — воїна. Ось чому уход корінням глибоко до землі дає Ользі таємне знання, не розриваючи її особистості: Ольга — віща, але вона володіє своїм віщуванням, а не воно входить в неї»⁷.

Звичайно, погляди київської володарки були звернуті до Царгорода. Її тяжіння до Візантії переслідувало насамперед

зміцнення торгово-економічних зв'язків. Серед посольства княгині була велика кількість купців — 44 з 111 членів посольства. Крім того, княгиня Ольга дуже серйозно розглядала питання шлюбу з провідною династією світу. Дослідник історії церкви А.Карташов пише: «Вона мріяла про те, чого згодом досяг князь Володимир: про шлюбні зв'язки своєї варварської династії з порфогенітами, щоб раз і назавжди вийти з чорного тіла «варварів» і стати династійними аристократами. На світовій політичній біржі тих століть були єдині беззаперечні аристократи, «кесарі-августи», лише візантійські василевси»⁸.

Крім того, княгиню цікавили питання суто політичні і безпосередньо — війни і миру. Княгиня розуміла, що підписання договорів між людьми єдиної віри більш міцне. Тому була ще одна мета — хрещення. І хрещення повинно було відбутися саме в Царгороді, за участю Костянтина Багрянородного.

Такими були головні цілі дипломатичної місії Ольги.

Княгиня прагнула піднесення статусу своєї держави. Всі дослідники цього періоду, а їх досить багато, визначаються в суті цього питання одноставно. Головним предметом наукових суперечок є датування самої поїздки до Царгорода, хрещення княгині Ольги та підписання договору між Руссю та Візантією.

При цьому, як би цікаво не звучала думка М. Брайчевського про хрещення княгині Ольги ще за підписання договору між Руссю та Візантією у 944 р. при князі Ігорі — це не має під собою історіографічного підґрунтя⁹. Російський історик О. Назаренко, намагаючись спростувати думки наукових опонентів говорить: «Всі джерела відносять хрещення Ольги до її перебування в Царгороді, тому не має місця гіпотеза про те, що обертання княгині відбулось в Києві до її поїздки в Царгород (Є. Голубинський, Г. Острогорський). В давньоруській традиції домінує дата хрещення 6453 (955) р., Скилиця відносить його до часів Костянтина VII, а «Продовження Регинона» за часів правління Романа. Припущення про хрещення при Романі I (не пізніше 944 р.: О.Рапов) або Романі II (після 959 р.: Д. Оболенський) безперспективні. Різноманітні спроби узгодити ці суперечливі дати, доводячи що Ольга подорожувала до Візантії двічі — в 955 та 957, 946 та 955, 946 та 960 рр. (М. Присьолков, Д. Оболенський, Г. Литаври, А. Понне) — ео ірсо поступаються будь-якій гіпотезі, яка досягає цілі, не користуючись таким штучним доказом»¹⁰.

Такою є позиція в питанні хрещення княгині Ольги російського вченого О. Назаренка. Інший російський вчений Г. Литаврін дотримується особистої точки зору на факт хрещення великої княгині. Не розкриваючи в деталях всієї суті його дослідження цього питання, вважаємо вельми доцільним мати на увазі наукові статті Г. Литавріна.

Крім того, варто звернути увагу на те, що у період від 948 до 955 рр. літописець не подає ніяких записів про події, які відбувалися в країні. Після того досить розлогий: великий за обсягом, значний за кількістю подій та фактів і високохудожній в літературному плані запис 955 р. Знову великий пропуск від 956 р. до 963 р. — і запис у 964 р. Про що це могло свідчити. Звичайно передусім про те, що автор «Повісті временних літ», об'єднуючи події, намагався в першу чергу подати емоційну характеристику своїх персонажів. Говорячи іншими словами, — створити певний образ головної героїні своєї оповіді — княгині Ольги. Тому сухий фактаж подій відійшов на другий план. Автор «Повісті временних літ» не був хронікером в повному розумінні цього слова, він все-таки більше був письменником. Тому можливість зміщення двох поїздок в одну, що відкидає О. Назаренко і доводить Г. Литаврін, цілком імовірна.

З огляду на сказане, в даній роботі буде зроблено основні акценти на позицію Г. Литавріна, думка якого імпонує авторіві.

У питанні — чи була хрещена княгиня Ольга до поїздки, чи отримала хрещення від самого імператора, чи хрестилася вже після візиту до Царгорода теж існують різні думки. На наш погляд, сентенції типу: імператор не прийняв би язичницю з тими почестями, які надав, не мають під собою ніякого ґрунту. Приймав же він делегацію сарацинів якраз перед делегацією руської княгині. Ольга була главою великої держави, від якої Візантія, незважаючи на високий рівень її розвитку, час від часу потерпала. Не прийняти її імператор Костянтин не міг, але принизити намагався. Про це свідчить факт, наведений літописцем про тривале очікування на в'їзд до Царгорода княгині. Але поряд із тим запис про візит княгині Ольги в книзі Костянтина Багрянородного «Про церемонії візантійського двору» підносить депутацію Київської Русі як значну державну подію.

Коли ж все-таки відбулася поїздка княгині Ольги до Візантії? Скоріше — перша з них в 946 р., а друга — в 955 р.

Цілі Ольги полягали у зміцненні Русі на міжнародній арені, в утриманні або навіть у підвищенні рівня відносин з Візантією, який було досягнуто за князя Ігоря.

Зверхницю Київської Русі приймали з усіма належними їй статусу пошануваннями. Навіть обов'язковий при дипломатичних церемоніях при візантійському дворі «проскинесіс» — падання додолу перед тронем імператора — вона не робила.

Британські дослідники історії Русі С. Франклін та Д. Шепард підкреслюють: «Але особливим чином зустрічали тільки Ольгу. Вона стояла, «лише злегка схиливши голову», тоді як інші княгині за встановленим порядком падали додолу, і тільки одна Ольга смакувала десерт за золотим столом разом з імператором та його сім'єю. Уклін Ольги, що вказував на стриману повагу або знак вічливості до господарів, був для її співвітчизників підтвердженням права розмовляти з греками як дружній правитель на рівних умовах»¹¹.

Відводячи церемонії прийому депутації княгині Ольги цілу главу (гл.15, кн.2) своєї книги «Про церемонії...», Костянтин Багрянородний жодним словом не згадує про такий важливий міжнародний факт, як хрещення язичниці.

Навряд подібна подія не відбулася б у книзі імператора. Скоріше під час візиту княгині Ольги в 946 р. нічого подібного не відбулося. Більше того, переговори між княгинією та імператором навряд чи можна було б назвати успішними. Звідси й певне роздратування Київської патронеси, зафіксоване літописцем: «Ольга ж, відповідавши цесареві, сказала послам: «Якщо ти, ото ж, так само постоїш у мене в Почайні, як і я в Суду — то тоді я тобі дам»¹². Маються на увазі домовлені під час переговорів 946 р.: віск, челядь, хутро та воїни.

І подарунки, обов'язкові на подібних зустрічах, Ольга та її пошт отримали незначні.

Історик Г. Литаврін вважає: «надії» Ольги в 946 р. не виправдались. Обидві сторони не зробили рішучого кроку назустріч одне одному»¹³.

Єдине, чого досягли сторони — це підтвердження договору 944 р. Наміри Ольги на хрещення та закладення майбутнього міждинастійного шлюбу між її сином Святославом та однією з дочок Костянтина VII не виправдались.

Стан справ змінився десь в середині 50-х років, коли виникли конфлікти на східному кордоні Візантійської імперії. Вій-

ська кампанія 952 р. проти арабів зазнала фіаско. В 953р. емір Мосула Сейф-ад-Даула захопив Гермакінію, розбив візантійську армію, захопив військовонаачальників, в тому числі си-на доместика схол Сходу Костянтина Фоку і почав наступ на столицю імперії.

Мабуть у цей період приїзять до Києва посланці від Костянтина, зафіксовані літописцем і згадані нами раніше. Візантійські посланці передали запрошення від імператора та просили допомоги.

Ольга прийняла запрошення імператора і побувала в Візантії ще раз в 954–955 рр. Саме тоді вона привезла і подарувала візантійському зверхнику ритуальне блюдо із зображенням Ісуса Христа, яке на початку XIIIст. бачив там Антоній Новгородський¹⁴.

Переговори 955р. завершилися успішно. Княгиня прийняла християнство. Її хрещеним батьком став сам імператор Костянтин Багрянородний. «Бажання княгині — шукати хрещення саме в центрі східного християнства, з рук патріарха, за участю імператора — повнястю збігалися з уявленням тієї епохи про престиж. Угорські «архонти» Вулцсу (Булчу) в 948 р. та Гилас (Д'юла) в 952 р. саме через цю причину прийняли хрещення в Царгороді»¹⁵.

У свою чергу Русь подала Візантії значну військову допомогу. Вже в 956 р. спільними зусиллями візантійські та руські воїни обложили фортецю Хадат. Крім того, руські військові гарнізони контролювали сирійський кордон. У 957 р. Хадат взяли, а потім і Самосату. В 960–961 рр. руські воїни брали участь у відвоюванні острова Крит у арабів.

Як бачимо, співпраця із Візантією була досить плідна. Тому навряд подальші дипломатичні дії княгині Ольги, спрямовані на посилення відносин із Заходом, слід розглядати як наслідок погіршення стосунків із Царгородом. Якщо це мало б місце, то воїнів давно відкликали б на Батьківщину.

У 959 р. княгиня відправляє посольство до германської імперії. Це було наприкінці року. Посланці Київської Русі взяли участь у Різдвяних святах. Їх місія зафіксована «Продовжувачем Регинона», «Гільдесгеймською хронікою», «Хронікою Ламберта Герсфельдського», «Хронікою Кведлінбурзькою», «Хронікою Корвейською» та записами Титмара Мерзебурзького. На чолі великої держави франків та германців на той час

стояв Оттон I, який, захопивши Італію, отримав ряд перемог над угорцями. Він намагався створити імперсько-релігійну систему і в 962 р. став імператором Священної Римської імперії. Та це сталося пізніше. А на момент прибуття посланців княгині Ольги, яку згадані хроніки називають не інакше, як Оленою, що охрещена в Царгороді, імператор Оттон I вбачає в цьому безпосередню можливість розширення сфери свого впливу на Схід. Наступного року був призначений духовний посланець на Русь — єпископ Либудій. Але він раптово помирає і через рік з єпископською місією відправляється чернець братії монастиря св.Максиміана — Адальберт. Його подорож виявилася невдалою. Не минуло й року, як Адальберт змушений був повернутися до двору імператора Оттона I. Більше того, на зворотному шляху він втратив частину свого почту. В цьому була звинувачена Київська сторона. Так принаймні повідомлялося в «Продовжувачі Регінона», автором якого швидше був сам місіонер Адальберт — згодом архієпископ Магдебурзький.

Що ж сталося у Києві? Навряд чи руське посольство, відправлене на Захід, переслідувало суто церковні цілі: запросити єпископа для хрещення Русі. Ні, не треба забувати, що Київська Русь була на той час могутньою державою, яка сама вибирала своїх дипломатичних партнерів. За словами російського історика А.Сахарова, «Русь того часу активно продовжувала шукати міжнародних контактів: Візантія, Болгарія, Хазарський каганат, варяги, печеніги, угри давно вже були в колі її політичної уваги»¹⁶.

Тому й була поновлена спроба після невдалих переговорів 839 р. поновити відносини з Заходом.

Але завдання місії Адальберта і побажання княгині Ольги та її політичного оточення не збіглися. До того ж період регенства княгині Ольги добігав кінця. На сцену виходила нова політична фігура, її син — Святослав. «Ольга, поза сумнівом, була першим руським правителем, яка зрозуміла, що християнство може допомогти її країні стати в один ряд з цивілізованими народами Європи»¹⁷ — пише англійський історик Д. Оболенський.

З цією думкою можна погодитися частково. Княгиня Ольга була великою людиною і великим державотворцем. На наш погляд, значно більшою, ніж її попередники Ігор та Олег. Певною мірою вона продовжувала традиції князя Аскольда.

Київська Русь була певною мірою загадковою країною для світу. Але вона не була дикою, як її намагаються змалювати деякі вчені, особливо західні. Русь мала свою самобутню культурну традицію, постійні торговельні зв'язки, її воїни славилися сміливістю, а жінки — вродою, нарешті, вона мала свою релігію — пануючу язичницьку, але з великою терпимістю до зростаючого християнства. Все це складало великий потенціал країни. Головним завданням було його вдало використати. Княгиня Ольга і зробила цю спробу — без воєн, тільки дипломатичним шляхом використати потенціал Київської Русі. І певною мірою їй це вдалося.

-
- ¹ Літопис Руський . — К.: Дніпро, 1989. — С. 16.
 - ² Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. — К.: Наукова думка, 1988. — С.89.
 - ³ Войтович Л. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — К.: Юніверс. — 1992. — С. 19.
 - ⁴ Вернадський Г. Киевская Русь. — Тверь: Леан, М.: Аграф, 2000. — С. 48.
 - ⁵ Літопис Руський... — С.35.
 - ⁶ Древняя Русь в свете зарубежных источников.— М.: Лопес, 1999. — С.117.
 - ⁷ Флоренский П. Сочинения в 4-х т., т.3(2), — М.: Мысль, 1999. — С. 270.
 - ⁸ Карташев А. Очерки по истории русской церкви. — М.: Терра, 1997. — С.100.
 - ⁹ Брайчевський М. Утвердження... — С.93.
 - ¹⁰ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. — М.: Языки русской культуры. 2002. — С. 309—310.
 - ¹¹ Франклин С. , Шепард Д. Начало Руси. 750—1200. — СПб.: «Дмитрий Буланин», 2000. — С.201—202.
 - ¹² Літопис Руський... — С.37.
 - ¹³ Литаврин Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX — начало XII в.) — СПб.: Алетей, 2000. — С.211.
 - ¹⁴ Айпалов Д. Княгиня Ольга в Царьграде // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове, 1902. — М., 1905. — Т.III. — С. 1—4.
 - ¹⁵ Литаврин Г. Византия и славяне. — СПб.: Алетей, 1999. — С.434—435.
 - ¹⁶ Сахаров А. Дипломатия Древней Руси. — М.: Мысли, 1980. — С.294.
 - ¹⁷ Оболенський Д. Византийское содружество наций. — М.: Янус-К, 1998. — С.203.

Віктор Брехуненко

Дипломатія українського козацтва й Крильський ханат: укладення військового союзу в 1624 р.

Народився 7 листопада 1965 р. на Кіровоградщині. Закінчив історичний факультет Дніпропетровського держуніверситету (1998). Доктор історичних наук. Учений секретар Інституту української археографії ім. М.С. Грушевського НАН України. Спеціалізується в ділянці історії козачьких спільнот Східної Європи XVI — середини XVII ст.

 о українське козацтво й татари (кримські та ногайські) були приречені не тільки на протистояння між собою, а й на комплекс позаконфронтаційних стосунків, є цілком очевидним. Очевидною є й залежність конкретного наповнення цього комплексу від багатьох різноформатних чинників — від ступеня саморозвою суб'єктів до геополітичної ситуації в Східній Європі. На сьогодні немає вагомих підстав вести мову про розвинутість політичних чи військово-політичних контактів українських козаків з татарами до 20-х рр. XVII ст. Утім однозначно можна стверджувати, що спілка 1624—1629 рр. постала не на голому місці. Своїми коріннями відповідна традиція сягає ще 20-х рр. XVI ст. У 1521 р. українські козаки під орудою канівського й черкаського старости Остафія Дашковича здійснили спільно з татарами спустошливий похід на Московщину¹. Зрозуміло, що реалізації задуму мусили передувати певні дипломатичні контакти. З українського боку їх носіями, з огляду на тодішні реалії козацького життя, могли бути лише представники литовської адміністрації, швидше люди порубіжних староств. Але сам факт втягування козацтва в подібні спілки (по-

ки що лише як об'єкта), з одного боку, створював прецедентне підґрунтя для майбутніх військово-політичних контактів козаків з Кримом, а з іншого – засвідчував відсутність в системі ціннісних орієнтирів козацтва перешкод для налагодження контактів такого типу з мусульманськими сусідами.

Наступні відомі на сьогодні вкраплення джерельної інформації щодо нашої проблематики відносять до середини 80-х рр. XVI ст., доби, коли козацтво, як аргументовано показав С. Леп'явко², активно перетворювалося на самостійний суб'єкт міжнародних відносин у Східній Європі. Тепер кроки назустріч роблять вже самі козаки. У 1585 р. до кримського хана Іслам-Гірея прибули послы від козацького гетьмана Яна Оришовського з пропозицією найняти козаків на службу. Пропонувалося, щоб Іслам-Гірей «з ними помирився і давав їм своє жалування», а вони у свою чергу готові йти, куди він накаже «опріч короля литовського»³. Відповідь хана була неконкретною, але обнадійливою. Однак до реалізації проекту так і не дійшло.

Впадає в око те, що ці козацькі порухи хронологічно сусідують зі спробами козаків встановити прямі контакти із Заходом у рамках формування антитурецької коаліції (справа К.Гамберіні та К.Дзержка⁴) і водночас переплітаються з організацією крупних військових виправ козаків на Крим кінця 1584 – початку 1585 рр.⁵, а також, що особливо цікаво, із загостренням кримсько-турецьких стосунків⁶. Після ж невдачі кримського проекту козаки невдовзі знову пішли походом на татарські улуси⁷. Усе це не тільки засвідчує тактичний характер союзницьких намірів козацтва та добре орієнтування козацьких ватажків у міжнародних обставинах, а й наводить на думку про аналогію ситуації 1585 р. із обставинами першої половини XVII ст., у яких козацтво йшло на військові спілки з татарами. Адже і в 1624–1629 рр., і в 1635–1637 рр. ідея козацько-кримського союзу мала позитивне вирішення саме на тлі загострення відносин Бахчисарая та Стамбула, яке йшло в парі із загостренням внутрішньополітичної ситуації в самому Криму. Те, що наприкінці XVI ст. проступає тільки пунктирно, у першій половині XVII ст. стає помітно виразним: кримські еліти розглядають українських козаків як вірогідну підпору при розв'язанні обох проблем; у свою чергу українські козаки намагаються використати внутрішні конфлікти в ханаті та кримсько-турецьке протистояння.

Безперечно, найвизначнішою віхою в дипломатичних (і не тільки) стосунках українського козацтва з Кримським ханатом до середини XVII ст. став військовий союз 1624–1629 рр. запорожців з братами Мехмет- і Шагін-Гіреями, які вели вперту боротьбу за виживання на владному Олімпі проти Порту та відкрито толерованих нею внутрішніх конкурентів – попереднього хана Джанібек-Гірея та ногайського мурзи Кантеміра. Згадана козацько-кримська спілка досліджувалася від середини XIX ст.⁸ Однак попри таку давню історіографічну традицію доробок у цій ділянці залишає більше запитань, ніж дає відповідей. Фрагментарно з'ясовано навіть сам процес козацько-татарського зближення 1624 р. та власне перебіг переговорів з приводу укладення договору. Немає одностайності в історіографії і щодо визначення рушія першого союзницького контакту – появи українських козаків у війську Мехмет- і Шагін-Гірея під Кафою (липень 1624 р.), який став прологом укладення козацько-татарського договору.

Навіть найприскіпливіші дослідники проблеми М. Грушевський та Б. Барановський не бралися впевнено стверджувати, з чийого боку виходила ініціатива першого зближення. Утім обидва були схильні визнати проявом козацької обережності відомі з джерел оповідки козаків польським чинникам про спонтанність своїх зв'язків з татарами влітку 1624 р.⁹ Натомість Ю. Мицик, вводячи до наукового вжитку кілька незнаних джерел з польських архівосховищ, подає іншу версію: «...запорожці, що поверталися з морського походу повз Kierszt (Керч —?) запропонували свої послуги Шахін-Гіреєві»¹⁰. Іншими словами, дослідник віддає ініціативу в козацькі руки, відводячи тут Шагін-Гірею пасивну роль. Проте, як видається, доказова база таких міркувань далеко не бездоганна. Уведення до наукового обігу нових джерел, вписування проблеми в ширший контекст козацьких заходів на кримському напрямі, що передували оформленню кримсько-запорозької військової спілки, а також врахування специфіки перебігу союзницьких відносин практично не залишають сумнівів у тому, що ініціатива появи козаків під Кафою могла виходити лише з кримського боку.

Чи не найопукліше про відсутність у козацьких головах саможітності виношеної ідеї військової спілки з Мехмет- і Шагін-Гіреями свідчить продовження козаками практики походів на кримські улуси в часи інтронізації Мехмет-Гірея (весна

1623 р.) та після неї аж до літа 1624 р. Джерела чітко фіксують козацьку агресивність щодо Криму в 1623 р. Наприкінці травня коронний конюшний писав до архієпископа гнєзнінського Лаврентія Гамбіцького, що «сам гетьман їх (козаків. — В.Б.) Дорошенко повертаючись з низу був під Перекопом і стада забрав»¹¹. Аналогічні звістки переповідав на початку липня в листі до того ж адресата коронний гетьман Станіслав Конєцпольський: «А це мені вчора відомість з України прийшла, що Дорошенко не тільки не заборонивши тим свавільним іти на море, але ще добре набравши під Перекопом добутків татарських, вже повернувся назад»¹². С.Конєцпольський 12 жовтня писав Л. Гамбіцькому про те, що козаки «до Криму іти мали... що сам Дорошенко старший їхній з кількома тисячами за порогі пішов» і що тільки обіцянка самого Михайла не порушувати взятих перед Варшавою зобов'язань стримує похід¹³. Поширення серед кримців, котрі тоді з Мехмет-Гіреєм на чолі вибралися до Дністра, поголосу про козацькі наміри зауважував і коронний стражник Стефан Хмелецький, тоді права рука С. Конєцпольського, в «татарській обороні»¹⁴.

Більше того, українські козаки не облишили походи на Крим і напередодні штурму Кафи 1624 р. Ще в квітні-травні 1500 запорожців та донців під орудою запорожця Дем'яна вибралися з Дону і, вклинившись углиб півострова, завдали удару по самому Старому Криму, де громили «базарні торги», після чого донці повернулися назад, а українські козаки вирушили на Січ¹⁵. Те, що участь у виправі брали, судячи з російських джерел, лише запорожці, які перебували на Дону¹⁶, справи не змінює. Тогочасний характер вписаності донського чинника в соціальні практики українських козаків, а також дотичні донського питання реалії козацько-татарського військового союзу (у тому числі згадані події під Кафою) не дають підстав припускати ані можливу непоінформованість «донських» запорожців про задум старшини (якщо б такий був), ані дії останніх у розріз новій відомій їм лінії.

Від середини 10-х рр. XVII ст. між Доном та Січчю постійно відбувалися інтенсивні переміщення людності. Крім того, стосунки з Військом Донським верхівка українського козацтва не тільки поставила на широку ногу, а й розглядала крізь призму своєї загальної політики на польському та кримсько-турецькому напрямках. А більшість спонтанних, хаотичних проявів ук-

раїнсько-донських взаємин, котрі зачіпали інтереси українського козацтва як такого, все одно так чи інакше впліталися в канву загальної політики¹⁷. Підтверджують це й події, зав'язані на козацько-кримському союзі 1624–1629 рр.: прихід під Кафу в липні 1624 р. з Дону 50 донців і 60 запорожців для участі в спільних діях українського й татарського війська, а особливо підпорядкування Січчю у 1625–1629 рр. здійснюваних з Дону морських походів інтересам своїх взаємин з Мехмет- і Шагін-Гіреями (у цей період донські козаки самостійно чи спільно із запорожцями здійснювали військові акції лише проти турецьких чинників, наважившись тільки на один потужний виступ, що шкодив інтересам Мехмет- і Шагін-Гіреїв – грабіжницький сухопутний похід під Перекоп 1625 р.)¹⁸. На користь визнання відсутності в українських козаків на момент організації походу Дем'яна налаштованості на спілку з угрупованням Мехмет-Гірея працює і той факт, що Шагін-Гірей, якого усі відомі джерела тільки й називають натхненником з кримського боку появи козаків під Кафою і який грав першу скрипку в налагодженні подальших козацько-татарських союзницьких контактів 1624–1629 рр., прибув до Криму з Персії лише 9 травня¹⁹. І вже після цієї появи закрутилася віхола детально розібраних В.Корольовим козацьких походів під Стамбул²⁰, які змусили Порту відкласти кафінську експедицію, через що французький та англійський послы розцінювали їх як прояв підтримки козаками бунтівливих братів.

Зрештою, про пріоритет кримських чинників свідчать обставини укладення першого козацько-татарського трактату, а також стрижнева логіка функціонування укладеної спілки – постійне підштовхування кримцями козаків до спільних дій, а не навпаки.

Усе це схиляє до думки, що навесні 1624 р. українські козаки самостійних союзницьких намірів не мали й долучилися до татарського війська під впливом агітації Шагін-Гірея. В історіографії міцно утвердилася думка, що у подіях під Кафою взяли участь виключно ті запорожці, які завернули сюди після морського походу. Розходилися лише судження з приводу кількості козаків, оскільки введені до наукового вжитку джерела подають щоразу інші показники²¹. Однак залучення раніше невідомих дослідникам джерел дозволяє суттєво скоригувати історіографічну традицію.

Передусім однозначно впливає участь у подіях не тільки основного козацького загону, а й приходьків з Дону – «донських козаків з п'ятдесят та черкас шістдесят». Про таку ватагу звідомлював під Валуїками московських розмінщиків їхній кримський колега Ібреїм-паша²². Його слова підтвержував пізніше схоплений і страчений татарами московський посол І.Бегічев, що саме рухався до Туреччини. При цьому він повідомляв ще показовішу новину. За свідченнями І.Бегічева, «до Шан-Гірея прийшли з моря та з Міусу черкас чоловік з п'ятсот, а із Запорог де по Шан-Гіреєвій присилці черкаси до нього ідуть таки»²³. Чи дійсно калга очікував на козаків з Січі, чи посол зафіксував лише розпущені кримцями поголоски, сказати важко. Але бодай з огляду на присутність під Кафою загону з Дону можна зробити висновок про куди глибшу опрацьованість українським козацтвом питання участі у цій військовій операції, ніж невибагливий хвилиний потяг козаків, що прибилися до узбережжя Криму, повертаючись з морського походу. Координація дій з «донськими» запорожцями та донцями засвідчує, що українські козаки серйозно поставилися до Шагін-Гіреєвої пропозиції, не виключено навіть з поглядом на перспективу. Можливо саме такий підхід остаточно переконав калгу в можливості ефективно розіграти козацьку карту, підігрівши бажання результативно вплинути на козаків як безпосередньо, так і через Варшаву.

Вершиною бурхливих заходів Шагін-Гірея 1624 р. на польсько-козацькому напрямі стала угода про військовий союз з українськими козаками, укладена на Січі в грудні 1624 р. у двох примірниках, писаних польською мовою окремо для козаків і Шагін-Гірея. Перший з них мав форму присяги козаків Шагін-Гірею, другий – Шагін-Гірея козакам. Автентичних текстів, на жаль, не відомо. Копію присяги калги, якою тільки й оперують дослідники, видрукував С. Голубев²⁴. Зміст договору вже аналізувався в історіографії²⁵. Натомість самі переговори залишалися за кадром. Лише останнім часом завдяки знахідкам Ю.Мицика вдалося внести ясність у цю проблему. Досліднику пощастило віднайти звістку про те, що спершу було досягнуто усної домовленості, а вже потім з'явився письмовий варіант²⁶. Подальші пошуки в архівах дозволили виявити джерела, що проливають світло на вихідні позиції сторін та на властиво переговорний процес.

Обидва документи, які друкуємо нижче мовою оригіналу та в перекладі на українську, вийшли з польського посольства Кшиштофа Краушевського. «Пересторога» посла, подана до таємної ради 10 березня 1625 р., підтверджує інформацію з джерела, використаного Ю.Мициком, про багатоступеневість процесу досягнення домовленостей між сторонами. Власне К. Краушевський наводить ніби перший варіант присяги Шагін-Гірея, далі подає козацькі зауваги до неї й коротку власну оцінку тих загроз для Корони, які породжує договір. Інше джерело – «Новини з боку татар і козаків» – доповнює картину описом кількох суттєвих фрагментів переговорів.

Зіставивши «Пересторогу» зі змістом опублікованої С. Голубевим остаточної присяги Шагін-Гірея, не важко помітити, що остання увібрала в себе ті вимоги, які, згідно з повідомленням польського посла, козаки висунули перед калгою після того, як ознайомилися з його позицією. А це у свою чергу засвідчує засадничу достовірність інформації К. Краушевського. Принаймні не викликають сумніву сам факт першого запрягання Шагін-Гірея, факт відсутності в присязі заявлених послом козацьких вимог та факт висування козаками цих вимог. Питання виникають тільки щодо ступеня автентичності «пересторожної» присяги, а також з приводу того, чи насправді обмежувалися козацькі вимоги пунктами, занотованими послом.

Отже, за дуже правдоподібною версією К. Краушевського, вихідна позиція Шагін-Гірея полягала в тому, щоб обмежитися зобов'язанням: а) не здійснювати «жодних вторгень в державу найяснішого короля Жигмунта»; б) надавати Польщі на її залик військову допомогу проти неприятелів; в) «сусідську приязнь», «мир, спокій, згоду» мати з Військом Запорозьким²⁷. Впадає в око, що калга, домовляючись з козаками, уводить в поле договору третій суб'єкт — Варшаву і при цьому більшість зобов'язань бере якраз супроти неї, а не супроти козацтва. Така формула давала йому вигоди одразу на двох напрямках: по-перше, зводила до мінімуму формалізацію перед козацтвом своїх союзницьких обов'язків при одночасному збереженні підстав вимагати в козаків збройної допомоги; по-друге, засвідчувала лояльність щодо Варшави упродовж літа-осені 1624 р. Шагін-Гірей запобігав політичної та військової підтримки — спілки проти Кантемира й Туреччини, а також офіційного дозволу на використання її підданих — козаків. Калга добре розумів, що укла-

дення ним договору без згоди короля могло б якщо й не зруйнувати його польські плани, то погіршити стосунки з Варшавою. Наведені ж вище односторонні зобов'язання при мінімумі власливо «козацьких» статей суттєво пом'якшували ситуацію.

Однак провід козаків виявив далекоглядність, певно, несподівану для кримської сторони. За версією К. Краушевського, його політичні вимоги торкалися конкретизації пункту про приязнь. Козаки вимагали, аби «було долучено до цієї присяги, щоб з усіма Ордами прилеглими вам були приятелями приятелів наших постійно, статечно; при Війську Запорізькому стали, коли нам буде потреба». Крім того, запорожці ставили питання про негайну виплату їм тих упоминок, які Крим отримав від Польщі²⁸. Очевидно, козаки виявили велику настирливість, якщо вдалося досягти бажаного. В остаточному присяжному листі подибуємо заяву Шагін-Гірея, що їм від усіх підлеглих Бахчисараю татар («від мене і від людей наших держави Кримської») не буде чинитися жодної кривди. В іншому разі калга мусив би «десятьох за одного видати». Калга також зобов'язувався подавати козакам військову допомогу²⁹. Ті у свою чергу брали аналогічний комплект зобов'язань супроти Криму. Врешті, у договорі відсутня будь-яка згадка про Варшаву³⁰. Звідси впливає не відбита в «Пересторозі» відправна козацька вимога до Шагін-Гірея — брати зобов'язання безпосередньо перед Військом Запорозьким, а не перед зверхником козаків — Польщею. І саме ця вимога остаточно усамодостатнює коло аргументів, що змушують скоригувати уявлення про деякі тодішні інтелектуальні горизонти козацької еліти.

Переговори козацької верхівки з Шагін-Гіреем та укладений договір — хронологічно перші, утім виразні свідчення того, що вони чітко представляють козацтво самостійним і самодостанім суб'єктом міжнародних відносин, яке воліє визнання цього від Криму де-юре, а не задовольняється визнанням де-факто, як було ще зовсім недавно. На те, що то був не просто хвилевий настрій, а справді складова козацької системи вартостей, свідчить наступна практика стосунків козаків з Кримом на ґрунті спроб центральної влади ханату заручитися підтримкою козаків для розв'язання внутрішньодержавних проблем (1635—1637 рр.). Козаки тоді демонстрували намір надати їй підтримку лише після укладення відповідного договору. Така ідея мусила на середину 30-х рр. XVII ст. міцно засісти в козацьких головах, якщо

не те що козацький провід, запорожці, які восени 1634 р. вибралися з Дону на море, не спокусилися на звабливі пропозиції калги Девлет-Гірея «спільно воювати під Білгородом Кантемира», а вимагали, «щоб він (калга. – В.Б.) надіслав послів своїх до них в Запоріжжя про прямий договір»³¹.

Під час переговорів у поведінці гетьмана Каленика Андрієвича та його оточення відбилася ще й інша вельми важлива річ: вимога вивести за рамки договору Варшаву й обмежитися виключно Військом Запорозьким, віддзеркалює те, що козацька еліта вже мислить не тільки категоріями особності козацького стану, як було раніше, а й фактично усвідомлює козацтво самодостатньою політичною одиницею в рамках політичного тіла Речі Посполитої. Принаймні можна стверджувати про виразний поступ козацької думки у згаданому напрямі. Вирізнення у цьому сенсі добігло такої межі, що шукаються зовнішні підпори для змагань з Польщею, поки що станових, але вже підтриманих релігійним чинником. Можливих союзників козаки бачать не тільки в одновірцях – донських козаках³², а й у мусульманських сусідах. Згідно з Договором 1624 р., калга брав на себе таке зобов'язання: «Якби неприятель якийсь заявився у пана гетьмана, осавулів, атаманів і всього війська запорозького, я, Шагін-Герай, як тільки мене оповістять, з усіми беями і мурзами маю їм допомогти»³³. Як слушно зазначав Б.Барановський, «козаків можна було навіть використати проти Польщі, стосунки з якою не склалися для татар добре»³⁴. У такому контексті цілком логічною виглядає глуха звістка московських джерел про те, що під час повстання М.Жмайла до Криму прибули козацькі гінці по допомогу³⁵. Тож, очевидно, можна обережно опустити з 1637 р. на 1625 р. нижню хронологічну межу практичних спроб українських козаків використати татар як союзників.

Важливим для уявлення тодішньої постави козацтва, а також деяких тогочасних практик позаконфронтаційних сусідських відносин козаків з татарами є опис церемоніалу підписання договору. Інформація К. Краушевського тут перегукується зі свідченнями, виявленими Ю. Мициком³⁶, суттєво доповнюючи їх. З'ясовуємо, що на Січ на чолі з Шагін-Гіреєм прийшло 12 тис. татар, напроти них було 8 тис. запорожців. Після укладення договору калга віддав козакам упоминки, яких ті вимагали. Потім козаки й татари спільно частувалися, а Шагін-Гірей із задоволення, що нарешті досяг бажаного, «сам кожному (ко-

заку. – В.Б.) зосібна зі своєї руки чарку горілки давав». Козаки, як вони традиційно чинили в таких випадках, салютували з рушниць, татари ж при цьому «страху наїлися»³⁷.

Специфіка практичної реалізації обома сторонами договору 1624 р. – це вже окрема розмова.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VII. – С. 29.

² Леп'яко С. Українське козацтво в міжнародних відносинах (1561—1591). – Чернігів, 1999. – С. 199.

³ Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА). – Ф. 123. – Кн. 16. – Арк. 16; Див. також: Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169.

⁴ Детальніше про це див.: Леп'яко С. Вказ. праця. – С. 150—155; Boratynski L. Kozacy i Watykan // *Preglad polski*. – Kraków, 1906. – S. 22—39.

⁵ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169; Леп'яко С. Вказ. праця. – С. 146.

⁶ Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты. – СПб., 1887. – С. 346.

⁷ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169.

⁸ Найповніший перелік літератури до середини ХХ ст. див.: Baranowski B. *Polska a Tatarszczyzna w latach 1624—1629*. – Lodz, 1946. З новітніх розвідок див.: Мицик Ю.А. Михайло Дорошенко // *Україна в минулому*. – К.; Львів, 1994. – Вип. V. – С. 156—171; Брехуненко В.А. Стосунки українського та донського козацтва як чинник кримсько-козацького союзу 1624—1629 рр. // *Наукові записки*. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 4. – С. 116—129.

⁹ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 513; Baranowski B. *Op. cit.* – S. 5—7.

¹⁰ Мицик Ю.А. Вказ. праця. – С. 161.

¹¹ ACAD. – *Extranea IX Polen*. 63. – Vol. 102.

¹² ACAD. – *Extranea IX Polen*. 61. – Vol. 98.

¹³ ACAD. – *Ibid.*

¹⁴ ACAD. – *Extranea IX Polen*. 66 – Vol. 115.

¹⁵ Гермайзе О. Україна та Дін у XVII ст. // *Записки Київського інституту народної освіти*. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 125. О. Новосельський помилково приписує здійснення морського походу лише донським козакам (Новосельський А.А. *Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII в.* – М.–Л., 1946. – С. 111.).

¹⁶ Інформація про похід відклалася в трьох джерелах: у відписці московських посланців на розміну московських і кримських послів Артема Ізмайлова та Федора Степанова від 28 червня 1624 р., у царській грамоті цим посланцям від 3 липня 1624 р та в допитових свідченнях єлецького пушкаря Афанасія Глухого від 11 липня 1624 р. Останній не уточнював, звідки здійснювався похід (РДАДА. – Ф. 123. – 1624. – Арк. 90). Посланці, покликаючись на свідчення вихідців з Дону, звідомлювали Посольський приказ, що «у війну, де государ, з Дону ходило коза-

- ків і черкас стругів з шістдесят, а людей у них було тисячі з півтори, а отаман у них, де государ, був черкашенин Дем'янка», інші інформатори посланців не уточнювали, звідки здійснювався цей морський похід (РДАДА. — Ф.123. — 1624. — №2. — Арк.83). Царська грамота дублювала повідомлення відписки (РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.86).
- ¹⁷ Брехуненко В.А. Стосунки українського козацтва з Доном в XVI — середині XVII ст. — К.; Запоріжжя, 1998. — С. 155—156, 175—178, 277—279.
- ¹⁸ Там само. — С.162,
- ¹⁹ Baranowski V. Op. cit.— S.27.
- ²⁰ Королев В.Н. Босфорская война. — Ростов-на-Дону, 2002. — С.244—302.
- ²¹ Французький посол у Туреччині Рое оперує цифрою 800 чол. (Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.515); префект Кафи Еміддіо Дортеллі Д'Асколі— 4 тис. (Baranowski V. Op.cit. — S.28); Шагін-Гірей у листі до короля наводить скромніші дані —300 чол. (Baranowski V. Op.cit. — S.28).
- ²² РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.312.
- ²³ РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.107.
- ²⁴ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. — К., 1883. — Т. 1. — С. 275.
- ²⁵ Baranowski V. Op. cit.— S.36.
- ²⁶ Мицик Ю.А. Вказ. праця. — С.162.
- ²⁷ AYAD. — Extranea IX Polen 63. — Vol.102.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.517.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ РДАДА. — Ф.123. — 1634. — Арк.235.
- ³² Брехуненко В.А. Вказ. праця. — С.180—181.
- ³³ Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.517.
- ³⁴ Baranowski V. Op.cit. — S.37.
- ³⁵ РДАДА. — Ф.123. — 1627. — Арк.149.
- ³⁶ Мицик Ю.А. Вказ. праця.— С.162.
- ³⁷ AYAD. — Extranea IX Polen 63. — Vol.102.

Андрій Бульвінський

Українська дипломатія на Варшавському сеймі 1659 р.

Народився у 1972 р. у м. Бровари Київської обл. Закінчив історичний факультет Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. У 1994—1995 рр. працював заступником відповідального секретаря журналу «Ноосфера», у 1995—1998 рр. — відповідальним секретарем журналу «Нова політика», з 1999 р. — журналу «Людина і політика». Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Опублікував понад 20 наукових статей. Коло наукових інтересів — військово-політичні, міжнародні та геополітичні проблеми історії України XVII ст.

Початок 1659 р. був складним для нових союзників — Війська Запорозького і Речі Посполитої. Кожна з цих країн перебувала у стані війни з Московською державою і потребувала у цій боротьбі підтримки іншої, але незагоєні рани багаторічного кривавого протистояння, в якому Україна виборола свою державність і суверенітет, не давали змоги сторонам, в передусім полякам, іти на конструктивний довготривалий компроміс у справі владження двосторонніх відносин.

У той час, коли гетьманським військам вдалося локалізувати в районі Лохвиці основні сили росіян, які в жовтні 1658 р. вдерлися в Україну, а гетьман Іван Виговський збирався з військом вирушити в похід проти російських сил на Лівобережжі, з Польщі у першій половині січня 1659 р. до Переяслава прибуває посланець офіційної Варшави волинський каштелян Станіслав Казимир Беневський. Він запропонував гетьманському уряду змінити ті пункти підписаної 6 вересня 1658 р. Гадяцької угоди, які не влаштовували офіційну Варшаву й не могли бути затверджені на сеймі навесні.

Виговський не погодився на внесення обмежуючих змін у текст договору. Беневський, намагаючись переконати гетьмана, їхав з гетьманським військом до Чорнух, проте, не домігшись бажаної відповіді, повернувся у Польщу¹. Цей епізод, на нашу думку, досить точно ілюстрував усю специфіку тогочасних українсько-польських союзницьких відносин: обидва уряди ждали отримати один від одного військову допомогу, але жоден не хотів платити за це політичними поступками стосовно майбутнього статусу Війська у складі Речі Посполитої.

Тим часом бої на Лівобережжі з росіянами і промосковськи налаштованими опозиціонерами розгоралися. Встановивши контроль над рядом лівобережних міст, Виговський наприкінці лютого розпочинає облогу Зінькова, в якому зачинилися царські ратні люди і загони непримиренних опозиціонерів на чолі з Іваном Силкою. Саме з-під Зінькова між 4 і 9 березня у Варшаву на сейм, який мав розпочати свою роботу 12 березня і розглянути Гадяцьку угоду, й були відправлені гетьманські посланці — іркліївський полковник Матвій Пацкевич та військовий осавул Гаврило Лісовський, які мали повідомити королю і канцлеру маршрут основної делегації і вимагати, щоб угода не ратифіковувалася до її прибуття².

Готовність гетьманського уряду І. Виговського йти на певні поступки Польщі викликала у частини еліти Речі Посполитої надії на досягнення поступок і з принципових питань. Так, київські і чернігівські дворяни в інструкції від 1 березня своїм послам на сейм категорично наполягали на тому, щоб договір Речі Посполитої з козаками не порушував жодних прав київського і чернігівського дворянства (фактично вони наполягали на поверненні втрачених маєтностей та інших «добр» у зазначених воєводствах)³. А хелмінський уніатський єпископ Яків Суша у цей же час активно намагався у просторому листі від 8 березня переконати гетьмана Виговського у доцільності розповсюдження унії на все Військо Запорозьке⁴.

Облога Зінькова тим часом тривала, але через затятий опір гарнізону та великі втрати гетьман Виговський 17 березня був змушений її зняти. Очевидно, саме тоді до Варшави була відправлена ще одна делегація.

У ході походу гетьман не зміг добитися рішучої переваги над силами опозиціонерів і російськими військами на Лівобережжі. Хоча більшість міст Полтавського, Миргородського і

Лубенського полків і підкорилася гетьману, Зіньків, Лохвицю, Гадяч, Полтаву, Черкаську Грунь, Опішню, Ромни, Костянтинів, Котельву, Нові і Старі Санжари взяти не вдалося, оскільки в більшості з цих міст стояли російські війська. Такий стан речей був доброю основою для продовження реалізації Московю своїх планів щодо України.

Тим часом 25 березня до Варшави прибуває чергова козацька делегація на чолі з двоюрідним братом гетьмана Федором Виговським і миргородським полковником Григорієм Лісницьким. Уже під час перших (25–26 березня) церемоніальних зустрічей (аудієнції у короля, неофіційні переговори з польськими державними діячами) Ф. Виговський, як зазначають польські джерела, продемонстрував безкомпромісну позицію щодо неможливості перегляду релігійних статей угоди⁵.

Повернувшись на початку квітня у Чигирин, Виговський відправляє до підканцлера коронного листа, в якому змальовує внутрішню нестабільність в Україні, побоювання простого люду щодо підписаної угоди і просить, аби король віднайшов способи для прискорення завершення роботи сейму і вирушив з військами в Україну⁶.

На традиційному передпасхальному з'їзді старшини в Чигирині, який відбувся після повернення гетьмана з-під Зінькова, українське керівництво обговорювало свої подальші дії. Одне з рішень старшинської ради стосувалося відносин з поляками. Не зважаючи на недостатньо ефективні дії проти російської сили на Лівобережжі, український уряд не збирався йти на поступки полякам з принципових питань.

Очевидно, саме на цьому з'їзді були ухвалені так звані пункти «Виконання Гадяцького пакта», прийняття яких на сеймі мали домагатися українські дипломати. Ці нові пункти доповнювали й конкретизували положення Гадяцької угоди, які стосувалися захисту православ'я в Україні, а також захисту інтересів козацької старшини, української шляхти, православного духовенства, а також, частково — простих козаків. Зокрема, послали мали добитися згоди сейму, щоб усі кафедри — від архієпископських до звичайних парафіяльних «як у королівстві, так і у Великому князівстві Литовському, по містах, містечках, селах і селищах, як королівських, так і вотчинних шляхетських, так далеко, як поширена мова народу руського, повернуті були не уніатам», а уніатам заборонити обіймати будь-які

кафедри, архімандрії, ігуменства і церкви «так далеко, як далеко поширений народ руський». Погоджуючись на відновлення адміністративної структури, яка існувала в Україні до початку революції, гетьманський уряд проте наполягав на включенні безпосередньо до складу князівства Руського Волинського, Руського і Подільського воєводств, безпосередньому підпорядкуванні гетьману всіх військ, які знаходитимуться на території князівства Руського, й праві гетьмана вести війну на власний розсуд. Окрім того, в «пунктах» спеціально зазначалося, що положення, внесені у текст договору під Гадячем у вересні 1658 р., не можуть бути змінені у бік зменшення обсягу записаних у ньому прав і вольностей⁷.

Тим часом переговори щодо ратифікації сеймом Гадяцької угоди стали затягуватись, оскільки і в Сенаті і в Посольській ізбі почали вимагати скасування чи переформулювання ряду статей, на що козацькі послы на чолі з Ф.Виговським не погоджувалися. Значних зусиль для створення такої непоступливості сейму доклав папський нунцій Петро Відоні, який постійно втовкмачував Яну Казимиру і депутатам думку про згубність поступок для справи унії і релігії⁸.

Врешті 2 квітня до гетьмана Виговського терміново вирушає посланець Криштоф Перетяткович з посланням від Яна Казимира і всієї Речі Посполитої, грамотою на Київське воєводство та завданням схилити гетьмана погодитися на поправки сейму до Гадяцької угоди⁹.

Доки тривали ці переговори, в Україну 29 березня¹⁰ вступило 70-тисячне¹¹ російське військо на чолі з боярином кн. Олексієм Трубецьким. Це означало, що Москва відкинула застереження гетьманського уряду й була готова відстоювати приналежність України до російської держави навіть у великій війні.

Якраз саме тоді, коли московські окупаційні війська заглиблювалися на територію України, у Варшаву 10 квітня прибуло нове посольство Війська Запорозького на чолі з К.Виговським і Ю.Немиричем¹². А 13 квітня на спільному засіданні парламенту Ю.Немирич проголошує свою відому промову перед депутатами і королем Речі Посполитої. Розуміючи специфічність і певну умовність подібних дипломатичних промов, мусимо констатувати, що в своїх головних положеннях і термінології вона досить чітко пояснювала, які концептуальні причини спонукали керівництво країни переглянути свої зовнішньополітич-

ні орієнтації. Тому для розуміння позиції, ціннісних пріоритетів і орієнтацій козацької старшини у тій ситуації для нас особливо важливими є такі слова Немирича: «Держава вашої величності в усьому світі славиться свободою і подібна царству Божому, де, як вогненним духам, так і людському роду, даються божеські і людські закони із збереженням їх вільної волі без найменшого порушення, на всі часи зі створення світу. Нехай інші країни і держави славляться своїм теплим кліматом, зосередженням земних багатств, надлишком золота, дорогоцінних перлів і каменів, розкішним життям; нехай красуються перед цілим світом подібно до дорогоцінних каменів, оправлених у золоті персні: їх народи не знають справжньої свободи; забуваючи, що обдаровані від Бога вільною волею, вони живуть ніби в золотій клітці, і повинні залишатись рабами чужої сваволі і бажання. В цілому світі не можна знайти такої свободи... Сьогодні ж ми заявляємо перед високим тронм його величності як посланці нашого світлого гетьмана та усього запорозького козацтва, щоб віддати його величності вільні народи під його руку... Ми народились вільними, вільними виховувались та з'єднуємось з вами також вільними... Отож, з'єднання наше буде нехай неподільним на умовах рівноправності народів, релігій, мов, прав...»¹³ Відсіявши з довгої промови Немирича характерні для того часу кучеряві, велеречиві дипломатичні словеса, доходимо висновку, що головна причина, яка змусила гетьмана і частину старшини звернути свої погляди до Польщі, полягала в небажанні міняти свій традиційний вільний статус на статус государевих холопів та чіткому усвідомленні керівництвом козацької держави того, що під царською рукою, на відміну від королівської, з «обвиклими» вільностями доведеться розпрощатись.

Виступ Немирича зробив у Варшаві сенсацію. Він одразу став поширюватися в рукописних копіях по країні, був опублікований у країнах Західної Європи. Менш приємною для сейму несподіванкою стало пред'явлення послами Війська Запорозького пунктів «Виконання Гадяцького пакта», які свідчили, що Чигирин має намір добиватися ратифікації Гадяцького договору в незмінній редакції. Переговори щодо пунктів по унії знову почали затягуватися.

Паралельно з цими переговорами українські дипломати навесні 1659 р. у пошуках союзників намагалися налагодити тіс-

ніші контакти також і з Імперією та Бранденбургом. Ці відносини могли мати певні перспективи, оскільки Відень був зацікавлений у налагодженні контактів з Чигирином у контексті курсу на посилення свого впливу на Варшаву та, відповідно, послаблення там впливу Версалю. За деякими даними, саме від імператора виходила ініціатива австрійсько-українського зближення. Уряд Леопольда I ще напередодні Варшавського сейму 1659 р. наказував своєму послу у Варшаві — Франциску Лізолу встановити контакти з українськими послами та розвідати їх плани. Зустрічі рекомендувалося проводити з Ю. Немиричем та братом гетьмана полковником К. Виговським¹⁴.

Окрім контактів з австрійськими дипломатами, українські представники вели переговори і з бранденбурзькими. Зокрема, Ю. Немирич запевнив у Варшаві бранденбурзького посла в тому, що козаки підтримуватимуть зусилля курфюрста щодо забезпечення польської корони представникові династії Габсбургів, відносно чого між Бранденбургом та Австрією існувала спеціальна домовленість¹⁵.

Поки українські дипломати вели складні переговори з поляками та іншими потенційними союзниками, воєнні дії в Україні вступили у вирішальну стадію. Російське військо 18 квітня приходить під стратегічно важливе українське місто Лівобережжя Конотоп і 21 квітня бере його в облогу¹⁶.

У той же самий час, 16 квітня, в Чигирин прибуває польський посланець К. Перетяткович з пропозиціями польського сейму до гетьманського уряду внести ряд змін у статті Гадяцької угоди, оскільки в існуючому вигляді вони не задовольняють польську верхівку і не можуть бути ратифіковані. Гетьман Виговський потрапляє у політичний цунгцванг, оскільки у цій ситуації будь-яке рішення уряду могло лише погіршити ситуацію. Відмова виконати вимоги сейму при тому, що Чигирин вже був у стані війни з Москвою, загрожувала не лише втратою союзника, але й тим, що Варшава могла скористатися ситуацією і спробувати відновити контроль над західними районами Війська. Згода на вимоги сейму викликала невдоволення серед тієї частини державницьки налаштованої старшини, яка лояльно ставилася до ідеї угоди з Польщею, оскільки її не приваблювали московські порядки, але й не бажала капітулювати перед польськими вимогами й втрачати владу і повноваження, котрі вона отримала в ході визвольної війни.

Саме тому, отримавши від К. Перетятковича королівське послання, Виговський сказав свою знамениту фразу: «...ти зі смертю приїхав і смерть мені привіз», після чого, за свідченням Перетятковича, сів на ліжко і заплакав. Проти поступок полякам були не лише ряд полковників, але й мати, батько і брат Данило, які після ухвалення сприятливого для поляків рішення залишили гетьманську резиденцію¹⁷. Навіть дружина гетьмана Олена, як чув один гетьманський дворянин, виговорювала Виговському, що і сам пропадеш, і людей погубиш¹⁸. Врешті-решт після довгих обговорень старшинська рада на засіданні 20 квітня за наполяганням гетьмана та після його погроз відмовитися від булави погодилася на зміни в угоді, запропоновані поляками¹⁹.

Виговський, відправляючи у Варшаву з Перетятковичем інформацію про прийняте рішення, повідомляє Яна Казимира, що вирушає проти «шаленіючого на Задніпров'ї» російського війська й просить короля прислати йому підмогу²⁰.

Лише рішуча та гучна перемога гетьманських військ над росіянами могла певною мірою амортизувати хвилю невдоволення, яка неодмінно мала піднятися після оприлюднення в Україні урізаного тексту договору з поляками, та давала гетьману надію втримати країну на прозахідному шляху, а самому залишитись при владі.

Російські воеводи тим часом, покладаючись на свою величезну перевагу в живій силі, вирішують взяти Конотоп штурмом, щоб одразу схилити шальки терезів у цій війні на свою користь. Падіння Конотопа загрожувало українському урядові втратою контролю над усім Лівобережжям. 29 квітня²¹ за наказом кн.Трубецького понад 21 тис. царських ратних людей²² іде на штурм міста, яке захищало лише три козацькі полки на чолі з ніжинським полковником Григорієм Гуляницьким загальною чисельністю 4 тис. козаків²³. Але завдяки героїзму захисників фортеці Конотоп встояв, а росіяни були змушені відмовитися від подальших спроб взяти місто штурмом і зосередитися на облозі, гаючи дорогоцінний час.

Залишалось лише чекати. Чекати приходу союзних татар і рішення польського сейму.

З прибуттям 28 квітня до Варшави К. Перетятковича з підписаним гетьманом виправленим текстом договору, перед українськими дипломатами постала дилема, чи продовжувати напо-

лягати на пунктах «Виконання гадяцького пакту», чи ні. Адже підписана Виговським редакція договору суперечила деяким із цих пунктів. Тому до гетьмана негайно був відправлений посланець за інструкціями²⁴.

Поки тривали ці останні з'ясування, у Варшаву 30 квітня прибула основна делегація Війська Запорозького, очолювана військовим обозним Тимофієм Носатем і супроводжуваним його військовим писарем Іваном Грушею. Окрім офіційної делегації Війська Запорозького на сейм також прибули як приватні особи переяславський полковник Павло Тетеря, київський митрополит Діонісій Балабан й інші члени православної ієрархії (19 квітня) та уніатський митрополит Гавриїл Коленда й представники уніатської ієрархії (ще 5 березня)²⁵.

Очікуючи рішення сейму й прибуття військ союзників, Виговський, сподіваючись на стійкість гарнізону Конотопа, не полишав надій і на приєднання до його військ запорожців та козаків півдня Лівобережжя.

Проте фактично весь травень ініціатива у військових діях як в Україні, так і в Білорусії належала росіянам. 2 травня у рейди проти гетьманських військ з-під Конотопа кн. О.М. Трубецької відправляє: на захід під Борзну — стольника П.Д. Скуратова для взяття язиків та розвідки боєм сил козацьких і татарських військ на чолі з В. Золотаренком²⁶, а на південь у м. Хорол воєводу В.М. Новосильцева з дворянськими сотнями, стрільцями К. Ієвлева та козаками П.О. Апостола «для оберігання від... татар і зрадників черкас»²⁷.

Сам Виговський десь після 3 травня²⁸ починає повільно рухатися з Чигирин на північ у Ніжинський полк, де розгортались основні події. При собі гетьман мав Нурадин-султана з 5 тис. татар²⁹.

У той час, коли Виговський повільно рухався у Ніжинський полк, де мали розгнутися вирішальні події українсько-російської війни, у Варшаві 5 травня³⁰ українські дипломати нарешті отримали гетьманську інструкцію щодо подальшої лінії поведінки. Їм наказувалося забрати всі вимоги, не прийнятні для сейму, швидше завершити ратифікацію договору і, не затримуючись, повертатися назад³². 12 травня українсько-польська угода про союз була ратифікована. Козацькі делегати зі свого боку, а король і сенатори зі свого під присягою завірили один

одного у примиренні, а козаки дали клятву вірності і послуху королю.

Щоб підсолодити пілюлю непоступливості у справі унії, Ян Казимир у останній день роботи сейму, 20 травня, видає грамоту «дворянам, старостам, чиновникам і всьому рицарству, обивателям і всім іншим людям будь-якого стану і статусу», в якій рекомендує панству в тих регіонах Литви й Польщі, «куди лише мова руська досягає», надавати законного статусу «грецькій релігії», суворо застерігаючи від порушення щойно ратифікованих пунктів й погрожуючи карати порушників³³.

30 травня українські дипломати та рядові члени делегації отримали т. зв. гонорари від Речі Посполитої у грошовій і товарній формі³⁴. Окрім того, 30 травня вийшла королівська грамота про пожалування К. Виговському посади підскарбія Великого князівства Руського. У цьому документі важливим є задекларована королем позиція про фактичну фінансову самостійність Великого князівства Руського, оскільки К. Виговському передавалася влада «управляти по його... розумінню і по правилам економії всіма приходами, маєтками.., таможеними митами і всякими іншими, без виключення, державними доходами в трьох воеводствах: Київському, Брацлавському і Чернігівському». Ян Казимир також оголошував, що «ми не маємо намір ніколи не приєднувати згадану вище управу ні до підскарбства коронного, ні до підскарбства Великого князівства Литовського, але підскарбство Великого князівства Руського на вічні часи буде окремо належати Великому князівству Руському»³⁵. Крім того, К.Виговський отримав у вічне володіння Лисянське староство у Київському воеводстві³⁶.

Королівськими грамотами Ян Казимир прагнув прихилити українську політичну еліту до союзу з Польщею, передусім поступками у фінансовій сфері. Надання фактичної самостійності Великому князівству Руському у цій сфері мало, очевидно, в очах старшини вигідно відтіняти «лібералізм» Варшави від гегемоністичних зазіхань царського престолу. Окрім того, у другій половині травня ряд українських старшин і шляхтичів отримали від короля персональні грамоти, які закріплювали за ними чималі маєтності та привілеї, зокрема гетьман І. Виговський отримав у власність Барське та Любомльське староства³⁷, Ф. Виговський — м. Стеблов із сімома навколишніми селами у Корсунському старостві³⁸, Г. Лісницький — м. Ольшана у тому ж ста-

ростві³⁹, Д. Виговський — м. Смілу в білоцерківському та маєтності Вязовок і Тарасівку в корсунському старостах⁴⁰ і т. д.

Також отримали королівські привілеї і деякі монастирі.

Це посольство було найдорожчим з прийнятих Варшавою за період з квітня 1659 р. по червень 1661 р. Загальні витрати на його прийом і забезпечення склали 76 532 злотих, з яких 56 389 злотих було витрачено готівкою і на 20 140 злотих козацьким посланцям було роздано відрізів дорогого сукна⁴¹.

Заслужено були оцінені на сеймі й посольські старання С.К. Беневського, для компенсації витрат якого під час дипломатичної місії з кінця 1657 р. до початку 1659 р. було асигновано найбільшу суму, виділену на посольські витрати — 40 000 злотих.

За деякими даними, на сеймі також було прийняте рішення про те, щоб частини польського війська на чолі з коронним гетьманом С. Потоцьким посприяли козакам у війні з росіянами⁴². Очевидно, ці війська мали компенсувати шеститисячний козацький загін, відправлений на прохання Варшави у травні під м. Торн. Але, як показав час, уряд Виговського так і не дочекався від зайнятих війною зі Швецією поляків допоміжних військ чи якоїсь іншої дієвої військово-політичної допомоги.

Як і будь-який політичний компроміс, Гадяцька угода мала своїх противників. Найбільшими противниками ратифікації Гадяцької угоди у Речі Посполитій були католицькі та уніатські єпископи. Тому в останній день сейму, 20 травня, вони відправили велике послання до Папи з протестом проти поступок православним і заявили на сеймі офіційний протест проти прав і свобод, наданих православним згідно з Гадяцькою угодою⁴³. Тим більше, що за наполяганням козацьких послів ще до завершення сейму православним у Любліні повернули зайнятий уніатами храм⁴⁴.

Неприйняття Гадяцької угоди такою впливовою в Речі Посполитій силою, як католицький єпископат, загрожувало невиконанням польським урядом ряду зобов'язань, які випливали з угоди. Цієї загрози не могли не розуміти українські урядовці. Тому, перед від'їздом із Варшави, один із керівників української делегації, Ю. Немирич, провів конфіденційні переговори з цісарським послом Ф. де Лісоля. Немирич заявив австрійському послу, що козаки раді щирій згоді з поляками, але побоюються, що внутрішні суперечності в Речі Посполитій мо-

жуть зламати угоду, тому обережність підказує козакам підстрахуватися на такий випадок. Найкращим варіантом для Війська Запорозького була б протекція цісаря⁴⁵. Немирич намагався переконати австрійського посла, що користь від такого альянсу очевидна не лише для України, але й для Габсбургів, оскільки Військо Запорозьке може надавати Імперії дієву підтримку в боротьбі за польський трон, а також підтримувати цісаря в інших справах⁴⁶. Не виключено, що Лісоля під час переговорів з Немиричем, ухиляючись від конкретних обіцянок, але й не бажаючи відштовхувати потенційного союзника, обіцяв гетьману від імені імператора титул князя Священної Римської імперії⁴⁷. Хоча за великим рахунком, як справедливо зазначає В.М.Горобець, ці експромтні переговори все ж були свідченням глибокого політичного цейтноту, в якому перебував гетьманський уряд напередодні вирішальної битви з російськими військами.

Результати рішень Варшавського сейму 1659 р. для України були багато в чому доленосними. Адже, завдавши російським військам під Конотопом 28 червня 1659 р. жорстокої поразки та видворивши військо Трубецького з території України, гетьманський уряд міг розраховувати на сприятливі для себе результати війни з Московською державою. Але, очевидно, саме в цей час інформація про рішення сейму була в першому наближенні осмислена українським політикумом.

Результатом цього осмислення став перехід у другій половині серпня — вересні 1659 р. на бік Москви лівобережної старшини. Головною причиною цього був не страх перед перспективою відновлення війни з Москвою, а те, що після ратифікації польським сеймом почав вступати у силу Гадяцький договір. Якщо перший варіант договору, підписаний у вересні 1658 р., очевидно, в основному задовольняв більшість старшини або не викликав у неї різкого неприйняття, про що свідчить участь практично всіх полковників у військових діях проти Росії, то остаточний варіант угоди вже не задовольняв ні інтересів, ні політичних амбіцій старшини (насамперед лівобережної).

Не отримавши очікуваного обсягу «вольностей», та частина старшини, яка не належала до чітко пропольськи зорієнтованої, вирішила, що в такому разі краще залишитись у підданстві московського царя, який, як вони очікували, міг забезпечити мир в Україні, ніж далі сповзати у безкінечну громадянську

війну. Окрім того, деякі з найбільш авторитетних козацьких старшин (передусім переяславський полковник Т.Цецюра) вирішили скористатися з падіння авторитету гетьмана І.Виговського через угоду з поляками й при підтримці Москви оволодіти гетьманською булавою. Платою за підтримку був відступ від прозахідної політики і повернення у підданство царю.

Присягнувши царю та закликавши в Україну російські війська⁴⁸, старшина тим самим перекреслила всі перемоги козацької зброї у цій війні. По суті, більшість лівобережної старшини відмовилася відстоювати реальну незалежність Війська Запорозького від експансіоністських зазіхань Москви і погодилася на російську військову присутність у лівобережних полках і встановлення Москвою фактичного, а не лише юридичного контролю над країною. Польська ж політична еліта на сеймі 1659 р., відмовившись піти на поступки Війську Запорозькому, фактично втратила реальний шанс реінтегрувати його в політичну систему Речі Посполитої. Саме ці події, на нашу думку, поклали початок реального переходу України зі складу «європейського світу» до Московії.

¹ Стрельчевский С. К вопросу о сношениях Польши с козаками в 1657—1659 годах. — К., 1873. — С.12 — 13.

² Памятники, издание Временною Комиссиею для разбора древних актов (далі — Памятники...). — К., 1852. — Т.3. — С.310—313; Pernal A. B. An Analysis of Disbursements for Diplomacy during the Ratification of the Hadiach Union Treaty at the Warsaw Diet of 1659 // Harvard Ukrainian Studies. — Cambridge, Mass., 1993. — Vol. XVII. — №1/2. — p.75.

³ Архив ЮЗР. — К., 1888. — 4.2. — Т.2. — С.46—55.

⁴ Національна бібліотека України ім.В.І. Вернадського, Інститут рукописів. — Ф.8. — Од. зб. 48; арк.3.

⁵ Pernal A. B. Op. cit. — С.75.

⁶ Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин // Київська старовина. — 1999. — №1. — С. 56.

⁷ Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ. — Львів, 1991. — Т. ССXXII. — С. 340—350; Памятники... — Т.3. — С. 315—328.

⁸ Pernal A. B. Op. cit. — С.75; Яковлева Т.Г. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок руїни. — К., 1998. — С.436.

⁹ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 13.

- ¹⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и западной России (далі — АЮЗР). — СПб., 1863. — С.226.
- ¹¹ Бульвінський А.Г. Українсько-російська війна 1658—1659 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. — К., 1998.
- ¹² Pernal A. B. Op. cit. — S.76.
- ¹³ Національна бібліотека у Варшаві (далі — НБВ), Відділ мікрофільмів. — Од. зб. 37742; Костомаров Н. Гетманство Выговского // Основа. — СПб., 1861. — Июль. — С.96—97.
- ¹⁴ Walewski A. Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadajacy pod jarmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655 — 1660). — Krakow, 1870. — Т. 1. — S.130—132, 135.
- ¹⁵ Горобець В. Вказ. праця. — С. 57.
- ¹⁶ АЮЗР. — Т.4. — С. 231—232.
- ¹⁷ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 16.
- ¹⁸ Петровський М. Українські діячі XVII віку // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — К., 1929. — Кн.ХХІУ. — С. 100.
- ¹⁹ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 13—17.
- ²⁰ Памятники... —Т. 3. — С. 330.
- ²¹ Там же. — С.233.
- ²² Бульвінський А. Штурм Конотопа російськими військами 28—29 квітня 1659 р. // Київська старовина. — 1997. — №6. — С. 142—148.
- ²³ АЮЗР. — Т.4. — С. 232—233.
- ²⁴ Pernal A. B. Op. cit. — S. 76.
- ²⁵ Ibid. — S.77.
- ²⁶ АЮЗР.—Т.4.—С. 234.
- ²⁷ Акты Московского государства. — СПб., 1901. — Т.3. — С.291—292.
- ²⁸ Акты Греческого Нежинского братства. — К., 1884. — С.45—46.
- ²⁹ АЮЗР.—Т. 15.—С. 376.
- ³⁰ НБВ, Відділ мікрофільмів. — Од.зб.27341, 19816.
- ³¹ Pernal A. B. Op. cit. — S.76.
- ³² Lettres de Pierre des Noyers secretaire de la rein de Pologne Marie-Loise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servit a L'histoire de Pologne et de Suede de 1655 a 1659. — Berlin, 1859. — S. 516, 519—520.
- ³³ Дополнения к Актам Историческим, относящимся к России. Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы Археографическою Коммиссиею. — СПб., 1848.—С.211—212.
- ³⁴ Pernal A. B. Op. cit. — S.77.
- ³⁵ НБУ, ІР. — Ф.2, од. зб. 22534. — Арк.32—36.
- ³⁶ Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652—1673 рр. // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV — XVII вв. — Острог — Варшава — Москва, 1999. — Т.У. — С. 165 — 168.
- ³⁷ НБУ, ІР. — Ф.2, од. зб. 1474. — Арк.1—9; Архив ЮЗР. — К., 1694. — 4.8. — Т 2. — С.97 — 103; Руська (Волинська) метрика. — С. 149—155.
- ³⁸ Руська (Волинська) метрика. — С. 127—130.
- ³⁹ Там же. — С. 123—126.
- ⁴⁰ Там же. — С. 158—160.
- ⁴¹ Pernal A. B. Op. cit. — S.78—80, 87—88, 98.

- ⁴² Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. — Львов, 1874. — С. 395;
Wimmer J. Wojsko i finanse Rzeczypospolitej w ezasie wojny ze Swecja 1655—
1660//Wojna polsko-szwedzka 1655—1660. — Warszawa, 1973. — S. 98.
- ⁴³ Красковский А. Борьба против унии в Западной Росии и единство русского наро-
да в 1648-1668 гг. — Витебск, 1914. — С. 99—101.
- ⁴⁴ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 18.
- ⁴⁵ Брик М. Юрій Немирич на тлі історії України. — Льоссер, 1974. — С. 68.
- ⁴⁶ Горобець В. Вказ. праця. — С. 57.
- ⁴⁷ Walewski A. Op. cit. — Т. 1. — С. 31.
- ⁴⁸ АЮЗР. — Т. 4. — С. 245—248.

Володимир Сергійчук

Жеуевідомлення України

Ставлення світу до української державності:
погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення

Народився 1950 р. в с. Пустоха Ружинського району Житомирської області. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «журналістика». Працював у редакції газети «Сільські вісті» на посаді завідуючого відділом. З 1987 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України. З 2000 р — директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 18 монографій і навчальних посібників, понад 200 наукових публікацій.

У мене були представники держав: Англії, Франції, Чехії, Сербії, які всі заявили мені як представнику радянської влади повну лояльність і докір Раді за IV Універсал, якого вони не визнали...

З телеграми більшовицького ватажка Муравйова Леніну після взяття Києва в 1918 р.

І як колись знов скине Україна чуже ярмо, то вона певно пригадає собі, котрі-то народи і держави в тяжкий для неї час були їй приятними, а котрі ворожими.

*Г. Гуммерус, Посол Фінляндії в Італії.
26 грудня 1920 р.*

Коли європейська «весна народів» 1848 року пробудила національну свідомість підвладних Австрійській імперії українців, і вони заявили про своє право на самовизначення і відродження власної державності, то світ тоді не сприйняв це всерйоз. Так, 1849 року відомий марксист Фрідріх Енгельс

у статті «Демократичний панславизм» узагалі не згадав серед слов'янських про українську націю.

Треба сказати, що й набагато пізніше представник європейського соціал-демократизму Роза Люксембург відмовляла українцям навіть мислити в національній стихії. Саме вона писала, що, мовляв, «український націоналізм у Росії був зовсім іншим, ніж, скажімо, чеський, польський, не більш ніж просто причудою, кривлянням кількох десятків дрібнобуржуазних інтелігентів, без будь-яких коренів в економіці, політиці чи духовній сфері країни, без всякої історичної традиції, бо Україна і українці ніколи не були ні нацією, ні державою, не мали будь-якої національної культури, за винятком реакційно-романтичних поезій Шевченка» (*Люксембург Р.* О социализме и русской революции. — М., 1991. — С. 321).

І в Росії щойно відроджений після падіння самодержавства, яскраво виражений український національно-визвольний рух був зустрінутий насмішками. Одні ласкаво посміхалися із затії «наших милих хохлів», інші злостиво знущалися над «неіснуючою» нацією. Але коли цей рух почав розгорятися дедалі яскравіше і сформувалася Центральна Рада, і вона виставила бажання українського народу, то піднялася хвиля обурення — і не тільки з боку російської буржуазії, але й з боку російської демократії. На відомій Демократичній нараді українські делегати зазнали багатьох образ, і їм навіть погрожували Якутською губернією...

Але попри таке невігластво наш народ у 1917 році не тільки заявив про своє право на державність, а й віродив її, проголосивши Третім Універсалом Українську Народну Республіку у федеративному зв'язку з Росією, а Четвертим — 22 січня 1918 року — самостійну і незалежну.

Видатний український політичний діяч і вчений Михайло Туган-Барановський так пояснював цей феномен: «Російська державність не зуміла вкласти українцеві любові до себе, ось чому українство, котре до революції було ледве тліючим вогником, одразу ж розгорілось яскравим полум'ям» (Биржевые ведомости. — 1917. — 9 червня).

Так трапилося й тому, що українці довго вірили в перебудову Росії на нових основах, вірили в російський лібералізм і російську демократію. Тому-то вони домагалися для України тільки широкої автономії у межах федеративної, оновленої Ро-

сії. 1917 рік знищив ту віру і вирвав будь-який ґрунт для влаштування спільного життя України хоч би з оновленою, ліберальною і демократичною Великоросією.

Але події на українських землях у 1917—1920 роках були не лише відгомонам російської революції, а й наслідком інших, цілком окремих самостійних місцевих та міжнародних причин — як політичних, так і культурних, господарських, національних тощо.

Головні з них, на думку керівництва Українського Соціологічного інституту в Празі, це:

1) «змагання українського народу на всіх просторах його розселення до відродження своєї державности, знищеної Росією остаточно в рр. 1779—84;

2) змагання Росії й Австро-Угорщини не допустити до здійснення українського ідеалу;

3) боротьба Росії з Австро-Угорщиною за впливи на українських землях і володіння ними;

4) змагання нововідродженої Польщі прихопити собі українські землі по р. Дністру й Правобережжя р. Дніпра;

5) стремління деяких великих держав Європи, особливо Німеччини, обернути українську територію в свій ринок збуту промислових виробів та здобування сировини й хліба;

6) змагання українських соціально упосліджених верств до визволення й забезпечення собі добробуту» (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України — ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 314. — Арк. 52).

Здійснюючи таким чином волю багатьох попередніх поколінь, Центральна Рада ухвалила водночас Закон про національно-персональну автономію, яким дала «право на самостійне устроєння свого національного життя; влада якої шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх поселення в межах Української Народньої Республіки» (Вістник Ради Міністрів У.Н.Р. — 1918. — 2 квітня).

Такий крок підтримали Центральні Держави, які 9 лютого 1918 року визнали УНР незалежною державою. Берестейський договір мав для України епохальне значення. Вже, здавалося, забута світом велика історична нація, якій уже й ім'я сусіди відібрали, знову з'явилася в колі вільних народів, а відтак, як зазначав один з українських дипломатів, вона перестала бути предметом, а ставала підметом міжнародних дій.

Справді, Берестейський договір виводив Україну до статусу суб'єкта міжнародних відносин. Бо як довго Центральна Рада не ставила крапки над «і» та не проголосила незалежності, взаємини УНР могли бути хіба «міжнародними», а не міждержавними (Галайчук Б. Організація української дипломатичної служби // Календар Червоної Калини. — 1939. — Львів, 1938. — Річник XVIII. — С. 35).

За прикладом українців, більшість окраїнних народів Російської імперії після її розпаду стали на шлях творення своїх національних держав і намагалися твердою поставою, впертими зусиллями та важкою боротьбою за право самовизначення здійснити поставлені перед собою завдання. «Спільність устремлень і завдань, спільна російська неволя, спільна боротьба з російським червоним і білим імперіалізмом і постійна небезпека від нього, — вважали українські дипломати, — зв'язує вільні народи визнати симпатії, приязні і співчуття й викликає потребу взаємної допомоги та загальної координації всіх акцій, що зміряють до зміцнення внутрішнього та зовнішнього становища» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 46).

Зрозуміло, що саме ці глибокі мотиви національного, політичного та військового характеру лежали в основі необхідності утворення єдиного фронту всіх окраїнних держав колишньої Росії — України, Фінляндії, Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Білорусі, Кубані, Дону, Грузії, Азербайджану та Вірменії.

І саме Україна взяла на себе цю місію. Це саме вона намагалася не допустити віддання Білорусі під вплив Московщини, як і під безпосередній вплив Антанти, оскільки це підірвало б у самій основі силу континентально-європейського союзу, а відтак не вдалося б сполучити Балтику з Чорним морем водним шляхом, який був би однією з головних артерій сили самого союзу.

Не менш важливою, коли не найважливішою, була для України і донська справа, а радше справа Південно-Східного союзу: Донщина, Кубанщина, Чорноморщина, Астраханщина, Підкавказзя, що саме ці землі лежать на великому шляху з Європи до Центральної Азії: до Персії і Туркестану, до земель, природні багатства котрих великі, але повністю не використані. Віддати ці землі під безпосередній політичний вплив Московщини, вважали в Києві, означало замкнути перед собою в майбутньому двері до Центрально-Азійського Сезаму.

Розв'язання білоруської і донської справи дало б змогу організувати грандіозний союз народів континентальної Європи й Азії, до якого ввійшли б, крім почвірного союзу, також Польща, Литва, Білорусь, Прибалтійські краї, Україна, Персія і Туркестан. Такий союз народів, які живуть на території з дуже багатою природою, можна було б зв'язати цілою системою водних і залізничних шляхів, які спричинили б до небувалого доти піднесення культури й добробуту союзних народів.

Досягнувши мети своїх національно-політичних змагань, українці з великою симпатією і прихильністю слідували за визвольним рухом інших поневолених народів, надаючи їм моральну і матеріальну допомогу. Водночас Уряд України намагався нав'язати приязні і дружні відносини з усіма новими національними державами і вже з 1917 року робив спроби довести до зближення і порозуміння всі ті країни в культурному, економічному і політичному відношенні. Тільки таким шляхом, вважали в Києві, можна усунути грізну небезпеку російського імперіалізму, закріпити свою державну незалежність і запевнити економічний розвиток та добробут вільних народів. І лише об'єднані нові національні держави становитимуть самі по собі велику силу і кращу запоруку миру і культури на сході Європи.

Заява Центральної Ради про її готовність виробити й запропонувати конкретний план миру викликала велике зацікавлення в Європейського Комітету Індуської Націонал-Револьюційної партії. Підкреслюючи у своєму зверненні, що «українці — найбільш поневолений народ у Європі, який своєю власною національною силою і через сприяючий розвиток подій під час війни одержав самостійність, певна річ з симпатією і співчуттям пригадують собі зовсім подібну долю індусів, найбільшого поневоленого народу Азії і цілого світу взагалі», він просив УНР підтримати національні змагання індусів домагатися незалежності Індії як однієї з умов тривалого світового миру.

Однак, з огляду на події, що розвинулися на території колишньої Росії, Україні не вдалося взяти провід над формуванням вільного, демократичного союзу, як цього вимагало наше державне становище, враховуючи територію, кількість населення, природні багатства і географічне положення. Українській державі довелося три роки витримувати натиск червоної і білої Росії, а відтак вона опинилася навіть у гірших умовах від інших новотворів. Останні, не ведучи війни, змогли за цей час

сконсолідувати свої національні сили, зміцнити внутрішнє і зовнішнє становище і піднятися з економічної руїни. Зокрема, за більш сприятливих умов відбувався процес державотворення в Прибалтиці. Країни, не обтяжені війною з більшовиками, зуміли закласти міцніші, ніж в Україні, підвалини самостійного державного життя і закріпити своє становище в міжнародному плані, добившись визнання з боку великих держав, і одержати від них значну матеріальну допомогу.

Активну діяльність у той час провадили дипломати України для утворення на Сході Європи свого роду Антанти держав, що відокремилися від колишньої Російської імперії і були зв'язані між собою спільністю політичних і економічних інтересів. Утворення такої Антанти в складі України, Польщі, Литви, Латвії, Естонії і Фінляндії, без сумніву, було корисним не лише для Української Народної Республіки, а й усій Європі. Планувалося, що «1) Вона буде поважним політичним успіхом в боротьбі проти російського імперіялізму, як Совітського, так і всякого можливого в майбутньому.

2) Вона спричиниться до консолідації політичних і економічних відносин на Сході, до усунення грізної небезпеки «балканізації» Східної Європи, й таким чином буде аргументом проти відбудови Росії в очах Великої Антанти.

3) Вона відділяє Німеччину від Росії й таким чином служитиме перешкодою проти можливих у майбутньому спроб Німеччини відбудувати єдину Росію.

4) Результатом утворення такої Антанти може бути певна солідарність Держав, що її складатимуть у відношенні до провідних Держав Великої Антанти і через це зміцнення їх політичного впливу на Заході. Посередньо з цього виникне й зміцнення впливу України, оскільки Україна матиме такий вплив серед других членів Східної Антанти» (*там само.*— Спр. 370.— Арк. 79).

Разом з тим, підкреслювалося в пояснювальній записці міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського, треба мати на увазі, що наслідком невступу до цієї Антанти Української Народної Республіки буде ослаблення того морального впливу, яким вона, незважаючи на тяжкі політичні умови, значною мірою користується і досі на узбережжі Балтійського моря, і надмірне поширення на Сході впливу «другої Великої окраїнної держави — Польщі. Само собою єсть ясно, що така ізоляція

України надзвичайно шкідливо відбилася б на її успіхах в боротьбі з російським імперіялізмом, й понадто ослабила б її політичну позицію при творенню будучого Чорноморського Союзу, в якому Україна мусить бути головним із звен, що зв'язують Чорне море з Балтійським» (*там само.* — Арк. — 79).

Організовані послом УНР у Німеччині Поршем наради послів прикордонних держав, що витворилися на терені колишньої Росії — України, Фінляндії, Латвії, Литви, Білорусі, Естонії — мали сприяти порозумінню цих держав, швидшому усвідомленню ними необхідності об'єднувати свої зусилля щодо розбудови нових політичних реалій у Східній Європі. Скажімо, після такої наради 8 листопада 1919 року було ухвалено, що «доконечну координацію політики і праці пограничних посольств посли старатимуться досягнути шляхом улаштування товариських нарад, сходин, вимінюванням інформацій та вузькими взаїмовідносинами пресових та інформаційних бюр» (*там само.* — Спр. 15. — Арк. 21).

Висловом дружніх відносин УНР і балтійських держав був єдиний дипломатично-політичний фронт, який утворився під час Мирової конференції в Парижі. Там делегації згаданих держав працювали в контексті і порозумінні і часто представляли і перед Мировою конференцією, і перед великими державами спільну платформу.

Таким же було ставлення Української Народної Республіки і до новоутворених кавказьких республік, про що вказувалося в нотах, висланих до міністерств закордонних справ Грузії, Азербайджану, Вірменії, а також Кубані та Дону.

Уряд УНР не вів ніякої імперіалістичної політики і не мав таких намірів, але захищав тільки свої права на вільне державне життя. Україна хотіла жити в мирі і згоді з Росією, яка б форма влади там не існувала, але за умови, що більшовицька влада мала змиритися і погодитися з існуванням незалежної УНР. Уряд УНР, будучи переконаним, що більшовицька форма внаслідок повної руїни всієї країни згине, а нова демократична російська влада на зміну їй не зможе швидко встановитися, бо на перешкоді цьому буде як руїна господарської, технічної та державної організації, так і національна психіка і способи соціальної і політичної роботи.

До цього часу, однак, вважали в Україні, всі національні держави, утворені на терені колишньої Росії, повинні утворити

сильну і життєву спілку на зразок чорноморсько-балтійського союзу з включенням Польщі і Румунії. Усі нові національні держави повинні зрозуміти, що без незалежної України їхнє незалежне життя немислиме.

Виходячи із засади, що проблема Сходу Європи може бути розв'язана тільки за умови повного задоволення національно-державних змагань народів колишньої Російської імперії, тобто їхнього самостійного і незалежного існування новоутворення держав, котрі, об'єднавшись на ґрунті спільних політичних військових і господарських інтересів, могли б скласти могутню коаліцію — Уряд УНР ставив на порядку денному своєї закордонної політики реалізацію ідеї Чорноморського Союзу.

До неї українська державна політична думка поверталася в ті роки дуже часто, але різні політичні і мілітарні катастрофи, які переживали новоутворені держави на терені колишньої Росії, а також невиразність і невикристалізованість державної думки урядів і політичних угруповань Дону і Кубані не дали можливості її вчасно реалізувати.

Коли стало зрозуміло, що більшовики безупинно й непохитно здійснюють стару російську імперіалістичну політику, пристосовуючи тільки ідеї дореволюційного імперіалізму до своєї ідеології, і коли їх ось-ось мала визнати Західна Європа, ідея союзу державних новотворів на сході Європи, а особливо ідея союзу Причорноморських держав, набрала особливої ваги і всіма обставинами нової політичної кон'юнктури вимагала своєї реалізації.

Необхідність такого союзу диктувалася не тільки завданнями дня, а й прогнозом взаємних політичних відносин Росії з країнами, які входили до революції до її складу. Такий прогноз підказував: у чийх би руках не була влада в Росії — вона довгі роки буде намагатися повернути ті терени, що відсепарувалися від неї, в рамки своєї державної організації і використовувати їх для своїх політичних, господарських і культурних інтересів.

Основним постулатом Чорноморського Союзу мало бути: реалізація ідеї самовизначення народів і визнання всіх держав, що постали на території колишньої Російської імперії.

Для того щоб такий союз справді був авторитетним і правосильним, Уряд УНР вважав необхідним: до його складу повин-

ні ввійти ті країни, які твердо й ясно виявили свою волю до самостійного державного життя і мають свої правні Уряди.

Такими державами були: Україна, Кубань, Грузія, Азербайджан і Вірменія (*там само.* — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 108. — Арк. 21).

Після перемоги Антанти в Першій світовій війні всі гноблені народи, в тому числі український, сподівалися, що їхні національно-визвольні змагання за свободу і право на самовизначення, проголошене устами американського президента Вудро Вільсона, знайдуть підтримку й визнання з боку передусім саме цих держав.

Для українського народу такі сподівання не справдилися. Він не дістав ніякої підтримки — ні моральної у формі визнання його державності, ні матеріальної в боротьбі з більшовиками, захищаючи своїми грудьми Західну Європу від них. Українська справа постійно натрапляла в державах Антанти на величезні перешкоди, оскільки там вважали, що вона є «складовою частиною незвичайно важкого до розв'язання російського питання. Скільки разів не підходили державні чинники антантських держав до українського питання, завжди трактували його в зв'язку з тим чи іншим вирішенням проблеми Росії» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 129).

За словами Симона Петлюри, «починаючи з 1918 року і кінчаючи 1920 р., Україна фактично була забльокована і перебувала в таких обставинах, що не дозволяли урядові її заопікуватись як слід військово-амуніційним та всяким іншим задоволенням потреб нашої боротьби» (*Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. 1. — С. 307).

Уряди балтійських держав зі страху перед більшовицькою Росією і під натиском своїх лівих партій, що домагалися нав'язання дипломатичних зносин з Радянською Україною та укладення торговельного договору з нею, при цьому якомога швидшого повернення своїх громадян з УСРР, дали зрозуміти представникам УНР про зміну своїх політичних векторів.

МЗС УНР через свою Місію в Латвії вжило усіх заходів, аби вказати урядам балтійських держав, зокрема, Латвії та Естонії, на шкідливість такої політики. При цьому підкреслювалося, що нічим не виправдані «надії на отримання хліба та сирівців з України скоро розвіє тверда дійсність» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 65).

Коли ж подібні заходи не увінчалися успіхом, Уряд УНР — «не мігши допустити до неприємних для себе наслідків — дав своїм представникам в Латвії і Естонії відповідні інструкції і накази, предложити ратифікаційні грамоти, вияснити причини прийняття делегації радянської України документально, заложити протест проти її приїзду і прийняття латвійським урядом, як перед урядом Латвії, так і представниками Антанти, — і виїхати» (*там само.* — Арк. 65).

Як висловився посол УНР у Німеччині Микола Порш, «кожна нова держава Сходу є егоїстична і в ту сторону гне, де Париж дме» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 29).

У ноті керівників УНР до Найвищої Ради Союзних і Сполучених Держав зазначалося, що блокада Заходу «позбавляє Уряд Української Народньої Республіки змоги заосмотрити військо і населення медикаментами і санітарним матеріалом і таким чином протидіяти страшним епідеміям тифу і холери, що винищують армію і цивільне населення» (*Петлюра С.* Листи. Статті. Документи. — Т. I. — С. 243).

Ця страшна небезпека, яка була небезпекою не тільки для України і сусідніх з нею держав, але й для всієї Європи, давала право просити дозволу на вільний перевіз в Україну ліків і санітарного матеріалу, які Урядом Української Народної Республіки були давно вже закуплені на заході Європи, але не могли бути привезені на місце (*там само.* — С. 243).

Без цього необхідного фізичного оздоровлення Україна, що була колись житницею Європи, як підкреслювалося далі, стане осередком епідемій. А відтак, вона не зможе дати вже Європі своїх величезних запасів хліба.

Проте відгуку не було, оскільки Захід продовжував перебувати в полоні своєї концепції відродження «єдиної і неділимої» Росії, покладаючись на все нових експериментаторів. У зв'язку з цим відомий український дипломат Арнольд Марголін намагався переконати політиків, котрі зібралися в Парижі, що всі спроби «знищення анархії і установа закону і порядку при допомозі «пан-російської» Армії — Колчака, Денікіна і Юденича» не дадуть результату. «Коли такий великий державний організм, як Росія, — продовжував він у листі до Голови Мирової конференції, — розпадеться, то ніяка фізична або психологічна сила не зможе знов зібрати в тих же самих межах

єдину територію, яка складається з різнородного населення, походячого з десятків національностей.

Єдиним правильним і задовольняючим шляхом може бути подача всілякої підтримки новим державним організаціям, котрі дійсно викристалізувались на території бувшої Російської Держави, котрі мають свої місцеві уряди і своїх представників на Мировій Конференції» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 318. — Арк. 353).

Марголін закликав Захід усвідомити, що, скажімо, режими Скоропадського і Денікіна підтримувалися повністю відповідно Німеччиною і Антантою, і «Армія Петлюри в своїй нерівній боротьбі з нечисленим ворогом, нападавшим на неї зо всіх боків, — завше залишалась на свої власні сили. Нічого дивуватись, що знаходячись в таких умовах, Українська Регулярна Армія не змогла утримати в своїх руках велику територію України» (*там само.* — Арк. 353).

«Навіть коли місцеве населення симпатизує, вести війну в двадцятому віці, без артилерії, без рушниць, чобіт і других необхідних річей, — додавав Марголін, — цілком неможливе».

Знищена і знесилена анархією, не маючи транспорту і залишена без торгівлі, відрізана від всього світу Україна чекала на допомогу, яка, за словами Марголіна, полягала в моральній, технічній та економічній підтримці:

«1) Ми просимо моральної підтримки України шляхом негайного її визнання.

2) Технічної підтримки Української Армії в її напруженні знищити анархію шляхом присилки інструкторів, організаторів, зброї, чобіт, одягу, медикаментів і т. і.

3) Ми просимо економічної помічі Україні, котра так потребує підтримки в її відбудованню в засобах комунікації, в будованні сіті залізничних шляхів, в регуляції і використованню річок і в відшуканої сили в мануфактурних товарах для міста і села і в відшуканні її богатих природніх джерел» (*там само.* — Арк. 354).

Не одержавши ніякої допомоги, а також могутнього протектора, який захищав би своїм престижем і своєю силою право України на незалежне державне життя, Уряд УНР «мусів власними силами будувати свою Державу в бурхливий час революції і в той же час боронитися перед большевизмом, який при всіх наших героїчних зусиллях все більше і більше підривав

підстави нашої державности і захоплював українську територію та її багатства.

В кінці Українська Народня Республіка, бльокована сусідніми вороже-настроєними державами і обтяжена війною з Совітською Росією та Денікіним, дійшла до повної внутрішньої політичної та економічної руїни, а в закордонній політиці не здобула ніякого успіху. Нашим міродайним чинникам не щастило при всіх їх величезних зусиллях переконати інші держави щодо потреби визнання Української Держави, хоч потреби і необхідність такого визнання аргументовано «правом самоозначення» і за нашою слушною справою промовляли гуманітарні, правничі, історичні, політичні і етнографічні мотиви. Міжнародне положення держави вирішує сила внутрішнього її становища, а цеї сили не було в Українській Державі» (*там само.* — Спр. 404. — Арк. 3).

Польсько-більшовицька угода про мир і викликане цим ізольоване становище армії УНР, як і цілковита відсутність боеприпасів, була головною причиною військової невдачі Уряду Петлюри, внаслідок чого він змушений був опинитися у вигнанні.

Але це не протверезило переможців Першої світової, ставки котрих на єдину Росію, Росію Колчака, Денікіна і Врангеля, зазнали остаточного краху. Вони не усвідомили необхідність, яка випливала з нових реалій, розглянути українську проблему.

Були підстави вважати, що цією трагедією українства перейметься світ, що Україна посяде в новій фазі боротьби Європи з більшовизмом, а через те і в міжнародних комбінаціях, належне їй місце. Тим паче, що на конференції в Ризі Москва дала чітко зрозуміти, що «більшовицька червона рука все-таки не думає кидати зброї і всіх інших засобів, щоби спалити Європу вогнем комуністичної революції» (*там само.* — Арк. 209, 210).

Після мілітарної невдачі армії УНР на фронті, як визнавали українські дипломати, «всіх європейських делегатів переняв якийсь страх перед совітською Росією. Навіть поляки, наші союзники, прямо говорили, що ніхто не відважиться зараз вступитися за нас» (*там само.* — Арк. 127).

Однак Голова Української делегації все-таки звернувся до шведського представника Брантінга і перського — Заке-ек-Давлега. Перший не з'явився в Асамблеї під час розгляду української справи, а другий двічі «з великою симпатією і захва-

том говорив про Україну. Висловлюючи свій жаль, що зараз Україна опинилася в такому тяжкому становищі», він сподівався, «що в скорому часі Україна скине своє ярмо». І хоч з огляду на обставини, які склалися, він змушений «утриматися від голосування, одначе вірить, що ці обставини зміняться і дадуть йому можливість в слідуючій сесії голосувати за прийняття України до Союзу Народів» (*там само.* — Арк. 127).

Але другої сесії для УНР уже не було. І скликаючи в 1922 році в Генуї конференцію за участю російських більшовиків, Захід знову відмахнувся від послідовної концепції Уряду УНР, що таки втілилася в життя аж наприкінці ХХ ст.: «тільки національна ідея може бути кристалізаційною точкою для нового господарського ладу на Сході та імунізації проти комунізму.

Шлях до оздоровлення Сходу веде через вільну українську державу й сумежні з нею національні республіки Кавказу, чим буде утворено велику окрайну смугу, від Фінляндії до Кавказу, яка, все тісніше стискаючи й зменьшуючи російську виразку, кінець кінцем пригнеться до її загоєння» (*там само.* — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 430).

Тодішні міжнародні соціалісти, як зазначав В. Косаренко-Косаревич, вважали, що лад, за який вони борються, настане тоді, коли зреалізується можливість використовувати й розділяти всі земні скарби однією плановою централею. Під таким аспектом цілість Російської імперії на просторі шостої чи п'ятої частини земної кулі «вважались у них поступом до остаточної мети соціалізму. Зате готові були вони простити творцям такої цілоти всі злочини при її здобуванні і цементуванні та збереженні». Ось чому в їхніх очах визвольні рухи і боротьба поневолених народів затавровувалися як шовіністичний націоналізм чи реакційний сепаратизм... Особиста людяність і дипломатична чемність «веліли їм висловити мені своє співчуття щодо терпінь українського народу в його колоніяльній підлеглості Росії. Але водночас дораджували нам, українцям, шукати компромісу в співжитті з москалями й іншими народами Євразії без розривання цілоти імперії» (*Косаренко-Косаревич В. Українська Дипломатична місія до Скандинавії // Вісник ООЧСУ. — 1955. — Ч. 5. — С. 30*).

А хіба свої соціалісти були кращими? Хіба в Центральній

Раді, очолюваній соціалістами Грушевським і Виниченком, не вмерло гасло: «Хай живе вільна Україна в свободній Росії!»?

Хтось пішов слугувати великоросам, хтось подався до червоних...

Якщо з вуст окремих представників Української Держави чужинці не чули не тільки української мови, а й таких слів, як «Україна, українці, український» — замість них вони постійно вживали тільки назви «Малоросія, малороси, малоросійський», то хіба могли нас сприймати всерйоз ті, хто не хотів розбудови справжньої України?

Зустрічаючись у 1918 році в Стокгольмі з дипломатом Української Держави В. Косаренком-Косаревицем, колишній міністр закордонних справ Росії Микола Терещенко вважав за доцільне підкреслити своє «великоукраїнство» супроти «малоукраїнства» вихідця з Галичини. Але той відповів: «Тим сумніше, що ви, син Великої України, воліли служити інтересам чужої Росії, а служіння інтересам Вашої Великої і спільної Сторони України залишили нам, синам Малої Руси-України».

Збентежений такими словами, Терещенко почав виправдовуватися, мовляв, він є людиною широкого «польоту», а для такої навіть Велика Україна замала, і тому то він вибрав безмежність Російської імперії, яка включає також і Україну (*Косаренко-Косаревиц В. Українська Дипломатична Місія в Скандинавії // Вісник ООЧСУ. — 1954. — Ч. 4. — С. 22*).

Сумну спадщину залишили УНР і висланці гетьмана Скоропадського. Скажімо, посол УНР у Німеччині Микола Порш свідчив, що в Берліні «посольство було цілком незорганізоване, що воно не мало в своїм міродатнім складі нічого українського і було осередною точкою не української політики чи громадян, а виключно прибіжищем російської аристократії в роді бар. Розена, бар. Кнорінга, князя Лайхтенберга, Кочубея і т. д. Це все товариство трактувало Україну яко перехід для реставрації Росії...» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 26).

До стратегічних помилок української революції треба зарахувати й те, що її провід шукав головної підпори не в чітко вираженій волі свого народу, а в різних квазі-представниках чужинецького капіталу чи в тих, хто був на його службі. А всі чужі сили мріяли лише про визиск та розірвання України.

То ж не дивно, що народ став кидати свій провід та розпо-

чав боротися стихійно, відірвавшись від уряду. І виникали армії Махна, Зеленого, Григор'єва — але не відбулося боездатності української армії. То в одному, то в іншому регіоні України виникали трудові республіки — Гуляйпільська, Медвинська — але не утвердилася Українська.

То ж чи дивно, що розпорошена українська стихія зрештою була переможена?

Усе це разом і не дало тоді можливості Україні виконати «своє міжнародне завдання: бути огнищем справжнього демократизму серед народів Сходу і одною з підстав нормального економічного розвитку всієї Європи» (*там само.* — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 39).

Українцям залишилося тільки мучитися в здогадах: за що таке покарання нашої нації?

Хіба хоч раз колись не пустили в свою хату голодного? І хіба не нашими хлібом і сіллям відновлювали свої сили сусіди?

Імператив української державності

У найвідповідальніший момент українських національно-визвольних змагань 1917—1921 років демократична Європа і США відмовилися підтримати боротьбу за утвердження Української Народної Республіки. Якщо чехи могли, як виявилось, «спокійно здатися на чужі сили, які завжди допоможуть їм відзискати втрачену державну суверенність, то цього ніяк не можуть робити українці. Бо в існуванні самостійної чеської чи чехословацької держави, яка в'яже свободу рухів імперіалістичної Німеччини, заінтересовані і Франція, і Англія, і Америка, й тому вони все захищатимуть державну незалежність чехів, навіть якщо б ті про це не просили. В зовсім іншому положенні є Україна. Під враженням німецької і японської небезпеки та під впливом московських і польських теорій — західний світ все ще вважає, що для вдержання так званої рівноваги сил мусять існувати велика і сильна Росія та життєздатна Польща, які можуть бути сильними й життєздатними лише тоді, коли володітимуть даними частинами українських земель» (*Мірчук П. Українська визвольна справа і українська еміграція.* — Торонто, 1954. — С. 38).

Лише згодом Захід почав усвідомлювати, що «найважливішою справою європейської політики є справа українська». Ніх-

то вже, мовляв, не сумнівається й не сперечається, що чи буде самостійна українська держава. Неминучість цього була для всіх очевидна. Але всіх тривожили питання, як це станеться і що буде на другий день після сповіщення самостійності. З ким Україна піде? Своїм прилученням до тієї чи іншої групи держав Україна скріпить становище тієї групи в міжнародних відносинах і тим самим вплине на загальний напрямок міжнародної політики» (ЦДАВОВУ: Ф. 3865. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 41).

До речі, американський посол у Чехословаччині відверто заявив Голові Української Дипломатичної Місії в Празі Максиму Славинському: «...не думайте, що вас, українців, так легко визнати. Вас не 2 мільйони, а вас 30—40 мільйонів. Ви можете з'єднатися чи з турками, чи з кимсь іншим. Ви можете заснувати таку нову велику державу, про яку ми не можемо знати, де і з ким вона піде» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 119. — Арк. 13 зв.).

Однак, як виявилось, західні країни, розуміючи, що навколо української проблеми сплітається складний клубок протиріч, нерозв'язання якого загрожує порушенням європейського миру, не були тоді зацікавлені справжніми вимогами національно-визвольного руху в Україні, вони всі просто намагалися використати її економічні і соціальні можливості.

Відродження в цей період Української Народної Республіки та самостійне її існування могло повернути споконвічні загальнолюдські права як українському, так і десяткам інших народів. Проте західні держави не вбачали в цьому історичного феномену. Вражений сліпотою Заходу, Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра намагався ще раз розглумити йому значення нашої незалежності: «Всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загроженими, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахитного життя державних новотворів, з бувшої Росії організованих. Тільки повстання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її» (*Симон Петлюра.*

Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. I. — С. 319).

На жаль, до цього заклику Захід не прислухався. Задовольнившись тим, що замість втраченої внаслідок «советизації» східної частини європейського континенту було створено трансатлантичну спільноту, Захід заспокоївся, а відтак спочатку по суті не звертав уваги на долю східноєвропейських народів, насамперед українського.

Однак Симон Петлюра продовжував переконувати його в необхідності підтримки незалежної України. В одному з листів з Варшави від 13 травня 1921 року міністр закордонних справ УНР повідомляв: «Пан Головний Отаман інкогніто живе в Тарнові, там же Уряд і Рада Республіки. Офіційно в Польщі нас немає, але фактично державний український центр далі проводить свою організаційну роботу, котра безперечно приведе нас на українську територію, а тоді у всій силі стане перед Європою питання про піддержку нас. Але невеликої піддержки ми вимагаємо і тепер, принаймі для того, щоби не втратити організованих форм життя і принаймі з тої причини, що з упадком большевиків на Україні не буде ніякої іншої сили, окрім нас, котра могла б будувати нормальну Державу» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 171. — Арк. 25—25 зв.).

Саме тому, коли Захід пішов на співпрацю з більшовицькою Росією, визнавши маріонеткову харківську УСРР, то ні законний уряд УНР, ні політичні та громадські інституції, які на той час перебували в екзилі, не погодилися з ним. А члени Головної Ради Української партії соціалістів-федералістів, що перебували за кордоном, на своїй конференції ще 28—31 травня 1920 року у Відні, зокрема ухвалили: «Категорично заявляємо, що уряд Радянської України ніколи не був обраний українськими народними масами, що українські політичні партії стоять на ґрунті суверенності України, що українські комуністи також завжди були проти того російського большевицького уряду, який тримався на Україні тільки за допомогою російської окупаційної армії, в якій великий вплив мають бувші царські генерали і офіцери, вороги національної і соціальної волі українського народу, що сфера впливу цього уряду ніколи не поширювалась за межі деяких великих міст та залізничних станцій, що український народ безліч разів робив великі повстання проти цієї чужоземної влади і з великим успіхом

допомагав справжньому українському урядові в його боротьбі за суверенність України» (Воля. — Відень. — 1920. — Т. 2. — С. 312).

Конференція партії вважала, що «реальною гарантією будуччини всіх національних республік від Балтики до Чорного моря є утворення поміж ними військового і економічного Союзу, який при участі в ньому Польщі та Румунії був би тим муrom, що заступив би їх усіх в будуччині. Цей оборонний Союз допоміг би його членам в найскорший час добитися правного визнання суверенности та вступу в Лігу народів.

Стала організація цього союзу прискорила б установаження загального миру на сході Європи і буде гарантією того, що всі групи російського суспільства примиряться з фактом неможливості відбудування колишньої Росії, а через те всяка російська влада примушена буде підписати з ними сталі мирові договори.

Чорноморсько-балтійський союз мав би велике економічне значіння для всієї Європи і, не перетинаючи доріг між Сходом та Заходом, відіграє велику ролю у відродженні не тільки всіх східно-європейських держав, а також допоможе відновленню того нормального розвитку народного господарства, який існував до вибуху останньої кривавої війни» (*там само*).

Тож, перебуваючи вже у вигнанні, уряд Симона Петлюри намагався втілити ці задуми в життя. На засіданні Ради Міністрів УНР 30 березня 1921 року в Тарнові зазначалося: «Підтримуючи самостійність усіх окремих держав, що утворилися на терені Чорноморського району бувшої Росії, висловитись за користність утворення союзу цих держав» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 460. — Арк. 14).

Такі кроки Уряду УНР в екзилі за умов відсутності контролю над державною територією, звичайно, залишилися лише планами на майбутнє. Тим паче, що не було підтримки з боку Заходу.

Тільки згодом там зрозуміли, що така політика є неправильною, а тому поступово повернулися до проблеми України. Так, питання про майбутню самостійну Україну обговорювалося на зустрічі міністрів закордонних справ Франції та Німеччини у вересні 1926 року (*Макаренко О. Долаючи підступи світової реакції.* — К., 1964. — С. 20).

У жовтні 1929 року сенатором Коплендом у Конгрес США була внесена резолюція, яка закликала уряд визнати «уряд Ук-

раїнської Народної Республіки» (Шлепаков А. В роки зростання воєнної небезпеки. — К., 1963. — С. 7).

Навесні 1931 року депутат польського сейму Мілена Рудницька відвідала Англію, де зустрілася з 14 депутатами британського парламенту. Повернувшись до Львова, Рудницька висловила переконання, що Англія «сьогодні рахується з українцями як з державою, на яку лягає відповідальність за антикомуністичну війну» (там само. — С. 10).

А під час свого візиту до Польщі відомий діяч лейбористської партії, міністр Хью Дальтон зустрівся з керівниками українських організацій, де «йшлося навіть про посилку в Чорне море англійського військового флоту для моральної підтримки українських націоналістів» (там само. — С. 10).

На жаль, тоді своєрідну «підтримку» українцям висловили США — в той час, коли Україну морила голодом більшовицька Москва, Вашингтон визнав її за рівноправного партнера в міжнародних відносинах.

Справжня політична підтримка українцям була вкрай необхідна наприкінці 30-х років, коли почалося державне відродження на Закарпатті. «Ми, всі українці, — писала в ті дні відомий педагог і громадський діяч Софія Русова, — і емігранти, і мешканці рідних земель переживаємо в ці часи велике хвилювання: утиски проти нашого народу і в Польщі, і на Великій Україні доходять до неможливих ступенів, кров ллється, найкращі люди зникають. Тяжко живеться нашим братам також і в Румунії. І ось серед цієї ночі страждань блиснула зірка. Міжнародні відносини склались так, що Карпатська Україна, найменша частина великої соборної України, визволилася з-під чужого панування, має своє державне життя, свій рідний уряд. І гріє серце надія: почалось! Крок за кроком, одна земля за другою мусить визволитися і завдяки своїм власним зусиллям, і через цілий комплекс міжнародних інтересів, які скупчуються навкруги України» (ЦДАВОВУ: Ф. 3889. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 62).

Але визволення і Карпатської України не відбулося саме через зовнішні причини. Міністр закордонних справ Англії Галіфакс писав у жовтні 1938 року своєму представнику в Берліні Форбсу: «Карпатська Україна могла б бути трампліном для стрибка на Україну або початковим куточком для поширення

українського руху» (цит. за: *Шлепаков А.* В роки зростання воєнної небезпеки. — К., 1963. — С. 30).

І в створенні Карпатської України постійні конкуренти Німеччини — французи — побачили далекосяжні наміри Гітлера створити велику Україну, яка б стала житницею Німеччини (*Бомье Ж.* От Гитлера до Трумена. — М., 1951. — С. 28—29).

А міністр закордонних справ Франції Бонне в грудні 1938 року заявив якщо розгорнеться автономістський рух за створення незалежної Української республіки, то Франція збагне за собою свободу дій і вважатиме себе вільною від обов'язків за франко-радянським договором про взаємодопомогу від 1935 року (*Буве Ж., Гакон Ж.* Правда о 1939 годе. — М., 1955. — С. 37).

Тож відродження незалежної Української держави треба було готувати організованою працею свідомих патріотів і українських емігрантів. У такій праці була велика потреба, вважали справжні патріоти, «чи захопить нас історична година в Європі, чи в Америці, чи в Азії. Визволення України вже не тільки наша мрія, це справа найкоротшого часу. Але визволена Україна потребуватиме силу добрих працівників, чесних громадських діячів, щоб повернути їй здоров'я і добробут. Треба готуватися» (ЦДАВОВУ: Ф. 3889. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 62).

Українці готувалися. Але через нерозуміння Заходом їхніх державницьких прагнень вони змушені були звернутися за допомогою до того, хто певною мірою підтримав їх у 1918 році, — до Німеччини.

Що стосується Англії та Франції, то їхня політика була досить оригінальною. Англійські експерти тоді визнали, що «британський і французький уряди в 1917 заgravали з українським питанням і попекли собі пальці» (цит. за: Національна трибуна. — 1987. — 1 листопада).

Після такої оцінки англійський експерт пропонував: «Я підтримую роблення клопотів росіянам тією українською справою, але не безпосередніми заходами, а посередньо через поляків» (там само).

У донесенні від листопада 1939 року з англійського посольства при польському уряді у Франції була стверджена лінія, що «українську справу треба ладнати через поляків», крім того, зазначено: «Український національний рух має коріння, що ніякі заходи, навіть з боку Москви, не знищать його на доб-

ре, але правдоподібно він не є достатньо розвинений для здійснення (своїх постулатів) раніше як за дальші дві чи три генерації» (там само).

Тож українцям залишалося покладатися тільки на Німеччину. Але вона вже була не тією, кайзерівською, а — гітлерівською, зовсім з іншими планами, в яких для нас не було самостійницького шляху розвитку. Підтримка проекту незалежної України була для нацистів лише тактичним ходом, за допомогою якого вони хотіли використати ще одну козирну карту. Навіть американський посол у Москві Дрекслер Бідл стверджував у своєму донесенні до Президента США про «розігрування Берліном «Великої України»... як тактичного маневру» (*там само*).

Світ розумів, як Гітлер хоче розіграти українську карту, але ніхто з сильних держав не пройнявся українським питанням, не поставив за мету усвідомити його значення.

Проте, незважаючи на це, українські державницькі заходи розвивалися до початку Другої світової війни. А їхній збройний етап у цей період мав свою окрему закономірність, свої цілі, які виходили далеко за плани воюючих великих держав.

І якщо останні вже роками відбудовували знищені війною свої країни і творили новий лад на руїнах старої, розваленої війною державно-політичної рівноваги, то українські збройні сили та Українська Головна Визвольна Рада як їх керівна політична надбудова продовжували збройну боротьбу й політичну діяльність, чим підкреслили, що «вислід війни їх не вдовольняє, і вони будуть далі змагати всіма їм доступними і цілеспрямованими заходами до зближення здійснення державних постулатів українського народу» (Національна трибуна. — 1987. — 25 жовтня).

Так, поки що воюючи наодинці, підпільна Україна могла знайти розуміння тільки в свого народу, саме до нього вона могла звертатися, щоб на власних традиціях, власною силою боротися за своє: «Революційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917 — 1918 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що тебе віками поневолювали, храм Волі — Українську Державу!

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіма землями України. Рев Славути-Дніпра, прибій чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та по-

ліських лісів зливалися в одну симфонію і співали радісну пісню Перемоги Волі. Віковічні Твої вороги зруйнували Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі як священну Ідею предків» (Літопис УПА. — Львів, 1992. — Т. 8. — С. 38).

Представників українства ні в Тегеран, ні в Ялту, зрозуміло, не покликано. Там сильні світу того вирішували без українців. Там за них виступав... Сталін. Це він, погоджуючись віддати полякам такі українські землі, як Лемківщину, Надсяння, Холмщину й Підляшшя, на вимогу Черчилля поділитися ще й східною Галичиною, зокрема, Львовом, загнав того в куток ось такою тирадою: «Лінія Керзона — це лінія Керзона, Клемансо й американців, що брали участь в конференціях з років 1918 і 1919. Росія там запрошена не була й участі в них не брала... А тепер деякі особи хотіли, щоб ми були меншими росіянами, як були Керзон і Клемансо... Ви хочете нас покрити встидом. І справді, що скажуть мені білоруси й українці? Неможливо мені прийняти цієї позиції, коли я хочу глянути людям в очі після мого повороту до Москви» (цит. за: *Книги 3. Під знаком тривожного майбутнього.* — Чикаго, 1951. — С. 7).

Так, Друга світова війна не виправдала сподівань, які українці покладали на неї в справі відродження власної державності на рідній землі. Крім того, великі втрати населення під час бойових дій доповнилися вивезенням значної кількості нашої людності: одних на схід, інших — на захід. А після звільнення наших етнічних земель від гітлерівської окупації сотні тисяч українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини були примусово переселені до Радянської України, багатьом з них шлях стелився аж до Сибіру...

Чи хвилювало це великі держави, котрі себе виставляли за зразок цивілізації?

Американський представник на конференції в Сан-Франциско, де закладалися підвалини ООН, під час розмови з делегацією УККА сказав українській громаді своєї країни, що, мовляв, «ЗСА мусять у першу чергу дбати про приязне ладнання з ССРСР». Українців, котрі, викриваючи тиранію більшовицької імперії, вказували на США як на ідеал свободи і демократії, авангард у боротьбі за права поневолених народів, шокували і пізніші заяви держсекретаря Вашингтона Діна Раска, що відмовився підтримати ідею самостійності України, по-

силаючись на те, що вона є складовою частиною Радянського Союзу (Національна трибуна. — 1987. — 15 листопада).

Тоді, згадував один із чільних активістів ОУН Ярослав Гайвас, «як і перед тим, як і пізніше, потвердилося, що західні політичні чинники не розуміють проблем Східної Європи й що ще треба багато зусиль та багато поразок для Заходу, щоб його провідні діячі змінили свої традиційні міркування» (Гайвас Я. Коли кінчалася епоха. — Чикаго, 1964. — С. 126).

Український народ на своїй рідній землі не мав можливості вільно висловлювати свою волю. Але він не залишався зовсім безборонним у світі. Українська еміграція боронила його права, вона стала справжнім виразником його волі.

Довголітній Президент Української Народної Республіки в екзилі Андрій Лівницький незадовго перед смертю записав у своєму заповіті:

«Я відчуваю, що в скорому часі доведеться мені відійти з цього світу. Найбільше прикро, що ані мені, ані мійому Незабутньому Зверхникові Симонові Петлюрі не судилося дочекатися вільної України...

Українське громадянство на чужині закликаю об'єднаними зусиллями проводити визвольну акцію, а Українському Народові на Батьківщині бажаю сил та витривалости у його героїчній боротьбі з лютим ворогом.

Вірою, що з Божою поміччю Український Народ переможе і здобуде свою Самостійну і Соборну, Народноправну Державу» (цит. за: Десятилітній шлях. — Торонто, 1958. — С. 53).

Центральна Управа Організації Українок Канади, наприклад, закликала всіх українців, восени 1945 року: «...Сьогодні настала для українців національна тривога. Сьогодні мільйонам наших рідних загрожують муки і смерть! Загрожено всім цім нашим рідним на українських землях і на чужині, в Європі. Першим ми не можемо допомогти, але другим можемо!.. Годі нам сьогодні роздумувати, чи наш голос заважить і вирятує наших рідних, яких Совети за всяку ціну наважилися забрати в свої руки. Нашим обов'язком є піднести рішучий голос, боронити їх перед висилкою під Совети проти їх волі» (цит. за: На службі рідного народу. Ювілейний збірник Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від дня заснування (1930—1955). — Вінніпег, 1955. — С. 113).

Ще в міжвоєнний період українська еміграція зробила так,

що ніхто не смів сказати, що українська нація другорядна. Вона вже в 20-х роках ХХ ст. «1) дала велику освіту тисячам українських селянських і робітничих синів з усіх українських селянських земель, 2) дала середню і нижчу освіту так само тисячам селян і робітницьких синів, що як вояки української армії попали на еміграцію, 3) склала, написала й видала сотні книг для високої фахової й політичної освіти, 4) своєю критикою насильств над українським народом розкрила світові очі на дійсне становище його під різними окупаціями, виявила злочинства всіх окупантів української землі, як червоних, так і чорних» (ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 150. — Арк. 76).

Звичайно, з гіркою констатували тоді українці, чому Захід з такою впертістю боронить цілість московської червоної імперії, тоді коли він сам у себе усунув колоніалізм? Чому західна преса присвячує багато місця долі якогось племені в Африці чи Полінезії, натомість запряглися в мовчанці про долю великої європейської української нації?

Та лише тоді, коли США виявилися від визнаної ними радянської імперії на відстані ядерного удару, за океаном зрозуміли, що припустилися помилки, не підтримавши свого часу УНР. І оскільки за прогнозами американських аналітиків виходило, що «ще не вмерла Україна», носії ідеї відродження незалежної і соборної України почали одержувати підтримку. В 1952 році у Вашингтоні вийшла брошура «Неросійські нації в СРСР», в якій значною мірою на прикладі України висловлювалася точка зору США на питання про політику національного визволення народів Радянського Союзу. Вона була надрукована також як додаток до протоколів Конгресу з переднім словом Льва Добрянського, яке сенатор Мак-Магон назвав «дуже компетентним зверненням» (Центральний державний архів громадських об'єднань України — ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4127. — С. 265).

На п'ятому з'їзді Українського Конгресового Комітету Америки в липні 1952 року з привітанням виступив Секретар внутрішніх справ Оскар Л. Чепмен, в якому, зокрема, зазначалося: «Я особливо щасливий з огляду на ту обставину, що датою відкриття свого з'їзду ви вибрали Американський день незалежності. Велика місія Дня незалежності полягає в тому, що він вселяє надію всім пригнобленим народам в усіх країнах

і нагадує, що гніт тиранії не може тривати вічно» (*там само.* — Арк. 245).

Оцінюючи цей виступ, сенатор від штату Мічіган Блер Муді підкреслив: «Секретар Чепмен повторив перестороги, з якими звертався до нас президент Вільсон у 1919 році, застереження, які ми забули, в результаті чого світ став на неминучу дорогу, що привела до другої світової війни. Це повинно змусити нас звернути увагу на доведені часом принципи, проголошені Вільсоном, оскільки в них ми знайдемо ключ до справедливого і міцного миру» (*там само.* — Арк. 244).

Так, з початку 50-х років у Конгресі США питання про відродження Української самостійної державності постає дедалі частіше. Велика увага українському питанню була присвячена у зв'язку з 40-річчям проголошення Української Народної Республіки. У Протоколах Конгресу публікуються резолюції, де прямо заявляється: «Перед лицем усього вільного світу ми звинувачуємо Росію по відношенню до нашої (української. — В.С.) нації» (*там само.* — Спр. 4782. — Арк. 270).

В архівних фондах зберігся навіть спеціальний огляд матеріалів, опублікованих в офіційному органі Конгресу США «Конгрешнл рекорд» за червень і липень 1958 року під заголовком «Публікації проти Радянської України» (*там само.* — Арк. 264 — 176).

22 січня 1961 року в США широко відзначили 43-тю річницю проголошення УНР. Стенограма засідань сенату і палати представників конгресу США засвідчує, що на них виступили сенатори Янг, Додд, Кейз, Вільямс, Джексон, Прохсмір, а також 12 членів палати представників конгресу. Один із них, Боу, сказав: «У зв'язку з (річницею) незалежності України ми заявляємо, що готові присвятити себе відновленню свободи і самовизначенню для всіх тих, хто зараз страждає за залізним занавісом червоної тиранії» (*там само.* — Спр. 5292. — Арк. 76).

У ті роки національно-визвольні змагання українців відчували підтримку прем'єр-міністра Канади Дж. Діфенбейкера. Скажімо, в грудні 1961 року він зібрав редакторів українських газет і обговорював з ними «питання підготовки та розгортання кампанії проти так званого «червоного імперіалізму» (*там само.* — Спр. 5563. — Арк. 14). Так йдеться в донесенні радянських дипломатів. А без сторонніх втручань і коментарів по-іншому звучали слова Діфенбейкера на відкритті пам'ятника Та-

расові Шевченку в Марлборо 9 липня 1961 року: «Я кажу до п. Хрущова: дайте Україні та іншим підкореним країнам право вільних виборів, щоб вони могли вибирати собі такі уряди, які народи бажають» (*там само.* — Спр. 5397 — Арк. 143).

У 60-х роках зарубіжна преса дедалі частіше ставить під сумнів існування УРСР та БРСР як суверенних держав, на її сторінках постійно порушується питання про правомірність їх членства в ООН. Як доповідало МЗС УРСР до ЦК КПУ 16 червня 1970 року, «з злісними нападками на суверенітет України і Білорусії виступила недавно французька буржуазна газета «Фігаро». А в червні минулого року західнонімецький журнал «Verenigte Nation» (№69, 1969) опублікував статтю Вальтера Швенка «Членство Білорусії й України в ООН», в якій переслідувалася мета поставити під сумнів суверенітет Української РСР і правомірність її членства в Організації Об'єднаних Націй» (*там само.* — Оп. 25. — Спр. 432. — Арк. 4).

За повідомленням Постійного представництва УРСР при ООН, напередодні 22 січня 1972 року «в ряді міст США делегації місцевих відділень УККА відвідали губернаторів штатів і мерів міст і домоглися підписання прокламацій про оголошення 22 січня «Днем української незалежності». Зокрема, такі прокламації були підписані губернаторами штатів: Нью-Йорк, Північна Дакота, Пенсильванія, Коннектикут, Арізона, Массачусетс та мерами міст: Нью-Йорк, Філадельфія, Клівленд, Чикаго, Джерсі сіті, Гартфорд, Аллектовн, Бетлегем, Кліфтон, Йонкерс та інших... В ряді міст на будинках міських ратуш було вивішено жовто-блакитні прапори. Проведення цих заходів, як повідомляли газети «Свобода» і «Америка», широко висвітлювалось в місцевій пресі» (*там само.* — Спр. 742. — Арк. 3—4).

Значно посилювався інтерес до України за океаном у зв'язку з арештами в 1972 році української інтелігенції, на захист якої піднялися всі демократичні сили. Наступного року увагу до України посилювало відзначення в усьому світі 40-річчя штучного голоду в УРСР в 1932—1933 роках. З цього приводу конгресмен Джон Р. Рарік виступив у палаті представників 21 березня 1973 року з доповіддю «Продаж зерна Радянському Союзу Сполученими Штатами та великий голод на Україні». Він, зокрема, заявив: «ті, хто представляє Україну на міжнародній арені, хто вирішує її внутрішню політику, є, по суті, ворогами українського народу» і зробив висновок про «неправомірність

нинішнього уряду Української РСР представляти народ України» (*там само.* — Спр. 920. — Арк. 95, 97).

З приходом до влади в США Рональда Рейгана підтримка українських національно-визвольних змагань посилилася. Значною мірою це пояснювалося, що в передвибірній команді останнього велику роль відігравав відомий українець Лев Добрянський. 10 березня 1982 року, виступаючи на церемонії проголошення президентом США Дня Афганістану, віце-президент Джордж Буш заявив, що Сполучені Штати «не забувають про становище пригнічених націй у Східній Європі, від балтійських країн до України і Узбекистану».

У своєму виступі на з'їзді Українського національного союзу 28 травня 1982 року Буш запевнив українців, що «вони також не забуді», і закінчив промову словами «Ще не вмерла Україна» (*Зеркало недели.* — 1996. — 2 березня).

Така поведінка вищих посадових осіб Заходу розцінювалася у Радянському Союзі як заохочення антирадянських акцій, що були на руку українським націоналістам. Тим, хто за підтримки Заходу тепер, наприкінці ХХ століття, вірив у можливість відродження Української Самостійної Соборної Держави.

Але цих своїх слів Буш-старший злякався, коли 24 серпня 1991 року наша Верховна Рада проголосила Акт про державну незалежність. На догоду Москві він почав агітувати вже вільну Україну не відділятися від Росії...

Великим державам світу 25 серпня 1991 року не вистачило мужності визнати незалежну Україну за собі рівну, вони все ще не усвідомлювали вічний феномен українства.

Усі вони, а слабші за ними, чекали на Всеукраїнський референдум. Не всі, очевидно, сподівалися на державне подвижництво українців. Насамперед, наші північні сусіди. У Москві і досі не можуть зрозуміти, що, докладаючи величезних зусиль для втримання України у сфері свого впливу, таким чином виснажують саму Росію, що прискорює її розпад як імперії і прирікає власний народ на зубожіння й деградацію.

Не усвідомлюючи цього, звідти вже через два дні після проголошення нашої незалежності прилетіли такі візитери, як Собчак та Рущкой з територіальними претензіями, якщо ми посміємо вийти з СРСР...

На жаль, у Росії, крім вдови Андрія Сахарова Олени Боннер та історика Юрія Афанасьєва, а за кордоном — Володимира Бу-

ковського, людей, зрештою, не причетних до будь-яких владних структур, ніхто не опротестував ні слівцем цих імперських претензій до України. Навпаки, ці проімперські тенденції підтримували та нагнітали і собчаки з поповими з демократичного блоку, і їхні противники з авторитарно-консервативного.

Таким чином, з'ясувалося виразно й однозначно, що «не кожний російський антикомуніст — демократ, і не кожний антикомуніст і російський демократ є антиімперіалістом... І мимоволі спадають на думку слова Антона Денікіна, який писав у своїй праці «Світові події і російське питання», що ніколи, очевидно, ніколи ніяка Росія — авторитарна чи демократична, республіканська чи монархічна — не допустить відторгнення (відірвання) України» (Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. — Львів, 1995. — С. 110).

І це закономірно, оскільки специфічною рисою Російської імперії є те, вважає французький дослідник Жак Рупнік, що вона розширювала свої кордони протягом кількох століть, а тому розмежування між національною державою та імперією, як розуміють його на Заході, до Росії застосувати не можна. Ключовим питанням у дискусіях щодо майбутнього Європи є питання про розуміння цього значення у постімперській Росії. На Заході цього часто не розуміють, оскільки деколонізацію не без труднощів пережила не одна західна демократія, однак зрештою Британія без Індії залишилась Британією, а Франція без Алжиру залишилась Францією (Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вісник інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — К., 2000. — Вип. 19. — Част. I. — С. 27).

Але, продовжує цей автор, «що таке Росія без імперії? Що таке Росія без Києва — і досі залишається відкритим питання для росіян. Наскільки відкрите це питання для українців, маєте сказати ви» (там само. — С. 27).

Ось чому й донині залишаються актуальними слова видатного російського історика Василя Ключевського, котрий ще на початку ХХ століття писав, що Росія — це країна, яка колонізувала сама себе.

А відтак справедливою є думка, що «визнання Росією незалежної України не було наслідком повної органічно щирої добротворної переорієнтації російської політики і її зовнішньополітичної концепції стосовно України, а лише результатом загаль-

ної кризи і послаблення Росії після розвалу СРСР, про що свідчать також міжнаціональні ускладнення всередині самої Росії. Адже не випадково дехто не виключає розвалу й самої Росії» (*Камінський А.* Вступ до міжнародних відносин. — С. 112).

Це — перший фактор. А другий — тверда позиція українського народу, який виявив її 1 грудня 1991 р. на референдумі, та позиція уряду Л. Кравчука щодо так званої концепції оновленого Союзу суверенних республік.

І нарешті, не можна, очевидно, недооцінювати третього фактора — певної частини демократичного російського владного політикуму, який є тим чинником, котрий сприяє реальній оцінці теперішньої ситуації в Росії та Україні і відповідно впливає на гальмування крайніх агресивних імперських авантур стосовно України, розуміючи, що вони призвели б насамперед до руїни самої Росії.

Якби хоч на такому рівні усвідомлювали Україну всі західні політики, її становлення було б набагато швидшим. Але вони ще не усвідомлюють тієї ролі в світовому процесі, яку історія відводить Україні. Так, відомий американський дипломат і політик Джеймс Гудбі вважає, що «ключем до стабільного миру неминуче є взаємовідносини між Сполученими Штатами, Росією і Європейським Союзом. Центральне місце в цій справі займають прихильність Росії демократії і глибокі розходження між Росією і Заходом з різних питань» (*Гудби Д.* Неразделенная Европа. Новая логика мира в американо-российских отношениях. — М., 2000 — С. 294).

Про Україну, як бачимо, немає ніякої згадки. Як і 80 років тому. І тоді, і нині великі держави, у відповідний час зробивши демократичні реверанси, розпочали новий переділ сфер впливу. А на них дивляться слабші... Чи ж треба тоді дивуватися, що вчора Польща, заявляючи, що «без незалежної України не може бути незалежної Польщі», а відтак відмовляючись спочатку будувати по своїй території в обхід України газопровід, сьогодні вже іншої думки: погоджуючись на прокладання в себе російської труби, поляки висловлюються за врахування українських інтересів. Це щось нагадує події 80-річної давності. Зламавши тоді слово, дане Україні, Пінсудський підписав з Москвою новий договір (Ленін погодився відступити йому більшу частину українських земель), а після того сказав приголомшеним українцям: «Вибачаємось...»

Невже на Заході знову забули, де розбивалися хвилі азіатської орди, хто рятував Європу від страшних спустошень протягом тисячоліть, прирікаючи себе на постійні виснаження, що не давали їй досі не дають українцям підвестися з колін? Можливо, Європа думає, що ось цей український вал перед східним натиском і надалі вистоїть неукріпленим?

Чому ж Захід не усвідомлює України? Можливо й тому, що ми самі не усвідомлюємо її, насамперед кожен у собі. І це стало зрозумілим уже 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада України, щойно проголосувавши за Акт про державну незалежність, не змогла утвердити символи самостійності.

Як тільки впала комуністична система, провідні кола українства постали перед дилемою нового державного управління та підпорядкування йому всього життя свого народу. І тут виявилось, що творці самостійницьких мрій, котрі виховувалися в підпіллі, втілили в себе руйнуючі комуністичну систему принципи, а тому надалі в їхню діяльність, так би мовити рефлексивно, неусвідомлено проник руйнівницький елемент, опозиційний, здавалося б тепер уже своєму державному проводу. Вони не подумали над тим, як народ утримати біля себе, а той звик вже за багато років до «своєї» влади. І трапилося так, що народ пішов за гаслами націоналістів, але він не зумів звільнитися з таких обіймів комуністичної номенклатури.

Зрозуміло, що за таких обставин повторилася ситуація, яка склалася в Україні після Лютневої революції 1917 року: «патент на державне керівництво так і продовжував залишатися в руках соціалістичних партій» (ЦДАВОВУ: Ф. 4018. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 2).

А потім така наша нова стара влада, злякавшись української стихії 1 грудня 1991 року, відмовилася здійснити бажання мільйонів громадян творити справді незалежну Україну. Тій українській новій старій владі, що змінила в тих же приміщеннях червоні прапори на синьо-жовті, а портрети Леніна — на Шевченка, було боязко братися до самостійної праці — самостійно ухвалювати рішення від імені свого народу і водночас брати на себе відповідальність перед ним і прийдешніми поколіннями. Але й іншої владної еліти в нас не було. Хіба вже забулося, скільки нас, свідомих, знищено за українство репресіями, голодоморами, «сибірами неісходимими»?

Так, у серпні 1991 року іншої владної еліти в нас не було.

А ті паростки нової, що піднялися за синьо-жовтим прапором, приморозило після невеликої відлиги-ейфорії, що трапилась на початку 1992-го. Очевидно, якби тодішній Президент Леонід Кравчук призначив би багатьох інших своїх представників в областях, містах і районах, насамперед національно свідомих господарників, а не всю стару гвардію... Я переконаний, що більшість з неї змирилася тоді з своєю новою роллю — керувати на тих самих посадах уже в незалежній Україні, і згодилася працювати для неї. Але керувати в демократичній державі — це не бути передавачем команди згори... А вони, крім комунізму російського зразка й боротьби проти справжніх українських патріотів, нічого нового робити не вміють.

Природно, що саме така влада могла постановою Кабміну 1994 року прирівняти учасників каральних акцій проти патріотів України в 1944—1955 роках до героїв війни з гітлерівськими окупантами, а тих, хто боровся за волю своєї землі, — зневажає аж донині. Ми промовчали...

Але, де ж тоді, зрештою, наша національно свідома еліта?

Де її жертвність? Чому вона змирилася з тим, що символи тоталітарного імперського режиму і донині збережені у назвах вулиць і населених пунктів, у пам'ятниках ворогам української незалежності та катам нашого народу? Чому і далі не скрізь вшановано пам'ять безвинно замучених, а їхні кати не названі поіменно. Тож вони і далі хизуються своїми «подвигами» і не тільки без каяття отримують державні пенсії вже від незалежної України, а й продовжують її ненавидіти. Як і в повоєнні роки, коли брали участь у «великому полюванні» на оунівців, чи коли в 60—70-ті відправляли до Сибіру за любов до України.

А де правова оцінка трьох штучних голодоморів в Україні у ХХ столітті? Чи відмахнемося від цього, як і від побиття похоронної процесії під час прощання з Патріархом Володимирем?

Можливо, вся справа в тому, що з приходом у «владу» — чи до Верховної Ради, чи в урядові структури — наші «патріоти» дуже швидко звикають до всіляких благ, до того комфорту, що притаманний сьгоднішній українській владі і так різко контрастує з реальним життям простого народу.

Чи не це є причиною нашого збайдужіння, втрати масами історичної пам'яті, а відтак і набуття власної меншовартості.

Від того, якою буде наша постава, вже від першого дня від-родження Української держави мали б добре задуматися і провідники національно-визвольного руху. Як у 1941 році ОУН, хтось мав би підготувати новітні своєрідні напрямні інструкції, як перебирати владу. Цього не було зроблено, тож і гекачепістський путч, і вимушене острахом суду голосування комуністичних депутатів за Акт проголошення державної незалежності України заскочив зненацька будівничих новітньої України наприкінці ХХ століття.

Але найболючішою трагедією виявилось те, що нова влада відмовилася від об'єднання всього суспільства навколо національної ідеї. Заявивши про те, що національна ідея не спрацювала, вона відсахнула мільйони українців від участі в розбудові власної держави. І трапилося те, що і в 1941 році, коли поважні громадяни, які ще донедавна входили до складу Українського Державного Правління, хоч і не були українськими націоналістами, почали бокувати від ОУН. Свою поведінку тоді пояснювали страхом перед гітлерівськими арештами.

Кого сьогодні бояться українці в незалежній Україні? Чому про утвердження власної держави мають думати тільки українські (в класичному розумінні цього слова) націоналісти?

Не мала чіткої програми розбудови нової України, узгодженої з реальними настроями широкої маси, й українська політична еміграція. Бо ж не з'явилось викладу надійного, чіткого плану, про реальність якого треба було б заздалегідь подбати, звіривши його економічні аспекти з конкретними сподіваннями всіх тих, хто зараховувався до громадян нової України.

Хіба міг бути втілений до життя план, придуманий гарячими головами за океаном про «переселення московської людности туди, звідки вона в Україну прийшла», оскільки саме з розв'язанням цієї проблеми хтось «мав претензії на передову роль у відбудові української державности і в розбудові української нації» (*Книги 3. Під знаком тривожного майбутнього.* — С. 32).

Одержавши повідомлення про Акт 24 серпня 1991 року, західна діаспора не усвідомила, яка Україна стала самостійною, з яким світоглядом, правовим полем, традиціями економічних стосунків. Замість усвідомлення українських реалій представники західної діаспори кинулися допомогати будувати нову Україну, приміряючи її обриси під мірки передової цивілізації.

Скажімо, після узаконення Акта проголошення державної незалежності України одразу ж почалася агітація за повернення землі селянам саме в той час, коли хлібороби розгубилися від адміністрування Горбачова, яке вже розвалило сільськогосподарське виробництво. Бо пропозиція щодо ліквідації колгоспної системи і повороту до приватної власності на землю гарно виглядала в теоретичних викладах, а як самі селяни — після стількох років обезземелення їх — сприймуть насправді таку реформу? Хто з ними в різних регіонах щойно відродженої держави сів за стіл і побалакав по-житейськи, вловлюючи найтонші душевні коливання?

Чи врахував хтось реакцію отого колгоспного активу, який дуже скептично поставився до таких новацій, оскільки втрачав за таких умов безборонне користуватися працею інших?

Очевидно, якби наші земляки із-за океану могли б приїхати, скажімо, в Галичину, звідки йшов найпотужніший державотворчий процес, і власним прикладом, зрештою жертівністю вояка УПА, котрий до середини 50-х років минулого століття в безвиході продовжував боротьбу за Україну, показали, як можна, не зважаючи на всілякі перешкоди, господарювати на українській землі, то це мало б великий розголос по всіх наших теренах. Тоді б за цим прикладом потягнулися і селяни на сході України. Тоді б не мали успіху на селі гасла комуністів про «переваги» колгоспної системи, що дає останнім ще багато голосів на виборах.

Так, діаспора нам допомагала і допомагає, скільки може. Але, на жаль, не змогла вона допомогти нам у здійсненні на її власному прикладі 2–3 показових проектів у сільськогосподарському виробництві, бо чорнозем — то ще не усвідомлене наше багатство на майбутнє. Саме на таких прикладах ми ще не переконалися, що нам може дати українське море, українські шляхи, український космос...

Я не хочу звинувачувати в нереальному усвідомленні нинішньої України представників західної діаспори. Зрозуміло, той, хто понад півстоліття вимушено покинув Україну, той уже не повернеться таким самим до неї. Абсолютна більшість українців, відчувши тут на собі безправ'я і нужду, не може, звичайно, відмовлятися від тих благ цивілізації, що дає західний світ. Такий українець уже не так усвідомлює Україну, як це усві-

домлюємо ми — ті, хто назавжди приречений долею йти слідами предків.

Трагедія українського народу полягає в тому, зазначав свого часу Микита Шаповал, що «історично він зіпхнутий на найнижчий рівень соціальної будови, яка стоїть на укр. землях. Механізм суспільних відносин при тім такий, що, будучи підпорядкований вищим класам чужих націй, укр. народ найменше одержує матеріальних і культурних цінностей, що виробляються в суспільному процесі, а тому він найбідніший матеріально і найбідніший духовно, цебто не усвідомлює причин своєї бідності» (ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 23).

Щоб наша держава була, писав 1 жовтня 1928 року відомий український громадсько-політичний діяч Никифор Григор'єв, «треба щоб вона була в руках українського народу, а український народ в масі своїй бідний, працюючий. Отже, щоб йому мати свою державу, йому нічого не залишається, як самому почати ту державу творити і тримати її в своїх руках, а для того він мусить бути не менше освічений, ніж його противники... для створення держави потрібно, щоб селяни й робітники уміли не тільки кричати, галасувати, сваритися, лаятися, а й робити всі державні справи. Тому треба дати їм найшвидше найбільшу освіту. Темний не може ані визволитися, ані самостійно жити. Вільно й самостійно жити може тільки освічений...» (*там само.* — Спр. 150. — Арк. 76 зв.).

Серед багатьох заповітів і дороговказів, які Симон Петлюра залишив у спадщину українській нації, на головне місце висувається яскраво підкреслена вимога пріоритету державності над партійністю, загальнонаціональних інтересів над класовими, груповими і партійними.

Цей пріоритет державності над партійністю Симон Петлюра вважав «як категоричний імператив, як одну з головних умовин нашого державного будівництва».

То чого ж ще чекати? Аж доки сусіди підпалять нашу хату, а ми опинимось у вогні? Хто нас приспав?

Невже ми забули, що в наших жилах тече кров тих, хто завжди чув передсмертний заклик України і йшов на її порятунк?

Вступивши в нове тисячоліття, українці, як і всі інші народи, поряд з усвідомленням відповідальності за долю всієї планети мусять задуматися і над власною роллю у всесвітньому ін-

телектуальному рухові. Чи повинні вони — і до цього їх підштовхують — перейматися, за словами Софії Русової, чужими придбаннями, переодягатися в нові чужоземні шати, чи навпаки, — як і кожна нація — мають право і обов'язок використовувати свої, ними утворені культурні скарби, а всяке чуже вбрання обережно переробляти на свій власний смак і міру» (*там само.* — Ф. 3889. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 1).

А тому маємо пам'ятати: в основі розбудови Української держави категоричним імперативом має бути власна політична зрілість нашого народу, яка мусить бути помножена на моральну силу, твердий національний дух і наполегливу боротьбу за утвердження власної національної ідеї.

У свідомості нинішнього українця нагромаджено потужну енергію великих поривів предків. Їх треба розбудити, а відтак подати всім доказ, що немає сили, здатної нас задушити.

Лише тоді нас змушений буде усвідомити світ...

Дмитро Будков

Міжнародно-інформаційна діяльність УСРР (1917–1923 рр.)

Директор Українського центру міжнародної освіти Українського фонду культури. Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка, викладав в Донецькому університеті. Наукові інтереси — історія становлення системи міжнародного інформування в Україні.

Розвиток міжнародно-політичних зв'язків та відповідного апарату їх здійснення українською радянською державою мав низку особливостей, які впливали із специфіки її статусу (насамперед — ступеня формального і реального суверенітету), зовнішніх та військово-політичних умов її існування, характеру взаємовідносин з Радянською Росією.

У звіті Народного Комісаріату закордонних справ (НКЗС) УСРР до 5-ї річниці Жовтневої революції (1922 р.) подавалася така періодизація історії зовнішньої політики перших років існування української радянської держави:

1-й етап, з кінця 1917 р. до жовтня 1920 р., тобто період від проголошення радянської республіки до підписання прелімінарної (попередньої) мирної угоди РРСФР та УСРР з Польщею;

2-й етап, з кінця 1920 р. до травня 1922 р., коли відбувалася стабілізація міжнародного становища УСРР та встановлення фактичних відносин (підписання угод) з рядом іноземних держав;

3-й етап, з травня 1920 р., розвиток тенденції до визнання УСРР «де-юре» іноземними державами¹.

Зауважимо, що кінцевою датою існування самостійної зовнішньої політики та міжнародного відомства УСРР можна вважати 20 вересня 1923 р., коли виходить Постанова ВУЦВК УСРР «Про перетворення Центральних Закладів», згідно з якою НКЗС УСРР перетворювався на Управління Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні з передачею йому всіх справ і майна, а дипломатичні та консульські заклади УСРР (з 5 серпня) зливалися з відповідними установами Радянського Союзу².

Зовнішньополітична діяльність УСРР у перший із окреслених періодів відбувалася за умов повної міжнародної ізоляції Радянської України, епізодичності існування радянської влади на території України в цілому або на певній її частині. Вона проводилася здебільшого в рамках зовнішньополітичних акцій Радянської Росії і не мала виразного самостійного характеру.

Після проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад (11–12 грудня 1917 р.) Радянської республіки в Україні, 17 грудня у Харкові створюється перший уряд української радянської держави — Народний секретаріат (НС). У його першому складі було відсутнє міжнародне відомство. Принципові питання зовнішньополітичного характеру вирішувалися безпосередньо Центральним Виконавчим Комітетом (ЦВК) Рад України та урядом, а питання щодо іноземних громадян в Україні — Народним секретаріатом міжнаціональних справ³.

Відсутність відомства зовнішніх зносин зайвий раз підкреслило статус радянської української держави як федеративної частини РРСФР, якого дотримувалося керівництво Радянської України. Перший прояв зовнішньополітичної активності Радянської України був пов'язаний із тактикою дипломатії РРСФР на переговорах з Центральними державами у Бресті, яка, зокрема, передбачала невизнання УНР учасницею переговорів. Натомість роль легітимного українського уряду мала відігравати делегація ЦВК та НС Радянської України. 12 січня 1918 р. ЦВК України ухвалив рішення надіслати до Бреста делегацію у складі голови Президії ЦВК Є.Медведева та народних секретарів В.Затонського і В.Шахрая. Вони мали діяти у складі делегації Радянської Росії⁴.

Після підписання РРСФР Брестської угоди постало питання про вихід Радянської України зі складу радянської федера-

ції. В рамках оформлення суверенітету України на засіданні Народного секретаріату у Полтаві 6 березня 1918 р. було створено Народний секретаріат закордонних справ на чолі з М.Скрипником⁵. Існував він у складі Тимчасового робітничо-селянського уряду, сформованого у м.Суджа Курської губернії 28 листопада 1918 р.

У ході просування радянських військ у війні з Директорією на початку 1919 р. та поступового переходу значної частини території України під контроль радянської влади, 29 січня 1919 р. у Харкові відбувається реорганізація Тимчасового уряду в Раду Народних Комісарів (РНК) УСРР. Раніше, 6 січня, декретом Тимчасового уряду запроваджується офіційна назва радянської української держави «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). У новому уряді створюється Народний Комісаріат закордонних справ (НКЗС) на чолі з головою РНК УСРР Х.Раковським.

Х.Раковський мав певний досвід дипломатичної роботи. Навесні 1918 р. він очолював румунський відділ НКЗС РРСФР, а у квітні того ж року був призначений головою делегації Росії на переговорах з УНР. 3 жовтня 1918 р. (гетьманом П.Скооропадським) він призначається послом РРСФР у Німеччині, проте був висланий з країни одразу ж після прибуття до Берліна. Х.Раковський перебував на посаді голови НКЗС УСРР до 1923 р., обіймаючи одночасно і провід урядом, а згодом призначається послом СРСР до Англії⁶.

У зверненні уряду УСРР від 28 січня 1919 р. до народів і урядів світу проголошувалося бажання республіки жити у мирі і злагоді з усіма державами, намір встановити з ними дипломатичні стосунки⁷. Ухвалена 10 березня 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом Рад Конституція УСРР відносила справу зовнішньополітичних стосунків до компетенції центральних органів влади Радянської України⁸.

Як зазначається в документах української радянської дипломатії, основними напрямками зовнішньополітичних зусиль УСРР в той час були встановлення «братніх відносин з іншими народами» й протести проти окупації іноземними державами території України⁹. Зрозуміло, що перше з цих завдань мало скоріше декларативний характер, оскільки встановлення постійних зносин між УСРР та будь-якою іноземною державою не відбулося. Формально УСРР зберігала самостійний зовнішньополітичний

статус. Як йшлося у ноті РНК РРСФР до Директорії УНР від 6 січня 1919 р., Росія «не зазіхає на самостійність України» і розглядає уряд УСРР «як цілком незалежний»¹⁰.

Зовнішньополітичні акції УСРР у той період мали, як правило, характер нот і звернень (в тому числі – по радіо) до іноземних урядів та народів з приводу конкретних проблем. Здебільшого такі виступи були або спільними з дипломатією РРСФР, або робилися в загальному контексті дій останньої. Серед спільних дій НКЗС РРСФР і УСРР можна назвати ноти протесту проти безчинств військ Антанти на півдні України, окупації Бессарабії Румунією, допомоги західних держав «білому руху», вимоги щодо повернення військовополонених українців з Франції тощо¹¹.

З перших місяців 1920 р., відповідно до військових успіхів Червоної Армії й стабілізації радянської влади на значній частині території України, зростання зацікавленості іноземних держав у врегулюванні наслідків Першої світової війни та інтервенціоністських вторгнень в Україну помітно поживляються міждержавні контакти УСРР. У лютому 1920 р. РНК УСРР знову звертається до іноземних урядів і народів з миролюбними пропозиціями та викладає основні тези своєї зовнішньополітичної програми: захист незалежності України, недоторканність її кордонів, прагнення до рівноправних стосунків з міжнародними партнерами й встановлення дипломатичних зносин¹².

Протягом 1920 р. УСРР стає учасником кількох угод з іноземними державами, які, хоча і не передбачали встановлення дипломатичних стосунків, але дозволяли говорити про визнання її «де-факто». 20 квітня РРСФР і УСРР підписали угоду про обмін військовополоненими з Францією й Бельгією. Такі ж угоди були укладені з Угорщиною (21 травня) та Австрією (1 липня 1920 р.)¹³.

Принципове значення для визначення самостійного статусу УСРР у міжнародних справах мали прелімінарна угода 12 жовтня 1920 р. та Ризький мир 18 березня 1921 р. між РРСФР та УСРР з одного боку, і Польщею. В них Україна виступала як окрема сторона, що домовлялася. Ці події відкривали новий етап зовнішньої політики Радянської України. Вже 26 листопада уряд республіки Грузія запропонував УСРР провести переговори про підписання політичних і економічних угод. 31 січ-

ня 1921 р. між РРСФР, УСРР і Грузією підписується у Москві загальний договір¹⁴.

1921 р. знаменувався справжнім проривом у справі міжнародного визнання УСРР та налагодження нею міждержавних відносин. 14 лютого 1921 р. у Москві підписується угода УСРР з Литвою, котра передбачала визнання сторонами суверенітету одна одної з відповідними юридичними наслідками¹⁵. З'являються аналогічні угоди з Латвією (від 3 серпня 1921 р.) та Естонією (від 25 листопада 1921 р.)¹⁶. Поступово до кола країн, що підписали з Україною міждержавні угоди, потрапляють і провідні європейські держави. 23 квітня 1921 р. укладається угода з Німеччиною про репатріацію військовополонених. Договір між РРСФР, УСРР та Австрією від 7 грудня 1921 р. прирівнював представництва цих держав до дипломатичних. 26 грудня представник Росії в Італії В.Воровський від імені УСРР підписав україно-італійський договір¹⁷.

Україна приєдналася і до важливого Рапальського договору РРСФР і Німеччини, підписаного 5 листопада 1921 р. у Берліні¹⁸. 6 червня 1922 р. у Празі укладається тимчасова угода УСРР з Чехословаччиною¹⁹.

Велику активність радянська Україна виявила у близькосхідному питанні й відносинах з Туреччиною. З вересня 1921 р. починаються переговори уряду УСРР з Великим Національним Зібранням Туреччини, підписується конвенція про обмін військовополоненими. 5 листопада 1921 р. до Анкари направляється надзвичайне посольство України під проводом головнокомандуючого військами України і Криму М.Фрунзе. Туреччина отримує і військово-технічну допомогу у війні проти проантантівської Греції. 21 січня 1922 р. між Україною і Туреччиною було підписано договір про дружбу і братерство²⁰. Виступаючи на 3-й сесії VI скликання ВУЦВК УСРР, М.Фрунзе окремо наголошував на особливому геополітичному значенні для України становища на Близькому Сході та в зоні чорноморських проток. У резолюції по його доповіді ВУЦВК висловився за обов'язкову участь України, поряд із Росією та Грузією, в міжнародній конференції із близькосхідних проблем²¹.

У цілому за станом на 1 травня 1923 р. урядом радянської України було підписано 45 міждержавних угод, 4 резолюції загальноєвропейської конференції в Генуї (1922 р.) та 7 угод з міжнародними організаціями і товариствами²². Поступово в ке-

рівних колах НКЗС та уряду республіки зростало усвідомлення відокремленості певних зовнішньополітичних інтересів УСРР від РРСФР та майбутнього СРСР, одним з ініціаторів створення якого була сама Україна.

Вивчаючи проект положення про НКЗС СРСР, фахівці міжнародного відомства УСРР визначили коло держав, де інтереси України є переважаючими (Австрія, Угорщина, Польща, балканські країни) та значними (США, Канада, Німеччина, Франція, Італія, Туреччина).

У представництвах першої групи пропонувалося призначити їх головами кандидатів, висунутих урядом УСРР та затверджених урядом СРСР, а в представництвах іншої групи співробітники від України мали б займати посади радників або перших секретарів²³.

Розвиток міжнародних контактів УСРР привів до запровадження на практиці низки дипломатичних, консульських, торговельних та інших представництв.

Отже, можна дійти висновку, що в період 1920—1922 рр. зовнішня політика радянської України набула відчутною мірою самостійного характеру. Активізація міжнародної діяльності УСРР викликала занепокоєння Кремля. Як зазначала пражська газета «Трибуна» від 26 листопада 1922 р., участь України у греко-турецькому конфлікті виявила її самостійність. Москва звинувачує харківський уряд у сепаратизмі, а Раковський потрапив у немилість Леніна. Особливу стурбованість центрального уряду викликають дії українських представників за кордоном, котрі всерйоз ведуть роботу і підписують угоди з іноземними державами. Натомість голови місій Росії намагаються нагадати українським колегам, що їх направлено за кордон лише з метою збільшення пропагандистського апарату²⁴.

Непростим виявляється співвідношення засад самостійності та політичної залежності від РРСФР в міжнародній діяльності УСРР. З одного боку, політичний диктат Москви зумовлювався традиційним підпорядкуванням основних орієнтирів політики УСРР радянському Центру. Поряд з цим, сама логіка виходу України на міжнародну арену та певні політичні, владні амбіції її керівництва («націонал-комунізм») вимагали відчутної частки самостійності у зовнішніх зносинах.

Принаймні формально проголошувався суверенітет України у відносинах з Росією. 9 грудня 1920 р. Пленум ЦК РКП(б)

затвердив «Політичні директиви ЦК РКП(б) ЦК КП(б)У». За ними ВУЦВК та НКЗС УСРР зобов'язувалися спільно з Президією ВЦВК та НКЗС РРСФР визначити форму міждержавних відносин на післявоєнний період, причому форма була задалегідь визначена як міждержавна²⁵.

28 грудня 1920 р. між Радянськими Росією та Україною був підписаний «Союзний робітничо-селянський договір», затверджений 2 березня 1921 р. Всеукраїнським з'їздом Рад. Виникла «договірна федерація» або «воєнно-політичний союз» України та Росії, в якому обидві держави зберігали суверенітет. Разом з тим, основні сфери життєдіяльності УСРР підпорядковувалися російським наркоматам — створювалося 7 об'єднаних відомств, і серед них закордонних справ²⁶.

Поширеною була практика, коли запроваджувалися об'єднані диппредставництва РРСФР та УСРР. У них представник Росії репрезентував за кордоном і права України. Зовнішньополітичні акції УСРР в цілому відповідали загальній стратегії міжнародної діяльності Росії.

Після створення Союзу РСР союзні відомства почали швидко поглинати компетенцію республіканських. Як зазначав Х.Раковський у доповіді «Новий етап в союзному будівництві», «...наші центральні органи починають дивитися на управління всією країною з точки зору їх канцелярських зручностей... Якби я розповів вам історію боротьби, яку доводиться вести республікам з нашим центральним апаратом, це була б історія боротьби за їхнє існування....Я заявляю, що союзне будівництво пішло по неправильному шляху. Необхідно забрати від союзних наркоматів 9/10 їхніх прав і передати національним республікам»²⁷.

У галузі військового будівництва, зовнішньополітичних й зовнішньоекономічних проблем, підкреслив Х.Раковський, за урядами національних республік повинні залишати певну ініціативу²⁸. Однак в практиці існування нової радянської федерації — СРСР самостійність республік саме в цих сферах була обмежена та зійшла нанівець в першу чергу.

Таким чином, в перші роки існування УСРР (до 1923 р.) республіка проводила певну самостійну зовнішньополітичну діяльність під загальним ідейно-політичним впливом і контролем Радянської Росії, а з утворенням Союзу РСР остаточно втратила її. Разом з тим, вихід УСРР на міжнародну арену відбувся

на практиці і мав наслідком розвиток зовнішньополітичного інформування.

Аналіз інструктивних актів та нормативних положень щодо інформаційної роботи НКЗС УСРР дозволяє окреслити основні завдання міжнародно-інформаційної роботи за кордоном Радянської України:

- збір та обробка інформації про життя зарубіжних країн, доведення її до державних органів УСРР;
- розповсюдження різнопланових відомостей про Радянську Україну за кордоном;
- проведення за кордоном контпропагандистських акцій в інтересах Радянської України та РРСФР (СРСР);
- пропагандистські акції, спрямовані на дискредитацію української політичної еміграції.

Провідним інструментом проведення міжнародно-інформаційної роботи УСРР виступало її зовнішньополітичне відомство. Звернімося до компетенції згаданого відомства в частині міжнародного інформування та безпосередньої інформаційної роботи його центрального апарату. Положення про НКЗС УСРР (1921 р.) визначало одним з основних завдань відомства «збір і розробку відомостей про соціальну, політичну й економічну ситуацію іноземних держав та інформування по цих відомостях закладів і преси УСРР, а також інформування іноземної преси про всі явища економічної, громадської й політичної ситуації в УСРР»²⁹. Крім того, НКЗС мав безпосередньо інформувати про стан справ у республіці повноважних представників УСРР за кордоном³⁰. Більш вузькі завдання інформаційної роботи української радянської дипломатії конкретизувалися в інших документах.

Приблизно на початку 1920 р. відбулося становлення структури центрального апарату НКЗС УСРР³¹. У ній існував відділ преси та інформації. За станом на 1 червня 1921 р. до відділу входили такі підрозділи, що мали компетенцію:

- інформаційний підрозділ, який займався збиранням інформації про події за кордоном, готував зведення відомостей про міжнародні події та повідомлення для зарубіжних ЗМІ, а також матеріали для закордонних установ УСРР;
- редакційний підрозділ, на який покладалися підготовка внутрішніх інформаційних видань (бюлетенів), видання «Вісника» як «напівофіційного органу науково-об'єктивного харак-

теру», друкувалося документальних видань зовнішньої політики УСРР, довідкової літератури тощо;

— бібліотечний підрозділ, котрий утримував бібліотеку НКЗС, займався постачанням преси НКЗС та його закордонних установ³².

На 1 січня 1921 р. в зазначеному відділі НКЗС УСРР працювало 16 співробітників³³. З часом внутрішня структура інформаційного підрозділу центрального апарату відомства зазнала певних змін. Так, на травень 1922 р. в НКЗС УСРР існувала вже окрема інформаційна референтура, а також прес-бюро³⁴.

Штатна чисельність цього підрозділу мала тенденцію до збільшення³⁵.

Джерела надходження інформації до відділу були доволі різноманітними. Сам відділ преси та інформації отримував значну кількість іноземних, російських та українських газет. На початку 1911 р. до нього надходило 20 періодичних видань лише з України та РРСФР³⁶. Іноземна та вітчизняна преса надходила до НКЗС від Закордонного відділу ЦК КП(б)У, закордонних закладів самого НКЗС, вищих військових органів. Так, у вересні 1920 р. Революційна військова рада Південно-Західного фронту надіслала до НКЗС УСРР добірку російських, молдавських, німецьких, польських, єврейських та французьких газет³⁷.

До відділу надходили інформаційні бюлетені закордонних представництв НКЗС, Закордонного відділу ЦК КП(б) У, інформаційних агенцій УСРР і навіть агентурні матеріали щодо зовнішньополітичних проблем від Розвідувального управління Генштабу військ України і Криму³⁸.

У свою чергу відділ преси та інформації НКЗС готував ряд власних інформаційних видань. Серед них:

— Бюлетень інформаційного відділу НКЗС, який виходив з лютого 1919 р. і містив виклад матеріалів іноземної преси, повідомлень українських журналістів з-за кордону та радіоматеріали щодо міжнародних проблем, перехоплені в ефірі³⁹;

— «Вісник» НКЗС УСРР, про який вже згадувалося;

— щоденні бюлетені відділу — політико-міжнародний та газетний⁴⁰;

— внутрішній бюлетень відділу преси та інформації НКЗС, який містив переважно внутрішньовідомчу інформацію для

службового користування (наприклад, про становище у середовищі української еміграції)⁴¹;

— щоденний Радіовісник відділу, який поширювався через радіостанцію Міжнародних зносин у Харкові⁴².

Основними «споживачами» інформаційних видань відділу були закордонні та державні установи республіки. За постановою РНК УСРР інформаційні бюлетені НКЗС мали розсилатися всім наркоматам, членам ЦК та ВУЦК, місцевим партійним комітетам⁴³.

Крім інформаційного відділу, ряд інших підрозділів НКЗС вів цілеспрямовану роботу по збиранню та обробці матеріалів міжнародного характеру в частині, що стосувалася функцій цих підрозділів. Відділ дипломатичних зносин наркомату збирав відомості про сучасний стан та історію стосунків України з іноземними державами, політичну й економічну ситуацію зарубіжних країн⁴⁴. В економіко-правовому відділі НКЗС накопичувалася інформація щодо правових систем, економіки іноземних держав, статистичні дані про закордон⁴⁵. Нарешті, секретно-директивна частина відомства зберігала архів та секретну інформацію по НКЗС⁴⁶. Цей підрозділ готував спеціальні зведення конфіденційної інформації (в тому числі — на підставі матеріалів, що надходили від органів державної безпеки — ВУНК-ДПУ УСРР). У них висвітлювалися процеси в середовищі української еміграції, стосунки ДЦ УНР в екзилі з іноземними урядами, повстанський рух в УСРР, аналізувалися акції української еміграції, спрямовані проти Радянської України, тощо⁴⁷.

Ще одним напрямом поточної діяльності інформаційного відділу НКЗС була видавнича робота. До друку іноземними мовами готувалися документальні збірники. Так, у 1922 р. французькою мовою виходить збірник «Радянська Україна. Чотири роки війни і блоків», до якої увійшли документи французького окупаційного контингенту в Україні (1919 р.), матеріали польської та румунської розвідок, документи українських повстанських рухів тощо⁴⁸.

Зрозуміло, що провідним інструментом міжнародно-інформаційної роботи УСРР виступали її закордонні представництва. Припинення активної фази громадянської війни в Україні та примирення з Польщею, певне поліпшення стосунків між Заходом і Радянською Росією створювали передумови для по-

ширення політичної присутності УСРР за кордоном. Незважаючи на формальне визнання суверенітету України, керівництво РРСФР на межі 1920)1921 рр. вважало недоцільним існування окремих закордонних закладів УСРР⁴⁹. Однак провід УСРР ініціював роботу по запровадженню власних представництв.

14 січня 1921 р. представник УСРР на переговорах Росії та України з Польщею у Ризі Е.Квірінг надіслав записку про дипломатичні представництва Радянської України на розгляд Політбюро ЦК КП(б)У, голів міжнародних відомств РРСФР Г.Чічеріна та УСРР Х.Раковського, секретаря ЦК РКП(б) М.Крестинського. В ній український дипломат пропонує створити закордонні представництва УСРР в Англії, Франції, США, Німеччині, Італії, сусідніх державах, а також країнах з великою українською діаспорою. Крім того, пропонувалося запровадити консульства УСРР в ряді міст Галичини, окупованої Польщею⁵⁰.

Обґрунтовуючи свою пропозицію, Е.Квірінг висуває такі аргументи, як необхідність на практиці довести іноземному загалу державну самостійність УСРР та протиставити місії Радянської України закордонним закладам ДЦ УНР. На його думку, необхідність в існуванні закордонних представництв УСРР обумовлювалась і потребами ведення «революційної роботи серед селянства Галичини, Волині, Холмщини» і для «розширення української націоналістичної інтелігенції»⁵¹. Як бачимо, власне державно-прагматичні мотиви дипломатичного будівництва тісно перепліталися із мотивами суто ідеологічними, такими, що впливали з тактичних настанов правлячої комуністичної партії. Це вплинуло і на зміст міжнародно-інформаційної роботи представництв.

На засіданні 22 лютого 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило пропозиції Е.Квірінга й доручило Оргбюро ЦК КП(б)У висунути кандидатури на посади повноважних представників (повпередів) УСРР за кордоном⁵². Починається нормотворча діяльність по розбудові закордонного представництва УСРР. 3 серпня 1921 р. ВУЦВК ухвалює постанову «Про права дипломатичних представників УСРР за кордоном», а постановою ВЦВК від 6 вересня 1921 р. затверджується «Положення про представників УСРР за кордоном»⁵³. Згадане «Положення...» серед пріоритетних завдань дипломатії УСРР називало збір інформації про іноземні держави й поширення за кор-

доном відомостей про життя й зовнішню політику Радянської України.

Протягом кількох місяців 1921 р. запроваджуються повноважні представництва УСРР в ряді європейських держав: Чехословаччині (травень 1921 р., голова — М.Левицький), Німеччині (вересень, В.Ауссем), Польщі (жовтень, О.Шумський), Австрії (грудень, Ю.Коцюбинський)⁵⁴. Поступово чисельність дипломатичних і спеціальних місій УСРР за кордоном збільшувалась. На кінець березня 1922 р. існували повноважні представництва УСРР (включаючи об'єднані з РРСФР) в Австрії, Англії, Італії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Радянській Росії, торговельні представництва УСРР в Австрії, Італії, Болгарії, Німеччині, Чехословаччині, делегації у справах репатріації в Німеччині, Чехословаччині, Латвії, Литві, Естонії⁵⁵. Зауважимо, що в УСРР була відсутня організаційно-штатна градація повпредств і чисельність представництв визначалася кожного разу окремо.

Як правило, у структурі повпредств УСРР існували підрозділи, що спеціалізувалися на інформаційній роботі. Вони мали назву прес-бюро, бюро преси і інформації. Крім того, аналогічні підрозділи мали і деякі спеціальні місії УСРР за кордоном. Відомо, наприклад, про існування «відділу друку» торговельної делегації УСРР у Празі⁵⁶.

На відділ преси та інформації НКЗС покладалося завдання по постачанню матеріалами та інформацією закордонних закладів республіки. На практиці через незадовільні матеріально-технічні умови та особливості міжнародного становища УСРР інформування з боку НКЗС повпредств наштовхувалося на численні труднощі. Як повідомляв 24 вересня 1921 р. повпред у Берліні, досі не надійшло жодних матеріалів та українських газет, відомості про становище в Україні доводиться одержувати з іноземної преси⁵⁷. Пізніше, 20 листопада 1921 р. В.Ауссем доповідав, що він не отримує від НКЗС інформацію про збройний виступ формувань ДЦ УНР в екзилі (так званий Другий Зимовий похід Армії УНР. — Авт.), не може виступити з кваліфікованими роз'ясненнями у зарубіжних ЗМІ й змушений «ховатися від журналістів»⁵⁸. В листі відділу інформації НКЗС УСРР до представництва у Варшаві визнавалося, що внаслідок відсутності прямого телеграфного зв'язку з Польщею

немає змоги передавати зведення про події в Україні, а інформацію з Польщі пропонувалося доводити через Москву⁵⁹.

Виникали проблеми і з фінансуванням інформаційної роботи. Як повідомляв у липні 1921 р. представник УСРР у Польщі, не вистачає коштів навіть на сплату заборгованості за газети⁶⁰.

Інформаційні підрозділи закордонних установ УСРР проводили збір різнопланової інформації про країни перебування для передачі її зацікавленим відомствам України. НКЗС націлював своїх представників на збір відомостей за такою схемою:

- загальна характеристика держави;
- промисловість, шляхи сполучення, фінансова система;
- торгівля;
- сільське господарство;
- політичні партії та організації;
- становище робітничого класу, класова боротьба і робітничий рух⁶¹.

За матеріалами зарубіжних ЗМІ представництва УСРР в Польщі, Австрії, Німеччині, Чехословаччині, державах Балтії випускали для НКЗС бюлетені, де містився огляд політичної та економічної ситуації, розстановки партійно-політичних сил у країнах акредитації⁶². Крім того, при нагоді представництва намагалися передати до Харкова добірки зарубіжної преси⁶³.

Що стосується інформування про Україну через зарубіжні ЗМІ, то поширеним засобом, до якого вдавалася дипломатія УСРР, було розміщення статей в іноземній періодиці. Так, лише за червень 1921 р. представництво в Німеччині підготувало 9 статей для місцевої преси⁶⁴. Широко використовувалися можливості місцевої комуністичної преси. Представник УСРР в Чехословаччині М.Левицький, наприклад, регулярно розміщував статті в органі Компартії ЧСР «Руде право»⁶⁵.

За умов гострого ідейно-політичного протистояння української радянської та національно-демократичної державності одним з провідних завдань міжнародно-інформаційної роботи по лінії НКЗС УСРР ставав пропагандистський тиск на ДЦ УНР, розклад української політичної еміграції та дискредитація еміграційних структур перед іноземними урядами та громадськістю. Закордонний відділ КП(б)У вимагав від наркомату активних пропагандистських заходів проти ДЦ УНР, які мали доповнювати офіційні протести іноземним урядам з приводу існування дипломатичних представництв УНР: «енергійна діяль-

ність української контрреволюції за кордоном вимагає не менш енергійної контрреакції»⁶⁶.

Для пропагандистського розкладу використовувався «зміновіховський рух» серед частини політемігрантів з колишньої Російської імперії на користь визнання радянської влади та за співробітництво з нею. При цьому ряд українських політичних діячів самі зверталися із пропозиціями співробітництва до представників УСРР за кордоном. Так, у лютому 1921 р. один з лідерів соціал-демократії Галичини В. Темницький запропонував В. Ауссему спільно заснувати журнал на зразок російського «Смена вех» і поширювати прорадянські настрої серед емігрантів⁶⁷. Дипломати УСРР докладали зусиль для консолідації зміновіховських груп, інспірували пропагандистські виступи в пресі на користь Радянської України. Як типовий можна розглядати виступ в берлінській газеті «Накануне» у серпні 1922 р. українського кооперативного діяча і публіциста А. Харченка. Відносини між Україною та Росією, писав автор, нормалізувалися. Україна живе власним економічним і політичним життям, стає реальним суб'єктом міжнародних відносин. Відтак, необхідно відмовитися від орієнтацій на Антанту та східноєвропейські держави, визнати радянську владу та співпрацювати з нею⁶⁸. Повпреди УСРР уважно відстежували процеси в середовищі української політеміграції та інформували про них Харків. Так, у липні 1922 р. представник в Німеччині повідомляв про поглиблення розколу між прихильниками УНР та «гетьманцями» в українській громаді Берліна⁶⁹.

Для маскування пропагандистської роботи серед емігрантів той же Е. Квірінг пропонував створити «напівбуржуазне» «Товариство поширення української культури серед українського населення» за кордоном для розповсюдження інформації про УСРР, пропагандистської літератури, завоювання симпатій позапартійних українців⁷⁰.

Пропагандистська робота НКЗС УСРР досягла відчутних успіхів. Ширився зміновіховський рух. Тільки з Польщі в УСРР повернулося у 1921–1922 рр. понад 3 тис. військовослужбовців Армії УНР⁷¹. Однак зростання централізаторських тенденцій та, особливо, створення СРСР погіршили умови для пропагандистських зусиль дипломатії УСРР, про що із занепокоєнням йшлося в службових документах НКЗС⁷².

Концептуальні засади міжнародно-пропагандистської робо-

ти УСРР відзначав високий ступінь ідеологізації та реалізація планів радянського керівництва щодо «експорту революції» за кордон.

Характерним з цієї точки зору є запропонований 30 листопада 1920 р. Е.Квірінгом керівникам РКП(б), КП(б)У, НКЗС РСФСР та УСРР план пропагандистської роботи в Галичині. Передбачалося створити «Особливий комітет» для роботи в окупованій Галичині. Пропагандистська робота мала робити наголос на національному питанні та розгортатися під гаслами «За землю!», «За владу Рад!», «За об'єднання українських земель!» Пропагандистська робота повинна була прискорити вибух селянського повстання та створення мережі революційних комітетів. На допомогу повсталим селянам Галичини мали вирушити з радянської частини України «повстанські дивізії» (такий прийом було вже відпрацьовано на початку 1919 р., коли з «нейтральної зони» вздовж радянського українського кордону для прикриття удару регулярної червоної Армії повела наступ українська «повстанська» дивізія та інші «партизанські» частини) й допомогти «радянзації» Галичини⁷³.

Ідеологізація пропаганди за кордоном ставила представників УСРР у незручне становище. Представництву УСРР в Німеччині, повідомляв 8 червня 1922 р. його керівник, під час полеміки з посольством УНР навколо економічного пограбування України Москвою, доводилося «навіть затушовувати дійсне становище в Україні». Інформацію про голодомор 1921 р., писав В.Ауссем, ми почали давати лише після того, як про це стала повідомляти російська преса⁷⁴.

Отже, в рамках існування зовнішньополітичного відомства Радянської України було створено доволі чітку систему органів міжнародного інформування, яка включала відповідний підрозділ центрального апарату НКЗС УСРР та інформаційні органи зарубіжних представництв.

На функціонуванні міжнародної пропаганди УСРР відбивалося специфічне становище її як держави та своєрідність самого зовнішньополітичного відомства, яке перебувало у значній політичній залежності від Радянської Росії. З іншого боку, об'єктивні інтереси самостійного виходу УСРР на міжнародну арену вимагали і належного інформаційного забезпечення. Відчувалося і протистояння двох форм української державності, що багато в чому перетворювало систему міжнародного інфор-

мування УСРР на знаряддя пропагандистського двобою з ДЦ УНР в екзилі.

Перші роки існування Радянської України відзначилися пошуками організаційних форм спеціалізованої інформаційно-пропагандистської державної установи, до функцій якої входила б і закордонна пропаганда. Перше радіотелеграфне агентство Української радянської республіки було створене за постановою ЦВК Рад України 8 березня 1918 р., хоча на практиці розпочало свою роботу лише на межі 1918/1919 років під назвою «Бюро української преси»⁷⁵.

Офіційно згадане Бюро створюється за рішенням Тимчасового робітничо-селянського уряду України у січні 1919 р. з метою організації газетного інформування та своєчасного повідомлення уряду та ЗМІ про становище в Україні, Росії та за кордоном⁷⁶.

До БУП надходили українські та іноземні періодичні видання, державні акти та відомчі документи, інформаційні матеріали від штабів радянських армій. Одним з джерел інформації про події за кордоном розглядалися контакти з іноземними консульськими представниками в Україні. Так, 27 лютого 1919 р. керівництво Київського відділення БУП запросило консулів Грузії, Данії, Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Швейцарії, Персії, Норвегії на нараду з метою обговорення порядку інформування БУП з боку консульських закладів⁷⁷.

Поступово налагоджувалося і співробітництво в цій галузі з НКЗС УСРР. Інформаційний підрозділ останнього, зокрема, постачав БУП матеріали, перехоплені через зарубіжні радіостанції, які потім Бюро розповсюджувало серед українських газет⁷⁸.

Збереглися дуже фрагментарні відомості про власні інформаційні видання БУП. Впевнено можна говорити про існування інформаційного бюлетеню закордонних відомостей, що виходив українською та російською мовами⁷⁹. Розділ щодо подій за кордоном існував в інформбюлетені БУП «Ревковісті» (1919 р.)⁸⁰.

В цілому ж міжнародно-інформаційна робота БУП зводилася до аналізу іноземної преси та радіоматеріалів, повідомлень іноземних представників й підготовки інформаційних матеріалів для державних органів та української радянської преси. Навряд чи можна говорити про інформаційний вплив БУП на зарубіжні ЗМІ, оскільки Бюро не мало закордонних представ-

ництв (як і в цілому тодішня УСРР), а становище української радянської держави було нестабільним. Необхідно зауважити, що поточна робота БУП повною мірою відчула на собі неприховане втручання московського радянського уряду у справи УСРР. В Україну, писала газета «Червоний Прапор» від 4 березня 1919 р., «лізуть патентовані і непатентовані «спеціалісти», що у будь-який спосіб виширають скрізь місцевих людей, нищать місцеві організації та установи, замість них відкривають заклади, які з часом можна буде перетворити просто в філії «загальноросійських» закладів»⁸¹.

Представники Російського Телеграфного Агентства (РОСТА) в Україні Гальперін та Єрофеев, керівник БУП при СНК УСРР В.Люксембург, зазначалося у цитованій статті, почали витісняти українські кадри, призначати співробітників, що прибували з Москви та Петрограда. Працівників БУП, що розмовляють українською мовою, звинувачували у «шовінізмі»⁸².

У липні 1919 р. за постановою уряду УСРР при ВУЦВК створюється відділ пропаганди та агітації. Згідно із затвердженням у вересні 1919 р. штатом цього відділу, до його складу увійшли відділ пропаганди, відділ преси та БУП на правах інформаційного відділу (або бюро інформації). До завдань інформаційного відділу входило, зокрема, «інформування про становище справ в Українській Радянській Республіці закордоном»⁸³.

У січні 1920 р. на базі БУП створюється Всеукраїнське бюро Російського Телеграфного Агентства — УКРОСТА⁸⁴. Ця організація випускала «Вікна УКРОСТА» інформаційне видання, де відводилося місце і висвітленню міжнародного становища УСРР. Починається цілеспрямована робота по підготовці журналістських кадрів⁸⁵.

У структурі УКРОСТА існував іноземний відділ. Цей підрозділ до 10 жовтня 1920 р. випускав «бюлетень особливого повідомлення», який в обмеженій кількості надсилався відповідальним партійним та радянським працівникам. Бюлетень укладався на основі зарубіжних пресових і радіоматеріалів⁸⁶.

Стабілізація радянської влади в Україні, необхідність підкреслити її суверенний державний статус, збільшення обсягу завдань міжнародного порядку, що поставали перед УСРР, призвели до створення самостійного інформаційного відомства Радянської України. 27 квітня 1921 р. на базі УКРОСТА створюється Радіотелеграфне Агентство України (РАТАУ). 14 січ-

ня 1922 р. урядом був затверджений статут РАТАУ, за яким, зокрема, на нього покладалися і функції інформування в Україні про закордонні події, і поширення відомостей про Україну за кордоном⁸⁷.

На жаль, у нашому розпорядженні не було архівного фонду РАТАУ. Проте матеріали НКЗС УСРР, з яким воно тісно співпрацювало, дозволяють стверджувати, що іноземний відділ зберігся і в структурі РАТАУ, причому працював він при НКЗС. Думається, що за умов відсутності самостійного закордонного апарату РАТАУ це дозволяло координувати роботу міжнародно-інформаційних підрозділів обох відомств й використовувати представництва НКЗС і в інтересах інформаційного відомства.

РАТАУ випускало бюлетень для радіо іноземного відділу Агентства та бюлетень «Иностранные известия»⁸⁸. Можливості РАТАУ широко використовувалися для роботи по розкладу української політичної еміграції. Зазначимо, що в цьому напрямі концентрувалися зусилля прес-служб усіх державних структур УСРР – НКЗС, РАТАУ, інформаційних відділів ЦК КП(б)У, РНК УСРР, НКВС тощо⁸⁹. Цілеспрямована робота з пропагандистського впливу на еміграцію у сукупності з рядом інших обставин (зміновіхівський рух, амністії уряду УСРР для політемігрантів, внутрішні суперечності в середовищі еміграції, тощо) сприяли масовому поверненню емігрантів на Батьківщину. У 1921 – 1922 рр. в УСРР повернулося понад 80 тис. біженців, політемігрантів та військовополонених⁹⁰.

Створення СРСР зводило роль міжнародно-інформаційних підрозділів РАТАУ та інших республіканських відомств до простого поширювання закордонної інформації, яка надходила від відповідних союзних структур.

Як бачимо, в міру становлення української радянської державності в УСРР проводилася робота по створенню спеціалізованого інформаційного відомства. З самого початку однією з його функцій передбачалося мати міжнародне інформування, що знайшло практичне відображення у фундації окремих міжнародно-інформаційних підрозділів в структурі таких організацій. Разом з тим, особливості міжнародного становища УСРР не дозволили створити систему закордонних органів БУП-РАТАУ.

-
- 1 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.2.
 - 2 Там само. — Ф.1. — Оп.2. — Спр.1092. — Арк.42.
 - 3 Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917—1920). — К.,1962. — С.5.
 - 4 Калита В.Д. Деятельность Народного Секретариата —первого Советского правительства Украины (декабрь 1917-апрель 1918). — Автореф. дисс... канд. истор. наук. — К.,1966. — С.10—11.
 - 5 Хміль І.С. Вказ.праця. — С.5.
 - 6 Фатеев П.С., Раковский Х.Г. Краткий очерк жизни и деятельности. — К.,1989. — С.27, 38—39.
 - 7 Хміль І.С. Вказ.праця. — С.51—52.
 - 8 Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919—1922). — К.,1957. — С.23.
 - 9 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.2.
 - 10 Юрченко О.Українсько-російські стосунки після 1917 року в правному аспекті. — Мюнхен,1971. — С.296.
 - 11 Див. напр.: ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.7—8.; Курицын В.М. Государственное сотрудничество между УССР и РСФСР в 1917—1922. — М.,1957. — С.102—103.
 - 12 Симоненко Р.Г. Українська РСР у боротьбі проти імпералістичної агресії (1919—1920). — К.,1963. — С.27.
 - 13 Хміль І.С. Вказ. праця. — С.351.
 - 14 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.11.
 - 15 Див.: Мировий договір між Україною і Литвою. — К.,1922. — С.1.
 - 16 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.11.
 - 17 Там само. — Арк.24.
 - 18 Там само. — Арк.33.
 - 19 Там само. — Арк.23.
 - 20 Там само. — Арк.21.
 - 21 Там само. — Ф.1. — Оп. 2. — Спр. 4. — Арк.5,23.
 - 22 Підраховано за: Там само. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.26. — Арк.4.
 - 23 Там само. — Арк.174.
 - 24 Там само. — Спр. 56. — Арк. 7—8.
 - 25 Кульчицький С. Феномен радянської державності//Розбудова держави. — 1996. — 6. — С. 60.
 - 26 Кульчицький С. Вказ.праця. — С. 61.; Макогон С.О. Розвиток радянської державності на Україні. — К., 1966. — С. 50.
 - 27 ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 462. — Арк. 111,115.
 - 28 Там само. — Арк. 40.
 - 29 Там само. — Ф.4. — Оп.1. — Спр. 26. — Арк.172.
 - 30 Там само.
 - 31 Див.:Удовиченко П.П. Вказ.праця. — С. 24.
 - 32 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.27. — Арк. 40. зв.
 - 33 Там само. — Спр.105. — Арк. 6—7.
 - 34 Там само. — Арк. 2 зв.
 - 35 Там само. — Спр. 26. — Арк. 51.
 - 36 Там само. — Арк. 19.

- ³⁷ Там само. — Спр.927. — Арк.7.
- ³⁸ Див.: Там само. — Спр.601.
- ³⁹ Там само. — Спр.921. — Арк.548.
- ⁴⁰ Див.: Там само. — Спр.950.
- ⁴¹ Див.: Там само. — Спр.1016.
- ⁴² Див.: Там само. — Спр.958.
- ⁴³ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.35.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само. — Арк.159.
- ⁴⁷ Там само. — Спр.563. — Арк.1—4.
- ⁴⁸ Гай Ю. З ким і проти кого. — К.,1980. — С.63.
- ⁴⁹ «...Ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР»//Політика і час. — 1993. — №1. — С.63.
- ⁵⁰ Там само. — С.65.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² Там само. — С.63.
- ⁵³ Див.: ЦДАВО України. — Ф.1. — Оп.2. — Спр.71. — Арк. — 17; Спр.27. — Арк.25—26.
- ⁵⁴ Павлюк О. Радянофільство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність?// Укр.істор.журнал. — 1997. — №3. — С.116.
- ⁵⁵ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.75. — Арк.4.
- ⁵⁶ Там само. — Спр.1032.
- ⁵⁷ Там само. — Спр.549. — Арк.12.
- ⁵⁸ Там само. — Арк.17.
- ⁵⁹ Там само. — Спр.944. — Арк.11.
- ⁶⁰ Там само. — Спр.75. — Арк.126.
- ⁶¹ Там само. — Спр.773. — Арк.32.
- ⁶² Див.: Там само. — Спр.1052.
- ⁶³ Там само. — Спр.944. — Арк.56.
- ⁶⁴ Гай Ю. Вказ.праця. — С.63.
- ⁶⁵ Там само. — С.65.
- ⁶⁶ Павлюк О. Вказ.праця. — С.116.
- ⁶⁷ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.549. — Арк.21.
- ⁶⁸ Адамський В. Депортація української інтелігенції в контексті становлення тоталітаризму// Розбудова держави. — 1996. — 9. — С.47.
- ⁶⁹ Гай Ю. Вказ. праця. — С.83.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.14. — Арк.10.
- ⁷¹ Там само. — Спр.57. — Арк.20.
- ⁷² Там само.
- ⁷³ Там само. — Спр.14. — Арк.8—10.
- ⁷⁴ Там само. — Спр.15. — Арк.80—81.
- ⁷⁵ Радіотелеграфне Агентство України//Радянська енциклопедія історії України. — К.,1971. — Т.3. — С.504.
- ⁷⁶ ЦДАВО України. — Ф.1738. — Опис. — С.1.
- ⁷⁷ Там само. — Оп.1. — Спр.29. — Арк.11.
- ⁷⁸ Там само. — Арк.131.
- ⁷⁹ Там само. — Спр.18. — Арк.10.

- ⁸⁰ Див.: Там само. — Спр.12.
⁸¹ Там само. — Спр.57. — Арк.6.
⁸² Там само.
⁸³ Там само. — Спр.18. — Арк.9.
⁸⁴ УКРОСТА// Рад. енцикл. історії України. — К.,1972. — Т.4. — С.366.
⁸⁵ Там само.
⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.927. — Арк.10.
⁸⁷ Радіотелеграфне Агенство України... — С.504.
⁸⁸ Див.: ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.1032,1044.
⁸⁹ Див.: Гай Ю. Вказ. праця. — С.62.
⁹⁰ Там само. — С.76.

Угода між урядом УНР і російським політичним комітетом Бориса Савінкова

Народився у 1962 р. в м. Кам'яні Потоки на Полтавщині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету. Доктор політології, професор кафедри порівняльної політології та регіоназнавства Інституту міжнародних відносин, автор 40 наукових праць з історії міжнародних відносин, суспільно-політичної думки та партій України ХХ ст., у т.ч. монографій «Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: нариси з історії української соціал-демократії поч. ХХ ст.» (1996), «Історія української дипломатії ХХ ст. у постатях» (2001).

«Російська демократія закінчується на українському питанні», — цей гіркий висновок Володимира Винниченка з далекого 1917 р. став хрестоматійним не лише для науковців, а й для широкого загалу, котрому не байдужа драматична історія та перспективи розвитку сучасних українсько-російських відносин.

І справді, як до повалення самодержавства, так і після перемоги Лютневої революції жодна із загальноросійських опозиційних чи революційних партій не визнавала права українського народу навіть на обмежене державне самовизначення. Як із гіркотою зазначав у «Відродженні нації» той же В. Винниченко, «що посунуло московських самодержців на брутальне ламання переяславського трактату й на систематичне нищення української нації, то те саме стримувало руську демократію супроти царизму. А іменно: багатства української землі... З Україною руський народ мав далеко імпозантніший вигляд, ніж без неї... Фінляндії, Польщі, Кавказові легко було признати якусь форму державності (автономію), бо це необхідно, консеквентно

виходило з очевидної, безсумнівної національної відмінності цих країв, з признання їхньої окремої національності. Інакше стояла справа з Україною»¹.

Щоправда, Установчі збори, де більшість мали російські соціалісти-революціонери, за кілька хвилин до свого розгону більшовиками вночі 6 січня 1918 р. встигли прийняти постанову, котра проголошувала Росію «демократичною федеративною республікою». Однак організований 18 листопада того ж року в Омську віце-адміралом Олександром Колчаком військовий переворот, який позбавив влади есерівсько-кадетську Директорію, поклав край спробам російської демократії протиставити себе централізаторській більшовицькій диктатурі й монархічній реакції як толерантної «третьої сили».

Позиція ж колчаківського уряду в українському питанні була чітко сформульована в інструктивних тезах «Російській політичній делегації» на Паризькій мирній конференції від 4 лютого 1919 р. У розділі, який був глушливо названий «Самовизначення народів. Самовизначення міжнародне», безапеляційно стверджувалося, що «народності, котрі входять до складу держави і близькі їй по крові, мові та культурі й котрі займають території, що включають у своїх кордонах природні багатства, а також за своїм економічним і стратегічним значенням позбавляють основну державу шляхом відокремлення можливості її подальшого економічного розвитку і засобів самозахисту, мають право лише на культурно-національну автономію (наприклад, Україна)»².

А тим часом саме ігнорування національної проблематики й, передусім, українського питання лідерами антибільшовицького руху — «Верховним правителем Російської держави» О. Колчаком і головкомом «Збройних сил Півдня Росії» генерал-лейтенантом Антоном Денікіним — стало однією з головних причин їхньої військово-політичної поразки у громадянській війні. Так, у червні 1919 р. О. Колчак відхилив пропозицію регента Фінляндії, колишнього генерал-лейтенанта царської армії Карла Маннергейма рушити 100-тисячну армію на Петроград в обмін на визнання незалежності «країни боліт».

Наприкінці вересня того ж року, в розпал наступу на Москву, А. Денікін розгорнув активні бойові дії проти Республіканської армії УНР на Правобережжі, відрядивши для цього кращого свого воєначальника — генерал-майора Якова Слащо-

ва. Водночас денікінські частини вели запеклу і наперед програшну війну проти «Армії Свободи» повстанців Чечні й Дагестану, що мала підтримку демократичних урядів Азербайджану та Грузії.

На північно-західному фланзі своїх військ головком «Півдня Росії» прагнув заручитися підтримкою керівника Польської Республіки, колишнього соціаліста й запеклого ворога царату Юзефа Пілсудського, вимагаючи від нього, за посередництвом Антанти, удару на Мозир. Але, як аргументовано стверджують відомі варшавські історики Дар'я і Томаш Наленчі, «польський головнокомандувач не відіграв відведеної йому ролі... По суті, він не бажав успіху Денікіну, бо його абсолютно не задовольняла програма анексій білого генерала, що замикала Польщу у вузьких етнографічних кордонах. Тому він не обмежився тим, що не підтримав наступ (А. Денікіна. — **Авт.**), котрий міг привести до падіння Москви, але дав, крім того, довірчо зрозуміти радянській стороні його позицію. Командування Червоної Армії зрозуміло цю заяву. Стягнені з польського фронту частини були кинуті проти військ Денікіна, що просувалися вперед.

Сам Денікін у спогадах оцінював ці більшовицькі сили приблизно у 40 тисяч чоловік і стверджував, що вони відняли у нього перемогу. Він прямо звинувачував Пілсудського в тому, що той допоміг урятувати Радянську владу»³. Лише після втрати Дону й напередодні втечі «добровольців» до Криму, на початку березня 1920 р., А. Денікін як наступник розстріляного Іркутським ревкомом «Верховного правителя» О. Колчака звернувся з нотою до урядів Грузії й Азербайджану, в котрій висловив готовність визнати незалежність цих держав⁴.

Але вже було запізно: демагогічно й кон'юнктурно опанувавши та використавши гасла національно-державного визволення України й інших «окраїн» колишньої Російської імперії, більшовики перемогли у громадянській війні і підпорядкували їх своєму тотальному контролю.

Лише восени 1920 р. найдалекозоріші представники всеросійського демократичного табору, врахувавши гіркі уроки трирічної боротьби з більшовицькою диктатурою, дійшли висновку про доцільність укладення союзу з урядами новопосталих «окраїнних» держав (або, за німецькою термінологією, «рандштатів»). Чи не першим серед них був відомий бойовик-есер і

член Тимчасового уряду, учасник згаданої «Російської політичної делегації» Борис Вікторович Савінков.

Його бурхлива, суперечлива й трагічна життєва доля варта того, щоб спинитися на ній докладніше. Можливо, запізніле розуміння Б. Савінковим українського питання було певною мірою зумовлене фактом його народження 19 січня 1879 р. у Харкові в сім'ї судді, який пізніше за ліберальні погляди був звільнений зі своєї посади у Варшаві. Вже після закінчення варшавської гімназії в 1897 р. Б. Савінков уперше був заарештований за революційну діяльність, а через два роки виключений із «вовчим білетом» з юридичного факультету Петербурзького університету за участь у студентських виступах.

Юний бунтівник змушений був продовжувати освіту в Берліні та Гейдельберзі, де зустрівся з керівниками «Союзу російських соціалістів-революціонерів» Хаїмом Житловським та Віктором Черновим і захопився терористичною тактикою «Народної Волі». Водночас Б. Савінков не поривав із поміркованими соціал-демократичними організаціями, став провідним співробітником газети «Робітнича справа». Його статті привернули увагу В. Леніна.

Після повернення до Петербурга в січні 1901 р. Б. Савінков був удруге заарештований і висланий до Вологди, де після довгих роздумів остаточно перейшов на позиції щойно створеної Партії соціалістів-революціонерів (ПСР). У червні 1903 р. він здійснив успішну втечу до Женеві, де став заступником керівника Бойової організації ПСР Євно Азефа (як виявилось надалі, зрадника). Вдала організація терористичних актів проти міністра внутрішніх справ Російської імперії В'ячеслава Плеве (липень 1904 р.) і московського генерал-губернатора великого князя Сергія Олександровича (лютий 1905 р.) відкрили шлях Б. Савінкову до ЦК ПСР.

Луначарський, який добре знав Б. Савінкова ще з вологодського заслання, згадував, що той — людина «безсумнівно винахідлива і смілива, самозакохана і прагнуча авантюри»⁵. На підтвердження цієї оцінки можна навести приклади. У травні 1905 р. Б. Савінков придбав у Антверпені партію револьверів для Бойової організації й за паспортом бельгійського підданого Рене Тока виїхав до Росії для здійснення замаху на київського генерал-губернатора Клейгельса. Через рік за підготовку замаху на адмірала Чухніна Б. Савінков був заарештований

у Севастополі й переданий до військового суду (що віщувало неминучий смертний вирок), але за два дні до судового засідання здійснив сміливу втечу до Румунії.

Але численні невдачі з проведенням терористичних актів проти діячів царської цивільної й військової адміністрації та непоодинокі факти зрадництва в есерівському середовищі викликали у Б. Савінкова відразу до участі у Бойовій організації. У жовтні 1907 р. на засіданні ЦК ПСР у Выборзі він заявив про безперспективність старих форм терору і відмовився «брати участь у безнадійному підприємстві».

Після цього Б. Савінков мешкав у Парижі, і лише у червні 1908 р. взяв участь у підготовці замаху на Миколу II на крейсері «Рюрик», який так і не відбувся. Коли провокаторство Є. Азефа стало очевидним, Б. Савінков наполягав на вбивстві зрадника без суду, але не дістав підтримки більшості ЦК партії, що остаточно віддалило його від неї. Натомість учорашній бойовик №1 узявся за письменницьке перо й протягом 1909—1913 рр. опублікував «Спогади терориста», повість «Кінь блідий» і роман «Те, чого не було». В емігрантському середовищі вони в цілому були розцінені як «викриття темних сторін революції», а керівництво ПСР поставилося до антитерористичних творів Б. Савінкова украй негативно.

З початком Першої світової війни Б. Савінков вступив добровольцем до французької армії, брав участь у бойових діях і був військовим кореспондентом петроградської газети «День». Після перемоги Лютневої 1917 р. революції в Росії разом із керівниками ПСР 8 квітня він повернувся на Батьківщину і був призначений спершу комісаром Тимчасового уряду у 8-й армії, а з 28 червня — Південно-Західного фронту, що проходив Поділлям і Волинню.

На цих посадах Б. Савінков виявив себе твердим і переконаним прибічником поновлення військової дисципліни та боротьби з більшовицькою агітацією, що розкладала армію. Тому з середини липня 1917 р. він радив прем'єру і військовому міністру Олександрю Керенському змінити на посту верховного головнокомандувача порівняно ліберального генерала Олексія Брусилова героєм війни козачим генералом Лавром Корніловим.

А. Денікін (тоді — командувач Західним фронтом) пізніше згадував про діяльність Б. Савінкова: «Сильний, жорстокий, позбавлений будь-яких стримуючих начал «умовної моралі»;

презирливий і до Тимчасового уряду і до Керенського; в інтересах доцільності, які розумів по-своєму, такий, що підтримував уряд, але готовий шохвилини змести його, — він бачив у Корнілові лише знаряддя боротьби для досягнення сильної революційної влади, в котрій йому мало належати першорядне значення»⁶.

Майбутній вождь всеросійського «білого руху» досить влучно підмітив сутнісні риси Савінкова-політика, котрі аж до арешту 16 серпня 1924 р. в результаті спецоперації ОДПУ СРСР у Мінську утримували його від капітуляції перед більшовизмом. А в далекому 1917 р. Б. Савінков уже 19 липня був призначений товаришем міністра, управляючим військового міністерства при міністрі О. Керенському. Того ж дня Л. Корнілов став верховним головнокомандувачем.

Вважаючи Тимчасовий уряд нездатним вивести країну з критичного становища на фронті й у тилу, Б. Савінков схилився до встановлення в Росії військової диктатури і тому взяв активну участь у виробленні так званої «Записки Корнілова», що передбачала налагодження дисципліни в армії, мілітаризацію транспорту й економіки. Але в кінцевому підсумку Савінков і Керенський виявилися іграшками в руках верховного головнокомандувача, за яким стояли крупні фінансово-промислові кола й реакційне офіцерство, які приступили до підготовки змови ще у квітні. Під тиском лівих сил, що дізналися про зв'язки Б. Савінкова з главою бунтівників під час корніловського заколоту, керуючий військовим міністерством і водночас військовий губернатор Петрограда та виконуючий обов'язки командувача військами столичного округу був відправлений у відставку і виключений з партії.

Здавалося б, політична кар'єра Б. Савінкова, який опинився між двох вогнів на переломному етапі омріяної ним Російської революції, закінчилася. Але сміливий і амбітний учорашній бойовик не збирався поступатися принципами і кидати напризволяще Вітчизну в лиху годину. Маючи безперечний авторитет незламного борця з самодержавством, Б. Савінков був обраний до Тимчасової ради Російської Республіки (Передпарламенту) від Кубанської області, а під час більшовицького перевороту в Петрограді безуспішно намагався звільнити оточений Зимовий палац і взяв активну участь як комісар у поході О. Керенського — П. Краснова на столицю.

Після його провалу в листопаді 1917 р. Б. Савінков через Москву і Київ виїхав на Дон, де увійшов до складу очолюваної генералом Михайлом Алексеевим «Громадянської ради» і займався формуванням Добровольчої армії. Через сім років, поставши перед Військовою колегією Верховного суду СРСР, він пояснив свій політичний вибір таким чином: «Один боротися (з більшовиками. — Авт.) не міг. В есерів не вірив, тому що бачив їхню повну розгубленість, повне їхнє безвілля, відсутність мужності. Хто ж боровся? Один Корнілов, і я пішов до Корнілова»⁷.

У лютому наступного року на базі організації гвардійських офіцерів Б. Савінков створив у Москві «Союз захисту Батьківщини і Свободи», що мав на меті повалення більшовицької влади, встановлення військової диктатури й продовження війни з Німеччиною за безпосередньої допомоги союзників, які повинні були висадитися в Архангельську. Проте наприкінці травня 1918 р. московський осередок «Союзу» зазнав арештів, а підготовлені ним під гаслом скликання нових «Народних (Установчих) зборів» липневі виступи у Ярославлі, Рибінську та Муромі були придушені більшовиками.

Облишивши надії на швидке селянське повстання проти більшовицької диктатури, Б. Савінков умовив голову уфимського Тимчасового Російського уряду, колишнього однопартійця-есера Миколу Авксентьєва відрядити його з військовою місією до Франції. Адмірал О. Колчак як «Верховний правитель російської держави» підтвердив повноваження Б. Савінкова і доручив йому очолити своє закордонне пресове бюро «Уніон». А наприкінці 1918 р. Б. Савінков увійшов до складу щойно створеної «Російської політичної наради» на чолі з першим прем'єр-міністром Тимчасового уряду князем Георгієм Львовом.

Коаліційна за складом «Нарада» (у ній мирно «співіснували» колишній царський міністр закордонних справ 1910—1916 рр. Сергій Сазонов, «червона графиня» і відома благодійниця Софія Паніна та ветеран народницького руху Микола Чайковський) виступала за збереження «єдності, цілісності й суверенітету Росії», порятунком «російської демократії й революції» і претендувала на представництво інтересів колишньої імперії при укладенні Версальського мирного договору. Хоча делегація «Російської політичної наради» й не була допущена країнами Антанти на мирну конференцію, вона отримала пра-

во висловлювати «свої судження» перед учасниками зібрання й намагалася переконати їх у ефемерності нових незалежних держав, які утворилися на окраїнах Росії (УНР, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, закавказькі республіки та ін.), та відсутності в них прав «претендувати на окреме національне представництво».

Мабуть, саме тоді Б. Савінков упритул зацікавився національним питанням і поступово прийшов до розуміння його ваги в організації та забезпеченні успіху єдиного антибільшовицького фронту. У французькій столиці він став свідком скоординованих зусиль дипломатичних делегацій УНР (до середини серпня 1919 р. її очолював колишній член Центральної Ради і міністр пошт та телеграфу в уряді Директорії соціаліст-самостійник Григорій Сидоренко, потім — екс-посол Директорії у Ватикані граф Михайло Тишкевич), Білоруської Народної Республіки (А. Луцкевич), Азербайджанської Демократичної Республіки (А. Топчібаєв), Грузинської Демократичної Республіки (М. Чхеїдзе), Республіки Горців Північного Кавказу (А. Чермоєв), Естонії (Н. Поска) і Латвії (З. Меєровіц), спрямованих на здобуття від Паризької мирної конференції визнання державного суверенітету своїх країн.

Яскравим проявом дипломатичної співпраці делегацій молодих республік був їх спільний протест щодо офіційного визнання Антантою О. Колчака «Верховним Правителем Росії». 26 травня 1919 р. «Рада чотирьох» направила в Омськ відповідну дипломатичну ноту, в якій цей крок обумовлювався категоричною вимогою надання незалежності Польщі й Фінляндії та широкої автономії (включно з правом на самостійні зносини з державами Антанти) країнам Балтії, Закавказьким і Закаспійським територіям.

У досить ухильній відповіді Антанті від 3 червня О. Колчак підтверджував лише повну самостійність Польщі, погоджуючись на обмежене внутрішнє самоврядування решти зазначених у ноті регіонів. Про суверенну державність України, Білорусі й Північного Кавказу в листуванні взагалі не йшлося. Але подібна відповідь повністю задовольнила союзників⁸.

Про те, що доля новопосталих держав була вирішена без найменшої участі їх представників, ті дізналися з паризьких газет лише 13 червня. Через 5 днів глави делегацій подали до Паризької мирної конференції заяву протесту, в якій наголошува-

лося, що зазначені республіки «створилися й існують з вільної волі населення», «їх конституції є вироблені, а їх взаємні відносини до сусідніх держав устійнені та будуть вирішені їхніми конституційними зібраннями». Таким чином, рішення урядових органів Росії жодним чином не можуть «торкатися суверенних прав Азербайджану, Естонії, Грузії, Лотви, Північного Кавказу, Білоруси й України», а взаємини цих держав із Росією «можуть бути улаштовані тільки як між державами, рівними у своїх правах, незалежними та суверенними»⁹. На жаль, ця сповнена гідності нота протесту не мала належного відгуку серед керівників Паризької мирної конференції.

Після військової поразки колчаківської армії та саморозпуску «Російської політичної наради» в серпні 1919 р. Б. Савінков відкинув пропозицію щодо призначення його посланником «білої» Росії до Праги й у січні наступного року прийняв запрошення свого гімназійного товариша — «начальника Польської держави» Ю. Пілсудського. Той тоді активно обстоював ідею створення центрально-східноєвропейської федерації відновленої Речі Посполитої з визволеними від російського панування Україною, Білоруссю і Литвою. Це привело б до утворення «коридору», що мав оберігати Польщу від безпосередньої агресії з боку Кремля чи «білої» Росії, якби остання перемогла у громадянській війні. При цьому до Польщі мали відійти Холмщина, Західна Волинь до р. Стир і Львівщина.

Федералістську концепцію Ю. Пілсудського підтримували представники демократичної лівиці — польські соціалісти і Польська народна партія «Визволення», що виступали за мирне врегулювання польсько-українського територіального питання за умови включення Львова й Холмщини до складу Польщі. На решті ж території Східної Галичини й на Волині ліві демократи пропонували забезпечити польській меншині національно-культурну автономію в складі УНР.

Протилежну позицію в українському питанні займала впливова Національно-демократична партія Романа Дмовського, що вважала українців недозрілими до самостійного державного існування. Ідеологів «всехполяків» турбувала перспектива геополітичного розташування Речі Посполитої між Німеччиною й Україною, котра, на їхню думку, перед загрозою російського імперіалізму проводитиме германофільську політику. Тому ендеки виходили з того, що на сході Польща межуватиме безпо-

середньо з Росією. Але, виступаючи за створення мононаціональної держави, вони прагнули до володіння не всіма землями попередньої Речі Посполитої, а лише тими з них, де поляки могли б домінувати, асимілюючи в перспективі інші етноси. Інкорпораційна програма ендеків стосувалася Холмщини, Західної Волині до річок Случ і Горинь, усієї Східної Галичини та Західного Поділля до річок Збруч і Смотрич. До цих вимог приєдналася і Польська селянська партія «П'яст».

Найконсервативніші погляди на українське питання були у так званих кресових зубрів із числа власників латифундій в Україні, Білорусі й Литві, які наполягали на відновленні Речі Посполитої в кордонах 1772 р., тобто із включенням також Східної Волині, більшої частини Київщини та Східного Поділля.

Здавалося б, зовні сили прибічників федералістської та інкорпораційної концепцій у питанні східних кордонів Польщі були приблизно рівними, що створювало певні підстави для пошуку шляхів до польсько-українського порозуміння. Але на виборах до Установчого сейму в лютому 1919 р. відносно більшість місць (34%) отримав проєндецький Народно-національний союз, а солідарна з ним в українському питанні ПСЛ — «П'яст» — 13%. Ліві депутати в Сеймі становили лише трохи більше чверті.

До того ж, хоча Сейм доручив Ю. Пілсудському продовжувати виконувати обов'язки «начальника держави» до вироблення конституції, його повноваження були суттєво обмежені парламентським контролем. Уже згадані польські історики Наленчі цілком слушно зазначали, що «Пілсудський, зберігши формально ту ж посаду — Начальника держави, фактично перетворювався з диктатора у президента, майже повністю позбавленого можливості політичних дій. Щоправда, він займав посаду верховного головнокомандуючого, яка давала величезні можливості для дій поза рамками парламенту»¹⁰.

Саме такі можливості й були використані Ю. Пілсудським для налагодження політичного діалогу з Головою Директорії УНР С. Петлюрою щодо укладення повномасштабної антибільшовицької польсько-української союзної угоди. Ще 8 жовтня 1919 р. до Варшави прибула численна Надзвичайна дипломатична місія УНР на чолі із віце-прем'єром, міністром юстиції та в.о. міністра закордонних справ Андрієм Ливицьким, яка приступила до тривалого і драматичного переговорного проце-

су. А через два місяці польську столицю відвідав і С. Петлюра, котрий мав неодноразові приватні зустрічі з Пілсудським. Проте з огляду на катастрофічне становище Республіканської армії та фактичну втрату урядом УНР контролю над національною територією українській стороні доводилося йти на щораз більші територіальні поступки Варшаві.

У Варшаві Б. Савінков дістав можливість безпосередньо ознайомитися з реальним станом справ у Східній Європі та героїчною боротьбою її народів за незалежне державне існування, а також перспективами створення Балто-Чорноморського союзу, які окреслилися на трьох конференціях прибалтійських країн за неофіційної участі представників УНР і Білорусі в Тарту (9 листопада 1919 р.), Ризі (кінець грудня 1919 р.) й Гельсінкі (16–22 січня 1920 р.). Повна ж військова поразка О. Колчака і А. Денікіна, рівно як і фактичне скасування Антантою в середині січня 1920 р. економічної блокади РСФРР остаточно переконали Б. Савінкова в нагальній потребі кардинальної зміни стратегії й тактики антибільшовицької боротьби — відмові від сподівань на допомогу Заходу і переорієнтації на селянські повстанські та національно-визвольні рухи на теренах колишньої Російської імперії.

Для реалізації цього масштабного задуму в липні 1920 р. Б. Савінков створив у Варшаві «Російський Політичний Комітет» (РПК). Комітет відразу ж задекларував у своїй платформі право націй на самовизначення і впливаюче з нього визнання державної незалежності тих народів, що вже відділилися від Росії чи висловили своє бажання зробити це. Зміцнення і утвердження на політичній арені регіону новопосталих держав розглядалося як один з найголовніших факторів успішної боротьби з більшовизмом¹¹.

Щоправда, на заваді укладенню союзницької угоди РПК з урядом УНР могла стати співпраця першого зі спадкоємцем А. Денікіна головнокомандувачем кримською «Російською армією» Петром Врангелем, який, прикриваючись псевдодемократичною риторикою, приступив до формування маріонеткового «Національно-політичного блоку» за участю Павла Скоропадського, Сергія Гербея, Ігоря Кістяківського. Своєю метою це утворення визначило «створення України» як вільної у своєму внутрішньому житті держави, що входить як частина до федеративної держави Росії¹².

Коли ж 25 серпня 1920 р. до Ялти прибула з інформаційною метою делегація Директорії УНР на чолі з полковником Іваном Литвиненком, у ході переговорів за участю голови «Уряду Півдня Росії» Олександра Кривошеїна, П. Струве та самого П. Врангеля з'ясувалося, що вони не проти укладення військової конвенції з УНР, але ще не готові до її офіційного дипломатичного визнання¹³.

За іронією долі, лише 8 листопада 1920 р., якраз у день штурму 6-ю армією червоних Перекопу, на контакт із головою військової місії УНР у Варшаві генерал-лейтенантом Віктором Зелінським вийшов представник П. Врангеля генерал-лейтенант Петро Махров, який офіційно заявив, що «Врангель визнає незалежність УНР і сучасний Український Уряд з Головним Отаманом С. Петлюрою на чолі до скликання Українських Установчих Зборів»¹⁴.

Варто зазначити, що у Б. Савінкова не було особливих ілюзій щодо здатності П. Врангеля виступити в ролі об'єднавчого центру антибільшовицького руху. За свідченням керівника українського зовнішньополітичного відомства Андрія Ніковського, на завершальному етапі національно-визвольних змагань, коли «з розвитком акцій кримської армії Врангеля все частіше виявлялось, що практично ані ген. Врангель, ані його уряд не думають дотримуватись проголошених їми в свій час лозунгів «широкого демократизму». Російський Політичний Комітет з свого боку перестерігав Врангеля і його уряд, що попередні спроби збройної боротьби з більшовиками показали, що головною причиною невдачі таких спроб була непослідовна і нещира політика попередників Врангеля щодо нових державних утворень, які виникли на руїнах царської Росії»¹⁵.

Проте на кінець осені 1920 р. військово-політичної поразки зазнав не лише врангелівський «Уряд Півдня Росії», а й спільний українсько-польський похід на Київ. До речі, в ньому взяли участь і частини сформованої з ініціативи Б. Савінкова на території Речі Посполитої 3-ї Російської армії під командуванням генерал-майорів Б. Перемикіна і Станіслава Булак-Балаховича.

Після перших приголомшливих успіхів союзні війська змушені були залишити столицю УНР і під тиском Червоної армії на середину серпня відступити аж до Варшави—Холма—Замостя—Львова. Так очікуваного організаторами походу масо-

вого антибільшовицького повстання в Наддніпрянщині з цілої низки об'єктивних обставин не сталося, а натомість Ю. Пілсудський і С. Петлюра зіткнулися з потужною опозицією своїм планам створення Балто-Чорноморського союзу всередині власних країн.

Варшавські політики націонал-демократичної орієнтації, котрі украй скептично ставилися до утвердження УНР і не палали бажанням заради її визволення від більшовизму ризикувати щойно відродженою незалежною Річчю Посполитою, після блискучої перемоги польсько-українських військ над Віслою і у Прикарпатті примусили Ю.Пілсудського укласти з Кремлем 12 жовтня 1920 р. у Ризі сепаратне перемир'я, залишивши Республіканську армію УНР віч-на-віч із червоною Росією.

Але С.Петлюра і військово-політичне керівництво УНР не збиралися на цьому припиняти визвольну боротьбу, плануючи перебрати на себе загальну координацію й керівництво антибільшовицькими повстанськими та національними рухами. Ще 1 серпня 1920 р. Рада Міністрів УНР уповноважила віцепрем'єра А. Лівіцького, міністра шляхів Сергія Тимошенка, міністра народного здоров'я Станіслава Стемпковського і голову Економічно-торговельної місії УНР у Польщі Івана Феценка-Чопівського «до підписання договору між Урядом УНР і Урядом Кубані»¹⁶.

Церемонія укладення угоди відбулася у Варшаві 7 серпня 1920 р., коли війська червоного Західного фронту під командуванням колишнього підпоручика царської армії Михайла Тухачевського вийшли на далекі підступи до польської столиці. З кубанського боку договір підписали члени Крайового уряду І. Івасюк, М. Сулятицький та І. Білий.

Договірні сторони взаємно визнали Українську та Кубанську республіки «незалежними і суверенними державами», зобов'язалися «підтримати один одного в спільній боротьбі за державну незалежність обох Республік в справах військових, політичних, господарських і фінансових», а також «не заключати ніяких договорів чи конвенцій з іншими Державами, котрі були б направлені проти інтересів котрого-небудь із учасників цього договору».

Окремо уряди УНР і Кубанської Республіки мали «заклучити між собою в найближчому часі в міру розвитку спільної праці військову і морську конвенцію, а також і договори, що

регулювали б господарські та фінансові взаємовідносини між обома Республіками». Союзний договір набував сили «з моменту його підписання уповноваженими обох сторін»¹⁷.

Логічно, що наступним кроком Директорії у зазначеному напрямі стало відрядження 13 жовтня 1920 р. до Варшави для переговорів з РПК Б. Савінкова спеціальної делегації в складі С. Стемпковського, Павла Зайцева, Олександра Ковалевського і Левка Чикаленка¹⁸.

У польській столиці до них приєдналися заступник голови Дипломатичної місії УНР Леонід Михайлов, товариш міністра закордонних справ УНР Отто Ейхельман і В. Зелінський. З російського боку в переговорах узяли участь члени РПК М. Буланов, Б. Гершельман, Д. Одинець, Б. Перемикін і В. Уляницький¹⁹.

Справа просувалася досить швидко, і вже 18 листопада між делегаціями УНР та РПК було підписано Військову конвенцію. У її першому пункті, який єдиний підлягав публікації наступного ж дня після укладення конвенції, зазначалося, що «виходячи з права Українського народу на самостійне державне існування, РПК у Польщі на чолі з Б.В. Савінковим визнає: А. Державну незалежність УНР і нині діючий Уряд УНР на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою. Б. Суверенність Українських Установчих Зборів, скликаних на підставі загального, рівного, прямого й таємного голосування».

У наступних пунктах угоди Уряд УНР, у свою чергу, визнавав організацію Б. Савінкова «дружною і союзною стороною», а Окрема Російська армія, котру планував створити РПК, в оперативному відношенні на українській території мала підлягати Головному командуванню військ УНР і місцевій юрисдикції²⁰.

Але найбільш вражаючим і принциповим місцем українсько-російської Військової конвенції була примітка до п.4, де докладно з'ясовувалися кордони незалежної УНР. На заході й північному заході, тобто з Польщею, підтверджувалася лінія розмежування згідно з Варшавською політичною конвенцією від 21 квітня 1920 р. На півночі, північному сході та сході «до укладення відповідних угод між УНР і Білоруссю, Росією, Доном і Кубанню» кордон визначався по лінії: від впадіння р. Ствіги у Прип'ять — по Прип'яті на схід до перетину з адміністративною межею Київської губернії — цією межею до

Дніпра — Дніпром і Сожем до північної адміністративної межі Городнянського повіту Чернігівської губернії — північними межами Городнянського, Сосницького і Новгород-Сіверського повітів до Десни — межею між Чернігівською та Орловською губерніями до межі з Курською губернією — на схід через Амон-Софроніївку до р. Свапа — нею до Сейму — Сеймом до Глушкова — на південь, охоплюючи Касторну і Медвінку — на схід до Сейму через Гучево-Лук'янівку — Старий Оскол до Петропавлівки — через межу Воронізької губернії — Шеталівку, Репіївку, Колбіно — до Дона вище Коротояка — Доном до Лісок — через Масловку, Шестакове, Нижню Кислу, Козловку, Буторлинівку, Василівку, Банну — на південь по західній межі Облaсті Війська Донського до Азовського моря. Південні кордони УНР «утворюють береги Азовського і Чорного моря», тобто з безумовним включенням Криму до складу України²¹.

Таким чином, російська демократія в особі Б. Савінкова та його однодумців не лише категорично та юридично найбільш повно (порівняно з Польщею, Латвією чи Фінляндією) визнала державну незалежність УНР і суверенність її вищих органів влади, а й строго дотрималася етнічного принципу з урахуванням економічної та військово-стратегічної доцільності при визначенні північних, східних та південних кордонів України.

Можна, звичайно, послатися на той безперечний факт, що РПК у момент підписання Військової конвенції не мав у своєму розпорядженні боєздатних збройних формувань і не контролював жодного клаптика власне російської території, тимчасом як Армія УНР іще вела тяжкі оборонні бої проти більшовиків на Поділлі й мала за спиною все ще юридично союзну Річ Посполиту, куди могла відступити в разі потреби для перепочинку та переформування. На дипломатичному рівні зберігалася можливість ратифікації підписаної в Ризі 31 серпня 1920 р. на Четвертій конференції прибалтійських держав Політичної конвенції, що мала оформити створення Східної Антанти за участю УНР, Естонії, Латвії, Литви, Польщі та Фінляндії.

Але водночас приклад Російського Політичного Комітету засвідчує принципову можливість взаємовигідного порозуміння між російською й українською демократіями, базованого на засадах рівноправності та активного несприйняття великодержавності й диктатури. Головним у цій справі, на думку автора, було щире прагнення керівництва обох політичних сил до згурту-

вання перед лицем спільної загрози тоталітаризму в ім'я свободи, соціальної справедливості та добросусідства найбільших слов'янських народів.

Тому, незважаючи на поразку армії УНР на Правобережжі та відступ її решток і урядового апарату 21 листопада 1920 р. за Збруч на територію Польщі, Б. Савінков уважав за доцільне звернутися до екзильного українського уряду з пропозицією заснування союзу «окраїнних держав» і національно-визвольних рухів задля результативнішої боротьби з більшовиками. 24 січня 1921 р. виконуючий обов'язки голови Української Дипломатичної Місії у Варшаві Л. Михайлов отримав від Б. Савінкова докладного листа.

Нагадавши про Військову конвенцію від 18 листопада попереднього року, «скріплену кров'ю союзних військ», голова РПК наголосив на потребі відшукання нових методів боротьби з більшовизмом. Передусім Б. Савінков радив звернути пильну увагу на селянські повстанські рухи з метою їх планомірної організації та моральної й матеріальної підтримки. Інформуючи українського дипломата про існуючі зв'язки його організації з повстанськими загонами від Карелії до Кубані, Б. Савінков пропонував укласти окрему угоду між РПК і урядом УНР щодо координації зусиль у цій справі²².

Б. Савінков також інформував Л. Михайлова про те, що член РПК Д. Філософов у грудні 1920 р. представив на розгляд французького уряду доповідну записку щодо «необхідності створення, з ініціативи РПК, союзу окраїнних держав, які утворилися на території колишньої Російської імперії». Відповідальні представники Франції нібито зі співчуттям поставилися до цієї ідеї, «передбачаючи, що такий спосіб об'єднання антибільшовицьких сил найбільше відповідає даному моменту»²³.

Виходячи з цих обставин Б. Савінков пропонував пов'язати нову угоду з урядом УНР із «заснуванням союзу держав, які утворилися на території колишньої Російської імперії... В недалекому майбутньому до угоди між Українським Урядом і Російським Політичним Комітетом безумовно приєднались би й інші держави, в першу чергу Білорусь, Грузія, Кубанська Республіка»²⁴.

Але перспектива організації союзу «рандштатів» за участю навіть демократичної Росії не була такою вже й самоочевидною як для керівництва УНР, так і решти передбачуваних учасни-

ків об'єднання. Навіть на соціалістичній конференції у Ревелі в березні 1920 р., як доповідав А. Ніковському голова Дипломатичної місії УНР у Латвії Володимир Кедровський, «Фини, Естонці і Латиши ясно стоять на тому ґрунті, що з демократичною Росією окраїним народам рвати не слід, а треба прагнути до утворення союзу в першу чергу всіх окраїних держав, а потім прийняти в цей союз і Великоросію. Іменно треба прийняти її, а не входити в союз з нею по її ініціативі»²⁵.

І все ж довіра уряду УНР до принциповості й чесності Б. Савінкова — демократа виявилася настільки високою, що на початку квітня 1921 р. у Варшаві була укладена конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання обох сторін». Від УНР її підписали Л. Михайлов, С. Стемпковський і О. Ейхельман, від РПК — Д. Філософов і О. Дикгоф-Деренталь. 2 квітня на підставі постанови Ради Народних Міністрів УНР Міжнародно-правову конвенцію затвердив А. Ніковський, а 6 квітня — Б. Савінков²⁶.

У документі містилося взаємне визнання суверенності сторін, які мали обмінятися офіційними представниками «для взаємної інформації і для зміцнення союзного і дружнього зв'язку». Дипломатичні представництва УНР і РПК повинні були працювати «в повному союзному контакті», а в разі необхідності навіть організаційно об'єднуватися, причому за наявності обопільної згоди до спільних дипломатичних делегацій могли увійти також представники Білорусі, Кубані та Грузії.

РПК зобов'язувався не вести діяльності, спрямованої проти майбутнього республікансько-демократичного уряду Дону. Саме в той час, 2 квітня 1921 р., у місці перебування екзильного уряду УНР — польському Тарнові А. Ніковський підписав аналогічну українсько-савінковській «Конвенцію про міжнародно-правове союзне об'єднання» з представником Донської Демократичної Групи (виникла в середовищі евакуйованих до Болгарії донців, невдоволених політикою П. Врангеля) полковником Михайлом Гнилорибовим²⁷.

У Міжнародно-правовій конвенції УНР із РПК містилося й принципово важливе положення про спільне військово-політичне керівництво антибільшовицьким повстанським рухом. Для цього обрана з представників договірних сторін спеціальна комісія мала виробити єдиний і обов'язковий до виконання стратегічний план. Термін дії конвенції передбачалося визначити

окремою умовою. Крім того договірні сторони зобов'язувалися укласти фінансову й економічну угоди²⁸.

Заохочений такими дипломатичними успіхами щодо правового оформлення єдиного антибільшовицького фронту, Департамент чужоземних справ МЗС УНР 21 квітня 1921 р. розіслав усім послам і головам дипломатичних місій «Загальну інструкцію у справі організації конференції і союзу Причорноморських держав».

Спираючись на вже укладені союзні угоди УНР із Кубанню, Донською Демократичною Групою, РПК Б. Савінкова та між останнім і Кубанською Радою, МЗС висунуло завдання завершення договірно-правового забезпечення Чорноморського союзу шляхом підписання аналогічних трактатів з демократичними урядами Грузії, Азербайджану і Вірменії. Тому керівники дипломатичних представництв УНР мали зосередити свої зусилля на підготовці скликання Конференції представників України, Дону, Кубані, Тереку, закавказьких республік і РПК для «з'ясування позицій щодо ідеї Причорноморського Союзу і здійснення спільної акції в розумінні військової операції, політичної праці й пропаганди». Конференція повинна була також розглянути питання фінансування згаданої акції й вироблення політичних, економічних та культурних угод²⁹.

З інформаційною метою та для «загального з'ясування плану союзу держав Балтійського і Чорноморського регіонів» на Конференцію передбачалося запросити представників Естонії, Латвії, Литви і Фінляндії, а в разі успіху зібрання не виключалася можливість приєднання до процесу Польщі та Румунії.

Головними цілями Чорноморського союзу МЗС УНР визначило: спільну оборону проти російської експансії на Південь і Схід; утвердження та зміцнення демократичних режимів у новопосталих державах і, в тому числі, у Великоросії; господарське відродження Східної Європи; сприяння економічній відбудові України, Великоросії, Дону, Кубані та інших держав, «які виявлять волю до незалежного існування»³⁰.

З об'єктивних причин скликати Конференцію Причорноморських країн Державному Центрові УНР в екзилі не вдалося, загальна військово-політична ситуація у Східній Європі й на Кавказі на кінець 1921 р. склалася не на користь поновлення успішної визвольної антибільшовицької боротьби за незалежність і утвердження демократичного ладу в «рандштатах».

Країни Західної Європи остаточно облишили сподівання на швидке повалення більшовицької диктатури в Росії й прагнули налагодження з нею взаємовигідного товарообміну. Прибалтійські держави, у тому числі Польща, уклали з Кремлем мирні договори та вступили до Ліги Націй, зосередилися на розв'язанні внутрішніх проблем.

А започаткована рішеннями X з'їзду РКП(б) у березні 1921 р. нова економічна політика разом із надзвичайно жорсткими каральними заходами призвела до затухання селянського повстанського руху. Організований тарнівським Державним Центром УНР Другий зимовий похід наприкінці жовтня — в листопаді 1921 р. під командуванням генерал-хорунжого Юрія Тютюнника не викликав очікуваного загальнонаціонального руху і закінчився трагічно. Така ж доля спіткала решту повстанських антибільшовицьких формувань від Карелії до Грузії.

Б.Савінков восени того ж року залишив Варшаву і виїхав до Парижа, де марно намагався отримати фінансові засоби для боротьби з Кремлем від Беніто Муссоліні, Девіда Ллойд-Джорджа та Вінстона Черчилля. Як уже зазначалося, у серпні 1924 р. під Мінськом він потрапив у чекістську засідку, спокусившись очолити в Москві імітовану ОДПУ підпільну антибільшовицьку організацію «Ліберальні демократи». 29 серпня Військова колегія Верховного суду СРСР винесла смертний вирок Б. Савінкову, але Президія ЦВК СРСР з огляду на його колишній внесок у боротьбу з самодержавством і визнання власної поразки у боротьбі з радянською владою замінив розстріл 10-річним тюремним ув'язненням.

Згідно з офіційною версією, 7 травня 1925 р. Б. Савінков покінчив життя самогубством, викинувшись із вікна кабінету слідчого. Олександр Солженіцин стверджував, що самі чекісти скинули ув'язненого. Незадовго до загибелі Б. Савінков писав: «Воля народу — закон... правий чи ні мій народ, я лише покірний його служитель. Йому служу і йому підчиняюся. І кожний, хто любить Росію, не може інакше міркувати»³¹.

Так закінчилася перша і одна з небагатьох у ХХ ст. спроба порозуміння української й російської демократій «як рівний з рівним, вільний з вільним». І хоча вона й не увінчалася омріяною перемогою, все ж засвідчила принципову можливість братерської не на словах, а на ділі співпраці народоправних сил обох великих слов'янських народів. Події більш, ніж 80-річної

давнини, на жаль, так і залишилися гірким докором сучасним московським «демократам», які й досі не вповні усвідомили безперечного факту незворотної появи на світовій політичній карті повноправного суб'єкта міжнародних відносин — незалежної України.

-
- ¹ Винниченко В. Відродження нації: (Історія укр. революції, марець 1917 р. — груд. 1919 р.): [В 3 ч.]. Ч.1. — К.; Відень, 1920. — С. 98.
 - ² Остапенко А.И. «Белое движение» и проблема целостности России // Российское государство и общество. XX век. — М., 1999. — С. 541.
 - ³ Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пилсудский — легенды и факты. Пер. с пол. — М., 1990. — С. 102.
 - ⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 2211. — Оп.1. — Спр.3. — Арк. 48 зв.
 - ⁵ Луначарский А.В. Бывшие люди. — М., 1922. — С. 15.
 - ⁶ Деникин А.И. Очерки русской смуты. Крушение власти и армии. Февраль-сентябрь 1917 г. — М., 1991. — С. 449.
 - ⁷ Борис Савинков перед Военной коллегией Верховного суда СССР. — М., 1924. — С. 7.
 - ⁸ Див.: Штейн Б.Э. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. — М., 1949. — С. 230—245.
 - ⁹ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т.6: Криза на всіх фронтах. — Скрантон, 1962—1966. — С. 98—99.
 - ¹⁰ Наленч Д., Наленч Т. Згад. праця. — С. 94.
 - ¹¹ ЦДАВО України; —Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 278. — Арк. 111.
 - ¹² Там само. — Оп. 3. — Спр. 48. — Арк. 95.
 - ¹³ Там само. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 28. — Арк. 6 зв. — 9.
 - ¹⁴ Там само. — Арк. 35.
 - ¹⁵ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 278. — Арк. 113—114.
 - ¹⁶ Там само. — Спр. 311. — Арк. 6.
 - ¹⁷ Там само. — Спр. 389. — Арк. 7.
 - ¹⁸ Там само. — Спр. 29. — Арк. 3.
 - ¹⁹ Там само. — Спр. 277. — Арк. 24.
 - ²⁰ Там само. — Арк. 25.
 - ²¹ Там само. — Арк. 52—53.
 - ²² Там само. — Оп. 3. — Спр. 10. — Арк. 6—6 зв.
 - ²³ Там само. — Арк. 7.
 - ²⁴ Там само. — Арк. 7 зв.
 - ²⁵ Там само. — Ф. 3697. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 38.
 - ²⁶ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр.10. — Арк.11.
 - ²⁷ Там само. — Спр. 7. — Арк.106—107.
 - ²⁸ Там само. — Спр.10. — Арк.10.
 - ²⁹ Там само. — Оп. 2. — Спр. 361. — Арк. 26.
 - ³⁰ Там само. — Арк. 27.
 - ³¹ Савинков Б.В. Посмертные письма и статьи. — М., 1926. — С. 16.

УЖР і Балтійські конференції

Народився 1961 р. на Київщині. Кандидат історичних наук (1992 р.). Працював старшим науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України, з 1995 р. — доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор понад 50 публікацій з проблем міжнародних відносин та історії української дипломатії, зокрема книг «Україна і Ліга націй» (2000 р.), «Історія української дипломатії ХХ століття у постатях» (2001 р., у співавторстві), «Українська дипломатія 1917—1921 рр.: на теренах постімперської Росії» (2002 р.), 4 посібників та підручників. Учасник Гарвардської програми «Національна безпека України» (США, листопад—грудень 1997 р.).

Формування нової системи міжнародних відносин у Центральній-Східній Європі після завершення Першої світової війни по-новому поставило питання про координацію зусиль «рандштатів» (окраїнних держав, що виникли на теренах колишньої Російської імперії) на дипломатичній ниві в обороні своїх національно-державних інтересів. Це знайшло свій вияв у розвитку ідеї регіональних союзів. Так, останній керівник зовнішньополітичного відомства УНР А.Ніковський в «Огляді сучасного міжнародного становища Української Народної Республіки і закордонної політики У.Н.Р.» цілком обґрунтовано стверджував, що «спільність стремлень і завдань, спільна російська неволя, спільна боротьба з російським червоним і білим імперіалізмом і постійна небезпека від нього зв'язує вільні народи вузлами симпатії, приязни і співчуття і викликає потребу взаємної допомоги і загальної координації всіх акцій, що зміряють до зміцнення внутрішнього та зовнішнього становища. Глибокі мотиви національного, політичного, культурного, економічного та військового характеру лежать в потребі утворення єдиного фронту всіх окраїнних держав у всіх напрямках»¹.

Уже 5 лютого 1919 р. в Одесі представники Української Народної Республіки (товариші міністра закордонних справ А. Галіп і А. Марголін), Білоруської Народної Республіки (голова Тимчасового Крайового уряду Ваханович), Всевеликого Війська Донського («Отаман Зимової станиці» О. Черячукін) і Кубанської Республіки (голова Законодавчої Ради Л. Бич) звернулися з двома принциповими меморандумами до командування військ Антанти.

У першому йшлося про форми державного устрою зазначених «рандштатів» та шляхи подолання анархії й більшовизму в регіоні. Назвавши себе «найпереконанішими прибічниками негайної й безпосередньої перебудови колишньої унітарної Російської Держави на федеративних засадах», автори звернення змушені були визнати, що розвиток політичних подій після більшовицького перевороту 1917 р. створив «нездоланні перешкоди для здійснення такого роду федерації зверху». Тому «залишається шлях лише федерації знизу на підставі добровільної угоди як рівні з рівними тих державних утворень, котрі викристалізувалися на руїнах старої Росії»².

Питання ж про майбутні форми державного устрою «рандштатів» мало отримати належне і швидке вирішення лише через зміцнення найближчим часом начал державності й порядку в кожному з цих новоутворень. Тому автори меморандуму зверталися до країн Антанти з проханням про надання фактичної допомоги й підтримки «здоровим національно-державницьким прагненням» народів «рандштатів», зміцнення «окремих одиниць, які фактично утворилися». При цьому оговорювалося, що боротьба з анархією й більшовизмом мала вестися, головним чином, національними арміями³.

У другому документі — «Політико-економічному меморандумі України, Дону, Кубані й Білорусі», який від УНР був підписаний представником міністерства торгівлі та промисловості С. Бородаєвським і товаришем морського міністра контрадміралом Михайлом Остроградським, стверджувалося, що тісний зв'язок, до котрого прагнуть ці держави з політичних міркувань, «знаходить не менш могутню опору в мотивах економічного порядку».

Тому делегати «рандштатів» прохали антантівське командування посприяти у забезпеченні вільного транзиту товарів через території, котрі фактично перебували не під владою укра-

їнського уряду, а також на Кубань і з Кубані через Новоросійськ та порти Чорноморської губернії. Окремо висловлювалося побажання, щоб чорноморські порти України разом із прилеглими районами знову були передані у розпорядження української влади, котра відала б ними, перебуваючи в безпосередньому контакті з командуванням військ Антанти в Одесі. При цьому голова Тимчасового Крайового уряду Білорусі Ваханович домагався повернення вивезеного німецькими військами вагонно-потягового парку⁴.

Бажаних для «рандштатів» військово-політичних і економічних наслідків обидва меморандуми, звичайно, не мали, оскільки Антанта навідріз відкидала можливість розчленування Росії й прагнула (особливо Франція) лише до об'єднання всіх антибільшовицьких сил на півдні колишньої імперії. Але перший позитивний досвід вироблення спільних стратегічних і тактичних позицій щодо життєво важливих проблем національно-державного існування став у нагоді Києву на Паризькій мирній конференції, куди після невдачі одеських переговорів був перенесений центр ваги дипломатичної діяльності нових незалежних держав.

Надзвичайна дипломатична місія УНР, очолювана спершу Г.Сидоренком, а з 22 серпня 1919 р. — М.Тишкевичем, відразу ж встановила тісні контакти з делегаціями Азербайджану, Білорусі, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Республіки Горців Північного Кавказу. Фактично відбулося об'єднання дипломатичних представництв окраїнних держав під керівництвом голови української місії. Наприкінці кожного місяця, а за потреби і частіше, відбувалися наради представників цих країн. Спільними зусиллями вони видавали журнал «L'Europe Orientale». На думку А.Ніковського, «об'єднання на Паризькому ґрунті дало почин до підняття заходів в цілі утворення такого об'єднання безпосередньо між Урядами, що диктувалось політичними, економічними та військовими виводами»⁵.

Яскравим проявом дипломатичної співпраці «рандштатів» на Паризькій мирній конференції був спільний протест їх делегацій щодо визнання Антантою О.Колчака «Верховним Правителем Росії». 26 травня 1919 р. «Рада чотирьох» дістала в Омськ відповідну дипломатичну ноту, в якій офіційне визнання колчаківського уряду обумовлювалося категоричною вимогою надання останнім незалежності Польщі й Фінляндії та широкою

автономії (включно з правом на зносини з державами Антанти) країнам Балтії, Закавказьким і Закаспійським територіям.

У досить ухильній відповіді Антанті від 3 червня 1919 р. О.Колчак підтверджував лише повну незалежність Польщі, погоджуючись на обмежену внутрішню автономію решти зазначених у ноті регіонів. Про суверенну державність України, Білорусі й Північного Кавказу в листуванні взагалі не йшлося⁶. Але подібна відповідь повністю задовольнила союзників, які на той час ще утримувалися від абсолютного визнання окраїнних державних утворень, за винятком Польщі й Фінляндії.

Про те, що доля новопосталих держав була вирішена без найменшої участі їх представників, ті дізналися з паризьких газет лише 13 червня. Через 5 днів глави делегацій Азербайджану (А.Топчібаєв), Білорусі (А.Луцкевич), Естонії (Н.Поска), Грузії (М.Чхеїдзе), Латвії (З.Меєровіц), Північного Кавказу (А.Чермоєв) та України (Г.Сидоренко) подали до Паризької мирної конференції заяву протесту.

У ній наголошувалося, що зазначені республіки «створилися й існують з вільної волі населення», «їх конституції є вироблені, а їх взаємні відносини до сусідніх держав устійнені та будуть вирішені їхніми конституційними зібраннями». Таким чином, рішення урядових органів Росії жодним чином не можуть «торкатися суверенних прав Азербайджану, Естонії, Грузії, Литви, Північного Кавказу, Білоруси й України», а взаємини цих держав із Росією «можуть бути улаштовані тільки як між державами, рівними у своїх правах, незалежними та суверенними». Представники «рандштатів» ще раз наполягали на негайному офіційному визнанні їх незалежності великими державами і мирною конференцією⁷.

На жаль, ця сповнена гідності нота протесту не мала належного відгуку серед керівників Паризької мирної конференції. Як цілком слушно зазначав М.Стахів, у «ноті бракує одного параграфу, який звернув би увагу Найвищої Ради на наслідки такого її рішення з погляду боротьби з большевизмом і на її історичну відповідальність за цей крок перед своїми країнами і цілим людством... Видно, що автор ноти цілком не здавав собі справи з того, що оповіщення такої кореспонденції з Колчаком представляло собою зобов'язання Найвищої Ради і тільки велика сила обставин на місці могла переконати її про потребу зміни. Тою силою могла бути тільки збройна сила цих націо-

нальних держав, яка утримала б ці держави на два фронти — проти червоних і білих неділимців»⁸.

І все ж варто зазначити, що ідея оформлення дипломатичного і військово-політичного союзу «рандштатів» поступово пробивала собі шлях у правлячих колах цих держав. На відкритті Карлсбадської наради послів і голів дипломатичних місій УНР 6 серпня 1919 р. колишній в.о. повіреного УНР у Фінляндії й голова українського представництва у Швеції та Норвегії О.Лоський повідомив, що глава зовнішньополітичного відомства Гельсінкі Р.Гольсті є «ініціатором ідеї союзу держав, які повстали на руїнах Росії проти Великої Росії». Причому до проєктованого «союзу народів бувшої Росії від Балтики до Чорного моря» фінський міністр закордонних справ передбачав залучити і Польщу. У цій справі його підтримувала Естонія, але Литва вже тоді висловлювалася проти⁹.

Глава ж дипмісії УНР у Празі Максим Славинський у дискусії «Про внутрішнє і міжнародне положення та витичні лінії політики УНР» 10 серпня 1919 р. заявив, що «на Сході Європи мусить зорганізуватись велика держава... Практична національна політика наказувала б нам взяти ініціативу в свої руки» (підкреслено М.Славинським). Причому український дипломат вважав за доцільне «прийняти плян федерації від Балтики до Кавказу і далі на схід»¹⁰.

У резюме Карлсбадської наради, запропонованій послом УНР у Берліні Миколою Поршем, наголошувалося, що Україні «крайня пора нав'язати найтісніші стосунки, в першу чергу дипломатичні, з усіма тими державами (які постали на теренах колишньої Російської імперії. — В.М.), щоб зужиткувати їхні зв'язки і вплив на Антанту, власне Англію та Америку, щоби єдиним «інородчеським» фронтом виступити супроти «єдиної» і в обороні спільних інтересів»¹¹.

Великої ваги створенню Балто-Чорноморського союзу «рандштатів» надавав С.Петлюра. В інструктивному листі до А.Лівицького від 30 жовтня 1919 р. щодо ведення переговорів з Польщею він зазначав, що «Велика Росія, та ще така чорна масть, як Денікінська, для нас неприємлема, і ми повинні шукати спільників нашої позиції щодо Денікіна. В зв'язку з цим, — підкреслював Голова Директорії, — комбінація союзу проти Росії: Польща — Україна — Латвія — Литва — Естонія цілком приємлема для нас. Коли за допомогою Польщі ми дис-

танемо зброю і щастя військове тоді перейде на наш бік, се наблизить можливість вступу до такого союзу Кубані, Грузії і Азербайджана і реалізувати таким чином систему коаліції Балтійсько-Чорноморських держав»¹².

У грудні 1919 р. МЗС УНР розіслало з Варшави українським послам і головам дипломатичних місій «обіжників», у якому наголошувалося, що задля досягнення формально-юридичного визнання з боку Антанти слід забезпечити солідарність держав-спадкоємців Російської імперії. Така солідарність підготує ґрунт для втілення «ідеї союзу військового і економічного в складі прибалтійських держав, України, Польщі, Румунії, Кубані і Кавказа (Чорноморський-Балтійський Союз)»¹³.

Ще 9 листопада 1919 р. в естонському Тарту (Дерпті) відбулася Перша конференція Балтійських держав (Естонія, Латвія, Литва) за неофіційної участі представників УНР (посол у Фінляндії М.Залізник), Білорусі й Польщі¹⁴. На ній представники Білорусі, Естонії, Латвії й УНР попередньо порозумілися щодо створення міждержавного союзу, але, оскільки вони не мали відповідних повноважень від своїх урядів, домовленість залишилася неофіційною¹⁵.

Але Тартуська конференція водночас виявила і глибокі розбіжності між «рандштатами», котрі в майбутньому стануть нездоланною перешкодою на шляху оформлення Балто-Чорноморського союзу. Естонія і Латвія наполягали на необхідності залучення до нього Польщі, але решта учасників зібрання вважали це неможливим, доки кордони останньої не будуть остаточно встановлені¹⁶.

Не мала формально-юридичних наслідків і Друга конференція Балтійських держав у Ризі наприкінці грудня 1919 р. за участю представників Естонії, Латвії, Литви і Польщі. Вони лише дійшли згоди щодо скликання наступної конференції у фінській столиці та ухвалили, що на неї можуть бути запрошені держави лише за згодою всіх учасників ризького зібрання. Але участь УНР у третій конференції балтійських держав була визнана «безумовно бажаною»¹⁷.

Саме в день відкриття Гельсінкської конференції — 16 січня 1920 р. Верховна рада Антанти прийняла рішення скасувати економічну блокаду більшовицької Росії й тому рішуче відмовилася брати участь чи навіть формально бути присутньою на зібранні. Це створило напружену атмосферу на Гельсінк-

ській конференції й негативним чином відбилося на її перебігові та результатах.

Головою президії Гельсінкської конференції було обрано фінського прем'єр-міністра Венноля, а його заступниками — представника Польщі соціаліста Леона Василевського, прем'єр-міністра Естонії Яана Тиніссона, міністрів закордонних справ Латвії З.Меєровіца і Литви — Цавніуса. Президія конференції мала обговорювати загальнополітичні питання, а для розв'язання конкретних проблем було обрано міжнаціональну комісію (проходження міждержавних кордонів), комісію у справах оборони та комісію в економічних справах¹⁸.

Попри наведене рішення другої конференції балтійських держав у Ризі щодо бажаності участі УНР у наступному зібранні, в Гельсінкі несподівано виникли проблеми з наданням права вирішального голосу М.Залізняку. 17 січня він отримав телеграфом належні повноваження на участь у конференції від члена Директорії А.Макаренка і міністра земельних справ Миколи Ковалевського, того ж дня відповідну телеграму про призначення М.Залізняка від уряду УНР отримав фінський міністр закордонних справ Р.Гольсті. Та коли він оприлюднив зміст телеграми на конференції, її учасники одногосно вирішили запросити українського представника на засідання лише з інформаційною метою.

Як відзначив у своєму звіті Раді Міністрів УНР М.Залізняк, «від особи, що близько стоїть до Гольсті, я довідався, що польський представник на конференції Леон Василевскі приватно висловився проти допущення на конференцію українського представника»¹⁹. Тому, під формальним приводом неотримання вирішального голосу на конференції, М.Залізняк, який особисто не вірив у її успіх, не наполягав на участі у зібранні.

Натомість він організував у місцевій і стокгольмській опозиційній пресі низку редакційних публікацій, у яких стверджувалося, що третя конференція балтійських країн не досягла позитивних результатів, оскільки на ній не була представлена УНР — найбільша і найважливіша з «окраїнних» держав, що має першорядне значення торговельного партнера для скандинавських країн. І дійсно, Гельсінкська конференція не виправдала покладених на неї сподівань: її найважливіший проект резолюції про створення оборонно-наступального військового ан-

тибільшовицького союзу не був ухвалений, а лише переданий на розгляд урядів країн-учасниць.

Як звітував М.Залізник, від латвійського посла в Гельсінкі він дізнався, що на засіданнях конференції (вона тривала до 22 січня 1920 р.) «справа йшла дуже кепсько. Литовці зовсім посварилися з Поляками, Естонці з Латишами, Литовці й Естонці разом з Фінами, Поляками й Латишами. Польський представник рішучо відкинув усі внесені Естонські й Литовські резолюції, які висловлювалися проти Росії як такої і загрожував покинути конференцію, мотивуючи це тим, що він має виразну інструкцію свого уряду виступати виключно проти советської Росії, і що Польща мусить мати цілковито свободні руки при встановленню своїх відносин до будучої Росії»²⁰.

Таким чином, вироблення спільного підходу балтійських держав до проблеми війни і миру з РСФРР було перенесено на чергову, Четверту конференцію, що мала відбутися 15 травня 1920 р. у Ризі. Але, як зі знанням справи зазначив у своєму оглядові міжнародного становища та зовнішньої політики УНР А.Ніковський, балтійські країни з огляду на труднощі порозуміння на трьох міждержавних конференціях, з одної сторони, «і великі успіхи червоних армій та зріст большевизму з другої, пішли на рішення начати мирові переговори з советською Росією як на крок, який мав їм забезпечити незалежне державне життя і охоронити від большевицької анархії»²¹.

Уже 2 лютого 1920 р. надзвичайно вигідний для себе мирний договір з РСФРР уклала в Тарту Естонія, у квітні того ж року стартували большевицько-латвійські мирні переговори, а наступного місяця — большевицько-литовські. За свідченням А.Ніковського, «в мирових переговорах з цими державами советська Росія проявила велику уступчивість, хочаби показати свою миролюбивість народам і державам світу і тим здобути прихильне їх становище до себе і признання з їх сторони большевицького режиму в Росії, як також прокласти собі дорогу за всяку ціну на захід»²².

Зрозуміло, що за таких обставин скликання Четвертої конференції Балтійських держав у середині травня 1920 р. в Ризі опинилося під питанням. Щоправда, Українське пресове бюро в Копенгагені з посиланням на берлінську пресу на початку травня повідомляло про переговори між Варшавою й Гельсінкі стосовно утворення подвійного блоку: Польща—Україна—

Фінляндія та Литва—Латвія—Естонія²³. Однак в умовах успішного стрімкого наступу польсько-українських союзних військ на Київ цей процес не набув подальшого розвитку.

Чималі побоювання керівних кіл «рандштатів» викликали і амбітні федералістські плани Ю.Пілсудського, який розраховував зробити саме Польщу осередком і патроном Балто-Чорноморського союзу. Голова дипмісії УНР у Ризі В.Кедровський писав до міністра закордонних справ А.Ніковського, що «поки Україна твердо не стане на ноги і не візьме на себе справу утвердження спілки держав народів, що визволилися з-під ярма Російського від Кавказу включно до Фінляндії всі спроби утворення якогось прибалтійського союзу будуть даремні. Тільки міцна держава, яка не зацікавлена в кордонних питаннях меж зазначеними державами, а також і в економічному їх визиску для своєї користі, може врешті їх помирити, а такою державою може бути лише Україна», — робив далекосяжний висновок український посол²⁴.

Але червневий контрнаступ Червоної армії на Західному і Південно-Західному фронтах кардинально змінив ставлення балтійських держав до скликання в латвійській столиці запланованої конференції та укладення військово-політичного і економічного союзу. Не припиняючи результативних мирних переговорів із російською більшовицькою делегацією в Ризі, латвійський уряд ініціював скликання конференції на 20 липня 1920 р.

Литовський уряд устиг до цієї дати завершити в Москві переговори з РСФРР і підписати 12 липня мирний договір, за яким окупований польськими військами на початку квітня 1919 р. Вільнюський край визнавався частиною території Литви. Спеціальним протоколом до угоди з РСФРР Литва навіть надала їй право ведення бойових дій проти Польщі на території краю з умовою, що після зникнення військово-стратегічної потреби російські війська будуть виведені з території Вільнюського повіту.

Тим часом бюро зі скликання Четвертої балтійської конференції у Ризі, в роботі котрого активну участь брала й дипмісія УНР, підготувало 14 проектів угод, які МЗС Латвії 3 липня 1920 р. передало В.Кедровському для подання на обговорення українському урядові. Найголовнішими серед них були проекти порядку денного і Статуту конференції Балтійських

держав, програми військової та економічної конвенцій, конвенцій про третейський суд, екстрадицію злочинців, охорону літературних і артистичних прав, використання інтелектуальних сил²⁵.

На додаток до них організаційне бюро опрацювало проекти інтелектуального зближення балтійських держав і створення інформаційного відділу, принципи охорони праці та боротьби з безробіттям, «Основні принципи Відділу здоров'я», «Предложення Ризької конференції відносно рибництва» та узгодження умов навігації²⁶.

6 липня 1920 р. В.Кедровський отримав від МЗС Латвії вербальну ноту, де містилося запрошення урядові УНР відрядити делегатів на конференцію до Риги, що мала розпочати роботу 20 липня 1920 р. Представники держав-учасниць Гельсінкського самміту запевнили голову дипмісії УНР у Ризі, що Україна буде прийнята до складу Ризької конференції повноправним членом, до того ж офіційно висловила своє бажання взяти участь у зібранні Швеція, а Данія, Норвегія, США, Велика Британія, Франція й Італія збиралися надіслати на неї своїх представників із інформаційною метою²⁷.

Тому в листі до А.Ніковського від 10 липня 1920 р. В.Кедровський радив забезпечити якомога солідніше представництво УНР на Ризькій конференції, «маючи на увазі ще й те, що вона буде проходити під безпосереднім доглядом представників Антанти»²⁸.

20 липня 1920 р. уряд УНР призначив досвідченого дипломата і знавця національного питання на теренах колишньої Російської імперії, міністра внутрішніх справ, 54-річного соціаліста-федераліста О.Саліковського главою української делегації. Заступником О.Саліковського було призначено О.Шульгина, членом делегації — В.Кедровського, експертами з економічних питань — заступника Голови торговельно-економічної місії УНР у Варшаві Миколу Добриловського та професора Станіслава Франкфурта.

Уже 23 липня В.Кедровський отримав із Варшави список урядової делегації із запевненням, що вона негайно від'їздить, й передав цей документ до МЗС Латвії, Латвійського Телеграфного Агентства та ЗМІ.

Але на день відкриття Четвертої конференції Балтійських

держав — 3 серпня 1920 р. до Риги з Варшави прибув лише М.Добриловський, та й то без належних повноважень.

В огляді міжнародного становища УНР і її закордонної політики, підготовленому А.Ніковським на початку березня 1921 р., цілком слушно наголошувалося, що «конференція в Ризі почалась в дуже тяжкому часі і при тяжких обставинах. Филя большевизму докотилась майже під столицю Польщі, Варшаву, і здавалось, що червоні війська заллють всю територію Польщі. Латвія і Фінляндія, які до цього часу проволікали хід переговорів з совітською Росією, вживали всіх способів, щоби якнайскоріше заключити мирний договір»²⁹.

Але не варто скидати з рахунку й дещо легковажне ставлення керівництва зовнішньополітичного відомства УНР до такої життєво важливої справи, як оформлення «Східної Антанти» на Четвертій конференції Балтійських держав. В.Кедровський повідомляв 8 серпня 1920 р. А.Ніковського, що «не тільки серед Латвійських урядових кол, але навіть і в пресі почали появлятися спостереження начебто про подвійну політику Українського громадянства, кажучи, що з одного боку представник УНР в Латвії проявляє стільки зацікавлення участією України в Балтійській конференції, а з другого боку український Уряд абсолютно ігнорує її»³⁰.

А 4 серпня 1920 р., на рауті в честь делегатів Четвертої конференції Балтійських держав у голови Установчих Зборів Латвії В.Части, В.Кедровський із прикрістю дізнався, що дипломатичні представники УНР в Ревелі (Є.Голіцинський) і Гельсінкі (М.Залізник) «не тільки не заручилися відповідною лінією поведження з боку Фінляндської та Естонської делегацій щодо визнання рівноправності України на Конференції, але навіть не вжили для цього жадних заходів перед правительствами названих держав»³¹. Є.Голіцинський навіть залишив Ревель і відбув до Берліна на початку липня, тобто в розпал підготовки Ризької конференції.

З особистої розмови з главою естонської делегації, міністром закордонних справ Карлом Пустою В.Кедровський дізнався, що той «не має жодних директив від свого Уряду щодо визнання рівноправності України на Конференції», але литовці запевнили українського дипломата в позитивному ставленні до присутності делегації УНР³².

Коли ж В.Кедровський нарешті отримав від О.Саліковсько-

го телеграму про те, що той 7 серпня 1920 р. вирушає до Риги з Данцига, наступного дня керівник дипмісії УНР подав голові конференції Балтійських держав К.Урманісу ноту з проханням довести до відома її учасників, що Україна прагне взяти рівноправну участь у роботі конференції.

І тут підтвердилися найгірші побоювання В.Кедровського: лише латвійський уряд, попри можливий дипломатичний тиск з боку Москви, робив найенергійніші заходи щодо допущення на конференцію делегації УНР, а польський представник Л.Василевський категорично вимагав прибуття до Риги українських дипломатів, хоча саме у ті дні союзні польсько-українські війська з останніх сил тримали антибільшовицький фронт під Плоцьком, Варшавою, Замостям і Львовом. Фінські, естонські й литовські ж делегати звернулися у справі надання українцям права вирішального голосу до своїх урядів³³.

13 серпня до Риги надійшла позитивна відповідь щодо участі делегації УНР у конференції Балтійських держав від естонського уряду, наступного дня — від фінського, але литовський уряд ухилився від прямої відповіді на запит своєї делегації. Для з'ясування всіх обставин справи й передачі вербальної ноти до Каунаса було відряджено секретаря ризької дипмісії УНР О.Лагутенка.

Як було зазначено у таємному «Огляді діяльності МЗС за місяць вересень 1920 р.», заступник керівника литовського зовнішньополітичного відомства Кліманс повідомив О.Лагутенка, що «справа участі України на Конференції не раз обговорювалася, але... правительство Литви не достаточо поінформоване про положення на Україні взагалі, а про Уряд От. Петлюри зокрема, бо всі інформації, якими розпоряджує Уряд Литви, походять з одного боку з польських джерел, і їм Лит. Уряд привик не довіряти, а з другого боку від Уряду Совітської Росії, або від українських більшовиків, а саме від п.Винниченка, якого Кліманс пізнав коротко перед тим у Москві»³⁴.

З подання колишнього голови Директорії УНР В.Винниченка, який настирно виторговував у кремлівських можновладців політичні умови свого повернення до державної влади в Україні, у литовської урядової делегації склалося враження, що «Правительство Петлюри не має жадного опертя в народі, що воно не може представляти волі Українського народу, що за ним стоїть лише купка невідповідальних людей і що, нарешті,

Петлюра заявив себе союзником Польщі, яка є ворогом Литви, на який союз — по думці Литви — нарід України не міг і не може дати своєї згоди і санкції»³⁵.

О.Лагутенкові довелося, гаючи дорогоцінний для участі делегації УНР у роботі Ризької конференції час, у ввічливих дипломатичних фразах пояснювати віце-міністру закордонних справ Литви очевидні речі, про які він і без інсинуацій В.Винниченка мав більш-менш об'єктивну інформацію. Йшлося про історичні обставини й формально-юридичні підстави відновлення в ході антигетьманського повстання УНР та принципові засади її внутрішньої й зовнішньої політики, а також причини укладення Варшавського договору.

У будь-якому випадку аргументи О.Лагутенка справили на Кліманса належне враження, і він організував зустріч українського дипломата з литовським міністром закордонних справ Пурицьким. Останній у присутності директора Політичного департаменту зазначив, що, по-перше, у Ризі скликана конференція Балтійських держав для розв'язання виключно регіональних проблем; по-друге, «ще не ясно, чи Україна являється Державою, а як являється такою, то чи може рахуватися Правительство Петлюри законним Правительством; коли ні, то чи можна уважати делегацію від цього Правительства національним представництвом».

О.Лагутенкові знову довелося нагадати історію міжнародно-дипломатичного визнання української державності наприкінці 1917 — влітку 1920 рр. Він також вказав на цілий ряд прикладів з історії, де уряди були змушені перебувати поза межами власної території, і в тих випадках нікому не спадало на думку сумніватися у законності цих урядів.

Останнє зауваження безпосередньо стосувалося і перших коаліційних центристських урядів незалежної Литви під головуванням Аугустінаса Вольдемараса і Миколаса Слезявічюса, котрі протягом листопада 1918 — серпня 1919 рр. не контролювали абсолютної більшості національної території включно з обома історичними столицями — Вільнюсом і Каунасом, які перманентно окупувалися польськими легіонерами, німецькими добровольцями, російськими білогвардійцями й більшовиками.

Пурицький, нарешті, вказав дійсні причини ухильної позиції Литви в питанні участі УНР у Ризькій конференції. На дум-

ку литовського уряду, в умовах блискавичного наступу Червоної армії на Варшаву через Вільненщину внаслідок «допущення України на Рижську Конференцію може виникнути конфлікт з СРСР, а Литва занадто слаба мілітарно, щоб дати відповідний відпір більшовикам». До того ж до литовсько-російської мирної угоди Кремль зобов'язувався вивести свої війська з Вільненського повіту після вигнання поляків. Це сталося вже 24 серпня 1920 р., і на півтора місяці Вільнюс перейшов під контроль литовського уряду.

У розпачі О.Лагутенко звернув увагу Пурицького на те, «як хибною є політика Литви відносно України, і що Україна, яка напевно переможе більшовиків, ніколи не забуде того, що Литва, яку Україна все рахувала своїм ліпшим приятелем, в прикру дванадцятую годину не тільки не підтримала України, а ще й заткнула їй уста»³⁶.

Остання заява українського дипломата, що за своєю сутністю межувала з погрозою, зрештою, справила належне враження на литовського міністра закордонних справ. Пурицький попросив О.Лагутенка «запевнити Уряд У.Н.Р., що Литовське Правительство не хоче і не може бути ворогом України, воно ніколи не забуде того, що обі країни терпіли разом недолю та неволю; ...справа буде ще раз розглядатися, і він зробить все, щоби знайти який небудь вихід; бо він не хоче, щоби в Українцях залишилися які небудь сумніви що до приязни Литви у відношенні до України»³⁷.

І дійсно, 17 серпня 1920 р. уряд Едуардаса Галванаускаса надіслав до Риги відповідь на вербальну ноту В.Кедровського, в якій хоча й повторювалися міркування проти участі УНР у Четвертій конференції Балтійських держав, водночас стверджувалося, що «коли більшість членів згаданої Конференції висловиться за допущення правительства України на Ризьку Конференцію, то делегація Литовського Правительства не буде відкликана, і вона застереже за собою право стриматись від обговорення на Конференції питань, торкаючихся до України»³⁸.

Питання участі УНР на Ризькій конференції Балтійських держав розглядалося на її пленарному засіданні 20 серпня 1920 р. Коли делегації Польщі, Фінляндії, Естонії й Латвії висловилися на користь допущення українських представників із вирішальним правом голосу, а литовська делегація утрималася, віце-президент конференції З.Меєровіц запропонував інтерпре-

тувати статут зібрання таким чином, що утримання однієї країни-учасниці «не може бути перешкодою для допущення якоїсь держави до Конференції»³⁹. Уже наступного дня делегація О.Саліковського взяла участь у засіданні Ризької конференції, а представникам Білоруської Народної Республіки в цьому праві було відмовлено.

З.Меєровіц в інтерв'ю «Громадському бюлетеню Міністерства Закордонних Справ Латвії» прирівняв допущення делегації О.Саліковського до роботи Ризької конференції як повноправного учасника з фактичним визнанням уряду Директорії УНР Балтійськими державами, тобто, крім Латвії, Польщі й Фінляндії, що встигли це зробити ще до початку конференції, також і Естонією та Литвою, які з різних причини свого часу не формалізували таке визнання⁴⁰.

Однак на нараді послів і голів закордонних дипмісій УНР, скликаній А.Ніковським у Відні 18–20 серпня 1920 р., перспективи роботи Четвертої конференції Балтійських держав особливих сподівань не викликали. Хоча, зрозуміло, що учасники Віденської наради не могли на той час знати про проблеми з представництвом, яких зазнала в Ризі українська делегація. Але навіть А.Ніковський, котрому В.Кедровський ще 10 липня переслав дипломатичною поштою до Варшави проекти документів майбутньої конференції та вказав на її велику політичну й економічну значущість для УНР, при відкритті наради послів наголосив у доповіді, що Балтійська конференція «особливої ваги для нашої справи не додасть, і тому надії на безпосередню користь від неї не треба чекати»⁴¹.

Політичні спостерігачі відзначали, що майже з усіх питань, котрі обговорювалися на Ризькій конференції, спільні позиції займали делегації Естонії, Латвії, Польщі та України. Вони в той час одностайно і рішуче наполягали на укладенні якнайтіснішого союзу Прибалтійських держав. Делегація Фінляндії виявляла більшу обережність, не бажаючи ускладнювати становище власного уряду на мирних переговорах із РСФРР. А найухильніше становище на конференції посідали литовські представники, що пояснювалося ворожими стосунками між Каунасом і Варшавою та побоюванням за таких обставин військового конфлікту з Кремлем.

Та, незважаючи на зазначені розбіжності, делегаціям вдалося протягом 5-денних нарад виробити низку важливих поста-

нов, пропозицій і конвенцій, що мали на меті зблизити держави-учасниці в політичному, економічному, військовому, комунікаційному та культурно-науковому відношеннях. Усі ці угоди мали бути ратифіковані не пізніше 15 грудня 1920 р. й набути чинності навіть у тому разі, коли б якась із договірних держав відмовила у їх ратифікації.

Найголовнішою підсумковою угодою Четвертої конференції Балтійських держав стала Політична конвенція, підписана членами делегацій у ризькому палаці Булдур 31 серпня 1920 р. Вона складалася з 10 параграфів і зауважень польських, українських та литовських представників. Конвенція констатувала взаємне юридичне визнання держав-учасниць, зобов'язувала їх до мирного врегулювання територіальних конфліктів, а в разі неможливості такого — вдатися до посередництва третьої сторони, зокрема, Ліги Націй. Ці положення повністю спростовують твердження О.Павлюка, ніби «жодна країна не визнавала УНР де-юре»⁴².

Принципове значення мали параграфи Політичної конвенції, що забороняли підтримку, організацію й розташування на території країни-учасниці сил, спрямованих проти іншої договірної сторони, а також їх транзит через національну територію. Окремо держави-учасниці застерігалися щодо укладення з третьою стороною договорів, спрямованих проти будь-якої країни, представленої на конференції.

Держави-учасниці конференції мали негайно виробити оборонну військову конвенцію, а також взаємно гарантувати національно-культурні права етнічних меншин. Наступний параграф Політичної конвенції передбачав відкриття вільного безмитного торговельного шляху з Балтики до Чорного моря. Польська делегація не погодилася з наданням режиму вільної торгівлі для товарів третіх держав, а українська згоджувалася в цьому питанні лише на принцип взаємності.

Значно суттєвішими були застереження литовської делегації, котра не вважала за можливе укладення політичної угоди, доки не будуть урегульовані всі принципові проблеми між Каунасом і Варшавою. Крім того, литовські представники нагадали про свою позицію щодо утримання від обговорення питань, пов'язаних із УНР. А оскільки делегація останньої стала учасником практично всіх положень Політичної конвенції, Литва, фактично, відмежувалася від неї.

І все ж українське керівництво надзвичайно високо розцінювало факт підписання Політичної конвенції, пов'язуючи з її реалізацією далекосяжні плани створення не лише «Східної Антанти», а й Балто-Чорноморського союзу окраїнних держав. У «Пояснюючій записці до проекту Постанови Ради Народних Міністрів про ратифікацію Договору, підписаного в Булдури дня 31 серпня 1920 р.» А.Ніковський наголошував, що «Східна Антанта» «спричиниться до консолідації політичних і економічних відносин на Сході, до усунення грізної небезпеки «балканізації» Східної Європи, й таким чином буде аргументом проти відбудови Росії в очах Великої Антанти».

Водночас А.Ніковський застерігав, що невступлення УНР до «Східної Антанти» призведе до послаблення морального впливу першої на Балтійські держави й «спричиниться до черезмірного поширення на Сході впливу другої Великої окраїнної держави — Польщі», а також суттєво послабило б політичну позицію України при створенні в перспективі Чорноморського союзу⁴³.

Ескалація бойових дій на українсько-більшовицькому фронті та ускладнення загальної військово-політичної ситуації у Східній Європі дещо загальмували процес ратифікації Політичної конвенції урядом УНР. Лише 19 листопада 1920 р., за два дні до залишення національної території, Рада Народних Міністрів затвердила документ, а С.Петлюра як голова Директорії скріпив своїм підписом ратифікаційну грамоту в Головному штабі Республіканської армії⁴⁴.

На пленарних засіданнях Ризької конференції та її військової комісії окреслилася необхідність вироблення двох оборонних конвенцій: проти Росії й проти Німеччини. Крім того, з'ясувалося, що в антиросійській конвенції договірні держави (крім Литви, яка відмовилася від підписання військової угоди) однаковою мірою можуть брати участь усім своїм збройним потенціалом.

Що ж до Німеччини, то Фінляндія, Естонія й Латвія, котрі не мали з нею спільних кордонів, були у змозі вести оборонну війну лише опосередковано. Весь тягар відбиття німецької агресії мав лягти на плечі Польщі й України, тому В.Кедровський у листі до міністра військових справ УНР генерал-хорунжого Володимира Сальського від 10 вересня 1920 р. радив по-

передньо виробити проект антинімецької конвенції у Варшаві спільно з представниками польського Генерального штабу⁴⁵.

На сьогодні зберігся укладений російською мовою «Проект Військової Конвенції між Фінляндією, Естонією, Латвією, Польщею й Україною», що був спрямований проти Росії. Причому, як зазначалося в статті II документа, під останньою маляся на увазі «також будь-яка військово-політична організація, що виникла б на території Росії». Метою цієї конвенції договірні сторони визначили «відстояти свою незалежність, суверенітет і територіальну недоторканість»⁴⁶.

У документі окремо наголошувалося, що за своїм змістом Військова конвенція «оборонна і чужа всіляким агресивним цілям». Її IV стаття передбачала в разі виникнення конфлікту між Росією та однією чи кількома договірними державами прийняття відповідних заходів для його мирного урегулювання (третейський суд, посередництво третьої країни, створення слідчої або узгоджувальної комісії з представників обох сторін). Якщо ж Росія відмовилася б від мирного вирішення конфлікту, порушила б територіальну недоторканність і суверенні права будь-якої договірної держави, сконцентрувала на кордоні чи поблизу нього значні військові сили, або ж здійснила відкритий напад, стаття V зобов'язувала договірні сторони розпочати бойові дії⁴⁷.

У «Пояснюючій записці» МЗС УНР цілком слушно наголошувалося, що Військова конвенція матиме практичне значення для України лише після укладення мирного договору з РСФРР.

Робота військової комісії Ризької конференції надзвичайно ускладнилася з початком 22 вересня 1920 р. польсько-литовського збройного конфлікту. Він тривав до 7 жовтня, коли у Сувалках було підписане тимчасове перемир'я на основі статус-кво та встановлення демаркаційної лінії між польською і литовською арміями, що не визначала наперед територіальних прав сторін. Вільнюс, таким чином, залишався за Литвою, але перемир'я тривало лише два дні. 9 жовтня командир 1-ї литовсько-білоруської дивізії, колишній генерал російської царської армії Люціан Желіговський формально «відмовився підкорятися» Ю.Пілсудському і захопив Вільнюс та Вільнюську область.

12 жовтня 1920 р. Л.Желіговський своїм декретом проголосив створення «Серединної Литви» (Вільнюський, Тракай-

ський, Ошмянський і Свєцяньський повіти), а себе — її «верховним правителем».

Агресія Л.Желіговського змусила латвійський уряд виступити із заявою про те, що в разі наступу бунтівників на Каунас «Латвія буде змушена виступити на захист сусідньої Литви».

В.Кедровський прогнозував можливість «утворення в недалекому часі союзу суто Прибалтійських держав: Фінляндії, Естонії, Латвії і Литви для забезпечення своїх спільних інтересів». На думку глави ризької дипмісії УНР, «ледве що яка небудь з Прибалтійських держав захоче підтримувати авантюру Польщі в захопленню нею земель далеко на Схід від її етнографічних меж і обов'язатися підтримувати Польщу в разі акції проти неї, скажімо, Росії, направленої на одібрання цих земель»⁴⁸.

Польсько-литовський збройний конфлікт згубно відбився і на роботі найважливішої інституції, створеної Ризькою конференцією, — Раді уповноважених представників держав-учасниць (саме їй підлягали Економічна рада, військова і військово-морська комісії, а також бюро для справ культури та мистецтва, санітарне і закордонної пропаганди). В.Кедровський повідомляв 5 листопада 1920 р. керівництво МЗС УНР, що «загальні висновки з праці Ради Уповноважених не дуже рожеві. Більша частина кожного засідання проходила на спорах меж Поляками і Литовцями. Наслідки цих спорів залишають дуже сумне вражіння і майже безнадійне, що до можливості утворення союзу держав при участі Польщі і Литви»⁴⁹.

З 7 вересня до 15 грудня 1920 р., коли мало відбутися представлення ратифікаційних грамот Політичної конвенції, пройшло сім засідань Ради уповноважених представників під головуванням З.Меєровіца.

У центрі уваги на четвертому засіданні Ради уповноважених 11 жовтня 1920 р. були авантюра генерала Л.Желіговського та підготовка до підписання російсько-польської угоди про перемир'я і попередні умови миру. З приводу останнього питання член української делегації С.Шелухин заявив, що «червона Україна не має жадної власної армії і не грала в боротьбі проти Польщі жадної автономної ролі. Але під час мирних переговорів з Польщею Росія видвинула се фіктивне українське правительство і Польща вела з ним переговори і заключила договір». Тому УНР «складає відповідальність за наслідки договору на Польщу і не рахує себе зв'язаною з ним»⁵⁰.

Щоб розрядити й без того напружену атмосферу на засіданні, польський посол В.Каменецький підтвердив визнання Варшавою незалежності УНР, запевнив присутніх у прихильності до «національного уряду» України та в тому, що «національна Україна може... і на будуче рахувати на повну симпатію і на поміч Польщі».

На сьомому засіданні Ради з'ясувалося, що представники Естонії, Латвії, Литви і Фінляндії не мають від своїх урядів жодних вказівок у справі ратифікації постанов Ризької конференції, передусім, Політичної конвенції. Навіть МЗС Латвії, яке звернулося до Установчих зборів країни з проханням її ратифікації, 10 грудня забрало клопотання назад.

Зате польський посол у Латвії В.Каменецький виступив із декларацією, спрямованою проти Литви і УНР. Каунасу робився закид, що Литва «ухиляється від принесення потрібних жертв», а про Україну посол сказав, що «є також держави, які не мають спроможности прийняти на себе зпроєктовані обов'язки». Питання ратифікації постанов Ризької конференції офіційно було відкладене до сприятливіших часів.

Таким чином, процес формування «Східної Антанти» за участю прибалтійських держав і УНР наприкінці 1920 р. зайшов у глухий кут. Натомість окреслилася перспектива створення військово-політичного союзу виключно балтійських країн — Естонії, Латвії, Польщі й Фінляндії. Угода про нього була підписана міністрами закордонних справ цих держав у Варшаві в березні 1922 р.

Попри неуспіх балтійських конференцій по формуванню Балто-Чорноморського союзу слід визнати, що значною мірою завдяки продуманій і цілеспрямованій політиці українського керівництва щодо «окраїнних держав», передусім укладенню Варшавського договору з Польщею та участі у конференції Балтійських держав у Ризі, міжнародне становище УНР, на відміну від внутрішнього, на кінець 1920 р. порівняно з попередніми значно поліпшилося.

Вітчизняна дипломатія спільно із зовнішньополітичними відомствами «рандштатів» поступово долала усталені в Європі уявлення про багатовікову Російську державу як про єдине ціле. Так якщо під час Паризької мирної конференції українській делегації були поставлені питання найзагальнішого і ознайомчого характеру, то вже в ході підготовки до вступу в Лігу На-

цій восени 1920 р. вимагалися документи, що засвідчували б основні етапи національного державотворення.

Зрештою, об'єктивно УНР за доби Директорії претендувала на роль центральної ланки «буферної зони» на західних кордонах більшовицької Росії, до думки про створення котрої провідні держави світу дійшли на початку 1920 р., переконавшись у безперспективності «білого руху». Але внутрішній потенціал національно-демократичних сил України виявився недостатньо зрілим для реалізації цього масштабного завдання.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.278. – Арк.46–47.

² Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.146. – Арк.17.

³ Там само. – Арк.18–19.

⁴ Там само. – Арк.20.

⁵ Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.278. – Арк.52.

⁶ Штейн Б.Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. – М.: Наука, 1949. – с.230–245.

⁷ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т.6: Криза на всіх фронтах. – Скрентон: Укр. наук.видавн. б-ка, 1962–1966. –С. 98–99.

⁸ Там само. – С.100.

⁹ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.14.

¹⁰ Там само. – Арк.70.

¹¹ Там само. – Арк.108.

¹² Там само. – Ф.3809. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.5.

¹³ Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.320. – Арк.4.

¹⁴ Politiken. – 1919. – 13 листопада.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.278. – Арк.52.

¹⁶ Там само. – Оп.3. – Спр.16. – Арк.15.

¹⁷ Там само. – Оп.2. – Спр.278. – Арк.53.

¹⁸ Там само. – Оп.3. – Спр.30. – Арк.18 зв.

¹⁹ Там само. – Ф.1429. – Оп.2. – Спр.22. – Арк.1.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.278. – Арк.53–54.

²² Там само. – Арк.54.

²³ Там само. – Оп.3. – Спр.32. – Арк.26 зв. – 27.

²⁴ Там само. – Ф.3697. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.1.

²⁵ Там само. – Арк.31.

²⁶ Там само. – Арк.78 зв.

²⁷ Там само. – Спр.2. – Арк.56 зв.

²⁸ Там само. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.30.

²⁹ Там само. – Спр.278. – Арк.55–56.

³⁰ Там само. – Ф.3697. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.82.

³¹ Там само.

- 32 Там само. — Арк. 82 зв.
- 33 Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 278. — Арк. 56.
- 34 Там само. — Ф. 3996. — Оп. 2. — Спр. 14. — Арк. 114.
- 35 Там само.
- 36 Там само. — Арк. 115.
- 37 Там само.
- 38 Там само. — Ф. 3697. — Оп.1. — Спр.11. — Арк.91 зв.
- 39 Там само. — Ф. 3696. — Оп.3. — Спр.50. — Арк.90.
- 40 Bulletin public par le Ministere des Affaires Etrangeres de Latvia. —1920, Vendredi, le 27 aout.
- 41 ЦДАВО України. — Ф.3696. — Оп.2. — Спр.119. — Арк.1 зв.
- 42 Нариси з історії дипломатії України / О.І.Галенко, Є.Є.Камінський, М.В.Кірсенко та ін. За ред. В.А.Смоля. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. — С.346.
- 43 ЦДАВО України. — Ф.3697. — Оп.2. — Спр. 370. — Арк.79 зв.
- 44 Там само. — Ф.3697. — Оп.1. — Спр.2. — Арк. 202 зв.
- 45 Там само. — Ф.3696. — Оп.2. — Спр.33. — Арк.10.
- 46 Там само. — Ф.3697. — Оп.1. — Спр.11. — Арк.114.
- 47 Там само. — Арк. 114 зв.
- 48 Там само. — Арк. 188 зв.
- 49 Там само. — Спр. 2а. — Арк. 12.
- 50 Там само. — Арк. 123 зв.

Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідувачим відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., генеалогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

У ХХ столітті українство ввійшло, не маючи власної державності, будучи не суб'єктом, а об'єктом міжнародних відносин. Проте розшматована між двома могутніми імперіями — Російською та Австро-Угорською — нація ніколи не полишала мрій про національне визволення і повномасштабне відродження, постійно нагромаджувала визвольний потенціал і готувалася до вирішальних битв за вирішення українського питання.

Реалізація прагнень українства з неминучістю вела до суттєвих змін на політичній карті Європи, передбачала, практично, автоматичну трансформацію відносно українців з сусідями-поневолювачами з внутрішніх, міжнаціональних на міжнародні, міждержавні, а також налагодження зв'язків з ближчими і дальшими країнами відповідно до власних потреб і можливостей. У тій чи іншій формі така перспектива ідейно-теоретично обґрунтовувалась всіма українськими політичними партіями, їх програмами.

Партії Наддніпрянської (Російської) України висували мету повалення самодержавства як оплоту соціального і національного гніту і запровадження широкої національно-територіальної автономії України у федеративній демократичній республіці Росії. Партії Підавстрійської України (Східної Галичини, Північної Буковини, Карпатської Русі) прагнули до втілення в життя ідеї «коронного краю»: об'єднання згаданих етнічних територій у адміністративну цілість під зверхністю Габсбурзької корони (як гарант від неминучої польської експансії) задля здійснення програми культурно-національної автономії. Однак досягнення окреслених сподівань вважалося труднодоступним, особливо після початку Першої світової війни, в якій надпотужні міждержавні угруповання — Антанта і Троїстий (згодом — Почвірний) союзи прагнули до переділу світового простору, перетворивши Україну на один з найкривавіших плацдармів воєнного протиборства.

Ситуація різко змінилася після Лютневої (1917) революції в Росії. Повалення самодержавства викликало своєрідний демократичний вибух в суспільстві. Його похідною і водночас органічною складовою стала Українська національно-демократична революція. Натхненник, організатор, політичний керівник українського руху — Центральна Рада оформила напрацьовані теоретичні програмні настанови в цілісну концепцію революції. Її наріжним каменем було: гідний внесок українців у закріплення, розвиток демократичного, республіканського ладу в Росії, перетворення країни на федерацію самоврядних національно-державних (автономних) утворень, одним з яких і мала стати Україна. Визначальними моментами запропонованої державно-правової моделі мали стати Українські Установчі збори, які б дозволяли порядкувати на власній території виходячи, передусім, з національних інтересів, і Всеросійські Установчі збори, які б законодавчо спрямовували, врегульовували життя в цілій Російській федерації, в тому числі і в Україні, що зобов'язувалась делегувати федеральному центру відповідні функції і жити за спільними загальними законами як автономна частина демократичної республіки.

Лідери Української революції — М.Грушевський, В.Винниченко, С.Єфремов, М.Ковалевський та ін. вважали, що втілення в життя такої платформи (її офіційно схвалив Український національний конгрес 6—8 квітня 1917 р.) принесе користь ук-

раїнцям, відкриє шлях до відродження нації у всіх сферах буття — економіці, політиці, культурі, державотворенні і, водночас, позитивно вплине на розвиток федеративної Росії, зміцнить її могутність. Тому досягти бажаної мети можна цілком легітимним, мирним шляхом, без силових, воєнних акцій, розгулу пристрастей, культивування ворожнечі тощо.

Однак зовсім інакше сприйняв досить помірковані домагання українців Тимчасовий уряд. Він розцінив їх як зазіхання на цілісність Російської держави, руйнацію її потенціалу, в тому числі і в першу чергу — воєнного, що злочинно послабляло країну перед ворогами. Замість очікуваної домовленості з російськими демократами Центральна Рада у відповідь одержала лише зухвалі відкидання законних, логічних пропозицій, брутальні шовіністичні кампанії в пресі, відкриті погрози застосувати силу для «наведення порядку». Тоді, спираючись на масове революційне піднесення, Центральна Рада стала на шлях самочинного здійснення обраного політичного курсу. 10 червня 1917 р. було оголошено I Універсал, згідно з яким декларувалося бажання України перетворитись на автономну частину Росії, а 15 червня створено Генеральний Секретаріат — орган української виконавчої влади.

За таких обставин Тимчасовий уряд змінив тактику і направив до Києва на переговори трьох міністрів — О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. Результатом домовленостей стали II Універсал Центральної Ради і постанова Тимчасового уряду з українського питання, оприлюднені 3 липня 1917 р. Незважаючи на те, що Центральна Рада зобов'язалася не робити більше самочинних кроків щодо запровадження автономії України аж до Всеросійських Установчих зборів, сам факт переговорів, ухвалені рішення стали легітимізацією Центральної Ради, яка після поповнення представниками національних меншин визнавалася крайовим органом. Генеральний Секретаріат теж отримував «права громадянства», хоч і ставав органом Тимчасового уряду в Україні. Це стало очевидною перемогою національно-демократичної революції, наближало Україну до розв'язання питання про власну державність і створювало передумови для визначення зовнішньополітичних орієнтирів.

Щоправда, російський уряд невдовзі вдався до перегляду результатів київських домовленостей. Тимчасовою інструкцією від 4 серпня 1917 р. значно обмежувались масштаби компетен-

ції Генерального Секретаріату, його прерогативи. Намагання ж Центральної Ради відстояти завойовані позиції великого успіху не мали. По суті, патова ситуація кардинально розв'язалась більшовицьким повстанням у Петрограді, поваленням Тимчасового уряду.

В новій обстановці не існувало перешкод для реалізації неурізаної платформи формування автономного ладу в Україні. Кроки в цьому напрямі, рішуче підтримані широкими демократичними верствами, увінчало прийняття Центральною Радою 7 листопада 1917 р. III Універсалу. Україна оголошувалась Народною Республікою. Однак тут же заявлялося: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка стала федерацією рівних і вільних народів. ...Маючи силу й владу на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й всієї Росії»¹.

Проголошення Української Народної Республіки, наміри будувати федеративні відносини з іншими національно-державними утвореннями колишньої Росії стали, безперечно, визначною віхою, справжнім апогеєм Української революції. Юридично закріплювалось досягнення віковичної величної мети — відновлення національної державності, яка дістала природну назву — Української. Зі створенням УНР народ, нація піднімалися на новий щабель свого розвитку. Перед ними відкривалися небачені до того можливості для масштабних зрушень як у різних галузях внутрішнього життя, так і в міжнародних відносинах. Одним могутнім порухом Україна начебто доганяла нації і держави, що мали можливості еволюції протягом століть, та буквально вривалася до міжнародної спільноти як прогресивне суспільне, національно-державне утворення.

Водночас Центральна Рада і Генеральний Секретаріат як керівні державні інститутції УНР з першого ж дня виступили із гострим засудженням більшовицької революції, заявили про рішучу боротьбу зі спробами поширення влади Рад в Україні, не визнали ленінської Ради Народних Комісарів ані всеросійською, ані регіонально-московською владою, звернулись до керівництва національно-державних і регіонально-державних утворень, що дотримувались антибільшовицьких орієнтацій, з ініціативою творення федеративної Росії на нерадянських заса-

дах. Природно, що офіційним Петроградом, який одним з перших своїх державних актів — «Декларацією прав народів Росії» гарантував право націй на самовизначення і їх рівноправ'я, поведінка проводу УНР трактувалася однозначно як недружня, більше того — войовничо-ворожа. Вододіл же між більшовицькою платформою і альтернативними варіантами суспільного розвитку в конкретно-історичних обставинах кінця 1917 р. став рівнозначним відмінності між політикою в інтересах народних мас і політикою, що розходилася із цими інтересами (це змушені були визнати М.Грушевський, В.Винниченко, П.Христюк, М.Шаповал та інші керівники УНР і її перші історики).

За цих умов величезну роль відіграла юридична недосконалість визначення III Універсалом статусу України в її співвідношенні з Росією — автономна частина неіснуючої федерації, створення якої і домагалась Центральна Рада. В результаті офіційний Петроград і далі вважав Україну складовою частиною території Росії (більшовики теж ще не оголосили її федерацією), де контрреволюційні елементи намагаються перешкодити триумфальній ході соціалістичної революції (прикметно, що в 14 випадках з 15, коли на засіданнях РНК в кінці 1917 р. обговорювалось питання про становище в Україні, доповідачем і автором підготовлених резолюцій був Й.Сталін — нарком у справах національностей і лише одного разу — Л.Троцький — нарком закордонних справ). Місцеві більшовики, сили, що їх підтримували (справедливості ради, слід відзначити, що вони були достатньо політично масштабними і неухильно примножувалися з розвитком подій), розглядали свої зусилля щодо встановлення влади Рад в Україні як цілком природне продовження боротьби зі старим ладом на території, яка просто не має кордону (між Росією і Україною).

Тому і налагодження контактів між Києвом і Ростовом — центром антирадянського заклоту генерала Каледіна (на пропозиції Центральної Ради до урядів країв і областей колишньої «тюрми народів» окрім отамана Всевеликого Війська Донського просто ніхто не відгукнувся) оцінювалось як потуги зовсім ще не зовнішніх, незалежних щодо радянської Росії суб'єктів здійснювати власний курс, а як дії внутрішніх антидержавних сил, спрямовані проти пануючого в Росії режиму, розраховані на ліквідацію влади, дедалі підтримуваної народними масами.

Таким чином, із проголошенням УНР деякий період, поки

остаточно визначався вибір її суспільно-політичного курсу, трансформації міжнаціональних відносин (між українцями і росіянами) у міжнародні, тобто міждержавні (між Україною і Росією), не сталося, як це передбачалося раніше. І весь цей час, за оцінкою М.Грушевського, «Україна жила в стані внутрішньої війни»². А РНК Радянської Росії ставав дедалі активнішим чинником цієї «внутрішньої війни», іншими словами, громадянської війни. Саме в цьому політичному контексті лише й можна зрозуміти і задовільно витлумачити «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». Уже назвою, в якій старанно обходиться назва національно-державного утворення — УНР, автори документа (В.Ленін, І.Сталін, Л.Троцький) хотіли підкреслити його політичний, а не міжнародний характер. Маніфест визнавав право всіх народів, у тому числі українського, на національну незалежність: «...Ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською республікою, про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно»³.

Зазначимо, що В.Ленін зовсім не випадково не вдається до офіційної назви тогочасного державного утворення — «Українська Народна Республіка», а з розрахунком говорить про «народну Українську республіку», що її, як видно з дальших положень документа, Центральна Рада не могла представляти. Йшлося про визнання «національних прав і національної незалежності українського народу». Що ж до Центральної Ради, то Раднарком цілком визначено заявляв: «Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, яка давно вже виражається в невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні... Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноважного виразника трудящих і експлуатованих мас Української республіки, довела Раду найостаннішим часом до кроків, що означають знищення всякої можливості угоди»⁴. РНК висував Центральній Раді ультимативні вимоги: відмовитись від дезорганізації фронту та пропуску контрреволюційних частин на Дон, Урал, в інші місця, припинити роззброєння ра-

дянських, червоногвардійських частин, а також сприяти боротьбі проти кадетсько-каледінського заклоту. В разі неодержання задовільної відповіді протягом двох діб, Раднарком мав вважати Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні»⁵. Таким чином, «Маніфест» не дає жодної підстави трактувати його як визнання Центральної Ради і УНР, що, між тим, неодноразово намагались довести деякі історики.

Прикметно, що сама Центральна Рада також давала собі повний звіт у тому, що РНК не визнає ні її влади, ні УНР. Підтвердженням тому може бути, зокрема, звернення до солдатів Західного і Північного фронтів, куди все ще відправлявся хліб з України, вплинути на РНК саме з метою визнання УНР, а відтак, і невтручання у її внутрішні справи⁶.

Не погодившись, по суті, з жодною з висловлених претензій РНК, Центральна Рада їх рішуче відкинула. «...На території Української Народної Республіки, — говорилось у посланні, підписаному В.Винниченком і О.Шульгиним — влада належить демократії України. Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть придушуватись тою ж силою»⁷.

Очевидно, на той момент, оглядаючись на дивізії «українізованого» війська, Рада вважала своє становище непохитним. Вона розгорнула інтенсивну кампанію, під час якої доводила, що поява «Маніфесту» — це оголошення війни Україні, видавала свою боротьбу проти Рад в Україні і в Росії за війну між Україною і Росією, між двома народами. 5 грудня 1917 р. В.Винниченко говорив про «Маніфест»: «Оголошення нас «буржуями» — засіб боротьби неукраїнців з українцями. Боротьба, яку тепер ведуть з нами більшовики, боротьба національна ... Не Генеральний Секретаріат, а Рада Народних Комісарів затіяла братовбивчу війну. Але той, хто підняв меч, від меча і загине...»⁸.

5 грудня 1917 р. РНК розглянув відповідь Центральної Ради на ультимативні умови і, визнавши її незадовільною, вирішив «вважати Раду у стані війни з нами»⁹. Очевидна асиметрія у виборі понять сторонами — «війна між народами» і війна між «РНК і Центральною Радою» у світлі викладеного в цілому зрозуміла. Однак впродовж десятиліть чимало дослідників схильні вважати формальне використання терміна «війна» за цілком достатнє для оцінки відносин уже в рамках міждер-

жавних відносин як «українсько-російська», «українсько-більшовицька», «українсько-радянська війна».

Насправді ж воєнних дій аж до початку січня 1918 р. не велось. Зовсім навпаки: протягом грудня 1917 р. РНК кілька разів ініціював різні варіанти переговорів з Центральною Радою, не поспішав міняти цієї позиції навіть після проголошення І Всеукраїнським з'їздом Рад Української Республіки Рад і створення Народного Секретаріату України — владного центру, альтернативного Генеральному Секретаріату. Незважаючи на те, що остання обставина до крайності загострила обстановку в Україні, активізувала повсюдне встановлення влади Рад, РНК не зважався на прямі дії проти Центральної Ради, хоч і перемістив в Україну, до Харкова близько 32 тис. червоногвардійців і революційних загонів солдатів для наступу на каледінському фронті¹⁰. І головна причина полягала зовсім не в дотриманні принципів міжнародного права чи повазі до Центральної Ради. Радянська Росія просто не мала достатніх військових сил для скільки-небудь масштабної акції проти УНР. Однак сили таки досить оперативно нагромаджувались і передбачити перспективу їх використання в найближчому майбутньому було неважко.

Провідники Української Народної Республіки дедалі усвідомлювали всю глибину конфлікту з РНК, починали розуміти прорахунки, допущені при законодавчому оформленні УНР і виборі її політичної платформи, ставали на шлях переоцінки нещодавніх федералістських поглядів і переходу на самостійницькі орієнтації. Крім провалу планів створення Всеросійської федерації на нерадянській основі, така лінія зумовлювалась і намаганнями відмежуватись від політики радянської влади, прихильники якої не дуже рахувались з умовно існуючими кордонами і демократично оформленими державними органами, тим більше такими, які довільно кваліфікувались як ворожі соціалістичній революції.

До цих обставин додалися і суто зовнішньополітичні чинники. Провідні держави світу на кінець 1917 р., як відомо, все ще перебували у стані війни, й більшовицька революція стала подією, що знаменувала собою значний поворот у ній. Радянська влада запропонувала негайно припинити війну й укласти загальнодемократичний мир. На цю ініціативу відгукнулись лише країни Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина,

Болгарія, Османська імперія). Після оперативного укладення перемир'я на фронтах у грудні 1917 р., в Бересті-Литовському розпочалася мирна конференція з метою підготовки мирного договору.

Такий розвиток подій не входив до планів країн Антанти і США. З одного боку, вони сподівались на швидкий крах радянської влади, прихід до правління в Росії сил, які б виявились вірними союзницьким зобов'язанням і відновили воєнні дії.

З іншого боку, було б легковажним виключати інші варіанти розвитку подій у Росії. І західні дипломати гарячково почали шукати на території колишньої східної імперії сили, які хоча б частково могли утримувати фронт проти центральноєвропейських держав. Серед таких сил й була Центральна Рада.

Країни Антанти виявляли інтерес до України ще до краху Тимчасового уряду й активно зондували ґрунт на випадок розпаду імперії. Коли ж відбулося проголошення Української Народної Республіки і почалося її дистанціювання від радянської влади, Радянської Росії, дипломатичні зусилля західних країн дуже швидко набули масштабного характеру. Щоправда, західні партнери тоді не могли знати, що УНР на той час не диспонувала скільки-небудь масштабними і надійними військовими силами для ведення бойових дій, і результат їх дипломатичних зусиль мав би, в кращому разі, морально-політичний, однак ніяк не воєнний ефект.

На початку грудня 1917 р. до Києва зі Ставки переїхали військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії. Обіцяючи керівникам УНР величезну фінансову, матеріальну, військову допомогу, уряди Франції та Англії вдалися до досить ефектних «заохочувальних» заходів: до Києва були направлені офіціальні послы (представники при уряді) — Піктоп Баге та генерал Табуї з відповідними вірчими грамотами, нотами, з проведенням відповідних урочистих церемоній тощо¹¹.

Відсутність державного суверенітету України (в усякому разі його проблематичність згідно з III Універсалом) не надто непокоїла країни Антанти, та й керівництво Центральної Ради, Генерального Секретаріату, передусім В.Винниченко, О.Шульгин, С.Петлюра до певного часу активно підтримували контакти з іноземними емісарами, стимулювали їх активність.

Хоч як намагались антантівські кола схилити на свій бік УНР (чим, дійсно, зробили вагомий внесок у вироблення самостійницької позиції), всупереч їм діяли інші чинники. Й останні виявились потужнішими.

Лідери Української революції на той час мали визначитися щодо проблеми укладання миру. Центральна Рада, Генеральний Секретаріат упродовж всього свого існування не раз заявляли про прагнення до миру. Більшовицькі ініціативи, переговори у Бересті зумовлювали прискорення вирішення питання про участь УНР у мирній конференції. Позначилася тут і позиція Радянської Росії, яка провадила переговори з країнами Четверного союзу, вважаючи і видаючи себе за представника всіх територій колишньої імперії. Звичайно, в умовах наростання конфлікту з РНК, подальшого розходження революційних курсів такий стан не влаштував український провід.

Після кількох обговорень на засіданнях Генерального Секретаріату 11 грудня 1917 р. було ухвалено направити до Берестя «мирну делегацію Генерального Секретаріату, незалежно від делегації Совіта народних комісарів» у складі М.Порша, В.Голубовича, К.Мацієвича, О.Левицького, М.Любинського, О.Севрюка і ряду радників-фахівців¹². Однак 15 грудня було вирішено послати на конференцію трьох представників «з інформаційною метою»¹³, а 18 грудня було доручено Генеральному секретарю міжнародних справ О.Шульгину «розробити конкретний план посилки делегації і проект української програми, яку мають одстоювати делегати Генерального секретаріату»¹⁴.

22 грудня 1917 р. на урядовому засіданні було вирішене питання про створення Генерального секретарства міжнародних справ¹⁵ (підготовча робота розпочалася раніше¹⁶). Власне, у прийнятій ухвалі йшлося про приведення у відповідність назви секретарства, яке до цього займалось міжнародними справами, з новими додатковими функціями, які йому ж довелося виконувати у зв'язку з виходом України на міжнародну арену. Генеральним секретарем міжнародних справ став О.Шульгин, який до цього обіймав цю ж посаду, але з назвою секретарства міжнародних справ.

Таким чином, на кінець 1917 р. Українська Народна Республіка змогла виробити головні свої зовнішньополітичні орієнтири: а) відмежування від Радянської Росії і оголошення в

найближчій перспективі УНР незалежною, суверенною державою — планувалось, що це зроблять призначені на 9 січня 1918 р. Українські Установчі збори; б) тимчасове усунення з порядку денного завдання федеративного переустрою Росії з розрахунком на неодмінне повернення до такого принципу державного будівництва в майбутньому; в) фактична відмова від подальшого співробітництва з країнами Антанти, оскільки останні нізащо не могли примиритися з участю України в мирній конференції в Бересті; г) встановлення якомога тісніших взаємозв'язків з країнами Почвірного союзу як найперспективнішої можливості з допомогою зовнішньополітичного фактора вплинути на зміну розстановки сил всередині України: заключивши мир, домогтись при сприянні новопрیدбаних союзників надійної переваги над противниками Української революції.

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т.1. — К., 1996. — С.399—400.

² Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., Відень, 1919. — С.553.

³ Ленін В.І. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради // Повне зібрання творів. — Т. 35. — С.137.

⁴ Там само. — С.138.

⁵ Там само. — С.139.

⁶ Українська Центральна Рада. Документи й матеріали. У двох томах. — Т.2. — К., 1997. — С.12 та ін.

⁷ Українська Центральна Рада. Т. 1. — С.512—513.

⁸ Там само. — С.513.

⁹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. — М., 1974. — Т. 5. — С.111—112; Російський центр зберігання і використання документів новітньої історії (РЦЗВДНІ — колишній ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС) — Ф. 19. — Оп. 1. — Спр.19. — Арк. 1 зв., 3 зв.

¹⁰ Гарчев П.І. Червона гвардія України у Жовтневій революції. — Харків, 1969. — С.67—68; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С.411—412.

¹¹ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції /марець 1917 — грудень 1919р./). Ч.ІІ. — К., Відень, 1920. — С.231—243.

¹² Українська Центральна Рада. Т. 2. — К., 1997. — С.13.

¹³ Там само. — С. 38.

¹⁴ Там само. — С. 43.

¹⁵ Там само. — С. 61—63.

¹⁶ Там само. — С. 19—20.

Дипломатична діяльність Української Держави в країнах Західної Європи

Народилася в м. Бердянську Запорізької обл. Закінчила історичний факультет Петропавлівськ-Камчатського державного педагогічного інституту (1992). Кандидат історичних наук (1999), завідувач кафедри теорії та історії держави і права Бердянського інституту підприємництва. Автор праць з історії української дипломатії в добу національно-визвольних змагань. Серед них: «Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії», «Українська надзвичайна місія у Швейцарії», «Дипломатична діяльність УНР у листуванні Миколи Василяка», «Дипломатична діяльність Української Народної Республіки в Італії та Ватикані (1918—1920 рр.)».

Проголошення III універсалом 9 листопада 1917 р. Української Народної Республіки започаткувало процес відродження української державності. І хоча універсал обмежував суверенітет України федеративним зв'язком з Росією, він надавав УНР можливість стати суб'єктом міжнародного права. 12 стаття Будапештського мирного договору 1896 р. проголосувала, що «існування кожної нової нації (держави) має бути подане до відома всіх інших націй шляхом повідомлення нею самою про її конституцію, про границі території, на якій вона оформилась, та про склад її уряду»¹.

11 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат вислав ноту «До всіх воюючих і нейтральних держав», вперше вийшовши на міжнародний рівень. Нота починалася повідомленням про утворення УНР і констатацією, що «цим актом поставлено її в інтернаціональне положення», а також твердженням, що «аж до часу, коли в Росії буде встановлене федеративне правительство, і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між пра-

вительством Федеративної Республіки та правительством України, вступає Українська Республіка зі своїм правительством — Генеральним Секретаріатом — на дорогу самостійних міжнародних відносин». Одночасно автори ноти закликали воюючі сторони до початку переговорів про мир і викладали умови їх проведення².

Фактично нота Генерального Секретаріату, авторами якої були В.Винниченко і О.Шульгин, стала наступним кроком у здобутті Україною незалежного міжнародного статусу, незважаючи на обмеження його проголошенням федеративних стосунків із Росією. Перед загрозою більшовицької окупації і внутрішніх більшовицьких повстань Центральна Рада, не зважаючи на зовнішньополітичні симпатії до країн Антанти, змушена була шукати миру з Центральними державами. На відкритій 12 грудня 1917 р. VIII сесії Центральної Ради О.Шульгин поінформував парламент про ноту уряду в справі миру. Він підкреслив, що Генеральний Секретаріат у справі миру іде іншим шляхом ніж більшовики, які «згодні заключити з Німеччиною та Австрією сепаратний мир», тоді як «українське правительство вважає, що треба миритись всім разом»³.

Дипломатичні зносини з країнами Антанти були остаточно перервані після підписання Берестейського миру, коли зовнішньополітичні обставини змусили Україну шукати реальної і швидкої допомоги у боротьбі з більшовицькою загрозою, що насувалася.

Загострення політичного конфлікту з Раднаркомом, наступ більшовицьких військ М.Муравйова на Україну призвели до певної переоцінки «соціалістичним» керівництвом Центральної Ради федералістських поглядів. До цього ж спонукали і вимоги міжнародного права про неможливість укладення миру з членом якоїсь неіснуючої федерації. У ніч на 11 січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила IV універсал, який проголошував повну самостійність УНР. У статті «Українська самостійність і її історична необхідність» лідер Центральної Ради М.Грушевський підкреслював, що проголошення України самостійною республікою було викликане потребою укладення миру, необхідністю «рішучої політики в боротьбі з походом Великої Росії на Україну», а також «повної свободи в упорядкуванні соціальних, економічних і фінансових справ України»⁴.

З укладенням 9 лютого 1918 р. у Бересті мирного договору

УНР набула всі права і обов'язки суб'єкта міжнародного права і була офіційно прийнята як незалежна держава в коло світової спільноти, що і було проголошено у вступі до мирного договору: «Тому, що український народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання повернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини, заключити мировий договір з правительством Української Народної Республіки; вони хочуть сим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до привернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому...»⁵.

Розглядаючи статті договору, можна дійти висновку, що сам акт підписання Берестейського миру був колективним визнанням УНР *de jure* як незалежної держави. Зокрема, ст. 4 договору проголосувала початок дипломатичних і консульських зносин між сторонами-учасниками одразу ж після його ратифікації. Ст. 8 про «привернення публічних і приватних правних зносин» дозволяла Україні користуватися всіма постановами міжнародного законодавства, а ст. 10 постановляла, що інтерпретація текстів мирного договору «прислугує» українському текстові на рівні з усіма іншими. Цим визнавалася засада рівності України з іншими державами-учасниками договору⁶.

Врегульованою можна було вважати і справу кордонів. Адже між УНР і Австро-Угорщиною визнавалися ті, що існували перед війною (до 1914 р.). Питання кордонів Польщі мусила остаточно вирішити комісія на підставі «етнографічних відносин і з узгодженням бажань населення»⁷. Щодо радянсько-українського конфлікту, варто зазначити, що підписання договору Росією змушувало її рахуватися з Україною як незалежною державою. Одночасно Росія зобов'язувалася перед Центральними державами ближчим часом укласти договір про російсько-український кордон. Окрім цього українська делегація дістала від австро-угорського уряду обіцянку створення автономного Коронного краю з українських земель у Східній Галичині. В руслі цієї домовленості була підписана окрема таємна угода між Австро-Угорщиною та УНР.

На думку Б.Галайчука, українського історика міжнародно-

го права, «німецькі і австро-угорські війська не прийшли в Україну на основі Берестейського договору. Це був договір не для замаскування поневолення, а «договір для хліба» («Brotfriedensvertrag»); «договір з сувереном української землі, який зумів за добру дипломатичну ціну продати продукти своєї землі, в той час високо котовані на біржах Відня і Берліна»⁸. Отже поява німецьких військ в Україні була пов'язана з конкретним політичним кроком українського уряду, який виходив за межі чітко визначених умов Берестейського миру.

8 лютого 1918 р. німецькі війська, в авангарді яких йшли загони українських військових сил, розпочали просування вглиб території УНР. За тиждень їх підтримали австро-угорські частини. Загальна чисельність військ Центральних держав становила 450 тис. солдатів і офіцерів. Не зустрівши серйозного опору червоногвардійських загонів, вони зайняли східну і південну частини України, і наприкінці квітня 1918 р. вся територія УНР вже контролювалася німецькою і австро-угорською арміями.⁹

Однак чужа військова допомога прийшла не в тій «формі», на яку сподівалася Центральна Рада, хоча і на її бажання. Невдовзі проявилось обопільне незадоволення української влади і німецької військової адміністрації. Центральна Рада виявилася неспроможною провести конструктивну земельну реформу і намагалася продовжувати радикальні соціальні експерименти, в тому числі у сфері аграрних відносин. Це ставило під загрозу надійне забезпечення хлібозаготівель і постачання Німеччині та Австро-Угорщині відповідної кількості продовольства, передбаченої Берестейським договором. У відповідь німецька військова влада зробила рішучі кроки. Вони були спрямовані на виконання договірних поставок, на які розраховували Німеччина і Австро-Угорщина, гостро відчуваючи нестачу продуктів харчування. За наказом головнокомандуючого німецькою армією в Україні фельдмаршала Айхгорна німецькі війська розпочали в УНР реквізиції сільськогосподарських продуктів самостійно, без участі української адміністрації, яка ніяк не могла вирішити земельне питання. Створюючи німецькі військові суди, які повинні були контролювати весняні хліборобські роботи, фельдмаршал Айхгорн порушив не лише українське законодавство, але й суверенітет України, брутально втрутившись у прерогативи державної влади і фактично підмінивши її вій-

ськовими каральними заходами. Це викликало справедливе обурення уряду і Центральної Ради, які водночас нічим істотно не могли вплинути на ситуацію.

Розуміючи всю безперспективність подальшого існування Центральної Ради, яка стрімко втрачала свій авторитет, не бажаючи поглиблення анархії у цих умовах, німецьке військово командування констатувало: «Надія на те, що уряд, який складається лише з лівих опортуністів, зуміє zorganizувати міцну владу, досить сумнівна»¹⁰.

Зацікавлене у швидкій ліквідації кризової політичної ситуації в Україні німецьке військово командування стало на шлях зміни політичного керівництва в Україні. 23–24 квітня 1918 р. начальник штабу німецьких військ у Києві генерал Гренер провів таємну нараду з німецькими та австрійськими дипломатичними представниками та військовими аташе, на якій було прийнято рішення виступити проти політики Центральної Ради. Деякі рекомендації були спрямовані проти суверенних прав України, як-то: заборона організації української армії доти, доки німецькі війська присутні на її території; введення покарання українських громадян військовими судами за провини проти армії; вимога усунення «непевних» елементів з уряду і розпуску земельних комітетів; встановлення в УНР воєнного законодавства Центральних держав; відновлення вільної торгівлі продуктами і сировиною; скасування заборони вивозу продуктів та контролю над залізницями; повернення права приватної власності в УНР і стягнення з селян плати за відібрану в поміщиків землю; врегулювання валютних взаємин¹¹. 24 квітня генерал Гренер зустрічався також із представниками Української Народної Громади, яку очолював П.Скоропадський. Прагнення до твердої державної влади привело до порозуміння сторін.

Разом з тим, як справедливо зазначають деякі дослідники, «німці усунули українську державну владу не на те, щоб перебрати її компетенції в свої руки; а лише для того, щоб заступити її іншою українською владою, з якою буде можливо знайти спільну мову і яка зуміє краще виконати договірні зобов'язання, ніж попередня»¹². 26 квітня 1918 р. фельдмаршал Айхгорн дістав від німецького імператора Вільгельма згоду на зміну українського уряду¹³. Цей процес збігся з активізацією консервативних кіл українського суспільства, також не задоволених ліворадикальними діями Центральної Ради. Переворот відбувся

без особливих ускладнень. 29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському конгресі хліборобів-власників П.Скоропадського було обрано гетьманом України.

Після перевороту П.Скоропадський, керуючись вимогами міжнародного права, прийняв на себе всі зобов'язання УНР, і в першу чергу постанови Берестейського договору.

В основному державному документі гетьманської влади, оголошеному 29 квітня 1918 р. — «Законі про тимчасовий державний устрій України», було окреслене і питання закордонної репрезентації Української Держави. Стаття 4 закону проголосувала, що «гетьман є найвищий керівничий всіх зносин Української Держави із закордонними державами»¹⁴.

На час перевороту після підписання договору в Бересті Центральна Рада мала дипломатичні стосунки з Австро-Угорщиною, Німеччиною і Туреччиною.

Гетьман відновив усі посольські посади часів Центральної ради і вислав дипломатичних представників також до Болгарії, Фінляндії, Польщі, Румунії, Швейцарії та інших країн. Українську Державу визнали Данія, Персія, Греція, Норвегія, які прислали до Києва своїх дипломатичних представників.

Українські дипломатичні представництва УНР у Західній Європі діяли на основі закону Української Держави від 14 червня 1918 р., згідно з яким вони поділялися на посольства 1-го і 2-го розрядів¹⁵. Найвищу категорію дипломатичних представників — міністрів-резидентів — акредитували голови держав, до яких відряджалися посольства. До таких належали посольства України в Австро-Угорщині, Німеччині, Туреччині та Болгарії. Вони були засновані постановою гетьманської Ради Міністрів 21 червня 1918 р., але фактично продовжили діяльність українських дипломатичних представництв, заснованих Центральною Радою¹⁶.

Усі інші українські дипломатичні місії висилались як надзвичайні, кожного разу за спеціальними штатами і бюджетом. Склад дипломатичних представництв і зміст діяльності були неоднаковими, їх відрізняла не лише кількість працівників, але і напрями роботи. Працівники посольств Української Держави призначалися послом (міністром-резидентом).

За доби Української Держави дипломатичні стосунки України з Німеччиною та Австро-Угорщиною мали ключове значення для української зовнішньої політики. Як зазначав міністр

закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко, посада українського дипломатичного представника в Берліні за часів Української Держави мала чи не найголовніше значення. Призначення послом Української Держави в Берліні барона Ф.Штейнгеля, відомого в українських політичних колах громадського діяча, сприяло піднесенню авторитету України в Німеччині. «Українське посольство.., — наголошував Д.Дорошенко, — зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами»¹⁷.

Оцінюючи діяльність дипломатичного представництва в Німеччині, голова інформаційного відділу посольства В.Левицький писав, що за часів Української Держави українська справа у Німеччині мала «гурт своїх ідейних прихильників, але для широких верств німецької суспільності вона лишалася і далі загадкою»¹⁸. На відміну від українських дипломатичних місій у країнах Антанти, що керувалися метою добитися визнання України альянтами, посольство України в Берліні прагнуло розсіяти міф про Україну, в якій «революційна Німеччина бачила... один із тих нещасних експериментів старого німецького уряду, що довели Німеччину до розвалу»¹⁹.

Чи не найбільшим за своїм складом було українське посольство у Відні. Призначення послом у Відні В.Липинського — відомого політичного і громадського діяча, історика та публіциста — було свідченням великого значення, яке надавала Українська Держава політичним стосункам з Австро-Угорщиною. Це був ключовий дипломатичний напрям з огляду на те, що саме Австро-Угорщина мала в своєму складі українські й польські землі, що вимагало тут від України особливо сильної й активної дипломатії. Обізнаність В.Липинського з польською проблемою, його авторитет у впливових галицьких колах і серед українців державницької орієнтації свідчили про те, що він є найбільш вдалою кандидатурою на цю важливу дипломатичну посаду²⁰.

25 жовтня 1918 р., перебуваючи з офіційним візитом у Німеччині, міністр закордонних справ Української держави Д.Дорошенко спеціально виїздить до Відня для зустрічі з В.Липинським. Необхідність її проведення була викликана ознаками розпаду Австро-Угорської імперії і нагальною необхідністю в зв'язку з цим призначення тимчасового представництва

в Австрії, Угорщині і Чехії. Д.Дорошенко виписав офіційне доручення на ім'я В.Липинського, який мав продовжити свою дипломатичну місію в Австрії. До Будапешта для організації дипломатичного представництва відряджався радник українського посольства у Відні І.Токаржевський-Карашевич, до Праги — В.Полетика. Одночасно В.Липинський отримав від Д.Дорошенка доручення надавати матеріальну підтримку дипломатичним представникам новоутвореного галицького українського уряду²¹. Надзвичайні дипломатичні місії УНР в Угорщині, Чехословаччині, створені в січні 1919 р., на початку своєї діяльності користувались дипломатичною базою українського посольства у Відні.

Посаду українського посла у Болгарії одержав відомий український вчений і громадсько-політичний діяч О.Шульгин.

Влітку 1918 р. Україна зробила спроби відновити дипломатичні стосунки з країнами Антанти, не зважаючи на рішучий протест Центральних держав. Це яскраво засвідчує намагання формувати незалежну зовнішньополітичну орієнтацію України, попри її тісний зв'язок з країнами Четверного союзу. Д.Дорошенко — міністр закордонних справ Української Держави — писав, що головним завданням української політики було «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини... і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ». Україна покладала свої надії на Німеччину, яка могла б протидіяти загрозам з боку радянської Росії і бажала використати її для швидкого замирення і закріплення українських кордонів²².

Згідно з підрахунками сучасного історика Т.Заруди, німецький контингент складався з шести корпусів та три корпуси надіслала на Україну Австро-Угорщина²³. Німецька та австро-угорська армії в Україні безперечно були головним стабілізаційним чинником в Українській Державі. Однак не можна погодитися з тим, що окремі дослідники повторюють міфологеми радянської історіографії, зображуючи гетьмана простою маріонеткою в руках німецького та австрійського військового командування. Варто наголосити, що у намірах Німеччини та Австро-

Угорщини щодо України не було єдності. Остання із занепокоєнням ставилася до посилення німецьких впливів в Україні. Як зазначав Д.Дорошенко, і в тодішніх колах німецького керівництва не було вироблено сталої думки щодо України. «Вони хитались між Росією й Україною, — наголошував міністр закордонних справ Української Держави, — одно було ясно: бажання скільки можна використовувати Україну для біжучого моменту, для потреб війни, що рішала для Німеччини грізне питання «бути чи не бути»²⁴.

На переговорах між Україною і Радянською Росією, що розпочалися 23 травня 1918 р., постійно був присутнім неофіційний представник Німеччини, 2 чи 3 засідання відвідав і представник Австро-Угорщини. Голова української делегації на переговорах сенатор С.Шелухин в розвиток думки Д.Дорошенка засвідчував, що німці неофіційно і негласно «постійно втручалися в хід переговорів». «Се втручання ні одного разу не було на користь Української Держави і тільки затягувало мирові переговори, — наголошував С.Шелухин. — Наприкінці виявилось цілком, що німецьке представництво на Україні відносно Української Держави веде подвійну політику і дбає тільки про інтереси германців»²⁵. Вони, зокрема, навмисне затягували розв'язання проблеми українсько-російських кордонів, відмовляючись від дислокації по смузі історичних кордонів України, тимчасом як російські радянські військові частини продовжували здійснювати напади на українську територію, грабуючи місцеве населення, промислові об'єкти тощо. Така двозначність політичної лінії німецької військової влади була фактичним потуранням зухвалим діям більшовицького керівництва і зрештою призвела до незавершеності остаточного врегулювання цього важливого питання.

Одним з фатальних наслідків недовір'я Німеччини до України стало настійливе небажання німецького командування допустити організацію національної армії. Німці вважали, що формувати її передчасно і що цілісність і охорону Української Держави мусять забезпечувати союзні армії. В результаті українські військові сили обмежувалися дивізією Натієва, дислокованою на Харківщині, дивізією сірожупанників під командуванням генерала Сокири-Яхонтова, яка прийшла в Україну в серпні 1918 р., і корпусом прикордонної охорони. Після поразок німецьких військ на Західному фронті Німеччина переста-

ла перешкоджати формуванню української армії. Рада Міністрів затвердила план організації української армії, розроблений начальником Українського Генерального штабу О.Сливинським.

Негативно поставилося німецьке командування і до проблеми Чорноморського флоту, не бажаючи його передачі Україні. Лише в жовтні 1918 р. її було розв'язано на користь Української Держави — весь Чорноморський флот і берегові укріплення перейшли у її розпорядження.

Полагодженню цих питань значною мірою сприяла українська дипломатія. Як наголошував Д.Дорошенко, вибір німецьких представників військової влади і дипломатії для України був дуже незручний, «мов навмисне з таких людей, що до України ставились упереджено і в неї не вірили. Вести діло з членами центрального уряду в Берліні було в тисячу разів легше й приємніше, ніж з його представниками в Києві... Переносячи центр ваги наших зносин до Берліну, ми емансипувались би від впливів німецьких представників у Києві і дістали б більшу волю рухів»²⁶. Після призначення барона Ф.Штейнгеля українським дипломатичним представником в Берліні і з вступом його у офіційні стосунки з німецьким урядом ситуація значно поліпшилася. Ратифікація 24 липня 1918 р. Німеччиною Берестейського договору зміцнила українсько-німецькі зв'язки, подальшому розвитку яких сприяли подорожі до Берліна голови Ради міністрів Української Держави Ф.Лизогуба і гетьмана П.Скоропадського. Візит Ф.Лизогуба відбувся на початку серпня 1918 р. Найголовніші питання, які під час нього обговорювалися — ратифікація Австро-Угорщиною Берестейського миру, прилучення до України Холмщини, Криму, Дону, Бесарабії. Гетьман відвідав Берлін з офіційним візитом 4—17 вересня, під час якого відбулась його зустріч з імператором Вільгельмом II. Подорож не лише сприяла піднесенню міжнародного авторитету України, але мала позитивний вплив на розв'язання проблем Чорноморського флоту, організації української армії, досягнення домовленостей відносно Холмщини і Криму²⁷.

На відміну від досить активних українсько-німецьких дипломатичних зв'язків українсько-австро-угорські стосунки не одержали такого розвитку. Вони весь час гальмувались австро-угорською стороною. Д.Дорошенко називає ці відносини «шлюбом без любові». Інший український історик, Я.Грицак,

наголошує, що «Австро-Угорщина трактувала Берестейський мир як «хлібний мир»²⁸. Виснажена війною, перед загрозою тотального голоду в країні імперія Габсбургів під тиском Німеччини змушена була визнати Україну незалежною державою і взяти на себе зобов'язання розділити Галичину на Східну і Західну (українську і польську) та, приєднавши до першої Буковину, утвердити окремих коронний край. У відповідь Австро-Угорщина бажала одержувати продовольство для населення та сировину для своєї індустрії. Затримки з боку України поставок давали підстави віденському урядові порушувати питання про перегляд умов Берестейського договору. Скориставшись з того, що інформація про таємний договір була розголошена в українських дипломатичних колах, Австро-Угорщина під тиском польських антиукраїнських сил анулювала договір. В.Липинський марно намагався вирішити цю справу у Відні, звертаючись до міністерства закордонних справ Габсбурзької імперії. Уповноважений гетьманом П.Скоропадським провести ратифікацію Берестейського договору з країнами Четверного союзу, В.Липинський доклав чимало зусиль для виконання цього завдання. Ним був здійснений обмін ратифікаційними грамотами з Болгарією, Німеччиною і Туреччиною. Лише Австро-Угорщина зволікала з ратифікацією договору, чинячи усілякі перешкоди послідовному втіленню в життя цього процесу. У листі до Д.Дорошенка — міністра закордонних справ — В.Липинський пропонує вжити кардинальних заходів щодо Австро-Угорщини у зв'язку із загрозою з її боку не ратифікувати мирний договір та не йти на поступки у справі Холмщини. «Коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, без ратифікації миру Австрією, — наголошує він, — то, думаю, треба б відкликати з Відня наше посольство... Се останнє багато більше може пошкодити Австрії, чим нам. Бо Австрія більше визискувати нас економічно, чим вона нас тепер визискує, не може, а щодо окупації частини України, то на се ніхто, ні при яких комбінаціях Австрії не дозволить»²⁹.

На осінь 1918 р., коли виразно визначилася воєнна перевага країн Антанти, змінилося ставлення Німеччини до дипломатичних контактів України з альянтами. Вже в жовтні німецький уряд дав свою згоду на встановлення зносин України з Антантою. Важливе значення в цьому контексті мали стосунки з нейтральними державами як перший важливий крок в напрямі

можливого порозуміння і відновлення перерваних зв'язків.

Запропонувавши вступити в ділові зносини з Україною, Швейцарія, Норвегія та Данія, однак, не поспішали визнати її *de jure*. Ще влітку 1918 р. швейцарські торгово-промислові кола виявили велике зацікавлення Україною. Дипломатичне представництво в Швейцарії – центральноєвропейській державі, яка фактично була центром міжнародних зв'язків у Європі, – мало для України велике значення, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Ось чому наприкінці жовтня 1918 р. Д.Дорошенко виїхав через Берлін до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр Орландо³⁰.

У середині 1918 р. були зроблені конкретні кроки для встановлення дипломатичних стосунків із Швейцарією, до якої було відряджено Е.Лукасевича, радника міністра закордонних справ, для з'ясування питання чи приймуть у Берні офіційну українську місію. Швейцарський уряд й торговельно-промислові кола виявили своє зацікавлення Україною і секретар (міністр) закордонних справ Лярді надіслав Д.Дорошенкові через Е.Лукасевича лист, в якому «заявляв, що швейцарський уряд охоче прийме нашу дипломатичну місію»³¹.

Місію очолив Є. Лукасевич. Одночасно були створені українські консульства у Женеві на чолі з Є.Саковичем, колишнім міністром шляхів сполучення УНР, і Цюріху – на чолі з директором департаменту професійної освіти міністерства освіти О.Вілінським³².

Завдяки зусиллям Є.Лукасевича і Ф.Штейнгеля за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти і з'ясувати можливість їх згоди на переговори з українським урядом. У жовтні 1918 р. з цією метою Д.Дорошенко виїхав до Швейцарії, яка на той час була загальноєвропейським дипломатичним центром. У цей час в Берні вже перебувала місія ЗУНР на чолі з Є.Левицьким.

8 жовтня 1918 р. законом Української Держави засновувалося українське дипломатичне представництво у Фінляндії. Його головою МЗС Української Держави призначило відомого громадсько-політичного діяча К.Лоського. По приїзді до Гельсінгфорсу місія була прийнята головою уряду Фінляндії Свін-

хувудом, голова представництва був офіційно акредитований як дипломатичний представник президентом країни генералом Манергеймом³³. Міждержавні стосунки обох країн характеризувалися як щирі і доброзичливі.

Надзвичайну дипломатичну місію Української Держави було вислано до Швеції та Норвегії напередодні антигетьманського перевороту. Її очолив генерал Б.Баженов³⁴.

Налагодження дипломатичних контактів з нейтральними країнами було першим кроком до відновлення безпосередніх зв'язків з державами Антанти. Вже напередодні повалення гетьманської держави було сформовано дві дипломатичні місії: до Франції на чолі з М.Могілянським та до Америки і Англії, головою якої мав стати І.Коростовець.

Таким чином гетьманський уряд встановив міжнародні зв'язки не лише з усіма країнами Четверного союзу, але і з низкою нейтральних держав. Влітку 1918 р. Україна зробила спроби відновити дипломатичні стосунки з країнами Антанти, не зважаючи на рішучий протест Центральних держав. Це яскраво засвідчує намагання формувати незалежну зовнішньополітичну орієнтацію України попри її тісний зв'язок з країнами Четверного союзу.

¹ Гец М. Українська держава 1918 р. як предмет міжнародного права // За велич нації. — Нью-Йорк, 1955. — С.105.

² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. — Т.ІІ. — Відень, 1921. — С.95–96.

³ Українська Центральна рада: Документи і матеріали у двох томах. — Т.2. — К.,1997. — С.18.

⁴ Народна воля. — 1918. — 2, березень.

⁵ Українська Центральна рада. — Т.2. — С.137.

⁶ Гец М. Вказ. праця. — С.107.

⁷ Українська Центральна рада. — Т.2. — С.137–138.

⁸ Галайчук Б. Берестейський мир: окупація України (правна і політична оцінка) //Український самостійник. — 1958. — Ч.6. — С.5.

⁹ Верстюк В. Українська Центральна рада. — К.,1997. — С.241.

¹⁰ Там само. — С.249.

¹¹ Нагаєвський І. Вказ. праця. — С.115.

¹² Галайчук Б. Вказ. праця. — С.7.

¹³ Верстюк В. Вказ. праця. — С.250.

¹⁴ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. — Т.ІІ. — Ужгород, 1930. — С.50.

¹⁵ Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т.ІІ. — С.149.

¹⁶ Дорошенко Д. Вказ. праця. — С.150.

- ¹⁷ Там само. — С.152.
- ¹⁸ ЦДАВОУ. — Ф.3619. — Оп.3. — Спр.2. — Арк.1.
- ¹⁹ Там само. — Арк.23.
- ²⁰ Дорошенко Д. Історія України. — Т.П. — С.160.
- ²¹ Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч.3. — С.90, 103.
- ²² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч.3. — С.17; його ж. Історія України. — Т.ІІ. — С.129
- ²³ Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави //Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873—1945. — К., 1993. — С.69.
- ²⁴ Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. — Кн.ІІ. — Відень, 1920/21. — С.31.
- ²⁵ Інститут рукопису УНБНАН України. — Ф.ХІ. — 24—97. — С.12; 32—498. — С.13
- ²⁶ Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні //Хліборобська Україна. — Кн.ІІІ. — Відень, 1921. — С.98.
- ²⁷ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — К., 1996. — С.181—182.
- ²⁸ Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році. — С.52; Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ—ХХ ст. — К., 1996. — С.130.
- ²⁹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С.85.
- ³⁰ Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави у 1918 р. //У 60-річчя відновлення гетьманства. — Торонто, 1978. — С.58.
- ³¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч.3. — С.13.
- ³² Дорошенко Д. Історія України. — Т.ІІ. — С.149,154.
- ³³ Дорошенко Д. Історія України. Ужгород, 1930. — Т.ІІ. — С.152.154; ЦДАВОУ. — Ф.3696. — Оп.2. — Спр.404. — Арк. 50.
- ³⁴ Дорошенко Д. Історія України. — Т.ІІ. — С.154.

Павло Гай-Нижник

Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Україн- ської Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.)

Народився 28 травня 1971 р. в м. Дунаївці Хмельницької обл. 1989—1991 рр. — курсант Донецького вищого військово-політичного училища інженерних військ і військ зв'язку. 1991—1995 рр. — студент Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. 1995—1998 рр. — аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії наук України. 1998—1999 рр. — провідний археограф цього ж інституту. У 2000 р. захистив дисертаційне дослідження на тему «Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.)». З 2002 р. — завідувач науково-інформаційного відділу Науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Автор понад 50 наукових праць.

Кошти, а відтак і фінансова політика з давніх часів відігравали одну з провідних ролей у суспільному житті. Спосіб ведення грошової політики, обігу і створення капіталу, форма організації грошової системи невід'ємно і безпосередньо впливали на ступінь розвитку самого суспільного життя, як, втім, і воно зі свого боку сприяло еволюції фінансових відносин. Неуспіх у фінансовій політиці уряду державного утворення здатен призвести до економічної руїни, соціальних катаклізмів, військового знесення і, врешті, до занепаду самої держави. Отже, успішна фінансова політика є одним з основних урядових завдань державного організму і, відповідно, однією з ознак самої державності, одним із гарантів державної безпеки. Від ступеня незалежності держави в справах фінансових вели-

кою мірою залежить і ступінь незалежності державної організації народу чи суспільства. Фінансова політика здавна вже є складовою політики як економічної, так і суспільно-політичної і державної. Не став винятком у цих історичних та політико-економічних закономірностях і народ України. Досвід здійснення власної грошової політики Україною у 1917–1918 рр. взагалі і у стосунках з іноземними державами, зокрема, є не лише надбанням минулого, але й надзвичайно актуальним у своїх прорахунках та здобутках з огляду сьогодення.

Рік 1918-й розпочався для України початком війни з більшовицькою Росією. 11 січня 1918 р. Мала Рада ухвалює IV Універсал, який проголошує самостійність УНР. Невдовзі (25 січня 1918 р.) Центральна Рада та її уряд змушені були залишити Київ.

Але вже 1 березня за допомогою німецьких та австро-угорських військ уряд УНР прибув у звільнений Київ. Перед поверненням до столиці Мала Рада УНР ухвалює 1 березня 1918 р. у Житомирі закон про запровадження в Україні, поряд із карбованцем, нової грошової одиниці — гривні¹. Навесні 1918 р. співробітництво УНР з Центральними державами набуло практичних ознак і у фінансовій сфері. Новозапроваджені купюри номіналом у 2, 10, 100, 500 гривень одразу ж було замовлено для друку в Берліні. До Берліна було відряджено спеціальну комісію від українського уряду на чолі з інженером Є. Голіцинським², яка підписала з дирекцією німецької друкарні відповідну угоду, сплатила за друкарські машини, спеціальний папір та інші необхідні їй дефіцитні в Україні матеріали. Комісія також мала наглядати за виконанням замовлення по виготовленню українських цінних паперів. Українці сподівалися на швидкий видрук гривень, але німецькі партнери дещо затягнули їх виготовлення і з'явилися вони в обігу восени 1918 р. вже за Гетьманату. Загалом друкарня «Reichsdruckerei» доставила в Український Державний банк на жовтень 1918 р. 24 млн 720 тис. гривеньних купюр на суму 3 млрд 906 млн 500 тис. грн³.

Наявність у держави власної грошової одиниці передбачає і встановлення її паритету до валют інших країн, з якими вона має торговельно-економічні відносини. Україні, на терені якої перебувало німецьке та австро-угорське військо і для якої Центральні держави в силу військово-політичних обставин стали головними торговельними партнерами, необхідно було визначи-

тися й у ставленні до грошових одиниць, передовсім, Німеччини та Австро-Угорщини. Свого часу УНР підписала у Бересті мирний договір з країнами Четверного блоку із укладенням торговельно-економічної угоди з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язалася поставити країнам коаліції велику кількість продуктів і сировини. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним курсам рубля): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп.⁴ Втім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що курси ці, в зв'язку із знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від реалій. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових курсів валют між суб'єктами торгівлі.

З цією метою було вирішено створити Тристоронню українсько-німецько-австрійську фінансову комісію. Потреба у роботі такої комісії виникла внаслідок необхідності унормування валютного курсу при грошових розрахунках між УНР і Центральними державами по товарообміну й самим фактом німецько-австро-угорської окупації і складнощами, які виникли з цього приводу у питанні грошових співвідношень. Довоєнний паритет з рублем в зв'язку з його однаковим співвідношенням з українською валютою автоматично стосувався й карбованця. Однак, прагнучи підняти попит на національні грошові знаки, 12 лютого 1918 р. міністр фінансів М. Ткаченко розіслав усім поштовим конторам, всім відділам і конторам Державного банку, державним ощадним касам і скарбницям циркулярну телеграму про прийняття марок за курсом 462 крб. за 1 тис. марок. Встановлення такого курсу не принесло очікуваних результатів через тривання бойових дій на основній території України, а коли вони вщухли, уряд УНР і Центральна Рада відчували перші ознаки грошового диктату нових союзників.

15 березня німецьке верховне командування власним розпорядженням встановило новий курс царського російського рубля, заявивши при цьому, що такий курс відповідає міжнародному і тому повинен бути прийнятий в УНР. 16 березня, після обговорення цієї телеграми, уряд був змушений доручити кредитовим установам і скарбницям встановити «вільний прийом і обмін кредитових марок за курсом у півтори марки за російський рубль»⁵. Одночасно курс австрійської крони було встановлено у $2\frac{1}{4}$ крони за рубль ($44\frac{1}{2}$ коп. за крону). Про курс

карбованця в постанові вказано не було, але згідно з законом УНР від 19 грудня 1917 р. рубль і карбованець були прирівняні, а отже таке співвідношення стосувалося й української грошової одиниці.

24 березня 1918 р. в Києві почала засідання Тристороння україно-німецько-австрійська фінансова комісія, яка мала обговорити питання про курс марки та крони.

Перше засідання мало здебільшого організаційний характер. Проте на ньому було прийнято принципове рішення встановити твердий розрахунковий курс для валют Центральних держав й України. Український уряд подав пропозицію визнати «як тимчасову міру, курс, встановлений командуванням групою армій Лінзінгена для розрахунків військ на Україні в 1,50 марки за рубль»⁶. Питання про запровадження так званого східного рубля і визначення його курсу, що мав би дорівнювати двом маркам і який самовільно встановлював генерал Лінзінген, на вимогу делегації УНР, було відкладено до подальших роз'яснень і розгляду. Водночас представниками Центральних держав було беззаперечно відхилено заяву українських делегатів про те, що за можливості пасивного сальдо при взаємному товарообміні держави Четверного союзу мають розраховуватися з Києвом золотом⁷.

На засіданні фінансової комісії, яке відбулося 31 березня 1918 р., питання встановлення валютного співвідношення між рублем (карбованцем) та маркою ще більш загострилося і загрожувало зірвати укладення угоди. Німецька сторона зробила більш жорсткими свої вимоги й стояла на визнанні твердого курсу в $1\frac{1}{3}$ марки до рубля/карбованця. За таких умов українські представники спробували повернутися до курсу, попередньо пропонованого німцями (1,5 марки), однак німці твердо стояли на своєму⁸. Україна поступилася. В результаті 6 квітня було укладено відповідну угоду про твердий розрахунковий валютний курс.

Про підсумки роботи фінансової комісії невдовзі було повідомлено всім причетним до операцій з валютою і торгівлею органам.

Із встановленням твердого розрахункового валютного курсу, однак, не вдалося уникнути недоречностей, пов'язаних з міжгрошовим обміном. Причиною цьому стало існування насправді фактично двох офіційних курсів: одного обов'язкового

для зносин з німцями (1 марка = 75 коп., 1 крона = 50 коп.) і іншого, за яким приймалася валюта від приватних осіб установами Державного банку (1 марка = $66\frac{2}{3}$ коп., 1 крона = $44\frac{4}{9}$ коп.). Другий курс (відповідний до встановленого генералом Лінзінгеном) приймався у випадках, які не суперечили умовам тристоронньої домовленості про твердий розрахунковий курс, вироблений фінансовою комісією. Така система, звичайно ж, призводила до багатьох колізій.

Тим не менш твердий розрахунковий валютний курс між грошовими одиницями УНР, Німеччини та Австро-Угорщини таки було остаточно визначено. 23 квітня 1918 р. про цей факт з належними коментарями виконуючим обов'язки Директора Державного банку В. Ігнатовичем було повідомлено всі контори, відділи і скарбниці Держбанку⁹.

Питання про надання Німеччиною УНР грошової позики (авансу) розглядалося 1 квітня 1918 р. на засіданні тристоронньої фінансової комісії. До цього, 19 березня 1918 р., під час розгляду питання про нестачу коштів на налагодження товарообміну між країнами на засіданні комісії з цього приводу один А. Марголін запропонував позичити грошові знаки у німців, допоки не будуть надруковані українські. 23 березня на засіданні тієї ж комісії було оголошено, що уряд вирішив надати Центральним державам 2 млн пуд. цукрового піску під аванс у 30 млн крб., а вже через кілька днів було порушене питання про видачу Центральними державами Україні авансу у 25 млн крб. винятково для сплати залізничним службовцям і робітникам. 29 березня на спільному засіданні комісії по товарообміну Порш у своїй промові вказав на те, що необхідно купувати хліб для Центральних держав, перевезти його, а грошових знаків на це немає, і тому уряд УНР пропонує Німеччині дати Україні грошові знаки авансом¹⁰. Відповідно до цього прохання представники Центральних держав розробили проект договору про видачу українському урядові авансу в сумі 25 млн крб.

Л. М. Неманов цілком слушно зазначає з цього приводу, що «цей проект договору на диво ясно і чітко змальовує взаємини українського уряду і Центральних держав. Останні не соромляться в офіційному документі підкреслити свою недовіру урядові української республіки, предписуючи йому представити виправдовувальні документи по витраті авансу, диктують йому

правила експлуатації залізниць, внутрішнього розпорядку і способів оплати праці залізничних працівників, забезпечують платіжну силу карбованця, або гривні, вимагаючи відшкодування авансу царськими рублями, вимовляють собі за нікчемний по сутності аванс усілякі привілеї аж до провезення поза чергою військових вантажів за тарифами мирного часу»¹¹. Не дивно, що такі принизливі умови викликали з боку українського уряду цілком зрозумілий протест.

Відмовившись від переговорів, гроші для виплати зарплатні залізничникам уряд знайти так і не спромігся, а тому незабаром консультації знову, але у зв'язку з принциповими розходженнями переговори було перервано і надалі вони не відновлювалися¹².

Водночас, відповідно до торговельної угоди, в квітні розпочалися переговори про валютну трансакцію, яку Україна мала здійснити з Центральними державами. Необхідність такого валютного договору полягала в тому, що торговельні зносини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною були побудовані на тій перспективі, що весь товарообмін між ними відбуватиметься за допомогою урядових установ, а також, що союзники утримаються від вільної закупівлі продовольства, аби не сприяти спекуляції і непомірному підвищенню цін. Крім того, український уряд був зацікавлений в тому, щоб вітчизняний грошовий ринок не насичувався німецькою та австрійською валютою. Аби закупити щось для Центральних держав, українським установам необхідні були кошти українські, які Німеччина та Австро-Угорщина повинні були б мати, а для закупівель у цих країнах потрібна була валюта Центральних держав. Тому для обох сторін найбільш логічним і доцільним було здійснити взаємний обмін валютою і закріпити економічні домовленості валютною угодою. Сума української позики становила 200 млн крб.

17 квітня на черговому засіданні комісії по товарообміну Х. Барановський, доповідаючи про перебіг переговорів з валютної позики, повідомив, що українські делегати запропонували Центральним державам, щоб сплату за передані Німеччині і Австро-Угорщині карбованці було здійснено готівковими марками та кронами. Ця пропозиція була відхилена. Натомість німецькі й австрійські представники запропонували сплатити білетами Держскарбниць своїх країн. При цьому дві третини

всієї суми повинні були зберігатися на поточних рахунках у Відні, Будапешті та Берліні; одна шоста повинна зберігатися там само депозитом і ще одна шоста передається Банку УНР готівкою. На таку пропозицію українці відповіли рішучим протестом, внаслідок чого представники Центральних держав погодилися надати половину і депонувати її в банках Відня, Будапешта та Берліна¹³.

Фінансове становище уряду України навесні 1918 р., втім, продовжувало залишатися вкрай важким. На спільному засіданні Комісії по товарообміну з Центральними державами й голова української делегації Порш, який у вступній промові вказав, що більшовики зруйнували весь фінансовий апарат України, вивезли мільйони рублів, провіантські запаси розграбовані або вивезені до Росії, пересувний склад залізниць вигнано на північ, мости підірвані, хліб потрібно купувати, а грошових знаків немає¹⁴.

Брак коштів уряд намагався компенсувати випуском державних кредитових і скарбових білетів. Тим часом ситуація в Україні все більше загострювалася. Зростало обопільне напруження й в стосунках між Центральною Радою і німецько-австрійським окупаційним командуванням. Накази фельдмаршала Айхгорна про посіви і про заборону захоплення поміщицької землі, які були грубим втручанням у внутрішні справи України, викликали різку критику в Раді. Уряд УНР заявив про скасування цього наказу, усвідомлюючи, що німецьке верховне командування ніколи не відмовиться від свого розпорядження. Крім того, до рук німецької контррозвідки потрапили плани військового міністра УНР про сприяння протиокупаційному повстанню. У свою чергу українська влада виявилася неспроможною надати Центральним державам задекларовану в економічній угоді від 23 квітня 1918 р. кількість хліба і сировини. Невирішеність внутрішнього фінансового стану в країні і широке обговорення у Центральній Раді умов перебування окупаційних військ в Україні створили нездоланий бар'єр між державною і окупаційною владами. Розуміючи, що на поточний момент Рада не має ані сил, ані прибічників, які б стали на її захист, німецьке командування твердо вирішило повалити її правління в країні.

За таких умов над Україною нависла реальна загроза перетворитися на генерал-губернаторство. Проте німці зробили став-

ку на зміну лише влади в Україні, а не її державно-політичного статусу. 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів генерала П. Скоропадського було проголошено Гетьманом всієї України. Німецький загін розпустив Центральну Раду, а в ніч з 29 на 30 квітня боївки очолюваної П. Скоропадським таємної організації «Українська громада» захопили основні адміністративно-державні установи. На зміну Української Народної Республіки постала Українська Держава у формі Гетьманату П. Скоропадського.

За нової влади переговори в рамках тристоронньої фінансової комісії про надання Україною Німеччині та Австро-Угорщині грошової позики відновилися. Представники України, серед яких були такі відомі економісти, як Барановський, Тирмос, Тимошенко, Ігнатюк, Василевський¹⁵, стали на принципову і обгрунтовану позицію щодо закріплення валютного курсу та умов надання позики. Проте провадити власну лінію в керівництві країною і, зокрема, у фінансових переговорах з Центральними державами за умов розташування на її терені півмільйонного «союзницького» війська було справою нелегкою. Показовими є свідчення М. Могилянського, який згадував: «Даремно вибивався з сил, намагаючись відстояти свою фінансову незалежність, добросовісний і чесний А. К. Ржепецький. Німці, звичайно, залишалися *maitres de la position*»¹⁶. Втім, незважаючи на фактор німецького багнета, українська делегація дотримувалася на переговорах обгрунтовано-фахової позиції. Безумовно, німці, яких повністю підтримували австрійці, відчували за своїми спинами військову міць, не погоджувалися на якесь суттєве відхилення на користь українців від паритетної планки, встановленої з урядом УНР. Гетьманська делегація, таким чином, опинилася практично вже перед доконаним фактом.

У підсумку, 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено: 1 австро-угорська крона до 1 грн (або 2 крони за 1 крб.) та 0,665 німецької марки до 1 грн (або $1,33\frac{1}{3}$ марки за 1 крб.)¹⁷. Переговори все ж можна вважати вдалим для України. Таким чином, українська грошова одиниця (карбованець) рублем «прив'язу-

* Господарями становища (фр.)

валася» до відносно стабільної на той момент європейської валюти. Це певною мірою страхувало її від можливої гіперінфляційної кризи, а також створювало фундамент для організації вітчизняної фінансової системи і поступового виводу її з-під впливу рубля, який нестримно знижувався до повного знецінення. Щоправда, в перспективі існувала й небезпека обвалу марки з кроною в результаті військової поразки та економічної кризи у ході світової війни (що пізніше і сталося), але при зміцненні української державності і за умов відновлення економічного організму розрив з цими валютами, право на який зберігала Українська Держава, не став би відчутним для українського карбованця.

Крім того, згідно з договором Німеччини і Австро-Угорщини з Україною, гетьманський уряд зобов'язувався здійснити грошову трансакцію на 400 млн крб. (по 200 млн крб. із кожною країною)¹⁸. Досить важкі умови цієї позики були нав'язані Україні, і для уряду Гетьмана крок цей був вимушеним. Однак, попри все, для України здійснення цієї трансакції давало можливість вийти на центральноевропейський фінансовий ринок, а в надалі — закріпитися на ньому. Певною мірою угода підвищувала й міжнародний авторитет української грошової одиниці і, нарешті, надавала кошти урядам Німеччини й Австро-Угорщини для закупівель в Україні продовольства і сировини, які передбачалися Берестейською угодою.

Центральні країни природним шляхом не змогли самі зібрати необхідну для таких операцій валюту через неспроможність зорієнтуватися на українському фінансовому ринку: крім царських рублів, якими все ще користувалося населення, у ньому перебували й так звані гроші Керенського, бони, випущені міськими самоврядуваннями, до яких приєдналися ще й карбованці та гривні тощо. Незважаючи, однак, на велику масу грошових знаків, що перебували на терені України, обігових грошей було мало. Внаслідок відсутності належного транспортного сполучення та товарів, занепаду народного господарства й торгівлі, грошова маса затримувалася і накопичувалася в основному у селян, а тому, як стверджувала німецька «Frankfurter Zeitung», «Центральні Держави внаслідок того були позбавлені можливості заощадити в країні необхідні для своїх закупівель рублі»¹⁹. Саме через це німці, а за ними й австрійці,

пішли шляхом, що був перевірений ними у Бельгії, Польщі та Румунії — взяти позику у місцевого уряду.

Центральні держави позичали в України карбованці, проте вони мали право не брати одразу по 200 млн крб., а отримувати їх частинами, в міру необхідності у Київському відділенні Державного банку через уповноважених осіб.

Серед недоліків угоди була, між інших, тимчасова відсутність права вільно розпоряджатися належними Україні сумами і користуватися внесками поза німецьким та австро-угорським ринками. Відтак, те, що Центральні держави зобов'язувалися використовувати отримані від гетьманського уряду суми лише на українському ринкові, не можна вважати достатньою компенсацією за незручності. Німеччина і Австро-Угорщина, закуповуючи продукти в Україні, могли швидко використовувати надану їм українську валюту, тоді як Україна стикалася з виснаженим товарним ринком цих центральноєвропейських держав, з заборонаю вивозу з них найбільш важливих фабрикатів, а тому їй не могла розраховувати на придбання великого обсягу потрібної продукції.

Втім, жорстке виконання умов угоди (тобто закупівля за твердим курсом виключно через Держбанк України) дозволило б уникнути надмірного напливу до країни крон та марок, зменшивши до мінімуму розгул спекуляції іноземною валютою, що, в свою чергу, допомогло б урядові утримувати валютне співвідношення на встановленій межі. Але з невідомих причин статті, що забороняла б представникам Центральних держав проводити закупівлі для своїх військових частин в Україні і вивіз за її межі, в угоду включено не було. Не було в ній заготовано й зобов'язання Центральних держав закуповувати українську валюту виключно в національному Державному банку. Лише їх уповноважені мали на це право. Отже, для них залишався фактично відкритим валютний ринок України для фінансових угод, тобто для обміну валют за узгодженням з населенням, що, як правило, дозволяло знизити офіційний курс української грошової одиниці.

Загалом на 15 серпня 1918 р. Центральні держави сплатили Україні 122 млн 798 тис. крб., з яких: за хліб — 29 250 тис. крб., за яйця — 3125 тис. крб., за худобу — 11 750 тис. крб. і за цукор — 78 673 тис. крб. Крім того, через Центральну комісію з вивозу сировини німці закупили на вільному ринку різ-

номанітних товарів на суму 130 млн крб.²⁰ З цього видно, що Центральні держави не повністю скористалися можливостями угоди 15 травня, що свідчить про їхню активну діяльність на вільному українському ринку. Український уряд за умов окупації території країни німецькими й австро-угорськими військами був безсилий якимось чином суттєво вплинути на ситуацію. Тим часом з кінцем липня наближався до завершення термін дії фінансової угоди від 15 травня 1918 р., яка мала для України як позитивні, так і негативні сторони, але, попри все, стала швидше в пригоді економічному і фінансовому господарству країни, ніж навпаки.

Разом з тим командування німецьких та австро-угорських військ в Україні почало на власний розсуд встановлювати вільний курс валютного обміну. В зв'язку з цим уряд Української Держави визначив такий курс зі свого боку. Такий крок української сторони не задовольнив окупаційне командування, яке прагнуло й надалі визначати вільний обмінний валютний курс. Німці намагалися ввести до українського грошового обігу й так звані острублі (за курсом 1 острубль = 2 рублям). Українська ж влада відповіла рішучими заходами. 29 квітня 1918 р. Міністерством фінансів було заборонено обіг острублів на терені Української Держави, а всім державним і фінансовим установам доручено в обміні валют дотримуватися визначеного курсу у вільному обміні²¹.

Із врахуванням стану, який склався в травні-червні 1918 р., цілком слушною є думка, що в ті місяці фактично розпочалася фінансова війна між гетьманським урядом та командуванням окупаційних військ. Українські банкіри та представники торговельних установ, які відмовлялися приймати до сплати та обміну марки й крони за завищеним курсом, заарештовувалися німецькими та австро-угорським старшинами. Представники Київської групи армій відмовлялися сплачувати акцизні збори по вільному курсу, а уряд П. Скоропадського, крім численних протестів та нот до Берліна та Відня, тимчасово припинив торговельні розрахунки з Німеччиною і Австро-Угорщиною²².

Зрозуміло, що такий стан речей не міг довго тривати. Усуненням суперечностей зайнялася спільна україно-німецько-австрійська фінансова комісія, якою після тривалого обговорення було досягнуто домовленості щодо встановлення вільного курсу між валютами вказаних держав для всіх фінансових опера-

цій. З цього приводу було укладено угоду, яку 4 липня підписали представники Української Держави, Німеччини та Австро-Угорщини. Раніше встановлений окупаційною владою обмінний курс зберігався лише для торгівлі між їх військовими формуваннями в Україні²³.

Переговори про укладення нової фінансової угоди між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною розпочалися ще в липні і велися в рамках загальних переговорів щодо підписання між цими країнами нового економічного договору. Їх початок збігся із початком перелому військово-політичної ситуації у Європі. Якщо під час переговорів з приводу попередніх економічного і фінансового договорів у квітні 1918 р. німці успішно наступали на західному фронті, то в серпні стан їх військових і господарських справ почав швидко погіршуватися. Розуміли це і гетьманські урядовці, розумів це й сам П. Скоропадський. Переговори тривали й у серпні. Здавалося б, представники Центральних держав мали б у складних для їх країн обставинах полегшити умови фінансової угоди, та все відбувалося навпаки.

Аргументи німців у ситуації, коли західний фронт провалювався (у вересні переможно наступав маршал Фош), а українці через відсутність у них армії залишалися непоступливими, були чисто окупаційні і по-колоніальному прості: ви нам винні за вигнання більшовиків і будете повик винні, ми завеземо на ваш терен безліч дешевих російських рублів і цим підірвемо вартість вашої валюти, ми надамо собі повну свободу дій і, врешті, створимо «політичні непорозуміння». Не важко уявити, в яких складних обставинах опинилися Гетьман і його урядовці. До того ж, ще до остаточної поразки Центрального блоку в світовій війні Україна прагнула домогтися від Німеччини поступок у питанні організації власної армії та прискорення передачі їй чорноморського флоту, але для цього необхідно було поступитися й у фінансовій угоді. За таких умов українською делегацією було прийнято основні вимоги представників Центральних держав у фінансовому питанні.

У підсумку 10 вересня 1918 р. було підписано Економічний договір між Українською Державою, з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною, з іншої сторони, на господарський 1918/1919 рік. Економічний договір підписали голови представників держав-учасниць переговорів: України — міністр

торгу і промисловості Сергій Гутник, Німеччини — дійсний таємний радник барон Альфонс Мумм фон-Шварценштейн, Австро-Угорщини — уповноважений посол і таємний радник граф Іван Форгач фон Гімес і Гач²⁴. Юридично договір вважався дійсним з 1 серпня 1918 р. до 30 червня 1919 р., причому для початку нових переговорів сторони передбачали зібратися в травні 1919 р.²⁵

Україна уклала договір, передбачаючи, що Центральні держави зроблять все від них залежне для допомоги їй у здійсненні грошової реформи, тобто візьмуть на себе друкування кредитних білетів і доставку паперу та фарб. Україна звільнялася від зобов'язання надавати Центральним державам свою валюту, оскільки німецька друкарня не доставила їй обумовленої кількості кредитних білетів.

У свою чергу Центральні держави все ж зберігали за собою право на необмежене завезення рублів за умови, якщо до 1 січня 1919 р. Україна не проведе запланованої нею фінансової реформи, наприклад, не встановить терміну обміну рублів на карбованці тощо. Водночас Центральні держави цього права не отримують, якщо імперська друкарня Німеччини не виконає своїх зобов'язань щодо видруку українських кредитових білетів, внаслідок чого здійснення реформи стане неможливим. Цим правом Центральні держави могли скористатися також і тоді, коли б протягом трьох тижнів після 1 січня 1919 р. курс карбованця у вільному обігу в Україні не буде бодай на 10% вище середнього курсу рублів у купюрах у 1000, 250, 50 та 25 рублів²⁶.

Такими були основні положення договору від 10 вересня 1918 р. між Україною і Німеччиною з Австро-Угорщиною у фінансовій сфері. Умови його були вкрай обтяжливими для Гетьманату, хоча гетьманським делегатам вдалося недопустити прирівнення марки до карбованця.

З угоди також випливає, що головний сенс її полягав для Гетьманату в найшвидшому створенні власної твердої валюти і фінансової системи, а також у перешкоджанні напливу рублів, які знецінювали національну грошову одиницю. Що стосується поступок України, зокрема, у встановленні валютного паритету чи у зниженні відсоткових ставок за облігаціями німецької та австро-угорської скарбниць, то серед причин чисто політичних і мілітарних існували й причини фіскального характеру. Згід-

но з економічним договором Центральні держави отримували право компенсувати недопоставлений їм хліб цукром з розрахунком 1 пуд цукру за 8 пудів хліба. При цьому австро-німці наполягали, щоб ціна цього цукру не перевищувала 100 крб. за пуд. Український же уряд вимагав, щоб цукор продавався Центральним державам за цінами, що були встановлені для населення України, але не більшими, ніж 120 крб. за пуд²⁷.

Угода від 10 вересня не була виконана повністю через політичні обставини. У жовтні Німеччина й Австро-Угорщина капітулювали у війні з державами Згоди, а в грудні припинив своє існування й Гетьманат. Втім, за свідченнями Кредитової канцелярії, згідно з угодою, з 1 млрд 600 млн крб. Німеччині та Австро-Угорщині було передано 700 млн крб. На рахунку українського Державного банку, як зазначено у його балансах, восени 1918 р. з'являються перші суми, отримані ним на замін карбованців, що були виплачені Центральним державам. Загалом можна зробити висновок, що Україна передала Центральним державам 730 млн крб. Сама вона отримала лише 70 млн марок і 180 млн крон, а 341 млн марок було іммобілізовано у німецьких банках в серіях та готівкою. Крім того, Центральні держави так і не повернули Україні борг у 200 млн крб. за цукор та іммобілізованих 520 млн крон у австро-німецьких банках²⁸.

14 грудня 1918 р. Гетьманат припинив своє існування. Правда, його міжнародні фінансові трансакції не залишилися безплідними. В архівах Рейхсбанку зберігся документ, який вказує на загальну суму українських авуарів, які в ньому було розміщено внаслідок фінансових угод Української Держави з Німеччиною від 15 травня та 10 вересня 1918 р., станом на 14 січня 1919 р. Їх загальна сума становила 452 млн 945 тис. німецьких марок.

На початку 1919 р. Німеччиною ці рахунки було заморожено всупереч нормам міжнародного права і німецького законодавства, факт чого міг бути оскарженим відповідно уповноваженими представниками Директорії УНР як правонаступниці державної влади в Україні. Такого кроку урядом УНР з різних причин зроблено не було. Німецька ж влада відмовилася від взятих на себе за Гетьманату зобов'язань, мотивуючи таку позицію відсутністю в Україні єдиної державної влади й існуванням в ній одразу кількох національних урядів. У свою чергу харківський радянський уряд України на чолі з Х. Раковським

висунув власні претензії на українські (гетьманські) авуари у Рейхсбанку, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку, проте, не підтримала делегація РРФСР) не було внаслідок підписаного радянсько-німецького договору зафіксовано відмову від взаємних домагань. Х. Раковський все ж домігся виводу питання українських авуарів за межі Рапалльського договору, але усунення цього діяча з посади голови українського радянського уряду і вступ України до СРСР у грудні 1922 р. з того часу надовго зняли його з порядку денного української політики²⁹.

15 жовтня 1920 р. П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «Gazette de Lousanne» заявить, що наприкінці 1918 р. гетьманська Україна була забезпечена грошовою масою у більш ніж 4 млрд у закордонній валюті³⁰, які можна кваліфікувати як офіційні міжнародні валютні запаси Української Держави, що були накопичені також і завдяки міжнародним фінансовим угодам*.

У цьому контексті слід відзначити й невдалу спробу Німеччини примусити український уряд сплатити близько 800 млн руб., в тому числі і паперами українських залізниць на 229 млн 400 тис. 601 марку (за підрахунками української сторони — 611 млн руб.) від загальноросійського боргу Німеччині, який, згідно з угодою більшовицької Росії з нею від 27 серпня 1918 р., становив 6 млрд марок, з яких на Україну і Фінляндію припадало 1 млрд рублів. Згідно з радянсько-німецьким договором суму цю Україна мала б сплатити у такій пропорції: 20% — золотом, 10% — кредитними білетами, 20% — товарами і 50% — шестивідсотковою позикою. Кредитова канцелярія, натомість, запропонувала сплату 20% — золотом, 10% — кредитовими білетами, 50% — марками та товарами і лише 20% — шестивідсотковою позикою³¹. 19 липня 1918 р. Гетьман повідомив міністра іноземних справ Української Держави Д. Доро-

* Принагідно зазначимо, що валютний резерв Національного банку сучасної України (дані за 1998 р.) становить 1 млрд дол. США [Коломиец М. Утомленные курсом // Столичные новости. — 1998. — №33. — 26 серпня — 1 вересня. — С. 9], який внаслідок падіння курсу гривні у вересні 1998 р. і застосованих Нацбанком заходів у лічені дні скоротився до 970 мільйонів [Коцина И., Козлов И., Ищенко Н. Финансовый кризис в России не может не сказаться на кармане рядовых украинских граждан // Факты и комментарии. — 1998. — №164. — 19 серпня. — С. 4].

шенка про те, що мав бесіду з німецьким послом Муммом, у перебігу якої останній повідомив П. Скоропадського про створення у Берліні комісії по розподілу платежів між Росією і Україною. Гетьман пропонував міністрові призначити представника у цю комісію, проти чого рішуче виступило Міністерство фінансів, яке доводило, що подібне питання не може вирішуватися у Берліні через те, що радянським урядом позики було анульовано. Відповідну інструкцію їй було надіслано українському посланцеві в Німеччині барону Ф. Штейнгелю, після чого переговори було перенесено до Києва³². На пропозицію німців добути українському уряду частину золотого фонду від більшовиків і передати його Берліну як винагороду, яку Україна мала б сплатити Німеччині, було дано категоричну відмову. Після цього німецька делегація заявила, що, якщо Україна укладе договір про відшкодування збитків, то їй буде передано Чорноморський флот (подібне «заохочення» фігурувало і при переговорах щодо фінансової угоди 10 вересня). Незважаючи, однак, на прагнення якомога швидше вирішити на свою користь питання флоту, Рада Міністрів не визнала прийнятними не лише німецький проект, а й розрахунки Кредитової канцелярії.

Уряд (спираючись на Берестейську угоду, в якій збитки вважалися взаємокомпенсованими) погоджувався сплатити лише за збитки, які були завдані консульським службовцям або розгромом консульських будов, а також за папери, виручка з яких пішла на громадські роботи в Україні або на створення на її терені залізниць, що звело німецькі претензії до 230 млн марок³³. Листування з цього приводу затягнулося, бо таке вирішення питання практично не давало вигоди Німеччині, а згодом і взагалі припинилося через відомі політичні причини осені 1918 р. В тому, що подібну кабальну угоду не було нав'язано Україні, незважаючи на шалений тиск з боку німецьких представників, є, безсумнівно, велика заслуга гетьманського уряду і Міністерства фінансів.

Крім того, 25 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів про утворення для об'єднання і здійснення закордонних розрахунків, скарбових установлень, Міжвідомчого комітету при Міністерстві фінансів та Розрахункової палати при його Кредитовій канцелярії³⁴. Дещо раніше урядовцями було вирішено створити при Кредитовій канцелярії особливе бюро для ліквідації розрахунків з Німеччиною та Австрі-

єю, в зв'язку з чим товаришу міністра К. Заммену було доручено підготувати відповідний законопроект. На урядовому засіданні було вирішено, щоб у цьому бюро сконцентровувалися не лише розрахунки з названими країнами, а й зі всіма іншими державами, з якими в Україні існували розрахункові відносини. Разом з тим, урядом було постановлено «попередити всі відомства про те, що всі розрахунки з Німеччиною і Австрією повинні бути здійснені через установлене при Міністерстві Фінансів розрахункове бюро, і що з цього приводу до його установа всі розрахунки з цими державами повинні бути призупинені»³⁵. Переможне просування повстанських військ на чолі з Директорією і подальші політичні події, які призвели до падіння влади П. Скоропадського, не відвели часу для здійснення цього задуму.

Що до того, чи було гетьманським урядом зроблено спроби укладання фінансових угод (позик тощо) з нейтральними країнами, то проблема залишається відкритою. У 1919 р. Л. Неманов віднайшов у справах Кредитової канцелярії Гетьманату лише листа московського консула, який повідомляв міністру іноземних справ, що фірма «Ганекук» пропонує випустити для України позику у 200 млн крб. в обмін на концесії, серед яких, зокрема, значилися й концесії на експлуатацію дніпровських порогів³⁶. Наслідків ця пропозиція не мала, однак наявність такого листа може побічно свідчити, що гетьманський уряд не залишав надії на налагодження контактів (зокрема, й у фінансовій сфері) з нейтральними державами, які після закінчення світової війни могли б стати провідниками для України на європейський фінансовий ринок. Звичайно, доки Українська Держава перебувала під фактичною окупацією військ Центральних держав, спроби ці не могли бути плідними.

У 1918 р. на ринок України почали стихійно надходити марки та крони. За Гетьманату курс цих валют було встановлено відповідними угодами, однак у листопаді 1918 р., коли Центральні держави зазнали остаточної поразки, курс їх валют почав падати. Міністерство фінансів одразу ж зреагувало на цей факт з огляду на те, що фіксований курс обігу марок та крон може виявитися досить збитковим не лише для населення, але й для держави. З метою запобігти цьому було вироблено закон, що мав захистити інтереси Державного банку та тримачів німецької і австрійської валюти. Законопроект

про умови обігу на території України німецьких та австрійських грошових знаків було представлено міністром фінансів на розгляд уряду 1 листопада, який ним було ухвалено.³⁷ Згідно з законопроектом марки і крони повинні були прийматися від німецьких та австро-угорських військових приватними особами, державними й приватними закладами лише до 250 марок і 400 крон для кожної окремої сплати за курсами, що оголосяться міністром фінансів, а прийняття цих валют від приватних осіб взагалі було необов'язковим. Прийняті приватними особами та закладами марки й крони могли бути обміняні на карбованці в установах Держбанку відповідно до нововстановленого міністром фінансів курсу. Однак з невідомих причин такі проекти потім Кабінетом М. Гербеля було відхилено³⁸. Втім, все ж таки 8 листопада було зроблено розпорядження про повне припинення обігу крони. Певний час, однак, Держбанк продовжував приймати крони за курсом 45 коп. за крону сумами, що не перевищували 300 крон на одну особу³⁹. Що ж до рублів, які частково оберталися на прикордонних з окупованими німцями краях, то вони ніколи не були в Україні законним платничим засобом і ніякого законодавчого акта (крім заборони їх обігу в Україні від 29 травня 1918 р.) українських урядів, що визначав би їх обіг чи співвідношення до українських грошових знаків, за Гетьманату не було.

Міжнародні фінансові угоди Гетьманату не можна оцінювати однозначно, не враховуючи комплексу внутрішньоукраїнських фінансово-економічних і політичних труднощів, що склалися в країні 1918 р., поза міжнародною військово-політичною і соціально-економічною ситуацією. Здебільшого ці угоди і позики були кроком, якого вимагали військово-політичні обставини. Разом з тим відзначимо, що, наприклад, при підписанні фінансових угод з Німеччиною і Австро-Угорщиною урядовці Міністерства фінансів доклали всіх зусиль для пом'якшення тиску з боку представників Центральних держав і здобуття окремих вигід українською стороною.

-
- ¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 1509. — Оп.5. — Спр. 6. — Арк.11; Вістник Краєвого Комісаріату Української Народної республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє (Берестє). — 1918. — Ч. 1. — 12 квітня.
 - ² Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років. — Клівленд, 1974. — С. 198.
 - ³ Там само.
 - ⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К.: Типография «Культура и знание», 1919. — С. 62.
 - ⁵ Немановъ Л. М. Вказ. праця. — С. 63.
 - ⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп.1. — Спр. 32. — Арк. 57.
 - ⁷ Там само. — Арк. 57 зв.
 - ⁸ Там само. — Арк. 59 зв.
 - ⁹ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп.1. — Спр. 32. — Арк. 1—1 зв.
 - ¹⁰ Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 69.
 - ¹¹ Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 70.
 - ¹² Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 71—72.
 - ¹³ Там само. — С. 73.
 - ¹⁴ Там само. — С. 16.
 - ¹⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 57.
 - ¹⁶ Могилянський Н. Трагедия Украины (Из пережитого в Києве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 133.
 - ¹⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 44 зв.
 - ¹⁸ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 44.
 - ¹⁹ Frankfurter Zeitung. — 1918. — 19 червня.
 - ²⁰ Там само. — С. 76—77.
 - ²¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 2199. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 5—10.
 - ²² Там само. — Спр. 25, арк. 10—25.
 - ²³ Там само. — Арк. 61.
 - ²⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 261.
 - ²⁵ Там само. — Арк. 264 зв.
 - ²⁶ Там само.
 - ²⁷ Там само. — С. 89.
 - ²⁸ Там само. — С. 93—94.
 - ²⁹ Там само.
 - ³⁰ Хліборобська Україна (Відень). — 1922—1923. — Кн. III. — Зб. VIII. — С. 182—184.
 - ³¹ Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 98—99.
 - ³² Там само. — С. 99—100.
 - ³³ Там само. — С. 100.
 - ³⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 61 зв.
 - ³⁵ Там само. — Арк. 57 зв.
 - ³⁶ Немановъ Л. М. Вказ. праця. — С. 96.
 - ³⁷ Там само. — С. 25.
 - ³⁸ Там само. — С. 56.
 - ³⁹ Там само.

Міжнародні зв'язки українських політичних діячів-масонів

Народився 1947 р. у Києві. Закінчив театрознавчий факультет Державного інституту театрального мистецтва України ім. І. Карпенка-Карого (1974). Заступник директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Кандидат історичних наук. Коло наукових інтересів — масонський рух в Україні XVIII—XIX ст., біографістика. Автор понад 100 наукових розвідок, статей. Як автор біографічних статей брав участь у втіленні Національного проекту «Золоті імена України» (1, 2 вип. — 2001, 2003). Член Національної спілки журналістів України.

Провідники ордену вільних каменярів завжди заперечували і заперечують існування т. зв. політичного масонства. При цьому вони посилаються на один з перших програмних документів ордену — «Книгу статутів» Дж. Андерсона (1723), в якому вказується, що вільний каменяр є «мирним підданим цивільної влади, де б він не жив і де б не працював, не повинен бути ніколи вплетаним в крамоли і заколоти проти миру і благоденства народу і ніколи не повинен переступати обов'язки стосовно вищої влади»¹.

У цій настанові, однак, не враховувалося, що переважна більшість вільних каменярів належала до елітарних прошарків суспільства, а деякі з них уособлювали згадану Дж. Андерсоном вищу верховну владу. Внаслідок цього адепти ордену не залишались осторонь тих процесів, які вплинули, зокрема, на баланс політичних сил як в Європі, так і в Новому Світі у XVI—XVII ст. (а саме цей період охоплюють хронологічні межі цієї розвідки).

Нове розташування політичних сил в Європі зумовлювало-

ся наслідками Північної війни (1700—1721). Як відомо, трагічна розв'язка Полтавської битви спричинилася до подальшого нищення української державності. Поразка військ Карла XII у цій битві вплинула на політичні події в Польщі. Король Станіслав Лещинський, який спирався на допомогу шведів і французів, змушений був під тиском своїх супротивників зректися престолу на користь ставленника Росії саксонського курфюрста Августа II. Вигравши Північну війну, Росія захопила значні території, ще більше зміцнивши свої позиції як колоніальна держава.

На зламі XVII—XVIII ст. важливі зміни сталися у політичному житті на Британських островах. Після перевороту 1688 р. (т. зв. славної революції) втратив англійську корону Яків II Стюарт — нащадок старовинного шотландського роду. Унія 1707 р. проголосила утворення королівства Великобританії на основі об'єднання Англії і Шотландії. Згідно з цим документом, Шотландія втратила автономні права (був скасований шотландський парламент), діставши статус провінції королівства. Протягом XVIII ст. завойовницька політика Великобританії виразно окреслилась у примусовому приєднанні до її володінь чималих територій на американському континенті і в Азії.

Тогочасні «мирні угоди» — Утрехтська (1713), Раштатська (1714), Ніштадська (1721), Белградська (1739), Ахенська (1748) засвідчили появу нових держав-лідерів з виразно окресленими імперськими амбіціями — Великобританії та Росії. Ці країни потіснили на міжнародній арені донедавна світового гегемона — Францію та її традиційних союзників Швецію і Туреччину.

Зрозуміло, Франція прагнула схилити політичну ситуацію на свою користь. З цією метою Версаль, зокрема, надав політичний притулок «ворогам своїх ворогів» Якову II Стюарту, Станіславу Лещинському (на його доньці Марії був одружений Людовик XV) та їх прибічникам. Французькі політики встановили контакти з Пилипом Орликом, який після смерті Івана Мазепи очолив рух українських політичних емігрантів, а також зав'язав стосунки з майбутніми фундаторами незалежної держави в Північній Америці Б. Франкліном, Дж. Вашингтоном та ін.

Згадані «нові друзі Франції» становили рушійну силу політичного масонства. Це, насамперед, стосується якобітів (при-

бічників Стюартів), які загалом відігравали важливу роль в діяльності ордену. Наприклад, одним з провідників Великої ложі Англії на початку XVIII ст. був якобіт Джон Кейт. Його брат Джемс Кейт брав участь у збройному повстанні прибічників Стюартів (1715). У сімнадцятирічному віці він став політичним емігрантом, опинившись спочатку у Франції, а потім в Іспанії. В 1728 р. Джемс Кейт вступив на російську військову службу в чині генерал-майора, а згодом очолив «Правління гетьманського уряду» в Україні (1740). Збереглися відомості, що Джемс Кейт у межах 1732–1734 рр. керував таємною масонською ложою в Петербурзі, а 1741 р. був призначений Великою ложою Англії (другим після Дж. Філіпса) Великим Провінційним Майстром Росії². У масонських піснях Джемса Кейта вшановують як одного із засновників російського масонства.

Уряд французького короля Людовика XV (зрозуміло, не висловлюючись відверто щодо своїх намірів) опікувався масонським рухом, використовуючи його для таємної дипломатії. «Ложа королівської палати» — таку промовисту назву мав осередок французького масонства, до якого входили особи, наближені до короля: один з найвідоміших полководців Франції принц Л.-Ф. Конті, дипломати Ж. П. Торсі, Ш. Ф. Брольї та ін.

На масонських засіданнях у Парижі присутні були політичні емігранти, в т. ч. якобіт граф Дервентуотерський (Ч. Редкліф), шляхтич з Правобережної України А. Мокроновський, який, за свідченням його біографа, у Франції «зв'язав своє життя з масонством і звідти приніс до Польщі перше проміння руху вільних каменярів»³. У Парижі приєднався до масонського руху син П. Орлика гетьманич Г. Орлик. Це засвідчує масонський диплом хрещеника Мазепи, який виявив І. Борщак у Франції в родинному архіві графів Дентевілів (Г. Орлик був одружений з графинєю О. Дентевіль)⁴.

Зв'язок з орденом ставав у пригоді Г. Орлику під час його таємних експедицій в Україну. Зокрема, в серпні 1734 р. він вирушив у подорож до Лівобережної України для переговорів з козацькою старшиною і верхівкою Запорозького війська. На той час із запорожцями вів переговори також царський уряд відносно їх виступу в складі армії під орудою Х. Мініха проти Кримського хана. Поява Г. Орлика в Україні могла зруйнувати плани Петербурга. Тому було наказано захопити Г. Орлика

під час його повернення до Франції через Правобережну Україну. Це розпорядження повинен був виконати згаданий Дж. Кейт (загін російської армії, який він очолював, перебував у районі Кам'янець-Подільського). Однак «брат» Кейт урятував гетьманича від трагічної долі А. Войнаровського.

Не виконавши наказу, Дж. Кейт діяв не тільки згідно із статутом ордену (вільні каменярі ворогуючих сторін забов'язані були рятувати один одного). Судячи з наявних матеріалів, Кейт був заздалегідь поінформований через «масонську пошту» і про причетність Г. Орлика до масонського руху, і про його політичну орієнтацію. Про це ми дізнаємося з донесення Г. Орлика Людовіку XV. «Як потім сам розповідав у Франції, — пише про Дж. Кейта Г. Орлик, — зі симпатії до визвольних змагань України та знаючи вартість свободи, хоч мав відомості про моє перебування в Україні, не тільки не захопив мене, але дав змогу спокійно залишити Україну, бо знав, що я працюю для батьківщини»⁵.

Висловлювання Г. Орлика щодо симпатій свого рятівника до визвольних змагань українського народу знайшло своє підтвердження у подальшому перебігу подій. Д. Бантиш-Каменський зібрав свідчення про діяльність Дж. Кейта як голови «Правління гетьманського уряду». Зокрема, він оприлюднив думку В. Рубана, що мешканці України ставилися до Дж. Кейта, як до «мудрого, лагідного та благодійного начальника. Він не оминав жодної нагоди, щоб зробити добро підлеглим, і в розгляді судових, особливо карних справ намагався слідкувати, щоб покарання призначалося відповідно злочину, і привчав товаришів не вирішувати легко справ, від яких залежить доля, маєток, життя або честь найменшої у суспільстві людини»⁶.

Згодом М. Антонович, висвітлюючи цю добу вітчизняної історії, зазначав: «В Україні правителі-росіяни змінювались часто (Шаховський, Барятинський, Бібіков), але всі відзначились здирством та надужиттям, крім шотландця, генерала царської служби Джемса Кейта (1740), суворого вояка, але чесного адміністратора»⁷. Крім високих моральних якостей Дж. Кейта, слід відзначити розуміння ним спорідненості історичної долі України та Шотландії.

За наявними матеріалами простежуються зв'язки Г. Орлика зі згаданими польськими політичними емігрантами — королем-вигнанцем С. Лещинським та його оточенням⁸. За активного

сприяння Г. Орлика С. Лещинський вдруге здобув польську корону (1733). Через два роки під тиском Петербурга він змушений був офіційно зректися польського престолу. Проте нова війна Росії з Швецією (1741 – 1743), як і на початку віку, відкривала певні перспективи для Лещинського-політика.

Перемога шведів у цій війні уможливлювала б також реалізацію стратегічного плану, розробленого гетьманом Пилипом Орликом та його сподвижниками-мазепинцями. Зміст цього плану розкривається, зокрема, в епістолярній спадщині гетьманіча Г. Орлика у листуванні з батьком, з політичними діячами Франції, Туреччини, Польщі, в т. ч. у листі до подільського воєводи В. Ржевуського (1739)⁹. У цьому документі Г. Орлик обстоює три важливі позиції:

- жодна держава не здатна протидіяти російській експансії самотужки;

- внаслідок політичної ситуації, що склалася в Європі у зв'язку зі зміцненням позицій Петербурга, виникає потреба активізувати діяльність антиросійської коаліції, яка б спиралася на могутність Франції, Туреччини і Швеції;

- до цих держав має приєднатися правобережна шляхта з числа супротивників нового ставленика Росії — польського короля Августа III. Мазепинці сподівалися, що наступальні дії об'єднаних сил антиросійської коаліції відвернуть від Петербурга запорожців і козацьку старшину. У зв'язку з цим створювались умови для їх об'єднання під проводом гетьмана Пилипа Орлика. Цей план не був втілений у життя в повному обсязі, оскільки, починаючи з 1741 р., Франція втягнулась у виснажливу боротьбу за «іспанську спадщину Габсбургів», а Туреччина, уклавши угоду з Швецією, не наважувалася на активні дії.

Проте у Версалі розробляли план військової операції в районі західного кордону Росії, враховуючи, що її головні військові сили були зосереджені на півночі. Йшлося про те, щоб шляхом військової інтервенції Речі Посполитої змусити Августа III зректися престолу на користь С. Лещинського. Щодо цього робилися і певні практичні кроки. Так, Г. Орлика французький уряд відрядив до Швеції для переговорів з місцевими політичними діячами, чимало з яких були посвячені до масонського ордену. Г. Орлику також було відомо, що канцлер Горн «доручив шведському резидентові у Варшаві потихеньку працювати на користь С. Лещинського»¹⁰.

Великі надії в Парижі покладалися на А. Мокроновського, який був зобов'язаний зятю Людовика XV своєю військовою, політичною кар'єрою і протягом усього свого життя залишався вірним васалом короля Станіслава.

1741 р. А. Мокроновський повернувся на Батьківщину, щоб спонукати до активних дій прибічників С. Лещинського. А. Мокроновський вів переговори з коронним гетьманом Ю. Потоцьким і молодими політичними діячами, рідними братами Єжи та Яном Мнішеками. Йшлося про створення осередку опозиційних сил, які б у слушний час приєдналися до держав антиросійської коаліції. Такий осередок на засадах масонської ложі був заснований у містечку Вишнівець на Волині* — володіннях князя Михайла Сервація Вишневецького, тестя Я. Мнішека. Слід звернути увагу на те, що йдеться про першу масонську ложу на терені України.

За матеріалами Великого Сходу королівства Польського і Великого князівства Литовського ложа у Вишнівці розпочала роботу. Ян Мнішек був посвячений у Франції до четвертого ступеня «Шотландського майстра». Отже, як і деякі ложі якобітів, «мнішевська» ложа мала чотири ступеня посвячення. До її складу, за архівними документами, крім Я. Мнішека і А. Мокроновського, входив полковник коронного війська К. Яблоновський.

На відміну від майстерень іоаннівського масонства, що приймали до своїх лав представників різних соціальних прошарків і різного фаху, Вишнівецька ложа ставила певні умови щодо прийому «профанів». Як зазначає один з перших дослідників європейського масонства С. Ленінг, до згаданого масонського товариства приймалися лише «державні діячі Польщі, що відзначалися своєю добродійністю і любов'ю до батьківщини»¹¹.

Прикметно, що ложа у Вишнівці «заснула» на початку 1744 р., тобто в той час, коли з'ясувалося, що запланована в Парижі і Стокгольмі політична акція на підтримку С. Лещинського не може бути здійснена внаслідок поразки Швеції у війні з Росією 1741—1743 рр.

Принагідно зазначимо, що Г. Орлик та А. Мокроновський були членами королівської таємної служби («*Secret du roi*»,

* Нині селище міського типу Збарзького району Тернопільської області.

1743), утвореної Людовиком XV. Визначальною у діяльності «Secret du roi» була активна протидія «московській амбіції», що цілком відповідало політичним цілям Г. Орлика як одного з провідних діячів руху мазепинців.

Імовірно, до королівської таємної служби входив також Дж. Кейт. Побіжним доказом щодо цього є, на думку автора, ускладнення стосунків між Дж. Кейтом і царським урядом після згаданої російсько-шведської кампанії. Дж. Кейта підозрювали у антиросійській діяльності на користь іноземних держав¹². З цієї причини Дж. Кейт покинув Росію. Але він не мав можливості оселитись у Франції, оскільки після повстання шотландців (1745) Версаль під тиском Лондона змушений був відмовити у політичному притулку більшості яacobітів. Тому Дж. Кейт прийняв запрошення Пруського короля Фрідріха II перейти до нього на військову службу в чині фельдмаршала (1747).

Не викликає сумнівів, що порозуміння Дж. Кейта з пруським королем відбулося на масонському ґрунті. За часи правління Фрідріха II масонство в Пруссії набуло стрімкого розвитку. Сам Фрідріх II, тоді ще наслідний принц Пруссії, був посвячений у гамбурзькій ложі «Авесалом» (1738), а, вступивши на престол, став майстром стільця ложі в Шарлотенбурзі (1740), сприяв утворенню ложі «Трьох Глобусів» у Берліні, яка привласнила собі статус Великої ложі-родоначальниці. Тим самим ложа Фрідріха II взяла на себе повноваження керувати «королівським мистецтвом» як у Пруссії, так і за її межами, а пруський король отримав найвищий масонський титул Великого Майстра. На відміну від французьких політичних діячів, Фрідріх II не приховував своєї причетності до масонського руху і використовував його в політичних цілях.

Стрижнем політичної доктрини Фрідріха II було утворення єдиної німецької держави з домінуючою в ній роллю Пруссії. Відвойовуючи для Пруссії належне місце в «концерті європейських країн», Фрідріх II насамперед остерігався Росії, за його висловом, «найбільш небезпечної держави для Європи». Пруський король у своєму «Політичному заповіті» зазначає, що Росія «домагається сили і могутності, котрим згодом важко буде покласти край»¹³. Тому Фрідріх II був зацікавлений в одержанні об'єктивної інформації стосовно Росії для прийняття більш обґрунтованих зовнішньополітичних рішень.

Привертає увагу, що до складу берлінської ложі «Трьох Глобусів» входило чимало російських політичних, державних, військових діячів. Як зазначає О. Пипін, посилаючись на німецькі масонські джерела, Дж. Кейт ще під час своєї масонської діяльності в Росії підтримував зв'язки з ложею «Трьох Глобусів»¹⁴. Членом згаданої ложі був також граф М. Головін — волонтер пруської армії. Згодом на допиті в петербурзькій Таємній канцелярії він показав, що крім нього були посвячені до ордену в Берліні брати Чернишови¹⁵. За наявними даними у столиці Пруссії був посвячений до ордену також К. Розумовський¹⁶. Молодший брат чоловіка російської імператриці Єлизавети Петрівни перебував у Берліні протягом другої половини 1743—1744 рр., навчаючись у місцевому університеті.

За наявними джерелами у першій половині 1744 р. в Берліні перебував А. Мокроновський, якого запросив до свого почету Фрідріх II¹⁷. Однак уже наприкінці 1744 р. А. Мокроновський опинився у Варшаві, де заснував ложу «Трьох Братів»¹⁸.

Судячи з подальшого перебігу подій, у резиденції пруського короля А. Мокроновський познайомився з К. Розумовським. Оскільки навесні 1745 р., повертаючись до Петербурга, майбутній гетьман України на деякий час зупинився у Варшаві і відвідав ложу «Трьох Братів», яка працювала безпосередньо під орудою А. Мокроновського¹⁹. Політичну орієнтацію цієї ложі засвідчує наявність у її складі агентів «*Secret du roi*» А. Мокроновського і барона П. Лефорта, який був висланий за шпигунську діяльність з Росії, а також ще одного прибічника С. Лещинського, шляхтича С. Любомирського. По суті то була остання спроба згуртувати прибічників короля Станіслава. Однак фундатори варшавської ложі «Трьох Братів» заплуталися у власних політичних комбінаціях, прагнучи догодити як Парижу, так і Берліну, тим більше, що стосунки між Францією і Пруссією з часом набули ворожого характеру.

Проте посвячення до масонства не спонукало К. Розумовського до активної участі в таємній дипломатії. Не став Кирило Григорович і слухняним виконавцем волі Петербурга (всупереч сподіванням імператриці Єлизавети), коли був обраний гетьманом України (1750). Це засвідчують здійснені ним реформи у Гетьманській державі. Він прагнув втілити у життя ідеї французького мислителя і масона Ш.-Л. Монтеск'є щодо розподілення влади на законодавчу, виконавчу і судову. Важливо підкрес-

лити, що за часів правління К. Розумовського в Гетьманщині функції законодавчої влади виконувала старшинська рада. Здобувши політичні права, козацька старшина становила необхідний для розбудови держави елітарний прошарок.

К. Розумовський дбав про розвиток української торгівлі і промисловості, поліпшення економічного життя, порушував питання перед царським урядом про відшкодування збитків, заподіяних населенню України під час російсько-турецької війни 1735—1739 рр. Реформування козацького війська передбачало обов'язкове навчання новобранців військовій науці і впровадження єдиної військової форми та озброєння. Вболіваючи за піднесення національного життя, К. Розумовський передбачав відкрити для навчання козацьких синів університети в Батурині і в Києві.

К. Розумовський домагався від Петербурга надання права Гетьманській державі встановлювати дипломатичні відносини з іншими країнами. Однак цей проект не був схвалений царським урядом. Напередодні Семирічної війни (1756—1763) Петербург був наляканий можливим альянсом Пруссії і Туреччини і спільним їх збройним виступом проти Росії. Тому К. Розумовському було наказано зосередити увагу на зміцненні кордонів на півдні за допомогою запорізького війська. В одній з депеш, надісланих до Глухова, повідомлялося, що у січовиків були вилучені «листи малоросійських емігрантів часів Мазепи — Нахимовських, Мировичів, Орликів»²⁰. Унаслідок цього за розпорядженням уряду К. Розумовський мав встановити наявність зв'язку верхівки Запорозького війська з українськими політичними емігрантами і суворо покарати винуватців. Змушений якимось чином реагувати на розпорядження Петербурга, гетьман у листі до канцлера М. Воронцова досить різко висловився на адресу мазепинців, пропонуючи «двох-трьох з них» (зокрема, Нахимовського та Мировича) скарати на горло на страх іншим²¹. Хоч він і не поспішав виконати свою погрозу, посиляючись на те, що цю справу як «вельми делікатну» треба з усіх боків обміркувати. Кирило Григорович запевняв М. Воронцова, що погляди мазепинців начебто не поділяє населення України, в т. ч. більшість запорозьких козаків. Така відповідь навряд чи могла заспокоїти канцлера. Російськими таємними агентами був перехоплений лист з Криму від Нахимовського до Г. Орлика в Париж (датований 1756 р.), у якому перший пові-

домляв, що за його порадою «кошовий війська запорозького послав до хана нарочного під виглядом купця для переговорів щодо визволення козаків з-під російського ярма». Одночасно із Запоріжжя до Петербурга надійшла інформація, що триста козаків на військовій раді відверто висловили своє обурення утисками з боку царського уряду²². Створюється враження, що К. Розумовський у своїх донесеннях Петербургу свідомо обминав численні приклади непокори козаків царському урядові і всіляко применшував значення таємних експедицій мазепинців в Україну.

У свою чергу, К. Розумовський з перших років правління в Гетьманській державі привернув до себе увагу української політичної еміграції. Саме Г. Орлик у 1752 р. запропонував французькому уряду встановити контакти з К. Розумовським. Реалізація цього завдання покладалася на А. Мокроновського, досвідченого агента «*Secret du roi*» і давнього знайомого гетьмана. Передбачалося, що А. Мокроновський, використовуючи масонські зв'язки, нелегально зустрінеться в Україні з гетьманом або з його представниками. Сподіваючись на співробітництво з К. Розумовським, Версаль, зрозуміло, переслідував власні політичні цілі. За новим проектом французьких політиків принц Л.-Ф. Конті мав замінити на королівському троні Речі Посполитої Августа III*. Таким чином Польща на чолі з принцом Конті і Українська козацька держава під орудою К. Розумовського мали б перекрити шлях Росії на захід.

Пізніше «*Secret du roi*» відмовилася від запланованої акції, але за діями К. Розумовського продовжували і надалі пильнувати в європейських країнах. Навіть поява гетьмана в Петербурзі наприкінці 1756 р. не лишилася поза увагою Версаля, викликавши безпідставну підозру в зав'язуванні нової політичної інтриги. З'ясувати ситуацію безпосередньо в Росії мали двоє агентів «*Secret du roi*» і adeptів масонського ордену. Одному з них — шевальє д'Еону — присвячено чимало публікацій завдяки його непересічним акторським здібностям: ніхто в Петербурзі не ставив під сумнів, що д'Еон, одягнений у жіно-

* Легитимність обрання Л.-Ф. Конті на польський престол Версаль пояснював тим, що його дід Ф.-Л. Конті за підтримкою частини магнатів 1697 р. був обраний королем Речі Посполитої, однак невдовзі відмовився від корони на користь курфюрста Саксонії Августа.

че вбрання, є справді особою прекрасної статі. Але провідна роль у виконанні доручень Версаля відводилась іншому агенту королівської таємної служби — Дугласу Макензі. Якобіт і адепт масонства шотландського обряду Д. Макензі став підданим Франції завдяки великим успіхам в галузі таємної дипломатії. Під виглядом мандрівника, вченого-природознавця, в разі потреби, не приховуючи своєї приналежності до масонського ордену, Д. Макензі швидко завоював прихильність знатних осіб у Росії, в т. ч. К. Розумовського.

Однак нова політична ситуація, що виникла після захоплення армією Фрідріха II Саксонії (1756), змусила Версаль змінити орієнтири своєї зовнішньої політики. Донедавна непримиренні супротивники — Франція і Росія, а разом з ними Швеція і Австрія — утворили новий військовий альянс, виступивши об'єднаними силами проти Пруссії. У Семирічній війні загинули Г. Орлик та Дж. Кейт. За іронією долі ці члени масонського братства перебували у ворогуючих між собою арміях: Г. Орлик у чині маршала Франції, Дж. Кейт як фельдмаршал пруської армії.

Після нищівної поразки в Семирічній війні Фрідріх II все ж зберіг територіальну цілісність своєї країни. Цьому сприяв, насамперед, новий російський цар Петро III, який обоожнював пруського короля і був прибічником вчення німецького розенкрейцерства. Однак черговий дворцевий переворот, у результаті якого на престолі хоч і опинилась його ставлениця Катерина II, все ж спонукав Фрідріха II шукати нових спільників на російському політичному олімпі.

Слід наголосити, що під час відвідин К. Розумовським Петербурга з гетьманом неодноразово зустрічався пруський посол Сольмс. Зрештою, він мав виконати те саме завдання, що й агенти «*Secret du roi*» д'Еон і Д. Макензі, тобто відповісти на питання, яке однаковою мірою хвилювало Париж і Берлін: чи схильний за певних умов гетьман України до відвертої політичної боротьби з Петербургом?

Сольмс у листах до Фрідріха II писав про щиросердність, доброту Кирила Григоровича і наголошував на тому, що він «не та людина, яка потрібна для... сміливих справ»²³. Між тим, політична орієнтація гетьмана України не визначалася ризиками його особистості. Він був послідовним як державний діяч, відстоюючи автономні права Гетьманщини. Враховуючи того-

часні політичні реалії, К. Розумовський, за висловом Н. Яковенко, «бачив Україну, звичайно ж, часткою Російської імперії, однак під контролем місцевих влад, гарантом чого виступав би він сам»²⁴. «Автономізм» К. Розумовського не відповідав політичним планам Фрідріха II. На думку автора, саме тому пруський король, порушуючи заповіді масонського братства, повідомив Петербург, що за участю К. Розумовського готується заколот проти Катерини II²⁵. Достовірність цього заклоту документально не підтверджена. Скоріше Фрідріх II у такий спосіб прагнув усунути з політичного небосхилу К. Розумовського, сподіваючись порозумітися з новим гетьманом України.

Проте донос Фрідріха II не був прийнятий до уваги, оскільки російська імператриця на той час вже «призупинила» автономістичні устремління К. Розумовського. На рішення Катерини II передусім вплинули два документи, надіслані їй Старшинською радою, в яких розкривався політичний зміст реформ і проектів К. Розумовського (1764). У першому документі йшлося про відновлення зносин між Росією і Україною на основі угод доби Хмельниччини, котрими не скасовувались інститути української державності. У другому мовилося про затвердження за К. Розумовським спадкового гетьманства, що сприяло б стабілізації українського політичного життя. Ознайомившись з цими документами, імператриця, як зазначає А. Васильчиков, «була вкрай обурена»²⁶. Під тиском Петербурга К. Розумовський змушений був зректися гетьманства і взагалі цей інститут керманічів української нації був скасований (1764).

Масонський рух в українських землях набув активного поширення протягом останньої чверті XVIII ст. Але за наявними документами не простежується тривкий зв'язок ордену з новою генерацією українських політичних діячів. Дослідження цієї проблеми ускладнюється наявністю низки нез'ясованих питань щодо тогочасної політичної історії України. Мовиться, зокрема, про переговори в Берліні письменника, громадсько-політичного діяча В.Капніста з канцлером Пруссії Е.-Ф.Герцбергом про можливість подання допомоги українським патріотам у разі їх збройного виступу проти Петербурга (1791). Насамперед дискусійним є питання, від імені яких політичних діячів вів В.Капніст таємні переговори в Берліні. Як наголошує Я. Дашкевич, доки не буде проведено великої дослідницької праці, «ми повинні сказати відверто, що хто входив до групи одно-

думців Капністів* — невідомо». Натомість О. Оглоблін упевнений, що В. Капніст спирався на допомогу членів Новгород-Сіверського гуртка: А. Гудовича, М. Значко-Яворського, О. Лобисевича, М. Миклашевського, Г. Полетику, Ф. Туманського та ін. При цьому О. Оглоблін зазначає: «...є підстави думати, що українські автономісти в своїй антиросійській акції послуговувалися також деякою підтримкою російської політичної опозиції»²⁷. Серед імовірних сподвижників В. Капніста він називає членів товариства вільних каменярів, очолюваного М. Новиковим, котрим опікувалася берлінська ложа «Трьох Глобусів».

Важливим аргументом на користь гіпотези О. Оглобліна є те, що новий король Пруссії Фрідріх-Вільгельм II був тісно зв'язаний з цієї ложею і взагалі відзначався фанатичною відданістю масонському ордену. Не випадково, після того, як він здобув королівську корону, один з керівників ложі, відомий німецький масон Вельнер був призначений на посаду міністра юстиції, народної освіти і духовних справ (1786). Відразу після свого призначення Вельнер, щоб заспокоїти сполоханих бюргерів, оголосив про завершення роботи в підлеглих йому ложах. Хоч за свідченням масона-українця Ф. Лубяновського, який відвідав Пруссію в цей період, не зважаючи на *Silenum* (від лат. мовчання, за масонською термінологією — наказ про припинення роботи в ложах), «німецькі міста були заповнені масонськими ложами»²⁸. Не припинялися контакти берлінської ложі «Трьох Глобусів» з дочірніми ложами в інших країнах. Пруський король та його помічники широко використовували можливості таємної дипломатії і були добре поінформовані щодо політичного життя в різних регіонах Європи. Постає питання, чи скористалися «масонською поштою» особи, які готували місію В. Капніста в Берліні? Йдеться про документи, які були вперше опубліковані польським істориком Б. Дембінським (1895), а 1992 р. оприлюднені знову за всіма вимогами археографічної науки, з ґрунтовними коментарями Я. Дашкевича у цитованій нами праці. Пруський король не був схильний довіряти «якомусь дворянинові з Російської України на ім'я Капніст»²⁹. На-

* На думку Я. Дашкевича, «співучасником місії 1791 р.» був Петро Капніст, рідний брат Василя Капніста.

певно, В. Капністу вдалося переконати у щирості своїх намірів пруських політиків. Однак заздалегідь вони не отримали достовірної інформації щодо представника українців та мети його приїзду в Берлін. А це, в свою чергу, спростовує версію про сприяння з боку масонського ордену акції В.Капніста.

Прикметно, що Берлін у цей період вів двозначну гру стосовно польського питання. Агенти пруського уряду, в т.ч. через масонський рух, підтримували зв'язки з діячами патріотичної партії, передусім з І. Потоцьким, відомим політиком, одним з провідників польського масонства. «Брату» І. Потоцькому та іншим представникам антиросійського угруповання в Польщі пруські політики обіцяли всіляку підтримку. Водночас між Берліном і Петербургом велися переговори про поділ земель Речі Посполитої. Відомо, що «польська інтрига» мала трагічну розв'язку. Після другого і третього поділів (1793,1795) Річ Посполита перестала існувати як самостійна держава. Частина її земель опинилась під пруським гнітом, а Росія загарбала Правобережну Україну. Між тим, доля Гетьманщини ще раніше була вирішена Катериною II. Включення Козацької держави до сфери інтересів Прусії не обіцяло Берліну якихось дивідендів у найближчому майбутньому. Насамперед з цієї причини переговори В. Капніста з канцлером Е.-Ф. Герцбергом виявилися безрезультатними.

Підсумовуючи, слід наголосити, що не викликає сумнівів існування політичного масонства. Проблеми «великої політики» були завжди пріоритетними для провідників масонського ордену, які належали до правлячого прошарку в суспільстві. Не випадково масонським рухом опікувалися правителі Великобританії, Франції, Швеції, Прусії та інших європейських країн. Масонські угруповання підтримували зв'язки з діячами національно-патріотичних рухів, у т. ч. з Г. Орликом, одним з керівників української політичної еміграції. Однак характер цих стосунків визначався політичною кон'юнктурою, що, зокрема, зумовило подвійний стандарт у ставленні ордену до визвольних змагань поневолених народів, і в т. ч. до українського питання. При цьому не були втілені у життя декларовані орденем гасла братерського єднання, розбудови для людського співтовариства «спільного дому» на засадах релігійної і національної толерантності.

-
- ¹ Финдель Й. Г. История франк-масонства от возникновения его до настоящего времени: В 2 т. — СПб., 1872—1874. — Т. 1. — С. 19, дод.
 - ² Пыпин А. Русское масонство XVIII и первая половина XIX в. — Пг., 1916. — С. 89, 498.
 - ³ Rostworowski E. Mokronowski Andzey // PSB. — 1976. — Bd XXI/3. — S. 586.
 - ⁴ Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський: Історичні ессе. — Львів, 1991. — С. 208.
 - ⁵ Там само. — С. 167.
 - ⁶ Бантиш-Каменський Д. М. Історія Малої Росії. — К., 1993. — С. 448.
 - ⁷ Антонович М. Історія України: В 4 т. — Прага, 1941. — Т. 3. — С. 85—86.
 - ⁸ Rostworowski E. Orlik Gregorz // PSB. — 1979. — Bd XXIV. — S. 203.
 - ⁹ Письмо Г. Орлика В. Ржевусскому 23 апреля 1739 г. // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — В. 2. — К., 1916. — С. 113—115.
 - ¹⁰ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672—1742): Його життя і доля. — К., 1991 — С. 67.
 - ¹¹ Lening C. Encyclopaedie der Freimauerei: In 3 Bde.-Leipzig. — 1822—1828. — Bd 2.—1824.— С. 105.
 - ¹² Письмо Дж. Кейта к М. Воронцову, 28 февраля 1747 г. // Архив князя Воронцова — М., 1871. — Кн. 2. — С. 603.
 - ¹³ Friedrich der Grosse. Die Politischen Testamente. — Berlin, 1922. — С. 206—207.
 - ¹⁴ Пыпин А. Русское масонство... — С. 90.
 - ¹⁵ Донесение о масонах // Летописи русской литературы и древности, издаваемые Н. Тихонравовым. — 1862. — Т. 4. — С. 52.
 - ¹⁶ Бакунина Т. Знаменитые русские масоны. Вольные каменщики. — М., 1991. — С. 138.
 - ¹⁷ Rostworowski E. Mokronowski Andzey... С. 586.
 - ¹⁸ Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738—1821. — Krakow, 1929. — С. 147.
 - ¹⁹ Wilkoszewski W. Rys historyczno-chronologiczny Wolnego Mularstwa w Polsce, Londyn, 1968. — С. 15.
 - ²⁰ Васильчиков А. А. Семейство Разумовских... С. 203.
 - ²¹ 28. Там само. С. 210.
 - ²² 29. Там само. С. 207—208.
 - ²³ Там само. С. 320.
 - ²⁴ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. — К., 1997. — С. 286.
 - ²⁵ Васильчиков А. А. Семейство Разумовских... С. 320.
 - ²⁶ Там само. С. 317.
 - ²⁷ Оглоблін О. Люди старої України. — Мюнхен, 1959. — С. 82.
 - ²⁸ Воспоминания Федора Петровича Лубяновского // Русский архив. — 1872. — Столб. 463.
 - ²⁹ Дашкевич Я. Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія В. В. Капніста... С. 226.

Українсько-польське протистояння на Волині й у Поліссі

Народився 1 лютого 1948 р. на Чернігівщині. Закінчив Київський університет. Кандидат історичних наук. Директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Голова спілки архівістів України. Автор близько 100 наукових праць.

Останнім часом серед польської і української громадськості точаться запеклі дискусії з приводу українсько-польського збройного протистояння в роки Другої світової війни. Як відомо, конфлікт на Волині — Поліссі в 1943 р., що в наступному році поширився на терени Галичини — це одна з трагічних сторінок нашої історії взаємовідносин українців з поляками. Хоч з того часу минуло вже 60 років. Біль і сум і сьогодні огортає обидва народи. Причин зазначеного конфлікту, як відомо, є кілька. Але, на нашу думку, головною з них слід визнати нерозважливу політику великих держав, які після Першої світової війни 1914—1918 рр. знехтували українським питанням, не визнали права 40-мільйонного народу на власну самостійну державу, віддали українські етнографічні землі іншим державам, зокрема, Росії, Румунії, Чехословаччині, Угорщині. Більша частина українських земель входила до складу УРСР, яка фактично перебувала під контролем радянської Росії.

Особлива підтримка з боку переможної Антанти і США була надана Польщі, яка теж претендувала на українські території. Такий крок пояснювався тим, що, на відміну від Польщі, яка майже протягом століття систематично доводила до свідо-

мості людства, європейських і американських політиків необхідність відновлення її незалежності, Україну, що на той час була оточена з усіх боків ворогами, мало хто знав. Крім того, в Україні відбувалася незрозуміла для лідерів країн Антанти і США політична боротьба між українцями, інспірована більшовиками, а дезінформація, що розповсюджували про Україну більшовики і поляки, створювала взагалі непривабливий імідж нашої держави, Української Народної Республіки, на тлі недосвідченості і неефективності діяльності українських дипломатів. За таких умов домогтися чогось реального для України було дуже важко.

Що ж до польської політичної еліти, то вона вже наприкінці Першої світової війни 1914–1918 рр., розуміючи неминучість перемоги Антанти, розпочала підготовку до пропагандистської кампанії з метою зацікавити міжнародну спільноту потребою відновлення Польської держави в кордонах на кінець XVIII ст. Цій пропагандистській діяльності сприяла всіляко й польська еміграція на теренах Європи та Америки.

В іншому становищі опинилось українство, лідери якого не мали авторитету на міжнародному тлі, не могли домогтися єдності у власному середовищі. Хоч 1 листопада 1918 р. у Львові була проголошена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), однак вона не одержала міжнародного визнання. Складним було й становище УНР, яка не змогла придушити більшовицькі виступи і опинилася у стані війни з радянською Росією.

Загроза західним українським територіям з боку Польщі підштовхнула уряди УНР і ЗУНР проголосити 22 січня 1919 р. в Києві акт злуки українських земель, згідно з яким ЗУНР стала Західною областю УНР (ЗОУНР).

Проте надії, що поклалися на це об'єднання, на жаль, не виправдалися. Проголошено було лише принципи злуки. На українських землях продовжували існувати дві Українські держави, два уряди, два війська, що й зумовило різними шляхами вирішувати долю України.

Загроза, що нависла над Східною Галичиною і Волинню, змусила керівництво ЗУНР і її Державний секретаріат закордонних справ шукати порозуміння з лідерами країн Антанти і США, звернутися до Паризької мирної конференції, що розпо-

чала свою роботу 12 січня 1919 р. Саме від них залежала доля не лише Східної Галичини і Волині, а й в цілому всієї України.

У квітні до Парижа, де вже перебувала делегація від УНР на чолі з Григорієм Сидоренком, прибула Надзвичайна делегація ЗОУНР на чолі з заступником Державного секретаря закордонних справ Михайлом Лозинським.

Проте, всі намагання двох делегацій від України відвернути експансію Польщі були даремні. Паризька конференція прийняла однозначне рішення не лише поділити українські землі між іншими державами, а й перекинути сформовану у Франції армію Галлера, яка складалася з трьох дивізій, укомплектованих військовополоненими поляками, а також направити туди близько 24 тис. емігрантів польського походження з США, котрі проходили там процес натуралізації.

Таке ставлення країн Антанти і США щодо українського питання стала, на нашу думку, однією з головних причин, що призвели до його максимального загострення в роки Другої світової війни, відлунням якого стало україно-польське протистояння на теренах Волині і Полісся, починаючи з весни 1943 р. Задовго до виникнення ОУН і УПА вже згадуваний Михайло Лозинський з гіркотою, констатуєчи недалекоглядну політику західних лідерів, писав: «Цілий світ повинен знати, що український нарід може на якийсь час улягти насильству, але з польським поневоленням ніколи не помириться і буде боротися аж до перемоги».

Увазі читача пропонується звіт глави надзвичайної делегації ЗОУНР на Празькій Мирній конференції, в якому він у хронологічному порядку виклав події в справі вирішення або, точніше, невирішення питання Східної Галичини на користь українців. Цей звіт становить певний інтерес у контексті сучасних проблем, які доводиться розв'язувати Україні на міжнародній арені.

Зазначений документ зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України у так званому празькому фонді, який свого часу був переданий з КДБ України і нещодавно пройшов наукове опрацювання.

Автор цього документа Михайло Лозинський (1880—1937рр.), український політичний діяч, юрист, публіцист, з березня 1919 р. товариш Державного секретаря закордонних справ ЗОУНР. У 1921—1927 рр. — професор міжнародного

права УВУ в Празі, згодом переїхав до Харкова, де очолив кафедру права Інституту народного господарства.

Репресований. Помер на засланні на півночі СРСР.

СПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

I

В дотеперішніх рішеннях Мирової Конференції вже ясно зазначилися наміри мирової Конференції щодо всіх земель Української Народньої Республіки. Сі наміри: поділити цілу Україну між сусідні держави: Росію, Польщу, Румунію і Чехо-Словаччину.

В мировім договорі з Німеччиною знаходиться постанова, що українські землі бувшої Угорщини мають належати до Чехо-Словаччини. Та сама постанова знаходиться в проекті мирового договору з німецькою Австрією.

На основі проекту мирового договору, врученого німецькій Австрії, ціла Буковина — з виїмком невеличкої частини від границі Галичини — має належати до Румунії. Таким чином, більша частина Української Буковини вже віддана Румунії.

Що до Української Галичини, Найвища Рада Мирової Конференції рішила віддати її під окупацію і управу Польщі. Хоч сі рішення формально тільки тимчасові, одначе в дійсності вони віддають Українську Галичину на неозначений час під польське панування.

В кінці щодо українських земель, які визволилися з російської неволі, Мирові Конференція стоїть на тім, що вони мають знов повернути в російську неволю і творити часть відбудованої «єдиної неділимой» Росії. Се видно з нот Найвищої Ради до Колчака, де про Україну нема навіть ніякої згадки, а також приміром з сього, що в справі Бесарабії Найвища Рада запросила на Конференцію Румунське правительство і представника російських груп Маклакова, поминаючи представництво Української Народньої Республіки.

Як член Державного Секретаріату, правитільства Західної

області української Народньої Республіки, і як голова Надзвичайної Делегації для польсько-української справи на Мирову Конференцію в Парижі, вважаю своїм обов'язком представити докладно становище Мирової Конференції в справі Української Галичини.

II

Як відомо, під час розпаду Австро-Угорщини українські землі Австро-Угорщини (Українська Галичина, Українська Буковина і Українська частина Угорщини) утворили Західну Українську Народню Республіку.

Українська Національна Рада, утворена на з'їзді у Львові 19 жовтня 1918 р., зложена з українських послів парламентарних і соймових і з делегатів українських партій обняла 1 листопада 1919 р. владу.

На основі дальшої організації владу в Західно-Українській Народній Республіці представлялася так: Законодатну владу виконує Українська Національна Рада, доповнена виборами делегатів з повітів і міст. Суверенну владу виконує відділ Української Національної Ради, зложений з десяти осіб. Виконуючу владу держить Державний Секретаріат, зложений з Державних Секретарів, які управляють окремими міністерськими ресортами.

Зараз в перших днях листопада 1918 р. Українська Національна Рада ухвалила, що державний Секретаріат має підготувати і перевести злуку всіх українських земель в єдину Українську Народню Республіку.

По підготовленню справи Українська Національна Рада на засіданні 3 січня 1919 р. ухвалила одноголосно закон про злуку Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою на руїнах Росії в одну Державу.

Дня 22 січня 1919 р. проголошено і відсвятковано акт злуки всіх українських земель в столиці України в Києві.

Таким чином, українські землі буйшої Австро-Угорщини стали частиною з'єдиненої Української Народньої Республіки. Аж до вироблення Державної конституції для цілої України вони задержали автономію під назвою: Західна Область Української Народньої Республіки.

III

З самого початку утворення Західно-Української Народної Республіки виступила проти неї війною Польща, хочаби завоювати для себе східну Галичину.

В сій війні посередником між Польщею і Україною виступили держави Антанти.

Зараз в початках падолиста 1918 р., коли війна велася ще в самім Львові, появився в Львові урядовець французького посольства з Ясс п. Віллем, заявляючи, що приїхав познакомитися з положенням і був би радий, коли б йому вдалося помирити обі сторони. П[ан] Віллем приїхав з Ясс у товаристві поляка Сокольніцького і весь час виступав в користь поляків. Як відомо, у Львові велися польско-українські переговори. На однім засіданню був присутній також п. Віллем. Тут він так ярко виступив в обороні польських інтересів, що я, як голова української делегації, мусів йому перервати і звернути увагу, що він говорить не як безсторонній посередник, а як польський агент. При кінці січня 1919 приїхала до Львова комісія Держав Антанти під проводом французького генерала Бертелемі, зложена з представників Франції, Англії, Америки, Італії. Ся комісія перебула довгий час у Львові, беручи участь у банкетах, видаваних для неї польськими властями, та виголошуючи тости в честь Польщі. Польська преса писала, що ся комісія має за ціль довести до польско-українського перемир'я. Та дивним дивом комісія приготовлялася до сеї своєї задачі тільки у Львові і тільки в польських кругах. А ні з українськими кругами у Львові не нав'язала вона ніяких зносин, ані не вибралася на українську державну територію, щоб познакомитися з українською справою.

Коло 20 лютого [1919р.] комісія Бертелемі зажадала від української начальної команди завішення оружя, заявляючи, що хоче повести переговори про польско-українське перемир'я, але не буде вести переговорів, коли не буде завішення оружя. При сім комісія заявила, що коли українська начальна команда не згодиться на завішення оружя, то се буде значити, що українське правительство відкидає посередництво держав Антанти.

Українська начальна команда, порозумівшия з Державним

Секретаріатом, згодилася на завішення оружя, яке почалося 25 лютого рано.

Того самого дня вечором приїхала до Львова делегація Державного Секретаріату, щоби вести переговори про польсько-українське перемир'я.

День 26 лютого зійшов на конференції української делегації з комісією Антанти; комісія інформувалася про українську справу.

Після сього комісія зажадала, щоб відбулося спільне засідання української і польської делегацій, заявляючи, що є бажання у комісії, щоб обі сторони самі погодилися. Коли ж до згоди не прийде, тоді комісія сама пропонує обом сторонам договір перемир'я.

Конференція з поляками, яка була 26 лютого вечором, не довела ні до нічого.

Дня 27 лютого комісія Бертелемі вибралася на українську державну територію до Ходорова, щоб побачитися з головою Директорії Петлюрою, який тоді приїжджав був до української начальної команди в Ходорові.

Дня 28 лютого комісія пропонує обом сторонам свій проєкт перемир'я. На основі сього проєкту демаркаційна лінія між обома воюючими сторонами повинна була йти на схід від Дрогобича. Се значило, що українці повинні були оставити в польських руках не тільки ту часть української Галичини разом з Львовом, яку були вже зайняли польські війська, але також відступити полякам значні простори разом з нафтовими багатствами в околиці Дрогобича, які українська армія держала міцно в своїх руках.

Очевидно, що такого перемир'я українці не могли прийняти. Війна почала вестися далі. Державний Секретаріат в радіо-телеграмі до Найвищої Ради Мирової Конференції представив сторониче поведіння комісії Антанти, домагаючися справедливого рішення справи.

Найвища Рада розглядала справу на засіданні 19 марта і рішила завітвати обі сторони заключити негайно завішення оружя на основі лінії фронту. Далі Найвища Рада заявила, «що вона готова вислухати обі сторони в справі територіальних претенсій і посередничати в Парижі між українською і польською делегацією або через посередництво іншої репрезантації, яку

обі сторони захотять вибрати, в справі переміни завішення оружя в перемир'я».

Одержавши се рішення Найвищої Ради, Державний Секретаріят зараз відповів, що його приймає і видає начальному комендантові своєї армії генералу Павленкові відповідні зарядження.

Дня 27 марта українські і польські делегати з'їхалися в Хирові. Одначе до заключеня завішення оружя не прийшло, бо поляки відмовилися заключити завішення оружя на основах, поданих у рішенню Найвищої Ради з 19 марта, а зажадали заключення перемир'я на основі проекту Бертелемі.

Про се становище поляків українське правительство повідомило Найвищу Раду.

Сподіваючися, що Найвища Рада заставить поляків заключити завішення оружя, українське правительство ще кілька разів — останій раз 9 мая — поновляло предложення завішення оружя. Одначе поляки се предложення все відкидали.

Так війна, яку українці хотіли припинити згідно з зазивом Найвищої Ради з 19 марта, велася далі з вини поляків. Поляки, які саме тоді одержали дозвіл на перехід польської армії Галлера з Франції до Польщі, рішили вести війну далі, сподіваючися при помочі армії Галлера зайняти цілу Східну Галичину.

Попри свої — як ми бачили — даремні зусилля на місці, щоб довести до завішення оружя, Державний Секретаріят, маючи на увазі заяву Найвищої Ради, що вона готова посередничити між обома сторонами в Парижі, вислав до Парижа Надзвичайну делегацію для польско-української справи, зложену з трьох осіб: Голова делегації др. Михайло Лозинський, товариш Державного секретаря Закордонних справ, член делегації полковник Дмитро Вітовський, бувший Державний Секретар військових справ, секретар делегації Олександр Кульчицкий, урядовець Державного Секретаріату Закордонних справ.

Ще заки ся делегація прибула до Парижа, Найвища Рада утворила при Міровій Конференції Комісію для польско-українського перемир'я, зложену з представників Франції, Англії, Америки, Італії, під проводом англійського генерала Боти.

Ся Комісія запросила Українську Делегацію в Парижі на засідання на 30 цвітня. На се засідання пішли Голова Української Делегації Сидоренко і член делегації Шульгин і заявили, що для польско-української справи має власне приїхати окрема делегація.

На засіданні Комісії 8 мая Надзвичайна делегація, яка тимчасом прибула до Парижа, уділила Комісії інформації, яких від неї Комісія зажадала. При сім Голова Комісії ген. Бота вразно заявив, що Комісія приймає тільки інформації, потрібні для заключення перемир'я. Про те, хто має право до Української Галичини, поляки чи українці, Найвища Рада буде рішати тільки по заключенню перемир'я і тільки тоді вислухає вона обі сторони щодо їх прав.

Дня 12 мая Комісія предложила українцям і полякам — кожній стороні на окремім засіданню — проект перемир'я. Сей проект установляв демаркаційну лінію на схід від Дрогобича так, що нафтові копальні в околиці Дрогобича мали остати в українських руках.

Українська делегація предложила Комісії записку, в якій, заявивши принципіальну згоду за проект перемир'я, домагалася цілого ряду змін як щодо демаркаційної лінії, так щодо військових постанов.

На засіданню Комісії 13 марта Українська Делегація заявила, що приймає проект перемир'я. При сім Українська делегація висловила надію, що Комісія візьме під увагу домагання, висловлені в записці делегації.

Так отже справа перемир'я була з української сторони порішена. Заключення перемир'я залежало таким чином від польської сторони.

Польське правительство, замість згодитися на проект перемир'я, зарядило генеральну офензиву проти української армії в Галичині, уживши до сеї офензиви армію Галлера.

Бачучи се, Українська Делегація звернулася в ноті з 21 мая до Найвищої Ради, жадаючи охорони української землі перед польською офензивою.

Наслідком сеї ноти Найвища Рада покликала Українську Делегацію таки сього самого дня на послухання. Українська Делегація представила події в Галичині і жадала зарядження про негайне припинення польської офензиви.

Дня 22 мая прийняв Українську Делегацію Президент мирової Конференції Клемансо, який її повідомив, що Найвища Рада звернулася до польського правительства, жадаючи поясненя в справі польської офензиви.

Очевидно, польська офензива йшла далі. Тоді Надзвичайна Українська Делегація звернулася 24 мая до Президента Комі-

сії для польсько-українського перемир'я ген. Боти з запитом, як стоїть справа з заключенням перемир'я. Генерал Бота, письмом з 26 мая, відповів, що польське правительство проект перемир'я відкинуло і справа знаходиться тепер в Найвищій Раді.

З огляду на се Надзвичайна Українська Делегація звернулася нотою з 27 мая до Найвищої Ради, представляючи стан справи і жадаючи, щоб Найвища Рада спинила польську офензиву і заставила поляків заключити перемир'я.

Дня 5 червня паризькі газети принесли відомість, що на запит Найвищої Ради в справі польської офензиви Начальник польської держави і Головний Комендант польської Армії Пілсудський відповів, що польська офензива була тільки обороною проти української офензиви.

Ся відповідь була просто насміхом над правдивим станом справи. Як ми вже зазначили, українська армія від хвилі одержання рішення Найвищої Ради з 19 марта держалася весь час в офензиві, ждучи на заключення перемир'я. Польська офензива була заряджена начальним комендантом Пілсудським наслідком ухвали польського Сойму, який запротестував проти проекту перемир'я і зажадав офензиви в цілі зайняття цілої Української Галичини.

Щоби представити відповідь Пілсудського в правдивім світлі, Надзвичайна Українська Делегація вислала до Найвищої Ради ноту з 6 червня.

Польська армія, яка дістала від держав Антанти все потрібне, почала перемагати армію українську, оставлену на свої власні засоби і зайняту крім того війною проти російських большевиків.

Ось так поляки вже два рази повели далі війну проти волі Найвищої Ради: раз після рішення Найвищої Ради з 19 марта, відкидаючи українське предложення завішення оружія; другий раз, відкидаючи проект перемир'я, предложений Комісією для польсько-українського перемир'я.

Українське Правительство, заявивши свою згоду на проект перемир'я, мало повне право сподіватися, що від тої хвилі Українська Держава стоїть під охороною Найвищої Ради та що Найвища Рада прикаже польському правительству спинити офензиву і заключити перемир'я.

Одначе сталося інакше. Коли вже поляки зайняли більшу часть української Галичини, Найвища Рада, не питаючи зовсім

Української Делегації, а тільки на основі переговорів з польським правительством прийняла на засіданні 25 червня отее рішення:

«Щоб забезпечити особи і майно мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвища Рада уповажнила сили польської республіки вести операції аж до ріки Збруча. Се уповажнення не пересуджує в нічим рішень, які Найвища Рада прийме пізніше, щоб уладити політичний стан Галичини».

На се рішення, яким Найвища Рада віддала цілу Українську Галичину під польську окупацію, Українська Делегація відповіла нотою з 2 липня. Виказавши, що польська окупація Української Галичини є порушенням цілости Української Республіки і насильством над українським народом, нота протестує проти санкціонування польської окупації Найвищою Радою.

Далі Найвища Рада рішила, щоб підкомісія для польських справ виробила «внутрішній статут для Східної Галичини». На засіданні сеї підкомісії 3 липня Українська Делегація дістала запрошення, щоб вона вислала на се засідання делегатів, приналежних до Східної Галичини, себто уроджених і замешкалих в сій провінції. Отже, Українській Делегації відмовлено права заступати Східну Галичину як часть Української Республіки, а тільки члени делегації, «уроджені і замешкані» в Східній Галичині, мали бути вислухані підкомісією, себто не як представники Української Республіки, а тільки як представники українського населення Східної Галичини.

З сеї причини Українська Делегація відмовилася взяти участь в згаданім засіданню, заявляючи письмом з 3 липня, що Східна Галичина, хоч насильно зайнята поляками, є частью Української Республіки.

Дня 11 липня Українська делегація одержала урядове повідомлення, що Найвища Рада перейняла в справі Східної Галичини отсе рішення:

«Польське Правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу, заключивши з союзними державами договір, якого постанови мають по змозі берегти автономію території і політичні, релігійні та особисті свободи її населення. Сей договір буде опиратися на праві самоозначення, яке мешканці Східної Галичини виконають опісля ще до їх політичної приналежности; час, в яким се право має бути вико-

наним устанавлять Союзні держави, або орган, який вони до сього уповажнять».

Проти сього рішення Найвищої Ради Українська Делегація запротестувала нотою з 15 липня.

IV

Так отже Найвища Рада Мирової Конференції рішила спір за Східну Галичину в користь Польщі. Се рішення суперечить не тільки принципам, які Президент Вільсон проголосив від імені держав Антанти, а саме, що ніякий народ не повинен буде поневолений іншим народом, тільки повинен мати повне право свобідно рішати про свою долю. Воно суперечить також рішенню Найвищої Ради з 19 марта 1919 р., в яким Найвища Рада обіцяла посередництво між Україною і Польщею. Та замість посередництва вона видала одностороннє рішення в користь Польщі.

Коли б Україна і Польща, оставлені самі собі, вели війну за Східну Галичину і коли б Польща зайняла Східну Галичину як побідниця в сій війні, таке рішення було би несправедливе, але зрозуміле: Польща зайняла би Східну Галичину «правом сильнішого».

Але тут спір рішала Найвища Рада Мирової Конференції, яка голосить, що вона устанавлює в світі новий лад в імя Права і Справедливости.

Питаємо: Чи Право і Справедливість вимагають, щоб українському народові, який числять коло 40.000.000, отже одному з найбільших народів Європи, відмовляти права творити власну державу і насильно повертати його знов у те поневолення, з якого він власними силами визволився.

Чи Право і Справедливість вимагають, щоб Український народ Східної Галичини, який скинув з себе польське ярмо і заявив свою волю творити з усім українським народом Єдину Українську Республіку, був насильно відданий знов під польське панування.

Чи Право і Справедливість вимагають, щоби в справі Східної Галичини була рішаюча не воля величезної української більшості, але незначної польської меншості.

Чи Право і Справедливість вимагають, щоб український народ Східної Галичини віддати під панованє тої самої Польщі, з

якою він був у війні. Чи можна подумати, що Польща, яка від віків претягає на схід, щоб поневолити українські землі, яка вже не раз нищила їх огнем і мечем, тепер, діставши від Найвищої Ради поручення зайняти Східну Галичину, буде в ній правити згідно з Правом і Справедливістю.

Дійсність говорить про зовсім противне. Зайнявши Східну Галичину, Польща огнем і мечем, розстрілами і шибеницями, тюрмами і заборонами розправляєється з українським народом за те, що він не захотів даліше оставати під польським пануванем, за те, що він захотів бути свобідним. Ціль Польщі винищити українське населення Східної Галичини, щоб таким чином забезпечити собі володіння сього краю.

Відаючи Східну Галичину під польську окупацію, чи подумала Найвища Рада, що віддає цілий український нарід сього краю в руки його ворога, на смерть, на муки, на переслідуваня, від яких нема ніякої охорони? Коли навіть стати на тім, що український нарід не має права на свободу й незалежність, то все таки чисто людські огляди вимагали, щоб дати якусь охорону тим мільйонам українського населення, з яким польські власти можуть тепер робити, що самі хочуть, закриваючися перед Найвищою Радою, що вони «винищують большевицькі банди».

Каже Найвища Рада, що вона доручила Польщі зайняти Східну Галичину, щоб охоронити спокійне населення перед большевицькими бандами, але ж в Східній Галичині під правлінням Українського Правительства, яке мало розуміння для потреб широких народних мас, большевизму зовсім не було. Навпаки, українська армія Східної Галичини, обороняючися від заходу проти польської інвазії, рівночасно брала визначну участь в війні Української Республіки проти інвазії російських большевиків зі Сходу. І коли російська большевицька армія, вдершись на Україну, дійшла до Збруча, тут власне українська армія Східної Галичини заступила їй дорогу і перешкодила їй злучитися з мадярськими большевиками. Се зробив Державний Секретаріят Західної України, відкидаючи корисні предложення большевицьких правительств російського і мадярського. Бо він вірив, що Найвища Рада візьме Україну в свою охорону.

Коли у всіх сусідніх краях, не тільки в Росії, звідки большевизм залив часть України, але також в Польщі, в Румунії, в Чехії, в Угорщині і далі в німецькій Австрії і в Німеччині були поважні большевицькі рухи, то власне Директорія Україн-

ської Республіки була тою силою, яка спиняла похід російських большевиків на Захід, а Східна Галичина була одинокою країною, де большевизму зовсім не було.

Сю правду мусить ствердити будучий історик в супереч тій брехні, якою послуговувалися поляки, щоб одержати від Найвищої Ради дозвіл і поміч нищити український нарід під покришкою боротьби з большевизмом.

Будучий історик ствердить також, що коли б Україна була справді большевицька, тоді большевизм з Росії, не спинюваний Україною, був би свобідно розлився по Польщі, Румунії і Балканах, був би подав руку большевизмові в Угорщині, в Чехії, в німецькій Австрії і Німеччині. А тоді теперішнє положення в Європі було би, здається, інакше.

Будучий історик мусить ствердити, що коли так не сталося то се заслуга (зі становища держав Антанти, — або вина, зі становища большевицького) України.

В нагороду за сю заслугу Найвища Рада має намір поділити всю Україну між її сусідів, а зокрема Східну Галичину віддала під окупацію і управу Польщі.

Каже Найвища Рада, що між Польщею і Державами Антанти має бути заключений договір в справі Східної Галичини, який оберігатиме «по змозі» її автономію і свободи її населення. Питаємо чи український нарід Східної Галичини не є нарід, який має право сам рішати про себе, чи тільки предмет, яким мають право торгувати інші, не питаючися про його волю? Чи Східна Галичина не є частию Української Республіки, чи вона не має свого правительства, щоб рішати про долю сього Краю без участі законних представників українського народу і проти ясно висловленої його волі? І де гарантії, що договір буде справді берегти інтереси Українського народу та що Польське правительство буде справді його придержуватися?

Найвисша Рада обіцяє українському Народу Східної Галичини, що договір буде опиратися на праві самоозначення, яке має бути виконане пізніше.

Отже під пануванням Польщі, яка є ворогом українського народу, яка вела війну з Українською Республікою, щоб завоювати Східну Галичину, під пануванням тої самої Польщі, населення Східної Галичини має виконати право самоозначення. Чи Польща не ужие всеї своєї власти, щоби здавити українське населення, стероризувати його, зломити його змагання до са-

можливості, унеможливити йому виявити свою правдиву волю. А коли польське правительство вже все підготує як слід, тоді можна буде зарядити «виконане права самоозначення», — тоді, коли Польща буде певна, що воно рішить про приналежність Східної Галичини до Польщі.

Се ж таке ясне, що Польща, діставши Східну Галичину під свою владу, зробить усе можливе, щоби запевнити її собі на все, — що просто дивно, як сього не бачила Найвища Рада.

Сталося, [що] Найвища Рада віддала Східну Галичину, споконвічний український Край, часть Української Республіки, під владу Польщі. В руках Найвищої Ради лежить тепер направити се зло.

Український народ мусить напружити всі свої сили, щоби оборонити цілість і незалежність Української Республіки. Треба старатися переконати правительства і народи держав Антанти, що поділ українських земель і поневолення українського народу се був би найбільший злочин 20 століття.

В сій справі українці Злучених Держав Північної Америки можуть багато зробити, впливаючи на правительство і публичну опінію Злучених Держав. Так само Українці в Канаді повинні впливати на правительство і публичну опінію Англії.

Цілий світ повинен знати, що український народ може на який час улягти насильству, але з польським поневоленням ніколи не помириться і буде боротися аж до перемоги.

І як розпалися тюрми народів Росія і Австро-Угорщина, так не вдасться збудувати нову тюрму для українського народу — Польщу.

Париж, 23 Липня 1919 р.
Др. Михайло Лозинський
*Товариш Державного Секретаря
закордонних справ Західної Области
Української Народної Республіки,
Голова Надзвичайної Делегації для
польсько-української справи.*

Міжнародна діяльність українських соціал-демократів у боротьбі за державність

Народився у 1951 р. у Тарашанському районі на Київщині. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького. Доктор історичних наук, професор, проректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів — історія Другої світової війни, суспільно-політична думка в Україні та міжнародне життя в ХХ ст. Опублікував понад 50 праць, серед них індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники.

Перебуваючи в еміграції, українські соціал-демократи, в числі інших українських політичних осередків, не втрачали надії через певний час повернутися на Батьківщину, щоб продовжити справу, розпочату в часи національної революції. Вони підводили підсумки своєї революційної діяльності, аналізували причини поразки українських визвольних змагань, опрацьовували платформи та програми щодо подальшої боротьби за українську незалежну, соборну державу.

Уседеки доходили висновку, що українська національна революція, хоч і пройшла найвищий ступінь свого розвитку, але ще не закінчилася, тривала в інших умовах.

Провідники УСДРП намагалися в умовах еміграції активізувати міжнародну суспільно-політичну думку на захист національних і політичних прав українського народу. Вони вважали своїм важливим завданням інформувати зарубіжний світ про українське питання, звернути увагу світових демократичних сил на тяжке становище українського народу, що потрапив не з своєї волі під окупацію.

Такої політики, на думку уесдеків, мали б дотримуватись і демократичні сили на західноукраїнських землях. Бо позиція галицьких політиків інколи полягала в тому, що вони ставили своїм завданням «частину замість цілого» (спочатку перемога в Галичині, а потім і по всій Україні. — І.Д.). Саме тому вони зазнавали невдач. Лідери УСДРП були переконані, що «шлях до визволення лежить в об'єднаній роботі демократії соборної України»¹.

Після підписання Ризької мирної угоди між Польщею і радянською Росією, уряд УНР почав втрачати своє значення як центр української державності. Це обумовлювалося різними чинниками і одним з них було те, що уряди європейських країн втратили інтерес до українців як бездержавної нації. Вони мали в Україні певні меркантильні інтереси, переважно її природні та людські ресурси, зручне геополітичне положення.

Провідники Закордонної групи УСДРП І.Мазепа та П.Феденко з метою ознайомлення з соціал-демократичним рухом, встановлення зв'язків з керівництвом соціалістичних партій здійснили поїздку по деяких європейських країнах і пересвідчилися, що в них майже припинилася пропаганда української справи. Українські дипломатичні місії внаслідок скорочення і припинення діяльності вже не мали можливості вести пропагандистсько-інформаційну діяльність на користь української справи. Українські політичні угруповання також не приділяли належної уваги цьому питанню. Особливо відчувалася потреба в систематичній і добре поставленій пропаганді серед західно-європейських соціалістів, які в той час мали великий вплив на політичне життя багатьох країн Західної Європи².

Під час зустрічей з відомими австрійськими, німецькими соціалістами — О.Бауером, Ф.Адлером та іншими — вони переконалися, що ті з упередженням ставляться до визвольної боротьби українського народу. Дехто з європейських соціалістичних діячів, зокрема К.Каутський, говорили, що українська проблема для них ще не зовсім зрозуміла. Подібні закиди українським соціал-демократам робили тодішні провідники чеських соціал-демократів А.Немец, Ф.Томашек, Я.Астер. Вони заявляли, що їм бракує широкої і правдивої інформації про Україну, становище українського народу.

Зустрічі з європейськими соціал-демократами переконали І.Мазепу, П.Феденка та інших в тому, що вони повинні вико-

ристати своє перебування за межами України для пропаганди української державно-соборницької ідеї серед західноєвропейської громадськості.

З цією метою лідери Закордонної делегації УСДРП розгорнули діяльність по відновленню зв'язків з європейськими соціал-демократами. Принагідно зазначимо, що українські соціал-демократи підтримували контакти і зв'язки з європейськими соціалістами ще з дореволюційних часів. Окремі їх представники брали участь у роботі європейських соціалістичних зібрань. У часи революції українські соціал-демократи, прийшовши до влади в складі Центральної Ради, виступали за активну участь у європейському русі з метою об'єднання зусиль європейського пролетаріату в боротьбі за свої права.

На конференції УСДРП у квітні 1917 р. В.Винниченко виступив з пропозицією провести у Стокгольмі міжнародну соціалістичну конференцію, яка б мала вплинути на закінчення війни. Однак реакція соціалістів країн Антанти виявилася негативною.

Українські соціал-демократи все ж залишилися вірними ідеї налагодження тісних стосунків з соціалістами західноєвропейських держав з метою розгортання боротьби для припинення війни і укладення миру. Про це, зокрема, йшлося у резолюції, прийнятій учасниками IV конгресу УСДРП, що відбувся у жовтні 1917 р. В резолюції йшлося про те, що революція в Росії, ідеї якої знайшли підтримку в середовищі західноєвропейського пролетаріату, поклала початок всесвітній соціалістичній революції. Отже, необхідно було, на думку українських соціал-демократичних лідерів, розпочати безпосередні зносини з демократією різних країн і націй³.

Вони з ентузіазмом зустріли восени 1918 р. ініціативу соціал-демократичних партій Данії і Швеції про скликання міжнародної соціалістичної конференції з метою відновлення діяльності соціалістичного Інтернаціоналу. Однак суперечки між соціалістами країн Антанти і Німеччини з питання про відповідальність за розв'язання війни, різні погляди на майбутнє Європи центристів, правих і лівих соціал-демократів стали на заваді скликання цього міжнародного пролетарського форуму.

Незважаючи на принципові суперечності між європейськими соціалістами, в лютому 1919 р. в Берні відбулася міжнародна соціалістична конференція за участю представників соціал-

демократичних партій 26 країн. Українські соціал-демократи через об'єктивні обставини не змогли взяти участь у конференції. Проте вони, надіславши привітання учасникам конференції, широко висвітлювали її роботу, опублікували основні резолюції, схвалені учасниками зібрання. На конференції була створена комісія, яка мала розпочати підготовку до відновлення 2-го Інтернаціоналу.

Значним досягненням уседеків була участь їх представників у роботі міжнародної соціалістичної конференції в Люцерні (Швейцарія) у серпні 1919 р. Від соціал-демократів участь у її роботі взяли П.Дідушок і Б.Матюшенко, а від соціалістів-революціонерів — М.Грушевський і Д.Ісаевич. Завдяки їх зусиллям конференція прийняла спеціальні резолюції щодо прав народів колишньої Російської імперії на самовизначення. Було визнано права Української Народної Республіки на незалежне існування. Окремою резолюцією учасники конференції підтримали протест української делегації проти окупації поляками Східної Галичини, висунувши вимогу до Паризької мирної конференції негайно вивести польські війська з її території. Крім того, була ухвалена резолюція з протестом проти поділу українських земель між сусідніми державами, а також проти приєднання Бессарабії до Румунії. Вимогу про визнання Української Народної Республіки незалежною державою, припинення проти неї імперіалістичної політики учасники зібрання надіслали керівництву Паризької мирної конференції⁴.

Учасники Люцернської конференції затвердили Тимчасовий статут відновленого 2-го Інтернаціоналу. Українські соціал-демократи були прийняті до його складу, отримавши 15 делегатських мандатів.

Українські соціал-демократи під час перебування в Люцерні спілкувалися з лідерами європейських соціал-демократичних партій, встановили ділові контакти і зв'язки з Е.Вандервельде — лідером бельгійських соціалістів, А.Гендерсоном і Р.Макдональдом — керівниками англійських лейбористів, німецьким теоретиком Е.Бернштейном, представниками болгарської, данської, чехословацької соціал-демократії.

Бурхливі політичні події в Україні стали на заваді подальшої участі українських соціал-демократів у зовнішньополітичній діяльності, зокрема у творенні 2-го Інтернаціоналу.

В нових умовах українські уседеки почали відновлювати

зв'язки з соціалістами країн Європи. Цю справу ускладнювала та обставина, що в той час у Європі діяло кілька міжнародних пролетарських об'єднань: 2-й Інтернаціонал, Віденський або 2¹/₂-й Інтернаціонал і Комінтерн. Тож українські соціал-демократи гостро реагували на розпорошеність сил міжнародного пролетаріату. В резолюції ЦК УСДРП від 24 вересня 1920 р. «Про міжнародну ситуацію» зазначалося, що внаслідок розпорошеності Інтернаціоналу спостерігається відсутність об'єднуючого і регулюючого органу всесвітнього пролетарського руху»⁵.

Провідників УСДРП непокоїло роз'єднання міжнародного пролетаріату, а також те, що більшовицька Росія перебрала на себе право вирішувати долю народів Східної Європи в той час, коли західні держави байдуже спостерігали за розвитком подій. На думку уесдеків у цьому вибухонебезпечному регіоні ще довго народи не зможуть облаштуватися тому, що питання війни не сходять з порядку денного європейської політики. Вина за такий стан покладалася на пануючі кола західноєвропейських держав.

Лідери українських соціал-демократів активно вивчали теоретичні засади різних пролетарських об'єднань, намагалися віднайти положення, які найбільше відповідали б їх поглядам. З допомогою теоретичних напрацювань західноєвропейських соціалістів вони прагнули обґрунтувати правомірність боротьби українського народу за побудову власної незалежної соборної держави на демократичних засадах.

Намагаючись влитись у міжнародний пролетарський рух, українські соціал-демократи аналізували міжнародне становище, що склалося у повоєнний і пореволюційний період. Вони доходили висновку, що нормальній діяльності робітничих об'єднань заважає комуністичний Інтернаціонал, утворений Москвою з метою розколу робітничого класу, нав'язування значній частині пролетаріату брехливих гасел про світову революцію, встановлення диктатури пролетаріату тощо.

В резолюції «Про міжнародне положення», схваленій нарадою представників організацій УСДРП на початку липня 1921 р., зазначалося, що капіталістичний світ, приголомшений війною, вистояв і досяг рівноваги і не чекає небезпеки з боку революційного руху. Це сталося через руйнівну і дезорганізуючу діяльність Комінтерну та зростання негативної реакції в

масах, чому сприяла тактика комуністичних заворушень у Європі. Разом з тим, зазначалось у резолюції, спостерігається ідейний похід європейської соціал-демократії проти більшовизму, розпад комуністичних партій у Європі, загальний спад симпатій до більшовицьких ідей серед пролетаріату найбільш розвинених капіталістичних країн світу. Причиною цих явищ стало те, що більшовики, запровадивши в СРСР неп, пішли на поступки великим капіталістам та дрібним землевласникам. Крім того, свідоме робітництво всього світу оцінило суть більшовицької диктатури як утопічну форму влади, нездатної забезпечити соціально-економічну політику в інтересах народу.

Лідери уесдеків наголошували, що в тогочасних умовах діяльність світового соціалізму, який міг стати єдиною перешкодою для капіталістичної реакції, була ускладнена розколом серед соціалістів різних країн, розпадом 2-го Інтернаціоналу на ряд ворогуючих між собою угруповань і провокаційною діяльністю російських більшовиків, які змовницькими анархістськими методами намагалися здійснити революцію в Європі більшовицькими методами і в більшовицьких формах. Цим самим вони сприяли перемозі буржуазії над пролетаріатом.

В резолюції йшлося також про те, що революції в країнах Східної Європи висунули на порядок денний проблему реалізації права на самовизначення для народів колишньої Російської імперії. Однак агресивна політика більшовиків, що здійснювалася проти цих народів, які в процесі революції вибороли державну незалежність, свідчить про те, що вони зрадили демократичні принципи, проголошені ними з початком революції.

Незважаючи на об'єктивні перешкоди, поступово налагоджувалися зв'язки між українськими соціал-демократами з соціалістами західноєвропейських країн. У червні 1921 р. керівник Британської лейбористської партії (БЛП) А.Гендерсон звернувся до ЦК УСДРП за дорученням делегатів конгресу британських лейбористів з пропозицією взяти участь у міжнародній соціалістичній конференції, що її Виконком БЛП планував скликати в Лондоні восени того ж року. На обговорення виносилися питання про подолання існуючих розбіжностей в міжнародному соціалістичному русі.

У своєму листі на адресу Секретаріату БЛП і особисто А.Гендерсону ЦК УСДРП дав згоду на участь у конференції. Було наголошено, що український пролетаріат, як і все насе-

лення України, потерпають через відсутність сильного і єдиного соціалістичного Інтернаціоналу, який, по-перше, покінчив би з намірами реакції нав'язати народам Східної Європи, в тому числі й українському, національне й соціальне поневолення, а, по-друге, міг би стати опорою східноєвропейського пролетаріату у вирішенні його нагальних завдань.

Повертаючись до причин занепаду соціалістичного Інтернаціоналу в роки Першої світової війни, ЦК УСДРП зазначав, що це сталося через те, що він не опрацював до війни обгрунтованої тактики у сфері міжнародної політики. «Це, — наголошувалось у листі, — дуже пошкодило всесвітньому пролетаріатові в роки війни, а по війні поставило Соціалістичний Інтернаціонал в пасивне положення як до імперіалістичних стремлень буржуазії, так і до диктатури російських більшовиків, котрі, як і буржуазні уряди, тільки на словах визнають принципи самоозначення народів, а на ділі вживають збройну силу навіть до тих народів бувшої Російської імперії, які під проводом соціалістів створили свої демократичні держави»⁶.

Українські соціал-демократи висловлювали сподівання, що зусиллями всесвітнього пролетаріату, всупереч реакції та розкольницькій діяльності Комінтерну, могутній соціалістичний Інтернаціонал очолить боротьбу пролетаріату всього світу за визволення трудящих мас, за кінцеву мету трудящих — демократичний соціалізм.

Запланована Лондонська міжнародна соціалістична конференція не відбулася через конфронтацію між правими соціал-демократами і центристами, які, всупереч першим, виступали за участь у майбутньому соціалістичному Інтернаціоналі комуністів. Протистояння між правими соціал-демократами, об'єднаними у II Інтернаціоналі, і центристами, що входили до 2¹/₂-го або Віденського Інтернаціоналу, й привело до зриву Лондонської конференції, що мала відбутись у жовтні 1921 р.

Та все ж, незважаючи на принципові розходження між різними європейськими соціалістичними угрупованнями, пошуки шляхів об'єднання пролетарських сил тривали. Активну участь у об'єднувачому процесі брали українські соціал-демократи. Їх делегація у складі О.Безпалка, Б.Мартоса і Б.Матюшенка взяла участь у роботі Празької конференції Виконкому 2-го Інтернаціоналу в серпні 1922 р. Її делегати обговорили питання про наслідки Версальського мирного договору, діяльність Ліги На-

цій, проблему європейського роззброєння. Українська делегація оприлюднила «Меморандум», в якому йшлося про політичну ситуацію у Наддніпрянській Україні, голодомор серед українського населення, що стався внаслідок антиукраїнської політики, здійснюваної більшовицьким режимом. В «Меморандумі» аналізувалася суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях. За результатами обговорення цього документа учасники конференції прийняли резолюцію, в якій зазначалося, що українське питання є досить делікатною справою, його справедливе вирішення вимагатиме багато зусиль і часу⁷.

Існування окремих пролетарських об'єднань розпорошувало лави робітничого класу, не сприяло справі консолідації пролетарських сил у боротьбі за соціальні, національні і політичні права. Особливо це стосувалося народів східноєвропейського регіону, у тому числі й українського. Тому лідери провідних соціалістичних і соціал-демократичних партій докладали зусиль до погодження напрямів їх роботи. Водночас вони із застереженням ставилися до діяльності Комінтерну, який ультраревольюційними методами намагався втілити в життя гасло російських більшовиків про світову пролетарську революцію. Це суперечило світоглядним засадам західноєвропейського соціалістичного руху, провідники якого прагнули реформістським шляхом вирішити питання соціального захисту трудящих.

Перед лідерами більшості західноєвропейських соціалістичних партій стояло завдання об'єднати всі демократичні сили, і якщо не усунути, то ізолювати партії, що входили до Комінтерну, не дати можливості поширювати і нав'язувати з Москви комуністичну ідеологію. Вони провели кілька організаційних конференцій, дійшовши однозначного висновку про необхідність об'єднання в єдину пролетарську організацію окремо існуючих формувань, окрім Комінтерну, який боровся проти західноєвропейської соціал-демократії.

У грудні 1922 р. у Гаазі відбулася нарада представників 2 і 2¹/₂-го Інтернаціоналів, на якій було прийнято рішення скликати 20 травня 1923 р. у Гамбурзі конгрес обох Інтернаціоналів з метою їх об'єднання. Українські соціал-демократи прийняли запрошення взяти участь у його роботі. Вони брали також участь в опрацюванні проектів деяких резолюцій, що мали розглядатися на конгресі. Зокрема, уседеки розробили і надіслали до оргкомітету конгресу резолюцію з питання міжнародної бо-

ротьби проти реакції з боку російських більшовиків. Вони наголосили, що важливою передумовою облаштування Східної Європи, демократичного розвитку робітничого класу є справедливе вирішення національного питання⁸.

У роботі Гамбурзького об'єднавчого конгресу, що відкрився 21 травня 1923 р., взяли участь понад 400 делегатів від 43 соціалістичних партій з 30 країн. На ньому були присутні відомі лідери соціалістів Е.Бернштейн, Г.Гроліх, Е.Вандервельде, А.Гендерсон, Ф.Адлер, О.Вельс та ін. Від української політичної еміграції участь у конгресі брали представники соціалістів-революціонерів Д.Ісаєвич, М.Стахів і М.Шаповал, від соціал-демократів — О.Безпалко, Б.Матюшенко, В.Старосольський, І.Мазепа, О.Бочковський. Гостями конгресу були члени УСДРП С.Гольдельман і П.Феденко.

На обговорення учасників конгресу були винесені питання: капіталістичний світ і завдання робітничого класу, інтернаціональна боротьба проти міжнародної реакції, ставлення до радянської Росії, створення єдиного Інтернаціоналу та його статусу та ін.

У підсумкових документах, прийнятих конгресом, наголошувалося, що «тільки пролетаріат, на противагу імперіалістичній політиці, може запропонувати свою політику миру, визволення народів і соціалізму... поверне проти імперіалістичної буржуазії всі засоби класової боротьби»⁹.

Конгрес висловився за самовизначення народів, повагу до національних меншин і закликав робітничий клас усіма засобами протидіяти порушенню цих принципів, будь-якому поневоленню трудящих, виступив за загальне роззброєння і перетворення Ліги Націй на ефективний інструмент миру.

Окрему резолюцію було прийнято щодо СРСР. Делегати конгресу засудили радянський уряд за «терористичні методи» і «придушення демократичних прав» усередині країни, переслідування робітників і селян, вимагали звільнення всіх політичних в'язнів, скасування «системи терористичної диктатури».

Представники українських соціал-демократів і есерів, що брали участь у роботі Гамбурзького конгресу, доклали чимало зусиль для відстоювання на такому представницькому світовому соціалістичному форумі інтересів українського народу, його права на власну державу. У виступах провідних діячів соціалістичного руху йшлося про облаштування Західної Європи,

національне питання та репарації. Разом з тим, учасники конгресу не приділили належної уваги подіям, що відбувалися у Східній Європі. «Те, що діється на сході Європи, для більшості європейців чуже й далеке»¹⁰.

У доповіді представника австрійських соціал-демократів йшлося, зокрема, про поневолені народи Західної Європи. Українські делегати були здивовані і обурені тим, що він жодним словом не згадав «про тих 7 мільйонів українців, які знаходяться під польським реакційним режимом та про тих кілька десятків мільйонів українського народу, що знемагають під російським окупаційним ярмом»¹¹.

Українські соціал-демократи з першого дня засідань конгресу включилися в активну роботу комісій з метою впливу на делегатів щодо становища українського народу. На розгляд Комісії по боротьбі з імперіалізмом вони подали проект резолюції від УСДРП, що ліг в основу резолюції конгресу про самовизначення народів Східної Європи. Крім того, делегація УСДРП внесла доповнення до цієї резолюції, що стосувалось українського питання: «Конгрес протестує проти насильства над українським народом з боку імперіалізму сусідніх держав — Росії, Польщі та Румунії, які силою окупували Україну і розділили її територію між собою. Додержуючись постанов попередніх інтернаціональних Конгресів, Конгрес визнає право українського народу на вільне національно-державне самоозначення і кличе всесвітній пролетаріат підтримувати український народ у його визвольній боротьбі»¹².

Проти цього доповнення виступили російські соціал-демократи (меншовики), мотивуючи свою позицію тим, що український народ є нацією тотожною російській. На засіданнях Комісії зав'язалися гострі дискусії. Протестуючи проти виступу російських соціал-демократів, український соціал-демократ В.Старосольський переконливо спростував інсинуацію росіян, зазначивши, що ще Люцернська соціалістична конференція 1919 р. «визнала повне право України на державну самостійність». Він закликав членів Комісії зайняти виважену позицію з українського питання, бо своєю боротьбою український народ давно заслужив мати власну незалежну державу. Попри всі домагання української делегації ця вимога не була включена до резолюції. Комісія передала пропозиції українських соціал-демократів на розгляд Виконкому Соцінтерну.

Свої погляди уєсдеки виклали у «Декларації Української соціал-демократичної робітничої партії». Вони вітали створення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу, що мало величезне значення для міжнародного пролетаріату і, зокрема, пролетаріату України. На їх думку цей Інтернаціонал повинен відновити славні традиції 1-го Інтернаціоналу. Соцінтерн, на думку уєсдеків, повинен був зайняти однозначну позицію в питанні національних визвольних змагань та права на самовизначення поневоленних народів. Щоб домогтися реальних результатів у боротьбі за мир, демократію та соціальне визволення робітничого класу, новий Інтернаціонал не повинен обмежуватися лише проголошенням гасел про право націй на самовизначення, а почати перегляд міжнародних договорів, з якими пов'язане поневолення багатьох народів. Він не повинен мовчки спостерігати за безоглядним економічним визиском та жорстоким національним терором, що його здійснює деспотичний радянський уряд в Україні, Грузії та на територіях інших народів, поневоленних більшовиками. Соціал-демократи закликали делегатів конгресу звернути увагу світової громадськості на рішення Паризької мирної конференції, яка передала українські і білоруські землі Польщі і де тепер проводилася політика асиміляції, ущемлення прав українського і білоруського народів на вільне, незалежне існування.

В «Декларації» йшлося також про те, що важливою проблемою є Східна Європа, народи якої піднялися на боротьбу за свої національні і соціальні права. В контексті проблем цього регіону стояло невирішеним українське питання. Україна зі своїм численним населенням, з величезними природними ресурсами, зручним географічним розташуванням, з виходом до Чорного моря завжди привертала увагу різних держав. Україна знову була загарбана країнами-сусідами. Це стало причиною подальшої боротьби, яка могла закінчитися тільки тоді, коли український народ визволиться від чужоземного панування. «Для розв'язання всіх національних питань на Сході Європи, — зазначалось у «Декларації», — українська проблема має особливу вагу. Без вирішення цієї проблеми тривалий мир та демократія в цілій Європі будуть перебувати постійно в небезпеці»¹³.

Українські соціал-демократи також заявили учасникам Гамбурзького конгресу, що демократія у всій Європі можлива тіль-

ки за умови визволення усіх поневолених народів Східної Європи.

Уесдеки були переконані, що тільки на ґрунті вільного розвитку пролетаріату поневолених націй можуть розвиватися сили Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу. Тільки внаслідок реалізації їх права на самовизначення можуть скластися умови для зростання пролетарської класової свідомості.

Українські соціал-демократи у «Декларації» висловили своє ставлення до більшовицької Росії як головного окупанта української території. Відновлення російської більшовицької імперії створювало небезпеку для миру і демократії в усій Європі. Ця політика агресії могла бути небезпечною для демократії і для соціалізму в Європі і в усьому світі у міру зростання економічної та військової могутності більшовицької Росії.

Резолюцією «Про самовизначення народів Сходу Європи» українські соціал-демократи звертали увагу європейських прогресивних сил, робітничого класу, всього континенту на порушення демократичних прав у більшовицькій Росії, зокрема у порушенні прав кожного з народів на самовизначення.

Неабиякий інтерес учасників Конгресу викликали розповіді разом з «Декларацією» видрукувані англійською, німецькою та французькою мовами матеріали «Україна в сучасній революції» та «Діяльність української соціал-демократичної робітничої партії», «Большевизм і російська окупація України» (І.Мазепа); «Національна і соціальна визвольна боротьба України»; «Голод на Україні» (П.Феденко).

Внаслідок обговорення винесених на розгляд Гамбурзького конгресу питань його учасники як від правих соціал-демократів, так і переважної більшості центристів, дійшли згоди щодо утворення єдиного Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. Було затверджено статут Соцінтерну. Головою Соцінтерну було обрано лідера Британської лейбористської партії А.Гендерсона.

Відповідно до статуту Соцінтерну українські соціал-демократи, як і делегації ряду інших країн Східної Європи, отримали лише один вирішальний голос на засіданнях конференцій та конгресів Інтернаціоналу. Вони не мали свого представника у Виконавчому комітеті Інтернаціоналу. Тому уесдеки подали протест, вважаючи, що виділення Україні одного голосу не відповідало минулому розвитку та перспективам соціалістичного

руху в Україні. Цей протест було розглянуто Виконкомом Соцінтерну у червні 1924 р. УСДРП отримала три постійних місця у конгресі і одне у Виконкомі Інтернаціоналу¹⁴.

Участь українських соціал-демократів у міжнародному об'єднанні соціалістів мало велике політичне значення. Вони дістали можливість інформувати світову громадськість про справжнє становище українського народу, його боротьбу за національні, соціальні права, за право мати власну незалежну державу. Своїми заявами, меморандумами, деклараціями, усними виступами на міжнародних форумах соціалістичних, робітничих партій вони рішуче заявили про свою відданість ідеям демократичного соціалізму, протестували проти політики насилля, асиміляції, гноблення українських людей на етнічних українських землях.

Як відомо, уряд УНР в екзилі, очолюваний головою Директорії і головним отаманом С.Петлюрою, намагався об'єднати навколо себе ті партії і рухи, на які він спирався в Україні і які разом з ним вийшли в еміграцію. С.Петлюра прагнув активізувати діяльність українських політичних сил. Він стежив за міжнародним життям, закликав українських політичних, державних діячів, що перебували в еміграції, використати будь-які можливості щодо їх участі у виробленні заяв, резолюцій, меморандумів, делегування представників на відповідні міжнародні з'їзди, конгреси та конференції. У тогочасних умовах це мало велике значення для пропаганди українського питання на міжнародному рівні. Він високо оцінював участь українських соціал-демократів І.Мазепи і П.Феденка в міжнародних конгресах та конференціях, їх намагання звернути увагу світової громадськості на становище українського народу. Це було свідченням того, що в емігрантському середовищі почав формуватися новий тип політичного і громадського діяча європейського зразка — «освіченого, енергійного і одночасно патріота своєї нації»¹⁵.

Як відомо, рішенням делегацій країн Антанти на Паризькій мирній конференції від 14 березня 1923 р. Східну Галичину (Західну область УНР) було приєднано до польської держави. Не вдалося українцям відстояти цю територію ні збройним, ні дипломатичним шляхами. Польський уряд при підтримці західних країн-переможниць приєднав українську територію нібито під благовидним приводом — захистити українське населення

від більшовиків. Однак наміри і поривання поляків були зовсім іншими. З перших днів окупації поляки почали здійснювати жорстку антиукраїнську політику. У відповідь українці на всіх континентах протестували проти насильства, погромів, асиміляції своїх земляків, що проживали на українських етнічних землях.

ЦК УСДРП, стурбований трагедією західноукраїнського населення, 26 березня 1923 р. надіслав листа на адресу Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу під назвою «В справі затвердження східних границь Польщі». Висловлюючи своє обурення, уседеки писали, що ухвала Ради послів є не чим іншим, як «новим порушенням принципу вільного самоозначення народів і, зокрема, новим насильством над працюючими масами українського народу»¹⁶.

У листі йшлося про намагання українського народу вибороти в часи національної революції незалежну українську державу. Однак в результаті міжнародних домовленостей українські землі виявилися черговий раз розподіленими між різними державами. Населення зазнавало утисків, асиміляції, позбавлялося соціальних, політичних і національних прав.

Потрібно визнати прозорливість передбачень українських соціал-демократів щодо краху Версальсько-Вашингтонської системи в недалекому майбутньому. Саме територіальні і національні питання були причиною суперечностей між європейськими державами, що привело світ до збройних конфліктів і, врешті, до Другої світової війни.

Питання про польську окупацію українських земель обговорювалося на черговій конференції соціалістичних партій Східної Європи. Ця конференція відбулася 18 травня 1923 р. в Берліні за участю керівників соціал-демократичних партій Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехословаччини, України.

Конференція ставила своїм завданням налагодити контакти і зв'язки між соціалістичними партіями. Було обрано «Контактне бюро», до складу якого увійшли представники присутніх на конференції делегацій.

Одним з питань, що обговорювалися там, була польська окупація українських земель. У виступах українських соціал-демократів, представників інших країн висловлювалось обурення політикою польського уряду, лунали заклики до міжнародних організацій, зокрема Ліги Націй, за мовчанкою якої кри-

лося порушення права українського народу на самовизначення. Об'єктивним був виступ представника Польської соціалістичної партії (ПСП) М.Недзялковського. Він оголосив «Заяву» своєї партії щодо нових кордонів між Польщею і Україною. Це питання, як зазначалося у «Заяві», може бути вирішене мирним шляхом на підставі права на самовизначення народів. Головна рада ПСП не вважала радянську Україну, залежну від Москви і підперту багнетами російської армії, за справді незалежну республіку. Керівництво партії запевняло, що вона буде боротися за територіальну автономію українських земель, які увійшли до складу Польщі. Після закінчення обговорення була прийнята резолюція, в якій підтверджувалося право українського народу жити самостійним життям у своїй незалежній, соборній державі¹⁷.

Однією з відомих міжнародних акцій українських соціал-демократів був протест проти суду Кремля над лідерами партії російських соціалістів-революціонерів. У цей період більшовицька партія та уряд розгорнули нещадну боротьбу з інакомисленням, знищували політичну опозицію в рядах партії і в державі як передумову зміцнення партійної диктатури. Цьому сприяла прийнята X з'їздом РКП(б) резолюція про заборону фракцій і угруповань. Комуністична партія остаточно перетворилася з політичної партії на інструмент влади. Розгорнулася широкомасштабна боротьба з політичними противниками режиму.

З цією метою був організований і судовий процес над соціалістами-революціонерами. У лютому 1922 р. органами Державного політичного управління (ДПУ) за вказівкою ЦК РКП(б) було сфабриковано судову справу по звинуваченню їх у сфальсифікованих злочинах у період громадянської війни — у тероризмі та замаху на більшовицьких лідерів.

На захист есерів виступило робітництво всього світу, обурене свавіллям і провокаційними діями московського керівництва. Захищати есерів прибули відомі західноєвропейські соціалісти: Е.Вандервельде, письменники Р.Роллан, А.Франс, російський письменник М.Горький та інші. Однак суд закінчився на користь ініціаторів погрому. 7 серпня трибунал виніс вирок, за яким 12 есерівських провідних діячів були засуджені до страти, а решта — 10 чоловік — отримали різні терміни ув'язнення.

Протестуючи проти цього судилища, українські соціал-демократи 11 серпня 1922 р. надіслали до Виконкому Соціалістич-

ного Робітничого Інтернаціоналу листа. В ньому ЦК ЦСДРП наголошував, що «приєднується до протесту соціалістичних та робітничих організацій цілого світу проти нелюдського вироку членам російської партії соціалістів-революціонерів, який ухвалено одностороннім судом російських комуністів»¹⁸.

Завдяки тиску світової громадськості на радянський уряд останній змушений був замінити смертну кару на тривале тюремне ув'язнення. Та все ж, тоталітарна система не могла змиритися з подібним вирішенням справи. Незабаром, коли країну охопили масові репресії, ув'язнені лідери соціалістів-революціонерів загинули від рук ежовських та беріївських катів.

Українські соціал-демократи визнавали провідну роль Соцінтерну у справі подальшої консолідації міжнародного пролетарського руху. Вони, використовуючи трибуну Соцінтерну, протестували проти окупаційної політики більшовиків в Україні, викривали людиноненависницьку «диктатуру пролетаріату», що поневолювала і визискувала український народ. На першому засіданні Виконкому Соцінтерну в лютому 1924 р. представник УСДРП О.Безпалко разом з представниками російської та грузинської соціал-демократичних партій взяли участь в обговоренні питання про визнання Радянського Союзу деякими капіталістичними країнами, засудивши репресії, що розгорнулися в СРСР. Охарактеризувавши суспільно-політичну ситуацію в Україні, він навів численні приклади переслідувань, арештів, що їх зазнавали не тільки противники режиму, а й широкі маси населення. О.Безпалко від імені українських соціал-демократів протестував проти того, що європейські соціалістичні партії не засуджували національної політики більшовиків, виступали за визнання уряду СРСР.

Учасники засідання після тривалих дискусій все ж ухвалили резолюцію про визнання Радянського Союзу та налагодження співробітництва між ним і капіталістичними країнами. Разом з тим, Виконком Соцінтерну наголосив на нагальній необхідності підтримати соціалістів Росії (малося на увазі також соціалістів окраїнних республік, в тому числі й українських. — І.Д.) у їх боротьбі проти політичного гноблення, вимагати амністії для політичних в'язнів, припинення переслідування та репресій всіх некомуністичних партій та організацій.

Українські соціал-демократи використали нагоду виступити на захист українського народу на засіданні Виконкому Соцін-

терну, що зібрався у Відні на початку червня 1924 р. Представник уесдеків О.Безпалко у виступі наголосив на безправному становищі українців, над якими здійснюють експерименти окупанти українських земель. Члени Виконкому знову, як і на попередньому засіданні, заявили про підтримку вимог російських, в тому числі й українських, соціал-демократів. У рішенні, прийнятому Виконкомом, йшлося про те, щоб ширше використовувати у справі пропаганди їх вимог друковане слово.

Делегація українських соціал-демократів у складі О.Бочковського, О.Безпалка, І.Мазепи і Б.Матюшенка брала участь у Марсельському конгресі (Франція) Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу у 1925 р. Одним з питань, що обговорювалися на конгресі, було «Становище народів Східної Європи». Після дискусій, які розгорілись між учасниками обговорення, було схвалено резолюцію, яка вимагала «права самовизначення для всіх народів», поневолених рішенням Паризької мирної конференції, а також для «народів СРСР, що здобули собі державну самостійність у час революції, як Вірменія, Грузія, Україна та інші»¹⁹.

Отже, соціалістичні партії світу підтвердили рішення Люцернської конференції про визнання державної самостійності України. Вони своїми рішеннями, прийнятими конгресом, звернули увагу світового загалу на складне суспільно-політичне становище в Україні, що було неабияким досягненням міжнародної діяльності українських соціал-демократів.

Особливе піднесення в середовищі уесдеків викликала резолюція, ухвалена Марсельським конгресом, щодо права на самовизначення народів, поневолених повоєнними угодами й договорами країн-переможниць, в тому числі й українського.

Українські соціал-демократи підтримали вимогу Соцінтерну про розгортання боротьби міжнародною спільнотою за 8-годинний робочий день в усіх галузях промисловості, за подальше скорочення робочого дня на шкідливих для здоров'я виробництвах, за застосування міжнародно-правових угод щодо ліквідації безробіття, регулювання міграції робочої сили, надання іноземним робітникам таких же умов роботи, як і місцевим, ліквідації соціальних причин масового захворювання робітників на сухоти, поширення алкоголізму.

Своєю діяльністю у міжнародних пролетарських організаціях, заявами, меморандумами, виступами перед представниками

європейських соціалістичних партій українські соціал-демократи демонстрували несприйняття більшовицької диктатури, відкидали всі спроби деяких пролетарських провідників налагодити співпрацю з Комінтерном як органом, що виражав волю Москви по нав'язуванню країнам Європи «соціалістичного способу життя». Провідники уседеків неодноразово заявляли, що їх партія виступає за парламентські, демократичні форми майбутньої української державності.

Як відомо, 25 травня 1926 р. в Парижі було вбито лідера української політичної еміграції, голову уряду УНР в екзилі С.Петлюру. Вбивство здійснив мешканець Парижу, власник невеличкої крамниці годинників, французький громадянин С.Шварцбард. Як з'ясувалося, він помстився С.Петлюрі за погроми євреїв, нібито влаштовані армією УНР. С.Шварцбарда деякі дослідники вважають агентом радянського ДПУ, який здійснив убивство С. Петлюри на замовлення ДПУ, оскільки він очолював український національно-визвольний рух, що становило небезпеку для радянської влади. Більшовики й справді постійно переслідували українських провідників, які очолювали боротьбу українського народу за національне визволення. Прикладом цього було вбивство радянськими агентами націоналістичних лідерів Є.Коновальця, Л.Ребета, С.Бандери.

Як відомо, суд виправдав убивцю С.Петлюри. Та все ж, не тільки українські суспільно-політичні кола за рубежами України, але й багато політичних лідерів капіталістичних країн, простих людей сумнівалися у справедливості рішення суду. Не залишився осторонь і ЦК УСДРП. 22 червня 1926 р. він опублікував резолюцію з приводу терористичного акту проти С.Петлюри, в якій рішуче відкидалося звинувачення його у переслідуванні та погромах євреїв в часи революційної боротьби українського народу за державну незалежність²⁰.

Члени Української соціал-демократичної партії І.Мазепа, П.Феденко, Б.Мартос та ін. були запрошені свідками на судовий процес, що проходив у Парижі з 18 по 26 жовтня 1927 р. На думку деякого із свідків, зокрема П.Феденка, слідство, а потім і суд, проходили тенденційно, докази будувалися на недостовірних матеріалах. Врешті, як писав П.Феденко, процес був несподівано перерваний. А це привело до того, що не всі свідки потерпілої сторони були вислухані, а були заслухані докази тих, хто захищав С.Шварцбарда.

На виправдання вбивці безумовно вплинула преса та сформована нею суспільно-політична думка, яка представила С.Петлюру погромником євреїв. І навпаки, С.Шварцбарда зобразили як месника, лицаря справедливості, трагічну постать, що був готовий «віддати своє життя за зганьблену честь свого народу та своїх рідних»²¹.

Справа С.Петлюри несподівано набрала продовження в де-що іншому вимірі. У її вирішення змушений був втрутитися Виконком Соцінтерну, оскільки це заторкувало інтереси соціал-демократичних партій, що входили до його складу. Все почалося з того, що влітку 1926 р. один з керівників російської соціал-демократичної партії Р.Абрамович звернувся до Виконкому Соцінтерну зі скаргою на українських соціал-демократів, які нібито намагалися захистити С.Петлюру від висунутих проти нього звинувачень у антисемітизмі і потуранні погромам.

Виконком Соцінтерну доручив комісії з питань національних меншин у складі Л. де Брукера, О.Бауера, Ф. Адлера (Секретар Соцінтерну), Р.Абрамовича (РСДРП), І.Мазепа та П.Феденка (УСДРП) розглянути цю справу. 23 лютого 1928 р. в Цюріху відбулося засідання комісії за участю обох сторін. І.Мазепа у своєму виступі спростував звинувачення Р.Абрамовича на адресу українських соціал-демократів в тому, що вони «солідаризувались з діяльністю Петлюри під час революції» та брали участь у його обороні від звинувачень у програмах. Він наголосив, що представники УСДРП переслідували мету захистити національно-визвольну боротьбу українського народу від суб'єктивної оцінки сил, які зацікавлені в дискредитації «українського сепаратистського руху»²².

Представники українських соціал-демократів заявили, що звинувачення Р.Абрамовича є наслідком давніх напружених відносин між обома партіями. «Російські соціал-демократи, пройняті духом всеросійського централізму, ставилися упереджено до українського руху і його політичних сил. Внаслідок цього вони не могли оцінити об'єктивно українську визвольну боротьбу взагалі та діяльність української соціал-демократичної партії зокрема»²³, — заявили вони.

26 лютого 1928 р. на засіданні Виконкому Соцінтерну було продовжено обговорення. Керівники Соцінтерну заявили, що вони не можуть розглядати питання про національну і політичну боротьбу в Україні, яка відбувалася 10 років тому. Закли-

кали представників обох партій не нагнітати політичних пристрастей, що лише шкодить загальній справі. Р.Абрамович зняв своє звинувачення, було ухвалено спільну українсько-російську резолюцію, якою було покладено край протистоянню.

Убивство провідного діяча української політичної еміграції, колишнього соціал-демократа, голови уряду УНР в екзилі, протести українських політиків проти несправедливого рішення суду певною мірою згуртували різні українські політичні сили з метою активізації змагань за українську незалежну державу. До цього спонукало і міжнародне становище, що характеризувалося певною стабілізацією капіталізму. Це привело до змін у співвідношенні сил у робітничому русі капіталістичних країн на користь соціал-реформізму. Та все ж соціал-демократам не вдалося добитися значного розширення свого впливу на маси і зміцнення політичного авторитету. Не досягли реальних результатів у реалізації українського питання національні емігрантські політичні партії в цілому.

Причиною такого становища було те, що звузилася база їх діяльності, обмежена можливостями зарубіжного життя. Українське питання набувало гостроти у міждержавних стосунках європейських країн. Серед української політичної еміграції зароджувалися сподівання на позитивне вирішення українського питання з допомогою зовнішніх сил. Певну надію українські політики, в тому числі й уседеки, покладали на політичний вплив соціал-демократичних партій Європи, на уряди країн. Саме тому провідники українських соціал-демократів намагалися активно співпрацювати з ними у Виконкомі Соцінтерну з метою вирішення нагальних питань, що стосувалися міжнародного пролетарського руху.

Делегація українських соціал-демократів у складі І.Мазепи і П.Феденка брала участь у Брюссельському конгресі Соцінтерну, що відбувся у серпні 1928 р. До Брюсселю прибуло 456 делегатів, які представляли 38 соціалістичних партій та ряд міжнародних організацій. На обговорення були винесені питання про міжнародне становище і роззброєння, післявоєнний економічний розвиток і економічну політику робітничого класу, колоніальне питання тощо.

Українські соціал-демократи взяли участь у дискусії з питання про міжнародне становище і світовий робітничий рух. Вони підтримали ухвалений конгресом «Маніфест», звернений

до робітників усього світу. В ньому говорилося, що загальний мир може бути збережений лише за умови встановлення соціалістичного ладу. Засуджувалася гонка озброєнь, загострення національних суперечностей, соціальна несправедливість, безробіття, войовничий націоналізм і фашизм, наголошувалося, що лише демократичні свободи є важливим засобом досягнення соціальної рівноваги в суспільствах європейських країн. Європейські соціал-демократи вітали національно-визвольну боротьбу східноєвропейських і азіатських народів, закликали пролетаріат усього світу до її підтримки.

Погіршення міжнародного становища, що супроводжувалося загостренням економічної кризи наприкінці 20-х років, змусило Виконком Соцінтерну звернутися до соціалістичних партій підготувати свої пропозиції щодо перспектив безпечного розвитку Східної Європи. Провідники уседеків І.Мазепа і П.Феденко в липні 1929 р. підготували і передали на засідання Виконкому Соцінтерну в Цюріху 28—29 липня 1929 р. спеціальний документ, в якому були викладені погляди українських соціал-демократів на проблеми збереження миру в східноєвропейському регіоні. Головною загрозою миру вони вважали окупацію Польщею і Росією земель сусідніх народів, у тому числі й українського. В період революції українці добились незалежності, але внаслідок агресивних дій більш могутніх держав втратили свій суверенітет. І.Мазепа і П.Феденко наголошували на необхідності усунення цієї загрози, бо ситуація може ускладнитися, що приведе до небезпеки виникнення нової війни.

З метою вивчення проблем Східної Європи Виконком Соцінтерну створив спеціальну комісію з провідних соціал-демократичних діячів — Ф.Адлера, О.Бауера, Л. де Брукера, Ф.Соукупа. В лютому 1930 р. в Берліні під час роботи Виконкому Соцінтерну відбулося засідання комісії за участю представників соціал-демократичних партій Грузії, Естонії, Латвії, Росії, України, Фінляндії. На засіданні йшлося про соціально-політичне становище у світі, про необхідність вирішення питання щодо реалізації права народів на самовизначення. Під час обговорення виникла дискусія стосовно шляхів здобуття незалежності поневоленими країнами. Фінський соціал-демократ К.Віік у своєму виступі наголошував, що радянська Росія не має агресивних намірів щодо сусідніх держав. І.Мазепа заперечував ці твердження. На його переконання, які справдилися де-

що пізніше, навіть суверенітет країн Балтійського регіону, якого вони досягли завдяки низці міжнародних угод, у будь-який час може бути розтоптаний радянською збройною силою. У «Меморандумі», поданому до Виконкому Соцінтерну, уседеки виклали своє бачення облаштування Східної Європи²⁴.

Враховуючи розташування України між Росією і Польщею, уседеки вважали, що українська політика мусить бути незалежною від цих держав. Вони закликали українську еміграцію не сподіватися на швидке повернення в Україну, вважали, що вона більше зробить для свого народу культурною, політичною та організаторською роботою, яка базується на демократичних принципах, а не на марних сподіваннях.

Упродовж 1930 р. Закордонна делегація УСДРП видала кілька листів і звернень до світової громадськості з приводу суду над членами так званої Спілки визволення України (СВУ). Уряд УРСР за наказом з Москви зарахував до учасників СВУ цілий ряд українських політичних діячів, що жили і працювали за кордоном. Їм приписувалася спроба повалити радянську владу за допомогою іноземних держав. Українські соціал-демократи спростували ці політичні інсинуації московських диригентів судовим процесом у Харкові. Вони зазначали, що ніколи не входили до СВУ. Цей суд над невинними людьми був не що інше, як спроба московської диктатури, яка розгорнула масові репресії, дискредитувати українські соціалістичні і демократичні партії, приглушити протести української політизації, «зробити українських робітників і селян безвольними рабами деспотично-терористичного режиму московського центру, посяти в них дух деморалізації, дух розчарувань і зневіри в свої власні українські сили»²⁵, — писали уседеки в листі, видрукованому в газеті «Діло» в березні 1930 р. Вони наголошували, що соціалісти-демократи ведуть відкриту боротьбу з більшовицьким режимом, не створюють підпільних організацій, а московська провокація обернеться проти організаторів ганебного суду над членами сфабрикованої СВУ. «Основною засадою національно-визвольної боротьби української соціал-демократії впродовж цієї революції було й є: утворення Незалежної Демократичної України шляхом орієнтації на власні сили, руками й зусиллями самого українського народу»²⁶.

Як відомо, сфабрикована справа СВУ та суд над українською інтелігенцією були ланкою одного ланцюга репресій, що

їх розгорнула тоталітарна сталінська система впродовж 30-х років, внаслідок чого були винищені сотні кращих представників українського народу, його еліта. Соціал-демократи у своїй «Відозві» до українського народу, виданій в листопаді 1930 р., засудили більшовицький репресивний режим, закликали готуватися до боротьби за незалежну українську державу. «Підняти наново революційний прапор Української Народної Республіки можна тільки шляхом організації спільного виступу демократичних і революційних сил українського народу»²⁷, наголошували у «Відозві» уесдеки.

Питання про політичне становище в країнах, у яких правили комуністична і фашистська диктатури, обговорювалося на засіданні Виконкому Соцінтерну, що відбулося 21–22 лютого 1931 р. в Швейцарії. В дискусії брав активну участь представник українських соціал-демократів П.Феденко. Учасники засідання засудили практику сфабрикованих політичних процесів у Радянському Союзі.

У статті «В атмосфері погрому» П.Феденко розкрив справжню мету і завдання репресій, зокрема судового процесу над учасниками СВУ. Московські диктатори, щоб відвернути від себе невдоволення українських народних мас насильницькою колективізацією, влаштували процес над СВУ. Вони мали на меті залякати український народ, вбити його дух і волю, прагнення до боротьби за визволення. Він засудив терористичні методи, що їх застосовували окупанти українських земель, наголосивши, що соціал-демократи вважають ці методи «недоцільними й шкідливими для самої справи визволення... Для досягнення великої мети треба вибрати відповідні, доцільні засоби боротьби, які б не підривали основ національного розвитку, а сприяли б йому, утворюючи реальний ґрунт для дійсного і всебічного визволення української нації»²⁸.

Українські соціал-демократи, беручи участь у міжнародних соціалістичних форумах, неодноразово звертали увагу світової громадськості на тяжке становище українського населення на окупованих українських землях, зокрема в Польщі. Намагаючись паралізувати визвольну боротьбу національних меншин, польська влада посилювала репресії, кидала за ґрати найбільш активних учасників визвольної боротьби.

Прийшовши до влади, Ю.Пілсудський розгорнув боротьбу з демократичною опозицією. У серпні 1930 р. він розпустив

Сейм і Сенат, посилив репресії, в тому числі проти українських політичних діячів і українських робітників, селян та інтелігенції, які виступали проти польського окупаційного режиму. Ці виступи польський уряд використав для проведення «пацифікації» (замирення) українського населення. Насправді це був привід для придушення національно-визвольного руху на українських етнічних землях.

Польська преса наголошувала на тому, що власті ведуть боротьбу з бандитами, саботажниками. Як правило, ними чомусь виявлялися обов'язково українці. Проти них уряд посилав спеціальні загони поліції та війська, які особливо лютували в селах, палили та грабували садиби, майно, забирали продовольство. Тисячі людей було вбито, закатовано, сотні кинуті до в'язниць. Про наслідки «пацифікації» стало відомо в усьому світі.

Активну участь у захисті українського населення взяла українська еміграція. У жовтні 1930 р. представники всіх українських партій і організацій утворили «Український протестаційний комітет», який інформував світову спільноту про погроми українського населення. Були зібрані і опубліковані матеріали англійською, французькою і німецькою мовами про криваві наслідки «пацифікації».

Завдяки зусиллям члена ЦК УСДРП П.Феденка, який входив до складу Виконкому Соцінтерну, на сторінках його органу — журналу «Інтернаціональна інформація», що виходив у Цюріху, 8 листопада 1930 р. була опублікована відозва «Українського протестаційного комітету», яка засуджувала дії польських властей. 29 листопада 1930 р. в тому ж журналі Виконком видрукував статтю «Терористичне панування Пiлсудського в Україні», в якій описувалися терор і репресії, що їх зазнали українці Галичини. Там «відбувалися такі жахливі діла, проти яких мусить підняти протест увесь цивілізований світ в ім'я людяності та в інтересах світового миру... Разом з Соціалістичним Робітничим Інтернаціоналом мусить увесь культурний світ домагатися, щоб негайно було покладено кінець пануванню розбещеної солдатні Пiлсудського»²⁹.

Українські соціал-демократи чимало зробили для поширення інформації про події на західноукраїнських землях, розкривали справжні причини і наслідки пацифікації українців, які справедливо виступали на захист своїх соціальних і національних прав. Вони цілком справедливо наголошували, що пацифі-

кація призвела до «кривавих переслідувань, що своєю тупою, нелюдською жорстокістю конкурують з більшовицьким терором»³⁰.

Як відомо, на заклики Закордонної делегації УСДРП європейські соціалістичні партії, Виконком Соцінтерну підняли свій голос на захист українського народу, що потерпав від окупантів українських земель. Симпатії і співчуття демократичного табору були тим сильніші, чим виразніше українські політичні партії дотримувалися демократичних принципів і чим упевненіше вони стояли на тому, що демократичний шлях єдино можливий для визволення українського народу.

Розвал Версальської системи повоєнного світовлаштування, економічна криза кінця 20-х — початку 30-х років, збройні конфлікти, гонка озброєнь капіталістичних країн і СРСР, гостре суперництво між ними на міжнародній арені, приход до влади у Німеччині нацистів — усе це сприяло дестабілізації політичної обстановки у світі. Виникла реальна загроза війни, джерелом якої були німецький націонал-соціалізм та радянський тоталітаризм.

Міжнародні організації, зокрема Соцінтерн, виступали за подолання економічної кризи, збереження миру, вживали активних заходів для припинення наступу фашизму і нацизму. Ці питання розглядалися на Віденському конгресі Соцінтерну в липні 1931 р. Від українських соціал-демократів у роботі конгресу брали участь І.Мазепа, П.Феденко, В.Старосольський та інші.

Учасники конгресу прийняли важливу резолюцію, в якій з особливою силою застерігалось про небезпеку приходу до влади фашизму в Центральній Європі, зокрема в Німеччині. Соціал-демократичні партії закликали розгорнути боротьбу проти цієї небезпеки, застосовуючи демократичні засоби і принципи приходу до влади, мобілізувати всі сили міжнародного пролетаріату, щоб перешкодити наступу фашизму і нацизму. Інакше, наголошувалось у резолюції, світ чекає катастрофа і війна.

Українські соціал-демократи підтримували Виконком Соцінтерну в пошуках шляхів приборкання агресорів. На сторінках своїх видань вони друкували матеріали, присвячені аналізу суспільно-політичного життя в Європі. О.Бочковський у статті «Сучасна політична криза та небезпека післявоєнного націоналізму» писав, що учасники Паризької мирної конференції

в 1919 р. намагалися уникнути «балканізації» повоєнної Європи. Однак, як виявилось, «зайво пошматована мапа Європи була найкращою передумовою до «балканізації» післявоєнної психології»³¹. Не тільки ущемлені малі народи, але й народи великі, в тому числі і переможці, пішли шляхом порушень Версальських домовленостей. Це в свою чергу сприяло появі фашистських режимів, серед яких особливо небезпечним виявився нацизм як реакція на більшовицький псевдосоціалізм. «Большевизм це власне «незаконний» батько фашизму... Об'єднує та зближує їх спільна ненависть до демократії»³², — зауважував О.Бочковський.

Обидва ці реакційні, агресивні політичні напрями, стверджував О.Бочковський, відкинули демократичні принципи і «пішли шляхом диктатури». Але ж, як засвідчив історичний досвід, лише демократія приводила до справжнього соціалізму. Так само через демократію пролягає шлях до національного визволення. «Демократія — це осередня точка, де сходяться творчий соціалізм із творчим націоналізмом. Ось через що живий соціалізм однаково відкидає як більшевизм, так і фашизм... Свою самостійність та волю поневолені народи зможуть здобути та утримати тільки під стягом демократії»³³, — заявляв О.Бочковський.

Прихід до влади в січні 1933 р. націонал-соціалістичної партії, очолюваної А.Гітлером, розгром демократичних, робітничих організацій викликав занепокоєння демократичних сил в усьому світі. В робітничих масах міцніло прагнення до об'єднання зусиль у боротьбі проти реакції і фашизму. На початку лютого 1933 р. міжнародна конференція семи лівих соціал-демократичних партій (Великобританії, Італії, Німеччини, Норвегії та інших країн) звернулася до Комінтерну та Соцінтерну провести спільне міжнародне зібрання з метою узгодження зусиль у боротьбі проти фашизму³⁴.

19 лютого 1933 р. Виконком Соцінтерну опублікував спеціальну відозву «До трудящих усього світу», в якій наголошувалося на серйозній загрозі гітлерівської диктатури для справи миру. Виконком закликав пролетаріат припинити взаємні суперечки та звинувачення і разом виступити проти небезпеки, що насувалася з боку фашизму.

Представники УСДРП активно реагували на події, що відбувалися у світі у зв'язку з гітлерівськими заявами про завою-

вання «життєвого простору» за рахунок східних територій, отже, й українських земель. З цієї нагоди П.Феденко написав для друкованого органу чеської соціал-демократичної партії «Право Лїду» статтю «Гітлеризм і українці», що була видрукувана 21 червня 1933 р. У ній він піддав критиці агресивні наміри гітлерівської диктатури, наголосивши, що українцям нічого сподіватися добра від німецького вождя. Ця стаття фактично була відповіддю тим українським політичним діячам, які вірили, що з допомогою нацистської Німеччини можна вибороти українську незалежну державу³⁵.

Стурбовані загрозою війни, що виходила з боку фашистського режиму в Німеччині, представники соціалістичних партій зібралися у серпні 1933 р. на конференцію в Парижі, що її скликав Виконком Соцінтерну. 145 делегатів з 23 країн обговорили головне питання порядку денного конференції: «Про стратегію і тактику міжнародного робітничого руху під час фашистської реакції». Конференція проходила під враженням блискавичного зміцнення влади в Німеччині. Всі з напруженням чекали дій диктатора в міжнародній політиці.

Серед керівників соціалістичних партій Європи існували різні погляди на шляхи і методи приборкання нацистського агресора. Деякі з них виступали за співпрацю з Комуністичним Інтернаціоналом.

У статті «Єдиний фронт» між соціалістами і комуністами й українська соціал-демократія» лідери Закордонної делегації УСДРП писали, що найстаріші європейські соціал-демократичні партії, зокрема Англії, Бельгії, Швеції, Голландії, Швейцарії, Данії, Фінляндії, що досить активно впливали на політику своїх урядів, виступили рішуче проти будь-якої співпраці з комуністами. Вони виходили з того, що ця співпраця тільки зміцнила б диктатури, які існують на європейському континенті. Уседеки цілком слушно прогнозували, що «страшний привид більшовицької тиранії пожене широкі маси в обійми фашизму»³⁶.

Виконком Соцінтерну прийняв рішення про відмову у співпраці з Комуністичним Інтернаціоналом. Разом з тим, він дозволив соціалістичним партіям будувати свої взаємини з комуністами так, як вони вважали за необхідне.

Провідники Закордонної делегації УСДРП висловили й власне ставлення до цього питання. У листі, надісланому до Виконкому Соцінтерну в листопаді 1934 р., вони рішуче запе-

речували співпрацю соціал-демократичних партій з Комінтерном. «Ми знаємо дуже добре, — наголошували вони, — що російське комуністичне правительтво і цілком від нього залежний Комуністичний Інтернаціонал були і є вороже настроєні супроти соціалістичних партій. Тепер, після довгих років боротьби проти демократії та соціалістичних партій на цілм світі, комуністи обіцяють обороняти демократичні вільності в Західній Європі разом з Соціалістичним Інтернаціоналом»³⁷.

Українські соціал-демократи піддавали сумніву справжні наміри Москви, яка керувала Комінтерном. Раптом радянські керівники виявили палкі почуття любові до демократичних свобод Заходу. Якщо це дійсно так, твердили уседеки, то нехай радянський уряд поверне політичні і національні права трудящим СРСР. Але навряд чи можна повірити, щоб радянський уряд, тиранія, позбавлена будь-якого людського почуття, могла добровільно відмовитися від диктатури. В листі наголошувалося, що будь-яка співпраця Соцінтерну з комуністичним Інтернаціоналом, як знаряддям більшовицької державної політики «означала б капітуляцію Соціалістичного Інтернаціоналу перед московською комуністичною диктатурою»³⁸.

Українські соціал-демократи були переконані, що згода будь-якої соціал-демократичної партії на політичну співпрацю з комуністами витворить серйозну небезпеку для всього демократичного соціалістичного руху. Враховуючи тяжке соціально-економічне, політичне і національне становище, що склалося в Україні під владою більшовиків, втілення в життя тактики єдиного фронту українських соціалістів з комуністами означало б політичне самогубство і української соціал-демократії»³⁹.

У липні 1935 р. Виконком Соцінтерну звернувся до соціалістичних партій з пропозицією розгорнути дискусію про шляхи приборкання загрози фашизму та збереження миру. В основу дискусії були покладені тези відомих соціал-демократичних лідерів Європи О.Бауера, Д.Дана і Ж.Жиромського «Інтернаціонал і війна». У тезах висувався цілий ряд пропозицій, зокрема про створення коаліції західних демократичних капіталістичних держав з Радянським Союзом проти нацистської Німеччини, бо, мовляв, СРСР є тією силою, що може зупинити наступ гітлеризму, а в разі війни, то він переможе нацистську Німеччину. Тому автори тез вважали, що лідери соціалістичних партій народів СРСР, які перебувають в еміграції, повинні

примиритися з комуністичною диктатурою і відкласти свої домагання національної незалежності.

Українські соціал-демократи в лютому 1936 р. надіслали до Виконкому Соцінтерну Меморандум «Про небезпеку війни», в якому критикували керівників тих партій, що виступали за співпрацю з комуністами, особливо з радянськими. Вони із застереженням поставилися до сподівань деяких західних соціал-демократів, що внаслідок війни буде знищено капіталізм як у фашистських, так і в демократичних країнах.

«На нашу думку, — наголошували у своєму «Меморандумі» уесдеки, — було б фатальною помилкою, коли б Соціалістичний Інтернаціонал базував свою політику на тій надії, що нова світова війна приведе до світової соціалістичної революції з допомогою СРСР»⁴⁰. Вони вказували, що Комінтерн за наказом Москви проповідує ідею «єдиного фронту» з соціалістичними і буржуазно-демократичними партіями європейських країн нібито для боротьби проти фашизму. Однак цю вдавану зміну поведінки Комінтерну не слід сприймати серйозно. Адже його керівництво на VII конгресі (липень-серпень 1935 р.) висунуло завдання для комуністів усіх країн встановити диктатуру пролетаріату в формі рад. Українські соціал-демократи наголошували, що вони не поділяють думки деяких членів Виконкому Соцінтерну «щодо Советського «соціалізму», який в дійсності є найжорстокішим державним капіталізмом, заснованим комуністичною партією, з нечуваним визиском трудящих мас»⁴¹.

УСДРП не поділяла тактики співпраці з комуністичними партіями, бо це привело б до залежності від російського більшевизму, який хоче продовжити своє панування над українським народом. Її керівники добре усвідомлювали небезпеку, що загрожувала українському народу з боку інших агресивних країн (Польща, Німеччина). «В цих обставинах кличем Української Соціал-демократії і широких трудящих мас українського народу є боротьба за вільне демократичне самоозначення проти всіх чужих сил, що тепер панують або що хочуть запанувати над українським народом»⁴².

Українська соціал-демократія виступала за те, щоб Соцінтерн не розпорочував свої сили, висунув гасло боротьби проти небезпеки війни, а у разі її виникнення міг вжити всіх заходів на основі «вільного самоозначення народів» і в інтересах загального демократичного розвитку.

В умовах наближення війни українські соціал-демократи намагалися послідовно відстоювати прагнення українського народу до незалежності, національного і соціального визволення. Але посилення кризових явищ у самому міжнародному пролетарському соціалістичному русі, розпорошеність українських політичних сил, їх поступовий занепад у тяжких умовах еміграції, наступ тоталітарних режимів — усе це стримувало розвиток і активізацію боротьби українського народу за власну державність.

І.Мазепа, один з найактивніших політичних діячів української соціал-демократичної партії, підбиваючи підсумки боротьби за українську справу у міжвоєнний період, досить об'єктивно оцінював обстановку того періоду. «Взагалі нашу тодішню боротьбу, — писав він, — доводилось проводити в надзвичайно тяжких умовах. Крім внутрішньої невідповідності нації, також міжнародна ситуація була для нас дуже несприятлива. Великі природні багатства України, як і її своєрідне геополітичне положення на шляху між Європою і Азією, завжди привертало до себе увагу різних сусідніх держав і це, власне, було однією з поважних причин постійних нападів на Україну різних чужонаціональних сил... А ми знаємо з історії, що то значить, коли народ, навіть організований, не має в світі прихильників і примушений захищати себе перед багато сильнішим ворогом. В таких умовах навіть найбільш героїчні змагання свідоміших синів нації бувають засуджені на неуспіх, а іноді й давні держави падають»⁴³.

Звичайно, українські соціал-демократи, як і інші українські політичні угруповання, не могли вплинути на події міжвоєнної Європи з тим, щоб змінити ситуацію на користь української справи. Однак їх політична діяльність, в тому числі й міжнародна, безумовно була корисною і необхідною для позитивного вирішення українського питання в майбутньому. Досвід політичної діяльності уседеків, спрямованої на захист національних і соціальних прав українського народу, можна використати в сучасних умовах незалежної України.

П.Феденко, один з найавторитетніших українських соціал-демократів, оцінюючи діяльність свого давнього друга, однопартійця і соратника І.Мазепа, писав, що йому властива «глибока відданість ідеї, віра в справедливість української визвольної боротьби, готовність принести найбільші жертви для досяг-

нення поставленого завдання... Ніколи не нарікав він на тяжкі обставини, гордо і незалежно переносив усі труднощі і удари, що йому не ощадила сувора доля»⁴⁴.

Ми твердо переконані, що ці слова з повним правом можна віднести до всіх соціал-демократів, та й решти українських політичних діячів, які в умовах еміграції підносили свій голос на захист знедоленого українського народу, розшматованих українських земель. Їх ідея боротьби за незалежну, соборну українську державу, ідея політичної свободи і соціального визволення, ідеї демократизму, людяності і правди, за які вони боролись і залишили у своїх політичних, теоретичних трактатах і працях, той досвід, що вони нагромадили у практичній боротьбі в часи революції за українську державу, безумовно допоможе нам і тим, що прийдуть за нами для розбудови незалежної Української держави.

¹ До хвилі // Соціалістична думка. — 1923. — Ч. 10. — С. 4.

² Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 — 1921 рр. В 3х томах. — Т.3. — Польсько-український союз: кінець збройних змагань УНР. — Прага, 1943. — С. 78.

³ IV Конгрес УСДРП Б.М. 1917. — С. 13.

⁴ Пташинський П. Другий Інтернаціонал і український соціалфашизм у боротьбі проти пролетарської революції. — Харків, 1932. — С. 32.

⁵ Вільна Україна, 1921. — Ч. 12. — С. 140.

⁶ Голуб А.І. Українська соціалдемократія і міжнародний соціалізм: Сторінки історії (кінець XIX — перша чверть XX ст.). — Дніпропетровськ, 1998. — С. 90.

⁷ Там само. — С. 67.

⁸ Соціалістична думка. — 1923. — Ч. 10. — С. 12.

⁹ Кривогуз І.М. Рабочий социалистический интернационал (1923 — 1940). — М., 1970. — С. 39.

¹⁰ Соціалістична думка. — 1923. — Ч. 11. — С. 11.

¹¹ Там само.

¹² Там само. — С. 12.

¹³ Там само. — С. 9.

¹⁴ Голос соціаліста. — 1924. — Зб. 1. — С. 65.

¹⁵ Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання // Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. — К., 1994. — С. 202.

¹⁶ Соціалістична думка. — 1923. — Ч. 10. — С. 11.

¹⁷ Соціалістична думка. — 1923. — Ч. 11. — С. 10.

¹⁸ Голуб А.І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм. — С. 91.

¹⁹ Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. — Лондон — Париж — Мюнхен, 1968. — С. 126.

- ²⁰Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 4453. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 76.
- ²¹Табачник Д. Постріли на тихій вулиці Расін (Нотатки історика про вбивство Симона Петлюри)// Київська старовина. – 1999. – №1. – С. 158.
- ²²ЦДАВО України. – Ф. 4453. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 13.
- ²³Там само. – Арк. 14.
- ²⁴Феденко П. Ісаак Мазепа: Борець за волю України. – Лондон, 1934. – С. 127.
- ²⁵Там само. – С. 116.
- ²⁶Там само.
- ²⁷Від Центрального Комітету Української соціал-демократичної робітничої партії // Соціалдемократ. – 1931. – Ч. 8. – С. 33.
- ²⁸Соціал-демократ. – 1931. – Ч.7. – С. 78.
- ²⁹Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. – Лондон – Париж – Мюнхен, 1968. – С. 218.
- ³⁰Феденко П. В атмосфері погрому // Соціал-демократ. – 1931. – Ч. 7. – С. 4.
- ³¹Соціал-демократ. – 1932. – Ч. 10. – С. 19.
- ³²Там само. – С. 23.
- ³³Там само.
- ³⁴Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А. Очищення правдою: Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ століття. – К., 1997. – С. 125.
- ³⁵Феденко П. Ісаак Мазепа. – С. 129.
- ³⁶Соціал-демократ. – 1935. – Ч. 16. – С. 17.
- ³⁷Там само. – С. 18.
- ³⁸Там само.
- ³⁹Там само.
- ⁴⁰Меморандум Української соціалдемократичної робітничої партії «Про небезпеку війни» з 24 лютого 1936 р. // Соціалдемократ. – 1936. – Ч. 17. – С. 5.
- ⁴¹Там само. – С. 7.
- ⁴²Там само.
- ⁴³Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917— 1921 рр. – Т. 3. – С. 118.
- ⁴⁴Феденко П. Ісаак Мазепа. – С. 155.

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Григол Катамадзе

Я люблю Україну

*

**Надзвичайний і Повноважний
Посол Грузії в Україні**

*

Навряд чи той час (вперше я познайомився Україною у 1979 р.), який минув з дня мого відвідання цієї чудової країни, є достатнім для того, щоб зрозуміти й вивчити її багату історію, культуру, побут та традиції, а найголовніше — її безмежно талановитих людей. Передусім, ці люди — відкриті, доброзичливі, з величезним почуттям гумору, які створюють навколо себе особливу ауру.

Я думаю, що не вистачить сторінок цієї книги, якби я почав перераховувати всі пам'ятки, на які так багата Україна і які так подобаються мені.

Особливо мене приваблюють Карпати, які — як і грузинські гори — вражають своїм розмаїттям. Побут і життєвий лад гордих та працьовитих горян зовсім не такі, як у мешканців інших регіонів — вони унікальні, як і природа у горах.

Окреме місце серед любих мені куточків України посідає Львів. Недарма кажуть, що кожен, хто хоч раз бачив Львів, обов'язково завітає сюди знову, тому що кожному це місто роз-

повість набагато більше, ніж про нього написано. Коли мені випадає можливість, я із задоволенням їду до Львова, щоб ще раз відчувати атмосферу, створену старовинними церквами, соборами, кляшторами, аура яких зачаровує.

Люблю бувати на Полтавщині. У місті Миргород частину свого життя прожив великий грузинський поет та дидактик Давид Гурамішвілі. Саме на цій землі він досяг душевного спокою, саме на цій землі розкрилися його поетичні та дидактичні здібності. Хто знає, скільки таких синів Грузії — талановитих, мужніх, відданих — поневірялися у Персії та Османській імперії, Афганістані та Єгипті, але саме український народ зміг гідно оцінити талант синів Грузії, дати можливість його розкрити повною мірою. Зараз у Миргороді діє літературно-меморіальний музей Давида Гурамішвілі. З цим музеєм ми підтримуємо досить тісні зв'язки. Маю надію, що незабаром будуть організовані екскурсійно-освітні тури, метою яких буде ознайомлення з життям і творчістю багатьох видатних діячів України та Грузії. Адже в Грузії мешкали Леся Українка і Михайло Грушевський, багато інших українських діячів.

Але все ж таки одним з найпривабливіших міст є красень Київ з його неповторним Печерськом, Андріївським узвозом, музеями, театрами і дивовижними людьми, які мешкають у цьому місті, а скоріше — прикрашають його.

Дуже люблю крокувати бульваром Шевченка. П'ять років студентства, потім — аспірантури пов'язані з так званим жовтим корпусом університету, дуже дорогим для мене. Досі (а минуло вже 16 років після його закінчення) я вхожу туди із завмираючим серцем. Там все для мене дороге — столітні стіни, старий дух. А незабаром, сподіваюсь, дякуючи великій підтримці Київської міської державної адміністрації та Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, на бульварі з'явиться ще одна дорога для мого серця будівля — Посольство Грузії в Україні, яка грузинським колоритом ще більше прикрасить обличчя бульвару та додасть йому своєрідності.

Мабуть, немає людини, якій би не подобався Київ. Мої колеги-дипломати завжди кажуть, що у цьому місті — особлива аура. Воно, незважаючи на швидкий темп життя та сучасні умови, завжди таке затишне, надзвичайно гарне у будь-яку пору року. Поруч з пам'ятками архітектури виростають багатопверхові споруди, завдяки чому Київ має європейський вигляд.

Взагалі я певен, що в Україні — як і в Грузії, до речі, — немає негарних міст. Всі куточки мають щось таке особливе, пригаманне лише їм: зачаровує і Софіївський парк в Умані, і Оdesa з неповторною Дерibasівською, і Крим як центр виноробства та туризму, і Донецьк, де мешкає багато моїх співвітчизників.

З Україною в мене пов'язані не лише студентство та минулі літа, але й майбутнє. Наші країни — стратегічні партнери — співпрацюють у багатьох галузях. Нещодавно, відзначаючи 10-річний ювілей встановлення дипломатичних зв'язків між Грузією та Україною, я згадав, скільки ж всього було створено, започатковано за це десятиріччя.

Десять років тому Грузія перебувала у дуже тяжкому становищі — країну роздирали громадянська війна і криваві братовбивчі конфлікти у Абхазії і Південній Осетії, енергетична криза та розбрат. Але дух людей, що здобули нарешті незалежність своєї Вітчизни, ніколи не вмирав. Мабуть, вистояти нам допомогло і те, що поруч завжди стояли справжні друзі. Однією з перших, хто визнав Грузію та встановив дипломатичні відносини, була Україна. І якщо ми змогли створити державу, яка дивиться у майбутнє з певністю, в цьому є і внесок наших партнерів.

Грузія і Україна, зближаючи країни Сходу та Заходу, виконують надзвичайно важливу функцію — територіями наших країн проходять важливі транспортні артерії Великого Шовкового Шляху, ідея відродження якого належить Президенту Грузії Едуарду Шеварднадзе.

Грузія і Україна протягом багатьох років активно співпрацюють, доповнюючи один одного у багатьох регіональних та міжнародних організаціях — ООН, ОБСЄ, ГУУАМ.

Активізується і співробітництво наших країн в економічній сфері: розширюються напрями імпорту та експорту товарів, з'являються нові транспортні можливості, розвивається економічний потенціал держав.

Розвиваються і освітня, і культурна, і духовна сфери взаємин Грузії і України, що ще більше пов'язує наші народи.

Певен, що через десять років Грузія і Україна стануть могутніми європейськими державами з розвиненою економікою, високим добробутом, які займуть гідне місце у європейській спільноті.

Я завжди радію успіхам та сумую через невдачі наших країн, адже Грузія і Україна посідають особливе місце у моєму серці.

Марек Зюлковскі

*Польсько-українські взаємини
як складова архітектури
сучасної Європи*

*

**Надзвичайний і Повноважний
посол Республіки Польща**

*

Пи з вами є свідками подій в Європі, шлях яким було прокладено змінами упродовж 90-х років. Польща, а також ряд інших держав Центрально-Східної Європи зробили рішучий вибір євроатлантичної співпраці та європейської інтеграції. Ми в Польщі виходили з того міркування, що метою усіх інтеграційних заходів є зміцнення об'єднаної демократичної Європи.

Протягом останніх десяти років Польща багато зробила у сфері міждержавних взаємин. Поза нашими кордонами утворилося сім нових сусідніх країн, з якими ми, як незалежна держава, якнайшвидше встановили дипломатичні зв'язки.

Досить швидко, вже в 1994 р. ми набули асоційованого членства в Євросоюзі. Перебіг перетворень в нашому суспільстві і активність у формуванні нової Європи були оцінені таким чином, що ми одержали від західних партнерів, серед іншого, значущу консультативну і фінансову допомогу, а також можливість безвізових поїздок до європейських держав. Не менш чітко ми наголошували на бажанні приєднатися до НАТО, що стало доконаним фактом у 1999 р.

Усе це свідчило про прилучення Польщі до процесу побудови нової Європи. Перенесення цього напрямку на перший план як головної мети нашої політики було для поляків втіленням прагнень повернутися до світу, вхід до якого на багато років був нам закритий дією положень Ялтинського договору.

Інститути польсько-українського діалогу

У польській зовнішній політиці Україна посідає ключове місце, а головною цінністю в наших взаєминах стала ідея доброго сусідства. Стосунки між Польщею і Україною ми часто визначаємо як стратегічне партнерство. Це означає, що ми маємо не тільки схожі точки зору на політичні проблеми, але — що важливіше — поділяємо ті ж самі демократичні принципи і цінності. З нашого боку під стратегічним партнерством ми також розуміємо усіляке сприяння процесові інтеграції України в європейську спільноту, що є стратегічним фактором і без чого європейська архітектура була б неповною.

Співпраця з Україною є перевіркою обох країн на спроможність сприйняття тези про те, що історія не може бути єдиним критерієм взаємин з іншою державою. Після 10 років нашої співпраці ми можемо сміливо твердити, що перед Польщею і Україною постає, насамперед, майбуття і сьогодення, а не минувщина.

Рух позитивного інтересу до України, який з'явився у Польщі вже у 1989 р., сприяв створенню низки установ польсько-українського діалогу. Це насамперед:

- консультативний комітет Президентів Польщі та України;
- змішана комісія з питань економічної співпраці і торгівлі;
- українсько-польська та польсько-українська парламентські групи;
- польсько-Український форум;
- польсько-Український університет у Любліні;
- польсько-українська постійна конференція на тему Європейської інтеграції;
- польсько-американсько-українська ініціатива співробітництва;
- польський інститут у Києві.

Серед різних видів постійної взаємодії та контактів між нашими країнами, що не набрали форм якихось інститутів, треба згадати про значущу тут присутність польських позаурядових

організацій. Програми багатьох з них концентруються, передусім, на проблематиці реформування української економіки, а також на допомозі у побудові громадянського суспільства, зокрема, розвитку місцевого самоврядування, допомозі інвалідам, охороні природного середовища, співпраці на освітянській ниві тощо.

Співробітництво в питаннях безпеки

Три роки тому Польща стала членом Північноатлантичного Союзу. Це членство було стратегічною метою нашої зовнішньої політики з середини 90-х років.

Наші устремління щодо вступу до НАТО спочатку викликали сильний опір з боку східних сусідів, у тому числі України. Нині спільні військові навчання за участю українських і натівських солдатів стали нормальним явищем. Схоже, як і участь українських частин у миротворчих операціях під егідою НАТО на Балканах. Особливо наголошую на ролі спільного польсько-українського батальйону миротворчих сил, який виконує свою почесну місію на території колишньої Югославії.

Події 11 вересня минулого року показали, що зараз немає «безпечних» держав і територій. Як ніколи до цього часу, зараз є необхідним взаємодія держав, які, незалежно від своєї приналежності до тієї чи іншої організації, визнають спільну систему демократичних цінностей. Про ці цінності ми багато говорили під час конференції «Україна в Європі», яка була організована з ініціативи президента А. Квасьневського у Варшаві в жовтні 2002 р. У ній брало участь широке коло українських політиків та спеціальні гості: високий представник Європейської Комісії Я. Солана та Прем'єр-міністр Швеції Г. Першон.

Економічне співробітництво

Плідне економічне співробітництво є однією з передумов успішності наших двосторонніх взаємин. У цій сфері нам треба багато попрацювати.

Вже протягом двох років наш товарообіг має позитивну динаміку. В 2001 р. він дещо перевищив півтора мільярда доларів США. Тут треба зазначити, що, наскільки зростає польський експорт (в 2001 р. він виріс більше, ніж на 25% — до рівня майже 1 млрд американських доларів), настільки змен-

шується надходження українських товарів до Польщі. В 2001 р. імпорт з України до Польщі досяг рівня 94% показника 2000 р., що становить близько 500 млн доларів. Що характерне, так це те, що торгівля між нашими країнами здійснюється в основному завдяки діяльності малих і середніх фірм.

Відомим фактом є те, що частка торговельного обігу між нашими країнами перебуває в категорії «тіньова економіка». Це обсяг, який все меншає і переважно стосується прикордонної торгівлі, яка в 2001 р. з нашими східними сусідами — Україною, Росією і Білоруссю, принесла прибуток у розмірі близько 700 млн доларів США. Значні гірше виглядає стан справ у сфері послуг. Крім транспортних, в нашому взаємному обміні і досі не знайшли розвитку інші види послуг.

Однак останнім часом ми спостерігаємо розвиток позитивної тенденції зростання товарообігу і взаємного інтересу підприємців обох наших країн. Цьому повинні сприяти здійснювані в Україні реформи і дедалі вищий рівень економічного розвитку. В Україні ще залишається багато перешкод для бізнесу. Почавши від стану, в якому перебувають прикордонні контрольні пункти, через нечітку систему сертифікації продукції, труднощі в доступі до інформації, необхідної для ведення бізнесу, через систему так званих спеціальних санкцій, до частих проблем в одержанні належних сум грошей від боржників.

Політично Польща підтримує продовження роботи над трубопроводом «Одеса—Броди—Гданськ». В ході економічного форуму у Львові на початку жовтня цього року Прем'єр-міністр Лешек Міллер підтвердив, що польські фірми готові взяти участь у приватному міжнародному консорціумі, який узяв би на себе керівництво проектом.

Культурне співробітництво

Надзвичайно цінним для наших стосунків є насичений і багатосторонній діалог між польським і українським суспільствами. Завдяки цьому щодня тисячі українців перебувають у Польщі. Ми бачимо, що в Україні є інтерес і бажання знайомитися із здобутками Польщі та польської культури, вивчати польську мову. Тисячі студентів з України дістали можливість навчатися в Польщі, а також користуватися різного виду стипендіями. В українській «культурній призмі» ми є привабливим партнером,

чії мистецькі і інтелектуальні пропозиції відносно легко доступні у фінансовому та територіальному розумінні. Дедалі голосніше висловлювана політичною та інтелектуальною елітою України воля до об'єднання з Європою найближчими роками безсумнівно знайде віддзеркалення у культурних явищах.

Вже протягом кількох років ми створюємо міцний ґрунт для представлення української культури в нашій країні. Прикладом тут може бути Центр сучасного мистецтва у Варшаві, що співпрацює з Центром сучасного мистецтва у Києві, а також діяльність Центру театральних постановок «Гардженице». Відбудеться перевірка на придатність дотеперішньої формули двостороннього співробітництва, здійснюваного на основі урядових угод, з огляду на ймовірність застосування нових форм діяльності, які дозволять мати більш стабільні контакти між творчими осередками і збагачувати способи залучення фінансових коштів після вступу Польщі до ЄС.

Роль європейської інтеграції в польсько-українських стосунках

У принципових питаннях європейського співробітництва в Польщі від самого початку спостерігався певний політичний консенсус. Коли тривали переговори з ЄС, цей процес супроводжувався стабільною підтримкою польського суспільства на рівні близько 65–70%. Такий рівень підтримки означає існування великого шансу, що у червні наступного року польське суспільство висловиться за членство в Євросоюзі. Позитивний результат польського референдуму є обов'язковою умовою приєднання до ЄС.

Нині громадяни нашої країни інтенсивно знайомляться з питаннями функціонування Європейського Союзу. Це стало можливим завдяки урядовій інформаційній програмі, присвяченій Євросоюзові, його стандартам, а також плюсам і мінусам нашого членства в ЄС. Ми дедалі краще розуміємо, що функціонування в ЄС означає насамперед сприйняття стандартів, які стануть нашою щоденною реальністю. Подібних знань ми не мали, коли в 1988 р. стали на шлях європейського вибору: тоді з нами був майже виключно один ентузіазм.

Самі по собі переговори з Євросоюзом — непростий процес з огляду на кількість і складність тем, які вимагають свого ви-

рішення. На сьогодні нам бракує 11 законів, після прийняття яких польське законодавство повністю відповідатиме законодавчій системі Євросоюзу. Переговорний процес з ЄС відбувався за тридцятьма розділами, з яких нам залишилося узгодити ще три розділи: «Фінанси і бюджет», «Сільське господарство», «Політика конкуренції».

Перед Польщею лишатиметься ще самміт в Афінах у березні 2003 р. і підписання Трактату про приєднання, загальнопольський референдум і з 2004 р. почавши — повноправне членство в Європейському Союзі.

У наших двосторонніх взаєминах проблематика європейської інтеграції займає суттєве місце. Факт розширення Європейського Союзу на держави Центрально-Східної Європи створює нову геополітичну ситуацію, в якій сусідами ЄС на Сході будуть Україна, Російська Федерація, Білорусь і Молдова. Ми надаємо підтримку діям українських властей, які спрямовані на початок діалогу з Євросоюзом у зв'язку з новою європейською інтеграцією. Ми вважаємо, що для українсько-польського партнерства це досить важливе питання, а в інтересах самого ЄС лежить сусідство на Сході із політично стабільними державами, привабливими партнерами в економічному співробітництві. В ході останнього візиту міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Варшави в березні цього року однією з головних тем на переговорах була форма майбутнього сусідства України в ЄС.

З боку найвищої польської влади прозвучало запевнення у тому, що Польща підтримує Україну в здобутті статусу асоційованого члена Євросоюзу. Такий статус надасть Україні можливість виконувати свою європейську роль. Ми цілком усвідомлюємо, що розширення ЄС значно вплине на наше економічне співробітництво (зміни цін, тарифів, документів митного оформлення).

У липні наступного року буде запроваджено візовий режим з Україною, що, однак, не повинно суттєво вплинути на контакти між нашими державами. Ми впевнені, що розширення Європейського Союзу матиме для наших двосторонніх стосунків позитивні результати. Саме таким є наш власний досвід сусідства з Євросоюзом протягом останнього десятиліття.

Др. Хосе Д. Пераса Чапо

Україна–Куба. Дружні зв'язки міцніють

*

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба

*

Україна для Куби — це не просто ще одна країна, з якою Республіка підтримує дипломатичні відносини. Народи обох держав пов'язані братніми почуттями, що виходять із спільного прагнення до свободи й незалежності.

Вищі натхненники ідеалів свободи Куби та України — Хосе Марті й Тарас Шевченко — мають багато спільного: серед іншого, вони — поети, які присвятили себе служінню своєму народові. Не є випадковим і те, що в одному з головних парків Гавани зведено пам'ятник автору «Кобзаря», можливо, єдиний у Латинській Америці.

Куба була однією з перших країн, що визнали нову українську державу: офіційне визнання було проголошене 26 грудня 1991 р., а дипломатичні зносини між двома країнами було встановлено 12 березня 1992 р.

З 1994 р. Україна завжди голосувала за резолюцію, яку щорічно приймає Генеральна Асамблея ООН, щоб у черговий раз підкреслити необхідність припинення економічної, торгової та фінансової блокади Сполучених Штатів Америки проти Куби.

25 жовтня 1991 р., лише через два місяці після проголошення незалежності, навіть до офіційного встановлення дипломатичних відносин, Президент Фідель Кастро надіслав Леоніду Кравчуку, на той час Президенту України, листа, у якому сповіщалося, що Куба бажає встановити безпосередні торговельні відносини з Україною.

20 грудня того ж року було підписано міжурядову угоду

про торгово-економічне співробітництво, а 20 липня 1998 р. — її новий варіант, ратифікований Кубою у грудні 1998 р., а Україною — в серпні 1999 р.

27 червня 1994 р. було підписано документ про створення Міжурядової комісії з питань торгово-економічного та науково-технічного співробітництва, перше засідання якої відбулося у Києві у листопаді 1995 р., а останнє — у Гавані у листопаді 2002 р.

Цей орган виявив жваву зацікавленість у розвитку відносин у різноманітних галузях громадсько-політичного, культурного й економічного життя між нашими державами, хоча і за фінансових обмежень з обох сторін. Безсумнівно, попереду відкривається величезне поле для співробітництва, яке може плідно використовуватися.

Відвідини керівників обох країн послужили не лише обміну думками та обговоренню питань, котрі викликають спільний інтерес, а й кращому взаємному ознайомленню обох народів.

Величезне значення мав для кубинсько-українських відносин робочий візит Його Високоповажності Президента України Леоніда Кучми у червні 2000 р., під час якого Глава української держави нагородив Президента Державної Ради Республіки Куба Фіделя Кастро орденом Ярослава Мудрого I ступеня.

Великого значення набули візити Міністрів закордонних справ України — Геннадія Удовенка 1997 р. та Анатолія Зленка минулого року.

Зі свого боку, кубинські керівники різних рівнів також відвідували Україну: Віце-президент Національної Асамблеї Народної Влади (Парламенту) Хайме Кромбе у 1996 р., тодішній Міністр закордонних справ Роберто Робайна — у 1995 р., а також ряд віце-міністрів різних відомств центральної адміністрації держави.

Найблискучішим прикладом співробітництва між нашими країнами є Програма прийому українських дітей, котрі постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Це співробітництво слід окремо виділити. На сьогоднішній день на Кубі було прийнято понад 18 тисяч українських дітей і програма продовжує виконуватися — на Кубі постійно перебувають у середньому 250 дітей з України. Кількість українських дітей, яким Куба надала медичну допомогу, перевищує загальну кількість дітей, яким допомогла решта країн світу.

Все це говорить про зростаючі дружні стосунки між Кубою та Україною.

Даглас Гарднер

Україна – важливий партнер ООН

*
**Координатор системи ООН
в Україні з 2000 року**
*

Україна є важливим партнером ООН. Окрім того, що Україна є країною-співзасновницею ООН, вона завжди була активною учасницею міжнародних конференцій і самітів. Головування України в Раді Безпеки ООН в березні 2001 року проходило в надзвичайно важкий період. Тобто Україна завжди була і залишається дуже активним членом організації. Це відзначив під час свого візиту в Україну Генеральний секретар ООН Кофі Аннан в червні 2002 року. Необхідно також підкреслити кооперацію України в миротворчих операціях ООН у гарячих точках планети.

В Україні ООН працює вже 10 років. Це – співробітництво, яке росте і зміцнюється. З того часу багато агенцій ООН розпочали свою діяльність у країні – ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН), УВКБ ООН (Управління Верховного Комісара у справах біженців), Міжнародна організація праці, Фонд Народонаселення ООН, ЮНЕЙДС (Програма ООН з питань ВІЛ/СНІДу), група Світового банку, ПРООН (Програма розвитку ООН) та інші.

Головною метою роботи системи ООН в Україні, як і в інших країнах, є підтримка зусиль України у досягненні головних пріоритетів, які вона сама для себе встановила. Саме тому для нас є дуже важливою участь України у Саміті тисячоліття і її рішучість досягти цих цілей. Цілі розвитку тисячоліття,

затвердженні 189 країнами — членами ООН, які Україна зобов'язалася виконати до 2015 року: зниження бідності та голоду; боротьба з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та малярією; зниження дитячої та материнської смертності; забезпечення доступу до репродуктивної медицини, зниження проценту людей, які не мають доступу до чистої питної води; забезпечення всіх дітей початковою освітою, забезпечення гендерної рівності та виконання національної стратегії сталого розвитку країни.

Все це і є сьогодні основними напрямками діяльності ООН в Україні. Пріоритетними сферами нашої спільної праці з Україною є Чорнобиль, ліквідація гуманітарних наслідків трагедії, підтримка інтеграції та розвитку депортованих народів Криму, а також ВІЛ/СНІД. Питання ВІЛ/СНІДу, на жаль, стає дедалі більш актуальним. Більше 80% інфікованих — молодь віком 15—29 років. Саме тому ООН впроваджує в Україні велику спільну програму під назвою «Діємо зараз», яка включає в себе різні аспекти профілактики, розширення доступу до лікування, забезпечення прав людини та підтримку ВІЛ-інфікованих. Раз на рік, і це вже стало традиційним, разом з Київською міською державною адміністрацією, Міністерством охорони здоров'я, Державним комітетом у справах сім'ї та молоді ми проводимо великий молодіжний спортивний захід — Пробіг заради життя. У 2002 році понад 3,5 тис. учасників пробігу підтвердили своєю участю свою рішучість щодо зупинення епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні. Співпраця міжнародних, національних урядових і неурядових структур, великої кількості молодих волонтерів, відомих особистостей — ще один доказ спроможності нації разом сплотитися навколо біди і разом її подолати.

Ми намагаємося досягти максимальної ефективності нашої роботи в Україні. Кожна гривня, кожний долар ми спрямовуємо на отримання максимального ефекту розвитку. І тут важливу роль відіграє те, що з нами працює велика кількість досвідчених, талановитих українських експертів. І головне — після закінчення того чи іншого нашого проекту справа розвитку продовжується, але вже силами самих українців на місцях.

НОТАТКИ ПОСЛА

Петро Сардачук

Дипломатія – служіння Вітчизні

*

Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндії

*

Де б доля не кидала мене по світу і в яких столицях не доводилося мені проживати протягом певного періоду часу, найближчим і наймилішим моєму серцю куточком землі завжди була і буде моя рідна Волинь, де я вдихнув перший ковток повітря і зробив свої перші кроки по землі, де могили моїх батьків і дідів і де продовжує проживати моя досить численна рідня.

*Очерет мені був за колиску,
В болотах я родився і зріс,
Я люблю свою хату поліську,
Я люблю свій зажурений ліс*

Слова цієї пісні, яку я вперше почув у молоді роки від мого доброго, але, на превеликий жаль, вже покійного друга волинянина з Острожщини Георгія Марискевича, супроводжують мене всюди. І де б ми не зустрічалися, мої друзі знають і виконують для мене цю пісню як своєрідний гімн Волині, хоча тепер є багато може навіть більш поетично та музично досконаліших сучасних творів, але та пісня, яка довгі роки була під

забороною, викликає і буде завжди викликати у мене особливі синівські почуття.

Вже майже 20 років мого життя пов'язані з дипломатичною службою, саме службою, а не роботою. Бо дипломатія — це служіння, служіння своїй Вітчизні, своєму народові, це постійна, не побоююсь сказати, цілодобова діяльність, яка вимагає неймовірної напруженості душевних і фізичних сил, серця і душі у сприйнятті людських доль, такту в спілкуванні з партнерами. Тому великої шкоди сьогоднішній українській дипломатії завдають ті, хто приходить сюди не служити, а ніби виконувати обтяжливу, ледве не примусову роботу, на яку, як правило, їх влаштовують високопоставлені родичі чи чиновники-опікуни.

Мрія про дипломатичну службу жеврїла в моєму серці ще з студентських років, коли я в бібліотеках «проковтував» все, що стосувалося цієї специфічної професії: і підручники, і спеціальні дослідження, і спогади. Але все залишалось тільки мрією, бо, зважаючи на моє «западєське» походження і виховання, я практично не мав шансів потрапити в це коло вибраних і десь з цим мусив миритися.

Пройшло-пропливло багато часу на різних роботах, допоки доля не повернулася до мене і в мої вже понад сорок років не запропонувала мені навчання в Дипломатичній Академії Міністерства закордонних справ тодішнього Радянського Союзу. Було, звичайно, страшно ваті сідати знову за парту в такому віці, бо позаду були вже і аспірантура, і кандидатська дисертація, і громадсько-політична робота; практично дорослі діти і навіть внук, але можливість реалізації юнацької мрії перемогла і 1984/1985 навчальний рік я розпочав слухачем Академії. Було нелегко, але дуже цікаво, бо я нарешті на професійному рівні почав оволодівати тим, що колись було скоріше хобі, ніж серйозні наміри. 8—10 годин щоденних занять, як правило індивідуальних, або у групах до 5 чоловік давали можливість глибоко і всебічно пізнавати майбутню спеціальність. Слід віддати належне, що рівень викладання і підготовки спеціалістів з питань міжнародних відносин був надзвичайно високим. Ще більше, ніж лекційні курси, мабуть, давало щоденне спілкування з відомими радянськими дипломатами, які перебували вже у відставці, але працювали в Академії викладачами, проводили з нами, як правило, практичні заняття, щиро ділячись своїм досвідом і навчаючи нас премудростей таємничої професії дип-

ломата. Заняття вони проводили у вигляді ділових ігор, особливо що стосується складання дипломатичних документів (нот, меморандумів, заяв, комюніке і т.п.), а тому якраз ці моменти відкладалися в пам'яті найміцніше.

Час навчання пролетів досить швидко, і навесні 1986 р. ми вже склали державні іспити. Правда, в цей час розпочався, виражаючись сучасною термінологією, «наїзд» на Академію у зв'язку з тим, що тут нібито почала превалювати т.зв. родинність, тобто прийом на навчання тільки «своїх» — вихідців з МЗС, де вже склалися свої клани, навіть від діда-батька і т.д., а було мало представників «гегемона — пролетаріату і колгоспного селянства». Оскільки нам це обвинувачення не загрожувало, то ми з боку з цікавістю спостерігали, як синки і зяті «іменитих сановників» гарячково шукали ці робітничо-селянські сліди у своїх родовах, аби тільки втриматись у лавах «вибраних». На мені особисто це відбилося в одному — мене свідомо «завалили» на одному з іспитів, поставивши четвірку, аби не дати т.зв. червоного диплома, хоча для мене це, зрештою, не мало жодного значення, але було просто образливо на таку несправедливість.

Після отримання диплома за спеціальністю «дипломат» я був призначений радником Управління соціалістичних країн Європи МЗС СРСР, почав знайомитися зі своєю роботою, фактично готуючись до закордонного відрядження, бо мене запланували на посаду Генерального консула СРСР у Кракові Польської Народної Республіки. Найцікавішим у цьому періоді роботи в МЗС було те, що мені вдалось ґрунтовно попрацювати в бібліотеці і поточному архіві, де була маса надзвичайно цікавих матеріалів стосовно історії і сьогодення радянсько-польських відносин, що мені дуже пригодилося в майбутній роботі. У спеціальному ательє МЗС мені пошили уніформу як Надзвичайному і Повноважному Посланнику СРСР, яка виглядала досить імпозантно.

У листопаді 1986 року я був направлений на дипломатичну службу до Польської Народної Республіки. У Варшаві мене радо і по-земляцьки зустрів радник Посольства у Варшаві наш земляк зі Снятинщини Івано-Франківської області Іван Никифорук, поговоривши з ним про життя-буття, посвятив він мене в деякі секрети дипломатичного життя в Польщі, і туманного осіннього вечора я прибув до Кракова.

Розпочалася моя понад чотирирічна служба на посаді Генерального консула. До складу консульського округу входило за тодішнім адміністративним поділом 12 воєводств південно-східної Польщі, в тому числі такі важливі для Польщі, як культурно-науковий центр Краків та індустріально-промисловий центр Сілезького вугільного басейну — Катовіце, машинобудівні підприємства Жешува, Стальнової Волі, Мельца, Бельсько-Белої. На території округу мешкало кілька тисяч громадян СРСР, в основному жінок, які вийшли заміж за поляків, та кілька тисяч етнічних українців, які завжди проживали на цих територіях, але в умовах комуністичної Польщі воліли за краще не декларувати своєї української національності. До речі, в тодішній Польщі слова «Україна» чи «українець» взагалі не вживалися, бо ми називалися у великому радянському котлі тільки як громадяни Радянського Союзу (обивателе Звонзку Радецького), а для пересічного поляка просто «совети» (совєці). До речі, слід особливо наголосити, що саме у Кракові проживала і працювала найбільш опозиційно, якщо не сказати вороже до існуючого ладу налаштована інтелігенція та навчалася студентська молодь. Краків можна вважати негласним центром Польського римо-католицького костелу, оскільки саме він є батьківщиною нинішнього глави католицької церкви Іоанна Павла II, і тут в релігійних навчальних закладах і установах зібрані кращі теологи і практики католицизму.

Своєрідно налаштовані були і ЗМІ Кракова, особливо такі як «Тигоднік повсехни», «Знак» та інші. Вони продовжували досить сміливо і однозначно критикувати існуючий лад, особливо у сфері духовного життя, виступати на захист загальнолюдських цінностей.

Час для роботи був надзвичайно цікавий. ПНР переживала період певної стабілізації після внутрішньополітичних потрясінь першого наступу «Солідарності» та введення воєнного стану. В Радянському Союзі починалася горбачовська епоха «гласності» і «перестройки», на яку з надією дивився весь світ, а особливо громадяни т. зв. соціалістичного табору.

На той час в ПНР був актуальним анекдот, що Брежнев запитує в Ярузельського.

— Войцех, чому це ви дозволяєте собі такі вольності, як нічні клуби, стриптиз, легкі фото в пресі, ми ж знаходимося в одному лагері (таборі).

На що Ярузельський відповів: в лагері то ми в тому ж самому, але в нашому бараці веселіше.

З перших днів мого перебування в Польщі звідусіль посипались запрошення на зустрічі: з партійним активом, з профспілками, робітниками, молоддю, представниками преси, жителями сіл. Виступати доводилось в різних аудиторіях: від кількох десятків до кількох сотень слухачів, запитань — море, всі з надією дивились на Союз, який нібито мав оновитися, а соціалізм — набути «людського обличчя». Десь таку надію плекали більшість із нас. Глибше ознайомлення з ситуацією в ПНР показувало, що за поверхневою нібито стабілізацією в суспільстві відбувалися глибинні процеси, які підточували основи існуючого ладу; організації Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) не мали жодного авторитету в масах і існували самі для себе. Про це, як нас вчили в Академії, ми і інформували МЗС. Через деякий час мене запросили до Посольства, де Посол в дуже коректній, але твердій формі попередив мене про те, що в центрі не задоволені нашими оцінками, що ми нібито очорнюємо польську дійсність, а тому пропонує «переглянути» їх. Якісь корективи довелося вносити, але докорінно переглядати оцінки було важко, бо ситуація справді була складною.

Навесні 1988 року в Польщі, а особливо у Кракові, прокотилась хвиля могутніх політичних страйків, які, правда, з допомогою силових структур вдалося загасити, але це далеко не означало перемоги. На літо готувався візит М. Горбачова до Польщі і всі зусилля були спрямовані на його реалізацію. Візит пройшов у властивій тодішньому часу атмосфері ейфорії. Один день М. Горбачов провів у Кракові, відвідав Поронін і музей Леніна, зустрівся в Кракові з представниками молоді на Вавелі.

«Михаил, Михаил, ты построишь новый мир» — звучало звідусіль, а Генсека СРСР супроводжували такі натовпи, що дивно, як там вдалося не допустити до людських жертв. За результатами візиту посольські «теоретики» у Варшаві зробили висновки, що ситуація у Польщі остаточно стабілізувалася, а радянсько-польські відносини вступили в нову, вищу фазу братерства і взаєморозуміння.

Зовні воно було нібито і так, але вже з осені 1988 р. у Польщі розпочалася нова могутня хвиля громадянської непокори,

яка в кінцевому рахунку змусила комуністів сісти за «круглий стіл» переговорів з «Солідарністю», а літом 1989 р. внаслідок перемоги «Солідарності» на парламентських виборах ПОРП перестала існувати. Так розпочався період величезних революційних перетворень, який призвів до повного краху ідей комунізму і соціалістичної системи в Центрально-Східній Європі.

Другим нюансом у краківському періоді моєї дипломатичної служби була українська проблема. Як ставилась тодішня влада до України і українців взагалі, я вже згадував. З першого дня мого перебування в Кракові мене не поклала думка про контакти з українською громадою цього великого міста Західної Галичини. Громадською організацією українців у ПНР — тодішнім Українським суспільно-культурним товариством УСКТ «опікувалося» Міністерство внутрішніх справ, а тому я там почав шукати цю організацію. До речі, у Генконсульстві ніхто про цю організацію, окрім загальної фрази «что это какой-то кружок украинских националистов» нічого сказати не міг, ніхто з нею не контактував і не збирався цього робити. Неофіційно я довідався, що в Кракові проживає кілька тисяч українців, хоча свою національність офіційно декларує лише небагато з них з відомих причин жорстокого переслідування українців у перші повоєнні роки. Нарешті, вдалося розшукати телефонні координати, адресу, і я почав телефонувати туди, поїхав і пошукав приміщення, яке займало товариство, а з часом вдалося встановити телефонний контакт, і я висловив готовність зустрітися з українською громадою в Товаристві. Перша зустріч відбулася навесні 1987 р. в домівці Товариства, на якій були присутні представники всіх поколінь української громади Кракова від людей дуже поважного віку до студентської і учнівської молоді. Це була перша зустріч Генконсула СРСР в Кракові з громадою, зустріч, яка проходила українською мовою. Зі сльозами на очах слухали, затамувавши подих, мою розповідь про ситуацію в Союзі, про велику надію, яку несли зміни і для українського народу. З величезним хвилюванням провів цю зустріч і я у скромній домівці громади, але в якій витав наш, український дух, а з портретів на стінах на нас дивилися Тарас Шевченко і Іван Франко, Леся Українка і Богдан Лепський. Так почалася моя багатолітня співпраця з українцями в Польщі. Потім були спільні заходи: гастролі Київського театру ім. І. Франка і Львівського ім. М. Заньковецької, хору ім. Ко-

шиця з США, численних професійних і самодіяльних колективів з Києва, Львова, Івано-Франківська, незабутні новорічні маланки, богослужіння, а то і просто задушевні зустрічі при каві.

Пам'ятаю під час гастролей одного з українських колективів я вирішив провести його концерт для української громади у Кракові в приміщенні Генконсульства, де був великий концертний зал, все необхідне обладнання. Треба було бачити, з яким страхом в очах переступали поріг Генконсульства старші люди, багато з яких пам'ятали енкаведистські катівні і саме приміщення установи Союзу викликало в них не найкращі асоціації. Тому довелося відмовитися від цього в майбутньому і проводити подібні заходи поза межами Генконсульства. Назавжди в моїй пам'яті залишиться світлий образ незмінного керівника, своєрідного «двигуна» краківської громади пана Романа Андруховича, який пройшовши всі круги енкаведистського пекла, все своє життя до останньої хвилини віддав служінню Україні, її народові, в нелегких умовах Народної Польщі відстоюючи та захищаючи інтереси українців. Подружжя Шлянтів, Мацків, Божена Зінкевич і Володимир Мокрий, Олександр Курило і Омелян Вішка та багато інших активно включилися у підтримку незалежницьких змагань в Україні і допомагали, чим могли. Краків у кінці 80-х на початку 90-х років став своєрідним перевалочним пунктом для тих представників українських організацій Заходу, які хотіли дістатися до України. Допомагали ми їм, чим могли, і словом, і ділом.

На початку 90-х років українство в Польщі ожило, з-під опіки МВС воно перейшло під опіку державних органів у особі Міністерства культури, появилася надія на толерантність з боку нової влади, було проголошено утворення Об'єднання українців Польщі (ОУП). Ми спільно почали думати про поліпшення умов діяльності громади: про нове приміщення української світлиці, про повернення приміщення церкви, яка була відібрана польською владою в 1947 р. і передана римо-католицькому костелові.

Правда, на цей період припадає і прикрий розкол у краківській громаді, який спричинився тим, що викладач Ягеллонського університету Володимир Мокрий створив Фундацію святого Володимира, випросив в оренду на 25 років у римо-католицького костелу руїни, які відремонтував за гроші україн-

ської діаспори Заходу і не послухався старших у краківській громаді, які пропонували придбати менше, але своє приміщення і спільно працювати для загальної української справи. Цей розкол значно послабив громаду, відірвав від неї частину молоді, посіяв взаємонепорозуміння і, звичайно, не приніс нічого позитивного. Але ті воістину історичні зміни, які відбувалися в Україні, якимось применшили гіркоту розколу, бо кожен день приносив все більш втішні вістки з України, в якій розпочався нечуваний процес національного відродження (виникнення Народного Руху та його контакт з польською «Солідарністю», перемога демократичних сил у Західній Україні на виборах 1990 р., мітинги і маніфестації, ланцюг злуки). Це був справді неповторний час.

За час роботи в Кракові довелося пережити події надзвичайної ваги — початку розвалу т. зв. світової соціалістичної системи та комуністичної ідеології. А поскільки Польща була практично першою ланкою цього ланцюга, то і події, які у зв'язку з цим відбувалися, мали особливий характер. Нелегкою була і робота радянських дипломатів у той час, бо авторитет СРСР в очах польського суспільства дорівнював нулю (хоча, чесно кажучи, він там ніколи не був високим), почалися грубі, агресивні провокації проти дипломатичної установи, несумісні з нормами міжнародного права та положеннями Віденської конвенції про дипломатичні зносини, а зрештою із нормами міжлюдських відносин. Протягом 1988—1991 рр. було кілька брутальних нападів на приміщення Генконсульства з застосуванням пляшок з горючою сумішшю (т. зв. коктейлем Молотова), димових шашок, розбивалися вікна, нищилася огорожа дипустанови. Ініціаторами цих т. зв. «задимів» були в першу чергу екстремістські молодіжні організації та опозиційні напівлегальні політичні партії, а учасниками — часто молодь, яка не мала чим зайнятися, а підігріта алкоголем прагнула гострих відчуттів. Таким чином, «советська» установа ставала об'єктом особливої їх уваги. Звичайно, в ці події, як правило, втручалася поліція, але вже після того, як ми піддавалися випробуванням протягом 2—3 годин. Я встановив особисті контакти з керівництвом південного округу «Солідарності» з метою виходу через них на керівників т. зв. молодіжних угруповань, щоб попереджувати провокації проти дипустанови і не піддавати їй співробітників, членів сімей і особливо дітей (а більшість сімей

співробітників проживали на території Генконсульства) непотрібним психологічним стресам. Відбулося кілька таких зустрічей, які допоміг організувати лідер «Солідарності» Краківського регіону Стефан Юрчак. Чесно кажучи вони проходили в жахливій атмосфері неприкритої ненависті до всього, що б не говорилось, і треба було мати багато витримки, щоб доводити ці зустрічі до якогось логічного завершення і зменшення напруженості. Певні позитивні наслідки були, хоч провокації продовжувались практично до весни 1991 року.

Цікавим епізодом були мої контакти з керівництвом римокатолицького костелу в Кракові. На початку роботи в Польщі я звернувся до Посольства з пропозицією про мою зустріч з Митрополитом Краківським кардиналом Р. Махарським, оскільки я зустрічався з представниками всіх верств громадськості (вченими, працівниками культури, преси), але поза безпосередніми контактами залишались клерикальні діячі, хоч саме вони мали чи не найбільший вплив на тогочасне польське суспільство. Мені однозначно дали зрозуміти, що такі контакти не бажані і не потрібні. Але життя свідчило про інше, і тому ігнорування такого роду контактами я вважав недоцільним. На свій страх і ризик я звернувся до канцелярії кардинала Махарського про можливість нанесення йому візиту і відразу отримав згоду з визначенням конкретного дня і години зустрічі. У визначений час я прибув до митрополичих палат, де мене вже чекав канцлер Краківської єпархії, який провів мене через анфіладу пишних залів, стіни яких були прикрашені старовинними картинами переважно на біблійську тематику в дорогіцінних позолочених рамах. У цих залах були ніби випадкові відвідувачі — люди різного віку. В одному з залів мене попросили зачекати; через якусь хвилину відкрилися двері, і до мене вийшов високий худорлявий кардинал з лагідною усмішкою на устах і з таким виглядом, ніби ми були з ним вже давно знайомі, хоч я його бачив до цього лише на урочистих літургіях, де були присутні дипломати. Наша розмова з кардиналом продовжувалася годину, він жваво цікавився подіями в Союзі, а особливо в Україні, становищем релігій в СРСР, в т. ч. і католицької. Розмова відбувалася в надзвичайно приємному і доброзичливому тоні.

Найцікавіше, на мій погляд, сталося після її завершення. Разом з кардиналом ми вийшли з кабінету до першої зали, і я

був вражений, бо тут було уже повно людей, як і в інших наступних: монахи і монахині, представники преси, краківської інтелігенції, молодь, які стояли групами, тихо розмовляючи між собою і немовби очікуючи на щось важливе. І тут кардинал урочистим голосом повідомив присутнім, що сьогодні відбулася перша за всі післявоєнні роки зустріч з радянським Генконсулом у Кракові і коротко розповів про зміст розмови. Кардинал провів мене особисто практично до самого виходу з палат. На нас дивились десятки зацікавлених очей.

На другий день вся польська преса — від центральної до місцевої — повідомила про цю зустріч. Я чекав блискавок і грому від керівництва Посольства, але... на моє величезне здивування, реакція була несподіваною. Керівництво Посольства похвалило мене за цей «новаторський» крок та ініціативу, і з того дня почалися мої контакти з релігійними діячами південно-східної Польщі. До речі, саме від них Генконсульство отримувало офіційні вибачення за хуліганські дії проти дипустанови та її співробітників.

Не можна не згадати тут і багатьох польських друзів, які і в добрі, і особливо у важкі хвилини словом і ділом підтримували нас. Це — директори соляних копалень «Велічка» і «Бохня» Ришард Пода і Казімеж Цьотек, генеральний директор відомого в той час на всю Польщу агрокомбінату «Іглоополь» Едвард Бжостовський і директор його краківського філіалу Казімеж Котвіца, директори металургійних комбінатів «Катовіце» і «Нова Гута» Богдан Коломийський і Тадеуш Пустувка, працівники лісового господарства Станіслав Сеннік і Міхал Короцінський і багато інших. Дехто з польських друзів у часи особливої напруженості навіть пропонував, щоб до їх житла перевезти наші родини, особливо жінок і дітей, і не піддавати їх морально-психологічним травмам. Ці люди, на мій погляд, вже тоді були яскравими представниками нової Європи, до якої ми всі сьогодні прагнемо дорости і ввійти.

У квітні 1991 року я повернувся до Москви. Розпочиналася весна, а з нею і оновлення заскорузлого, деформованого і багато в чому анахронічного радянського ладу. Черги, бруд, повсюдно кіоски і т. зв. торгові точки, елементи анархізму в організації життя. Якась непевність і невизначеність. Моя зарплата як начальника відділу союзного МЗС становила заледве 10 доларів. З екранів телевізорів Єльцин проголошував «све-

ренітет» Росії і рекомендував це всім іншим. Я особисто був переконаний, що це початок кінця «Союзу нерушимого», хоч зі мною і не погоджувались мої колеги по роботі. Багато хто надіявся, що цю агонію вдасться зупинити, але приклад розпаду колишнього соцтабору свідчив про зовсім інше. А тут ще наспіло 19 серпня з гротесково-зловісним ГКЧП, а за ним і проголошення незалежності моєї рідної України. Ще перед подіями 19 серпня я подумував про повернення в Україну, але куди, кому я там був потрібен. Звернувся до мого великого земляка, тодішнього депутата Верховного Совету в Москві Ростислава Братуня, з проською допомоги з роботою в Україні. Він переговорив про моє прохання з Головою комітету у закордонних справах Верховної Ради України Дмитром Павличком, і Дмитро Васильович однозначно погодився посприяти. А тут ще до МЗС Союзу надійшов лист Міністра закордонних справ України А. Зленка з закликом до «блудних синів» України повертатися до рідної матері для зміцнення української дипломатії, яка почала бурхливо розвиватися. Я одразу ж сконтактувався з Анатолієм Максимовичем, якого Д. Павличко вже повідомив про моє бажання і який позитивно поставився до мого прохання. Майже два місяці тягнулося моє оформлення переходу до МЗС України, доки на початку грудня 1991 р. було прийнято рішення про відрядження мене «в розпорядження МЗС України з зарахуванням до резерву МЗС СРСР».

Похмурого зимового ранку я прибув до нового Києва — столиці незалежної, самостійної Української держави — нової країни на карті світу, яка відродилася як легендарний птах Фенікс після сотень років державного небуття. У повітрі ще витала ейфорія від наслідків референдуму, під час якого український народ наперекір всім песимістичним прогнозам українофобів однозначно висловився за незалежність і самостійність. Зі сльозами на очах слухав мелодію Українського гімну, яким розпочинався для мене перший день мого перебування на рідній землі. Він звучав як реквієм пам'яті мільйонам кращих синів і дочок українського народу, які віддали своє життя за незалежність матері-України. В Києві зазвучала українська мова. Майдан Незалежності, вулиці Грушевського, Сагайдачного — ці назви приємно милували слух і наповнювали серце якоюсь неймовірною радістю.

Практично у перший день перебування в МЗС України ме-

не на Колегії було призначено начальником Консульського управління, де і розпочалась моя нова робота — надзвичайно напружена і відповідальна. Переважно більшість справ довелося починати практично з нуля, особливо щодо договірно-правової бази консульських відносин, конкретних питань консульської практики: оформлення виїздів за кордон та віз іноземцям, легалізація документів і проблеми громадянства і т. п. Треба було думати про виготовлення українських паспортів для виїздів за кордон. Оскільки відповідної матеріальної бази для виготовлення таких документів в Україні не було, то довелося перші українські дипломатичні і службові паспорти виготовляти в Канаді. На червень 1992 р. ці документи були виготовлені, але аж до жовтня 1992 р. довелося долати шалений опір бюрократів з тодішньої адміністрації Президента, щоб розпочати видачу нових українських паспортів з українською символікою, бо багато хто з них, мабуть, з великим жалем був вимушений прощатися з «серпастим і молоткастим».

Два роки роботи в Консульському управлінні МЗС пролетіли, як один день, хоча забрали багато фізичних і моральних сил, але немало вдалося і зробити за цей короткий, однак надзвичайно напружений період. Консульська служба України почала виходити на нові рубежі: з кожним днем про нас знали все більше у світі і ставало все більше бажаючих відвідати нас.

Влітку 1993 року Указом Президента я був призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у новоствореній (після роз'єднання Чехословаччини) Словацькій Республіці, де пропрацював до січня 1995 року. Цей період був надзвичайно цікавим тому, що мені довелося працювати в країні, яка, як і Україна, тільки ставала на ноги після отримання незалежності, розбудовувала свої державні структури і налагоджувала політичне і економічне життя, характерне для молодої незалежної держави. Тут довелося пережити багато зворушливих хвилин у контактах з українцями Словаччини, допомагати їм виходити з кризи, викликані провокаційними діями русинських сепаратистів, інспірованими агентом багатьох розвідок, а в першу чергу КДБ — Магочі. На території Словаччини було проголошено навіть створення т. зв. уряду Підкарпатської Русі. І хоча ця бутафорія не мала під собою жодної солідної бази, проте шкоди українцям Словаччини вона завдала немалої, привівши до їх розколу та певної розгубленості.

Саме в цей час довелося пережити багато під час зустрічей з українцями, які осіли в Словаччині у буремні роки переходу частин УПА на Захід з території України і Польщі та запеклих сутичок з силами безпеки тодішньої Чехословаччини, які вислужувались перед всемогутнім МГБ Берії. Будучи пораненими або відставши від своїх частин, ці вояки УПА, тоді молоді хлопці, в різний спосіб рятувались, часто відмовляючись від свого справжнього прізвища та імені, легалізовувались у цій країні, жили і працювали, заводили сім'ї. Вони зі сльозами на очах приходили до Посольства України, ставали навколішки перед жовто-блакитним прапором, який символізував нову Україну та їхню молодість і, на щастя, здійснені мрії. Дехто з них почав розшуки своїх родичів в Україні, а дехто так і залишився під чужим іменем, не бажаючи наносити травми своїм дітям і внукам, які і уяви не мали про батькову чи дідусеву повстанську юність. Але таким складним є людське життя, і скільки ще таємниць людських доль таїть воно в собі!

Після перемоги на президентських виборах 1994 року Л. Кучми і призначення на посаду міністра закордонних справ Г. Удовенка мені було запропоновано перейти на посаду посла України в Республіці Польща, зважаючи, передусім, на мій досвід роботи в цій країні. Звичайно, я відразу погодився, бо у цій країні я бачив для себе цікаве поле діяльності, тут я знав багатьох людей, які в новій Польщі стали провідними політиками, знав і відчував основні проблеми українсько-польських відносин. Хоча треба щиро сказати, що з великим жалем я залишав чудову і милу Словаччину, її неповторну за красою природу, доброзичливих, спокійних і працьовитих людей, з якими вдалося познайомитися. Особисто для мене Словаччина ще була пов'язана і з воєнними спогадами мого батька, який пройшов її фронтovими дорогами навесні 1945 року, багато розповідав і про тодішніх словаків і про своїх бойових побратимів, які навечно залишились у словацькій землі, тому моя дипломатична робота в цій країні мала особисто для мене, так би мовити, певний особисто-історичний вимір.

Але розпочиналася моя нова дипломатична місія у Варшаві, і треба було думати про нові плани, які в основному були визначені у бесідах з Президентом України Л. Кучмою та міністром Г. Удовенком. Масштаби роботи тут були набагато більшими, бо Польща в економічному і політичному планах ак-

тивно виходила на рівень стратегічного партнерства з Україною. На цей час вже була напрацьована солідна договірно-правова база українсько-польських відносин (великий міждержавний політичний Договір, врегульовані питання кордонів, базові документи щодо економічного співробітництва), але життя ставило нові завдання глобального розширення та поглиблення українсько-польських взаємин. Треба було думати про контакти на вищому рівні у плані візитів глави держави та керівника уряду, спікера парламенту, міністрів провідних міністерств, бо часто налагодження особистих контактів між лідерами відіграє набагато більшу роль і приносить більшу користь, ніж сухий офіціоз.

Першим візитом Президента України Леоніда Кучми до Республіки Польща стала поїздка до Кракова в січні 1995 року, де відзначалась 50-та річниця звільнення концентраційного табору Освенцім (Аушвіц) і куди запрошувались понад 30 глав держав-учасниць антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні. Крім участі в офіційних заходах (зустрічі президентів з тодішнім Президентом Польщі Лехом Валенсою, перебування в Освенцімі) вдалося організувати для української делегації ряд інших зустрічей, зокрема, з представниками ділових кіл південно-східного регіону Польщі, з українською громадою в приміщенні Фундації святого Володимира Великого та в світлиці ОУП. Зустріч з українцями Кракова вилілась у хвилюючу, задушевну розмову Президента України з земляками, які вперше приймали в цьому старовинному польському місті — колишній столиці Польщі — главу незалежної Української держави.

Цей візит та атмосфера, в якій він проходив, щасливо започаткували період інтенсивного і плідного українсько-польського співробітництва на майбутні роки.

Так, Польща 1995 року практично вже нічого спільного не мала з Народною Польщею, яка залишилась у моїй пам'яті після мого першого відрядження. Польща 1995 року — це була динамічна країна з ринковою економікою, яка отямилась після «шокової терапії» Л. Бальцеровича і впевнено крокувала в напрямку нової Європи. Слід сказати, що польські лідери цього періоду дуже вміло скористались режимом найбільшого сприяння, який їм забезпечив Захід, а, з іншого боку, вони активно рушили на надзвичайно ємний східний ринок України, Росії, Білорусі, який забезпечив їм багатомільярдні готівкові до-

ларові надходження, сприяючи економічному процвітанню Польщі. Польські ділові кола повсюдно на різних форумах і симпозиумах декларували (правда, у більшості випадків лише на словах) своє бажання йти з добрими економічними планами в Україну, але все врешті-решт зводилося до банального «купити як найдешевше, продати якнайдорожче». Польща надійно закрилася від східних сусідів митними бар'єрами, захищаючи свого товаровиробника, хоча її «тіньова економіка» не гребувала контрабандною східною сировиною і товарами. Треба було думати про налагодження взаємовигідного солідного економічного співробітництва і взаємовигідної зовнішньої торгівлі. Для реалізації цієї роботи необхідно було працювати з «акулами» польської економіки, тобто тими компаніями і фірмами, з якими можна було укладати договори на перспективу, а не розраховувати лише на ефект одноразової акції. Так розпочалася реалізація проектів транспортно-сировинного коридору Одеса-Гданськ, спільного виробництва зернозбиральних комбайнів у Харкові і Ковелі, випуску вантажопідійомної техніки та гірничого і транспортного обладнання, тощо.

У кращий бік почала змінюватись загальна атмосфера українсько-польських відносин у різних сферах. В листопаді 1995 р. на президентських виборах переміг кандидат і лідер польської «лівиці» Александр Квасневський — представник нової польської генерації, який, здобувши належну освіту на Заході (і добре вивчивши кілька мов) та пройшовши кадрову школу партійної бюрократії, будучи володарем «божого іскри», яку йому передали батьки, вміло поєднав вже набутий життєвий досвід, молодечу енергію та нове мислення і бачення майбутнього, назвавши себе президентом не якоїсь політичної сили, а всіх поляків. Величезною його заслугою стало те, що його найближче оточення склали люди молодого і середнього віку з доброю теоретичною і практичною підготовкою управління державою в умовах демократії і ринкової економіки. У цьому плані досить показовим є те, що, працюючи з парламентом та урядом, які фактично і практично перебували в опозиції до Президента, А. Квасневський та його команда зуміли так поставити себе у непростому і далеко не однорідному польському суспільстві, що на президентських виборах 2000 р. він вдруге одержав блискучу перемогу, не залишивши жодних шансів своїм суперникам. Це, в свою чергу, спричинилося до переконливої перемоги поль-

ської «лівиці» на парламентських виборах 2001 року та нищівної поразки правих і центристських партій, які на даний час фактично зійшли з польської політичної сцени.

1996-й був роком, у якому Посольство планувало реалізувати ідею офіційного візиту Президента України Л. Кучми до Республіки Польща і серйозно готувалося до цієї події. Але десь у лютому — березні під час моїх контактів з представниками президентської адміністрації виникла ідея запросити Президента України як гостя на форум президентів країн Центральної Європи, який мав відбутися в червні у палаці-замку Ланьцут біля Жешува. Не погрішу проти істини, якщо скажу, що реакція моїх київських співрозмовників з МЗС та Адміністрації Президента була далеко не позитивною. Їх аргументація зводилась до того, що участь Президента у цій неформальній зустрічі нічого не дасть, що це тільки даремна трата часу, тим більше, що у третій декаді червня заплановано офіційний візит Президента України до Варшави. Мені все-таки вдалося переконати своїх опонентів, і Президент України надміру теплого червневого ранку прибув на цю зустріч до Жешува. По дорозі з аеропорту його гаряче і щиро привітали представники української громади Жешува і Перемишля, діти. Ця зворушлива сцена започаткувала добре перебування на жешувській землі.

І дійсно. Чудово пройшла зустріч і розмови президентів. Президент України Леонід Кучма був у центрі уваги як учасників зустрічі, так і преси, від якої практично не було відбою. І до сьогодні каштан, посаджений в Ланцутському парку Президентом України, почувається чи не найкраще серед інших дерев (може тому, що звідси дуже близько до України).

Практично з цієї зустрічі наш Президент став повноправним учасником всіх зустрічей, котрі почергово щорічно проходять у різних країнах, і господарем чергової з них в 2000 році він був сам у древньому Львові, «у своїй хаті». Після того були офіційні візити президентів і неофіційні зустрічі, які стали прикладом добросусідства для всієї Європи. Протягом чотирьох років моєї роботи відбулося одинадцять офіційних та робочих зустрічей президентів, візити прем'єр-міністрів, спікерів парламентів, міністрів.

Хотілось би навести слова президентів України і Польщі, якими вони оцінювали результати першого візиту Л. Кучми до Варшави. «Задоволений не тільки кількістю документів, підпи-

саних за підсумками цих переговорів, підкреслив Леонід Данилович, а насамперед атмосферою взаєморозуміння важливості співпраці на міждержавному двосторонньому рівні, а також тою великою роллю, яку відіграє Польща, сприяючи інтеграції України в Європейське співтовариство, рухові нашої держави до Європейського Союзу, що є нашою стратегічною метою».

А. Квасневський наголосив: «Польща і Україна мають схожі підходи до європейських проблем... ми висловилися щодо співпраці у створенні колективної безпеки — як на загальноєвропейському, так і регіональному рівнях. Україна з розумінням ставиться до прагнення Польщі увійти в Європейський Союз і НАТО. А Польща, зі свого боку, переконана, що Україна повинна стати важливим членом європейської спільноти. Словом, українсько-польські відносини мають велике значення не тільки для обох держав, а й для всієї Європи. (М. Сорока. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ століття. Статті. Документи. Коментарі. — К.: Вид-во «Київська правда», 2001. — С. 345—346)

Але слід визнати і те, що попри чудові особисті відносини і взаємопочуття лідерів наших держав та представників вищого ешелону влади і еліти обох народів, попри активізацію економічної співпраці і контактів на міжнародній арені у повсякденні українсько-польських взаємин продовжують важким тягарем залишатись релікти минулого, нашої складної, а часто і драматичної історії від часів середньовіччя і до наших днів. Яюсь так складається у долі багатостраждального українського народу, що його і західні, і східні сусіди чомусь постійно мають до нього якісь претензії за нібито ним нанесені їм образи, якщо не сказати більше. Нібито українці, а не навпаки, зазіхали на їх землі, на їх волю, намагалися нав'язувати їм своє право і порядки, нищили їх культуру, мову, церкву. В душі українофобії виховувалися і, на превеликий жаль, продовжують виховуватись підростаючі покоління, яким історія подається у викривленому, лише вигідному для наших сусідів ракурсі. Тому-то такими живучими виявляються стереотипи минулого: напівдикий степовик-українець і благородний лицар-шляхтич, а ще більше вони сьогодні підігріваються шовіністами типу Прусів, Поліщуків, Жулкевичів і їм подібних з т. зв. кресовяцьких організацій — тих, хто колись проживав на західноукраїнських землях. І, на превеликий жаль, їх погляди ще дуже часто знахо-

дять підтримку в польському суспільстві, а тому політичний розрив у цьому плані між «верхами» і «низами» продовжує залишатись, якщо не поглиблюватись.

Так, в середовищі польської еліти більш-менш позитивно було сприйнято Спільну декларацію президентів України і Польщі, в якій була зроблена спроба дати об'єктивну оцінку такій історії, коли «завдяки обопільній згоді й зусиллям обидві сторони відповідним документом підвели ризику під протиріччями минулих літ і почали розбудову цілком нових, плідотворних, взаємовигідних, добросусідських відносин» (*М. Сорока. Світ відкриває Україну... — С.387*).

Але життя, на жаль, продовжує залишатись набагато складнішим. До цього часу нова Польща так і не вибачилася, не говорячи вже про матеріальне відшкодування українцям — жертвам антилюдської акції «Вісла» чи в'язням концтабору в Явожно.

«У Польщі вже давно існує тільки синдром цвинтаря Орлят і збірок Оссолінських, — пише відомий історик-публіцист Богдан Осадчук. Але коли подивитися на спустошені цвинтарі (звичайно, українські. — П.С), починаючи від Холма аж до Лемківщини, часто варварськи знищені та пограбовані, то шкала нерівності буде десь один до п'ятисот на користь українців... там напівзруйновані церкви, там сплюндровані цвинтарі, далі — стерті з пейзажу старі села, церкви, дико замінені на костьоли, з яких винесено іконостаси, нібито римо-католицькі ксьондзи не могли б у старій церковній споруді робити відправи та молитися» (*Б. Осадчук. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. К.: Смолоскип, 2001. — С.183—184*).

Наприкінці минулого століття українськими і польськими істориками за активної участі Об'єднання українців у Польщі і особисто його тодішнього голови Юрія Рейта було розпочато цікаві семінари українських і польських істориків, присвячені висвітленню складних проблем українсько-польських відносин періоду Другої світової війни (почергово в Польщі і в Україні). Відбулося до десяти таких спільних семінарів, але, на жаль, пошук істини йде досить болісно, бо, на наш погляд, польська сторона продовжує визнавати тільки свою правду, тобто ті ідеологічні стереотипи, які склалися роками (в тому числі і в часи комуністичного режиму) і дуже важко сприймає документальні підтвердження тих чи інших українських тез. Бо якщо вірити

Прусу і К°, які заявляють про 500 тис. вбитих поляків на Волині, то їх там у всі часи історії стільки не проживало.

Те саме стосується опрацювання польськими і українськими істориками спільних підручників з історії і географії для школярів. Розмов і обіцянок було дуже багато, але реально ні до чого спільного домовитись не вдалось, і таких підручників нема та і навряд чи коли-небудь вони й появляться, особливо, якщо врахувати те, що поляки вважали і продовжують вважати себе вище від українців, а свої плани щодо України — ледве не милістю для неї та українського народу. З такими твердженнями погодитись досить важко.

Або взяти, наприклад, тему збереження місць пам'яті українців у Польщі і поляків в Україні. Так, в ім'я майбутніх поколінь та історичної пам'яті треба зберігати ці місця, але робити все так, щоб ці кроки сприяли примиренню і зближенню народів, а не викликали зворотну реакцію. Як, скажімо, сьогодні може реагувати українець зі Львова, який там проживає від діда-прадіда і хоча б трішки знає історію, на авантюристичні плани генерального секретаря Ради пам'яті пана Пшевозьніка «со товарищі» відновити у Львові т. зв. цвинтар «Орльонт» у первісному вигляді пантеону слави польської зброї на т. зв. східних кресах, тобто споконвічних українських землях, окупованих протягом століть поляками. Складається враження, що у Польщі є певні т. зв. «патріотичні», якщо не сказати поіншому, сили, які свідомо йдуть на те, щоб не шукати компромісів і йти на примирення, а свідомо загострюють ситуацію, створюючи ще один «постійно діючий больовий пункт» на цій важкій дорозі.

А як повинні реагувати волиняни на спроби того ж Пшевозьніка створити пантеон слави на місці колишньої польської колонії Пшебраже, яка в роки Другої світової війни була перетворена (з допомогою комуністичних партизанів) на своєрідну фортецю польських збройних формувань у боротьбі проти українських патріотів та мирних жителів Волині, які тисячами гинули від рук цих «захисників польскості» на українських землях. Тут можна поставити риторичне запитання: як реагували б наші сусіди, якби німці вирішили спорудити пантеон слави німецької зброї на теперішніх польських землях, скажімо у Вроцлаві, Зеленій Гурі чи Щеціні?

Така позиція деяких політичних сил Польщі дає підстави

серйозно задумуватись над рівнем широти і взаємності у польсько-українських відносинах.

А з якими перешкодами доводиться вирішувати питання збереження місць пам'яті українців у Польщі, особливо тих, які пов'язані з періодом Другої світової війни, з діяльністю УПА на українських етнічних землях Лемківщини, Сяноччини, Грубешівщини, Холмщини, пам'яті замордованих жителів сотень українських сіл на цих територіях. Про це наші сусіди якось намагаються не говорити, бо, на жаль, воно не на їх користь.

Де тут щирість, відвертість і взаємопрощення?

Отже, ця складна і болісна проблема ще довго буде перешкодою на шляху справжнього українсько-польського примирення, прощення і поєднання і це треба враховувати в щоденній роботі. Хоча, з іншого боку, інтеграційні процеси, характерні для нинішньої Європи, безумовно, з часом приведуть до позитивних змін у відносинах з нашими сусідами.

Багато доводиться працювати з українською громадою Польщі у різних куточках її розселення: від Любліна і Білостока — до Лігниць і Зеленої Гури, від Перемишля і Кракова, до Гданська, Ельблонга і Ольштина. У цьому плані можна з впевненістю констатувати активізацію громадського, культурно-освітнього і релігійного життя українців у Польщі. Десятки новозбудованих церков, які все активніше стають центрами суспільно-культурно-освітнього життя українців, нові школи, аматорські гуртки, піднесення рівня видавничої діяльності та засобів масової інформації. Але продовжують залишатися і нерозв'язані проблеми: моральні і матеріальні відшкодування жертвам політичних репресій перших повоєнних років; підтримки національного духу в середовищі української молоді, активізації суспільного життя.

У 1998 році закінчилася моя дипломатична місія у Варшаві, а з нею і майже 10-річний період роботи у цій важливій для нас сусідній державі, яка вже є членом НАТО і активно крокує до членства в Європейському Союзі.

І дуже хотілось би, щоб її приклад надихнув політиків нашої рідної України на більш конкретну і плідну працю в реалізації стратегічного напрямку — європейської інтеграції.

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Микола Несук

День української дипломатії: історичні підстави визначення

Народився 27 лютого 1949 р. в с. Батурин Чернігівської обл. У 1972 р. закінчив історичний факультет Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. У 1973 — 1978 рр. працював в Інституті Історії НАН України. З 1978 по 1991 рр. — молодший, потім старший науковий співробітник Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн НАН України. В 1979 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену відношенням ЄС з країнами Африки. З 1991 р. по сьогодні працює в Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Автор і співавтор 7 наукових монографій, зокрема книги «Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917—1918 рр.».

Початки української зовнішньої політики в класичному розумінні цього поняття слід, мабуть, відлічувати від Третього Універсалу Центральної Ради. Третій Універсал, проголошений 20 листопада 1917 р.*, конституював Українську Народну Республіку (УНР). Українська Центральна Рада та її уряд — Генеральний Секретаріат — перебирали до своїх рук всю владу на території України до скликання Установчих Зборів України.

Найважливішим зовнішнім завданням вбачалось якнайшвидше встановлення миру. Для того Центральна Рада обіцяла, що вживе рішучих заходів, щоб примусити і співників, і

* Дати подаються за новим стилем.

ворогів негайно розпочати мирні переговори, і щоб при цьому права українського народу в замиренні не були порушені. Але до миру кожен громадянин Республіки України повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу.

Показово, що в складі Генерального Секретаріату тривалий час не існувало зовнішньополітичного відомства, а було секретарство справ міжнаціональних, очолюване Олександром Шульгиним. Лише 26 грудня 1917 р., тобто через місяць після видання Третього Універсалу, секретарство справ міжнаціональних перетворювалося на секретарство справ міжнародних.

Третій Універсал прагнув розв'язати зовнішньополітичну «квадратуру кола»: з одного боку, досягти якнайшвидшого замирення з Центральними державами, з другого — твердо стояти на своїх позиціях на фронті і триматися союзу з країнами Антанти, а з третього — не відділятися від Росії і водночас не визнавати Ради Народних Комісарів у Петрограді як центральної влади.

Оскільки ці проблеми в комплексі були нерозв'язними, українське керівництво опинилося перед вибором: чи триматися за будь-яку ціну союзу з Антантою, чи миритися з ворогами Антанти; чи триматися принципу федералізму і визнати наслідки більшовицького перевороту в Петрограді, чи проголосити повну незалежність України. Ситуація вибору виникла, на думку відомого українського дипломата та історика Дмитра Дорошенка, ще до того, як Генеральний Секретаріат усвідомив свою роль як уряду вже фактично незалежної держави і перш, ніж накреслив якісь загальні лінії міжнародної політики.

Як зазначав Д. Дорошенко, «хоч український уряд дуже добре здавав собі справу з того, яке велике значення мало б негайне замирення і припинення стану війни для внутрішнього будівництва на Україні, але він перебував під сугестією ідей вірності союзникам колишньої Росії, яка розпочала війну і гинула тепер властиво через оту ідею «війни до побідного кінця»¹.

Центральна Рада дозволила випередити себе в ініціативі мирних переговорів переможцям жовтневого перевороту в Петрограді, хоча вдосталь було заяв різних українських зібрань про необхідність негайного демократичного миру.

У жовтні 1917 р. в різних періодичних виданнях дискутувалась ідея міжнародної мирної конференції. Її обриси вимальовувалися настільки реально, що у кулуарах Центральної Ради

виникло навіть побоювання, що представники української демократії можуть не встигнути на світовий мирний конгрес, і за них будуть говорити на Паризькій конференції російські делегати. А вже вони докладуть усіх зусиль, щоб домагання українців подати як внутрішнє російське питання, яке не слід виносити на міжнародний форум.

У листопаді 1917 р. вже стало всім зрозуміло, що «більшовики ловлять німецький уряд на гачок сепаратного миру». Було ясно й те, що міжнародне становище України вкрай невизначене і що вона може потрапити до економічної неволи і зазнає тяжких політичних втрат. Але тогочасні творці української політичної думки сподівалися, що сепаратний мир Росії з Німеччиною перетворить Росію на кволу, безсилу і пасивну державу, а її майбутня доля буде вельми сумною.

Більшовики ведуть справу до того, що майбутній справжній мир складатиметься коштом Росії, всіх її країв, зокрема й України, писала українська демократична газета «Нова Рада». «Тому українська влада мусить виявити якнайбільш військову і політичну активність на утримання єдиного вже українського фронту, що сепаратний мир провадиться без нашої ініціативи й участі, бо Українська Республіка не несе відповідальності за божевільну політику петроградських авантюристів, які запрошують без її згоди всю Росію з усіма її народами, країнами й багатствами».

Слід було через заяви, декларації, посольства тощо оприлюднити українську позицію в справі сепаратного миру, оскільки пасивність могла привести до поділу Росії, а з нею й України, на окремі частини, відкрито експлуатовані сильними учасниками війни².

Поки в Києві конструювали політичні витвори, відірвані від реального перебігу подій, і змагалися, хто дошкульніше зачепить радянський уряд, що утворився в Петрограді, більшовики 5 грудня 1917 р. підписали перемир'я з Німеччиною, Австро — Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Одночасно Раднарком звернувся до урядів цих країн з пропозицією розпочати переговори про мир. За два дні до цього керівництво Центральної Ради одержало телеграму від командуючого Румунським фронтом генерала Щербачова, в якій він повідомляв про те, що змушений укласти перемир'я і вже порозумівся з румунським уря-

дом щодо цього. Щербачов просив надіслати представників з Києва для участі в переговорах.

Для вирішення питання про перемир'я і мир було скликано засідання Малої Ради 4 грудня 1917 р. Доповідав Є.Неронович (соціал-демократ), який відзначив, що треба розрізнити мир і перемир'я; оскільки перемир'я є вже доконаним фактом, а мир — це справа майбутнього. Треба подбати, щоб справа миру не була цілковито в руках російського Раднаркому, а зробити так, щоб на чолі руху до миру стала Українська Республіка. Беручи до своїх рук справу миру, Україна переймає на себе прерогативи незалежної держави. Через мир треба здобути суверенність українського народу. Однак становище слід використати не для сепаратного миру, а дійти порозуміння з союзними урядами для досягнення загального миру.

Позицію доповідача підтримав член фракції есерів М.Чечель. На його думку, потрібно було, не гаючи часу, здобути свої державні права, вступити в переговори про мир, а не чекати, поки утвердиться центральний уряд в Росії. Тобто треба стати на позицію цілком незалежної держави.

М.Кушнір (соціаліст-федераліст) висловив думку, що Центральна Рада повинна взяти справу миру в свої руки, але опікуватися тільки загальним миром, в укладенні якого мають взяти участь демократії всієї Європи. Іншого миру, мовляв, партія соціалістів-федералістів не уявляє.

Від імені Генерального Секретаріату виступив його голова Володимир Винниченко. Уряд погоджується з думкою впливових фракцій про негайний початок мирних переговорів. Свою думку Генеральний Секретаріат доніс до представників союзних держав. Щодо того, чи обіцяли щось союзні послы українському урядові, то В.Винниченко заявив, що ні. Генеральний Секретаріат не вважає петроградський Раднарком за уряд усієї Росії, хоч він і має певний вплив на широкі маси. Отже, треба прагнути створення центрального однорідно-соціалістичного уряду, утвореного на засадах федералізму.

Врешті Мала Рада ухвалила проект постанови, внесений соціал-демократичною та есерівською фракціями. Проти неї голосували лише 8 чоловік, а 29 — за. Від імені Української Народної Республіки Центральна Рада визнала за потрібне негайно долучитися до перемир'я, сповістивши про це союзні держави. Одночасно вказувалося, що мирні переговори від імені всієї

Російської Республіки може вести лише центральний соціалістичний орган федеративної влади, а така влада може утворитися лише в процесі укладення миру.

Вступаючи в конфлікт із Тимчасовим урядом, Центральна Рада постановила:

- надіслати представників від Генерального Секретаріату на фронті для ведення переговорів у справі перемир'я;

- звернутися негайно від імені Української Народної Республіки до союзних і до ворожих держав з пропозицією розпочати мирні переговори, сповістивши про це нейтральні держави;

- одночасно повідомити про це Раду Народних Комісарів та уряди інших республік Росії з метою координації зусиль у цій справі.

Центральна Рада розпочинає негайне вироблення конкретної програми миру, яку вона запропонує народам Росії, а також союзним і ворожим державам, як основу для переговорів³.

Наступного дня Генеральний Секретаріат призначив своїми представниками на Румунський фронт члена Малої Ради М.Любинського та поручика М.Левитського; на Південно-Західний фронт — товариша генерального секретаря внутрішніх справ І.Красковського та капітана М.Удовиченка. Для Чорноморського флоту було вирішено утворити окрему комісію, формування якої доручено капітанові 2-го рангу Акимову.

В ухваленому указі проводилась основна думка, що перемир'я повинно бути укладене для досягнення не сепаратного, а загального демократичного миру між всіма воюючими державами⁴.

Що ж до представників Української Республіки на мирних переговорах у Бресті, Генеральний Секретаріат ухвалив таку постанову:

«Виходячи з засади єдності фронту і виникаючої з цього необхідності замирення на всіх фронтах, Генеральний Секретаріат постановив направити своїх прадставників до Бреста для оповіщення та пильного догляду, маючи при цьому на увазі ідею загальноєвропейського демократичного миру та інтереси Української Народної Республіки та інших федеративних держав, що входять до складу Російської Республіки». До Бреста направлялися 4 представники УНР⁵.

Неадекватна часом реакція офіційних представників Берліна і Відня на розвиток ситуації в Україні свідчила про брак ін-

формації щодо подій у Києві. Це визнавали й дипломати Центральних держав. Представник австрійського МЗС при штабквартирі головного командування Демблін у листі О.Черніну бідкався на відсутність аутентичної інформації про події на Україні, а також у Росії, особливо консолідацію незалежної Української держави. Інформація отримується лише з газет та подорожніх повідомлень⁶.

Інформаційну ситуацію щодо становища в Україні спробували виправити українські депутати віденського парламенту з метою сформувати проукраїнську політичну течію в середовищі вищого керівництва Австро-Угорської монархії. До Стокгольма було відряджено українську місію на чолі з відомим діячем Союзу визволення України емігрантом із Наддніпрянської України М.Залізником. Наприкінці травня 1917 р. М.Залізник з австрійським паспортом на ім'я Миколи Савицького виїхав з Відня до Стокгольма.

Він писав у своїх спогадах, що йому вдалося налагодити регулярні зносини з інформаційним бюро Центральної Ради в Києві. Таким чином регулярно надходила інформація урядового характеру про політичні події в Києві, а також преса з України. «Так міг я виконати дві поставлені собі задачі — докладно і вірно, а також швидко інформувати про українські справи тих людей, що дали мені повноваження у Відні, а через посла М.Василька в спеціальних еляборатах, оглядах і комунікатах інформувати про український рух з державно-самостійницького погляду спочатку уряд і головну військову команду Австро-Угорщини, а потому ще й Німеччини»⁷.

На засіданні 21 грудня 1917 р. Мала Рада вже заслухала звіт українських делегатів у Бресті — М. Левитського і Ю.Гаценка.

Українські представники не мали повноважень і не були готові до конкретних переговорів, і тому «дипломатично ухилилися» від відповіді на запитання німців про стан української армії, її форму, стан дисципліни. Склалося враження, що німці бажають миру, але якого — про це розмови не було, хоча вони виявляли бажання бачити на мирній конференції українських представників⁸.

Після попередньої розвідки, що її зробила українська делегація в Бресті, керівництву УНР стало ясно, що треба визначитися з питанням про участь у поки що сепаратних мирних пе-

реговорах з державами Четверного союзу. Можна стверджувати, що тодішні керманічі української зовнішньої політики пішли на цей крок під тиском зовнішніх обставин. Про це свідчили події, пов'язані з підготовкою і проголошенням ноти Генерального Секретаріату до всіх воюючих і нейтральних держав з питання про перемир'я і мир. Нагальність вирішення цього питання пояснювала пізній час проведення засідання Малої Ради (близько 12 години ночі з 22 на 23 грудня 1917 р.). Гологував на ньому М.Грушевський. Текст ноти оголосив генеральний секретар з міжнаціональних прав О.Шульгин.

Перед проголошенням ноти О.Шульгин зробив відповідне застереження про те, що Генеральний Секретаріат, згідно з неодноразово висловленою волею української демократії, виступає за укладення загального демократичного миру в погодженні зі всіма союзними державами. Поки що переговори ведуться між Центральними державами і Раднаркомом без згоди на те всіх республік і країв Росії. Однак, вважаючи, що вони можуть наблизити загальний мир, а також обороняючи національні інтереси України, які можуть бути знехтувані в Бресті, Генеральний Секретаріат вважає за необхідне мати своїх представників на цій конференції⁹.

Основними постулатами ноти Генерального Секретаріату полягали в такому:

Третім Універсалом Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р. проголошено Українську Народну Республіку і тим актом визначено її міжнародне становище.

Прямуючи до утворення федеративного союзу всіх республік, які виникли на території колишньої Російської імперії, Українська Народна Республіка в особі її Генерального Секретаріату стає на шлях самостійних міжнародних зносин до того часу, коли буде здійснено розділ міжнародного представництва між урядом Української Республіки і Федеральним урядом майбутньої федерації.

У зв'язку з цим Генеральний Секретаріат вважає за необхідне оповістити всі держави і народи світу про ставлення Української Народної Республіки до цих переговорів про мир у Брест-Литовську між представниками Ради Народних Комісарів та урядів воюючих з Росією держав.

Стоячи непохитно на тому, що сучасна війна є найтяжчим лихом для всіх держав і особливо для трудящих класів кожної

держави, що всі воюючі держави повинні зректися завойовницьких намірів та негайно стати до мирних переговорів, Українська Центральна Рада визнала за необхідне приступити до активної політики в справі миру з перших днів проголошення Української Народної Республіки.

Коли Рада Народних Комісарів в порозумінні з урядами воюючих з Росією держав включилася в процес встановлення перемир'я на всіх фронтах Росії, Генеральний Секретаріат вислав своїх представників до Брест-Литовська для контролю та інформачії. При цьому Генеральний Секретаріат звернув увагу на ту обставину, що представники Ради Народних Комісарів, хоч і були повідомлені про те, що повинні прибути делегати Українського уряду для участі в переговорах, самостійно підписали загальне перемир'я без всякого погодження з урядом Української Народної Республіки.

Коли Рада Народних Комісарів, згідно з останнім пунктом умов загального перемир'я, розпочала мирні переговори в Брест-Литовську з урядами Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії, Генеральний Секретаріат іменем Української Народної Республіки заявив, що:

«1. Вся демократія Української держави прагне до закінчення світової війни, до миру між всіма воюючими державами, до загального миру.

2. Мир, укладений між всіма державами, повинен бути демократичним, повинен забезпечувати кожній, навіть найменшій нації, кожній державі повну свободу самовизначення.

3. Для встановлення дійсного самовизначення народів необхідно забезпечити відповідні гарантії.

4. Тим самим будь-які анексії, тобто насильницьке приєднання, або передача окремих частин території без згоди на це населення неможливі.

5. Так само недоступні з точки зору інтересів трудящих класів усього світу контрибуції в будь-яких формах.

6. Малим народам і державам, що потерпіли від війни, повинна бути надана допомога згідно з правилами, виробленими на мирних конгресах.

7. Українська Народна Республіка, маючи тепер на своїй землі власний Український фронт, виступає самостійно в міжнародних справах через свій уряд, який охороняє інтереси українського народу, і повинна взяти участь нарівні з іншими

державами у всіх мирних переговорах, конференціях та конгресах.

8. Влада Народних Комісарів не поширюється на всю Росію, зокрема, не поширюється на Українську Народну Республіку. Через те мир, який бажає укласти Росія з воюючими державами, може стати обов'язковим для України лише тоді, коли його умови будуть прийняті й підписані урядом Української Народної Республіки.

9. Мир від імені всієї Росії може заключити лише такий уряд (до того ж федеративний), який визнаний всіма республіками і державно-організованими областями Росії. Лише тоді об'єднане представництво всіх країн і областей може укласти мир.

Генеральний Секретаріат твердо відстоює принцип загального демократичного миру і одночасно прагне прискорити його укладення. Визнаючи велике значення всіх зусиль, спрямованих на здійснення такого миру, Генеральний Секретаріат визнає необхідним мати своє представництво на переговорах в Брест-Литовському і одночасно сподівається, що остаточна справа миру буде завершена на міжнародному конгресі, до участі в якому уряд Української Народної Республіки закликає всі воюючі держави.

Голова Генерального Секретаріату В.Винниченко. Генеральний секретар в міжнародних справах О. Шульгин»¹⁰.

З приводу цієї ноти Мала Рада ухвалила резолюцію, в якій доручила Генеральному Секретаріату негайно розпочати вироблення конкретних умов загального демократичного миру, а також вжити всіх заходів для утвердження спільного представництва республік Росії, яке могло б вести переговори про мир.

Відповідь представників держав австро-німецького блоку на ноту Генерального Секретаріату надійшла досить швидко:

«Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають за необхідне відзначити, що вони готові привітати участь представників УНР в мирних переговорах у Брест-Литовську.

При цьому вони відзначають, що так само радо привітали б таких уповноважених представників також на переговорах щодо укладення перемир'я.

Брест-Литовський, 26 грудня 1917 р. Уповноважені делегати чотирьох союзних держав: фон Кюльман — за Німеччину, граф Чернін — за Австро-Угорщину, Попов — за Болгарію, Нессімі-бей — за Туреччину»¹¹.

Генеральний Секретаріат призначив делегацію на переговори в Брест-Литовську, до якої увійшли генеральний секретар В.Голубович, члени Центральної Ради М.Левитський, М.Любинський, М.Полозов, О.Севрюк. До делегації залучалися експерти — фахівці з військової, фінансової та торговельно-економічної справ.

Питання про мир розглянула сесія Центральної Ради, яка працювала 25—26 грудня 1917 р. Доповідь робив О.Шульгин.

У ній йшлося про те, що Україна не може брати на себе відповідальність за розв'язання війни, оскільки була відсунута від міжнародної політики. Однак, проголосивши Українську Народну Республіку, Центральна Рада висунула два гасла, яких змучений народ давно чекав: перемир'я і мир. «Таким чином, практично ми дійшли до того, що роблять і більшовики, але в методах, думках і засобах ми рішуче з ними розходимось».

Мир повинен бути загальним, Україна не може бажати такого миру, який приведе до поразки західних демократій, тобто Франції та інших держав. О.Шульгин висловив сподівання, що конференція в Брест-Литовську матиме лише підготовчий характер, а після неї відбудеться загальний міжнародний мирний конгрес, що обставини не змусять Україну до укладення сепаратного миру, а навпаки, ці обставини і колективні зусилля наблизять загальний мир.

Коментуючи проголошення в ноті Генерального Секретаріату право на самовизначення народів, О. Шульгин зробив дуже важливу заяву про те, що таким правом має скористатися населення Східної Галичини, Буковини і Холмщини.

О.Шульгин висловився за тісні відносини з новими республіками Росії, а також з Францією та Англією¹².

Протягом перших двох днів роботи сесії делегати не винесли будь-якої резолюції в справі миру. І лише 28 грудня після доповіді М.Любинського, який повернувся з Бреста і поставив у своєму виступі питання про те, яку позицію повинна відстоювати українська делегація на мирних переговорах, сесія Центральної Ради прийняла резолюцію, внесену фракцією українських есерів з поправкою «Поалей-Ціона».

Центральна Рада постановила взяти участь у мирних переговорах від імені Української Республіки нарівні з іншими державами і підтверджувала постанову Генерального Секретаріату про негайне відрядження делегації для участі в мирних перего-

ворах. Поправка до резолюції стосувалася питання про те, що українська делегація повинна відстоювати участь у переговорах представників усіх націй, як державних, так і недержавних¹³.

Таким чином, нота Генерального Секретаріату УНР до всіх воюючих і нейтральних держав з питання про перемир'я і мир знаменувала собою перший вихід молодої Української держави на міжнародну арену. Показово, що лейтмотивом першої міжнародної акції УНР стало гасло миру і мирних переговорів. Дата ухвали цієї ноти — 22 грудня 1917 р. — стало підставою для указу Президента України про День української дипломатії.

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 — 1923 рр. — Т. 1.

² Сепаратний мир // Нова Рада. — 1917. — № 189. — 18 листоп.

³ Нова Рада. — 1917. — № 192. — 23 листоп. Дорошенко Д. Вказ. праця.

⁴ Нова Рада. — 1917. — № 193. — 24 листоп.

⁵ Нова Рада. — 1917. — № 199. — 1 груд.

⁶ Demblin an Czernin, Standort, 9. Dezember 1917. Vertraulich. — HHSt.A. P.A. 1042 Kr. 58. Ausfertigung.

⁷ Ibidem.

⁸ Нова Рада. — 1917. — № 205. — 10 груд.

⁹ Нова Рада. — 1917. — № 206. — 12 груд.

¹⁰ Там само.

¹¹ Цит. за: Дорошенко Д. Вказ. праця.

¹² Нова Рада. — 1917. — № 208. — 14 груд.

Історизм української дипломатії

Народився 1937 р. в с. Рудники Підгаєцького району Тернопільської області. Закінчив історичний факультет та аспірантуру в Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка. Працював доцентом Івано-Франківського педінституту, проректором Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, завідувачем кафедри. Автор понад 300 праць з політичної історії України, українознавства, історіографії, джерелознавства та архівознавства, в т.ч. 70 колективних та індивідуальних монографій, 8 підручників і навчальних посібників. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня. Заслужений працівник вищої школи, академік АН ВШ України, лауреат премії імені Василя Веретеннікова.

Дипломатія — продукт історичного розвитку народів і держав. Під дипломатією* розуміють вироблене на основі історичного досвіду і науки мистецтво представництва і відносин між державами, офіційну діяльність глав держав та їх повноважних представників у галузі міжнародних відносин, зовнішньої політики, захисту національних інтересів.

Як справедливо зазначив академік В. Смолій, «історія української дипломатії через об'єктивні та суб'єктивні причини недостатньо вивчена»¹. Досі відсутня науково обгрунтована хронологія і періодизація історії української дипломатії. Тільки за останнє десятиріччя дістали висвітлення в науковій і науково-популярній літературі окремі аспекти історичного підхо-

* Сам термін «дипломатія» має історичне походження. У Стародавній Греції послам вручалися вірчі грамоти у вигляді дощечок («дипломи»), на яких у письмовій формі фіксувалися повноваження їх власників.

ду до дипломатії.² Серед опублікованих праць найближчою до порушеної проблеми є «Нариси з історії дипломатії України», автори яких у хронологічній послідовності досить повно висвітлили основні етапи розвитку української дипломатії з часів Київської Русі до початку ХХІ ст.³ Ряд важливих проблем щодо значення історичного досвіду дипломатії для сьогодення порушив академік І. Курас⁴. Однак питання, пов'язані з методологією дослідження дипломатії, її історії, зокрема української, дотриманням правил наукового пізнання, тобто його принципів, включаючи принцип історизму, з'ясовані недостатньо. Пропонована стаття має на меті розглянути суть принципу історизму, його особливості і значення для вивчення історії, теорії і практики української дипломатії.

Що розуміють під принципом історизму і який зміст вкладається у поняття «історизм дипломатії»? Як реалізується це правило у науковій і практичній діяльності української дипломатії? Яке значення має осмислення досвіду національної дипломатії з позицій історизму для її сучасного функціонування?

Аналітичний пошук відповідей на ці питання, систематизація висновків дають підстави сформулювати ряд узагальнюючих положень. Головним з них є те, що українська дипломатія — складовий елемент історії українського народу, його державності. Вона зароджувалася, розвивалася і функціонувала у тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості з історією української державності, виступаючи її продуктом і чільним компонентом. На кожному етапі історичного розвитку державності на землях України виокремлювались особливості зовнішньої політики, міждержавних відносин, діяльності дипломатичних представництв. Водночас дипломатія ніколи не була пасивним продуктом державотворчих процесів, вона з різним рівнем активності впливала на розвиток державності, сприяла її утвердженню, міжнародному визнанню.

Дипломатія — це не тільки практика, але й наука, що опрацьовує засади зовнішньої політики і міждержавних відносин, теорію дипломатичної діяльності.

Новітня парадигма української дипломатії базується на положенні про те, що її зародження і розвиток має національне коріння і обличчя, оскільки вона невіддільна від етногенезу українського народу, його національної ідеї, від зародження державного життя на землях України, від історії української дер-

жавності. Пізнати історію української дипломатії, дослідити її формування та розвиток, вивчити його провідні тенденції та закономірності можна лише на засадах історичного підходу, дотримання принципу історизму. Історизм — універсальне правило і водночас пріоритетний метод пізнання, інструмент будь-якого наукового дослідження. Сповідувати принцип історизму в дослідженні історії української дипломатії означає шукати об'єктивну відповідь на питання: за яких умов вона зародилася, які основні етапи в своєму розвитку пройшла, який характер мала в минулому і якою стала сьогодні.

Методологічний ключ до вивчення історії української дипломатії містить наукова спадщина провідних українських істориків, зокрема М.Грушевського, Д.Дорошенка, І.Крип'якевича, В.Липинського, Б.Крупницького, І.Кревецького, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, І.Нагаєвського, Ф.Шевченка та ін.

За роки незалежності України до вивчення окремих періодів історії української дипломатії активно долучилися Б.Гумєнюк, О.Галенко, С.Грабар, А.Денисенко, С.Кульчицький, Є.Камінський, М.Кірсенко, І.Курас, Л.Лещенко, В.Литвин, О.Павлюк, О.Реєнт, О.Русина, В.Сергійчук, В.Смолій, В.Солдатенко, В.Степанков та ін. У розпорядженні дослідників — багатий джерельний матеріал, що включає офіційні документи, тексти міждержавних угод і договорів, матеріали центральних державних архівів, галузевого архіву Міністерства закордонних справ, періодичної преси, спогади державних діячів і дипломатів.

Історизм української дипломатії передбачає її періодизацію, під якою розуміють науковий метод з низкою процедур, прийомів і способів пізнання, спрямованих на виділення в історії дипломатії найважливіших періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями. Період — це умовно окремий відрізок історичного часу, який характеризується рядом спільних рис, особливостей і відмінностей порівняно з іншими періодами, має свій початок та відносну завершеність.

Будь-яка періодизація ґрунтується на дотриманні певних правил, критеріїв, тобто відповідних ознак, які й служать мотивацією виділення періодів. Критеріями періодизації української дипломатії можуть служити, насамперед, найважливіші рубежі етнічної та політичної історії українського народу. Важ-

ливим критерієм є ключові віхи державності українського народу, виокремлення рубежів її розвитку. Нарешті, це рубежі створення і діяльності дипломатичних служб, законодавче оформлення засад зовнішньої політики, участь у міжнародних організаціях, розбудова інфраструктури дипломатії.

Комплексне врахування цих критеріїв дозволяє окреслити шість основних періодів розвитку української дипломатії, кожен з яких може мати по кілька підперіодів. Її витоки сягають у сиву давнину, в дослов'янську та ранньослов'янську добу. Державні утворення, що існували на землях України, зокрема Сарматія, Велика Скіфія, грецькі міста-колонії, Антський союз та ін. залишили глибокий слід в українській історії. Чимало традицій їх міждержавних відносин були успадковані Київською державою, з якою безпосередньо пов'язують зародження української дипломатії.

Перший період української дипломатії був пов'язаний з Княжою добою, з історією Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав. Саме в цю добу в основному склався український етнос, почала формуватися нація, зародилася держава з деякими національними ознаками, зокрема з атрибутами дипломатії.

Писемні свідчення, зафіксовані в давньоукраїнських літописах, у творах зарубіжних авторів, хроніках, містять відомості про дипломатію полянського князя Кия, його зносини з Візантією, які започатковують дипломатичну місію Києва. Київські князі Аскольд та Дір, а пізніше Олег уклали угоди з візантійськими правителями. Свій внесок у літопис української дипломатії зробили княгиня Ольга, князі Святослав, Володимир, які, з одного боку, послідовно зміцнювали єдність і цілісність Руської держави, а з іншого, шляхом дипломатичних кроків утверджували авторитет Русі-України в сузір'ї тогочасних держав: Візантії, Германії, Польщі, Угорщини, Скандинавії тощо.

Прийняття християнства на державницькому рівні дало змогу Київській Русі ще тісніше зв'язатися зі світом, прилучитися до європейської цивілізації, дедалі активніше впливати на міжнародні відносини. З прийняттям християнства пов'язане закладання моральних цінностей у фундамент української дипломатії. Яскраві сторінки давньоукраїнської дипломатії та міжнародних відносин пов'язані з іменами Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, великими просвітителями Київської Русі.

Дипломатична традиція княжого Києва набула нового змісту і збагатилася практикою міжудільних відносин в умовах роздробленості Русі. Головний урок дипломатії періоду роздробленості — це пошук шляхів для порозуміння і консолідації князівств, збереження цілісності держави, особливо в умовах зазіхань з боку половців, хазар, золотоординців. Міжкнязівська дипломатія будувалася на ґрунті дво- і багатосторонніх угод, земельних з'їздів князів тощо.

Важливий рубіж української дипломатії княжої доби вписала Галицько-Волинська держава. Тісні стосунки Романа Мстиславича з Візантією дозволили йому здійснити ряд переломних походів проти половецьких ханів. Історична наука високо оцінила дипломатичний хист Данила Галицького, його ділові відносини із західними сусідами, укладання вигідних угод з Угорщиною, Польщею, подорож до Золотої Орди, пошук союзників для боротьби з монголо-татарами, перетрактації Данила Романовича з папським престолом, стосунки з Литвою та ятвягами.

Боротьба проти золотоординських завойовників, польської, угорської та литовської колонізацій українських земель стимулювала розвиток мистецтва дипломатії, органічне поєднання різних способів захисту і незалежності Батьківщини. Дипломатичні традиції Київської та Галицько-Волинської держав справили потужний вплив на зовнішньополітичну діяльність Великого князівства Литовського, яке, за висловом М.Грушевського, вже в ході інкорпорації до свого складу українських та білоруських земель набуло характеру Русько-Литовської держави. Українські князівства, опинившись у складі Литви, ще тривалий час розвивали відносини з центром і сусідами на нормах, успадкованих від минулого.

Другий період української дипломатії охоплює козацько-гетьманські часи (XVI—XVII ст.). Його унікальність у нашій історії зумовлена зародженням козацтва, яке проросло на традиціях Київської і Галицько-Волинської держав, розгортанням могутнього українського національно-визвольного руху, що набув характеру всенародної війни.

Українське козацтво і його провідна верства репрезентували нові напрями міжнародної діяльності, пріоритети якої залежали від геополітичної ситуації, що складалася як у самій Україні, так і навколо неї. Головними з них були кримський, турецький, молдавський, польський та московський вектори. За-

порозька Січ заявляла про себе не тільки як військово-політична сила, а й як державницький організм, що надсилав свої посольства до володарів Речі Посполитої, Криму, Молдови, Москви, Австрії, Швеції та ін. Наприкінці XVI ст. послі Війська Запорозького стали учасниками антитурецької коаліції. На Січі був вироблений власний дипломатичний етикет прийому зарубіжних посольств. Мистецтво дипломатії не раз демонстрував легендарний гетьман П.Конашевич-Сагайдачний, якого по праву можна вважати одним з фундаторів української дипломатії козацько-гетьманської доби, логічним продовженням якої стала дипломатія Б.Хмельницького. Вона сформувалася в ході Національної революції середини і другої половини XVII ст. Визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького увінчалася утворенням Козацько-гетьманської держави як спадкоємиці княжої Русі-України, утвердженням полково-сотенного устрою і республіканської форми правління з широкими повноваженнями гетьмана. Пріоритетний напрям дипломатії Б.Хмельницького — це утвердження незалежності України, встановлення рівноправних відносин з сусідніми державами, заручення підтримкою з боку Швеції, Англії та інших західних держав.

Повчальні уроки дипломатії, укладення міждержавних угод пов'язані з укладанням Зборівського, Білоцерківського договорів, Березневих статей українсько-московської угоди, Гадяцьких трактатів Буцацького договору (1672), у якому, до речі, вперше фігурував термін «Українська держава». Вагомий внесок у скарбницю козацько-гетьманської дипломатії зробили І.Виговський, Д.Дорошенко, І.Самойлович, І.Мазепа, П.Орлик, К.Розумовський та інші гетьмани.

Особливість **третього періоду** української дипломатії, який охоплює кінець XVIII—XIX і перші роки XX ст., в тому, що, незважаючи на втрату національної державності, українці не змирилися з запроєктованою їм сусідніми державами колоніальною долею малоросійської народності в Російській імперії та русинів у Австрійській і Австро-Угорській монархіях. Вони через своїх представників у державних владних структурах, у представницьких органах, громадських об'єднаннях намагалися зберегти і закріпити у суспільній свідомості, в поглядах правителів західноєвропейських держав окремішність українського народу, його історичне право на свою етнічну територію і

власну державу. Чимало вихідців з козацьких родів, представників українського дворянства і шляхти, залучені до дипломатії Росії і Австро-Угорщини, наукового культурно-освітнього життя сприяли пошуку можливостей для самореалізації і самоутвердження українців у різних сферах: суспільно-політичній, культурно-духовній, науковій, господарській, військовій тощо.

Утвердженню національної ідентичності українців, окресленню їх самобутнього місця у середовищі інших народів: австрійців, угорців, поляків, росіян, німців, французів, татар, шведів сприяла народна дипломатія. Її представники шукали порозуміння у впливових силах західних держав, боролися проти поглинання українських земель Росією, Австрією та Угорщиною, проти російщення, колонізації, мадяризації, румунізації українців. Звертання до патріотичних мотивів усної творчості, до творів А.Худорби, П.Полуботка, поширення просвітницьких ідей Острозької і Києво-Могилянської академії, творчість І.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, діяльність учених Львівського, Харківського, Київського, Одеського та Чернівецького університетів, наукові праці М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського та ін., слов'янофільський, масонський, декабристський і громадівський рухи, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і Братства Тарасівців, утворення українських політичних партій, зародження українського національного руху — все це підтримувало і утверджувало українську національну ідею, пріоритетом якої було національне визволення, національна держава і національна соборність.

Імперська доба до краю загострила українське питання, висунула його у фокус найголовніших міжнародних тогочасних суперечностей. «Українська карта» розглядалася як козирна дипломатією Росії, Австро-Угорщини, Франції, Англії, Німеччини, Туреччини та інших держав. Дедалі більший інтерес до України стала проявляти американська дипломатія.

Спробою українських сил реалізувати національно-державницькі цілі став український рух у роки Першої світової війни через діяльність Української народної Ради, Союзу Визволення України, легіонів Січових Стрільців, політичних партій і громадських об'єднань. Вершиною цього руху стала Українська революція 1917–1920 рр., відновлення національної дер-

жавності України, що і складає **четвертий період** історії української дипломатії. Якраз у роки Першої світової війни народна дипломатія перейшла у нову фазу — у національно-державну дипломатію, яку репрезентувала Українська Центральна Рада та її головне творіння — Українська Народна Республіка. У Генеральному Секретаріаті як її першому уряді у грудні 1917 р. було створено українське зовнішньополітичне відомство — Генеральний секретаріат міжнародних справ, а весною 1918 р. було опрацьовано Закон УНР «Про закордонні установи Української Народної Республіки». Укладення Брестського миру, дипломатичне визнання України Четверним Союзом як незалежної держави перетворило її на суб'єкт міжнародного права, європейської політики. Приклад виваженої дипломатії демонстрував голова УНР, Президент УЦР М.Грушевський.

Важливий підперіод утвердження національної дипломатії вписала в історію Українська Держава і Уряд гетьмана П.Скоропадського. У Києві було акредитовано зарубіжні місії 11 країн і така ж кількість дипломатичних представництв української держави була направлена за кордон, почали формуватися українська консульська служба, український військовий аташат. П.Скоропадський особисто відвідав Німеччину, мав зустрічі з імператором Вільгельмом II і рейхсканцлером, домігся повернення Україні частини кораблів Чорноморського флоту.

Значний пласт національного досвіду дипломатії нагромадила Західноукраїнська Народна Республіка, землі якої від дня проголошення опинилися у полум'ї воєнної агресії з боку Польщі, Румунії Угорщини, в атмосфері недоброзичливості країн Антанти. Досвід організації власної дипломатичної служби, пошук шляхів налагодження відносин з іншими країнами, особиста роль президента ЗУНР Є.Петрушевича у зовнішньополітичних акціях повчальні й тим, що саме її доба пов'язана з конкретною спробою досягти соборності України. Свідченням цього стали Передвступний договір, узгоджений Універсал про злуку УНР і ЗУНР та історичний Акт Злуки, реальні кроки до об'єднання дипломатичних місій соборної України. Значною мірою це зумовлювалося тим, що Директорія УНР та її лідери В.Винниченко і С.Петлюра зберегли більшість зарубіжних представництв Української Держави, висунули ідею «цілковитого нейтралітету». Однак Директорія не зуміла підкріпити зовнішньополітичні ініціативи внутрішньою політикою.

П'ятий період пов'язаний з насадженням в Україні більшовицького режиму і розвитком радянської дипломатії (1919—1990 рр.). У межах цього періоду простежуються ще не менше чотирьох підперіодів, які мали ідеологічне спрямування на «світову пролетарську революцію». До входження України до СРСР спостерігалася певна «самостійність» УСРР, участь її представників у деяких міжнародних конференціях, встановлення окремих зарубіжних місій у Польщі, Австрії. Однак монополія влади в руках РКП(б), поширення дії декретів РРФСР на Україну перетворило владні структури радянської України на периферійні. Договір між УСРР і РСФСР (1920), визнавав суверенітет сторін, згодом була створена дипломатична місія УСРР при Раднаркомі Російської Федерації. У Раднаркомі УСРР був пост Наркома закордонних справ, який посідав сам голова уряду Х.Раковський. Ситуація різко змінилася після включення УСРР до складу СРСР, коли вона фактично втратила суверенітет, а її зовнішньополітичні повноваження зосередились у Наркоматі закордонних справ СРСР. Було ліквідовано Республіканський наркомат закордонних справ, зазнали репресій провідники зовнішньої політики УСРР. Радянський тоталітарний режим завдав великої шкоди дипломатії СРСР та УРСР.

Свої особливості мала дипломатія в роки Другої світової війни. Включення західноукраїнських земель, Буковини і Бессарабії до СРСР та УРСР, попри певні негативні сторони, було актом відновлення історичної справедливості, хоча й призвело до насадження тут тоталітарного режиму.

У роки війни посилилася діяльність дипломатичних осередків українського уряду в екзилі, а також зросла міжнародна активність Організацій українських націоналістів, які намагалися скористатися німецько-радянською війною для незалежнення України. Цій ідеї був підпорядкований Акт відновлення Української Держави (30 червня 1941 р.) та утворення Державного правління на чолі з Я.Стецьком, у якому міністром закордонних справ був призначений В.Стахів. Однак плани Гітлера не передбачали утворення самостійної України, що й трансформувало Організацію українських націоналістів у потужну силу антигітлерівського руху опору. Відчайдушна боротьба ОУН, Української повстанської армії за незалежність України, вагомий внесок українського народу у розгром гітлерівської Німеч-

чини спонукали до висунення українського питання на рівень міждержавних конференцій глав держав антигітлерівської коаліції.

Своєрідним і принципово важливим є підперіод дипломатії УРСР повоєнних десятиріч. У лютому 1944 р. законом Союзу РСР союзний комісаріат закордонних справ перетворювався на союзно-республіканський, що формально повертало республікам, у т.ч. УРСР, зовнішньополітичну функцію і надавало їм право вступати у безпосередні зносини із зарубіжними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представництвами. Утворений Народний комісаріат закордонних справ УРСР, очолюваний О.Корнійчуком, не міг мати реального впливу на розширення зовнішньополітичних прав республіки, оскільки вона цілком залишалася під контролем центру. Разом з тим, включення УРСР у міжнародне життя, обговорення українського питання на Кримській конференції, участь України у створенні ООН, у діяльності ряду міжнародних організацій стало важливим рубежем розвитку української дипломатії, сприяло перетворенню українського чинника на об'єкт міжнародних відносин.

Незважаючи на обмеженість повноважень дипломатії УРСР в умовах тоталітарної наддержави, брак дипломатичних представництв за рубежом, участь її делегацій в ООН, ЮНЕСКО, діяльність Міністерства закордонних справ, підписання урядом УРСР ряду важливих міжнародних договорів та угод відіграли важливу роль у підготовці умов для суверенізації та незалежності України.

Нарешті, сучасний, **шостий період** історії української дипломатії — це 90-ті рр. ХХ ст. — початок ХХІ ст. Він пов'язаний з рухом за суверенізацію і державну незалежність України, її міжнародним визнанням як самостійної держави. Історичне значення для формування сучасної зовнішньої політики України і розвитку національної дипломатії мала Декларація про її державний суверенітет (1990), яка проголосила Україну суб'єктом міжнародного права, рівноправним учасником міжнародного співробітництва, її участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. На цих основоположних засадах зовнішньополітичного курсу ґрунтувалася дипломатія незалежної України, здійснювалося її міжнародне визнання. Принципове значення для української дипломатії мало схва-

лення Верховною Радою у липні 1993 р. документа «Про основні напрямки зовнішньої політики України», в якому окреслені стратегічні, геополітичні, економічні та регіональні інтереси, пов'язані з гарантуванням національної безпеки та захистом політичної незалежності нашої держави.

Правовою основою сучасного періоду української дипломатії служить Конституція України (1996), яка на найвищому законодавчому рівні закріпила пріоритети зовнішньої політики нашої держави. Йдеться про налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту. Домінуюче місце в діяльності українських дипломатів займають відносини з організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), з Радою Європи, членом якої Україна стала в 1995 р. Опрацьована стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, яка передбачає асоційоване членство в цій винятково важливій структурі загальноєвропейської безпеки. Здобутком української дипломатії стало підписання в Мадриді (1997) Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка засвідчила розуміння Північноатлантичним альянсом стратегічної та геополітичної ролі України в архітектурі європейської безпеки.

Історичний погляд на українську дипломатію останнього десятиріччя дозволяє простежити процес її усамостійнення, подолання ідеологічних стереотипів і комплексів, успадкованих від старої системи, формування нової генерації незаангажованих українських дипломатів. Від їх діяльності значною мірою залежить трансформація нашої держави в національну, її інтеграція в європейські та трансатлантичні структури. До проголошення незалежності Україна мала лише чотири закордонні установи: дипломатичні представництва УРСР при міжнародних організаціях в Нью-Йорку, Парижі та Женеві, кілька зарубіжних консульств, а число дипломатів не перевищувало 100 осіб. Нині понад 160 країн встановили дипломатичні відносини з Україною, у нас функціонує більше 70 іноземних посольств та відділень, десятки представництв міжнародних організацій. Водночас українські дипломатичні представництва та консульські установи працюють у 65 країнах світу. Дипломати, працівники Міністерства закордонних справ, наших посольств і зарубіжних представництв — це частина національної еліти, тобто провідної верстви українського народу, яка покликана відсто-

ювати національні інтереси держави, а отже вона мусить ґрунтовно знати історію: всесвітню, вітчизняну, історію дипломатії, вміти послуговуватися уроками і досвідом історії.

Звичайно, будь-яка періодизація умовна, що є характерним і для розглянутої хронологічної схеми розвитку української дипломатії. І все ж вона дає змогу з'ясувати тяглість державного життя українців, наступність, спадкоємність традицій української дипломатії, виявити її провідні тенденції і деякі закономірності, виокремити певні особливості, характерні для кожного з означених періодів.

Значення принципу історизму для дослідження української дипломатії не вичерпується її періодизацією. Він дозволяє глибше проникнути в інструментарій дипломатії, її методологію, осмислити теоретичні засади і технології. Виділимо ряд інших питань щодо ролі історизму в з'ясуванні теорії і практики дипломатії.

По-перше, сама дипломатія, її структура, кожен її компонент мають власну історію, свої етапи розвитку, свій історичний досвід. Візьмімо, наприклад, практику міждержавних договорів, укладення угод, пактів і союзів. Історичний підхід до їх вивчення, аналізу дозволяє простежити, як відшліфовувалася форма і зміст угод, як кристалізувалися їх правові засади, формулювалися зобов'язання сторін, методики їх реалізації.

По-друге, наукове пізнання дипломатії, дослідження її досвіду можливі за умови послідовного дотримання принципу історизму, тобто неодмінного правила: до кожного явища в історії міжнародних відносин, місця і ролі в ньому України, до функцій дипломатичних установ слід підходити конкретно-історично. Історизм є опорним правилом і науковця-дослідника дипломатії, і практичного працівника дипломатичного корпусу.

Візьмімо для прикладу таку проблему, як формування національної дипломатичної служби. Дослідити її можна лише в опорі на конкретно-історичний і хронологічний підхід до вивчення всіх її етапів, починаючи з княжих послів Київської держави до діяльності Міністерства закордонних справ незалежної України. Якщо зважати, що українські землі протягом століть перебували у складі чужих держав: Польщі, Литви, Російської, Австро-Угорської та Османської імперій, то саме завдяки історизму можна з'ясувати, яке місце в дипломатії цих держав по-

сідало українське питання, яку роль відігравав український аспект у зовнішній політиці метрополій.

Без історичного підходу неможливо відтворити біографії провідних українських дипломатів, дослідити їх внесок у діяльність представництв та місій, у збагачення досвіду національної дипломатії.

По-третє, серед найрізноманітніших методів наукового дослідження історії, теорії та практики дипломатії чільне місце посідають методи історичної науки: історико-хронологічний та історико-ситуаційний. Саме ці методи дозволяють проникнути у причини того чи іншого явища в міжнародних відносинах, у діях дипломатії або з'ясувати її реакцію на ці явища, вплив конкретної ситуації на характер і зміст дипломатичних заходів. Історичні методи дають змогу дослідникам дипломатії і дипломатам сприймати міжнародні відносини і зовнішню політику тієї чи іншої країни, її конкретні кроки у часі і просторі, зіставляти локальні явища з регіональними й світовими, встановлювати тенденції загальноісторичних процесів.

Методи історико-ситуаційного вивчення важливі і для аналізу дипломатичних кроків українських урядів у еміграції. Державні центри УНР та ЗУНР в екзилі, їх дипломатичні місії і представництва нагромадили вагомий досвід національної дипломатії, вміння підходити до аналізу міжнародних подій з погляду українських національних інтересів.

По-четверте, опора на принцип історизму дозволяє забезпечити органічний взаємозв'язок наукового пізнання дипломатії як системи, узагальнення її досвіду, перевірки його практикою. Історизм надає дипломатії системного і цілісного характеру, дає змогу простежити, яких нових форм набувала дипломатична діяльність на кожному новому етапі історії, як наповнювалася вона новим змістом, конкретизувалася і втілювалася у життя.

Враховуючи, що пріоритетне місце у дипломатичних зносинах України з зарубіжними країнами в сучасних умовах займають двосторонні відносини, дуже важливо досліджувати їх історію з точки зору ретроспективи і перспектив. Відомо, що історичне минуле нерідко обтяжує міждержавні відносини колишніми образами, ущемленнями, взаємними претензіями тощо. Ось чому дуже важливо критично підходити до історичного минулого, апелювати до тих його сторін, які сприяють

порозумінню народів та держав і не ведуть до конфронтації. Для істориків української дипломатії це особливо важливо при дослідженні відносин України з Австрією, Польщею, Росією, Туреччиною, Угорщиною та іншими країнами.

По-н'яте, історична частина інструментарію дипломатії включає в себе біографічний метод, який дозволяє персоніфікувати події і явища міжнародного життя, історії зовнішньої політики, простежити публічну і особисту долю дипломатів, їх внесок у розвиток дипломатії. Цей метод дає ключ до проведення важливих дослідницьких процедур з джерелами особового походження: автобіографіями, щоденниками, листуванням, спогадами тощо, комплексне вивчення яких на тлі інших джерел відкриває можливість реконструювати життєвий і професійний шлях дипломата, його внутрішній світ як особистості, повніше окреслити його внесок у реалізацію конкретних зовнішньополітичних програм, зробити набутий ним досвід надбанням сучасної дипломатії.

Цей напрям важливий ще й тому, що в радянські часи Україна не виробляла власної зовнішньої політики і відповідно не мала самостійного дипломатичного корпусу. Міністерство закордонних справ УРСР було провінційною філією Союзного МЗС, часткою адміністрації Москви, яка мала колоніальний характер щодо республік. Функції співробітників МЗС УРСР були спрямовані на беззастережне виконання волі центру. Все це позначалося на формуванні особистості дипломатів усіх рівнів як добросовісних виконавців, але неспроможних виявляти ініціативу, приймати самостійні рішення прогностичного характеру. Тільки з відновленням незалежності України створились умови для виховання нової генерації національної дипломатії, позбавленої комплексу меншовартості, справжніх патріотів своєї держави.

Таким чином, науково-методичне значення принципу історизму та періодизації на його основі історії української дипломатії полягає в тому, що він допомагає дослідити взаємозв'язок і взаємозумовленість дипломатії та етнодержавотворчих процесів, з'ясувати тяглість, безперервність і наступність її форм і методів. Методи історичного пізнання дають ключ для виділення в історії української дипломатії повчального досвіду для винесення уроків, для обґрунтування наукових засад вирішення сучасних зовнішньополітичних завдань в оперті на досвід ми-

нулого. На основі історичного підходу до історії, теорії і практики української дипломатії можна виявити і встановити її взаємозв'язок з зарубіжним досвідом дипломатії, максимально використати його в національних інтересах України, адаптувати українську дипломатію з сучасними стандартами західноєвропейської дипломатії і в такий спосіб прискорити процес інтеграції нашої держави у світове співтовариство.

¹ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С.6.

² Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923 рр.). — К., 1996; Українська дипломатія: традиції і сучасність // Політика і час. — 1998. — №1; Грабар С. Міжнародні зв'язки Київської Русі // Україна дипломатична. — Вип.І. — К., 2000; Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991—2000 рр.). — К., 2000.

³ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001.

⁴ Курас І.Ф. Українська дипломатія: історія і сучасність.

Захист інтересів України в контексті інтегрування в глобальний простір

Народився 15 липня 1928 р. у Кунгурі Пермської області. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1953). Працював ректором Київського інституту народного господарства, керівником відділення Інституту філософії, директором Інституту соціології АН України. Нині директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України. Доктор економічних наук, професор, академік НАН України. Автор понад 200 наукових праць з питань економіки, соціології, політології.

У сучасних умовах, на відміну від ситуації 30—40-річної давності, вирішальним фактором розвитку будь-якої країни, включаючи й Сполучені Штати, є глобалізація. Саме глобалізація дедалі більшою мірою визначає і можливості зльоту, і ризик падіння.

Ситуація всередині країни, включаючи систему цінностей, здатність народу до консолідації й реалізації енергетичного та інтелектуального потенціалу, якість еліти і багато чого ще впливає на долю країни вже не тільки безпосередньо, але й обов'язково опосередковано — через взаємодію процесів глобалізації.

Україна не має іншої альтернативи, як вписатися в процеси глобалізації. Але й можливості вписатися у ці процеси теж може не бути, як немає такої можливості і у більшості країн планети.

Справа полягає в тому, що успішне входження у глобальний простір не зводиться лише до інтегрування як збільшення

потоків імпорту й експорту. Головне — бути країною, здатною розгортати у свій бік глобальні ресурси, а серед них — що найважливіше — фінансові потоки.

Ризик для країни, який несе глобалізація, буває епізодичним і системним, концентрованим. Останній як найбільш небезпечний характерний, принаймні, для трьох різних і навіть протилежних ситуацій.

По-перше, для країн «успішних», але позбавлених засобів і властивостей захисту від ударів хвиль глобалізації. Це — ситуація країн Південно-Східної Азії напередодні й під час фінансової кризи 1997—1998 рр. Як відомо, ці країни, перетворившись ледь не на епіцентр успішного розвитку, досі не можуть оговтатися від втрат і руйнації, які посипалися на них з боку глобалізації.

По-друге, це країни успішні, але законсервовані у своїй надмірній закритості. Приклад такої країни — Японія. Цей велет, який формально вже відкрився, продовжує не сприймати все чужорідне через традиції і павутиння неформальних зв'язків. І в підсумку, опинившись в полоні власного традиціоналізму, Японія виявилася розбитою паралічем власного добробуту.

По-третє, це країни-невдахи, беззахисні і цілком відкриті, до того ж позбавлені сприятливого внутрішнього середовища, а отже й привабливості для глобальних гравців і світових фінансових потоків. Ці потоки їх обходять, а власні капітали здебільшого втікають. Головна небезпека для таких країн — це те, що вони в глобальному вимірі нецікаві. І хоча непривабливість частково рятує їх від глобального хижацтва, але одночасно відсуває країну в нішу маргіналів, а то й упосліджених. У становищі такої країни саме й опинилася Україна — держава, яка мала на старті всі шанси на процвітання.

Реформування економіки України до пори — до часу не розглядалося в контексті масштабних ризиків; йшлося лише про заміну гіршого життя на краще. У перспективі ж, у зв'язку із вступом сусідів в ЄС, а також на фоні новітніх тенденцій глобалізації, ризики від нашого невступу різко підвищуються. У новій ситуації Україна виявиться відрізаною від учорашніх сусідів, взаємодія з якими оберталася не тільки експортно-імпоротною вигодою, а й можливістю знайти роботу і заробіток для сотень тисяч громадян України. Усе це, так само як сама лінія вододілу, яка відділяє — так виходить — повноцінних

від неповноцінних, може формувати комплекс неповноцінності, створювати психологічний ефект раптової маргіналізації. Тим більше, що такі настрої матимуть не тільки символічні, а й реальні підстави.

Сам факт тривалого перебування України за бортом ЄС посилює і ризики, пов'язані з глобалізацією. Наростання небезпеки може провокувати вже саме тривале перебування України на самоті. Так, самотня країна може зазнати краху під час чергової фінансової кризи.

Прогнозується, що в умовах зростаючої фінансової неупорядкованості навіть сильна країна не витримає удару чергової кризи, якщо вступатиме з нею у двобій на самоті. Навіть Китай, що встояв у кризовій ситуації 1997 — 1998 рр., усвідомив, що нової, безсумнівно небезпечнішої кризи, сам по собі, поза самодостатнім співтовариством, він не витримає. Саме тому Китай, Японія і Південна Корея ініціювали створення регіонального об'єднання «АСЕАН+3», приєднавшись до країн Південно-Східної Азії. В межах об'єднання на випадок кризи вирішено: по-перше, дозвано пускати спекулятивний капітал; по-друге, встановити жорсткий контроль над іноземним акціонерним капіталом (особливо щодо банкрутства); по-третє, у небезпечній ситуації «закритися», спираючись на самодостатність величезного простору. У рамках цього об'єднання в перспективі намічається усунення міжкраїнних економічних перешкод і навіть введення внутрішньорегіональної валюти.

Росія, не без думок про безпеку кризи, створює співдружність (хоча й слабеньку) на євроазійському просторі. ЄС від глобальних фінансових катаклізмів досить добре захищений. Сполучені Штати, які сформували об'єднання НАФТА, від кризи також захищені. На порядку денному перебуває питання про консолідацію двох третин населення планети у величезному міжконтинентальному об'єднанні (Америка, Азія) АТЕС. Отже регіоналізація є поки що єдиною надійною протипагою ризикам від глобалізації.

Глобалізація поглиблює небезпеку тривалого перебування поза колом західних країн і з причини зростаючої замкненості країн Золотого мільярда. Ілюстрацією цього процесу можуть служити такі дані. Високорозвинуті країни виділяли одна одній у різні роки таку частку загального обсягу експорту: у 1953 р. — 38 %; у 1963 р. — 49; у 1973 р. — 54; у 90-х ро-

ках — майже 80%. Те саме стосується й імпорту. Його частка, яка надходить від країн, що розвиваються, знизилася у другій половині 90-х років до 1,2% від їх спільного ВП. Ту саму тенденцію виявляють дані по інвестиціях. На цей час 90% інвестицій надходять до США з таких країн: Німеччина, Велика Британія, Японія, Канада, Швейцарія, Франція, Нідерланди. А ці країни, у свою чергу, є одержувачами понад 60% усіх капіталовкладень за кордоном. Отже, бути країною, що розвивається, та ще й відрубною стає як в експортно-імпортному, так і в інвестиційному аспекті надалі небезпечніше.

Джерела подолання ризиків і втрат, які походять від можливої маргіналізації країни, аж ніяк не в риторичі «ми — європейці», і не у спробах прискореного переходу на євростандарти, а в реальних досягненнях як щодо якості, так і швидкості економічного зростання.

Існують, безумовно, на Заході стандарти й правила, які сьогодні важливо впроваджувати. Аби ми лише подолали клановість, корупцію та криміногенність, які у нас через їх системний характер блокують успішний розвиток.

Але якщо говорять про прийнятність стандартів економічних, то це від нерозуміння їх природи й регулятивних властивостей, а також від незнання того, що західні європейці йшли до цих правил і стандартів нерідко шляхами, які заперечували їх (нинішні стандарти) прийнятність. Адже регулятивні механізми високорозвинутих і тих, що розвиваються, економік (у тому числі перехідних) не можуть не відрізнитися. Узяти на озброєння стандарти високорозвинутих країн, де все відлагоджено, це означає позбавити себе надто важливого і рятівного для несталої країни маневру.

Йдучи шляхом якнайшвидшого використання євростандартів, Україна не зможе подолати свого катастрофічного відставання у вирішальній сфері ризику — у сфері масового попиту, а також монетизації і, відповідно, капіталізації. Адже Україна, залишаючись і нині потенційно виробничим велетом, є фінансовим карликом. І це — в умовах глобалізації, коли фінанси вирішальним чином домінують, а їх гострий брак цілком знецінює будь-які техніко-технологічні досягнення, і тим більше — інноваційний спадок.

Звичайно, до питання про євро- або неєвростандартів справа в економіці не зводиться. Масштаб перетворень, яких потре-

бує економіка, різноманітний і великий, але це — інша тема. Іншою темою, яка виходить за рамки статті, є очищення країни від всілякої мерзоти, яка делікатно називається проблемою інвестиційного клімату.

Отже головний захист від ризиків, пов'язаних з глобалізацією, це захист країни через досягнення економічного успіху і (що є первинне) антикорупційного та іншого — по суті, морального очищення.

Особливою категорією ризиків, зумовлених глобалізацією, від яких можна захищатися відносно приступними засобами, є ризики, які походять від нашої нерозвинутості і неконкурентоспроможності.

Досвід засвідчує — щодо цих захисних заходів ми особливо лякливі, що вони під заборону або ж під підозрою з боку країн Заходу і залежних від них міжнародних організацій. Хоча саме Захід, особливо США, схильні до використання подвійних стандартів, можуть виступити у цьому разі найкращими вчителями, які подають нам приклад, як слід захищатися.

Слід зауважити, що захист від втрат, які спричинені нашою (та й інших перехідних країн) неконкурентоспроможністю, етично й фактологічно виправданий. Виправданий недавнім минулим, коли нині авангардні західні країни, не благополучні у повоєнний час і благополучні нині, а колись слабкі східні країни (Японія, Південна Корея і т.д.) беззастережно десятиліттями від такого роду ризиків успішно захищалися.

Нині ж, в умовах глобалізації, захист слабких ще більш виправданий, оскільки перевага глобальних (звичайно західних) гравців у конкуренції вирішальною мірою обумовлений фінансово-спекулятивною, інформаційно-маніпулятивною, політичною та іншою експансією, тобто нееквівалентним вилученням доходів за грою без правил. І не випадково саме з глобалізацією збіглося стрімке, у минулому неможливе, збільшення розриву між сильними й слабкими країнами. Показовою щодо цього є статистика: якщо 20% тих та інших (слабких і сильних) країн зіставити в динаміці, то співвідношення за критерієм ВВП на душу населення виявляться такими: 1960 р. — 1:30; 1990 р. — 1:60; 1999 р. — 1:90! Як бачимо, розрив стрімко і далеко не «конкурентно-ринково» зростає, а це є ґрунтом для зростання загроз — і соціальних, і екологічних, і морально-духовних, і фінансово-економічних.

Сама конкуренція під впливом глобальних механізмів нееквівалентності вироджується, перетворюючись на свою протилежність. Вона дедалі частіше підстьобує відстаючих, не спонукаючи їх до нарощування конкурентних переваг, як це було до 70-х років, а знищує багатьох з тих, хто за інших умов мав би шанс на виживання. Причому це стосується не тільки господарюючих суб'єктів, а й цілих країн. Не випадково знаменням нашого часу стала поява так званих кінчених країн. Як писав А.Зінов'єв (НГ 29.09.02), «Західний світ дедалі більше еволюціонує у напрямі глобального надсуспільства — складається нова тоталітарна система — грошовий тоталітаризм».

А тепер, після доказів правомірності захисту від глобальної експансії, перейдемо до характеристики заходів захисту з переважним посиленням на тих, хто вчить нас взагалі не захищатися. Тим більше, що дефіцит в Україні власного досвіду і захисту національних інтересів передбачає звернутися до відповідної зарубіжної практики.

Основна лінія захисту країн світового авангарду від глобальних ризиків і втрат безпосередньо або опосередковано вибудована як внутрішньокраїнна перевага лібералізації міжнародної торгівлі, яка виходить від ВТО, хоча високорозвинуті ж країни Заходу на словах відкидають правомірність порушення принципу лібералізації. І така позиція не має нічого парадоксального, адже вістря лібералізації спрямоване з ініціативи і зусиллями Заходу (за принципами подвійних стандартів) не у власний, а в чужий город. Чому ж, домінуючи на планеті, Заходу не використати будь-яку можливість збільшення доходів? Разом з тим до такого захисного підходу, який зовні приховується, а насправді традиційного для Заходу, глобалізація додала й дещо нове. Традиційно ліберальні високорозвинуті країни Заходу, які не мали в минулому суперників у третьому світі, у новій глобально-динамічній ситуації виявилися також конкурентно вразливими. Китай, як і інші країни, що розвиваються і увійшли в минулі десятиліття до числа успішних, закидає країни Заходу, особливо США, своїми товарами і це часом відчутно позначається на їх економіці. Причому переваги у конкурентоспроможності забезпечує таким країнам не тільки дешевизна робочої сили й сировини, а й значною мірою відхід від нав'язуваної лінії на зміцнення національної валюти. Поступово девальвуючи час від часу курс валюти, знижуючи — віднос-

но долара — паритет купівельної спроможності власної валют, успішні країни третього світу додатково здешевлювали свій експорт і тим самим завдавали економіці провідних країн значних збитків. Цим же монетарним прийомом користується у суперництві із США Японія, даючи за рахунок девальвації ціни фори товарам США на їх внутрішньому ринку. Західні ж країни, одержуючи підвищені доходи завдяки своїй унікальній і інвестиційній привабливості, а також через чутливість до соціальної невдоволеності, не можуть зловживати такими монетарними прийомами, і тому у сфері торгівлі часто зазнають втрат.

Про масштаби втрат США, пов'язаних з торговельною експансією незахідних країн, які змушують цю країну захищатися антиліберальними методами (що має служити прикладом і для нас!), свідчать такі дані:

Приклад перший — зміцнення долара після 1997 р. на 30% до корзини провідних світових валют призвело до адекватного зростання цін на американські експортні товари, підвищило конкурентні переваги імпорту. Внаслідок цього втрачено 500 тис. робочих місць лише в обробній промисловості.

Приклад другий — з тієї ж причини (через завищення курсу долара) в період з 1998 до 2001 р. у США було закрито 60 підприємств паперової промисловості. Текстильна ж галузь, яка до переоцінки долара процвітала, вступила у ці роки у фазу найгіршої кризи з часів Великої депресії. Було закрито 215 текстильних підприємств, втрачено близько 200 тис. робочих місць. Збитки (з урахуванням і готового одягу) тільки у 2001 р. становили 33 млрд дол.

Глобалізація і пов'язана з нею інформатизація призводить до величезних втрат доходів і у сфері інтелектуальної власності. Так, через піратство в інших країнах США тільки у 2001 р. втратили 22 млрд дол. за незаконне копіювання програмного забезпечення обійшлося у 2000 р. американській економіці в 118 тис. робочих місць.

Такими є реалії, які уже в цьому конкретному випадку виходять за рамки простого бажання наростити доходи, які у свою чергу спонукають США — цього найбільш послідовного прихильника лібералізації — бути прибічником жорсткого й диверсифікаційного протекціонізму.

Серед засобів захисту, які активно застосовують США, виділимо як найдійовіші такі:

1. **Митні збори.** Застосовуються як спосіб вибіркового захисту окремих сегментів економіки. Відносно високе мито захищає не тільки окремі традиційні галузі (одяг, тканини тощо), а й (незважаючи на зобов'язання перед ВТО) деякі сегменти нової — інформаційної — економіки. Одним з прийомів протекціонізму є різке (100% і більше) підвищення тарифів за межами низькотарифних квот (йдеться саме головним чином про сільгосппродукцію).

2. **Технічні бар'єри для імпорту.** Пробити ці бар'єри часто важко через подрібненість і хитромудрість вимог, а також умов, згідно з якими у виробач має бути високим «національний зміст». Іноді перепоною стають висновки про недоліки відповідного законодавства в країні-імпортері тощо.

3. **Антидемпінгове законодавство.** Законодавство це архаїчне (1916 р.), на чому наголошував ВТО, але США все одно гнуть, коли треба, свою лінію. Приклади свіжі й загальновідомі.

4. **Створення національним фірмам «теплих» умов для розробки і впровадження нових технологій і підтримання інновацій.** Відомо, що згідно з ліберальними установками, які сповідує західний світ, держава повинна постійно мінімізувати своє втручання в економіку. Подібні ідеї були нав'язані і нашому суспільству. І внаслідок бездумної (на ранньому етапі) довіри до Заходу і відторгнення всього радянського і Україна, і Росія пішли цим шляхом. А між тим і Захід, і наші сусіди — країни Центрально-Східної Європи — активно у той же період нарощували роль держави у регулюванні економіки; а нашу довірливість розцінювали як примітивізм і недорозвиненість. Справді, варто було б звернутися до статистики (а вона була і в радянських виданнях), і ми б дізналися, що параметри втручання держави в економіку високорозвинутих країн послідовно розросталися, а частка держави у розподілюваній і регульованій ним частині ВВП досягла 45–55%. Переконалися б ми і в тому, що нарікання лібералів на надмірність цих процесів ми через недолугість сприйняли за реалії.

А виявилось, що саме підвищення втручання високорозвинутих країн Заходу і Сходу в економіку, у тому числі створення так званих теплих умов, визначають не тільки науковий, а й технологічний прогрес.

У США федеральна програма розвитку передових технологій, прийнята 1990 р., надала інноваціям особливого розмаху.

Скажімо, на 2003 р. асигнування держави на ці цілі становитимуть 112 млрд. дол. Одночасно і приватні компанії стимулюються у напрямі вкладень капіталу в сегменти, де немає певності в окупності затрат. Отже держпрограми, захищаючи інновації, одночасно прокладають мости між інтересами держави і бізнесу. У цих же програмах жорстко прописані заходи запобігання можливому розсіюванню новітніх технологій за межами США, що безумовно б відбувалося в умовах підвищеної дифузії усіх процесів в глобальній економіці. Показовим у цьому аспекті є й той факт, що згідно з Законом про захист прав американських виборців Президент США регулярно інформується про проблеми, пов'язані із захистом інтелектуальної власності. Характерне й те, що саме вирощені в тепличних умовах технології згодом дадуть найбільший ринковий ефект. Так, за рахунок впровадження інформаційних технологій у США забезпечувалася 1/3 приросту ВВП в останні роки.

5. Субсидії. Цей спосіб захисту, переплітаючись зі способами вирощування інновацій, має все ж і самодостатній характер. У США галузями, в яких концентрується захист через субсидії, виступають найбільшою мірою сільське господарство і металургія. Пільги цим галузям надаються і у вигляді кредитних гарантій. Особливо безпрецедентним є зростання у США субсидій, спрямовуваних у сільське господарство. Так, у 2002 р. Президент США підписав закон про захист ферм, який передбачає виділення за 10 років сільському господарству 190 млрд дол. Немає сумніву, що до подібних заходів США підштовхує насамперед глобалізація.

Висновок полягає у тому, що всупереч ліберальній риторичі, яка нагнітається, США, так само, як і країни ЄС, дедалі активніше здійснюють на практиці активну захисну антиринкову політику протекціоністського характеру. І, звичайно ж, в умовах глобалізації інші кроки були б програшними. Що ж до України, як і країн з перехідною економікою, то вони мають багато більше підстав для побудови заходів захисту.

Здавалося б, усе це — внутрішній захист, а не кроки в напрямі зовнішньоекономічної інтеграції. Насправді ж саме досягнення внутрішньої безпеки забезпечує успішне входження країни в геопростір. Підрив же внутрішнього стану, як ми це нині відчуваємо, є головним джерелом перепон і ризиків на шляху до ефективної глобальної інтеграції.

Фрагмент з дипломатичних студій Віталія Ейнгорна

Народилась у 1954 р. в м.Києві. Доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджує проблеми історичного джерелознавства, історіографії, архівістики, біографістики, спеціальних історичних дисциплін. Автор близько 150 публікацій. Заступник головного редактора часопису «Пам'ять століть», щорічного альманаху «Історичний календар», член редколегії наукових видань «Український богослов», «Історико-географічні дослідження в Україні». Вчений секретар наукового історичного товариства Нестора-літописця, член правління міжнародного історичного клубу «Планета». Лауреат премії журналу «Пам'ять століть» за кращу публікацію 1997 р. Нагороджена медаллю 2000-ліття Різдва Христового.

Дипломатична історія Гетьманщини — чи не найдраматичніша сторінка українського народу у боротьбі за державну незалежність. Серед досліджень даної проблематики чільне місце належить науковим викладам Віталія Йосиповича Ейнгорна (1862—1947) — історика, документознавця, архівіста, одного з небагатьох вчених, які, проживши все життя у Росії, обрали предметом свого дослідження історію України. Найбільш вагомий внесок він зробив у розробку питань історичного джерелознавства та палеографії, архівістики, бібліотечної справи, віднайдення та оприлюднення джерел української історії, зокрема дипломатичних перипетій другої половини XVII ст.

Творчий шлях вченого розпочався з навчання у Петербурзькому Історико-філологічному інституті, де він дістав фах викладача історії, географії та іноземних мов. Він вільно володів англійською, німецькою, французькою, грецькою, латинською та польською мовами¹. Майже 30 років (1889—1918) викладав історію і географію у Першій Московській гімназії та

Другій гімназії Нижнього Новгорода, де обіймав посаду директора та викладача суспільних наук.

У 1887 р., після створення в Нижньому Новгороді губернської архівної комісії, Ейнгорн зблизився з В.Г.Короленком, який брав активну участь в роботі над архівними документами, зібраними місцевими шанувальниками старовини. Під керівництвом одного з них, краєзнавця й історика А.С.Гацісського (1838—1893), Короленко й Ейнгорн зайнялися вивченням та упорядкуванням магістратських документів XVIII ст. Частина їх опису була згодом видана Короленком².

З 1925 р. жив і працював у Москві. Службова кар'єра В.Ейнгорна в Москві розпочалася з посади молодшого архівіста архіву Революції та зовнішньої політики (1925—1930). Вже в ці роки вчений як спеціаліст з української історії очолює затверджену при Центрархіві РРФСР комісію з розгляду питань, пов'язаних з поверненням архівних документів в архіви УРСР. Принагідно зазначимо, що основний блок джерел з історії України XVII ст. зберігався у Московських архівах, а саме — в Московському Головному архіві Міністерства закордонних справ та Московському архіві Міністерства юстиції. На цей час В.Ейнгорн був відомим фахівцем з проблем історії України, який у своєму науковому доробку мав кілька десятків опублікованих праць. Він брав активну участь у діяльності Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, Археографічної комісії Московського Археологічного товариства, Російського Воєнно-історичного товариства, Нижегородської губернської вченої Архівної Комісії, Нижегородської Археолого-етнологічної комісії тощо³.

Наукова спадщина вченого налічує близько 60 праць, серед яких такі ґрунтовні розвідки як «Иван Андреевич Шматовский, протопоп глуховский и его сношения с московским правительством (1653—1673 гг.)»⁴, «К истории иноземцев в Старой Малороссии»⁵, «Пребывание в Москве Иоанникия Галятовского в 1670 г.»⁶ та ін. Доробок історика вагомо доповнює блок статей у періодичних виданнях (близько 30) та виступи на засіданнях археологічних з'їздів, наукових товариств та вчених комісій. Так, на засіданнях Товариства Історії та старожитностей при Московському університеті він зробив доповіді. «Про нові, віднайдені переписні книги 1666 р.», «Про О.Л.Ор-

дина-Нашокина і сина його Воїна за новими документами»⁷, «Про приїзд Іоанникія Галятівського в Москву» та ін.

На 90-ті роки ХІХ ст. та перше десятиліття ХХ ст. припадає найбільш плідна наукова діяльність В.Ейнгорна. З 45 наукових розвідок вченого в ці роки було написано 26 праць, що вийшли друком як окремими виданнями, так і у вигляді статей в періодичній пресі. Всі вони написані на багатому архівному матеріалі і висвітлюють різноманітні аспекти історії України. Звертаючи особливу увагу на документи, що відтворювали дипломатичні стосунки України та Росії, він підготував ґрунтовне дослідження «О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича». За цей рукопис Товариство історії і старожитностей російських при Московському університеті присудило молодому історичу премію і відмітило вміле використання у роботі невідомих до того часу численних архівних документів Московського головного архіву Міністерства закордонних справ, Московського архіву Міністерства юстиції, архіву бібліотеки Синоду і Московської синодальної друкарні. Окрім документів цих архівів у роботі значною мірою використані документи архівів Києва, Чернігова. Харкова, де в місцевих архівосховищах вчений віднайшов цінний матеріал ХVІІ—ХVІІІ ст.

Не обмежившись дослідженням переважно політичних зносин українського духовенства з російським урядом, Ейнгорн вивчав проблеми дипломатичних зносин. Зокрема, йому, на відміну від С.М.Соловйова, М.І.Костомарова, Г.Ф.Карпова, вдалося вперше правильно висвітлити дії посольства Брюховецького, першого гетьмана, який відвідав столицю російської держави наприкінці 1665 р.⁸ Фактичний матеріал цієї праці склав великий комплекс джерел, які автор не тільки вперше ввів до наукового обігу, а й зробив до них наукові коментарі й примітки.

Значна заслуга належить Віталію Ейнгорну у виявленні та дослідженні переписних книг малоросійського посольства. У своїх працях «О вновь найденных малороссийских переписных книгах»⁹ він проаналізував переписні книги Стародубського, Чернігівського і значної частини Ніжинського полків як найінформативніших щодо характеристики соціального, економічного та політичного становища мешканців України у той період. У пізніших працях він неодноразово повертався до питання ви-

сокої джерелознавчої ваги переписних книг і доводив необхідність їх видання у повному обсязі.

Окрім роботи над сюжетами української історії, В.Ейнгорн вивчав історію народної освіти в Росії. Для цього він у 1902–1903 рр. опрацював документи архіву Московського університету, архіву Міністерства народної освіти, Московського губернського архіву давніх актів тощо. На базі знайдених першоджерел він підготував наукову працю «Московское главное народное училище (1786–1804 гг.)»¹⁰, відзначену премією А.П.Бахрушина та спеціальною премією Товариства історії і старожитностей російських для нагородження праць з історії Москви та Московської губернії.

Велика увага вченого була приділена проблемам дипломатичних зносин Москви та України у другій половині XVII ст. Його праця «Дипломатические сношения московского правительства с Правобережной Малороссией в 1673 г.»¹¹ свідчить про ґрунтовну обізнаність автора з досліджуваною темою, де він оперує великою кількістю архівних та історіографічних джерел.

Вчений зазначає, що йому вдалося віднайти невідомі доти документи, в яких висвітлюються стосунки Московської держави з гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком у 1673 р. В.Ейнгорн пише, що ці документи цікаві не тільки своєю інформативністю, а й є свідченням політичних та соціальних устремлень українського козацтва і тих труднощів, які воно зустрічало на цьому шляху. Автор неодноразово підкреслює, що саме Андрусівське перемир'я 1667 р. було каменем спотикання всіх дипломатичних змагань Росії та Польщі протягом ряду років. Як відомо, за цим перемир'ям Росії поверталися Смоленськ і Сіверська земля, Україна поділялася на дві частини по Дніпру: Лівобережжя залишалося у складі Росії, Правобережжя, крім Києва, а також Білорусь переходили під владу Польщі. Особливо багато питань постало у зв'язку з долею Києва, який разом з околицями міста тільки на два роки передавався Росії. Цар Олексій Михайлович вимагав від О.Л.Ордина-Нащокіна, тодішнього «великого и повноважного посла» «назавжди приєднати Київ до московської держави»¹².

У руслі пануючої на той час історіографії В.Ейнгорн трактує всі історичні факти, пов'язані з розвитком подій після Андрусівського перемир'я і до Бучацького мирного договору, укла-

деного між Польщею і Туреччиною у 1672 р., згідно з яким під владу Туреччини переходило Поділля (Брацлавщина і Південна Київщина опинилися під владою союзника Туреччини Петра Дорошенка). Волинь, Північна Київщина й Галичина залишилися у складі Польщі. Вчений скрупульозно досліджує та інтерпретує всі доступні йому джерела, серед яких документи Московського архіву Міністерства закордонних справ, Московського архіву Міністерства юстиції, «Акты Южной и Западной России», праці С.Соловйова, М.Костомарова, М.Кояловича, О.Попова та інших дослідників. Вченому вдалося докладно висвітлити усі перипетії стосунків як поміж самими гетьманами в Україні, так і ставлення та плани Москви щодо розвитку ситуації в Україні. Ця праця послужила підґрунтям для написання у 1899 р. монографії «Очерки из истории Малороссии в XVII в.»¹³, яка через рік була відзначена премією Академії наук і прислужилася багатьом вченим для дослідження різних аспектів соціально-економічного і політичного становища в Україні і дипломатичних стосунків з Москвою.

Автор праці узагальнив існуючу на той час історіографію проблеми, проаналізувавши праці С.Соловйова «История России» (тт. X, XI, XII), в яких значна увага приділена зносинам малоросійського духовенства с московським урядом; Г.Карпова «Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россией» — три монографії про Сільвестра Косова, Діонісія Балабана та Мефодія Филімоновича; М.Сумцова «К истории Южнорусской литературы семнадцатого столетия» та ін.

В.Ейнгорн критично оцінює праці своїх попередників і зазначає, що, наприклад, М.Маркевич, автор «Історії Малоросії», не повідомляє у своєму творі нових фактів про зносини малоросійського духовенства з Москвою, бо не використовує нових архівних документів і тому, практично, повторює всі дані, наведені у Бантиш-Каменського, навіть з його помилками і пропусками. Такої ж точки зору Ейнгорн дотримується і при характеристиці праці Ф.Терновського¹⁴.

Високої оцінки, на його думку, заслуговують праці М.Костомарова, якого він вважав глибоким знавцем першоджерел, однак, зазначає, що, оскільки основна увага дослідника була сконцентрована на висвітленні історії козацтва, іншим аспектам вчений приділяв менше уваги.

Щодо збірників документів, то найбільш інформативними є, на думку Ейнгорна, «Акты Южной и Западной России», упорядковані виключно з документів московських архівів, що якнайширше охоплюють джерельну базу вивчення проблеми. Однак В.Ейнгорн у вступній частині до «Очерков...» зазначає, що він не обмежувався тільки цим блоком джерел, а й використав документи Московського відділу загального архіву Міністерства імператорського двору, архівів Рукописного відділу Московського Рум'янцевського музею, бібліотеки Товариства історії і старожитностей російських та інших архівосховищ Російської імперії, зокрема, Києва, Харкова, Чернігова.

Завдяки цим численним документам і їх широкому використанню «Очерк...» В.Ейнгорна значною мірою проливає світло на розгортання подій в Малоросії та їх дипломатичний перебіг.

Праця, яка безпосередньо дотична до проблеми дипломатії періоду Гетьманщини, висвітлює місце і роль одного з відомих московських дипломатів цього часу — О.Л.Ордина-Нащокіна, написана у 1897 р. і опублікована в «Журнале Министерства Народного Просвещения»¹⁵.

Особа Ордина-Нащокіна неодноразово привертала увагу Ейнгорна. Він висвітлив його діяльність в «Очерках из истории Малороссии в XVII в.», статтях та доповідях «Об А.Л.Ордине-Нащокине и сыне его Воине по вновь открытым документам», «О последнем докладе А.Л.Ордина-Нащокина царю», «Об одной из попыток Московского правительства исправить Андрусовский договор», «О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича»¹⁶.

Опанас Лаврентійович Ордин-Нащокін (прибл. 1605 — 1681) — російський дипломат, за безпосередньої участі якого було укладено Андрусівське перемир'я, яке викликало неоднозначну оцінку як в колах тодішньої політичної та громадської верхівки, так і пізніше, у працях істориків XVIII — XX ст.

Дещо раніше за Ейнгорна, у 1883 р., вийшла друком велика за обсягом та ґрунтовна за змістом й інформативністю розвідка професора Київського університету св. Володимира В.С.Іконникова¹⁷, в якій вчений розглядає і дипломатичну, і адміністративну діяльність Ордина-Нащокіна у контексті реформ Петра I.

В.С.Іконников, посилаючись на Руську Родословну книгу,

видану редакцією «Русской старины» в 1873 р., та праці своїх попередників, пише, що рід Ординів-Нащокіних бере свій початок в Італії, звідки його предок прибув на службу до тверського князя Олександра Михайловича, прийняв православ'я під іменем Дмитрія і дістав прізвисько «Красний». Його син Дмитрій брав участь у військових походах і у зв'язку з пораненням обличчя був прозваний «Нащокою», а його нащадки «Нащокіними». Пізніше його правнук, що загинув у битві при Орні (1514 р.), дістав ім'я Орди, від якого і пішли Ордини-Нащокіни. Побутувала в науці ще думка, що він був названий так за свої подвиги у битвах з татарами.

У своїй розвідці В.Ейнгорн робить акцент на ставленні Ордина-Нащокіна до «українського питання» та шляхах його вирішення. Він спинається на причини, що призвели до відставки Ордина-Нащокіна з посади завідувача Посольського Приказу, а по суті керівника зовнішньої політикою Російської держави.

Вчений, вивчаючи джерела, зазначає, що О.Л.Ордин-Нащокін неодноразово зазначав, що «не дуже задоволений» приєднанням Малоросії. Ще в 1660 р. він радив царю повернути Малоросію польському королю, щоб можна було укласти з ним вічний мир. При цьому Ордин-Нащокін звертав увагу царя на те, що відібрані у Польщі міста не дають ніякого прибутку, а збитки великі».

Вважаючи особу Ордина-Нащокіна центральною у дипломатичі цього часу, В.Ейнгорн неодноразово повертався до висвітлення питань, вирішення яких часто залежало від позиції Ордина-Нащокіна, зокрема його самостійних зносин з впливовими українськими сановниками та гетьманами, що зрештою спричинило його звільнення з посади Начальника Посольського приказу.

Дипломатичні студії Ейнгорна, як і вся наукова спадщина вченого, вивчені недостатньо, хоча внесок його в українську історіографію наукова громадськість оцінила ще у 1942 р., коли йому було присуджено науковий ступінь доктора історичних наук за сукупністю і вагомістю праць без захисту докторської дисертації¹⁸. Помер В.Ейнгорн у 1947 р. Похований у Москві.

-
- ¹ Войцехівська І.Н. Ейнгорн Віталій Йосипович //Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. — Вип. 1. XIX ст. — 1930 pp. — К., 1999. — С. 130.
 - ² Митрофанов М. В.Й.Ейнгорн — історик і архівіст //Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — 1965. — №2. — С. 50.
 - ³ Архів Російської державної бібліотеки (далі — Архів РДБ). — Особова справа В.Й.Ейнгорна. — Оп. 185. — Спр. 171. — Арк. 20 зв.
 - ⁴ Иван Андреевич Шматковский, протопоп глуховский и его сношения с московским правительством (1653 — 1673 гг.) — К., 1892. — 19 с.
 - ⁵ К истории иноземцев в Старой Малороссии. — М., 1908. — 53 с.
 - ⁶ Пребывание в Москве Иоанникия Галятовского в 1670 г. //ЖМНП. — 1896. — 11. — С. 8296.
 - ⁷ Архів РДБ. Особова справа В.Й.Ейнгорна. — Оп. 185. — Спр. 171. — Арк. 19, 19 зв., 20, 20 зв.
 - ⁸ Митрофанов М. Вказ. праця. — С. 51.
 - ⁹ О вновь найденных малороссийских переписных книгах //ЧОИДР. — 1895. — 2. — С. 27 — 36.
 - ¹⁰ Московское главное народное училище 1786 — 1804. Краткий исторический очерк //Столетие Московской Первой гимназии. — М., 1903. — С. 126.
 - ¹¹ Дипломатические сношения Московского правительства с Правобережной Малороссией в 1673 г. //ЖМНП. — 1898. — №5. — С. 118 — 151.
 - ¹² Там само. — С. 120.
 - ¹³ Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения Малороссийского духовенства с Московским правительством в царствование Алексея Михайловича. — М., 1899. — 1104 с.
 - ¹⁴ Там само. — С. II — III.
 - ¹⁵ Отставка А.Л.Ордина-Нащокина и его отношение к малороссийскому вопросу //ЖМНП. — 1897. — №11. — С. 93 — 176.
 - ¹⁶ Архів РДБ. Особова справа В.Й.Ейнгорна. — Оп. 185. — Спр. 171. — Арк. 19 зв., 20.
 - ¹⁷ Иконников В.С. Афанасий Лаврентьевич Ордин-Нащокин, один из предшественников Петровской реформы //Русская старина. — 1883. — №10. — С. 17—66; 11. — С. 273 — 308.
 - ¹⁸ Архів РДБ. Особова справа В.Й.Ейнгорна. — Оп. 185. — Спр. 171. — Арк. 90.

*Києво-Печерська лавра
в культурно-просвітницьких
взаєминах з релігійними
центрами Європи XVII—XVIII ст.*

Народилася 1961 р. в с.Косів Чортківського району Тернопільської області. Закінчила історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Починаючи з 1982 р. працювала в Центральному державному історичному архіві України в м.Києві на посаді молодшого, старшого наукового співробітника. З 1998 р. — вчений секретар Інституту українознавства, з 2000 р. — старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кандидат історичних наук. Спеціалізується на проблемах культури і духовності українського народу XVII—XVIII ст. У творчому доробку — близько 30 наукових праць.

Культурно-освітні процеси в Україні XVII—XVIII ст., зберігаючи в своїй основі виразне національне забарвлення, водночас відображали і загальноєвропейські тенденції розвитку часів пізнього середньовіччя. Гуманістичні ідеї європейського Заходу знаходили широкий відгук серед освіченої верстви українців, сприяли активному залученню їх духовних надбань до сфери європейських культурних взаємозв'язків. Свідомість своєї належності до Заходу разом з гордістю за славу історію народу звучить в тогочасних українських творах: «Зрите убо волні окрестнії всяких племен і язиков народи, коє тогда такожде вольному, шляхетському, савроматійському, козако-руському, з давніх літ отвагами і мужественними ратоборськими ділами своїми не тільки в своїй Європі, но і в дальніх странах азіатицьких, прославшемуся народові...» — писав Самійло Величко. Саме спорідненість України з Європою стала важливою передумовою того, що українські просві-

тителі стали найближчими співробітниками Петра I в його зусиллях, спрямованих на європеїзацію Московської держави.

В культурних взаєминах України з Європою XVII—XVIII ст. важливе місце належало Києво-Печерській лаврі, яка завдяки потужній діяльності своєї друкарні і значній масі чернецтва, вихованого на могилянських традиціях, вважалася найавторитетнішим українським релігійним і культурно-просвітницьким центром. Водночас масштабні плани керівництва Лаври сприяли перетворенню її на осередок міжнародного культурного і духовного спілкування.

Вже з самого початку своєї видавничої діяльності Лавра свідомо ставила перед собою вселов'янські завдання. Зокрема, в «Бесідах Іоанна Златоуста на Діяння Апостольські» 1624 р. автор твору Захарія Копистенський звертається до всіх православних християн, передусім слов'янського світу: «Примите его народы Іафетова племени — Русские, и Славяне (Славинцы), и Македоняне. Приобретайте его Болгары, Сербы и Боснійцы. С радостію приветствуйте его Истяне, Иллирійцы и Далматинцы. Встречайте его Молдоване, Мустяки и Угровалахи. Примите его Чехи, Моравы и Хорваты. Сарматія с любовію приими и приобрети книгу, а все вообще православніе любезно получите сію святую книгу... и владейте ею, как многоценным сокровищем».

За Петра Могили діяльність Печерської друкарні набирає нового характеру і змісту. Створення ним польського видавничого відділу, де друкувалися книги польською і латинською мовами¹, як і введення цих мов до навчального процесу в Лаврській школі 1631 р. і Київській колегії, мало на меті, очевидно, кілька завдань. Латино-польське видавництво у Лаврі відповідало вимогам часу і мало сприяти залученню до загальноєвропейського культурного процесу. Вживання польської і латинської мов як мов загальноєвропейського спілкування не сприймалося лаврськими вченими як виключний атрибут католицько-уніатської освіченості. Обстоюючи потребу латинської мови для українців, Сильвестр Косів у своєму творі «Exegetis» 1645 р. писав: «Перша причина, чому нашому народові потрібна латинська наука, є та, щоб нашої Руси не називали дурною Руссю»². Видання книг іноземними мовами згідно з планами Петра Могили мало додати друкарні міжнародного авторитету і сприяти поширенню лаврських видань далеко за

межами України, а також серед представників інших віросповідань.

Продовжуючи починання Петра Могили, Печерський архімандрит Інокентій Гізель також докладав усіх зусиль, щоб надати розповсюдженню лаврської друкованої продукції міжнародного масштабу. Він відновлює започатковане Петром Могилою друкування книг польською і латинською мовами, доручивши його досвідченому і високоосвіченому друкареві Івану Армашенку. З метою розповсюдження лаврських видань в країнах Східної і Центральної Європи Гізель вдається до книжкових подарунків особам царського двору Московської держави. Так, відправлений на початку 1669 р. в Москву печерський ієромонах Кирило мав піднести царю в подарунок «Мир с богом человеку» Інокентія Гізеля і клопотатися, щоб цар велів цю книгу «на пользу всего народу невозбранно объявляти» «в преславном царствующем граде Москве и везде». Очевидно, з ініціативи лаврського архімандрита інший вчений Печерського культурно-освітнього гуртка Іоанникій Галятовський, даруючи 1670 р. царю свого «Місія правдивого», виданого Печерською друкарнею, клопотався про отримання коштів на перевидання цієї книги польською і латинською мовами для того, щоб цей твір поширювався в Польщі, Франції, Італії та Іспанії.

Взагалі лаврські ченці з вихованців Академії високо цінувалися як знавці латині, польської, грецької та інших мов. Це неодноразово відзначав у своїх листах видатний діяч епохи Лазар Баранович, прирівнюючи у цьому зв'язку рівень київської вченості до рівня найавторитетніших освітніх осередків Європи. «Пускай бы кто-нибудь из отцев училищнаго братства переложил латынь, в одном месте с избытком употребленную, на язык польскій, — звертався він до Печерського архімандрита з приводу видання одного з своїх польськомовних творів, — я неперелагал ради скорости, а на севере у меня скорее можно найти охотника, нежели латинщика; Киев этим славен. Как это русскій Париж, то из Киева, как из разумной головы, ежели не выдадут ответа, — замолкнет дело это навсегда»³.

Важливо зазначити, що у своїх творах, написаних і виданих з точки зору православного універсалізму («Бесіди св. Іоанна Златоустаго на 14 посланій св. апостола Павла» (1623 р.), «Анфологійон» 1619 р., «Номоканони» 1620 і 1629 рр., «Книга о вірі» 1620–1621 рр., «Бесіди св. Іоанна Златоуста на Діяння

Святих Апостолів» 1624 р., «Преподобного отца нашего аввы Дорофея поученія душеполезна различна» 1628 р., «Євхологiон» 1646 р. та ін.), лаврські діячі, автори передмов до видань печерського друку, намагалися підкреслити не лише ідеологічний провід Лаври у її зв'язку з Єрусалимом і Афоном як найбільшими православними святинями і центрами паломництва, але й показати особисту причетність до них. Так, Памво Беринда і Йосиф Кирилович (Йосиф Святогорець⁴) особливо пишалися своїми незвичайними титулами «протосингела александрійського патріаршого престолоа и поклонника святих земель Палестини и Синая», зазначаючи про це у своїх творах. У 1712–1714 рр. лаврський ієромонах, знавець турецької мови Варлаам Ліницький, «... имущи аз давно намереніе и обещаніе местам святим поклонитися в богоспасаемом граде Іерусалиме», здійснив подорож до Єрусалима, залишивши яскраві враження у подорожніх записках під назвою «Пєрегринанія» («Путник»)⁵. Подібне паломництво здійснив пізніше інший лаврський ієромонах Кирило Іерусалимита⁶.

Особливе місце в розширенні книжкових обмінів лаврська видавнича традиція відводила країнам південнослов'янського світу. Через спорідненість мови, релігії і культури київські лаврські видання користувалися тут значним попитом. Поширенню книг лаврського друку сприяли також різноманітні форми україно-сербських культурно-релігійних відносин, зокрема діяльність українських, у тому числі й лаврських вчених — просвітників.

Потреба в київських книжках була особливо відчутною для сербів, спроби яких влаштувати власну друкарню на австрійській території кожного разу наштовхувалися на опір властей. Хронічна нестача церковнослужбової літератури і навчальних посібників, а також інтерес до української культури зумовлювали часті поїздки південних слов'ян до Києва. Вихідцям з Балкан особливо імпонувало те, що українські вчені у своїх творах не обмежувалися національними проблемами, а цікавилися життям інших народів, пропагували ідеї східнослов'янської єдності. Зокрема, у творі «Палінодія» (1621) Захарія Копистенський, описавши славнозвісний Рильський монастир, виявив значну обізнаність з життям болгар, захоплювався їх мужністю: «И болгарове, братья наши, з греки войны знаменитые чинили, и Константинополе облежали, и царев в бою зобива-

ли». Спеціально для потреб болгар лаврська друкарня видала у 1671 р. службу і житіє Іоанна Рилського — засновника однойменного монастиря, складені в другій половині XIV ст. болгарським патріархом Євфимієм.

Нерідко серби отримували книги від Лаври в подарунок. Так, печерський архімандрит Інокентій Гізель у 1669 р. подарував свою книгу «Мир с богом человеку» сербському Хілендарському монастирю, а його наступник, Іоасаф Кроковський у 1697 р. також передав цьому монастирю одну з книг, надрукованих в лаврській друкарні. І надалі Лавра намагалася задовольнити потреби сербів в необхідній літературі, робила їм значні книжкові пожертвування. Так, у червні 1744 р. в Лавру звернувся намісник «епархії близ граници турецкой находящейся митрополита Ардского и Карансебимшского» Христофор Іллевич, вказуючи, що під час війни Туреччини з Балканами монастирі і церкви його вітчизни «в великом разореніи остались и в книгах церковних и в священной одежде, за неименіем ених, весьма состоит нужда и сыскать тамо того всячески невозможно». На прохання Іллевича Лавра виділила потрібні церковні атрибути («одежды священническия, аппарати, стихарь...»), а також книги — «Большой часослов» і «Повечерник».

Листуючись з Лаврою в червні 1754 р., митрополит Чорногорський Василь Петрович висловлював велику вдячність за надані йому книги «Жития святых» Дмитра Ростовського, яких, за свідченням митрополита, «нигде достать не можно» і «в печати при Російской типографіи нет». Згодом, звертаючись до Синоду, Василь Петрович обстоював необхідність видання цих книг в Києво-Печерській друкарні для всіх східнослов'янських народів. На прохання Чорногорського митрополита Лавра в квітні 1759 р. виділила комплект богослужбових книг на суму 52 крб. 46 коп. У 1761 р., окрім грошової допомоги і церковних атрибутів, було виділено значну кількість книг Далмацькому єпископу Симеону Концаревичу. В їх списку значилися як богослужбові — євангелія, псалтирі, служебники, так і навчальні книги — часословці, букварі, а також «Камінь віри» Стефана Яворського, «Патерик», «Синопис» та інші. Дещо пізніше, у 1763 р., Лавра знову відправила в ту ж Далмацьку єпархію богослужбові книги — «Цвітну і Пісню тріоді», «Мінею общую», «Службу преподобним печерським», «Євангеліє страстное», «Требник», «Служебник», «Ірмолой»,

«Шостоднів», «Трефологійон», «Новий Завіт» і «Акафістнік», які просив передати йому архімандрит Успенського Крупського монастиря Геннадій.

У другій половині XVIII ст. Лавра безкоштовно посиляла богослужбові і повчальні книги в убогі болгарські монастирі на Афоні. Так, у 1763 р. було відправлено 27 книг в Зографську болгарську лавру, а у 1783 р. — 15 книг в іншу афонську болгарську обитель — Хілендарський монастир. Зокрема, розглянувши письмове звертання ігумена цього монастиря Леонтія, котрий вказував, що «от случившагось прошлого году 1776 августа 22 числа пожара немалая часть монастыря нашего...книги и церковные утвари немалое число згорели и кроме России...тих книг достать нам не можно...», Духовний собор Києво-Печерської лаври прийняв таке рішення: «уваженієм того монастыря в книгах церковных недостатка... выдать из типографіи лаврской круг церковных книг». Того ж 1783 р. на прохання настоятеля Свято-Троїцької церкви в Іллірії Тимофія Храніславовича Лавра безплатно відправила комплект богослужбових книг, а в наступному році зробила аналогічний подарунок Миколаївському Прасневицькому монастирю в провінції Паштрович Венеціанської області. Книги лаврського друку мали великий вплив на тогочасних сербських церковних і культурних діячів. Значною популярністю в Сербії користувалися видання творів Стефана Яворського («Камінь віри»), Дмитра Ростовського («Четві — Мінеї», «Слова», «Повчання»), Іоанікія Галатовського («Ключ розуменія»), Лазаря Барановича («Меч духовний») і особливо «Синопис». Ідея всеслов'янської єдності, яку проповідував Захарія Копистенський у передмові до «Бесід Іоанна Златоуста на Діяння Апостольські» 1624 р., через 100 років отримала свій розвиток у творах болгарського історика Івана Раїча. У великій шані у сербів було також інше лаврське видання — «Ифика ієрополітика» (1712 р.), яке у 1774 р. було перевидано у Відні спеціально для південнослов'янських народів.

Значне поширення книг лаврського друку серед балканських народів засвідчують каталоги монастирських бібліотек на Афоні і в самій Сербії. Відомий російський учений, письменник і археограф Л.А.Кавелін (архімандрит Леонід) зробив у 60-х роках XIX ст. спробу описати книги кирилівського друку, що знаходилися в афонських бібліотеках. Сербський вчений

Л. Стоянович, котрий досліджував наявність українських книг в бібліотеках Сербії, відзначав у своєму каталозі написи на книгах, з яких простежуються шляхи їх поширення з Києва на Балкани. Зокрема, одна з книг лаврського друку 1631 р. видання мала наступний напис: «Сию книгу... 1639 р. аз владико Мардарие са братами принесомо их от Печерски монастыр из Киева...». Напис на іншій книзі з каталогу Стояновича свідчить, що лаврські друки поширювалися сербськими ченцями, які, очевидно, приїжджали в Київ на богомілля: «Книгу сию подписанную псалтырь яже с попечением и великим трудом от царствующего града Киева Спиридон Павлович, иеромонах Раковачский, в 1759 года принесох».

У своїй видавничій діяльності Лавра підтримувала культурні контакти також з іншими, неслов'янськими країнами Балкан, зокрема, з Грецією. На Україні, як відомо, завжди значними були грецькі впливи: грецька мова широко використовувалася в церковних справах, була складовою частиною системи освіти в Київській академії, Чернігівській колегії, братських школах та інших православних навчальних закладах. Чимало греків навчалася в Києві, зміцнюючи наукові і культурні контакти України з Грецією. Грецький вплив позначився і на початковому періоді діяльності Печерської друкарні. Готуючи твори до друку, лаврські видавці не раз використовували сюжети з класичної грецької літератури, зокрема антична тематика звучить в «Алфавіті духовному» 1710 і 1713 рр. видання. Окрім того, печерські друкарі підтримували безпосередні контакти з Афоном, отримуючи звідти рукописні і друковані оригінали для своїх творів. Відомо, наприклад, що Памво Беринда, як писав митрополит Іов Борецький, після повернення 1624 р. з Москви мав намір здійснити подорож на Афон для науково-видавничих потреб.

Враховуючи потребу греків у богослужбовій та іншій літературі, Лавра в одній з своїх чолобитних царям вказувала: «Будучи многие духовные и свецкие с Палестины и с других мест приезжающие греки в церковных печатных книгах скудость имеют и те книги уже не в Венеции у иноверных, но у православных и единоверных с ними российском государстве в Кіеве получают желают; то можно оние греческие книги, если бы на то было высочайшее позволение и в киево-печерской типографии, сколько надобно, печатать».

Лавра не тільки постачала свої видання зарубіжним країнам, але й друкувала для них книги їх рідними мовами. Так, у 1752 р. грецьке духовенство звернулося через повноважного російського посла в Туреччині Олексія Обрезкова з проханням надрукувати для них книги на «греческом діалекте». Лавра не відмовила в допомозі своїм побратимам по вірі, хоч виконати їхнє прохання виявилось досить складно через відсутність відповідних шрифтів і устаткування. Врешті було перевидано Євангеліє 1745 р. видання грецькою мовою та також каноники у 1780р.

Збереглося ще одне свідчення популярності лаврських видань, зокрема «Синописа», серед грецького народу. В бібліотеці Свято-Гробського метоха в Константинополі в рукопису під №329 зберігається переклад цього твору 1680 р. видання на грецьку мову. Лаврський літературний і видавничий гурток свідомо орієнтувався не тільки на «словеноросійський народ» і країни Балкан. У передмовах і посьятах до своїх видань Лавра зверталася і до інших народів, близьких до слов'ян за культурно-історичним типом — молдаван, румунів, а також до слов'ян-католиків — чехів, хорватів. Зокрема, книговидавнича діяльність Лаври справила великий вплив на молдавську і румунську культуру. Саме заснування друкарень в Кимпулунзі (1635) і Яссах (1642), з яких вийшли в світ перші книги румунською мовою (після тих, що були видані в XVI ст. у Трансильванії) завдячує вихідцям з лаврського чернецтва на чолі з Петром Могилою. З передмови до виданого в Кимпулунзі «Требника» (1635) видно, що постриженець Зографського монастиря на Афоні ієромонах Мелетій Македонський, вивчивши книгодрукування в Києві, запропонував волоському господарю Матею Барабашу придбати там друкарське устаткування і згодом разом з київським друкарем Тимофієм Вербицьким став одним з керівників волоської друкарні. У 1635 р. тут працював і колишній словолитчик Київської друкарні Іван Глебович. Кияни також подали допомогу новоствореній друкарській обладнанню і кваліфікованими майстрами (друкар Михайло та гравер Ілля). За сприяння лаврських вчених і друкарів вийшла в світ перша друкована молдавською мовою книга «Казанія», переклад якої з українських джерел зробив молдавський митрополит Варлаам. Тим самим діяльність вихідців з печерської братії започаткувала новий період у розвитку молдавської культури.

Ставши зразком для створення волоських друкарень, друкарня Києво-Печерської лаври була також постачальницею своїх видань православному духовенству Молдавії. Видання Києво-Печерської лаври позначилися на творчості молдавських і румунських культурних діячів. На думку Г.Бобине, саме під безпосереднім впливом «Православного сповідання віри» написали свої твори румунські книжники Варлаам («Відповідь кальвіністському катехізису») і Удріште Нестурел, котрий переклав з латині на слов'янську мову «Наслідування Христу» Фоми Компійського. Сам Петро Могила увійшов у румунську і молдавську культуру своїми творами, адресованими співвітчизникам або написаними на їх національну тематику: «Сказання про чудеса від мощей святого Іоанна Сочавського», «Повчання брату Мойсе Мовіле», «Mowa duchowna». Видання творів лаврських вчених служили оригіналами для перекладів на румунську мову. Зокрема, у 1678 р. вийшов «Ключ розуменія» Іоанкія Галятовського румунською мовою.

Тісні зв'язки єднали Лавру з Білорусією. Це було зумовлене спільними соціально-політичними інтересами, давньоруськими традиціями і тісним культурним співробітництвом обох народів, що довгий час перебували в одному державному утворенні. Упродовж XVII ст. існував своєрідний симбіоз українського і білоруського письменства. Лаврські видання користувалися широким попитом у білоруського населення, зокрема, «Лексикон» Памви Беринди у 1653 і 1749 рр. було перевидано Кутейнською друкарнею. Знаменита білоруська духовна обитель — Супрасальський монастир — заснована, як припускають дослідники, за участю чернецтва Києво-Печерської лаври, здавна містила рукописні і друковані пам'ятки київських вчених.

В середині XVIII ст. у Лаврі поставили за мету віднайти давні лаврські стародруки, для чого вирішили перевірити їх наявність в інших монастирських бібліотеках. З цього приводу в червні 1757 р. ігумен Берестейського монастиря Спиридон Гриневецький сповістив Лавру: «По приказу вашего високопреподобія и всего священного собора имел я неусипное старательство в проискании в лавре Супрасльской ветхо печатнаго Патерика Киевскаго, само персонално до Супрасля ездил и тамошних началствующих над библиотекою законников о пріискании просил, какое дело з великою охотою справить обещались...но по тщательном их претрасении книг ветхій Патерик не сискал-

ся...». Цим же листом Гриневецький повідомив, що «тая ж помянутая Супрасльская Лавра покорне просит вашего ясне высокопреподобія отпустить им за денги два круги миней церковных... (а) еще Ермолая великого печатного ... (или) писаного красно продати просят». Нам невідомо, чи Лавра виконала це прохання, однак сам факт таких стосунків з Супрасальським монастирем, який на той час був уніатським, є досить цікавим.

Одночасно Лаврою було подано допомогу у виданні творів білоруського єпископа Георгія Кониського.

У 1767 р. Лавра, на прохання ігумена Святобогословського монастиря Варлаама, який описав злидений стан своєї обителі — «по крайньому ж оного монастыря недостатку и убожеству» — відправила ряд книг, чим ще раз виявила добротність стосовно білоруських побратимів.

У передмовах і посвятах до лаврських видань серед багатьох народів, яким адресувалися книги печерського друку, не згадувалися, очевидно, з політичних та релігійних міркувань, поляки. Проте фактично в Лаврі орієнтувалися і на цей слов'янський народ, близький українцям за мовою і звичаями — як з метою поширення православної віри на представників інших віросповідань, так і задля долучення до загальноєвропейського культурного процесу. Українська національна еліта в особі духовенства і шляхти часів середньовіччя була тісно зв'язана з польською культурою, чому сприяли об'єктивні суспільні і політичні чинники. По-перше, незважаючи на нерівноправний статус Православної церкви, українська шляхта не відчувала себе чужою в польсько-литовській державі і ефективно використовувала конституційні норми Речі Посполитої для захисту своїх національних та релігійних прав. По-друге, в кінці XVI — першій половині XVII ст. українська шляхта часто отримувала освіту в польських навчальних закладах (а в пізніші часи вдосконалювала там свій освітній рівень), що не могло не вплинути на формування у неї відповідних настроїв і уподобань.

Україно-польські культурні взаємини XVII ст. виявилися, передусім, у значному поширенні в середовищі української шляхти польської мови, що, проте, далеко не завжди означало полонізацію представників української еліти. Не тільки в середовищі уніатів, а й православних було чимало вчених, які при написанні своїх творів активно використовували польську мову. В їх числі були і лаврські діячі — Сильвестр Косів, Афа-

насій Кальнофойський, Стефан Яворський та Петро Могила, якого Пантелеймон Куліш називав «поляком у православних ризах». Вплив польської мови і культури виявився настільки потужним, що навіть після приєднання Києва та Лівобережної України до Росії друкарня Лаври аж до початку XVIII ст. продовжувала видавати польськомовну літературу. Польські впливи суттєво позначилися і на творчості українських проповідників та перекладачів, зокрема з кола печерського культурно-освітнього гуртка.

Постійним явищем у спілкуванні обох народів були культурні і видавничі контакти. Польські вчені здавна широко використовували пам'ятки давньоруської писемності. Так, відомий польський історик Матвій Стрийковський використав у своїй «Хроніці» давній літопис Печерського монастиря. У лаврській друкарні, особливо в першій половині XVII ст., часто працювали майстри з польських міст. Відомо, зокрема, що у 40-х рр. XVII ст. в Києві працював Самуїл Рогалья, «друкар братства виленського». Польських майстрів запрошували для роботи у відкритому 1633 р. Петром Могилою польському відділі друкарні. У своїй видавничій діяльності Лавра широко використовувала досвід закордонних друкарських осередків, зокрема, талановитий лаврський гравер Олександр Тарасевич, відомий своїми гравюрами, виконаними не тільки в Києві, але й в Кракові та Вільнюсі.

Слід зауважити на велику кількість польськомовної і латиномовної літератури, що видавалася Лаврою як задля потреб свого народу, у тому числі для населення підвладних Польщі західноукраїнських земель, так і для зарубіжного слов'янства Східної Європи. Екслібриси на лаврських виданнях дають можливість прослідкувати шляхи проникнення цих видань в країни Східної Європи. Лавра безкоштовно постачала свої видання православним монастирям, що перебували під владою Речі Посполитої. Показовим у цьому плані є листування з Лаврою ігумена Віленського монастиря Св. Духа Азарія, у віданні якого знаходилася одна з груп закордонних монастирів Київської митрополії. 13 січня 1765 р. він звернувся до печерського архімандрита Зосими Валкевича з проханням подати допомогу в забезпеченні підопічних йому зубожілих обителів необхідною церковною літературою: «Не дознал я инного паче вашого ясне в богу высокопреподобія к здешным нищетою пре-

бедно страждущим обителям усерднейшаго как в протчем, так наипаче в снабденіи церковными книгами благодетеле. И потому усмотрев и еще в разных местах, яко то: в Минском, Грозовском, Кронском, Сурдецком, Друйском, Вевейском, Кейданском и в протчих ведомства моего монастырях благочестивых крайний в книгах недостаток,.. покорнейше прошу: для розсилки по оним монастырям в церкви пожаловать в лист: Апостол един, Патерик печерскій един, служебник един, Трехфологійон един; тріодь цветную 1, постную 1, часослов един; в четверть: требник един, молебников два; в осмуху: служебников два; букварей с толкованіем десять, малых требников три. Хотя — то сих и других круга церковнаго книг и более потребно. Я оныи книги все сколько ваше высокопреподобіе от добротства своего пожаловать изволите, как скоро получу, тогда ж по листам: от кого, куда и когда надани, подписать и роздать не пропушу, так как и прежде от вашего высокопреподобія наданіе, на вечную памятку и за таково церквам божіим благодіяніе мы все обще господа усерднейше за вас молишь долженствуем и никогда не престанем». Лист, отже, яскраво свідчить, що Лавра неодноразово подавала безкорисливу допомогу православним обителям Польщі та Литви.

У 1780 р. так само безкоштовно Лавра вислала низку церковних книг в Радоуцьку єпархію в Австрії. В кінці XVII ст. за дорученням Петра I в Амстердамі було здійснено переклад «Синописа» на латинську мову під назвою «*Synopsis exhibens originem sclavoni corosseanae celeberrimae gentis, tum urbis Kioviae ac principum ejus*», який виконав відомий перекладач Ілля Копієвський. Ця обставина дає можливість припускати, що латиномовне видання «Синопису» мало на меті ознайомити західноєвропейські наукові кола з однією з кращих літературних пам'яток Києво-Печерської лаври.

Важливим чинником україно-європейських культурних взаємин було, як добре відомо, навчання вихідців з південнослов'янських та інших країн в одному з кращих навчальних закладів Європи — Києво-Могилянській академії. Часто буваючи в Печерській Лаврі, де завжди гуртувалося чимало вихованців Академії, вони іноді вирішували залишитися в стінах обителі. Так вчинив болгарин Арсеній Михайлов, який, прибувши влітку 1724 р. в Київську Академію для вивчення латинської мови, відвідав Києво-Печерську Лавру і вирішив навча-

тися тут живопису. В лаврській живописній майстерні навчався майбутній сербський художник, автор іконостасу церкви Св. Миколая в Сегедині Йован Попович. Вдосконалювали свою освіту і майстерність сербські живописці Герасим Зелич, Йосип Сербин, Степан Тенецький та ін.

В Києво-Могилянській Академії та Печерській Лаврі перебували також вихідці з інших, крім південнослов'янських країн Європи, зокрема, після закінчення навчання в Академії прийняв чернецький постриг у Лаврі шляхетський син Аполлос Ксиловський з Варшави, в 1720 р. — Іларіон Негребецький з Перемишля, який з 1737 р. став архімандритом Києво-Печерської лаври.

У свою чергу, вихованці Києво-Могилянської академії вдосконалювали свою освіту у вищих навчальних закладах Європи і, вливаючись згодом в ряди лаврського чернецтва, ставали носіями західноєвропейських культурних впливів. В Угорщину був відправлений печерський ієромонах Аарон Пекалицький, який перед цим закінчив навчання в Київській академії. Упродовж 6 років він служив капеланом при Токайській російській церкві, одночасно навчався (ймовірно у Братиславському ліцеї) і працював, зокрема, вів практичні заняття з грецької мови з греками, які на той час перебували в Токаї. Через діяльність в Токайській комісії А. Пекалицький познайомився зі своїми співвітчизниками, вихованцями Київської академії І. Фальковським і А. Ставицьким, які навчалися в Братиславі, і з тих пір підтримував з ними дружні стосунки. Повернувшись на Батьківщину, А. Пекалицький у 1787 р. був відновлений у складі братії Києво-Печерської лаври і призначений «содержателем типографской казны», а в наступному році, залишаючись в складі печерських ченців, почав викладати в Київській академії грецьку мову. Мабуть, з особистих зібрань А. Пекалицького, а також А. Ставицького та І. Фальковського, котрі також стали викладачами Академії, в її бібліотеку потрапили рідкісні книги угорських друкарень кінця XVIII ст. Окрім того, названі вихованці Києво-Могилянської академії були останніми, які на той час закінчили освіту за кордоном, і саме з ними пов'язане запровадження в кінці 80-х років XVIII ст. нових предметів і методу викладання в Академії за угорським зразком. Чимало осіб з лаврського чернецтва працювало за кордоном у складі посольств і православних місій як посольські священики, пе-

рекладачі, викладачі, місіонери. Зокрема, Іустин Рудзинський у 1722р. був призначений Синодом довіреною особою для захисту православної віри на сейм у Польщі⁷, Ієроніма Ковпецького у 1726 р. відправили у Голландію в розпорядження повноважного міністра графа І.Г.Головкіна⁸, Веніамін Фальковський у 1725—1726 рр. перебував у штаті настоятелів Російської посольської церкви у Стокгольмі. В листопаді 1749 р. просився в Лавру «на житє в больницю» ієромонах Ігнатій, відправлений Синодом в Царград (Константинополь) в розпорядження резидента Вешнякова для церковного священнослужіння. Описуючи свою діяльність в Туреччині, Ігнатій вказував, що він «над школою переводчиковых дел и для обучения набранных малолетних пленников и при обретающейся тамо придворной церкви в священнослужении и в порученных ему правлениях пять лет [был] и употреблялся де к переводу греческого языка всяких нуждных и партикулярных писем в чем имел в писме перевода и учении учеников неусыпное старание и труд, от коего де он ныне весьма мало и видит».

Незаперечна роль чернецтва Києво-Печерської лаври також в започаткуванні і становленні вищої освіти в країнах Європи. Відомо, що в квітні 1640 р. молдавський господар Василь Лупул «...добре позна, какова мзда от Бога Вседержителя для воздвиженья училищ от благоговейных и православных учителей бывает...писаниєм своим молил смиренного отца митрополита Киевского, чтоб ему послал благообразных иноков и добре ученых учителей...». У відповідь на це прохання Петро Могила відправив п'ятьох викладачів Київської колегії на чолі з професором риторики Софронієм Почаським, які й створили в Яссах вищу школу, названу пізніше Слов'яно-греко-латинською академією.

Лаврське чернецтво відіграло значну роль у заведенні і влаштуванні шкіл для православних сербів. Крім відомого вже Мануїла Козачинського, джерела відкривають нам імена нових українських просвітників, зокрема таких як Синесій Залуцький. Виходець з козацької сім'ї м.Трембовлі, що входило тоді до складу Речі Посполитої (тепер Тернопільська обл.), Синесій навчався у Львові, а богословський курс закінчував у Києво-Могилянській академії; одночасно займався проповідництвом у Києво-Печерській лаврі, де прийняв у 1721 р. чернецький постриг. Коло 1725р. він вибуває з Києво-Печерської лав-

ри і з'являється в Сербії як проповідник при соборній церкві митрополита Мойсея Петровича. Ймовірно, що Синесій одночасно вчителював у школі, заведеної перекладачем Синоду М. Суворовим, якого Петро I в 1725 р. відправив на прохання митрополита в Сербію для організації шкільної освіти у сербів. 1733 р. Залуцький повернувся до Києва і був відновлений у складі лаврської братії. Приїзд його на Батьківщину був пов'язаний, очевидно, з намірами знайти собі спільників для просвітницької діяльності в Сербії, оскільки ще попереднього року сербський митрополит Вікентій Йованович просив київського митрополита Рафаїла Заборовського вислати йому в Сербію «из своей славной Академии в учении книжном искусных числом десять человек». Хоча в лаврських документах за 1733 р. ми бачимо примітку «22 мая 1733 г. безвестно бежал», за свідченнями самого Залуцького він вибув з Лаври в Цісарщину на запрошення православного митрополита Вікентія. Разом з Синесієм в Сербію відправилося 6 студентів Київської академії: Мануйло (в чернецтві Михайло) Козачинський, Петро (в чернецтві Порфирій) Падуновський, Іван Минацький, Тимофій Левандовський, Георгій Шумиляк і Трохим Климовський. Троє перших вчителювали в Сремських Карловицях, причому Залуцький як найбільш досвідчений став ректором школи, а М. Козачинський — префектом. Маючи хорошу підготовку, кияни вели одночасно кілька курсів і швидко здобули авторитет своєю невтомною діяльністю. Задоволений своїми підопічними, сербський митрополит Вікентій Йованович в листі до київського митрополита Рафаїла Заборовського писав: «можем сказать о пришедших к нам учителях, да также суть в научении искусни, также и нравию доброжительни, и в наставлении учеников прилежни, тщаливы и охотни».

Посаду ректора Карловицької школи Синесій Залуцький займав упродовж свого повторного перебування в Сербії. При від'їзді на Батьківщину він одержав паспорт, в якому вказувалося, що очолювані ним київські викладачі «...великую пользу трудами своими дневными и ночными в народе нашем православном учинили», а також матеріальну винагороду за свою працю.

З від'їздом в 1737 р. київських студентів школа в Карловицях припинила свою діяльність.

Отже культурно-просвітницька діяльність Києво-Печер-

ської лаври XVII—XVIII ст. сприяла активному залученню України в загальноєвропейський культурний процес. Поширення лаврських видань в Європі, що користувалися там значним попитом, відбувалося у формі пожертв, контактів із замовниками і покупцями книг і несло всім народам ідеї православного універсалізму і гуманізму, а тим самим було важливим засобом зміцнення міжнародних, передусім міжслов'янських, культурних взаємозв'язків. Започаткування і розвиток вихованцями Києво-Могилянської академії зі складу печерської братії основ вищої освіти в Молдавії і Сербії свідчило про незаперечний авторитет українських церковно-освітніх діячів у Європі. Всі ці процеси загалом робили Києво-Печерську лавру важливим центром міжнародного духовного спілкування і засвідчували значний вплив української освіти та книгодрукування на культурні традиції європейських народів.

¹ «Мнемоzyне» 1633 р., «Exegesis» і «Paterikon» Сильвестра Косова 1645 р., «Teraturgetа» Афанасія Кальнофойського 1638 р., «Mova Duchowna» і «Lithos» Петра Могили 1645 р., а також складений останнім разом з Ісайєю Трофимовичем-Козловським полемічний трактат «Zebranie krotkiey nauki o artikulach wiary» 1645 р.

² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. — У 4х тт. — Нью-Йорк, 1990 — Т.2. — С.191.

³ Письма преосвященного Лазаря Барановича. — Чернигов, 1865. — С.116 — 117.

⁴ Серед лаврських діячів часто зустрічаються особи з подібними прізвищами-псевдонімами (Святогорець, Ієрусалимович, Ієрусалимита), які вони, очевидно, отримували після повернення з подорожей до ушлявлених паломницьких центрів.

⁵ Перегринажія или Путник, в нем же описуется путь до святаго града Ієрусалима и всея святая места Палестинская, от Ієромонаха Варлаама, бывшаго тамо в 1712 г. // Чтения в обществе истории и древностей российских. — 1873. — Кн.3. — С.55 — 77.

⁶ Акты и документы... — Т.1., ч.2. — С.421—422.

⁷ Русский биографический словарь. Т. — Ибак Ключаров С.354.

⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. — Отд. II (1721—1795) / Под ред. Н.И.Петрова. — Т.1. — Ч.2. — С.312.

Тарас Кияк

Євроінтеграція України очима ЄС

Проблеми, ризики, шанси
(за матеріалами зарубіжних конференцій, преси)

Народився 23 березня 1944 р. у м. Винники на Львівщині. Закінчив факультет іноземних мов Чернівецького університету. Доктор філологічних наук, професор, завідуючий кафедрою германських мов Чернівецького університету, голова Чернівецької обласної організації товариства «Просвіта». Автор (співавтор) понад 120 монографій, словників, інших наукових праць. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня. Професор Українського Вільного університету (Мюнхен), доктор Інституту Придунайського району та Центральної Європи (Відень).

I

Єьогодні чимало політиків пишуть про перспективи наступного етапу розширення Євросоюзу в 2004 р., про можливість країн-претендентів та відповідність відомим копенгагенським вимогам. Деяка інформація, нехай і недостатньо повна та відверта, подається і щодо шансів України про вступ до ЄС. Але, на нашу думку, майже нічого не сказано про настрої самих країн — членів ЄС, про їх очікування та побоювання, про тактику і превентивні заходи, спрямовані на попередження можливих негативних наслідків розширення європейської спільноти.

Розширення ЄС збільшить кількість його населення одразу на 100 млн жителів і зробить ЄС одним з найбільших та найпотужніших за територією економічних просторів світу. Водночас відбудеться прогресивна політична інтеграція, що суттєво збільшить вагу Європи в глобальному вимірі, яка буде базува-

тися на економічному потенціалі та людських ресурсах. Залучення нових країн-членів означатиме також збільшення політичної ваги континенту, який стає особливою зоною миру, особливо після подій 11 вересня 2001 р.

Сьогодні в країнах — членах ЄС дедалі слабше звучать голоси недовіри до процесу розширення, оскільки як фахівці, так і загал населення послідовно усвідомлюють незаперечні вигоди як для окремо взятих країн, так і для всього ЄС.

Говорячи про безпеку та мир у регіоні, можна згадати вступ до європейської спільноти Греції, Португалії та Іспанії, які завдяки цьому подолали наслідки багаторічних диктатур, консолидували демократію та досягли високого рівня політичної, економічної та соціальної стабільності. В цьому сенсі розширення ЄС на Схід позитивно позначиться на молодих демократіях нових членів Союзу. В цьому контексті вже не сприймається як незаперечний аргумент, що розширення ЄС призведе до імпорту кризових вогнищ. Річ у тім, що вже за час підготовки до вступу країни-претенденти зуміли усунути небезпечні кризові явища. Це стосується насамперед національних та етнічних проблем.

Занепокоєння викликає відсутність контролю на кордонах після прийому нових країн, що може призвести до загострення кримінальної ситуації в державах ЄС. Але вже сьогодні країни-претенденти залучаються до спільних акцій та кооперації з метою приборкання міжнародної злочинності. В майбутньому ці зусилля будуть активно підтримуватися членами Союзу. Зрозуміло, що Шенгенська угода зобов'язує нові країни строго дотримуватися правового поля Євросоюзу, а це зумовлює суттєві кадрові зміни та фінансові витрати. У цьому зв'язку стає неминучим запровадження обов'язкової візи для членів ЄС, хоча це породжує чимало проблем для деяких країн-кандидатів у стосунках з Росією (наприклад, питання Калінінграда) і особливо з Україною (для її країн-сусідів). Ця тема гостро постала на самміті в Зальцбурзі.

У сфері економіки та торгівлі існує занепокоєння, що західноєвропейські підприємці не зможуть витримати конкуренції через ввезення дешевих східноєвропейських товарів. Це найперше стосується прикордонних районів і насамперед у сферах ремесел та надання послуг.

Активізація економічних взаємин вплине на ринок праці, що спостерігається вже сьогодні. Так, за перші п'ять років «ок-

самитової» революції (1989—1994) лише в Австрії було створено понад 60 тис. додаткових робочих місць. Саме завдяки розширенню ЄС виникатимуть нові спільні підприємства, стане можливим оптимальний розподіл праці. Істотно буде полегшено доступ на ринки завдяки спільним тарифним та сертифікатним системам, спрощено і прискорено митні процедури на кордонах. Вже сама підготовка до вступу до ЄС стимулює і поліпшує інвестиційний клімат, створює вигідні можливості для капіталовкладень, насамперед у сфері екології, енергетики, транспортної інфраструктури. У цьому процесі особливо виграють західноєвропейські банки, консалтингові фірми, економічні експерти, адвокатські контори.

У галузі спільного господарства вже сприймаються як перебільшення побоювання західноєвропейських фермерів перед введенням дешевої продукції зі Сходу Європи. Згідно з дослідженням Віденського інституту міжнародних економічних зіставлень, розширення ЄС менше позначиться на сільському господарстві, ніж це було зроблено реформою спільної аграрної політики ЄС. У той час, як субвенції будуть зменшені, знизяться ціни завдяки запровадженню угоди про світову торгівлю, але в реформованих країнах вони зростуть через вищі інфляційні процеси.

Фахівці констатують той факт, що за останні роки саме країни ЄС в цілому виграли від торгівлі аграрними товарами зі Сходом Європи, їх експорт у середньому подвоївся, залишаючи імпорт на попередньому рівні. Крім того, в окремих регіонах та в окремих сферах будуть запроваджені перехідні терміни.

Серйозну дискусію викликають питання коштів та фінансування процесу розширення ЄС. Значна частина фінансових засобів має надійти від самих країн-претендентів. Якщо ЄС розраховував на надходження у 2002 р. з цих країн в обсязі 5,7 млрд євро, то в 2006 р. ця цифра зросте до 15,7 млрд євро. Крім того, згідно з рішенням Берлінської конференції чотири найбільші платники до ЄС (Німеччина, Нідерланди, Австрія та Швеція) повинні бути звільнені від додаткових цільових витрат.

З іншого боку, нові члени ЄС будуть змушені робити видатки у тому ж обсязі, як і отримані структурні засоби. Таким чином здійсниться суттєве обмеження структурних витрат нинішніх країн-членів ЄС. Не слід також забувати про кошти, які цілком будуть надаватися країнами-вступниками, насамперед,

кошти на гармонізацію правових систем, сфер управління, а також на модернізацію інфраструктур.

Предметом інтенсивної дискусії залишаються питання робочих місць, ринку праці, міграції. Якщо у 1998 р. президент австрійського союзу профспілок Ф.Верцетніч переконував, що після розширення ЄС на Австрію чекає наплив від 150 до 500 тис. громадян сусідніх країн у пошуках праці, то сьогодні він уже твердить, що міграційна хвиля нічим не загрожує. Разом з тим рішення мають приймати окремі регіони та галузі, але ні в якому разі не слід споруджувати нові мури по інший бік кордонів. Промисловість потребує відкритого ринку праці без тривалих перехідних періодів. В усякому разі збалансованість ринку праці буде здійснюватися шляхом укладання двосторонніх угод. З цих міркувань німецький Інститут економічних досліджень висунув вимогу, щоб східноєвропейські працедавці одразу ж після вступу до ЄС без обмежень були допущені до ринку праці.

Низка більш розвинутих країн ЄС домагаються семирічного перехідного періоду. Саме цей термін взяла на озброєння у своїх переговорних позиціях Європейська Комісія. Протягом цього періоду будуть влаштовуватися проміжні перевірки (перша — через два роки, наступна — через три). До того ж, згідно з доповіддю Комісії про соціальний стан Європи, старіння суспільства, а, отже, й зростання пенсійного фінансування залишається однією із найбільш важливих проблем Європи. Стан міг би поліпшитися завдяки саме процесам міграції з нових країн-членів ЄС.

Наукові дослідження, які заторкують проблеми міграції та ринку праці, роблять часто неоднозначні оцінки. Проте всі вони сходяться на тому, що зменшення відтоку громадян із держав Східної Європи може відбутися лише завдяки подальшій розбудові їх економіки. Міграція робочої сили зумовлюється лише різницею в оплаті праці. Такі фактори, як мовні бар'єри та житлові проблеми, а також позитивне ставлення до Вітчизни зменшують фактичну міграцію. Так чи інакше, всі міграційні процеси слід зробити прозорими, легальними, поборюючи всі прояви нелегальної міграції, які, до речі, виникли задовго до нових перетворень у Європі.

Питання прикордонних регіонів та транспортна інфраструктура оцінюються також в цілому позитивно. Можна зауважити, що прикордонні регіони по обидва боки вже сьогодні виграють завдяки зростанню виробництва та кількості робочих місць. Побою-

вання щодо неконтрольованого потоку мігрантів на Захід не справджуються. Якраз у прикордонних регіонах з найвищою часткою іноземців спостерігається найменший рівень безробіття і значно більше зростання щорічного валового прибутку, ніж у середніх районах. Тому й не дивно, що населення цих регіонів дедалі позитивніше оцінює перспективи розширення ЄС. Отже, не падіння кордонів, а саме їх наявність шкодять таким районам.

Особливо гостро дискутується проблема екології, яку громадяни країн ЄС ставлять поряд із питаннями криміналізації та корупції. Слід погодитися з тим, що наближення до євросандартів з екології ставить перед реформованими країнами надскладні завдання. Хоча вони формально виконали понад 50% відповідних вимог, практично їх здійснення залежатиме від фінансування з міжнародних та національних джерел. Якщо Чехія змушена витратити на адаптацію екологічного етапу до європейських вимог від 7 до 9 млрд євро, то Словаччина платитиме 5, Угорщина — від 4 до 10, Словенія — 3, Польща — від 22 до 43, Іспанія — 4 млрд євро. Найбільші витрати пов'язані з переорієнтацією технології забезпечення водою та її очищення, переробкою сміття, відходів виробництва. Значна частина таких коштів надійде також від ЄС.

Стає очевидним і той факт, що екологічний рух у країнах-претендентах зумовить розвиток «екологічних галузей» та поліпшення стану довкілля в самому ЄС. На цьому позитивно позначиться і посилення режиму економії ресурсів, насамперед, енергетичних, старі технології буде замінено новими.

Введення екологічних стандартів (і не тільки в країнах-претендентах, наприклад, в Україні) за останні роки значно зменшило забруднення повітря, що вимагає менших затрат на його очищення в країнах ЄС. Вже лунають голоси (наприклад, окреме рішення Єврокомісії) за максимальне скорочення терміну переведення нових країн на стандарти ЄС. Окремо стоїть питання атомної енергетики (наприклад, відомий у Європі конфлікт між Австрією та Чехією через екологічно небезпечну атомну електростанцію в чеському місті Темпеліні). Але ця проблема буде вирішуватися поступово та вибірково, оскільки ряд країн-претендентів без власного джерела енергії сьогодні не можуть нормально функціонувати.

Дедалі менше побоювань викликає фактор гармонізації правових систем країн-претендентів з правовим полем ЄС, оскільки

ки вже на перехідному етапі ці країни активно опрацьовують найголовніші сфери європейського права. Для цього влаштовуються спеціальні консультації та перевірки. Завдання неймовірно складне, якщо виходити лише з того, що сам текст законодавства ЄС налічує понад 70 тис. сторінок. Але побоювання викликані іншим: головне полягає не в прийнятті того чи іншого потрібного закону, а в його ефективній реалізації через реформовані судові установи. Для контролю за цим процесом сформована спеціальна правова комісія ЄС, яка вносить необхідні корективи. У разі необхідності вердикт виносить Європейський трибунал. Цей процес означає водночас, що сьогодні не на часі приймати спільну конституцію ЄС. Ця проблема буде розв'язуватися після наступного етапу його розширення.

II

Європейський вибір — це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, що відповідає її національним інтересам, волевиявленню народу, який прагне повернутися до європейської спільноти, надійно забезпечити своє майбутнє в єдиній демократичній Європі. Він є логічним і безальтернативним результатом процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу.

Сучасна євроінтеграційна модель зовнішньої політики України побудована на двох взаємозв'язаних принципах її поступового входження до нової європейської спільноти, а саме: інтеграції до європейських і євроатлантичних структур та інституцій, співробітництві з державами ЦСЄ, участі в регіональних (субрегіональних) організаціях і форумах.

Щоб утвердитися як європейська держава, Україні треба зміцнити зв'язки з країнами Центральної Європи та її регіональними організаціями. На жаль, цей процес відбувається повільно, оскільки офіційні діячі цих країн здебільшого продовжують заперечувати належність України до центральноєвропейських держав як з культурної, так і з політичної точок зору. Вони побоюються, що членство України може зруйнувати згуртованість об'єднань та привнести небажані ускладнення у відносинах з РФ. До того ж українська економіка менш розвинена, ніж у країнах Центральної Європи.

Разом з тим транскордонне співробітництво зберігає великі можливості для України, яка має спільний кордон з потенцій-

ними членами ЄС. Згідно із Стратегією інтеграції України до ЄС (1998) «практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною Інтеграцією та поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС». Спільна стратегія ЄС щодо України (Гельсінкі, 1998) підкреслює, що «ЄС підтримує розвиток та зміцнення ініціатив регіонального співробітництва та транскордонного співробітництва за участю України та сусідніх їй країн. У цьому контексті ЄС надаватиме першорядного значення питанням прикордонного господарства».

Оскільки відразу інтегрувати всю територію України до ЄС з відомих причин неможливо, поступова євроінтеграція її окремих регіонів вбачається більш ефективним інструментом цього процесу. Це також дасть змогу зняти частину суперечностей між громадянами України щодо зовнішньополітичних пріоритетів держави. У цьому контексті функцію «інтегратора» України до Європи повинні виконувати західноукраїнські області, а як «полігон» для інтеграційних дій можуть уже сьогодні виступати такі євро-регіони, як «Карпатський», «Верхній Прут», «Буг», «Нижній Дунай». В усякому разі, ні сусідні з Україною держави, ні сама Україна не зацікавлені в тому, щоб майбутній східний кордон ЄС (водночас і західний кордон України) поділив Європу на дві частини. Україна має шанс через розвиток транскордонної співпраці реалізувати пріоритетний напрям зовнішньої політики. Так чи інакше всі питання взаємин України в рамках ЦСЄ слід розглядати крізь призму розширення ЄС на Схід.

Перша хвиля розширення ЄС розпочнеться у 2004 р. Деякі країни-кандидати, такі як Болгарія та Румунія, потребуватимуть ще багато часу, перш ніж стати членами ЄС. Це стосується також західнобалканських держав, яким Європейський Союз надав довгострокову перспективу членства. Але не кожна країна Європи, що шукає свою європейську перспективу, може стати повноцінним членом ЄС. Проте, як одностайно заявляють європейські політики, в Європі не повинні виникнути нові лінії поділу, які б зашкодили безпеці та стабільності.

Інтереси ЄС та НАТО вимагають сприяння демократичному та ринковому поступові всіх європейських держав. Для цього треба створити цілу мережу форм різнорівневої інтеграції та інституалізованої кооперації і поглибити вже наявні форми співпраці. Як уважає відомий політик, колишній міністр зброй-

них сил Німеччини, заступник голови фракції ХДС/ХСС у бундестазі Ф.Рюе, сферами поглибленого залучення до співробітництва країн по той бік межі ЄС мали би стати зовнішня, оборонна, транспортна, енергетична політика та політика безпеки. Вищою формою такої інтеграції, пише він у статті «Уникнути нових ліній поділу» в газеті «Нова франкфуртська газета» від 03.08.2001 р., мав би стати європейський економічний простір. Це утворило б зону вільної торгівлі між ЄС та окремими країнами, серед яких — Україна та Туреччина. До економічного співробітництва входять спільна аграрна та зовнішньоторговельна політика, а також сфери наукових досліджень і технологій, освіти, екології та соціальної політики.

Оскільки не всі країни Європи спроможні сьогодні увійти в зону вільної торгівлі, європейські політичні кола пропонують короткострокові форми співпраці. Наприклад, позитивний досвід програми «північний вимір» може бути перенесений на центральносхідну Європу у вигляді «Центральносхідноєвропейського виміру» зі вступом Польщі та Угорщини до ЄС. До цієї програми, вважають західноєвропейські політики, мають бути залучені, крім названих країн, Словачія та Румунія, з одного боку, та Україна, Білорусь і Молдова, з іншого.

Для сприяння безпосередньому сусідству між майбутніми країнами ЄС та їх сусідами повинні бути розроблені стратегії контрольованої прозорості. Надання віз та вирішення формальностей в'їзду, особливо для представників меншин під час відвідин їх історичної батьківщини, повинні бути спрощеними, матеріально більш доступними. Європейська співпраця може бути ще тіснішою завдяки створенню по обидва боки кордону цілеспрямованих єврорегіонів, які б делегували своїх представників до комітету з питань регіонів Європейського Союзу.

Більшість держав, які ще не можуть належати до ЄС, є членами Ради Європи. Цю форму співпраці слід розширити, переконують нині європейські політики, оскільки своїми нормативами, особливо щодо прав людини, це об'єднання робить неоціненний внесок. Отже, Рада Європи як «демократична совість Європи» повинна послідовно впливати на дотримання стандартів демократії та правової держави.

Стратегічно важливою для України залишається позиція Австрії, яка виявляє прихильність до нашої держави і підтримує процес просування України до Європи. Про це заявив федераль-

ний канцлер Австрійської Республіки Вольфганг Шюссель у виступі на церемонії відкриття у Відні Міжнародного симпозиуму «Україна — 10 років незалежності: проміжний підсумок». За його словами, Україна досягла високих результатів і не можна «ігнорувати важливість взаємозв'язків та співробітництва між нею та Австрією». Австрія, яка однією з перших країн визнала нашу незалежність, бажає Україні успіхів у процесі наближення до ЄС і готова сприяти цьому. Зауважимо, що зусилля Австрії спрямовані також на відродження великого політичного регіону Центральної Європи, куди Україні доцільно прагнути.

Проте увага ЄС сконцентровується не лише на майбутній долі країн, які надовго стають у чергу для вступу до цієї спільноти. Ще більше занепокоєння викликає ситуація довкола країн, які першими претендують на вступ, але не виконали і найближчим часом не зможуть виконати поставлених з цією метою вимог. Так, на форумі «Схід—Захід» у Берні (Швейцарія) наприкінці серпня цього року міністр закордонних справ Польщі Владислав Бартошевські відхилив умову про семирічний термін введення вільного переміщення робочої сили в Європі, вимагаючи його запровадження одразу після вступу до ЄС. Він вважає, скажімо, згубними для Польщі обмеження у сфері виробництва та торгівлі м'ясом чи проблему придбання землі в Польщі громадянами країн ЄС. Недостатнім є термін для здійснення екологічних перетворень. У своїй промові п.Бартошевські підкреслив вагомість регіональної співпраці з усіма сусідніми країнами. При цьому він особливо виділив стосунки Польщі з Україною, наголошуючи у цьому зв'язку на стратегічному партнерстві. Водночас міністр незадоволений нинішнім станом економічної, культурної та наукової співпраці з Росією й підкреслив, що Варшава докладе усіх зусиль для суттєвого розширення такої кооперації. Особливо це стосується інтенсивнішого співробітництва польських прикордонних регіонів, жителі яких особливо гостро відчувають наслідки трансформаційних процесів.

Деякі політики висловлюють побоювання, що новий уряд Л.Міллера серед своїх головних пріоритетів буде орієнтуватися на поліпшення стосунків з Росією та на повернення до східних ринків. Як заявив у газеті «Жеч посполіта» від 26 жовтня 2002 р. професор Опольського університету Зджислав Найдер, «поліпшення стосунків з Росією спричинить більшу енергетичну залежність Польщі, а також вимагатиме відмови від попе-

редніх пріоритетів у польській східній політиці, яка спрямована на підтримку вступу Естонії, Латвії, та Литви до НАТО й зміцнення незалежності України». Політолог навіть прогнозує небезпеку «фінляндизації» східної політики Європейського Союзу, тобто відмову держав Східної Європи від повного суверенітету в обмін на надання їм з боку Москви можливості внутрішнього економічного розвитку.

Такі твердження виглядають дещо перебільшеними та передчасними. Зрозуміло, що зовнішньополітичні орієнтири Польщі, як і інших країн — кандидатів на вступ до ЄС — зумовлені внутрішніми проблемами та побоюваннями. До того ж немало залежить від змін уряду. Тому, наскільки згаданий процес «фінляндизації» буде глибоким, залежить від послідовності дотримання головного обраного напрямку, інакше є реальна небезпека бути затягнутим у вихрові потоки російських інтересів. На Сході ми маємо справу з партнером, який продовжує здійснювати планову, осмислену, широкомасштабну, довгострокову зовнішню політику з використанням будь-яких засобів. Для Росії економічні стосунки з державами зарубіжжя є інструментом у першу чергу зовнішньої політики. На жаль, це погано усвідомлюють самі лідери ЄС. Інакше вони б зрозуміли, що Росія лише вперше позитивно заговорила в Москві на самміті країн СНД про зону вільної торгівлі, щоб не дати ЄС бути першим у реалізації цього завдання. Все це зобов'язує Україну вести ще гнучкішу, хоч і надскладну стратегічну лінію.

Пікантність української ситуації в регіоні ЦСЄ полягає ще в особливостях історичного розвитку України. Адже до Європи легко віднести ті території, які завше були власне Європою. На це може більш-менш аргументовано претендувати Західна Україна, якій не випало «щастя» тривалий час належати до Російської імперії, як це змушена була перенести Східна Україна.

Так, наші західні сусіди все одно зацікавлені в інтеграційному процесі України. Але як це не парадоксально, вони зацікавлені більше в самому процесі, аніж у завершенні інтеграції.

На фоні сонливій, не прогресуючої України вони виглядають у Європі не просто краще, але й спокійніше, бо їм прощаються навіть помилки, на які Україна не має права. Водночас повна інтеграція нашої держави до ЄС породила б для інших країн ЦСЄ нові проблеми, наприклад, фактор дешевшої робочої сили з України на легальному рівні.

Петро Коломієць

Україна – транзитна держава: економіка і геополітика

Народився в 1943 р. на Черкащині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. З 1969 р. працює в пресі. Заступник головного редактора журналу «Політика і час», редактор газети «Вісті», оглядач журналу «Науковий світ». Автор дванадцяти книг у жанрі документалістики, наукової фантастики та детективу, багатьох публікацій на теми економіки, міжнародного життя та соціальних проблем у газетах та журналах.

Якщо із пункту «А» везуть товари до пункту «Б», то між ними на вже прокладеній дорозі неминуче виникне пункт «В», який отримуватиме неабиякі комерційні та інші вигоди від надання послуг, насамперед транзитних, при обслуговуванні вантажопотоків. Найбільшими пунктами «А» та «Б» у сучасному світі є Європа та Азія: обсяг обмінів товарами та послугами між ними становить близько 600 млрд дол. Отже, транспортний фактор займає вагоме місце у розміщенні продуктивних сил, регіональній економіці та міжнародній торгівлі.

За даними експертів Європейського Союзу, сумарний обсяг двосторонніх вантажопотоків між Західною Європою та Тихоокеансько-Азійським регіоном може становити до 2010 р. від 150 до 200 млн тонн сипких і твердих вантажів при загальній вартості їх перевезень близько 200 млрд дол. За оцінкою Світового банку реконструкції та розвитку, участь пострадянських країн в освоєнні такого потужного вантажопотоку може забезпечити їм надходження в сумі приблизно 100 млрд дол. Укра-

їна може розраховувати на вагому частку в цих доходах з двох причин: по-перше, вона має найвищий в Європі транзитний рейтинг — 3,11, по-друге, їй належить величезний транспортно-дорожній комплекс — 22,3 тис. км залізниць, 167 тис. км автомобільних, близько 3 тис. км водних шляхів, 15 морських та 10 річкових портів, 36 аеродромів.

Зрозуміло, що йдеться лише про принципову можливість України отримувати досить значні, навіть за світовими мірками, доходи внаслідок надання транзитних послуг учасникам торговельних обмінів між Європою та Азією. Реальна дійсність не особливо радісна: наша держава отримує за надання відповідних послуг щороку до 2,5 млрд дол., але при цьому слід зважати на те, що переважну більшість надходжень тут забезпечує трубопровідний транзит російських енергоносіїв — газу та нафти. У цій сфері Україна поки що має певну монополію. Для порівняння зазначимо: Польща, котра має другий показник у вже згадуваному рейтингу — 2,72, реально отримує доходів від транзиту вантажів через свою територію на суму 3,2—3,7 млрд дол. Отже, наша держава сьогодні використовує лише частину свого дорожньо-транспортного потенціалу для здійснення транзитних перевезень між Сходом і Заходом, до того ж, вельми незначну.

Дороги, які нас обирають

Але, здається, нам хоче усміхнутися краща транзитна доля. Оскільки надто велика частка вартості транспортування товарів забирає вагому частку доходів у виробників та торговців, а іноді взагалі ставить під сумнів прибутковість цілого спектра зовнішньоекономічних оборудок, то Європейський Союз вже тривалий час наполегливо шукає найефективніших варіантів маршрутів для взаємних обмінів між Європою та Азією. В поле його зору, зрозуміло, потрапила й територія України. Як відомо, у березні 1994 р. на острові Крит відбулася друга панєвропейська конференція, яка мала надзвичайно важливе значення для розвитку системи міжнародних транспортних сполучень Євразійського регіону. Згідно з її рішеннями, через Україну має пролягти 4 з 9 міжнародних транспортних коридорів (МТК).

Нагадаємо, що створення МТК передбачає не тільки таке

облаштування, скажімо, автомобільного шосе, залізниці, морської, повітряної траси, яке б забезпечувало перевезення вантажів та людей з мінімальними витратами та належними зручностями, а й розгалужену мережу проміжних вузлових станцій, аеродромів, портів, вугільних баз, газосховищ, нафтопродуктових терміналів, об'єктів сервісного обслуговування тощо. Іншими словами, країна, через яку прокладається МТК, отримує могутній стимул для розвитку своєї багатоланкової інфраструктури, виробничого потенціалу, неабиякі можливості для створення нових високооплачуваних робочих місць, не кажучи вже про те, що в майбутньому вона може очікувати адекватного збільшення валютних надходжень за транзитні перевезення через її територію.

Згідно з рішеннями другої панєвропейської конференції, як уже мовилося, через територію України пролягають чотири з дев'яти європейських МТК: №3 — Берлін — Дрезден — Вроцлав — Львів — Київ; №5 — Трієст — Любляна — Будапешт — Чоп — Львів; №7 — водний дунайський, що проходить через наші порти Ізмаїл та Рені (правовим документом по внутрішньому транспорту Європейської економічної комісії в 1995 р. українську ділянку Дунаю, як і Дніпра, було віднесено до шляхів міжнародних комбінованих перевезень), №9 — Київ (Москва) — Одеса (Кишинів) — Дмитровград. Нещодавно ЄС погодився на продовження цього МТК до Александрополіса (Греція).

Нині на міжнародному рівні висувуються різні пропозиції щодо продовження цих транспортних міжнародних коридорів до інших регіонів Євразійського субконтиненту. Наприклад, на Міжнародній транспортній конференції з питань поліпшення функціонування і подальшого розвитку п'ятого панєвропейського транспортного коридору, яка відбулася у жовтні 2002 р., було ухвалено рішення щодо його продовження аж за кількома напрямками: на Захід — Франція, Іспанія, Португалія, на Схід одразу ж за трьома маршрутами: до Києва та Москви, а далі до Японії, Південної Кореї, до Харкова та Пензи (Росія), потім через Казахстан до Китаю; через Дніпропетровськ і Волгоград до Ірану та Індії. Але у розбудові цього справді міжконтинентального міжнародного транспортного коридору від Атлантичного до Тихого океану ще є чимало «вузьких місць». Зокрема, в Україні необхідно реконструювати за-

лізничні тунелі в Карпатах, перетворивши їх на двоколійні. Європейський банк реконструкції та розвитку може надати з цією метою позику — 100 млн євро. Уряд Італії також пообіцяв допомогу.

Але ж ми знаємо, що Україна бере участь і в реалізації ще одного визначального проекту, започаткованого з ініціативи Європейського Союзу — ТРАСЕКА, який передбачає нарощування обсягів транзитних перевезень по північно-східній вісі Європа—Азія, що проходить через Чорноморський регіон. На думку експертів, до 2010 р. вантажопотоки за цим напрямом можуть зрости на 35—40 відсотків, зокрема перевезення контейнерів збільшаться до 15 млн шт. на рік порівняно з 7,6 млн в 2000 р. Тому Кабінет Міністрів України затвердив «Програму створення і функціонування національної мережі вітчизняних міжнародних транспортних коридорів (МТК)». Згідно з програмою необхідно всіляко залучати вітчизняний транспортний комплекс та відповідну інфраструктуру у розвиток МТК: «Критські коридори» (№3, 5 та 9); Балтійське море — Чорне море (Гданськ — Одеса); ТРАСЕКА (Європа — Кавказ — Азія). Початкова вартість реалізації першого етапу передбачуваних робіт — близько 1,5 млрд дол.

Передбачений численними урядовими документами комплекс заходів здійснюється, але не так швидко, як належить, і не завжди в повному обсязі. Ефективне й своєчасне прокладання МТК територією України гальмує насамперед брак фінансів, у тому числі й бюджетних коштів, законодавче незабезпечення, узгодженість тарифної політики, прикордонних, митних та інших дозвільних процедур між нашою державою та її партнерами.

Незважаючи на високий транзитний рейтинг України, три з міжнародних МТК (№3, 5, 9) або завершуються на території України, або переходять на територію Росії. І тут, зрозуміло, подальше перевезення транзитних вантажів має взяти на себе наша сусідка. Очевидно, найповніше наша держава зможе використати свій транзитний потенціал лише тоді, коли узгоджуватиме розвиток свого дорожньо-транспортного комплексу з Росією, візьме активну участь у виконанні спільних взаємовигідних проектів.

До речі, в останні роки Росія довела, що здатна жорстко захищати свої транзитні інтереси. Як відомо, вона взяла курс на

перевалювання нафти та інших експортних вантажів переважно у власних портах і вже чимало чого досягла. За дев'ять місяців 2002 р. експорт російської нафти, включаючи й транзит енергоносіїв з Азербайджану та Казахстану, збільшився на 4,642 млн тонн при зменшенні їх перевалювання через порти балтійських країн на 33 відсотки. Відтак транзит російської нафти через новий Приморський порт, облаштований в районі Санкт-Петербурга, сягнув майже 10 млн тонн, зрівнявшись із нафтоекспортом через найбільші порти Балтики. У майбутньому передбачається ще більш значне перевалювання рідких енергоносіїв через власні російські порти, що призведе до подальшого зменшення прибутків балтійських країн від транзиту експортних товарів із РФ. Зменшився, й досить значно, російський нафтоекспорт до країн Східної та Центральної Європи через трубопровід «Дружба», що пролягає через територію України, хоча наша сусідка останнім часом й відчутно збільшила видобуток «чорного золота». Вже сама констатація цих очевидних фактів має стати суворою пересторогою для тих вітчизняних політиків (є й такі), котрі заявляють, що Україна має непорушну монополію на транзит стратегічних товарів російського експорту до Європи і без нас, грубо кажучи, вона «нікуди не дінеться». Як бачимо, це зовсім не так.

Україна через свої порти має зручний вихід до Закавказзя й може стати однією з ключових ланок МТК ТРАСЕКА. Та в останні роки й на цьому транзитному напрямі ситуація почала мінятися не на користь нашої держави. І хоча йдеться про більш віддалені перспективи, сигнал тривоги мав би вже пролунати для керівників нашої держави, політиків та дипломатів.

Звідки відправлятиметься поїзд «Європа—Азія»?

Ялтинський самміт ГУУАМ було оголошено знаковим, хоча в його роботі не брав участь Президент Узбекистану Іслам Карімов. На ньому все ж таки ухвалили деякі багатосторонні документи, зажеврила надія на створення зони вільної торгівлі. Щоправда, після літа 2002 р. в рамках країн-членів ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова) так нічого й не відбулося на підтвердження серйозності цих намірів.

І ось тут би хотілося повторити банальну істину: краще пізніше, ніж ніколи! Адже, відповідно до загального задуму,

ГУУАМ мав сприяти втіленню в життя саме проекту ТРАСЕКА. Йшлося насамперед про прокладення через Кавказ транспортного коридору Європа — Азія, який накладався на одне з відгалуджень колишнього «Великого шовкового шляху». На жаль, втілення цього проекту в життя відбувається надто повільно. Діє лише поромна переправа через Чорне море за кількома напрямками, до того ж недостатньо завантажена. Про облаштування нафтотранспортного коридору лишається тільки мріяти: трубопровід Одеса — Броди наповнений лише технічною нафтою.

Кілька років поспіль ГУУАМ був «клубом за інтересами» (можливо, він і лишився таким). А тим часом у світовому господарстві відбулися певні зміни, на які вищому керівництву України, що так «зачаровано» дивиться на захід, варто вже давно було б звернути увагу. Окреслилися тенденції до зміщення вантажопотоків із регіону Чорного моря далі на схід і північ, що може зменшити привабливість ТРАСЕКА. Нещодавно офіційно зареєстровано новий міжнародний транспортний коридор «Північ — Південь». Міністри транспорту Росії, Ірану та Індії підписали протокол про відкриття МТК. Про намір приєднатися до нього заявили представники Білорусі, Казахстану, Бахреїну, країн Балтії, Фінляндії.

Суть проекту полягає в тому, аби запровадити доправлення вантажів із Перської затоки, Індії, Пакистану, Південно-Східної Азії до іранських портів на Каспії, а потім — поромами, залізницями, російськими внутрішніми водними шляхами — до країн Східної, Центральної Європи та Скандинавії. Серед можливих кандидатів на участь в МТК називають Туркменістан, Саудівську Аравію, Кувейт, ОАЕ, Індонезію, Малайзію, Шрі-Ланку. Можливо, до нього хоче бути причетним і Узбекистан, що обумовлювало, імовірно, й дещо прохолодне ставлення Ташкента до останнього саміту ГУУАМ.

За твердженням російських експертів, такий маршрут утричі коротший, ніж традиційний шлях через перевантажений Суецький канал. Його потенційна потужність оцінюється в 15—16 млн тонн на рік. Про те, що наміри його засновників серйозні, свідчить той факт, що парламенти Росії, Індії, Ірану та Оману ратифікували підписаний урядами цих країн у вересні 2000 р. договір. Очікуваний лише російськими учасниками прибуток — до 6 млрд дол. на рік.

Ключовою ланкою МТК має стати судноплавний канал Каспійське море — Перська затока. Його будівництво розпочате в лютому 2002 р. за технічного сприяння Росії. Російські фірми вже отримали в Ірані підряди на сотні мільйонів доларів. Експерти вважають, що в разі остаточної реалізації проекту «Північ—Південь», тобто через кілька років, може скластися така ситуація, що передусім Україна та країни Балтії певною мірою будуть відсунуті від основних транзитних шляхів. Зазнають втрат і балканські країни.

Можна сказати, що численні учасники МТК ТРАСЕКА (а їх налічується аж 14) згаяли надто багато часу, так і не зумівши домовитися між собою. Необхідної активності не виявив і ГУУАМ, який останнім часом, схоже, втратив колишню динаміку. Втім, надії «відіграти» втрачений час ще є. До речі, Казахстан, одна з центральних країн-учасниць МТК ТРАСЕКА, вже виявив бажання співпрацювати з РФ у рамках транспортно-коридору «Північ—Південь».

Є таке поняття — «байпас» (обхідний шлях). Внаслідок відомих домовленостей щодо створення газотранспортного консорціуму Україна уникла «байпасу» й має шанси лишитися основним транспортером російського «блакитного палива». Нині нашій країні вкрай потрібне нарощування перевезень за маршрутом ТРАСЕКА хоча б в рамках ГУУАМ: тут якраз і могла б стати у пригоді обіцяна зона вільної торгівлі. Принаймні треба зробити все, аби уникнути нового «байпасу». Для Європи мало цікава Україна, що перетворилася на глухий кут. Та не обов'язково ці два МТК — ТРАСЕКА та коридор «Північ—Південь» — мають жорстко конкурувати між собою. Уже сьогодні Азербайджан, що є ключовою фігурою в ТРАСЕКА, виявляє інтерес до проекту «Північ—Південь». І взагалі, як вважають у Мінтрансі РФ, обидва ці коридори могли б і об'єднатися.

Втім, складається враження, що українська дипломатія надто мляво реагує на створення сусідньою державою величезного транспортно-коридору, який може стати для неї «байпасом». Наша держава має бути присутньою там, де можна отримати економічну вигоду. Інакше наш поїзд так і застрягне на колії, яка нікуди не веде.

Соло на трубі перед закінченням ери нафти

Як відомо, на кишинівському самміті СНД прем'єри України та Росії підписали міждержавну угоду про співробітництво в газовій сфері, а керівники «Нафтогазу» і «Газпрому» Юрій Бойко та Олексій Мілер — рамкову угоду щодо створення газотранспортного консорціуму, яка має діяти протягом тридцяти років. Її реалізація дає змогу Україні, на жаль, з деякими втратами, зберегти статус головного транспортувальника російського газу на зовнішні ринки.

Власне, майбутнє України як держави багато в чому залежить від того, наскільки успішно вона виконуватиме свої транзитні функції як сполучна ланка між Європою та Азією. Особливо це важливо з огляду на неприємну новину: нафта на планеті закінчується! Її оприлюднила вельми авторитетна організація — Асоціація з вивчення кон'юктури нафтового попиту (ASPO). На думку її експертів, нафтові запаси вичерпаються ще за життя нинішнього покоління, оскільки вже тепер індустриальні країни Заходу споживають учетверо більше, ніж нарощуються ресурси. А в найближчому майбутньому вони ще збільшать споживання «чорного золота». Країни, що розвиваються, теж використовуватимуть дедалі більше нафтових ресурсів. Виробники ж енергетичної сировини компенсувати таке зростання попиту ближчим часом не зможуть.

Принаймні такий сценарій майбутнього нафтового шоку оприлюднив один з керівників ASPO — професор К'ель Алеклетт. Але ж тут є й контраргумент: а як же майже фантастичні запаси нафти в країнах Перської затоки? А відповідь така: арабські шейхи з політичною та кон'юктурною метою цілеспрямовано перебільшують свої запаси. І саме брак нафти в промислово розвинених країнах може стати причиною майбутніх збройних конфліктів. А події навколо Іраку — лише «перша ластівка». «Колапс може статися через 10—15 років», — підсумував свою заяву К'ель Алеклетт.

Що ж, похмурі прогнози про швидке виснаження нафтових ресурсів у більш-менш близькому майбутньому людству відомі здавна. Та запаси Саудівської Аравії й Іраку справді величезні. Що ж стосується прогнозованих покладів Каспійського моря, то вони начебто де-факто перебільшені. Тому, мабуть, біль-

ше варто довіряти тим експертам, котрі вважають, що нафтова ера триватиме ще тридцять-сорок років. Не так вже й довго...

Але є ще одна обставина, на яку слід зважати. Більшість світових ресурсів нафти сконцентровано чи не в найбільш вибухонебезпечному регіоні — на Близькому Сході. І Європейський Союз через політичні та екологічні причини шукає заміник «чорного золота». На сьогоднішньому рівні розвитку технології ним можуть бути газ, вугілля та ядерна енергія, але друге й третє поки що відкладається.

Саме зміни в концепції енергетичного постачання Західної Європи стали одним із стимулів для створення газотранспортного консорціуму, до складу якого увійшли Україна та Росія. Можливо, до нього приєднається ще й Німеччина. Та дедалі більшу увагу західних компаній починають привертати й нафтовидобувні регіони Росії, де цілком можливе тривале прирощування видобутку «чорного золота». Вже тепер очевидно, що багатенька на енергетичні ресурси Росія починає серйозно конкурувати з ОПЕК — картелем нафтовидобувних країн, де найміцніші позиції мають арабські держави. Але є ще й велика каспійська нафта, на яку теж розраховують європейські споживачі.

Отже, найближчим часом Західна Європа може звернути увагу й на українську нафтотранспортну систему, якою російська нафта постачається до центру старого континенту. Через врізану вже до неї перемичку Одеса—Броди в цьому напрямі можна було б прокачувати й каспійську нафту. Довжина вітчизняної нафтотранспортної системи в сумарному обчисленні становить понад 4 тис. км, потужність — близько 100 млн тонн на рік. Нині вона завантажена менш, ніж наполовину.

Фахівцям уже давно очевидно, що Україна власними силами не в змозі утримувати свою нафтотранспортну систему в належному стані (лише на поточний ремонт потрібно близько 400 млн грн щороку, а прибуток від експлуатації після відрахування податків становить заледве 150 млн грн). Уряд, певне, навчений невдалими спробами знайти партнерів для транспортування каспійської нафти, яка, втім, ще й не видобувається у значних обсягах, починає готувати «пакетний» підхід до розв'язання цієї проблеми. Планується розробити законопроект про зміни у чинному законодавстві, який би передбачав можливість створення міжнародного консорціуму для більш

ефективної експлуатації нафтотранспортної системи країни. Партнером по новому консорціуму, якщо дійде до його створення, знову ж таки буде власниця нафти — Росія. Але ж нічого в цьому страшного немає! Наша сусідка з її величезними енергетичними ресурсами стає дедалі потрібнішою Заходу. Більш цікавою для нього може стати й наша держава, якщо зуміє забезпечити собі роль основної транзитної магістралі для російських енергоносіїв. Створюється враження, що зміни гео-економічної та геополітичної ситуації в світі мають цьому сприяти.

Наталія Мхитарян

*Україна і Організація
Чорноморського економічного
співробітництва*

Народилася у 1963 р. в м. Києві. У 1988 р. закінчила Київський технологічний інститут легкої промисловості. З 1992 р. і по сьогодні працює в Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Закінчила аспірантуру цього ж Інституту, в 1999 р. захистила кандидатську дисертацію і отримала звання кандидата політичних наук. Нині обіймає посаду старшого наукового співробітника відділу Азії і Африки.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) є важливим чинником розвитку новітніх процесів у Чорноморському регіоні і відносини України з нею визначають роль і місце нашої держави в цьому регіоні, її можливості відстоювати тут свої національні інтереси, розвивати дво- і багатостороннє, в першу чергу, економічне співробітництво.

Як відомо, вона була створена 25 червня 1992 р., коли глави держав або урядів країн — Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Туреччини і України зібралися на запрошення уряду Туреччини в Стамбулі. Ця зустріч ознаменувалася підписанням ряду документів, які створили правову основу інтеграційних процесів у регіоні Чорного моря — Декларації про Чорноморське економічне співробітництво і Босфорської заяви, що офіційно закри-

пило появу Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Так був започаткований процес регіонального багатостороннього співробітництва. Туреччина стала ініціатором створення цієї організації і її лідером.

Створення зони Чорноморського економічного співробітництва давало можливість модернізувати економіку в цілому в країнах-учасниках, що давало змогу задіяти великий ринок з населенням понад 330 млн чоловік з наголосом на розвиток інфраструктури, яка допоможе вивільнити великі потенційні науково-технологічні можливості, більш раціонально використовувати ресурси промисловості і сільського господарства. Потенціал Чорноморського регіону давав підстави вважати його самодостатнім економічним простором.

У підписаних у Стамбулі документах були сформульовані принципи, головні напрями та інституційні основи діяльності ЧЕС. Основним документом, який юридично закріпив створення нової регіональної організації, стала прийнята на найвищому рівні Декларація¹. В ній одностайно наголошувалося, що ЧЕС заснована на принципах, закладених у Гельсінкському Заключному Акті та наступних, прийнятих на найвищому рівні на Нарадах з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ) документах, і, зокрема, в Паризькій Хартії для Нової Європи. Декларація поділяє такі загальнолюдські цінності, як демократія, права людини, основні свободи, процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість та рівну безпеку для всіх країн-учасниць. Мета та принципи, що закладені у Декларації ЧЕС, цілком відповідають принципам і основним документам ООН.

В Декларації підкреслюється, що належність до ЧЕС не стає перепоною до участі у співпраці з іншими регіональними та субрегіональними організаціями, такими як: Європейський Союз (ЄС), Рада Європи (РЄ), Співдружність Незалежних Держав (СНД) та ін. Це створює сприятливий ґрунт для відповідного співробітництва між ЧЕС та іншими регіональними структурами, які включають понад 50 країн з трьох континентів і загалом характеризують ЧЕС як відкриту структуру, мета якої — налагодження взаємовигідного багатостороннього співробітництва та входження у світове господарство.

Відкритість ЧЕС для зовнішнього світу підтверджується фактом наявності країн-спостерігачів з Європи, Азії і Африки,

а також організацій, таких, як Європейська енергетична хартия, а також бажання значної кількості держав з Європи і Азії та ряду організацій стати постійними членами або спостерігачами цієї організації.

Не менш важливим напрямом, що проголошується у згаданому документі і на який звертається особлива увага, є інтеграційна політика Чорноморського співробітництва. Міністр закордонних справ Грузії О. Чіквадзе у 1994 р. слушно наголошував: «Якщо дещо перефразувати слова великого російського письменника Ф. Достоевського, то ми можемо сказати: інтеграція може врятувати світ»².

Справді, надія, що покладається в Декларації на інтеграцію, небезпідставна. Хоча варто наголосити, що тільки історичний досвід може підтвердити або спростувати можливість функціонування в одному інтеграційному полі таких багато в чому не схожих та різнорівневих в економічному і політичному відношенні суб'єктів, якими є країни ЧЕС.

Одним із основних завдань ЧЕС, проголошених у Декларації, є перетворення Причорномор'я на зону миру, стабільності та процвітання, де заохочуються дружні, добросусідські відносини.

Модель ЧЕС робить особливий наголос на заохоченні безпосередніх контактів між компаніями, підприємствами, фірмами як всередині, так і за межами ЧЕС.

Головними чинниками Чорноморської інтеграції є історико-географічні, культурні, економічні, політичні, геополітичні, а також глобальні інтеграційні процеси.

У 2002 р. ЧЕС відзначила своє десятиріччя. За цей короткий історичний період існування організація пройшла ряд етапів у своєму становленні, утвердженні і розвитку, а саме:

- осмислення і диверсифікація форм і напрямів співробітництва;

- напрацювання і прийняття документів, які формують і регулюють внутрішню структуру і забезпечують функціонування відповідних інститутів ЧЕС;

- створення відповідної правової бази в країнах-учасницях і розширення форм всебічного співробітництва на цій основі;

- перетворення ЧЕС на повноцінну міжнародну організацію.

Що стосується останнього, то саме Україна відіграла у цьому відношенні вагомий і вирішальний роль. За ініціативою Укра-

їни 4–5 червня 1998 р. в Ялті відбулася зустріч глав держав або урядів країн-учасниць ЧЕС. Ялтинський самміт країн Причорномор'я завершився створенням нової міжнародної структури – Організації Чорноморського економічного співробітництва. Глави держав або урядів підписали Статут ЧЕС – документ, який перетворив існуючий міжурядовий механізм на цілком сформовану регіональну економічну організацію, і затвердили її прапор. І тут принагідно слід відзначити, що саме з ініціативи нашої держави був розроблений і підписаний її Статут.

Була також прийнята Декларація Ялтинського самміту. Важливим положенням документа є те, що в ньому приділено особливу увагу введенню в дію існуючих домовленостей між країнами-учасницями ЧЕС і ЄС, а також вступу всіх Чорноморських країн до Всесвітньої організації торгівлі (ВТО). У Декларації висловлено сподівання, що Організації ЧЕС буде наданий статус спостерігача на Генеральній Асамблеї ООН. Учасники самміту заявили, що ЧЕС стане основою для інтеграції в об'єднану Європу ХХІ ст.

Підбиваючи підсумки зустрічі, було відзначено, що форум пройшов у конструктивному дусі, атмосфері дружби і взаєморозуміння. Про значущість цієї події для зміцнення співробітництва і безпеки в регіоні і Європі загалом свідчить той факт, що керівники Європейського Союзу привітали учасників самміту і схвалили підписання Статуту ЧЕС, який офіційно засвідчує заснування організації як регіонального органу³.

ОЧЕС може стати «рушійною силою» якщо не всіх, то багатьох визначальних процесів у регіоні. Вже розпочата реалізація низки проектів у галузі енергетики, транспорту, зв'язку, екології. Діапазон взаємодії доповнився також такими важливими аспектами, як подолання наслідків природних та техногенних катастроф, розв'язання проблем біженців, боротьба з міжнародною злочинністю. На базі ОЧЕС створені ефективні механізми співробітництва, в котрі включилися суб'єкти підприємницької діяльності. ОЧЕС являє собою найважливіший компонент нової системи європейської безпеки, яка створюється саме на економічному фундаменті. Привабливість організації для нових членів, серед яких є провідні держави світу, наприклад, Франція і Німеччина (як спостерігачі), свідчить на користь сприятливої перспективи.

ОЧЕС, як засвідчує практика, дає нові імпульси розвитку

дво- і багатостороннього співробітництва між країнами регіону, відкриває нові можливості для співробітництва в галузі розвідування і розробки родовищ нафти і газу в Чорному морі. У зв'язку з інтернаціоналізацією економічних зв'язків, що приводить до зростання обсягів і темпів таких робіт, збільшується загроза екології Чорного моря, його кліматичним і біопродуктивним, курортно-рекреаційним ресурсам. Для запобігання цьому Україна запропонувала створити координаційну Раду екологічної безпеки, а також розробити механізми контролю за забрудненням екосистеми.

Саме ідея ОЧЕС віддзеркалює стан взаємовідносин, коли серед країн регіону наростає розуміння унікальних особливостей і неповторних національних та регіональних інтересів. І, що особливо важливо, організація не вступає в жодні конкурентні взаємини з тими економічними структурами, в які країни регіону входять. І, мабуть, найважливіше, що тут формуються взаємини компліментарності різних економічних моделей і створюються можливості, які майже неможливо реалізувати в межах традиційних структур. Відносини країн Чорноморського регіону в рамках ОЧЕС є важливим чинником у побудові нових взаємин, що базуються на економічному інтересі, співробітництві і розбудові системи регіональної безпеки.

Активну роль у реалізації поставлених завдань відіграє Україна. Вже в перші роки існування ЧЕС наша держава виступила з ініціативою поступової демілітаризації басейну Чорного моря і на цій основі зміцнення безпеки та співробітництва в регіоні. В документі «До економічного співробітництва через заходи довіри» пропонувалися такі заходи у військово-політичній сфері:

- скорочення особового складу і військових кораблів в акваторії Чорного моря в мирний час з метою зменшення протистояння;
- прийняття декларації про непорушність і недоторканість морських кордонів країн басейну;
- підписання країнами Чорноморського регіону меморандуму про неприпустимість використання одна проти одної в прямій або іншій формі своїх військово-морських сил;
- прийняття декларації країнами Чорноморського басейну про відмову від надання своєї території для здійснення агресії або підричних дій проти інших чорноморських держав⁴.

Одним із основних завдань, на які була орієнтована ініціатива України, є забезпечення стабільного розвитку міжнародного співробітництва в регіоні Чорного моря. Розробка і реалізація зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі має сприяти підвищенню безпеки як причорноморських держав, так і країн Південно-Східної Європи та європейського континенту загалом.

Ініціатива України збігалася з пропозиціями деяких інших чорноморських держав, зокрема Туреччини, про посилення довіри серед країн басейну Чорного моря, особливо з огляду на перспективу проходження тут нових транспортних та енергетичних коридорів, у тому числі для транспортування на світовий ринок каспійської нафти. Концепція створення інтернаціонального оперативного з'єднання ВМС «за викликом» у Чорному морі Blackseafor (Блексіфор) є по суті однією з форм втілення системи колективної безпеки. Цю ідею оприлюднила Туреччина в квітні 1997 р. А в квітні 2001 р. угода про створення Чорноморського військово-морського угруповання оперативної взаємодії, до якого увійшли шість країн, які мають вихід у Чорне море (Болгарія, Грузія, Російська Федерація, Румунія, Туреччина, Україна), була підписана. Сили Блексіфор, керівництво якими країни-учасниці здійснюватимуть за алфавітом, а ротація відбуватиметься щорічно, зможуть діяти під егідою РБ ООН і виконувати пошуково-рятувальні, гуманітарні операції, морські розмінування, екологічний моніторинг та проводити спільні навчання. Створення Чорноморського інтернаціонального флоту зміцнить безпеку в регіоні, посилить співробітництво країн, допоможе нейтралізації розподільчих ліній у Чорномор'ї.

Активна економічна і політична позиція України в ОЧЕС дає можливість Україні реалізовувати свої інтереси, забезпечити зростання авторитету нашої країни в регіоні і світі, перетворити її на важливого регіонального гравця в нових геополітичних умовах, що сьогодні формуються. Україна може і повинна відігравати значну роль в організації нової системи регіональної безпеки, основою якої є демілітаризація Чорноморського регіону. Для нашої держави життєво важливим є вирішення конфліктів у Придністров'ї, на Балканах і Кавказі. Наша мета — рівноправне партнерство і співробітництво з країнами регіону. Не менш важливим для України є реалізація спільних економічних проектів. Серед них неабияке значення мають та-

кі, як створення Євразійської магістралі та Чорноморської кільцевої автостради, що сприятиме розширенню співробітництва між традиційними і новими економічними угрупованнями держав Європи і Азії, як Європейський Союз, Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва тощо.

Для України надзвичайно важливим є і те, що в регіоні проходять транспортні комунікації глобального і регіонального рівнів, які мають стратегічне значення взагалі і для України, зокрема. Освоєння таких можливостей може принести нашій країні неабиякі вигоди і сприяти піднесенню її економіки. Все це вкрай важливо для України і з точки зору розширення ринків збуту продукції, як сільського господарства, так і промисловості і, що не менш важливо, диверсифікація постачання енергоносіїв і відходу від прив'язки «до однієї труби, одного крана».

Проте, співробітництво України в рамках ОЧЕС не позбавлене певних труднощів і негативних моментів, а саме:

- тривала криза економіки України, її перехідний стан, повільні темпи економічних реформ і періодичне загострення політичної напруженості не дають змоги повною мірою здійснювати це співробітництво;

- досить слабкий вплив економічного потенціалу ОЧЕС на подолання кризових явищ у національних економіках країн-учасниць цієї організації;

- неузгодженість сторін у реалізації угод, їх певна декларативність, надієвість, слабкість економічно-правового поля, що гальмує співробітництво;

- певна інертність у співробітництві деяких країн-учасниць ОЧЕС, пов'язана з небажанням або неусвідомленням ними того, що перескакування через чорноморську інтеграцію не веде і не може привести до інтеграції європейської, оскільки не виконується завдання всебічного економічного розвитку і адаптації їх економік до економік і вимог регіональних і глобальних структур;

- наявність етнополітичних конфліктів у багатьох країнах Чорноморського регіону;

- перманентне політичне загострення стосунків між деякими учасниками ОЧЕС;

- недостатня інформація як в Україні, так і в багатьох ін-

ших країнах-учасницях про діяльність організації, конкретні наукові, економічні, екологічні, культурні проекти і програми, про можливість взяти в них участь, а також неможливість доступу до документів і матеріалів про роботу цієї міжнародної структури суттєво притлумлює її значущість і ефективність.

Таким чином розвиток процесів інтеграції в регіоні Чорного моря (що доводить інтеграційна практика в інших регіонах світу, в тому числі й у Західній Європі) засвідчує наявність значних проблем, які уповільнюють еволюційний поступ в цьому геополітичному просторі. Нестабільність пояснюється незавершеністю процесу суверенізації та формування громадянського суспільства в новопосталих державах, у тому числі в Україні, втратою реального підходу до перспектив внутрішньої та зовнішньої політики в них. Значним дестабілізуючим фактором є криза економічної і політичної системи в постсоціалістичних країнах. Основною підвалиною регіональних конфліктів у Причорномор'ї став націоналізм, який заповнив посткомуністичний ідеологічний вакуум і перетворився на своєрідний катализатор дій кожної з конфліктуючих сторін.

І все ж, не зважаючи на наявність гострих проблем у Чорноморському регіоні, перетворення ЧЕС на міжнародну організацію, прийняття її Статуту і Програми діяльності та напрацювання конкретних проектів, створення відповідних інституційних основ співробітництва дають могутній поштовх розвитку інтеграційних процесів у Причорномор'ї.

Нинішні тенденції європейського і світового розвитку переконливо засвідчують, що у XXI столітті геополітична роль та значення Чорноморського регіону істотно зростатимуть завдяки його стратегічному розташуванню між трьома континентами — Європою, Азією і Африкою та значному економічному потенціалу. Водночас зростатиме роль ОЧЕС як мосту, який може з'єднати чорноморські країни з Європою та її об'єднаними структурами в спільній європейській архітектоніці.

Сказане набуває особливої ваги і значення з огляду на великі запаси нафти і газу в Чорноморсько-Каспійському субрегіоні, наявність стратегічних транспортних коридорів, що дає можливість освоювати і розвивати диверсифікований товарний ринок континентальних масштабів. А це, в свою чергу, вимагає розв'язання проблем безпеки в регіоні.

Є всі підстави вважати, що політика Української держави

може стати важливим чинником, який сприятиме стабільності в Чорноморському регіоні. Активність України у справах Чорноморського регіону, входження її в ГУУАМ, СНД, ЧЕС, ПАЧЕС, Блексіфор, важлива роль, яку вона там відіграє, дають усі підстави для перетворення України на координуючу силу між цими об'єднаннями та всередині них.

¹ Декларація про Чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні // Політика і час. — 1993. — №1. — С. 85—87.

² Chikvaïdze A. Black Sea Economic Cooperation // Eurasian Studies. — 1994. — Vol. 1. — Fall. — P.110.

³ Голос України. — 1998. — 5 червня. — С.12.

⁴ Мхитарян Н. Україна — Туреччина: Чорноморське економічне співробітництво // Трибуна. — 2001. — №78. — С. 3132.

Українецько-індійські відносини

Старший науковий співробітник відділу Азії і Африки Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Голова Всеукраїнської асоціації індологів. Закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Тривалий час працювала у відділі зарубіжної історіографії та історичних зв'язків України з зарубіжними країнами Інституту історії НАН України. Захистила кандидатську дисертацію з проблем відносин України з країнами, що розвиваються. Автор численних наукових праць, присвячених українсько-індійським зв'язкам. Представляла Україну на міжнародних конгресах та конференціях в Індії, виступаючи з науковими доповідями, читаючи лекції в університетах Делі та Бомбею (Момбаї). Була ініціатором і організатором I Всеукраїнської конференції індологів та створення Всеукраїнської асоціації індологів, у 2000 р. обрана головою ВУАІ.

Наш світ стрімко змінюється в бік інтернаціоналізації і глобалізації, тривають структурні зміни в системі міжнародних відносин, іншими стають економічні та політичні параметри багатьох країн. Однією з характерних ознак цих процесів є дедалі зростаючий інтерес до Сходу, в тому числі до такої неординарної країни як Індія. Україна не є тут винятком¹.

Аналіз комплексу українсько-індійських зв'язків свідчить про те, що підґрунтям широких перспектив у майбутньому є три основних фактори: *політичний, економічний і соціальний*.

Перший фактор, що сприятливо впливає на розвиток двосторонніх відносин — соціальний. Його можна назвати фактором гуманітарним або духовної близькості індійського та українського народів. Він полягає в тому, що відносини України та Індії мають давні добрі традиції, вони завжди характеризувалися глибоким взаємним інтересом і повагою, а також прагненням до різностороннього співробітництва.

Українські вчені намагаються це пояснити тим, що в пра-

давні часи на території сучасної України жили сіндомеотські племена (біля Чорного та Азовського морів), які розмовляли на давньоіндійських діалектах — пракритах, а в основі їх писемності лежав санскрит. Звідси стає зрозумілим, чому в письмовому пам'ятнику XII ст. часів Київської Русі — «Слово о полку Ігоревім» — так багато слів, схожих на санскритські, а в курганах Півдня України (доскіфського періоду) знайдені свідчення поклоніння індійським богам. Цікаво і те, що досі українці мають прізвища, які надзвичайно подібні до індійських: українські — Сахно, Путря, Шудря, Бушма, Вішень, а індійські — Сахні, Путра, Шудра, Бхішма, Вішну.

Деякі спеціалісти вважають, що основні міфи давньоіндійської «Ригведи» тривалий час були написані на санскриті у V—III ст. до н.е. саме на території сучасної України, що індійські племена, які створили давньоіндійські міфи, прийшли в Індію з Північного Заходу, тобто з гирла Дніпра та Південного Бугу. Ці вчені намагаються довести, що йдеться не про культурний українсько-індійський взаємний вплив, а про спільно пережите життя у давнину, про спільну прабатьківщину, про спільність уявлень і вірувань, звичаїв та обрядів. Такий підхід до історичного минулого двох народів вбачається дуже цікавим і заслуговує на пильну увагу².

Історія не зберегла свідчень того, хто першим з українців відвідав Індію. Однак відомі імена тих, хто тривалий час жив у цій країні і своєю самовідданою працею сприяв зближенню і взаєморозумінню двох народів. Серед них виходець з України Я.Попов (1844—1918 рр.) — перекладач та видавець творів індійського філософа Свами Вівекананди. На початку XX ст. він здійснив подорож до Індії, де зустрівся з цим видатним індійським вченим. Зусиллями Я.Попова були зроблені переклади та видані важливі індійські релігійно-філософські твори³.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. послідовником, який продовжив та розвинув цю гуманістичну традицію в українсько-індійських зв'язках у галузі медицини, був вчений-епідеміолог, вихідець з України — В.Хавкін (1860—1930 рр.). Він присвятив багато років свого життя вивченню Індії, зробив значний внесок в науку як борець з епідеміями страшних інфекційних захворювань. Створив першу в Індії наукову лабораторію по боротьбі з холерою та чумою. Ця лабораторія пе-

ретворилася в наш час на провідний індійський науково-дослідний інститут у Бомбеї⁴.

Український народ завжди виявляв великий інтерес до індійської культури, літератури, архітектури, живопису, танців. Так, сучасник М.Реріха, видатний український художник Н.Каразін (1842—1908 рр.) відвідав Індію наприкінці ХІХ ст. Результатом його багаторічної праці в Індії стало створення циклу картин з індійського життя. Його послідовниками стали сучасні українські художники. Своєрідним виявленням творчого діалогу української та індійської культур є ілюстрації художника М.Пшинки до видання унікальної книги «Міфи стародавньої Індії» (К., 1992).

Другий основоположний фактор розвитку українсько-індійських відносин полягає в наявності позитивного досвіду економічного і науково-технічного співробітництва, нагромадженого раніше. У міжнародній практиці добре відомо, що колишній СРСР подавав Індії велику економічну та науково-технічну допомогу протягом повоєнних десятиріч. Найбільш плідно радянсько-індійські відносини розвивалися у 1960—1980 рр. Разом з тим, у зарубіжних країнах мало відомо, що значна частка цієї допомоги здійснювалась Україною. За самими скромними підрахунками питома вага внеску України в економічне та науково-технічне сприяння Індії становила в ті роки від 40 до 50% від загальносоюзної залежно від галузі співробітництва⁵.

У 1960—1980 рр. промислові підприємства України постачали свою продукцію більше ніж у 80 країн світу, що розвивалися. Найбільший обсяг українських промислових поставок припадав на Індію. У ці роки плідно розвивалося співробітництво українських та індійських нафтовиків та газовиків. До завоювання незалежності в Індії практично не було нафтовидобувної промисловості. За сприяння радянських спеціалістів, у тому числі українських, на індійській землі було відкрито понад 20 нафтових та газових родовищ протягом 1960—1975 рр.

Українські та індійські спеціалісти успішно співробітничали в процесі розробки концепції розвитку нафтової та газової промисловості Індії, яка була прийнята індійською стороною. Великі групи українських інженерів та робітників працювали в Індії на спорудженні промислових та інших господарських об'єктів, найважливіші серед яких металургійні комбінати в Бхілаї, Бокаро, Вісохапатнамі, машинобудівні заводи у Ранчі,

Дургапурі, Хардварі, нафтопереробні заводи в Барауні і Матурі, ГЕС «Лоуерн-Сіму», «Бхакра», ГЕС «Нейвелі» і «Вінд'ячая» та ін. У процесі їх спорудження та експлуатації українськими спеціалістами було підготовлено велику кількість індійських кваліфікованих кадрів робітників та інженерів. Українці знайомили індійський народ з науково-технічними досягненнями, культурою, освітою, звичаями своєї країни.

Вчені і спеціалісти України зробили вагомий внесок у розвиток науково-технічної інфраструктури Індії. Багато наукових закладів України підтримували плідне співробітництво з лабораторіями, науково-дослідними центрами та інститутами Індії. Особливо успішно працювали у цьому напрямі українські геофізики. Спільно з індійськими колегами з Національного геофізичного інституту в Хайдарабаді вони провели важливі дослідження на території дружньої країни, які дозволили визначити зони, перспективні для розвідки природних ресурсів. Вони отримали також відомості про сейсмічно небезпечні регіони Індії.

Протягом багатьох років тривають ділові контакти вчених Національної академії наук України з вченими Індійського інституту науки в Бангалорі, а також цілим рядом індійських науково-дослідних лабораторій в Хайдарабаді, Дургапурі, Джемшедпурі. У 1960—1980 рр. Україна подала значну допомогу Індії у підготовці кадрів, удосконаленні системи національної освіти як на основі двосторонніх угод, так і в рамках міжнародних організацій. Вона брала активну участь у розвитку системи вищої освіти Індії. Зразком співробітництва у цій сфері можна вважати створення за проектом ЮНЕСКО (1956—1966) Індійського технологічного інституту в Бомбеї. Керівниками та технічними виконавцями цього проекту було багато українських спеціалістів, які зробили значний внесок у будівництво і обладнання інституту, розробку навчальних планів та програм, підготовку викладачів та організацію навчального процесу.

Про велику роль викладачів з України у поданні науково-методичної допомоги Індії в реорганізації вищої школи яскраво свідчить здійснення Варангальського проекту ЮНЕСКО. Мета цього проекту полягала в кваліфікованій підготовці інженерно-технічних кадрів, яких гостро потребувала Індія. Результатом виконання проекту стало створення Варангальського центрального і 13 регіональних коледжів, що значною мірою допомогло розв'язати проблему забезпечення індійської еконо-

міки кваліфікованими кадрами.

Наведені приклади ілюструють лише найбільш яскраві сторінки українсько-індійських відносин у той період.

Республіка Індія однією з перших визнала незалежність України 26 грудня 1991 р. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між двома державами було підписано у Києві 17 січня 1992 р. З літа того ж року в Києві діє посольство Республіки Індія. Його очолив С.Т. Деваре, а з лютого 1993 р. в Нью-Делі розпочало діяльність українське посольство на чолі з першим послом України в Індії — Г.І.Ходоровським.

З проголошенням незалежності України відкрилися нові перспективи співробітництва двох країн. Переваги для Індії полягають у тому, що вона може через співробітництво з Україною реалізувати свої можливості, які не знайшли практичного втілення у контактах з іншими країнами (США, Японією, Росією та ін.). Для України Індія приваблива ще й тим, що у попередні роки було закладено міцне підґрунтя українсько-індійського співробітництва, яке необхідно розвивати та вдосконалювати з урахуванням сучасної ситуації.

Перелічені фактори суттєво впливають на перспективу розвитку українсько-індійських відносин по основних напрямках співробітництва. В галузі торгівлі воно може розвиватися у традиційних рамках попередніх років. Особливості українсько-індійської торгівлі в наш час полягають у тому, що в умовах економічних проблем і український, і індійський ринки можуть не висувати високих вимог до якості продукції і піти на розумний компроміс між ціною та якістю, беручи до уваги, що ціни українських та індійських товарів значно нижчі за світові. Маючи потребу у валютних коштах, Індія зацікавлена в тому, щоб торгово-економічні зв'язки будувалися на безвалютній основі, що також відповідає інтересам України.

Щодо співробітництва у військовій сфері, то згідно з оцінками індійських спеціалістів, збройні сили Індії отримували з України значну частину військової техніки. В даний час індійська армія, авіація та флот відчувають гостру потребу у відновленні (реконструкції) військової техніки, поставках запасних частин. Україна готова експортувати продукцію оборонної промисловості.

Економічне співробітництво може бути побудоване за участі України в модернізації та технічному переозброєнні в Індії

технологій на провідних об'єктах в енергетиці та металургії; наданні Україною сприяння Індії у створенні нових виробництв, орієнтованих на впровадження технологій машинобудування, виробництво окремих видів електроніки, створення автоматичних систем. На Україні ця галузь співробітництва може розвиватися із залученням індійських інвестицій для створення спільних українсько-індійських підприємств.

У ряді напрямів науково-технічне співробітництво може бути особливо перспективним і ефективним, оскільки Індія виявляє велике зацікавлення до розробок українських вчених у галузі електрозварювання, матеріалознавства, надтвердих матеріалів, космічної техніки та інших науково-технічних напрямів, в яких Україна досягла успіхів і дістала світове визнання. Важливу роль повинна відіграти і підготовка кадрів як в Індії, так і в Україні, де також є давні традиції і нагромаджено великий позитивний досвід.

Надзвичайно важливим в наш час є всебічний розвиток співробітництва не тільки у торгово-економічних, військово-промислових та науково-технічних напрямах, але й у галузі науки, освіти, культури. В останні роки тут спостерігалися деякі важливі зрушення і особливо помітними вони були у сфері гуманітарних наук. Значним явищем, наприклад, було проведення у січні 2000 р. I Всеукраїнської конференції індологів та створення Всеукраїнської асоціації індологів (ВУАІ) — фахівців з різних галузей гуманітарних знань — істориків, філософів, філологів, літературознавців та ін. Особливістю цих наукових заходів було те, що вони відбувалися за активної участі індійських дипломатів та спеціалістів. Скажімо, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індія в Україні у 1999—2002 рр. Відья Бушана Соні надав вкрай необхідну підтримку в організації та проведенні цих наукових заходів, виступив з змістовними доповідями на конференції і презентації ВУАІ.

Головна ідея проведення I Всеукраїнської конференції індологів полягала в тому, щоб організувати та здійснити обмін думками українських вчених, які досліджують різноманітні проблеми розвитку індійського суспільства; зібрати якомога повнішу інформацію про стан розвитку в Україні індології та суміжних з нею дисциплін; проаналізувати основні напрями, тенденції, труднощі та перспективи розвитку різних галузей індологічної науки (філологічної, історичної, філософської то-

**Делегати та гості I-ї Всеукраїнської конференції індологів
(у центрі — посол Індії В.Б. Соні). 2000 р.**

що); сприяти поширенню в Україні наукових знань та загальної інформації про Індію як одну з провідних держав сучасної Азії та світу в цілому.

Важливою особливістю конференції було те, що загальна кількість її учасників і гостей перевищувала 100 осіб, незважаючи на те, що такий індологічний науковий форум проводився в Україні вперше. З оригінальними і змістовними доповідями на конференції виступили фахівці з Києва, Луцька, Львова, Одеси, Полтави, Харкова. Конференція стала помітним явищем в науковому та суспільному житті України, оскільки в процесі її підготовки і проведення було зроблено першу спробу зібрати всіх українських фахівців, які займаються дослідженнями у сфері індології — історії, релігії, філософії, філології.

Як з'ясувалося, наукові розробки з індології активно проводяться не лише в наукових і навчальних закладах Києва, а й у Харківському і Одеському національних університетах. Оригінальні теми з порівняльної середньовічної персько-індійської літератури вивчаються у Львівському національному університеті. Завершилася конференція створенням Всеукраїнської Асоціації індологів (ВУАІ). Установчі збори ВУАІ, що відбу-

лися після закінчення конференції, підкреслили головну мету та завдання її створення. Вони полягають у тому, щоб об'єднати фахівців-індологів України для координації наукових досліджень у гуманитарній галузі, обміну науковою інформацією, проведення наукових конференцій, публікації наукових індологічних видань⁶.

Третій основоположний і головний фактор у розвитку українсько-індійських відносин — політичний. Він полягає у близькості політики України та Індії по багатьох найважливіших міжнародних проблемах. В Україні з глибокою повагою ставляться до того, що Індія була провідним ініціатором та організатором Руху неприєднання, доклала багато зусиль до практичної реалізації п'яти відомих принципів «панча шила», що включають дотримання територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи, рівність і взаємовигоду, мирне співіснування. Проведенням такої зовнішньої політики, починаючи з середини минулого сторіччя, Індія здобула собі великий міжнародний авторитет.

У своїй зовнішньополітичній діяльності Індія здійснює активні кроки, спрямовані на забезпечення належного місця і ролі на міжнародній арені згідно з масштабами та потенціалом цієї країни, насамперед, щодо підтримки прагнення Індії до набуття статусу постійного члена РБ ООН та розуміння у світі позиції Індії щодо проблем її власної безпеки, боротьби з міжнародним тероризмом, посилення обороноспроможності країни, в тому числі шляхом створення в Індії сил мінімального ядерного стримування. Зовнішня політика Індії ґрунтується на принципах неприєднання, неучасті у військових союзах. Країна підтримує конструктивні відносини практично з усіма державами світу, сприяє розвитку регіональної інтеграції. Вона є твердим прибічником багатополюсного світу і виступає проти домінування в ньому окремих держав.

Що стосується України, то з моменту проголошення незалежності у 1991 р. вона активно бореться за право стати повноправним членом міжнародного співтовариства, прагне завоювати міжнародний авторитет і зайняти чільне місце у міжнародному розподілі праці. Цьому покликані сприяти принципи, покладені в основу зовнішньої політики України: прагнення до співробітництва з усіма зацікавленими країнами, відкритість у зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносинах; доб-

Група українських та індійських вчених під час міжнародного конгресу, присвяченого 50-річчю ООН (в центрі — Президент Індійської Ради з міжнародних відносин Х.С.Джош та делегат від України О.І.Лукаш). Нью-Делі, 1995

ровільність, взаємоповага, рівність, взаємовигідність і невтручання у внутрішні справи; засудження війни як засобу національної політики, визнання принципу незастосування сили і загрози силою, врегулювання будь-яких міжнародних суперечок виключно мирними засобами.

Україна дотримується принципу цілісності міжнародного світу і міжнародної безпеки та вважає, що загроза національній безпеці будь-якої держави є загрозою загальній безпеці миру в усьому світі. У своїй зовнішній політиці вона відстоює підхід «безпека для себе — через безпеку для усіх». Таким чином, позиції України і Індії за головними принципами міжнародного життя близькі або збігаються, що створює сприятливий міжнародний клімат. Це відкриває широкі можливості для політичних, економічних, культурних та інших контактів між нашими країнами.

Але картина перспектив українсько-індійського співробітництва буде неповною, якщо не сказати про проблеми та труднощі, які стоять на цьому шляху. Передовсім вони полягають

Група українських вчених і фахівців в гостях у Посла Республіки Індія в Україні В.Б. Соні (резиденція посла в Києві, 2001 р.)

у руйнуванні старих політичних і економічних зв'язків, в економічних та соціальних проблемах і труднощах. За останні десять років Україна пережила складний період національного становлення, розбудови незалежної демократичної держави. Добре відомо, що цей процес характеризувався руйнуванням старої політичної системи, докорінними змінами в економіці, необхідністю удосконалення державного управління. Така ситуація в країні ускладнювалася тяжкою і тривалою кризою, зумовленою розпадом колишнього Радянського Союзу та занепадом економіки. Цілком природно, що всі ці обставини негативно вплинули на економічні, науково-технічні та інші зв'язки з зарубіжними країнами, в тому числі і з Індією. В цей період вони розвивалися повільно, нерівномірно і не відповідали тому великому потенціалу, що мали Україна та Індія⁷.

Успішний розвиток двосторонніх зв'язків ускладнювався і низкою причин міжнародного характеру, наприклад, специфікою українсько-російських і українсько-пакистанських відносин. Безсумнівно, що і в самої Індії ці десять років пройшли під знаком переусвідомлення місця і ролі України вже не як складової СРСР, а як самостійного суб'єкта міжнародних від-

носин.

Зусилля, спрямовані на подолання всього комплексу проблем повинні включати, на наш погляд, такі аспекти, як удосконалення договірно-правової бази українсько-індійського співробітництва; перехід до укладення прямих угод та встановлення безпосереднього співробітництва між українськими й індійськими підприємствами і організаціями; врегулювання кола питань, пов'язаних із українсько – російсько – індійськими і українсько – пакистано – індійськими відносинами.

Починаючи з 1991 р. індійський уряд здійснював політику реформ, спрямовану на лібералізацію економіки. Сьогодні Індія посідає шосте місце в світі за сумою головних макроекономічних показників і входить в десятку найбільш динамічно зростаючих країн світу (темпи щорічного зростання ВВП країни впродовж останніх трьох років становлять від 6 до 7% на рік).

Аналіз результатів зовнішньополітичних заходів, здійснених Індією протягом останнього періоду, свідчить про наростання інтересу з боку провідних країн світу до Індії як країни з більш ніж мільярдним населенням, містким внутрішнім ринком та сприятливим інвестиційним кліматом. Зважений зовнішньополітичний курс індійського керівництва, реальний економічний потенціал цієї країни, новий ядерний статус Індії, а також активна позиція у боротьбі з міжнародним тероризмом сприяють зміцненню її позицій на міжнародній арені. Ряд країн світу, в тому числі члени ядерної «п'ятірки» офіційно заявили про готовність підтримати прагнення Індії до набуття постійного членства в РБ ООН. Про свої наміри підтримати кандидатуру Індії до складу реформованої РБ ООН заявила і Україна.

У ході зустрічі в Індії у жовтні 2002 р. Президент України Л.Д.Кучма і Президент Республіки Індія Абдул Калам констатували спільність підходів до більшості ключових питань міжнародної політики та відсутність принципових політичних розбіжностей, підкреслили традиційно дружній характер українсько-індійських відносин, великий досвід взаємовигідного співробітництва. Вони також відмітили, що 2002 р. став початком нового періоду активних кроків у цьому напрямі, який позначений поживленням двосторонніх відносин в усіх сферах співробітництва, оскільки був проголошений Роком відновлення українсько-індійського партнерства.

Індійська сторона вітала участь українських спеціалістів у

глобальних тендерах в енергетичному секторі Індії, будівництві ліній електропередач, а також у тендерах в металургійній та коксохімічній галузях. Українська сторона висловила готовність до постачання в Індію обладнання для трубопроводів та до участі у реконструкції газопроводів, будівництві автошляхів та шляхової інфраструктури. Сторони підкреслили важливість подальшого розвитку співробітництва у сфері науки і технології, збільшення кількості спільних проектів, була відзначена перспективність створення спільних підприємств для розробки нових високих технологій і спільного виходу з ними на ринки третіх країн, а також важливість розвитку співробітництва у галузі дослідження та мирного використання космічного простору. Відзначалася також необхідність розширення соціально-культурних зв'язків і активізації співробітництва між Україною та Індією у сфері освіти і науки. Особливу увагу було приділено створенню сприятливих умов для підготовки кваліфікованих кадрів.

Під час переговорів сторони із задоволенням констатували, що українсько-індійські відносини позначені високим рівнем взаєморозуміння і близькістю підходів до основних міжнародних проблем. Підкреслювалася необхідність тісної співпраці у боротьбі проти тероризму, розповсюдження наркотичних засобів, незаконної торгівлі зброєю та інших форм міжнародної злочинності. Обидві сторони наголосили на необхідності зміцнення міжнародного правового режиму боротьби з тероризмом шляхом прийняття конвенції щодо протидії ядерному тероризму і всеохоплюючої конвенції з міжнародного тероризму. Сторони домовилися підвищити рівень взаємодії між Україною та Індією в ООН та інших багатосторонніх форумах.

Україна та Індія погодилися, що ефективним важелем активізації двостороннього співробітництва між Україною та Індією має стати подальше розширення та удосконалення договірно-правової бази між двома країнами. Під час візиту Глави Української держави до Індії було підписано низку міждержавних документів: угода про морське торговельне судноплавство, договори про взаємну правову допомогу при розслідуванні кримінальних справ та про видачу правопорушників, протокол щодо доступу до ринків товарів і послуг між Україною та Індією, а також меморандум про взаєморозуміння між Українським союзом промисловців і підприємців та Конфедерацією індійської

промисловості.

За довгі роки співробітництва між Україною та Індією нагромаджено багатий досвід у розвитку двосторонніх відносин, який матиме велике значення для майбутнього обох країн. У контексті сучасних міжнародних відносин українсько-індійські зв'язки посідають особливе місце. Вони ніколи не ускладнювалися суперечками, економічними або політичними блокадами чи іншими конфліктами. Для світового співтовариства відносини між Україною та Індією можуть правити за взірець міжнародного співробітництва, заснованого на принципах миру та гуманізму, взаємної вигоди і взаєморозуміння і зможуть впливати на формування безпечного політичного і економічного клімату як в Азії, так і в Європі.

¹ Див. докл.: Траєкторії президентів // День. — 2002. — 2 жовтня.

² Див. напр.: Трубачов О.Н. *Indoagica* в Северном Причерноморье. Москва, 1999 // Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000.

³ Лукаш О., Рубель К. Індія // Енциклопедія української діаспори. Т.4. Київ — НьюЙорк — Чикаго — Мельбурн, 1995. — С. 84—85.

⁴ Лукаш О. З історії розвитку українськоіндійських зв'язків // Індія: давнина і сучасність. Вип. I. — К., 2003. — С.72—77.

⁵ Див. докл.: Лукаш О.І. Науково-технічні зв'язки СРСР з Індією (1970—1975 рр.) // Український історичний журнал. — 1979. — №8. — С.76—83; Лукаш О.І., Полюк С.П. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70-ті — 80-ті роки) // Український історичний журнал. — 1982. — №3. С.101—108; Лукаш О.И. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивающимися странами. — К., 1990.

⁶ Перша Всеукраїнська науково-практична конференція індологів // Східний світ. — 2000. — №1. — С.167—168.

⁷ Індія—Україна: збільшити товарообіг // Президентський вісник. — 2000. — 17—23 липня.

⁸ Bimal Jalam. *India's Economic Policy. Preparation for the Twentyfirst Century.* — New Delhi, 1996.

⁹ India 2000. *A Reference Annual.* — New Delhi, 2000.

¹⁰ Manorama Yearbook 1997. Kottayam, 1998.

Євген Свинарчук

Андецьке співтовариство націй і Україна

Народився 1941 р. у с. Михайлівка на Луганщині. Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка, факультет іноземних мов та юридичний факультет. Був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба. Головний радник МЗС. Має ранг Надзвичайного та Повноважного Посланника I класу. Автор ряду статей з питань міжнародних відносин та проблем країн Латинської Америки. Член редакційної колегії наукового щорічника «Україна дипломатична». Володіє іспанською, англійською, французькою та португальською мовами.

XXI сторіччя Латинська Америка вступає суттєво оновленою. В більшості країн відбулися політичні зміни в орієнтації переходу до постіндустріальної цивілізації, для якої характерним є зростаюча взаємозалежність процесів розвитку в різних сферах суспільно-економічного життя в рамках мінливих світових умов при збереженні багатоваріантності розвитку тих чи інших націй.

Особливий період у розвитку країн латиноамериканського континенту становлять дев'яності роки ХХ ст., коли минув процес зміни авторитарних військових режимів і настав період демократичної консолідації на основі необоротності політичних реформ та економічного зростання. Водночас на континенті тривала подальша концентрація промислового потенціалу в зонах великих міст.

Внутрішній розвиток був досить бурхливим, позначеним важливими подіями. У 1997 р. на Кубі були поховані останки культового революціонера Че Гевари. Мексика після приєднання до НАФТА пережила у 1994 р. фінансову кризу, тривалі наслідки якої привели у липні 2000 р. до влади представника опозиції Революційній інституційній партії В.Фокса. Еквадор

та Перу вкотре воювали за спірні території, внаслідок чого Еквадору довелося проголосити у 2000 р. дефолт, а Перу пережила внутрішньополітичну кризу після переобрання на третій термін президентства А.Фухімору. У 1999 р. у багатій на нафту Венесуелі до влади прийшов харизматичний У.Чавес. Чилі остаточно позбулася авторитарної політичної традиції. Протягом 1990 р. тут двічі відбулися демократичні президентські вибори. Бразилія в 1998 р. пододала загрозу фінансової кризи завдяки зусиллям Президента Е.Кордозу, спрямованим на прискорення економічних реформ. У жовтні 1999 р. новим Президентом Аргентини став лідер опозиції Ф. Дела Руа. Знаковою подією стала передача в грудні 1999 р. контролю над Панамським каналом Панамі.

Водночас прискорився процес панамериканської економічної інтеграції. Кандидат демократичної партії А.Гор та його республіканський опонент Дж.Буш-молодший у передвиборних програмах наголошували на важливості створення до 2005 р. Панамериканської зони вільної торгівлі, яка б цілком охопила латиноамериканський регіон, де ще на початку шестидесятих років склалися тенденції до створення регіональних і субрегіональних інтеграційних об'єднань.

Одним з перших субрегіональних економічних об'єднань стало Андське співтовариство націй (АСН), створене в травні 1969 р. в рамках так званої Картахенської Угоди, підписаної Болівією, Еквадором, Колумбією, Перу та Чилі.

Основними завданнями нової спільної інтеграційної система (або «Андського пакту») було визначено:

- сприяння гармонійному та рівноправному розвитку всіх держав-учасниць;
- прискорення економічного розвитку шляхом широкої та багатогранної соціально-економічної інтеграції;
- сприяння участі країн членів АСН в інтеграційних регіональних процесах з метою створення спільного ринку Латинської Америки;
- пошук шляхів постійного поліпшення рівня життя населення андських країн.

Однак доволі активний початок формування економічного простору АСН через низку обставин внутрішнього та зовнішнього характеру, таких як прихід до влади військових режимів в Болівії, Перу, Еквадорі та Чилі, загострення прикордонного

конфлікту між Перу та Еквадором, погіршення внутрішньополітичної ситуації в Колумбії, значно знизився, що не дозволило протягом семидесятих та восьмидесятих років досягти вагомих зрушень у процесі економічної інтеграції та координації зусиль країн-учасниць АСН.

Хоча сформовані центральні органи об'єднання (Генеральний секретаріат, Рада Картахенської Угоди, Дорадча комісія з питань соціально-економічного розвитку та ін.) розгорнули свою діяльність по розробці та запровадженню спільних програм з розвитку важкої, автомобільної, нафтохімічної та інших галузей промисловості, спільного інвестиційного режиму тощо, інтеграційні процеси як такі не дістали бажаного розвитку.

У 1973 р. до АСН приєдналася Венесуела, а в 1975 р. зі складу АСН з політичних мотивів вийшла Чилі. Лише на початку 90-х років минулого століття АСН починає здійснювати реальні кроки, спрямовані на формування спільного поля економічної інтеграції в зв'язку з тим, що до влади в андських країнах прийшли демократичні уряди, які в своїй політиці орієнтувалися на запровадження ринкових реформ. З іншого боку каталізатором активності АСН стала поява інших інтеграційних об'єднань, таких як МЕРКАСУР, НАФТА та ін.

Нинішня діяльність країн-членів АСН базується на положеннях Протоколу Трухільйо від 10 березня 1996 р. на базі яких була створена принципово нова інтеграційна схема, основними органами якої стали: Президентська Рада, Рада міністрів закордонних справ, Комісія Андського співтовариства, Андський парламент, Генеральний секретаріат, Андська корпорація розвитку та ряд інших органів консультативного характеру з окремих напрямів співробітництва.

Однак по суті вже починаючи з 1989 р. державам АСН вдалося значно підвищити ступінь інтеграційності національних економік, збільшити обсяги взаємного товарообігу, створити передумови повної лібералізації торговельно-економічних відносин.

З лютого 1993 р. почала діяти Зона вільної торгівлі АСН, що привело до збільшення обсягів торгівлі між країнами АСН з 2,2 млрд дол. США у 1991 р. до 5,6 млрд дол. США у 1998 р.

Значні зусилля докладаються державами АСН у напрямі диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності. Посилюються економічні зв'язки АСН з іншими регіональними об'єднання-

ми. У квітні 1993 р. було укладено рамкову Угоду про співробітництво з Євросоюзом, що дало змогу не тільки збільшити обсяг торгівлі з Євросоюзом (з 10,5 млрд дол. США в 1993 р. до 14,6 млрд дол. США в 1998 р., де АСН має загальний позитивний баланс), але й потроїти західноєвропейські інвестиції в економіку андських країн (1,7 млрд дол. США в 1998 р.).

У квітні 1998 р. була підписана рамкова Угода про створення зони вільної торгівлі між АСН та МЕРКАСУР починаючи з 2000 р., а в жовтні 1998 р. було укладено Угоду між урядами андських держав та США щодо створення сторонами Ради з питань торгівлі та інвестицій, яка передбачала, крім іншого, пошуки спільних підходів до формування Зони вільної торгівлі Америки.

У 2000 р. сумарний ВВП країн-членів Андського Співтовариства Націй зріс до 292 млрд дол. США, а зовнішньоторговельний обіг досяг 94,6 млрд дол., в тому числі експорт склав 57,4, а імпорт — 37,2 млрд дол. США. Ці показники свідчать, що Андські країни є солідними і перспективними партнерами.

Враховуючи відносно слабкий розвиток машинобудівної галузі та обсяги імпорту машин, устаткування і технологій, можна прогнозувати, що являтиме широкий ринок для українського експорту машин і технологій.

З іншого боку, труднощі, які виникають у країн АСН з реалізацією їх традиційних експортних товарів (кава, банани, цукор-сирець, квіти, рибна мука, глинозем, нафтопродукти та ін.), бажання цих країн диверсифікувати експортні поставки та потреби України в цих товарах відкривають широкі перспективи взаємних поставок товарів. Зацікавленість в таких поставках є. Однак Україна в зв'язку з обмеженими валютними ресурсами поки що не може надавати кредити країнам АСН для закупівлі наших вітчизняних товарів.

До цього часу частка обсягу товаро-економічних відносин між Україною та АСН порівняно з їх загальним товарообігом залишається незначною, хоча й має тенденцію до зростання.

Слід зауважити, що на темпи зростання торгівлі з андськими країнами суттєво вплинула світова фінансово-економічна криза 1998 р., яка несприятливо позначилася на їх економічному стані.

Для України політичне «відкриття» Латинської Америки сталось у другій половині 1990-х років, коли Президент Л.Куч-

ма в жовтні 1995 р. здійснив турне по Бразилії, Аргентині та Чилі. Політичні консультації тривали й під час відвідин у травні 1999 р. тодішнім Міністром закордонних справ Б. Тарасюком Венесуели, Бразилії, Аргентини, Чилі.

Дипломатичні зносини України з андськими країнами встановлювалися протягом 1992 р. З Венесуелою та Чилі — в січні, з Болівією — в лютому, з Еквадором — у квітні, з Перу — в травні, а з Колумбією — в серпні.

Рівень стосунків України з Болівією поступово нарощується. В обох країнах відкриті почесні Консульства, діють посольства за сумісництвом. Посол Республіки Болівія в РФ є водночас Послом в Україні. Передусім існують певні перспективи між нашими країнами у налагодженні співробітництва у геологорозвідувальній галузі. У зв'язку з цим одним з перспективних напрямів співробітництва може стати гірничодобувна та гірничопереробна галузі. Сьогодні Болівія є одним з найбільших, серед країн Латинської Америки, імпортерів наших кар'єрних самоскидів «Краз».

У 2000 та 2001 рр. товарообіг між Болівією та Україною становив 171 тис. та 196 тис. дол. США відповідно (за рахунок українського експорту), що звичайно є дуже низьким показником порівняно з існуючими можливостями.

Значно кращими є наші стосунки з Боліваріанською Республікою Венесуела. Зацікавленість України у розвитку відносин з Венесуелою визначається тим, що ця країна як член ОПЕК має великий вплив на міжнародній арені.

До 1998 р. наші політичні контакти обмежувалися зустрічами на рівні міністрів закордонних справ під час чергових сесій ГА ООН чи ГА ОАД та обмінами вітальними листами керівників обох держав з нагоди національних свят. Національний конгрес Венесуели першим зробив крок у започаткуванні прямих контактів з Верховною Радою України, створивши у квітні ц.р. депутатську групу «Венесуела — Україна».

В останні роки мав місце обмін численними делегаціями на рівні міністерств закордонних справ та економіки, якими вивчалися перспективи розбудови двосторонніх політичних відносин, конкретних напрямів та проектів взаємодії в торговельно-економічній сфері, налагодження контактів з наукових та гуманітарних питань.

За оцінкою венесуельської сторони, співробітництво з Укра-

їною, яка володіє передовими технологіями, є перспективним та багатообіцяючим, насамперед в галузі нафто- і газовидобування, транспортування енергоносіїв, у виробництві електроенергії, суднобудуванні тощо.

Товарообіг України з Венесуелою протягом 2000 та 2001 рр. становив близько 8,5 млн дол. США та 14,5 млн дол. США відповідно, що є досить низькими показниками, беручи до уваги рівень спільних інтересів та намірів.

Негативний вплив свого часу відіграло введення Венесуелою антидемпінгових санкцій проти українських металургійних підприємств, які вона має намір скасувати протягом 2002 р.

Що стосується Республіки Еквадор, то тут вбачається перспективною співпраця в таких галузях, як електроенергетика, нафтодобувна промисловість та створення транспортної інфраструктури, враховуючи їх важливість для подальшого економічного розвитку Еквадору, а також наявність в Україні високих технологій та розвинутої бази машинобудування.

Еквадор постачає в Україну банани, квіти, каву, какао тощо. Статтями імпорту може стати також нафта та цукор-сирець.

Україна могла б реалізувати на еквадорському ринку продукцію сільськогосподарського та енергетичного машинобудування.

Одним з реальних напрямів співробітництва може розглядатися будівництво на території Еквадору теплових електростанцій в місцях видобутку нафти та участь українських підприємств у розвитку гірничодобувної промисловості.

На постійній основі відбуваються консультації між міністерствами закордонних справ обох країн.

Протягом 2000 та 2001 рр. зовнішньоторговий обіг між нашими державами склав 40,5 млн дол. США (експорт з України 25,8 млн дол.) та 24 млн дол. відповідно.

Рівень українсько-колумбійських відносин характеризується певною активністю. Між Україною та Колумбією започатковано співробітництво в галузі науки і техніки. Науковці України на пропозицію колумбійської сторони розробили і запропонували кілька наукових проектів для спільного виконання. Одним з результатів співпраці стало створення міжнародного центру прикладної оптики Національної академії наук України з відділеннями в Києві та Боготі.

Протягом 2000 та 2001 рр. рівень товарообігу між нашими

країнами тримався на рівні 11 млн дол. США.

Слід зазначити, що потенційним чинником розвитку українсько-колумбійських відносин є наявність хоча й нечисленної, але дуже активної української громади в Колумбії.

Досить високим є ступінь відносин між Україною та Перу. Товарообіг між двома країнами зберігає сталу тенденцію до зростання (протягом 2000 та 2001 рр. становив 6 та 7 млн дол. США відповідно).

Головними статтями українського експорту є міндобрива, металеві прутки, запчастини до літаків тощо. Що стосується імпорту, то це кава, мука, гранули з м'яса та інші товари.

В Перу мешкає невелика група українців, які оселилися тут після Другої світової війни.

Не зважаючи на відносно високий рівень політичних відносин, договірно-правова база з андськими країнами налічує всього десяток двосторонніх документів, що стосуються в основному встановлення дипломатичних зносин та спільних комюніке.

В цілому ні Україна, ні андські держави на сьогодні не можуть бути задоволені досягнутими результатами співробітництва.

В Україні поки що не створені надійні умови для роботи андських експортерів та імпортерів, а українська банкова система не досягла зрілості, необхідної для обслуговування міжнародних торгових потоків та забезпечення міжнародних платіжних операцій. Не кажучи вже про те, що й в українських експортерів, у свою чергу, виникають перепони на ринках андських країн.

Аналіз міжнародного співробітництва країн-членів АСН засвідчує, що ближчим часом, незважаючи на об'єктивні труднощі (несприятливу світову економічну кон'юктуру та згубні для більшості членів об'єднання наслідки кліматичного феномену «Ель Нін'йо»), андські держави продовжуватимуть нарощувати зусилля по зміцненню інтеграційних зв'язків усередині об'єднання з партнерами по континенту та за його межами. Беручи до уваги значні природні та виробничі і людські можливості (обсяги ВВП — 240 млрд дол. США, експорт — 55 млрд дол. США, населення 105 млн чол.) АСН може перетворитися на важливу складову майбутнього об'єднаного економічного простору Західної півкулі.

Дмитро Варнавський

Україна–Іран: горизонти співробітництва

Народився 4 травня 1976 р. в м. Києві. У 2001 р. закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Магістр історії. Автор ряду статей з питань міжнародних відносин та проблем країн Близького та Середнього Сходу. З 1998 по 1999 рр. працював консультантом аташе з питань культури Посольства Ісламської Республіки Іран. З січня 2002 р. – молодший науковий співробітник відділу Азії і Африки Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України.

Важливим елементом господарського розвитку України є поширення і вдосконалення її зовнішньоекономічних відносин, підвищення ступеня участі в міжнародному розподілі праці, перетворення зовнішньоекономічних зв'язків на масштабний і сталий фактор збалансованості та ефективності соціального прогресу країни.

Розгортаючи політику багатовекторного міжнародного співробітництва, українське керівництво зважає на тенденції та закономірності світового господарського розвитку, що розвивається під впливом науково-технічної революції, переваг місцевого виробництва, безпроблемного взаємоприспособлення «центру» та «периферійних зон» світової системи.

Береться до уваги й те, що на нинішньому етапі еволюції планетарна економіка не є однорідною. В цій багатуокладній економічній системі єдині закономірності відтворення відсутні, оскільки якість продуктивних сил і виробничих відносин в її

окремих ланках різна. Ось чому параметри світового господарського розвитку в цілому виступають лише як відображення загального та особливого у функціонуванні системи світового господарства або як результат їх діалектичної взаємодії.

Спроби врахування цих параметрів з метою розробки раціональної стратегії міжнародної діяльності свідчать, зокрема, про необхідність поєднання зусиль з тими країнами, котрі беруть конструктивну участь у житті світового співтовариства, мають в наявності взаємодоповнюючі господарські системи з українською економікою, розбудовують свої зовнішні стосунки на основі взаємовигідного партнерства та політики невтручання у внутрішні справи інших держав, нарешті, є близькими до України з огляду на прагнення подолання зовнішніх і внутрішніх проблем на шляху формування зрілого суспільства.

Саме до таких країн належить Ісламська Республіка Іран, десятиріччя з дня встановлення дипломатичних відносин з якою минуло 22 січня 2002 р.

Було б перебільшенням стверджувати, що історія українсько-іранського співробітництва почала писатися «з чистого аркуша» в 1991 р. Могутній економічний потенціал Української Республіки, висока кваліфікація і надійність її фахівців відомі в Ірані давно. Свого часу іранське керівництво позитивно оцінило внесок української сторони в спорудження з її допомогою Ісфаганського металургійного комбінату, нафтопереробних та текстильних підприємств, заводів скловиробів та великопанельних залізобетонних конструкцій, теплоенергостанції «Рамін», зернових елеваторів та інших сільськогосподарських об'єктів на території Ірану.

Якісно нового рівня і масштабу відносини між обома країнами досягли після проголошення Україною незалежності. В ході розбудови українсько-іранських контактів була напрацьована найбільша, порівняно з іншими країнами Близького і Середнього Сходу, договірно-правова база, що складається зараз з понад 60 документів у політичній, торговельно-економічній, науково-технічній та культурній сферах. До того ж, за час, що минув, між Україною та Іраном відбулося понад 30 двосторонніх офіційних візитів на вищому та високому рівнях, а також обмін урядовими делегаціями по лінії Мінмашпрому, Мінтрансу, Міністерства палива і енергетики, Держкомнафтогазу та ін.

До швидко зростаючого кола взаємних інтересів у сфері

торговельно-економічного співробітництва обох країн входять такі галузі, як паливна енергетика, металургія, машинобудування, літакобудування, суднобудування, гірничорудна, нафтохімічна та коксохімічна галузі промисловості, капітальне будівництво, геологорозвідувальні роботи та ін.

Вже сьогодні конкретні результати українсько-іранської співпраці ознаменовані втіленням в життя проекту побудови в м. Ісфагані заводу з виробництва українських літаків АН-140, з приводу якого Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зазначив під час візиту до Ірану 11 – 12 грудня 2001 р., що «Іран – єдина країна, де реалізується такий масштабний проект».

Існують й інші об'єкти взаємної зацікавленості, що перебувають у стадії дослідження, серед яких такі масштабні задуми, як спорудження в Ірані заводу з виробництва легкових автомобілів за українською ліцензією, або проекти в сфері транспортування іранського газу до Європи через територію України. В більш віддаленій перспективі співпраця обох країн може навіть поширитись на галузі космічних технологій та ракетобудування.

Однак, сьогодні ще рано визначати навіть приблизний перелік можливих позицій збігу українсько-іранських економічних інтересів, зважаючи на те, що державність України та Ісламської Республіки Іран, як, власне, і їх господарські системи та процес просування в світовий економічний простір ще перебувають у стадії становлення. Ось чому потенційні напрями економічної взаємодії обох держав залежать не лише від внутрішніх потреб їх національних господарств, але й від ступеня відкритості перед кожною з них навколишнього світу для конструктивної взаємовигідної співпраці та відповідного примноження варіантності вибору зовнішньоекономічних партнерів.

Проте висока самоцінність українсько-іранської взаємодії вже сьогодні не викликає сумнівів. Товаропотік з України до Ірану протягом десятиріччя, що минуло, окрім деревини, паперу, цементу, цукру, зерна, згодом поповнився продукцією машинобудування, технічним обладнанням, виробами гірничорудної промисловості, електронними машинами, апаратурою, засобами транспорту, чорними металами та виробами з них, торфом, склом, послугами повітряного транспорту, правовими послугами, посередницькою діяльністю тощо.

Товаропотік з Ірану до України, окрім предметів широкого вжитку (пральні порошки, килими, одяг, меблі), поступово поширився на мінеральне паливо, пластмаси, механічні пристрої, наземний транспорт, транспортні послуги, тощо.

В цілому товарообмін між обома країнами з 1993 до 2000р. збільшився з 30 до майже 90 млн дол.

Систематичне збільшення товарообігу і розвиток науково-технічної співпраці між двома державами переконливо свідчать про те, що обсяг двосторонніх зв'язків, їх привабливість для України та Ірану багато в чому стали наслідком правильного вибору напрямів, форм і методів співробітництва, потенціал якого ще далеко не вичерпаний.

Значним резервом подальшого нарощування якісних складових цього процесу може стати, зокрема, продаж Україною Ірану нових технологій; надання інжинірингових послуг; широке запровадження субпідрядів на поставку до Ірану обладнання та залучення українських організацій до виконання проектів, підприємствами яких є Росія або розвинуті західні держави; спільне виробництво в Україні продукції для Ірану з його сировини; повнокровне використання форм багатостороннього співробітництва в галузі транспортування енергоносіїв, або російсько-українсько-іранського проекту виробництва літака ТУ-334.

Про те, що українсько-іранське співробітництво стало важливим фактором економічного життя обох держав, свідчать його довгостроковий, комплексний характер, помітний акцент в структурі українського експорту на металургії, машинах та устаткуванні, суттєва різноманітність форм співробітництва, за яких центр його тяжіння зміщується із сфери торгівлі у сферу виробничої та науково-технічної кооперації, а саме співробітництво стає більш збалансованим і продуктивним.

Своєрідним барометром зростаючого потенціалу українсько-іранської взаємодії стало посилення зацікавленості ділових кіл обох країн до взаємного спілкування і розгортання економічної активності на ринках України та Ірану. Про це свідчить не тільки регулярне проведення українсько-іранських бізнес-форумів на теренах обох держав, відкриття Іраном у Києві Центру інформації з торговельно-економічних питань, включення пунктів стосовно поглиблення підприємницької співпраці до порядку денного роботи українсько-іранської міжурядової комісії з торговельного та економічного співробітництва чи реєс-

трація в Україні понад 70 іранських фірм, які відкрили тут свої представництва і успішно розгорнули діяльність.

Своєрідним індикатором прагнення до зближення групових інтересів ділових кіл України та Ірану стало укладення в грудні 1999р. Угоди про співробітництво між Харківською обласною держадміністрацією та керівництвом провінції Ісфаган, яка започаткувала нову форму взаємодії між двома державами. Спрямована перед усім на поліпшення партнерських стосунків між представниками промислових і підприємницьких кіл обох країн, ця угода надала нового імпульсу намірам підприємницьких структур України та Ірану на регіональному рівні до поглиблення взаємовигідних двосторонніх зв'язків, подальшого удосконалення відповідної правової бази та створення сприятливих умов для продуктивної роботи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

З приводу практичної реалізації Угоди про співробітництво між Харківщиною та провінцією Ісфаган слід відзначити великий позитивний резонанс, що був викликаний візитом делегації провінції Ісфаган до Харківської області в травні 2002 р. У рамках візиту відбулися зустрічі учасників делегації з головою Харківської обласної державної адміністрації, головою Харківської обласної ради та Харківським міським головою. Члени делегації відвідали тракторний та авіаційний заводи, НПП «Електороважмаш», а також Державний інститут проектування підприємств коксохімічної промисловості, що мають тісні зв'язки з іранськими замовниками. Своєрідним підсумком візиту стала зустріч делегації провінції Ісфаган з діловими колами Харківщини в Торгово-промисловій палаті, яка виявила близькість підходів обох сторін до ряду питань, що є об'єктом спільної зацікавленості.

Співробітництво між Україною та Іраном у політичній сфері визначається насамперед конструктивним розвитком політичного діалогу з актуальних питань міждержавних стосунків та сучасного міжнародного становища. Досягнення порозуміння в цій площині між двома провідними регіональними країнами є, зокрема, на думку президента Ірану Мохаммада Сеїда Хатамі, важливим фактором підтримання не лише регіональної, а й світової стабільності. Численні міждержавні контакти протягом десятиріччя, що минуло, виявили близькість позицій України та Ірану з більшості регіональних та міжнародних проблем. В їх

числі схожість підходів до формування, разом з іншими членами світового співтовариства, більш безпечної, відкритої і демократичної системи міжнародних відносин в ХХІ ст.; збіг поглядів щодо провідної ролі універсальних міжнародних інститутів, насамперед ООН, в процесі пошуку відповідей на виклики і загрози сучасній цивілізації; тотожність точок зору на неприпустимість застосування сили в міжнародних кризових ситуаціях в обхід рішень ООН; рішучий намір сприяти об'єднанню зусиль усіх країн у боротьбі проти міжнародного тероризму та запобіганню розповсюдження зброї масового знищення. Прикладом конкретної політичної взаємодії обох держав в рамках ООН є, зокрема, підтримка Україною іранської ініціативи щодо проведення діалогу між цивілізаціями, а також підтримка Іраном України на виборах до Ради Безпеки ООН.

Ще однією сферою українсько-іранського партнерства стало культурне та наукове співробітництво між двома країнами. Його визначальними напрямками є сприяння в підготовці кадрів національних спеціалістів, об'єднання зусиль у спільних науково-практичних пошуках, обмін науковими спеціалістами, ознайомлення широких кіл громадськості обох країн з культурними надбаннями народів України та Ірану і проведення Днів культури однієї країни в іншій, сприяння процесу взаємообміну видатними зразками національної художньої творчості, організація виставок, заохочення туризму і т.ін. В контексті зазначених завдань було, наприклад, створене товариство дружби Україна—Іран, між обома державами був налагоджений обмін студентами та науковцями-стажистами, в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка сформована студентська група, яка опановує фарсі, в Києві організований ліцей, в якому діти вивчають перську мову та залучаються до перської культури тощо.

Систематичний і поступальний розвиток українсько-іранського культурного співробітництва не тільки сприяє поширенню взаєморозуміння між народами обох держав та їх духовному збагаченню, а й створює необхідні передумови для зміцнення клімату дружби і довіри в стосунках між Україною та Іраном, відіграє роль каталізатора в загальному процесі розбудови ділового двостороннього партнерства.

Визнанням вагомих досягнень в процесі українсько-іранського торговельно-економічного, науково-технічного і культурного співробітництва, підтвердженням обопільного прагнен-

ня до його подальшого динамічного розвитку став офіційний візит до України президента Ірану Мохаммада Сеїда Хатамі в жовтні 2002 р.

В рамках візиту відбулися зустрічі та переговори Президента Ісламської Республіки Іран з Президентом України, головою Верховної Ради України, прем'єр-міністром України та міністром закордонних справ України. Під час переговорів, які проходили в дружній і доброзичливій атмосфері, сторони обговорили весь комплекс питань двосторонніх відносин, співробітництва в рамках міжнародних і регіональних організацій, а також обмінялися думками з актуальних питань міжнародного життя. Підкреслюючи дружній характер українсько-іранських взаємин, сторони погодилися, що 2002 р. має відкрити нову сторінку в українсько-іранських відносинах у політичній, торговельно-економічній, науково-технічній та гуманітарній сферах.

Сторони наголосили на необхідності врегулювання кризи навколо Іраку політико-дипломатичними засобами на основі відповідних резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Вони відзначили, що на сьогодні ще не вичерпано потенціал дипломатичних та інших несилових засобів для вирішення «іракського» питання.

Під час візиту було підписано низку угод, які сприятимуть подальшому розвитку українсько-іранських відносин у різних сферах співробітництва:

— Договір про основи взаємовідносин та принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран;

— Меморандум між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003—2007 рр. і Програма реалізації напрямів торговельно-економічного співробітництва між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран на 2003—2007 рр.;

— Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран щодо взаємодії у сфері боротьби з незаконною торгівлею наркотиками, психотропними речовинами та прекурсорами;

— Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я і медичної освіти Ісламської Республіки Іран.

В цілому, десятиріччя, що минуло, стало продуктивним ета-

пом в процесі розбудови відносин між Україною та Іраном. Протягом цього періоду була створена договірно-правова база розвитку двосторонніх стосунків, відпрацьовані їх механізми, започатковані перспективні напрями українсько-іранського торгівельно-економічного, науково-технічного і культурного партнерства, з'ясовані сфери та об'єкти докладання спільних зусиль, узгоджені позиції з ряду актуальних питань регіонального і міжнародного життя.

У сучасних умовах значення українсько-іранського співробітництва виходить далеко за межі відносин між обома країнами і набуває міжнародного характеру, оскільки сприяє посиленню інтеграційних процесів на регіональному рівні, відкриває додаткові горизонти міжнародного розподілу праці, формує обнадійливі перспективи маневру ресурсами України та Ірану, дозволяє використати різницю у внутрішніх та світових цінах на користь народів наших країн, підвищує ефективність всієї системи зовнішніх торговельно-економічних зв'язків обох держав, сприяє успішному проведенню конструктивного зовнішньополітичного курсу, що відповідає національним інтересам двох країн.

Україна—Африка: обрі сівробітництва

Економіст-міжнародник, кандидат економічних наук, працювала на наукових посадах в Науково-дослідному економічному інституті Міністерства економіки України, Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Нині — старший науковий співробітник кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Спеціалізується на темах «Глобальне підприємництво», «Міжнародний інноваційний менеджмент», займається дослідженнями з проблем економічної інтеграції країн, що розвиваються, у світове співтовариство.

На зламі тисячоліть процеси лібералізації і глобалізації світової економіки як для країн, що розвиваються, так як і для країн Африки, набувають дедалі більшого значення для визначення їх місця у світовому господарстві, перспектив подальшого розвитку і характеру економічної політики, а також впливу цих процесів на суверенітет кожної з них. У цих умовах Африка починає відігравати все активнішу і вагомішу роль у міжнародній політиці.

Водночас Африці бракує інтеграційних механізмів, що змогли б забезпечити її входження у світову глобалізовану систему найбільш прийнятним шляхом.

В цілому довгострокова мета розвитку країн Африки полягає в поліпшенні якості вироблених товарів і послуг, що має задовольнити місцеві потреби й експортуватися за кордон. Країни континенту бачать у торгівлі рушійну силу для прискорення власного економічного зростання, хоча й усвідомлюють межі своїх можливостей у виробництві товарів для світового ринку. На жаль, африканська економіка значною мірою ще покла-

дається на виробництво продуктів споживання, а не на розвиток новітніх високотехнологічних виробництв.

На сучасному етапі українсько-африканські відносини, як і міждержавні, модифікуються під впливом як глобальних змін у світовому середовищі, так і цілого ряду факторів, у тому числі економічних труднощів трансформаційного періоду в Україні, структурної перебудови економіки в багатьох африканських державах, обмеженістю внутрішнього ринку і низької купівельної спроможності більшості населення країн континенту, а також потужної конкуренції з боку США, європейських та азіатських країн.

Україна будує свою зовнішню політику з урахуванням специфіки історичних, геополітичних, економічних інтересів країни в рамках цивілізованих міждержавних відносин. Її пріоритети щодо країн Африки перемістилися в сферу взаємовигідного співробітництва, вільного від ідеологічного і військово-політичного тиску.

Переважна частина вітчизняних скептиків вважає, що в Африці Україні робити нічого, тому що Європа не віддасть їй цю частину ринків збуту без бою, а шансів на успіх у цій боротьбі Україна не має. Інша ж частина експертів думає, що в Африці Україні є де розгорнутися.

В останнє десятиліття Україна і країни Африки перебувають на одному стратегічному шляху входження в світогосподарські відношення глобалізованого світу. Розвиток відносин з африканським регіоном диктується передовсім взаємовигідністю співробітництва, а також схожістю економічних проблем як внутрішнього характеру, так і у відносинах з зовнішнім світом.

Через свою економічну роль, природні ресурси, традиційні торговельні зв'язки з усіма державами світу, Африканський регіон може стати тим стратегічним плацдармом для України, який створить підвалини відновлення втрачених за останні роки торговельно-економічних позицій, а також відкриє шляхи для виведення українських виробників на нові ринки. Освоєння африканського ринку для українських підприємців означатиме вихід на один із найбільших економічних регіонів з населенням близько 700 млн осіб.

Важливо і те, що африканські країни розглядають купівлю товарів, послуг та технологій з України як додаткове джерело і одночасно конкурентну альтернативу імпорту Заходу. Тому

африканський ринок є найбільш придатним плацдармом для нарощування і якісного наповнювання структури українського експорту.

Україна має можливості експортувати в країни Африки машини, обладнання, транспортні засоби. Значна частина експорту припадає на комплектуюче устаткування для об'єктів, що споруджувалися за радянських часів. Технічне обслуговування ТЕС, заводів важкого та середнього машинобудування і в тому числі об'єктів незавершеного будівництва могли б стати «нішею» для нарощування українського експорту промислової продукції.

Розглядаючи потенційні можливості африканських країн, що становлять інтерес для України, потрібно брати до уваги досягнення деяких з них у високотехнологічних галузях. Наприклад, виробництво високоякісних і дешевших від західних аналогів персональних комп'ютерів (Марокко); неспинне зростання електронної промисловості (ПАР, Лівія й Туніс) тощо. Тут є умови для розвитку науково-технічної кооперації, що підвищить ефективність експорту українських патентів і ліцензій і допоможе уникнути традиційних труднощів у створенні нових технологій. Таку перспективу слід пов'язувати не стільки з насиченням вітчизняного ринку дешевими високоякісними товарами і послугами, скільки з розширенням їх експорту в інші країни. Великі резерви українського експорту пов'язані з потребами африканських країн в картографічній і геодезичній зйомках, геологічному розвідуванні, програмному забезпеченні комп'ютерної техніки.

Африканські країни зацікавлені в безпосередньому виході на український ринок з продукцією національного виробництва, зокрема, з такими актуальними для нас сировинними ресурсами, як нафта, окремі види мінеральної сировини, продукція обробної промисловості (взуття, тканини, готовий одяг, вироби із шкіри), деякі види продукції хімічної, електронної і машинобудівної галузей.

Серед експортованих африканськими країнами товарів великий практичний інтерес для України становлять і традиційні види африканських аграрних культур — кава, какао-боби, чайний лист, помаранчі, арахіс, банани, оливки, рибна продукція, бавовна, цінні породи деревини, свіжі овочі, шкіряна сировина.

Якщо при цьому взяти до уваги той факт, що вартість названих видів африканських товарів, які закупаються нині на світових товарних біржах або через інших посередників, на 20—

30% вища, ніж за умов прямих двосторонніх контактів, то безпосередня комерційна діяльність для України стає очевидною.

Африка має також велике значення для розвитку шляхів морського й повітряного сполучення України з іншими континентами. Країни Півдня Африки відчують постійно зростаючу потребу у вантажних авіаційних перевезеннях — як міжконтинентальних, так і внутрішніх. Видається перспективним використання (на умовах лізингу) української вітчизняної авіатехніки. Найрентабельнішим в умовах Південної Африки вважається вантажний варіант літака Ан-124.

Слід сказати, що чимале значення як для України, так і для багатьох африканських країн є готовність здійснювати товарний обмін на основі бартеру, зустрічної торгівлі і клірингу, що не вимагає конвертованої валюти і додаткових кредитних ресурсів.

Важливим вектором української політики є пріоритетність відносин з країнами Арабського Магрибського союзу — Марокко, Алжир, Туніс, Лівія, Мавританія, які відіграють важливу роль у регіональній дипломатії на півночі Африканського континенту і є впливовою групою держав у панафриканській структурі — Організації Африканської Єдності, а також у Лізі арабських держав, Організації Ісламська конференція, Русі неприєднання.

Слід наголосити, що активізація співробітництва з Алжиром, Лівією та Марокко може принести вагомий політичний та економічний дивіденди вже в найближчій перспективі, передусім завдяки збереженню традиційних зв'язків із країнами цього субрегіону в гуманітарних галузях (охорона здоров'я, освіта, культура, спорт, туризм тощо). Лише в Лівії сьогодні працює понад 800 українських медичних фахівців.

Відкриття посольств України в Тунісі, Лівії, Алжирі та Марокко дало змогу оцінити перспективи присутності нашої держави в регіоні Магрибу та пересвідчитися, що Україна може реально закріпитися в регіоні як вагомий політичний та економічний партнер.

Важливість для України багатогалузевої співпраці з Лівією очевидна, і пояснюється насамперед перспективою використання цієї країни як альтернативного постачальника енергоносіїв (у Джамагирії щорічно видобувається близько 50 млн т нафти, яка реалізується переважно на європейському ринку).

Порівняно з іншими країнами Магрибу можливості щодо

торговельно-економічного співробітництва Ісламської Республіки Мавританія з Україною видаються дещо обмеженими. Проте вона може стати для України корисним політичним партнером, який відіграє помітну роль у міжнародних та регіональних організаціях. До того ж Мавританія не відмовляється співпрацювати з Україною у галузі риболовлі, у чому вельми зацікавлені українські рибпромислові підприємства (відповідна угода була підписана у 1993 р., але належним чином не виконується).

Не останнє місце в розвитку відносин України з країнами Арабського Магрибу належить співпраці з Єгиптом. Особлива увага приділяється закріпленню позицій українських виробників в АРЕ та розширенню їх присутності в цій країні. На сьогоднішній день свої постійні представництва або представників мають «Авіалінії України», Чорноморське, Дунайське та Азовське пароплавства.

Алжир можна теж розглядати серед вагомих африканських торговельно-економічних партнерів України. Тільки за результатами торгівлі озброєннями в 1998 р. Алжир зайняв третє місце серед усіх імпортерів українських озброєнь — поставки до Алжиру дорівнювали 10% сукупної річної торгівлі цією специфічною продукцією і становили у 1999 р. 90% всього українського експорту до цієї країни.

На відміну від високих показників експортно-імпортних операцій, що здійснює наша держава з країнами Північної Африки, обсяг товарообороту між Україною і Гвінеєю відносно низький, з постійним від'ємним сальдо внаслідок специфіки зовнішньоторговельного обміну між двома країнами. Проте вагомість такого торговельно-економічного співробітництва потрібно оцінювати виходячи з потреб України в імпорті сировинних матеріалів (до 2 млн т щорічно) для підтримання вітчизняної алюмінієвої промисловості. Гвінейські боксити переробляються на Миколаївському глиноземному заводі у глинозем. Запорізький алюмінієвий завод отримує глинозем для виробництва алюмінію, щоб забезпечити своєю продукцією інші промислові підприємства України, у тому числі Броварський завод алюмінієвих конструкцій. Перспективним напрямом співробітництва може стати спорудження у Гвінеї та експлуатація бокситно-глиноземного комплексу на базі родовища бокситів.

Досить значний потенціал мають українсько-нігерійські відносини, певна активізація яких спостерігається останнім часом.

Розвиток двосторонніх відносин відкриває можливість диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, участь українських підприємств та організацій у завершенні будівництва металургійного комбінату в м. Абуджі (аналог комбінату «Криворіжсталь»), співробітництво у військовій та військово-технічній сферах з урахуванням того, що Нігерія є найвпливовішим учасником регіональних миротворчих сил. Перспективною вважається розробка родовищ золота й урану. Слід зазначити, що з усього спектра корисних копалин належним чином ведеться видобуток тільки нафти. Експорт нафти приносить Нігерії понад 90% інвалютних надходжень. У видобутку нафти міцні позиції займають іноземні компанії «Мобіл», «Галф», «Ельф», «Аджиш». У цих умовах шанси увійти у діючий механізм нігерійського нафтового бізнесу невеликі. Однак є реальна можливість взяти участь у створенні спільних підприємств по розвідці й освоєнню нових родовищ нафти і газу. Є непогані шанси одержати замовлення або виграти тендер на будівництво нафтопереробних підприємств і газопроводів.

Україні є що запропонувати нігерійським аграріям. Перспективною є й участь українських фірм у створенні в Нігерії різних гідротехнічних споруд: гребель, зрошувальних систем, свердловин і колодязів. Заслужують на увагу проект по виробництву екологічно чистої питної води, спеціальні тендери, що включають сейсмічні дослідження, збір й аналіз даних.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики України на континенті є розвиток відносин з Південно-Африканською Республікою. Оскільки практично вся Африка від Сахари поступово перетворюється на один з найбільших промислово-аграрних та сировинних комплексів світового значення, вихід до якого проходить через ПАР, перед Україною відкриваються перспективи реалізації конкретних цілей в надзвичайно перспективних торговельно-економічних та військово-технічних аспектах.

Без Африки, де розташоване найбільше число найменш розвинутих держав, не можна розв'язувати проблеми світового розвитку в глобальному масштабі. Україна потребує підтримки з боку африканських держав, що становлять майже одну третину членів ООН, у вирішенні міжнародних питань, багато з яких мають для України життєво важливе значення.

При переході до більш активного розвитку торговельно-економічних відносин із країнами Африки необхідно зробити

практичні кроки по більш рівномірній географії економічних відносин України на всьому континенті. Їх реалізацію необхідно здійснювати виходячи з пріоритетних інтересів України як щодо конкретних країн, так і окремих субрегіонів континенту.

Практична робота, що ведеться на сучасному етапі по розвитку торговельно-економічного співробітництва з африканськими країнами, багато в чому розв'язує ці проблеми і закладає основи географічного вирівнювання обсягів співробітництва як по континенту в цілому, так і щодо Півночі-Півдня Африки. Північні країни традиційно займають провідне місце в торговельно-економічній діяльності України. Що ж до південних країн Африки, то тут головну роль має відігравати активізація відносин України з Організацією економічного розвитку країн Півдня Африки (SADC) і розвиток особливих відносин із країнами цієї організації, що координує окремі галузі економіки в регіоні.

У цілому розв'язання проблем активізації торговельно-економічних відносин із країнами Африки, доступу до їх товарів і більш широкого виходу на африканський інвестиційний ринок лежить до певної міри через вступ України до Африканського банку розвитку й Африканського фонду розвитку. Актуальність входження України до цих впливових на континенті структур висока і може мати в перспективі позитивні результати.

Необхідно також створити умови для розвитку нових форм зв'язків, більш активного виходу на африканські ринки вітчизняних підприємницьких структур. При цьому особливу увагу варто приділити активізації ділових контактів між регіонами України і підприємницькими структурами африканських країн на основі реалізації системи послідовних кроків у сфері розширення комерційних операцій.

¹ Цыганов А. Роль малого бизнеса в экономике Южной Африки // Человек и труд. — М., 1994. — №2. — С. 45—51.

² Южно-Африканская Республика: Экономический справочник / РАН, Институт Африки. — М.: Восточная Лит., 1996. — 302 с.

³ Рубцова М.Ю., Кулініч В.А. «Африканський вектор зовнішньоекономічної політики України» — Україна та світове господарство: взаємодія на межі тисячоріч — К.: Либідь, 2002. — С. 319—344.

⁴ Рубцова М.Ю. «Тенденції глобального розвитку та роль Третього світу у світогосподарських зв'язках України» // Світові цивілізації і міжнародні відносини. — ДНУ, Дніпропетровськ, — 2002. — №1(3) — С. 95—100.

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Борис Гончар

Олександр Шульгин – перший міністр закордонних справ незалежної України

Народився 1945 р. в с. Лип'янка Шполянського району, Черкаської області. Закінчив у 1969 р. історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю історик-міжнародник. Працював лектором-референтом республіканського товариства «Знання». З 1974 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи. Автор близько 100 наукових статей, навчальних посібників.

1917 р. став четвертим роком світової війни. Війна набула затяжного характеру і жодна зі сторін – ні Четверний союз, ні Антанта – не могла здобути переваги для остаточної перемоги. В цих умовах лютнева революція в Росії та дестабілізація Східного фронту стала для Німеччини та її союзників шансом переламати хід подій на свою користь. Виникла можливість ліквідації Східного фронту та створення чисельної переваги Центральних держав на Західному фронті. Натомість держави Антанти – Англія та Франція – робили усе можливе для того, щоб врятувати ситуацію й утримати Східний фронт хоча б тимчасово для зміцнення своїх позицій на заході. У квітні 1917 р. на боці Антанти у війну вступають США.

Ще більше погіршилося становище Антанти після приходу до влади в Росії більшовиків та з початком Брест-Литовських

мирних переговорів. Як зазначав радник президента США Ч.Сеймур, «проблема тепер була не в тому, яким чином найкраще розбити Німеччину — проблема була в тому, як уникнути поразки»¹.

В умовах, коли на карту було поставлено результат титанічних 4-річних військових зусиль, увагу Англії й Франції привертає національно-визвольний рух в Україні, через територію якої проходив Південно-західний фронт. Він супроводжувався націоналізацією війська, яке, на відміну від російського, здавалося готовим захищати свої кордони. Вже весною та влітку 1917 р. до Києва приїздить спостерігачі країн Антанти. Але їхнє ставлення до української влади збігається зі ставленням Тимчасового уряду. Воно негативне: прагнення українців до автономії послаблює Російську імперію й грає на руку німцям.

В Україні представники союзних держав спостерігають за діяльністю законодавчого органу України — Центральної Ради та її виконавчого органу — Комітету Центральної Ради (Мала Рада). Одним з членів Комітету ЦР обрано Олександра Шульгина — 28-річного діяча, представника Української Національної Ради Петрограда, голови української фракції Петербурзької Ради. Саме з ним доведеться в подальшому мати справу західним дипломатам. В його особі вони знайдуть розуміння та прагнення залишити Україну вірною союзницькому обов'язку.

Протягом 9 років О.Шульгин жив у Петербурзі, спочатку як студент Петербурзького університету (хіміко-біологічного, пізніше історико-філологічного факультету), згодом як аспірант (сучасною термінологією) та викладач. Саме в Петербурзі розпочалася його політична й громадська діяльність: він став одним з керівників гуртка українознавства при Петербурзькому університеті, заступником голови Київського земляцтва, активним членом гуртка Товариства Українських Поступовців, організованого С.Єфремовим. Як справжній український патріот О.Шульгин виступає прихильником автономії України та перетворення Російської імперії на демократичну федерацію. В політиці він пов'язує себе з Демократично-радикальною партією, перейменовану в червні 1917 р. на Українську партію соціалістів-федералістів (на чолі з С.Єфремовим).

Зі створенням Петербурзької Ради О.Шульгин працює у цьому органі впродовж двох з половиною місяців, ставлячи на його засіданнях українське питання. Так, на спільному засідан-

ні Рад робітничих і солдатських депутатів 14 березня 1917 р., на якому було визнано право Польщі на самостійність, О.Шульгин ставить питання про автономію України.

Молодий діяч був, без сумніву, непересічною особистістю — енергійною, рішучою, відданою українській справі. Вже 25 березня, виступаючи на загальному з'їзді Товариства Українських Поступовців у Києві як делегат Петербурзької організації, О.Шульгин демонструє рішучість, не побоюючись відстоювати власні погляди, відмінні від поглядів такого визнаного лідера як М.Грушевський.

У той час, як М.Грушевський був переконаний у безсиллі петербурзької влади і пропонував не очікувати рішення Російського Тимчасового уряду щодо організації української автономії, а негайно скликати українські Установчі збори та створити український уряд, О.Шульгин виступає проти революційних методів щодо Тимчасового уряду, обстоюючи думку про легальний шлях боротьби за автономію, необхідність порозуміння з російською демократією. «Не дивлячись на мої 27 літ, а може й завдяки їм, я був відданий справі до самозабуття і страшенно уболівав, що ми через план Грушевського втратимо все, що вже здобули, і не досягнемо того, до чого мусимо йти». Тому в своєму виступі він наполягав: «коли ми підемо «навпростець», то можемо і на Україні...створити повну анархію»². Поміrkована теза молодого політика взяла тоді гору над позицією М.Грушевського.

У квітні 1917 р. О.Шульгин їде до Петербурга для переговорів про визнання російськими властями автономії України. Однак переговори з прем'єр-міністром князем Львовим, зборами Петербурзької Ради, російськими лібералами і соціалістами не принесли позитивного результату. Російські політики відкинули українські домагання, поставивши під сумнів правомірність Української Центральної Ради виступати від імені українського народу. Подальші переговори також виявилися безрезультатними. У цій ситуації, незважаючи на лояльність до російської влади, О.Шульгин показує, що першочергове значення для нього мають інтереси українського національного руху. Оцінюючи ситуацію саме з цієї точки зору, він заявляє росіянам, що у разі неможливості федерації українці будуть змушені боротися за самостійність³.

В результаті 23 червня 1917 р. ЦР прийняла I Універсал,

який проголошував право українців «однині самим творити своє життя». Проте О.Шульгин усіляко намагався не допустити до розриву відносин з Тимчасовим урядом. Коли 17 серпня той видав «інструкцію», яка визнавала Генеральний Секретаріат виконавчим органом Тимчасового уряду для України, водночас обмежуючи права українських автономних органів, О.Шульгин став на її захист.

Чимало зусиль доклав він для організації з'їзду представників народів Росії, що відбувся в Києві 23 вересня, на якому обговорювалося питання створення федерації народів колишньої Російської імперії. Після ультиматуму Раднаркому 17 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат за підписом В.Винниченка і О.Шульгина знову звернувся з нотою до всіх новостворених республік на території Росії з пропозицією утворити федеративну державу.

Через орієнтацію на федерацію з Росією в Генеральному Секретаріаті, своєрідному українському уряді, створеному після проголошення I Універсалу, не було секретаріату закордонних справ. Натомість існував секретаріат міжнаціональних справ. О.Шульгин став спочатку заступником Генерального секретаря міжнаціональних справ, яким було обрано С.Єфремова, а через два тижні замінив його на цій посаді. Після визнання Тимчасовим урядом Центральної Ради та переформування Генерального Секретаріату О.Шульгин був офіційно затверджений генеральним секретарем міжнаціональних справ.

Він стає одним з провідних членів уряду В.Винниченка. За його словами, «літом 1917 Винниченко не робив жодного кроку без наради з Валентином Садовським і зі мною. Ми підготовлювали всі рішення»⁴.

І хоча в цей час О.Шульгин як секретар міжнаціональних справ займався лише міжнаціональними справами меншостей, вже в липні він неофіційно увійшов у контакт з представниками різних народів, що перебували у Києві. Головна роль у налагодженні зносин, за його словами, належала французам, проте поступово з'являлися англійці, американці, румуни, серби. Союзники в той час не йшли далі збирання інформації про Україну та з'ясування прагнень українського керівництва. Так, тісні зв'язки з українськими політичними колами в липні 1917 р. зав'язав представник французького посла в Петрограді, журналіст Ж.Пелісьє, якого О.Шульгин назвав «тим фран-

цузом, що вперше щиро і з бажанням дізнатися правду дійшов до нашого руху»⁵.

10 вересня Пелісьє організував в Петрограді неофіційну зустріч О.Шульгина з французьким послом в Росії Ж.Нулансом, з яким у нього склалися добрі стосунки ще під час перебування в Петербурзі. Під час зустрічі О.Шульгин просив підтримки української справи з боку Антанти. Проте посол, хоча і виявив зацікавленість подіями в Україні, не висловив бажання втручатися в них, вважаючи це внутрішньою справою Росії⁶.

Активізація відносин О.Шульгина з представниками держав Антанти була безпосередньо пов'язана з падінням петроградського Тимчасового уряду і приходом до влади більшовиків.

З проголошенням III Універсалу та утворенням Української Народної Республіки починається період офіційних зв'язків з представниками країн Антанти. Це позначилося й на посаді, яку обіймав О.Шульгин. 26 грудня 1917 р. її було перейменовано з секретаря міжнаціональних справ на секретаря міжнародних справ, а після проголошення самостійності 22 січня 1918 р. — на міністра закордонних справ. Отже, О.Шульгин став першим міністром закордонних справ незалежної України.

Протягом усього часу державотворчих зусиль УНР (як періоду Центральної Ради, так і Директорії) О.Шульгин послідовно проводив лінію на союз з країнами Антанти, намагався заручитися їх підтримкою для зміцнення української державності.

У зв'язку з очікуваним виходом Радянської Росії з світової війни УНР виходить на міжнародну арену як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Невідкладним завданням держав Антанти наприкінці 1917 р. ставало збереження Східного фронту.

Принципи, зафіксовані в III Універсалі в цілому відповідали інтересам союзників. Вони відмежовували Україну від більшовиків, одночасно проголошуючи вірність демократичній федеративній Росії, а саме такою союзники прагнули її бачити. Їх плани щодо України зводилися до того, щоб утворити кілька українських корпусів, які разом з чехословацькими полками, сформованими з австрійських полонених і мобілізованих чехів-колоністів з України, а також поляками мали зайняти найважливіші в стратегічному відношенні пункти на Румунському і Південно-західному фронтах і таким чином утримували б на цих фронтах певну кількість німецько-австрійських військ.

Наприкінці листопада до О.Шульгина як секретаря з між-національних справ звернулися французький генерал Табуї та англійський майор Фіцвільямс, які заявили, що союзники з великою симпатією ставляться до культурного й політичного відродження України. Під час переговорів, які вели французькі, англійські та румунські військові з генеральними секретарями УНР, перш за все, з О.Шульгиним, вони намагалися з'ясувати політичне становище Україні, стан української армії, плани українського військового командування, ставили питання про надання Україні фінансової й технічної допомоги та підтримки проти більшовиків⁷.

В грудні 1917 р. після переговорів О.Шульгина з головою Чехо-Словацької Національної Ради Т.Масариком було досягнуто угоди про формування чехо-словацького легіону з колишніх полонених та про його використання на території України. Невдовзі цей легіон отримав статус союзницьких сил під французьким командуванням.

Ведучи переговори з союзниками, керівництво УНР водночас прагнуло миру. Так, 5 грудня Генеральний Секретаріат прийняв рішення повідомити уряди союзних держав та їх місії в Києві, що «хоч Україна приступила до переговорів про тимчасове перемир'я і прагне перевести його в мир, але вона визнає мир лише загальний, а не сепаратний»⁸. Водночас рішенням від 6 грудня Генеральний Секретаріат об'єднав Південно-західний і Румунський фронти в єдиний Український фронт і підпорядкував його своєму керівництву. У постанові відзначалося давнє бажання українського народу всіма силами захищати свій фронт⁹, що створювало у союзників враження про готовність України продовжувати боротьбу проти Центральних держав.

Виступаючи на 8-й сесії Центральної Ради, яка мала прийняти рішення про участь УНР в Брест-Литовських переговорах, О.Шульгин наполягав на тому, що «українська демократія не може бажати миру, який призведе до зруйнування західної демократії». «Коли нам потрібні союзники, які б дали нам фактичну силу, ми повинні спиратись на далекі західні держави...Тим же державам ми повинні сказати, що коли вони дійсно хочуть допомогти Україні,.. нехай дадуть своїх офіційних послів і тим зміцнять наше політичне становище, як у процесі будування федеративного ладу, так і в нашій міжнародній політиці в справі миру», — закликав він¹⁰.

Так само під час переговорів з представниками держав Антанти він наполягав на визнанні ними УНР, вважаючи, що це зміцнить українську державність та її здатність до опору ворогу. В результаті на початку січня 1918 р. відбулося призначення Ж.Табуї та П.Багге представниками Франції та Великобританії при уряді УНР. Українські діячі розглядали таке призначення як факт визнання незалежності УНР з боку Франції та Великобританії.

О.Шульгин був переконаний, що Україна була визнана Францією і Англією. Доводячи це, він відзначав, що «встановлення дипломатичних зносин з державою є вже факт її визнання, і урочистий акт може лише підтвердити даний факт. Позаяк же між нашим урядом і урядами Англії і Франції встановлені були ці дипломатичні зносини, хоч і в надзвичайній, викликаній обставинами формі, то треба ясно і твердо сказати: Англія і Франція визнали УНР»¹¹.

Підписання Україною Брест-Литовського миру мало для союзників важкі воєнні наслідки. В результаті його підписання Центральні держави отримали можливість ліквідувати Український фронт і перевести свої дивізії на Західний фронт. Постачання продовольства з України врятувало Німеччину та Австро-Угорщину від неминучого голоду, зірвавши тим самим блокаду, організовану Антантою. Союзників не могло не турбувати посилення німецького політичного й економічного впливу в Україні.

Держави Антанти розцінили підписання Україною Брест-Литовського миру як її перехід до ворожого табору, незважаючи на заяви українських діячів про нейтралітет УНР. Водночас вони дійшли висновку, що держави, які утворилися на території колишньої Російської імперії, не можуть стати надійними союзниками, а навпаки, перетворяться на інструмент німецької політики. В подальшому союзники будуть робити усе для того, щоб відновити єдність Російської імперії, тож будь-які прагнення українських дипломатів отримати підтримку держав-переможниць були приречені на поразку.

Очевидно, О.Шульгин передбачав такий розвиток подій. Тому він намагався усіляко затримати підписання сепаратного миру, перебуваючи в постійному телеграфному зв'язку з делегацією, призначеною Центральною Радою. Коли виявилось, що уникнути цього не вдасться, він залишив посаду міністра за-

кордонних справ УНР на знак незгоди з такою політикою. Для відставки він скористався загальною відставкою уряду В. Винниченка 30 січня 1918 р. внаслідок зростаючої небезпеки більшовицького повстання у Києві. Своє рішення О.Шульгин не змінив, незважаючи на умовляння проф. Грушевського очолити міністерство закордонних справ в уряді В.Голубовича.

Аналогічна ситуація вже виникала після 20 листопада 1917 р., коли внутрішні суперечності в уряді привели О.Шульгина до рішення піти у відставку, але на прохання М.Грушевського він погодився тоді й надалі проводити міжнародну політику УНР.

Період Центральної Ради був найбільш плідним в житті О.Шульгина. Він фактично стояв біля витоків зовнішньої політики України та її зовнішньополітичного відомства. Однак не можна перебільшувати рівень тогочасної організації МЗС УНР, що обумовлювалося коротким терміном його існування, революційним часом, поганим зв'язком, невизначеністю становища країни тощо. Особливого значення в цей час набуває персональна дипломатія, яку й здійснював О.Шульгин. Саме він перебуває у центрі переговорів з представниками Антанти, вбачаючи в них шанс шляхом підтримки Франції й Англії зміцнити автономію України та досягти створення демократичної федерації з Росією. Саме з іменем О.Шульгина пов'язане питання визнання України з боку Франції та Великобританії у січні 1918 р.

О.Шульгину доводилося йти на компроміси, які суперечили його політичним поглядам. Будучи переконаним федералістом, він стає одним з творців незалежної України. На це його підштовхує ситуація, що склалася в Росії. Як «реальний політик», О.Шульгин уміє йти на компроміси, не жертвуючи головним — державністю України. Коли таким завданням стало звільнення від більшовизму, він знову повертається до ідеї демократичної федерації (влітку 1919) з метою створення спільного антибільшовицького фронту за підтримки великих держав Заходу.

Під час більшовицької окупації у лютому-березні 1918 року він залишився в Києві і тільки завдяки друзям не потрапив до рук більшовиків, які його постійно шукали. Після повернення уряду УНР до Києва О.Шульгин, не входячи до його складу, намагався однак обстоювати інтереси представників Антанти в Україні. Так, 26 березня 1918 р. він протестував проти заборо-

ни французьким, англійським та бельгійським старшинам перебувати на території УНР та звертав увагу на неадекватну відповідь МЗС УНР на лист іспанського консула Василіаде — представника французьких та англійських інтересів в Україні¹².

Залишившись вірним своїм радикально-демократичним переконанням, він продовжив брати участь у державному будівництві й за гетьманського уряду, однак відхилив пропозицію голови гетьманського уряду Ф.Лизогуба очолювати міністерство закордонних справ. Напередодні він разом з С.Єфремовим підписав ноту до німецького генерала Гренера, в якій від імені представників українських партій піддав критиці гетьманський переворот і новий склад міністрів¹³.

Згодом він погодився увійти до Української мирної делегації на чолі з С.Шелухіним, яка з 23 травня 1918 р. вела переговори у Києві з делегацією Радянської Росії (Х.Раковським і Д.Мануїльським). А 1 червня увійшов до міністерства закордонних справ, очолюваного Д.Дорошенком. На цій посаді він залишався до липня, коли його було призначено послом Української держави до Болгарії. Як писав Д.Дорошенко, йому було нелегко досягти призначення О.Шульгина на цю посаду, бо прем'єр-міністр Ф.Лизогуб мав свого кандидата. Але на користь О.Шульгина був той факт, що сам болгарський цар Фердинанд, який цікавився справами Української держави, хотів бачити послом в Софії саме українського державного діяча, а не представника російських кіл¹⁴.

Головне завдання українського посольства в Болгарії на той час полягало в тому, щоб повернути на Україну 15 тис. українських військовополонених, які на той час перебували в Болгарії. Вирішення цього питання було ускладнено переворотом, що стався в Софії, і приходом туди французьких частин, але завдяки О.Шульгину проблему було вирішено і всіх полонених перевезено до Одеси. Співробітник українського посольства в Софії Ю.Налисник писав про О.Шульгина як про людину «ще не стару віком, однак розважну та однуку з-поміж членів посольства на властивому місці»¹⁵.

Вміння О.Шульгина вести переговори з представниками Антанти знадобилося знову, коли стала очевидною неминуча поразка Центральних держав у світовій війні. Вже влітку 1918 р. гетьманський уряд намагається відновити контакти з країнами Антанти, направляючи делегації до Швейцарії, Руму-

нії, Швеції. Паралельно такі спроби здійснює на Балканах посол Української Держави в Софії О.Шульгин. Вже 18 жовтня в пресі з'явилося повідомлення про те, що він звернувся до держсекретаря США Р.Лансінга з телеграмою з приводу представництва України на повоєнній мирній конференції. Однак, очевидно, німці негативно поставилися до цього кроку, бо незабаром у пресі з'явилося спростування. Відзначалося, що уряд не давав О.Шульгину ніяких директив з цього приводу, це звернення є його особистим кроком і повністю лежить на його відповідальності¹⁶.

1 листопада стало відомо, що О.Шульгин звернувся через іспанського посла в Софії до урядів Антанти з приводу залишення німецьких військ на Україні до сформування української армії. 6 листопада він надіслав ноту французькому міністру закордонних справ С.Пішону, в якій зазначив, що гетьманський уряд має справу з німцями лише з необхідності і щиро прагне відновити стосунки з союзниками¹⁷. Відбулися переговори О.Шульгина з американським послом в Софії Мерфі, під час яких той дав зрозуміти, що Антанта неприхильно ставиться до існування самостійної Української Держави і хотіла б бачити її у федеративному зв'язку з Росією¹⁸.

О.Шульгин встановив також зв'язки з військовим командуванням та дипломатичними агентами Антанти у Салоніках. За його словами, «там спочатку і чути нічого не хотіли про Україну, тим більше про самостійну». Після напруженої роботи протягом місяця, після кількох доповідних записок «антантські представники почали ніби прихильніше ставитися до України, але при умові її федеративної злуки з Росією»¹⁹. Таке повідомлення від представника української партії в очах гетьмана могло бути вирішальним на користь його згоди на федерацію.

За часів Директорії УНР дипломатична діяльність О.Шульгина активізується. На початку 1919 р. він їде до Швейцарії, а звідти — до Парижа на повоєнну мирну конференцію, на яку направляють своїх представників усі поневолені народи, що прагнуть самовизначення.

На українську дипломатичну місію до Парижа, за визначенням В.Винниченка, покладалося два завдання. По-перше, домогтися визнання й допомоги. По-друге, представити якнайкраще українську державність за кордоном. За словами В.Винниченка, єдиним аргументом українців були «14 пунктів» Вуд-

ро Вільсона, особливо ті, де йшлося про право націй на самовизначення. Тому вважалося за необхідне роз'яснити Європі, що українці — окрема нація²⁰.

Окрім того, в центрі уваги українських дипломатів в Парижі була українсько-польська боротьба за Східну Галичину, що переросла у війну за володіння цією територією з переважною більшістю етнічного українського населення. Як українці, так і поляки прагнули заручитися підтримкою великих держав у боротьбі за Східну Галичину. Незважаючи на високу боездатність та героїчну боротьбу української армії, активні дипломатичні заходи об'єднаної місії УНР-ЗУНР в Парижі, в червні 1919 р. майже вся територія Східної Галичини була окупована поляками, не в останню чергу — через втручання армії генерала Галлера, сформованої у Франції.

В українсько-польському конфлікті великі держави зробили ставку на сильнішого. Маючи головною метою зупинити поширення більшовизму, після напружених дебатів вони санкціонували дозвіл на військову окупацію Польщею Східної Галичини. Остаточного питання про її долю мало вирішуватися пізніше Лігою Націй.

Аналізуючи політику великих держав щодо державності України після завершення Першої світової війни, можна зазначити, що в перші місяці роботи конференції (січень-березень 1919 р., приблизно до кінця французької інтервенції в Україні), великі держави рахувалися з фактором існування УНР та її боротьби за самостійність. Інтенсивна агітація представників новоутворених держав колишньої Російської імперії не могла не впливати на перебіг конференції, яка спочатку перебувала під впливом «Чотирнадцяти пунктів» В.Вільсона. Проте, починаючи з квітня-травня 1919 р. з УНР перестають рахуватися. Для держав Антанти завжди вирішальне значення мав фактор реальної сили. Втрата Директорією своєї території, встановлення радянської влади в Україні, окупація Південної України союзними військами означали поразку української національної справи, насамперед в очах лідерів великих держав.

8 травня 1919 р. англійський прем'єр Ллойд Джордж заявив на засіданні Ради Чотирьох: «Я зрозумів, що Україна — це дійсно творіння Німеччини»²¹. У червні міністр закордонних справ Франції С.Пішон, виступаючи у французькому парламенті, зазначив, що української держави не існує, і вона є ні-

мецькою вигадкою. За його словами, політика Франції повинна привести до відбудови великої Росії у вигляді федерації²².

До того ж на самій конференції точилася напружена боротьба навколо проблем повоєнного світовлаштування між главами урядів Англії й Франції, з одного боку, та президентом США — з іншого. В.Вільсон намагався відстояти свої «14 пунктів» у найважливіших моментах — щодо умов мирного договору з Німеччиною, неприпустимості анексій та контрибуцій тощо, але врешті зазнав поразки і був змушений відійти від проголошених принципів.

Одним з найважливіших питань на мирній конференції було російське. Тепер йшлося не лише про порятунок колишньої союзниці, що впродовж трьох років воювала на фронтах світової війни поруч з Францією та Англією, але й про необхідність захистити Західну Європу від поширення більшовизму. Розглядалося кілька варіантів урегулювання російського питання: переговори з більшовиками через скликання конференції на острові Принкіпо, створення «санітарного кордону» навколо Росії та розпочинання проти неї військової інтервенції.

Було очевидно, що Франція підтримувала план польсько-румунського «санітарного кордону», що мав не лише захистити Західну Європу від російського більшовизму, але й відділити Росію від Німеччини. За цим планом Польща й Румунія повинні були мати спільний кордон, при чому Східна Галичина мала входити до складу Польщі, а Буковина — до Румунії. Отже, з самого початку Франція виступала за сильну Польщу, в тому числі за рахунок українських земель, і це було однією з причин того, що французький уряд не мав наміру підтримати державність УНР.

Хоча англійський прем'єр Д.Ллойд-Джордж і противився цим планам, побоюючись порушення статус-кво в повоєнній Європі на користь Франції, прагнення українців до визнання їхньої незалежності також не могли знайти в Англії належної підтримки насамперед через сприяння британського уряду російським антибільшовицьким силам Денікіна й Колчака.

В травні-червні 1919 р., коли перед західними державами виникла можливість сприяти ліквідації більшовицької влади в Росії шляхом надання підтримки уряду Колчака, вони намагалися об'єднати навколо нього усі антибільшовицькі сили. Уряд Колчака визнали Денікін та інші російські уряди. Тепер прово-

дилася робота серед представників новоутворених національних держав, що перебували в Парижі, щоб вони відмовилися від курсу на самостійність і згодилися на федерацію з Росією.

З огляду на нову ситуацію, що склалася, і неприйняття ідеї української державності лідерами великих держав, О.Шульгин разом з А.Марголіним запропонував змінити тактику боротьби за державність України, проводячи гнучкішу лінію, не наполягаючи на остаточному визнанні незалежності України державами Антанти.

А.Марголін та О.Шульгин розробляють план встановлення контактів та подальших переговорів з представниками всіх держав, що утворилися на території Російської імперії, включаючи Великоросію. Йдеться про їх об'єднання з метою спільної боротьби проти більшовиків на основі ідеї створення рівноправної федерації цих держав, що стала б результатом їх вільного договору. До того часу, поки виникне можливість скликати установчі збори, Паризька мирна конференція мала визнати ці держави де-факто і надати їм технічну та матеріальну підтримку²³.

Як бачимо, О.Шульгин знову повертається до ідеї рівноправної федерації народів Російської імперії, яку він обстоював за часів Центральної Ради. Водночас така пропозиція відповідала поглядам лідерів конференції на можливе вирішення російської проблеми і, можливо, була для України єдиною можливістю здобути підтримку союзників.

Проект А.Марголіна й О.Шульгина був підтриманий українськими дипломатами, що перебували за межами УНР і бачили необхідність зміни тактики боротьби за державність України в умовах травня 1919 р. Однак такі ідеї не справили впливу на керівництво УНР. Президент української місії в Парижі Г.Сидоренко займав послідовну позицію відстоювання незалежності України і вважав будь-які розмови про федерацію шкідливими для української справи. Він висловлював офіційну точку зору уряду УНР на цю проблему. 18 липня 1919 р. міністр закордонних справ УНР направив листа президенту місії з інструкціями щодо політики уряду: «Правительство стоить непохитно за суверенітет та самостійність України. Всякі балачки, буцім правительство готове робити якісь концесії в сторону федеративної Росії, не мають найменшого ґрунту»²⁴.

Через тактичні розходження з головою української місії в

Парижі Г.Сидоренком, а пізніше — М.Тишкевичем, у вересні 1919 р. О.Шульгин вийшов зі складу місії й виїхав до Швейцарії, де перебував до 1920 р. Восени 1920 р. він переїхав до Праги, звідти, через Відень в Україну.

Треба відзначити, що в 1919 р. в численні місії, які відправляв за кордон уряд Директорії, зазвичай потрапляли випадкові люди. Це був час, коли під загрозою більшовицького вторгнення включення будь-якої особи до складу тієї чи іншої закордонної місії ставало просто способом врятувати її життя й подальшу долю. Але така політика мала й зворотну сторону — як правило, ці люди не могли гідно представляти українську національну справу за кордоном. О.Шульгин належав зовсім до іншої категорії людей. Він писав: «Те велике зусилля, яке треба було зробити людині з національно індивідуального середовища, щоб дійти до українства, мені не було потрібне. Було майже неможливо не наслідувати мого батька, було б дивно, щоб патріотизм моєї матері не відбився на моєму житті й праці»²⁵.

Після невдачі дипломатичної місії УНР у Парижі О.Шульгин продовжив обстоювати українську державність у Женеві, де восени 1920 р. розпочала свої наради перша Асамблея Ліги Націй — органу, що мав стати справжнім гарантом миру й повоєнного світовлаштування. О.Шульгин був призначений головою делегації УНР (секретар О.Коваленко, юрисконсульт А.Марголін), завдання якої полягало в тому, щоб здобути членство для України в цій найавторитетнішій міжнародній організації. Це була перша велика дипломатична акція УНР на міжнародному форумі. На відміну від Паризької мирної конференції, де українську дипломатичну місію не було офіційно визнано, в Женеві О.Шульгин розглядався як офіційний представник УНР, а його ноти і заяви публікувалися секретарем Ліги Націй як документи Асамблеї.

На початку листопада 1920 р. позитивне вирішення питання про членство України в Лізі Націй було цілком реальне. Уряд УНР на той час перебував ще в Україні і боротьба українців викликала загальні симпатії, особливо після підписання Польщею Ризького перемир'я і припинення боротьби Врангелем. Проте саме тоді, коли вирішувалося українське питання (кінець листопада 1920 р.) надійшли відомості, що уряд УНР покинув Україну. З огляду на це справу членства України (так само як Балтійських республік та Грузії) було відкладено. Че-

рез рік в Україні було встановлено радянську владу і поновити своє подання УНР вже не могла.

Після цього активна праця О.Шульгіна у Лізі націй переривається до 1926 р., коли він повертається до Женеви, «щоб там обороняти чисто культурну справу» — прийняття Українського Академічного Комітету до Комісії міжнародної інтелектуальної кооперації, що опікувалася культурними проблемами²⁶.

У 1921 р. уряд УНР знову робить спробу здобути підтримку Франції, яка здавалася можливою після поразки військ Денікіна і Врангеля. Нову дипломатичну місію до Парижа очолює О.Шульгин. Однак активна діяльність місії не мала жодних практичних наслідків: «Франція, як і ціла Європа, більше втручатися у східні справи абсолютно не хотіла». Відповідь, яку отримав О.Шульгин, була така: «ні одного солдата, ні одного сантимата, аж доки ви самі не опануєте знову хоть частиною своєї території»²⁷. Така ж невдача чекала українських представників О.Шульгіна і Р.Смаль-Стоцького на Генуезькій конференції, бо Європа вже стрімко йшла до політичного й економічного зближення з більшовицькою Росією.

Між 1922 і 1926—1927 рр. дипломатична діяльність уряду УНР значно скорочується через важку внутрішню кризу українського національного руху. У той час, як наддніпрянці на чолі з урядом УНР зосередили свої зусилля на боротьбі за самостійність України, галичани, волиняни, закарпатці проводили боротьбу за «права меншостей» у країнах, до яких вони потрапили. На початку 1926 р. Головний Отаман С.Петлюра призначає міністром закордонних справ УНР О.Шульгіна, який працює на цьому посту 10 років — до 1936 р. Після вбивства С.Петлюри 25 травня 1926 р. та суду над Шварцбадом дипломатична активність уряду УНР під керівництвом О.Шульгіна активізується і вже більше не припиняється.

Ставлення О.Шульгіна до С.Петлюри особливе, тож після його вбивства він робить усе, щоб захисти честь Отамана. Спростовуючи звинувачення противників, він пише працю «L'Ukraine et le cauchmar rouge» (1927), яку використовує головний прокурор для обвинувачення Шварцбада. На самому процесі О.Шульгин виступає як один з головних свідків і захисників пам'яті С. Петлюри не лише перед світом, але й перед українцями на еміграції.

У той час як еміграція в своїй більшості ставилася до

С.Петлюри та уряду УНР негативно (особливо соціалісти-революціонери та галичани, які після поразки 1920 р. звинуватили Головного Отамана у зраді національних інтересів), О.Шульгин переконував, що С.Петлюра не зрікався жодних українських земель, натомість був змушений під тиском сили і обставин тільки визнати те, що на той момент було фактом — польські кордони в Галичині встановлені нею силою зброї.

На відміну від інших українських політиків, що відмовилися від боротьби і обрали собі спокійне життя у ситій Європі, Голова Директорії С.Петлюра не тільки не склав своїх повноважень, а до самої смерті, на Україні, а потім на еміграції, свої функції виконував, уряду не розпускав і своєї діяльності не припиняв. Він бачив основне завдання уряду УНР у боротьбі за визволення України від російських більшовиків і вважав за необхідне рахуватися з реальними можливостями. А вони свідчили про те, що досягнення повної соборності України було тоді нереальне. Тільки тією ціною, яку заплатив С.Петлюра в договорі з Пилсудським 1920 р., можна було визволити решту України, 4/5 її території, лише цим і тільки цим можна було врятувати державу, переконаний О.Шульгин. «Історія поставила перед українським проводом запит: Захід чи Схід? — Петлюра обрав Захід і мав повну рацію»²⁸. Будучи постійним представником УНР при Лізі Націй, О.Шульгин продовжував лінію С.Петлюри, обстоював обрану ним стратегію у своїй політичній діяльності.

Хоча на початку 30-х було очевидно, що Ліга Націй неспроможна виконувати свої функції, використання її як трибуни, як рупора, мало неабияке значення для ознайомлення світу з українською проблемою.

Вже влітку 1926 р. Комісією міжнародної інтелектуальної кооперації Ліги Націй було офіційно визнано Український Академічний Комітет (генеральний секретар — О.Шульгин), до якого увійшли усі українські наукові установи. З того часу українські представники брали участь в усіх наукових і культурних заходах, що проводилися рамках Міжнародної комісії інтелектуальної співпраці. Як писав О.Шульгин, у цей час Україна була визнана Лігою Націй як культурна одиниця²⁹.

В дорадчому комітеті комісаріату Ліги Націй у справі біженців на чолі з Ф.Нансеном О.Шульгин ставить питання про виділення українців у окрему національну групу і неприпусти-

мість змішання української еміграції з російською. А коли виникають так звані нансеновські паспорти для біженців, він, обстоюючи національне ім'я українців, звертається до Голови Ліги Націй з проханням, щоб у них зазначалася українська національність (замість «russe», як це було встановлено). Полеміка з цього питання тривала впродовж двох років і завершилася у вересні 1930 р. компромісним рішенням — кожна держава мала право на свій розсуд зазначати українським біженцям в «нансенівських паспортах» їхню національність, що було невеликою, але перемогою О.Шульгина.

Основною сферою міжнародної діяльності УНР у 30-х рр. стала Міжнародна Унія Товариств для Ліги Націй — напівофіційна міжнародна організація, що опрацьовувала актуальні міжнародні питання для самої Ліги Націй. У 1933—1938 рр. постійним головою Українського Товариства Прихильників Ліги Націй, прийнятого до Унії як рівноправний член, був О.Шульгин. За його словами, ця організація була для українців тим чистилищем, через яке вони могли з часом потрапити до самого «раю» — до Ліги Націй³⁰. Він вносив до різних установ цієї організації українські проекти з питань роззброєння, світового конфлікту, економічної кризи тощо, ставив питання про задоволення національних потреб українського населення в Польщі у зв'язку політикою пацифікації, виступав з питань більшовицького терору, примусової праці, голоду в УРСР, провів низку резолюцій Унії проти Москви.

Так, 1930—1931 рр. О.Шульгин бере активну участь в обговоренні проекту А.Бріана про створення Європейського Союзу і доводить нерозривний економічний, політичний та історичний зв'язок з європейським Заходом України, що має усі законні підстави для того, щоб у перспективі увійти до ЄС. Натомість, він рішуче виступає проти включення до Європейського Союзу Росії³¹. Тож не дарма його вважали затятим «антирадянцем», його ім'я було невідоме на батьківщині, яку він так любив, а його праці витягли з спецхранів лише після проголошення незалежності України.

Виступаючи проти політики пацифікації, проти жорстоких репресій польських властей в Східній Галичині в 1930—1931 рр., за необхідність задовольнити усі національні потреби українських меншостей, піднімаючи ці питання на засіданнях комісії з прав меншостей Унії в Данцигу, Брюсселі та Перуд-

жі, О.Шульгин водночас обстоював лінію на порозуміння уряду УНР з західними сусідами (Польщею, Чехією, Румунією) для досягнення вищої національної мети — державної самостійності Великої України від Москви.

О.Шульгин представляв Україну перед різними напівофіційними організаціями Ліги Націй аж до 1939 р., коли сама Ліга припинила своє існування. Дипломатична діяльність представників Української Народної Республіки, держави без території, що втратила землю навіть під колесами власного вагона, відбувалася, безумовно, в дуже несприятливих умовах. За словами О.Шульгина, «кожен крок вимагав напруження усіх сил. Мінімум наслідків досягався максимумом зусиль...Треба було пробити мур байдужості, ігнорації, ворожнечі. І все ж мені разом з моїми співробітниками пощастило невсипущою працею навколо Ліги Націй до певної міри пробити шлях, поставити українське питання на порядок денний міжнародної політики»³².

Діяльність О.Шульгина в еміграції різностороння й напружена. Окрім дипломатичної діяльності він займається партійною та державницькою роботою. Так, у 1923 р. в Празі (де О.Шульгин жив з 1923 по 1927 р.) він разом з М.Славінським, О.Лотоцьким, Д.Чижевським, А.Левицьким відновлює Радикально-демократичну партію (Партію соціалістів-федералістів). З ініціативи цієї групи у 1925 р. у Празі створюється позапартійний Республікансько-демократичний клуб, що сприяє політичному відродженню українського громадянства, створенню єдиного Державного центру УНР. Проблема єдиного державного та національного проводу була дуже серйозною з огляду на значні суперечності, навіть ворожість між різними українськими партіями, відмінність устремлінь придніпрянців та галичан тощо.

Нарешті у 1929 р. в Парижі створено Головну Еміграційну Раду, постійним головою якої стає О.Шульгин. Головна Рада проводить організаційну роботу серед українських емігрантів, допомагає їм, здійснює зовнішню інформаційну агітацію. Однак О.Шульгин відкидає пропозиції про перетворення Головної Еміграційної Ради на Державний Центр українців. Він обстоює думку, що політично-національним проводом українців має стати уряд УНР, що був створений на рідній землі, очолював боротьбу за незалежність України, уособлював традицію, наступність української влади від Генерального Секретаріату

Центральної Ради до уряду Директорії. Після смерті С.Петлюри його очолили Головний Отаман А.Лівицький і Голова Ради Міністрів В.Прокопович.

Якщо в очах усього світу УНР стала фікцією, то О.Шульгин обстоював її законне існування. Україну він вважав окупованою, харківський уряд розглядав як генерал-губернаторство Москви. Самостійність і державність називав О.Шульгин найціннішим над усе. А це передбачало передусім боротьбу проти Радянського Союзу. Будучи «реальним політиком», О.Шульгин велике значення приділяв стратегії боротьби проти СРСР. «Жити, для мене значить — боротись. І я не тільки кличу до боротьби, а й борюся, як змію і як живу. Тільки крім крику серця є ще й стратегія. Боротись, це не значить битись направо і наліво (це й є гайдамаччина). Боротись, для нас це значить точно намічати місце, куди ми хочемо нанести наш удар, точно визначити ворога, скласти план боротьби і по цьому плану твердо і невідступно йти до своєї мети»³³.

Він виділяв дві традиції в українській історії — конструктивну й руйнівну. Есерів та «націоналістів», що звинувачували уряд УНР у зраді ідеї соборності України, він вважав деструктивними силами. Він був переконаний, що самостійність України, стоячи на шляху реальної, а не фантастичної політики, можна здобути, тільки маючи за собою західних сусідів, тільки маючи за собою співчуття Європи. Україна ізольована, як в 1919 р., «Україна, оточена з усіх боків ворогами, конче, обов'язково знов впаде в пащу більшовицької, чорносотенної чи ліберальної Росії...»³⁴. Він був переконаний у необхідності шукати практичних політичних шляхів та спокійно, не зважаючи на найгірші обставини, йти до певної, цілком реальної національної мети. Щоб перемогти, на думку О.Шульгина, потрібні витривалість, енергія і спокій людини, що свій обов'язок виконала.

Розкриваючи політичні погляди уряду УНР, О.Шульгин відзначає його прагнення «щоб на самостійній, ні від кого незалежній Україні було встановлено такий державний, соціальний та господарський лад, який існує в передових країнах світу, щоб наш народ, селянство і робітники, жили в таких умовах, в яких вони живуть на Заході та в яких мають право жити з огляду на їхню працю, на їхню важливу роль у вільній, демократичній Українській Державі»³⁵. Окрім того, уряд УНР

дбатиме про встановлення в Україні твердої влади на основах права і закону. Бо саме право і закон є найбільшим і найпевнішим знаряддям влади, що в понівеченій, поруйнованій країні хоче встановити лад і спокій.

Окремий вид діяльності О.Шульгіна становить співпраця з поневоленими народами СРСР. З його ініціативи у травні 1934 р. створено Комітет Дружби Кавказу, Туркменії й України, першим головою якого він і став³⁶. Комітет проіснував до 1936 р., коли розпався через розходження поглядів щодо прийняття нових членів (Ідель -Уралу та Криму). О.Шульгін обстоював тоді думку про нерозривний зв'язок Криму з Україною, що унеможлиблювало його прийом до цієї організації.

Незважаючи на велику толерантність та інтелігентність, яку відзначають всі, хто знав О.Шульгіна, протягом усього напруженого періоду державного, громадсько-політичного життя він рішуче обстоював власні погляди, не боячись втратити «портфель». Але завжди повертався, коли був потрібен спільній справі. Так, у результаті напруження у відносинах та розходження у поглядах між Паризьким та Варшавським центрами УНР у 1936 р. О.Шульгін пішов у відставку з поста міністра закордонних справ. Але в 1939 р., коли більшість членів уряду опинилася на землях, окупованих німцями, О.Шульгін знову повернувся на цей пост і очолив екзильний уряд УНР в Парижі. На цьому посту він залишався й під час окупації Франції.

Взимку 1940 р. під час радянсько-фінської війни О.Шульгін виступив з ініціативою про допомогу Фінляндії у боротьбі з Радянським Союзом. Для обговорення конкретних питань цієї співпраці він прибув до Хельсінкі, де був зустрінутий як представник суверенного уряду. Але при обговоренні практичних можливостей участі України у війні на боці Фінляндії виявилися чималі труднощі. Врешті співробітництво так і не реалізувалося через швидкий кінець війни. Окрім того, фінська ініціатива О.Шульгіна, яку він здійснив без порозуміння з варшавським центром, була критично сприйнята президентом А.Лівицьким, який намагався спрямувати її по лінії німецьких інтересів.

Щодо війни, розпочатій нацистською Німеччиною, уряд УНР на чолі з О.Шульгиним однозначно заявив, що стоїть на боці Франції, Англії, Польщі та інших країн антигітлерівського альянсу. Саме тому О.Шульгін та його син Ростислав були

заарештовані німцями й майже 7 місяців (з 29 вересня 1940 по 18 квітня 1941 р.) провели у в'язниці. Арешт знову загрожував О.Шульгину в 1944 р., але його вдалося уникнути. Пізніше в листі до міністра закордонних справ Франції М.Шумана він писав: «В моїй довгій політичній кар'єрі я завжди сполучав інтереси моєї країни із інтересами Франції, і з цієї причини я мусив перенести ув'язнення з боку гестапо у 1940 і 1941 рр.»³⁷.

Після завершення II світової війни О.Шульгин знову призначений міністром закордонних справ УНР. І знову виникає конфлікт між різними українськими центрами за кордоном. Готуючи широку дипломатичну акцію на мирну конференцію в Парижі, що мала вирішувати й питання так званих сателітів Німеччини, і прагнучи уникнути подвійного українського представництва на цьому міжнародному форумі, О.Шульгин подає на конференцію спільний документ від урядів УНР і Закордонного Представництва УГВР. Цей політичний крок негативно розцінено лідерами УНР у Німеччині, внаслідок чого О.Шульгин знову йде у відставку, цього разу назавжди відійшовши від активної політичної діяльності³⁸.

Після цього О.Шульгин повністю присвячує себе історичній науці. Вже в Празі він повертається до діяльності історика й викладача, стає професором Українського Вільного Університету та Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М.Драгоманова, у яких викладає історію Західної Європи й філософію історії, читає лекції з національного питання. З 1946 р. і до смерті він очолює Українське Академічне Товариство в Парижі.

Його роботи не лише історичні, але й соціологічні та історіософські. Це «Нариси з нової історії Європи», «Початки модерного національного почування й Жан-Жак Руссо», дослідження «Про історію та життя». О.Шульгин став єдиним українцем, що в 30-х рр. співпрацював з міжнародними установами, які фінансували синтетичні соціологічні чи історіософічні праці. Був членом іноземних наукових товариств, таких як «Інститут Французької революції», «Товариство сучасної історії» при Сорбонні, ініціатором, засновником та заступником президента Міжнародної вільної Академії Наук.

Інша частина творчості О.Шульгина пов'язана з історією української революції 1917 – 1920 рр. та діяльністю української політичної еміграції. Тут О.Шульгин виступає не як дослідник,

а як свідок і активний учасник подій. Його роботи — «Політика: «державне будівництво України і міжнародні справи. Статті, документи, промови» (1918), «Державність чи Гайдамаччина (збірник статей та документів)» (1931), «Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині» (1934), — мають не суто науковий, а науково-публіцистичний характер, містять численні документи, що робить їх цінними джерелами для сучасних істориків.

У своїх публіцистичних роботах автор осмислює досвід української революції та національно-визвольної боротьби, реагує на злободенні питання сучасності, шукає шляхи відродження державності України. В 20—30-х рр. О.Шульгин співпрацює з журналом «Прометей», що виходить у Парижі з 1925 р. як «орган оборони інтересів Кавказу, України і Туркестану», в 1938—1939 рр. редагує солідніший журнал «La Revue de Promethee», присвячений національним проблемам європейського Сходу, центральної і північної Азії, виступає постійним автором тижневика «Тризуб», що виходить з осені 1925 р. і стає, за його оцінкою, «свого роду політичною енциклопедією цієї доби нашої історії...»³⁹.

У політичному житті він завжди орієнтувався на західноєвропейські демократії. Так було у 1917—1919 рр., під час боротьби за державність України, так було й у міжвоєнний та повоєнний період. «Ми гадаємо, що тільки... наближення до заходу, до Європи може урятувати нас від московського імперіалізму... Між сходом і заходом, ми твердо обрали захід», — писав він. — «Отже, коли хто хоче нам причепити якийсь «ярлик», по принципу міжнародної політики, один можемо прийняти — західняки»⁴⁰.

Однак, служачи Франції в 50-ті рр., О.Шульгин служив перш за все тим нещасним біженцям зі Сходу, які шукали нової батьківщини. Після створення Уряду Опіки над Біженцями й Бездержавниками завдання О.Шульгина як офіцера опіки полягало в тому, щоб, з одного боку, сприяти залученню біженців до французької спільноти, з іншого, здійснювати відповідний відсів новоприбулих. Як представник французького уряду, наділений його довір'ям, О.Шульгин мав приймати рішення про вартість людини без будь-яких документів та жодних рекомендацій, тільки на підставі знання психології людей та власного почуття справедливості, щоб мати можливість виправдати

свої дії перед адміністрацією. Можливо, таке завдання було для нього найбільш складним через його людяність та прагнення допомогти якомога більшій кількості людей.

Сам О.Шульгин писав: «Часом люди говорять, що політика це взагалі «брудне діло». Але це чиста неправда. Політика мусить прагнути до людського добра... Політика, коли вона позбавлена високої моралі, ніколи не приведе ні до чого дійсно великого... Політика, якій бракує елементу моральності, веде тільки до загибелі, руїни, до катастрофи»⁴¹.

Незадовго до смерті доля подарувала О.Шульгину приємні хвилини, почесні, на які, можливо, й не розраховував. Ювілейний вечір, присвячений його 70-літтю, відбувся у Парижі. Однак по-справжньому тріумфально зустрічала його українська діаспора США та Канади, які він відвідав наприкінці літа – початку осені 1959 р.

Виступаючи на урочистих зборах, О.Шульгин сказав: «Не завжди в моєму житті я мав ці лаври, якими ви мене вшановуєте тепер. Завжди я мав свою думку, свої плани і не шукав популярності, відстоював гаряче свої ідеї. Часом я відходив від політики. Не боявся лишитися майже самотнім, але мав пізніше вдовolenня, що мені визнавали рацію, і я знову повертався до активної політики. Не легкий, часом трагічний був мій шлях, бо тяжко розходитися з думкою загалу, а тим більше з думкою близьких мені людей...

Чи добре, чи зле я діяв, але я виявляв велику активність. Знаю, що багатьом це було навіть незрозуміло... Моя витрата енергії на особисті справи була мінімальною, але коли мова йшла про справи національні, про сферу політики й науки, у мене прокидалася негасима активність, яка часом дивувала мене самого. Це було «щось більше за нас».

Водночас О.Шульгин сказав тоді, що українці не заслуговують на свята і ювілеї, бо своєї мети – звільнення України, з своєї вини чи з вини обставин, вони не досягли. Проблеми української державності хвилювали його усе життя. Але тоді, наприкінці 60-х, визволення здавалося таким далеким. Однак О.Шульгин був упевнений, що «всесвітні держави, засновані на насильстві й поневоленні, завжди кінець кінцем зникають. Зникне й СРСР. Це справа часу, це закон історії... Не знати, коли прийде визволення, але воно прийде... І доки буде існувати хоч символічний уряд УНР, доки наша вільна держава не

буде знищена, і я певен — ніколи знищена не буде, створеного Москвою уряду рад України ми не визнаємо. Але Україна входить до Об'єднаних Націй, вона визнана таким чином усім світом. Прийде час — буде в Києві наш справжній уряд і нова делегація в Нью-Йорку. Після того, як Україна здобула своє місце в міжнародному союзі народів, ніяка сила не може стерти української державності...»⁴².

4 березня 1960 р. О.Шульгин помер. Його було поховано у спільній гробниці членів і співробітників Наукового товариства Тараса Шевченка у Сарселі. Однак навіть у поховання цього великого патріота України втрутився радянський фактор — те, з чим О.Шульгин боровся протягом усього життя в еміграції. У зв'язку з підготовкою до приїзду у Францію урядової делегації СРСР на чолі з М.Хрущовим французький уряд, боючись заворушень та демонстрацій, вивіз на Корсику ряд екзильних діячів, що заторкнуло й персонал українських друкарень, а французькі у суботу та неділю не працювали. Тож було неможливо видрукувати українські (чи будь-які інші) повідомлення про поховання. Інформація про похорони передавалася по телефону та через церкву.

О.Шульгин увійшов у історію України насамперед як перший міністр закордонних справ Української держави, один з творців української державності 1917—1919 рр. Але не в меншій мірі він був борцем за відновлення самостійності України.

¹ Архів полковника Хауза. — Т.3. — М., 1939. — С.151.

² Шульгин О. М.С.Грушевський — як політик і людина. З циклу: Головні постаті нашого держ будівництва у 1917 // Збірник на пошану О.Шульгина (1889—1960), Праці Історично-філософської Секції/ За ред. В.Яніва. — Париж-Мюнхен, 1969. — С.148.

³ Choulguine A. L'Ukraine contre Moscou (1917). — Paris, 1935. — С.112—113.

⁴ Збірник на пошану О.Шульгина. Вказ. праця. — С.146.

⁵ Шульгин О. Політика : державне будівництво України і міжнародні справи. — К., 1918. — С.56—57.

⁶ Reshetar G. The Ukrainian Revolution, 1917—1921. A Study of Nationalism. — New York, 1972. — P.98.

⁷ Центральний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, Ф.2592. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.33, 35, 49—50.

- ⁸ Там само. — Арк. 38.
- ⁹ Там само. — Арк. 39–40.
- ¹⁰ Шульгин О. Політика... — С.79, 81.
- ¹¹ Там само. — С.92.
- ¹² Там само. — С.69–74.
- ¹³ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. — В 2 т. — Ужгород, 1932. — Т.2. — С.57.
- ¹⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле // Україна дипломатична. — К., 2000. — Вип.1. — С.290.
- ¹⁵ Налісник Юліан. Робота не пішла намарне // Календар Червоної калини. — Львів, 1939. Цит. Україна дипломатична. — Вип.1. — К., 2000. — С.307.
- ¹⁶ Голос Києва. — 1918. — 131. — 18 (5) жовтня.
- ¹⁷ Киевская мысль. — 1918. — 202. — 1 жовтня (19 жовтня).
- ¹⁷ Brinkley G. Allied Policy and French Intervention in the Ukraine // The Ukraine, 1917–1921: A Study of Nationalism. — Cambridge, 1977. — P.334.
- ¹⁸ Дорошенко Д. Історія України. — Т.2. — С.408.
- ¹⁹ Шемет С. До історії Української демократичнохліборобської партії // Хліборобська Україна. — Зб. 1. — Відень, 1920. — С.75.
- ²⁰ Винниченко В. Відродження нації. В 4х ч. — Київ–Відень, 1920. — Ч.3. — С. 409–410.
- ²¹ Les Deliberations du Conseil des Quatre. — Paris, 1955. — Т.2. — P.7.
- ²² ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 5. — Спр. 14. — Арк. 39.
- ²³ Марголін А. Украина и политика Антанты. — Берлін, 1934. — С.139, 386.
- ²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 7.
- ²⁵ Промова О.Шульгина на ювілейних зборах в НьюЙорку (з нагоди його 70-ліття) // Збірник на пошану О.Шульгина... — С. 177.
- ²⁶ Шульгин О. Без території. — Париж, 1934. — С.79–81.
- ²⁷ Там само. — С.77.
- ³⁰ Шульгин О. Державність чи гайдамащина... — С.36.
- ³¹ Шульгин О. Без території. — С.154–159.
- ³² Промова О.Шульгина на ювілейних зборах в Нью Йорку (з нагоди його 70-ліття) // Збірник на пошану О.Шульгина — С. 175.
- ³³ Шульгин О. Державність чи гайдамащина. — С.16.
- ³⁴ Там само. — С. 29.
- ³⁵ Шульгин О. Без території. — С. 43.
- ³⁶ Там само. — С. 247.
- ³⁷ Перрен Олів'є. Останні дні Олександера Шульгина у Франції // Збірник на пошану О. Шульгина. — С. 195.
- ³⁸ Жуковський А. Політична і громадська діяльність О.Шульгина // Збірник на пошану О.Шульгина . — С.34.
- ³⁹ Шульгин О.Без території — С.28.
- ⁴⁰ Шульгин О. Державність чи гайдамащина. — С.2–3.
- ⁴¹ Шульгин О. Державність чи гайдамащина. — С.1.
- ⁴² Там само. — С.177–178.

Вячеслав Липинський— історик, політик, дипломат

Закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1984). Кандидат історичних наук (1989), доктор філософії Українського Вільного Університету (2001, Мюнхен), старший науковий співробітник відділу історії Української революції Інституту історії України НАНУ. Автор наукових праць з історії національно-визвольних змагань, історії культури, біографістики та українського монархічного руху. Серед них: «Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини», «Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник», «Український козацький рух в еміграції» (1919—1939 рр.) та ін.

Серед перших українських дипломатів, діяльність яких розпочалась у добу національно-визвольних змагань, було чимало визначних вчених: Д.Дорошенко, О.Лотоцький, С.Шелухин, С.Томашівський, Ф.Матушевський, В.Залозецький, В.Панейко, О.Шульгин, О.Яковлів, І.Токаржевський-Карашевич, М.Тишкевич, І.Борщак, О.Ейхельман та ін. До цієї плеяди належить також визначний український історик, політолог, ідеолог українського консерватизму Вячеслав Казимирович Липинський, який протягом 1918—1919 рр. очолював українське посольство у Відні.

В. Липинський народився 5 квітня 1882 р. у с. Затуруй на Волині в родині діничного шляхтича, який переселився в Україну з Мазовії в XVIII с.¹ Середню освіту здобув у гімназіях Житомира, Луцька й Києва. Після військової служби у російській армії і університетських студій з історії та агрономії у Краківському, а також соціології у Женевському університетах осів у родовому маєтку Русалівські Чагари на Уманщині. У 1914 р. як офіцер В.Липинський був мобілізований до російської армії. Під час бойових дій дався взнаки залікований туберкульоз, від якого він страждав до кінця своїх днів².

В українському громадсько-політичному житті В.Липинський почав брати участь ще учнем 1-ї Київської гімназії. Він запропонував польській студентській організації, до якої належав, об'єднатися з українською студентською громадою. Коли ж його колеги відмовилися, він покинув польську організацію і став членом громади, оголосивши себе українцем. На той час В.Липинському було 17 років³.

Від 1908 р. він починає активну діяльність по наверненню польської та полонізованої шляхти Правобережної України до українства, і здобуває підтримку групи, яка налічувала близько 30 членів⁴. Вони називали себе «українцями польської культури» або «римо-католицькими українцями». У листі до І.Франка В.Липинський писав, що вони «по суті є спольщеною українською верствою», тобто мають «хоч слабі, а все-ж не забуті українські традиції (переважно політичні), мають свою, хоч убогу поки що, але оригінальну українську культуру...»⁵. У 1909 р. він став учасником конференції українців польської культури, на якій виголосив блискучу промову «Шляхта на Україні: її участь у житті українського народу на тлі його історії», видану польською мовою у Кракові у 1909 р. Аби повернути спольщену українську шляхту до справи національного відродження, він разом із своїми однодумцями видає у Києві польський двотижневик «Przegląd Krajowy».

В.Липинський був одним із перших українських самостійників у той час, коли більшість діячів українського руху в Росії підтримувала програму автономії у складі федерації. На таємній нараді у Львові, яка відбулася з його ініціативи у 1911 р., він запропонував створити політичну організацію, яка б у разі війни боролася за самостійність України. Як згадував А.Жук, який брав участь у цій нараді, В.Липинський запропонував дві концепції: цілковита самостійність України і прилучення України до Австро-Угорщини, обстоюючи першу. Другу, наголошував у своїх спогадах А.Жук, В.Липинський «брав у рахубу лише як етап до державної самостійності України і то оскільки, остільки Австро-Угорщина зможе дати товчок до нашої самостійності своєю політикою в Галичині». В.Липинський виступав рішуче проти участі українців у демократичному русі в Росії. «Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо, — відзначав він. — Російська революція годується, головним чином нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифі-

кацію»⁶. Політична далекосаяжність В.Липинського не може не вражати. На цій нараді він продемонстрував себе як політик-практик, здатний прогнозувати хід історичних подій на далеку перспективу. Уже у 1911 р. він не вірив у політичну перспективу соціалістичної демократії в Україні, вважаючи її шкідливою, оскільки вона буде працювати тільки на велику Росію.

У дискусії з національного питання, яка виникла на таємній нараді у Львові 1911 р. з приводу самостійності чи федерації України в складі Росії, В.Липинський доводив, що «без держави нема нації і що українці так довго не стануть нацією, як довго не здобудуть власної держави». Деякі оратори, зокрема, Л.Юркевич, порівнювали його погляди із поглядами сіоністів⁷. Не оминули учасники наради й питання монархічного устрою в Україні. При цьому обговорювалися різні комбінації. Пропонувалися, наприклад, претендентами: син Вільгельма II — Юахім, Франца-Йосифа — Фердинанд; обговорювалася можливість секундогенітури Романових на український престол⁸.

Передбачаючи близький вибух міжнародного конфлікту, В.Липинський намагався використати його для української самостійницької акції. Він був ініціатором створення таємних підготовчих інституцій для її здійснення. З цієї метою учасники львівської таємної наради (1911 р.) створили Український Інформаційний Комітет на чолі з Р.Залозецьким, завданням якого було пропагування за кордоном ідеї про необхідність створення незалежної української держави. В роки Першої світової війни комітет розвинув в Лозанні активну діяльність, яка сприяла поширенню інформації про Україну в європейському світі⁹. За часів Української Центральної Ради за дорученням Генерального Секретаріату 27 грудня 1917 р. було відряджено до Лозанни Ю.Гасенка із спеціальною місією з метою створення дипломатичного закладу УНР у Швейцарії із функціями посольства, консульства і пресового бюро. Філії пресбюро одночасно закладалися у Відні, Берліні, Парижі, Лондоні та Римі, де комітет вже мав кореспондентські пункти. Діяльність місії була скерована на використання досвіду та закордонних контактів Українського Інформаційного Комітету, якому протягом нетривалого часу «вдалося прихилити до української справи цілу швейцарську пресу»¹⁰. Отож, зініціювавши створення Українського Інформаційного Комітету, В.Липинський не лише сприяв популяризації українського питання на

Заході, а й зародженню дипломатичних контактів з європейськими країнами.

Функції Українського Інформаційного Комітету продовжив Союз визволення України, заснований у 1914 р. українськими емігрантами переважно з Наддніпрянської України, які під час війни працювали у таборах військовополонених-українців у Центральних державах. Проект заснування СВУ виробив В.Липинський ще у 1912 р. «для практичного здійснення, коли для того наступлять відповідні умови»¹¹. Проте участі в діяльності СВУ він не брав, оскільки як військовозобов'язаний з початком Першої світової війни був мобілізований до лав російської діючої армії.

Займаючись публіцистичною і політичною діяльністю, В.Липинський працював і як науковець. У 1909–1912 рр. виходять друком його наукові праці «Данило Братковський: суспільний діяч і письменник кінця XVII століття» (1909), «Генерал артилерії Великого Князівства Руського» (1909), «Ар'янський соймик в Киселені в маю 1638» (1910), брошура «Szlachta na Ukrainie» (1909) та ін. В них В.Липинський відстоював необхідність участі шляхетських верств в українському русі з одночасним збереженням ними своїх корпоративних ознак і класових інтересів. У 1912 р. побачило світ фундаментальне дослідження «Z dziejów Ukrainy», зредагована і написана в основному самим В.Липинським. До неї увійшли його монографії «Назва Русь і Україна та їх значення», «Станіслав-Михайло Кричевський», «Богдановим шляхом», «Документи Руїни» та ін.

У центрі його наукових досліджень була козацька революція XVII ст. під проводом гетьмана Б.Хмельницького. На думку вченого, відродження української державності в цей період стало можливим завдяки низці факторів: об'єднанню всіх верств українського суспільства навколо козацтва, яке протягом війни залучило до державного будівництва представників інших станів — селянство, міщанство, шляхту; участі у визвольній війні 1648–1657 рр. української шляхти, яка сприяла піднесенню загальнокультурного рівня низового козацтва; перемозі козацького землеволодіння над колоніально-паразитарним господарюванням польської магнатерії; освяченню визвольної боротьби православною церквою. Історичні праці В.Липинського, насамперед «Україна на переломі, 1657–1659», започаткували в українській історіографії новий, дер-

жавницький напрям. Його послідовниками були відомі українські історики: Д.Дорошенко, С.Томашівський, В.Кучабський, І.Крип'якевич, Н.Полонська-Василенко, Д.Оляничин та ін.

Після Лютневої революції В.Липинський брав участь в українізації військових частин на Полтавщині і одночасно разом з С.Шеметом, як він сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині»¹².

За доби Гетьманату 1918 р. близький приятель В.Липинського Д.Дорошенко, який одержав у кабінеті Ф.Лизогуба портфель міністра закордонних справ, пропонував йому стати товаришем міністра або ж очолити міністерство. «Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партіях взагалі, — підкреслював Д.Дорошенко, — що ім'я В.К.Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилився з власної волі»¹³.

Разом з тим, В.Липинський радо прийняв запрошення взяти на себе обов'язки посла Української Держави в Австро-Угорщині. Це був ключовий дипломатичний напрям з огляду на те, що саме Австро-Угорщина мала у своєму складі українські і польські землі, що вимагало від Української Держави особливо сильної й активної дипломатії. Обізнаність В.Липинського з польською проблемою, його авторитет у впливових галицьких колах і серед українців державницької орієнтації засвідчували, що він є найбільш вдалою кандидатурою на цю важливу дипломатичну посаду. «Як людина, що... була дуже добре обізнана з польською справою, — наголошував Д.Дорошенко, — а також із становищем західно-українських земель, В.К.Липинський як не можна краще надавався на посла Української Держави до Австро-Угорщини, де таку важну роль в політиці відігравало питання польсько-українських відносин»¹⁴.

Офіційне призначення В.Липинського українським послом у Відні відбулося 21 червня 1918 р. постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва. Він особисто сформував персональний склад посольства, до якого увійшли: князь І.Токаржевський-Карашевич (згодом вдало продовжив дипломатичну діяльність як посол УНР в Туреччині) — радник посольства; миргородський маршалок В.Полетика — старший секретар; відомий меценат і видавець тижневика «Сніп»

М.Біленький — секретар; дідич з Пінщини Ст.Ванькович — аташе; відомий діяч Союзу визволення України А.Жук — відповідальний у справах українців-репатріантів і військовополонених. Загалом українське посольство у Відні було чи не найбільшим за своїм складом.

Посольство прибуло до Відня 1 липня 1918 р. і зупинилося в готелі «Брістоль»¹⁵. Через п'ять днів посол був прийнятий міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Буріаном, якому В.Липинський вручив вірчу грамоту¹⁶. Кожного дня відбувалися зустрічі з німецькими, австро-угорськими офіційними представниками, на яких обговорювалося питання ратифікації Берестейського миру. Треба зазначити, що В.Липинський був уповноважений гетьманом провести обмін ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з усіма країнами, які підписали Берестейський мирний договір. В.Липинський провів обмін ратифікаційними грамотами з уповноваженими Болгарії (15.07.1918 р.), Німеччини (28.07.1918 р.) та Туреччини¹⁷.

В.Липинський активно зустрічався з українськими галицькими діячами, зокрема головою Українського парламентського представництва др. Є.Петрушевичем, проф. С.Смаль-Стоцьким і О.Коллесою, бар. М.Васильком, митрополитом А.Шептицьким та ін.¹⁸ Львівська газета «Українське слово» повідомляла, що на честь В.Липинського у посла М.Василька у Відні 20 липня відбувся вечір, в якому взяли участь митрополит гр. А.Шептицький, міністр др. І.Горбачевський, послы Ю.Романчук, Є.Петрушевич, К.Левицький та ін.¹⁹ Газета «Нова Рада» 28 липня 1918 р. писала, що українське посольство у Відні на чолі з В.Липинським користується загальною прихильністю.

Австро-Угорщина всіляко зволікала з ратифікацією договору, намагаючись добитися від України ряду поступок на свою користь. Як відомо, під час мирних переговорів у Брест-Литовську між Австро-Угорщиною та УНР було укладено таємну угоду, за якою перша зобов'язувалася провести поділ Галичини на українську і польську частини. Українська частина мала бути злучена з Буковиною в єдиний український коронний край. Скориставшись з того, що інформація про таємний договір була розголошена в українських дипломатичних колах, Австро-Угорщина під тиском польських антиукраїнських сил анулювала договір. 4 липня 1918 р. австро-угорський посланник в Ук-

раїні граф Йоган Форгач (відомий своїм авторством ультиматуму Австро-Угорщини до Сербії, з якого почалася світова війна) офіційно заявив про це гетьману П.Скоропадському²⁰.

Опинившись в центрі гострого політичного конфлікту навколо одностороннього анулювання Австро-Угорщиною таємного договору про поділ Галичини, В.Липинський виявив себе прекрасним дипломатом і справжнім політиком. В листах до міністра закордонних справ Української Держави він наголошував на необхідності зробити низку кроків, які могли б унеможливити анулювання договору австрійською стороною і прискорили б ратифікацію Австро-Угорщиною Берестейського договору. На його думку, варто було використати фактор дефіциту продуктів харчування і поставити у пряму залежність виконання Україною економічних зобов'язань від проблеми таємного договору щодо Галичини. «Не забувайте ще, — підкреслював В.Липинський у листі до Д.Дорошенка, — що анулювання галицького договору підорве страшенно національну репутацію п.Гетьмана і теперішнього уряду, а крім того додасть нових сил цілому галицькому і нашому москвофільству (казатимуть, що Росія «обороняла» Галичину)²¹. Одержавши звістку, що Й.Форгач заявив українському уряду про анулювання договору, подав ноту уряду, що, на його думку, мало «послужити вихідною точкою для дальших переговорів». Його протест був спрямований на те, щоб «фактично анулювати по часті їхнє анулювання, теж тайне, бо про нього нігде немає урядової заяви»²². Ці дипломатичні кроки В.Липинський пропонував використати під час переговорів з Польщею у справі Холмщини. «Мій план такий, — писав він Д.Дорошенку, — 1) тайне анулювання і наш тайний протест проти цього анулювання, 2) ратифікація Берестейського миру без тайного договору, 3) Комісія в Холмській справі і знов переговори про тайний договір, який не існуючим вважати не можна буде бо єсть наш протест»²³.

В.Липинський послідовно і принципово виступав у вирішенні ключових питань зовнішньої політики Української Держави. Одним з таких складних питань була проблема Холмщини. Хоча за Берестейським договором її територія разом з частиною Підляшшя відійшли до України, Австро-Угорщина, військами якої були окуповані ці землі, відкрито дозволяла полякам їх полонізувати і нищити українське національне життя.

Якщо напередодні анулювання Австро-Угорщиною таємних угод про створення українського коронного краю він вважав, що в разі необхідності поступок Відню краще «поступитись де в чім в справі Холмщини, чим відступити від поділу Галичини», то вже в ході конфлікту В.Липинський наголошував на необхідності «рішучих протестів». «Наша мовчазна згода тепер на віддання Холмщини, — підкреслював він у листі до Д.Дорошенка, — се база, на якій остаточно в нашу некористь вирішиться ся справа на майбутнім міжнароднім конгресі. Отже наша (зокрема Ваша і моя) позиція в сій справі мусить бути, в разі ультимативних кроків Австрії, дуже виразна, тверда і рішуча». В.Липинський наголошував, що протест (крім дипломатичних нот та інших друкованих офіційних дипломатичних документів) мав полягати або «в відмові з нашого боку ратифікувати мир з Австрією, з огляду на одностороннє порушення цього миру з боку Австрії», або «коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, без ратифікації миру Австрією.., треба б відкликати з Відня наше посольство, оставивши одного урядовця, акредитованого при міністерстві для полагодження біжучих справ». Останнє, на його думку, мало б зашкодити Австро-Угорщині значно більше, ніж Україні, оскільки вона мала серйозне зацікавлення в економічних стосунках з Україною²⁴. Питання вирішувалося на найвищому державному рівні гетьманом, Ф.Лизогубом і Д.Дорошенком під час їх подорожей до Берліна. В.Липинський провів у справі Холмщини серію зустрічей з міністром закордонних справ Австро-Угорщини гр. Буріаном, а також з гр. Й.Форгачем, який прибув до Відня. Їх наслідком було позитивне розв'язання проблеми на дипломатичному рівні. Однак дальший розвиток подій — розпад Австро-Угорської імперії, революція в Німеччині, а згодом і антигетьманське повстання в Україні дали можливість Польщі окупувати Холмщину і Підляшшя.

10 серпня 1918 р. В.Липинський виїхав до Києва. Це була його остання подорож в Наддніпрянську Україну. Київські газети досить детально інформували про його зустрічі в столиці. Окрім візитів до керівників Української Держави він взяв участь в політичній нараді, що відбулася 14 серпня 1918 р. в МЗС. В.Липинський привіз і передав гетьману ратифікаційні грамоти Берестейського договору, власноручно підписані імператором Вільгельмом II і болгарським царем Фердинандом²⁵.

Д. Дорошенко, гетьман Павло Скоропадський, В. Липинський

Обмін ратифікаційними грамотами з Туреччиною В.Липинський провів після повернення з Києва.

25 жовтня 1918 р. під час офіційного візиту до Відня міністра закордонних справ Української Держави Д.Дорошенка відбулася його консультативна зустріч з В.Липинським. На ній обговорювалася міжнародна ситуація в Європі, пов'язана із розпадом Австро-Угорської імперії та необхідністю заснування дипломатичних представництв України в Австрії, Угорщині і Чехії. Д.Дорошенко виписав офіційне доручення на ім'я В.Липинського, яким підтвердив його повноваження як голови дипломатичної місії в Австрії. До Будапешта для організації дипломатичного представництва відряджався радник українського посольства у Відні І.Токаржевський-Карашевич, до Праги — В.Полетика. Одночасно В.Липинський отримав від Д.Дорошенка доручення надавати матеріальну підтримку дипломатичним представникам новоутвореного галицького українського уряду²⁶. Створені Директорією УНР у січні 1919 р. надзвичайні дипломатичні місії в Угорщині, Чехословаччині на початковому етапі своєї діяльності користувалися дипломатичною базою українського посольства у Відні.

Після повстання Директорії, яке В.Липинський вважав тра-

гічною помилкою в українській історії, він продовжував залишатися дипломатичним представником УНР в Австрії. Як ми вже зазначали, він відстоював принцип підтримки законної української влади, хай вона й не відповідала б його політичним поглядам. В.Липинський доклав чимало зусиль до міжнародного визнання нової державної влади в Україні. Однак його політичні опоненти з українського республіканського уряду намагалися будь-що дискредитувати його і відкликати з посади посла у Відні. 6 січня 1919 р. департамент чужоземних зносин МЗС УНР ухвалив рішення про звільнення всього складу посольства і передачу справ М.Троцькому — секретареві представництва. Причиною цього була інформація, що В.Липинський веде пропольську політику і тенденційно інформує Антанту про українські справи. 16 січня 1919 р. міністерство повідомило В.Липинського про його звільнення і наказувало М.Троцькому перебрати від нього справи посольства. В.Липинський в свою чергу звернувся до МЗС з проханням призначити слідство в цій справі, яке мало б з'ясувати, «хто вніс більше плутанини в польсько-українські відносини і хто вів дійсно небезпечну та шкідливу для Української Держави супроти поляків політику, чи центральний уряд УНР чи доручене мені посольство України у Відні»²⁷.

Принцип підтримки законної української влади був притаманний В.Липинському і в 1919 р., коли він продовжував залишатися послом УНР в Австрії. Проте непослідовні політичні кроки Директорії, політичні репресії проти державницьки налаштованих діячів змушують його відмовитися від посади. Останнім поштовхом до цього кроку став розстріл талановитого воєначальника П.Болбочана, який спробував виступити проти політичного курсу С.Петлюри. У своїй автобіографії В.Липинський писав: «Не погоджуючись з політикою українського республіканського уряду (при якому він остався на своїм становищі, зазначивши, що він робить це, не міняючи своїх гетьмансько-монархічних поглядів, бажаючи допомогти зберегти рештки української державності і тому, що гетьман звільнив державних урядовців і офіцерів від складеної йому присяги), Вячеслав Липинський подався до демісії в червні 1919 р. і від того часу перебуває на еміграції в Австрії»²⁸

Перший лист В.Липинського з проханням про відставку на адресу міністра закордонних справ УНР В.Темницького, дато-

ваний 26 липня 1919 р., другий — міністра закордонних справ УНР А.Лівицького, датований 16 жовтня 1919 р. Якщо у першому листі В.Липинський наголошує, що факт розстрілу П.Болбачана свідчить, що уряд УНР «став виразно на шлях партійного терору», то у другому вчений детально аналізує внутрішню політику Директорії та її уряду і події, які призвели до розстрілу П.Болбачана. Сам факт розправи над полковником він називає «полум'ям того процесу самоспалення, в якому згорає наша хата»²⁹.

У грудні 1920 р. В.Липинський разом із своїми політичними однодумцями: Д.Дорошенком, М.Кочубеем, А.Монтрезором, Л.Сідлецьким (Савою Крилачем), О.Скорописом-Йолтуховським, М.Тимофієвим та С.Шеметом створюють позапартійну політичну організацію. Вони видають «Лист Українського Союзу хліборобів-державників до старшин і козаків Української Армії», в якому у популярній формі виголошують програмові засади діяльності союзу. З 1920 р. у Відні під редакцією В.Липинського видається неперіодичний орган УСХД «Хліборобська Україна». Протягом 1919—1926 рр. В.Липинський писав «Листи до братів-хліборобів», які частинами були опубліковані у «Хліборобській Україні», а у 1926 р. вийшли окремою книжкою. На думку І.Лисяка-Рудницького, цей трактат «є унікальним явищем» у новітній українській суспільній думці³⁰.

Перші дві частини цієї фундаментальної праці присвячені аналізу поразки української революції і написані під враженням згасання української державності. Відстоюючи державницьку позицію, В.Липинський критикує українську революційну демократію й діяльність створених нею державних інституцій (Центральної Ради та Директорії). У наступних двох частинах викладені основи його політичної філософії та типологія державних форм. Червоною ниткою через усі «Листи до братів-хліборобів» проходять тези «нації» і «держави». Він вважав, що лише після постання української держави сформується українська нація, яка об'єднає всіх громадян України без різниці національної, соціальної, політичної та релігійної приналежності. «До української нації через українську державу, — наголошував В.Липинський, — через об'єднуючі всіх мешканців України державні політичні гасла»³¹.

Головним гарантом стабільності у державі він вважав легітимну гетьманську владу, яка не є виборною, а спадковою. При

цьому він зазначав, що кожна нація має таку традицію національно-державного ладу, який виростає з її історичних форм розвитку. «Нищити свою власну державно-національну традицію тому, що в ній є хиби і помилки, — наголошував він, — це значить не будувати, а руйнувати націю»³². Обґрунтовуючи національно-державні традиції інституту гетьманства, В.Липинський доходить висновку, що дві його прикмети — виборність і залежність від чужих держав — виявились шкідливими для розвитку нації.

Ідеологія української «класократичної» трудової монархії В.Липинського базувалась на принципах: суспільного плюралізму — Україна повинна розвинути диференційовану класову структуру, що охоплювала б усі верстви, потрібні для забезпечення існування зрілої нації та самостійної держави; відродження національної аристократії, яка могла б стати сполучною ланкою між «старою» і «новою» Україною і внести елемент стабільності в національне життя; політичного плюралізму — необхідності існування політичної опозиції гетьманській владі, яка б своїм тиском на державний апарат не допустила його бездіяльності; територіального патріотизму — всі мешканці України є її громадянами без огляду на їх етнічне походження, віросповідання, соціальну приналежність та національно-культурну свідомість; релігійного плюралізму — рівність всіх віросповідань і неможливість ототожнення національності з будь-яким віросповіданням.

Розробляючи теорію спадкової монархії в Україні, В.Липинський спирався на практичний досвід Української Держави П.Скоропадського. Проте він далекий від намагання ідеалізувати політику гетьмана й дії його уряду. Критично аналізуючи державотворчий процес за часів правління П.Скоропадського, В.Липинський відстоює думку, що голова верховної влади має бути повністю незалежним від сторонніх позаукраїнських чинників, вище партійних інтриг і поставлений за межі досягнення різного роду політиків. Таким чином, Гетьманство стоїть понад усіма класами, партіями і до ніякої політичної течії не належить.

В.Липинський відстоював думку, що Україна повинна мати диференційовану класову структуру, яка включала б усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави.

Теорія класової монархії В.Липинського будувалася на принципі територіального патріотизму. З його точки зору, Україні однаково протипоказані концепції спільного расового походження (бо «чистокровних» українців ніколи не було й не буде) і концепції вільного самовизначення народів (оскільки в умовах Української держави з її багатонаціональним складом населення та ще й за несприятливої зовнішньої кон'юнктури це неодмінно призведе до анархії і хаосу й до чергової втрати незалежності). В.Липинський вважав, що українським є і повинно бути «все», що осіло на Україні, без огляду на його етнічне чи культурне походження, расову чи ідеологічну генеалогію. В.Липинський визнавав націю як «реалізацію хотіння буття нацією».

Після поразки визвольних змагань українського народу 1917—1921 рр. не припинилися пошуки шляхів відновлення соборної і самостійної України. Політичні сили в середовищі української еміграції, прихильні до монархічної ідеї, продемонстрували неабияку життєздатність. Завдяки В.Липинському ідея українського монархізму викристалізувалась у струнку, теоретично досконалу концепцію державотворення, яка є визначним внеском в українську політичну думку і суспільну практику.

Протягом останніх років життя В.Липинський тяжко хворів на туберкульоз легенів. Він помер 14 червня 1931 р. у санаторії Віннервальд поблизу Відня. Згідно із заповітом В.Липинський був похований у родинному маєтку в селі Затурці на Волині.

¹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — К., 1996. — С.160.

² Там само. — С.36.

³ І. Рудницький-Лисяк. Вказ.праця. — С.149.

⁴ Там само. — С.150.

⁵ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С.166.

⁶ Визволення (ВіденьПрага). — 1923. — С.34.

⁷ Там само. — С.35.

⁸ Там само.

⁹ Тещенко Ю. Примітки до історії галицького консерватизму //Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. — Вип.1. — К., 2000. — С.41.

- ¹⁰ Державний архів Російської Федерації. — Ф. 7050. — Оп. 1. — Спр. 1239. — Арк.1; Веденєєв Д.В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920). Дис... канд. іст. наук. — К., 1994. — С.43–44.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С.160.
- ¹³ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. — Т.II. — Українська Гетьманська Держава 1918 року. — Ужгород, 1930. — С.151.
- ¹⁴ Там само. — С.150–151.
- ¹⁵ Протягом кількох місяців МЗС Української Держави проводили переговори з делегацією РСФРР у Києві про передачу Україні приміщення посольства колишньої Російської імперії в Австро-Угорщині (див.: Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С.75).
- ¹⁶ Там само. — С.73.
- ¹⁷ Там само. — С.79, 80.
- ¹⁸ ЦДАВОУ. — Ф.3766. — Оп.1. — Спр.106. — Арк.23–50.
- ¹⁹ Там само. — Спр.294. — Арк.25–26, 40.
- ²⁰ Дорошенко Д. Історія України. — Т.II. — С. 215–216; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч.3. — Львів, 1923. — С.43.
- ²¹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С.77.
- ²² Там само. — С.80–81.
- ²³ Там само. — С.81.
- ²⁴ Там само. — С.85.
- ²⁵ Робітнича газета. — 1918. — 14, 16, 18 серпня.
- ²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч.3. — С.90, 103.
- ²⁷ ЦДАВОУ. — Ф.3696. — Оп.1. — Спр.19. — Арк.5, 6, 10, 17.
- ²⁸ Там само. — С.161.
- ²⁹ The Political and Social Ideas of Vjaeslav Lypyns'kyj // Harvard Ukrainian Studies. — Vol. IX, N. s. — P. 154, 156–157.
- ³⁰ І. ЛисякРудницький. Вказ. праця. — С.140, 159.
- ³¹ Липинський В. Листи до братів хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. — Київ—Філадельфія, 1995. — С.11.
- ³² Там само. — С.94.

Дипломатичні візії Євгена Касьяненка

Народився 13 вересня 1941 р. в с. Долинка на Черкащині. Закінчив факультет журналістики та аспірантуру Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Кандидат філологічних наук. Працював у газеті «Сільські вісті», асистентом, доцентом, завідувачем кафедрою, заступником декана, деканом факультету журналістики. Нині — заступник завідувача кафедрою міжнародної журналістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Досліджує історію української журналістики ХХ століття. Автор понад 150 наукових праць.

 атяжним і нелегким були кроки української дипломатії в ХХ столітті. Декілька разів доводилося розпочинати все спочатку. Тільки-тільки повпреди УНР почали зміцнювати свій потенціал і на повний голос заявили про своє існування в Європі (особливо феєричні виступи українців на Берестейській мирній конференції¹), як Ризький договір зафіксував не те що їхню поразку, але й зайвість у такій якості та відірваність від українського життя.

Проте, як зазначають дослідники, «вийшовши після воєнної поразки на еміграцію, український уряд того часу під проводом Симона Петлюри продовжував зберігати компетенції представника української державності та продовжував від імени всього народу вести незалежну українську зовнішню політику»². Під кінець 1921 р. в екзильному Міністерстві закордонних справ загострилася криза. Тодішній міністр, у минулому активний редактор і журналіст А. Ніковський почав скорочувати штати, ліквідувати представництва, радячи працівникам їхати в Галичину і «ставати до праці». Головному отаманові він висловлював свій скептицизм щодо їхньої діяльності. Особливо його

непокоїло повстання, яке готувалося під проводом Тютюнника. Після провалу тютюнниківського рейду в Україну А. Ніковський подав у відставку, сказавши при цьому С. Петлюрі: «Чи не час, пане отамане, підняти руки вгору. Треба скласти зброю, оповістити мир, згорнути прапори і кому можна, вернутися, кому не можна — шукати притулку на чужині... Українському народові подібні заколоти будуть дорого коштувати». На це С. Петлюра висловив свій жаль з приводу того, що А. Ніковський ніколи не сидів у в'язниці, — там би він навчився «твердості переконання й упертості в досягненні своїх ідеалів»³. Відставку міністра Головний отаман прийняв. Це, по суті, було завершенням більш-менш серйозної дипломатії УНР.

Ініціатива в міжнародних відносинах України перейшла до радянських дипломатів. За існування УСРР історики розрізняють три етапи у розвитку міжнародних відносин⁴. Перший етап припадає на 1920—1923 рр., коли УСРР зберігала до певної міри окремішність, незалежність від РРФСР. У цей час радянський уряд України окремо від Радянської Росії мав деяку змогу проводити власну зовнішню політику, підтримувати безпосередні зв'язки з іноземними державами і бути активною стороною в різних міжнародних договорах, що мали пряме чи опосередковане відношення до нашої республіки. Українськими дипломатами було укладено 48 власних міжнародних угод⁵. У деяких країнах, зокрема сусідських, УСРР мала свої самостійні дипломатичні представництва.

Цей період політичної незалежності закінчився після утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, на користь якого УСРР змушена була відмовитися від таких важливих атрибутів політичної суверенності і незалежності, як зовнішня політика, зовнішня торгівля, власні збройні сили тощо. Негайно були ліквідовані дипломатичні представництва УСРР в інших державах, а її місію в міжнародних відносинах перебрав на себе Народний Комісаріат Закордонних Справ СРСР. Таке перегрупування політичних сил, таку централістську тактику радянського режиму досить однозначно прокоментував Й.В. Сталін у своєму виступі на IV конференції РКП(б): «Мусить бути ясным те, що ми творимо не конфедерацію, а федерацію республік, єдину союзню державу, з об'єднанням військових, зовнішніх та інших справ і зовнішньої торгівлі, державу, яка у ніякий спосіб не зменшує суверенності окремих

республік. Якщо Союз має мати Народний Комісаріат Закордонних Справ, Народний Комісаріат зовнішньої Торгівлі і так далі, а республіки, які входитимуть до Союзу, матимуть теж всі ті комісаріати, то мусить бути очевидним те, що для Союзу не буде можливим вийти перед зовнішнім світом як цілість, як одна держава»⁶.

Все це відбувалося не без досить потужного опору опозиційних сил. Проте ані боротьбисти на чолі з Ю. Шумським і В. Блакитним, ані укапісти в особі А. Річинського, ані деякі старі комуністи під проводом М. Скрипника, які мали вагому силу в державному апараті України, зарадити справі не могли. Дипломатична діяльність України ускладнювалася, або ж в її звичному розумінні ставала неможливою. Тому основним завданням закордонних репрезентацій при повпредствах СРСР стає інформаційно-пропагандистська праця, спрямована на поширення об'єктивної інформації про Україну, її народ, історію, культуру, політичний курс керівництва тощо. У цій сфері інтелектуальної праці українська інтелігенція мала вже солідний досвід. Згадати б хоча видавничу діяльність Союзу Визволення України під час Першої світової війни. Як політична організація СВУ мав намір ознайомити європейську громадськість з національними проблемами пошматованої і розтерзаної України, яка, як і всі інші, мала право на свою державно-територіальну цілісність. Організаторам СВУ вдалося тоді налагодити роботу в багатьох країнах Європи: Австрії, Німеччині, Болгарії, Румунії, Туреччині, Італії, Швейцарії, Швеції, Норвегії тощо. Їхніми зусиллями побачили світ близько 50 книжок і 30 брошур про Україну німецькою, англійською, французькою, італійською, угорською, румунською, чеською, болгарською, хорватською, турецькою, шведською мовами⁷. Ці матеріали були передані в посольства і консульства всіх європейських країн. Зрозуміло, що такий обсяг роботи лягав на плечі не тільки професійних дипломатів, а й на літераторів, журналістів.

Свідомо чи несвідомо цей досвід використала й молода українська радянська дипломатія. Після ліквідації українських представництв у зарубіжних країнах при союзних дипломатичних установах ще тривалий час діяли різні комісії, що репрезентували за кордоном національну культуру. Так, у Берліні при торгпредстві СРСР працювала закордонна комісія Наркомату освіти УСРР, яку очолив відомий в Україні журналіст Євген Касянен-

ко. З його ініціативи 21 лютого 1922 року в Берліні було створене американсько-українське видавництво «Космос»⁸ для видання українською мовою соціально-економічної, навчальної літератури, науково-популярних праць з природознавства, творів соціальної белетристики і розповсюдження їх серед української трудової еміграції в Канаді, США та інших країнах.

Видавництво створювалося на кошти співробітників українських радянських місій за кордоном. Серед тих, хто дав гроші на його організацію, був Є. І. Касяненко. Він і став головним редактором видавництва.

Для цієї роботи у Євгена Івановича був нагромаджений великий редакторський і перекладацький досвід. Він пройшов нелегкий, але насичений життєвий і творчий шлях. Народився 1889 р. в селі Іванькові Переяславського повіту на Полтавщині. Початкову освіту здобув у сільській народній школі, потім закінчив Черкаську гімназію і чотири курси Київського політехнічного інституту. Та працювати за професією авіаінженера йому довелося мало, хоч з авіабудівництвом він не розлучався впродовж усього життя. Євгена Івановича і його братів Григорія та Андрія справедливо називають піонерами вітчизняної авіації. У 1927 р. він здобув навіть патент на винахід спеціальної конструкції крил для літака («Оживлені крила»).

Але в історію Є.І. Касяненко увійшов, насамперед, як літератор, перекладач, редактор, видавець. Ще в студентські роки він прилучається до політичної діяльності. В 1906 р. вступає до УСДРП, членом якої вже був його старший брат Григорій, який щойно закінчив юридичний факультет Київського університету. Брати стали на позиції лівого крила українських соціал-демократів. У період загострення відносин між Центральною Радою і Раднаркомом ліве крило УСДРП відкололося в окрему групу, яку очолював Євген Неронович, а після його страти — Петро Слинько. Ця група стала на позиції беззастережної підтримки жовтневого перевороту в Петрограді, але так само беззастережно відстоювала рівноправність України і Росії, створення незалежної української радянської держави. Як образно висловився один з лідерів українських більшовиків В.П.Затонський, Євген Касяненко «давно старався посватати більшовиків з Радою»⁹. Зовсім іншу оцінку політичному маневру журналіста дав його колишній однопартієць з Київської організації УСДРП М. Порш: «Касяненко думає, що він — ліве

крило в нашій партії, а на ділі він — ліве перо в хвості більшовиків»¹⁰. Сам Євген Іванович пізніше згадає, як він «животів в українських еседах доти, доки їхня діяльність не йшла проти інтересів пролетаріату... Коли ж вони привели на Україну для оборони самостійності «неньки» від «московських більшовиків» багнети німецького імперіалізму, т. Ларик (партійна кличка і літературний псевдонім Є.І. Касяненко. — О.М.) поліз під землю і за час «німецької Ради», гетьманщини та куркулівщини довершував усуспільнення свого інтернаціоналістичного світогляду, приглядаючись, як до цієї справи ставляться робітники»¹¹. Піти у підпілля змусило ще й те, що в січні 1918 р. Центральна Рада видала ордер на арешт Нероновича і «вкупі з ним Ларика»¹².

У підпіллі довго сидіти не довелося. Коли уряд Української Народної Республіки (радянської) переїхав з Харкова до Києва, Касяненко бере участь у випуску першої більшовицької газети українською мовою «Вісник УНР». «Підземний університет» — так називав своє підпілля Євген Іванович. Прямі контакти з більшовиками, зрештою, саме життя прискорили еволюцію в його політичних поглядах. У травні 1918 р. він вступає до КП(б)У.

З цього часу розпочинається бурхливе журналістське і громадсько-політичне життя Ларика. Йому разом з В. Агласовим, А. Бубновим доручають редагувати газету «Київський комуніст». З публікацій у цій газеті можна скласти уявлення про публіцистичний талант Є. Касяненко, широту його журналістських інтересів. У творчому доробку публіциста є чимало статей з міжнародної тематики, де автор однозначно визначив вектор зовнішньополітичної орієнтації на Москву. Тут він мав публіцистичну сутичку з представниками інших партій, зорієнтованих на національну самобутність. Він дошкульно виступає проти незалежників, полемізує з їхньою газетою «Червоний прапор», називаючи її «Рудим прапором». У більшовицьких виданнях було мало журналістів, які добре володіли українською мовою, тому слово Ларика набирало особливої політичної ваги.

Протягом 1918 р. Є. Касяненко з тими ж таки В. Агласовим і А. Бубновим редагує газету «Вісті Київської ради робітничих депутатів». Одночасно працює доцентом кафедри аеротехніки Київського політехнічного інституту, заступником голови особливого редакційного комітету Наркомосвіти УСРР при

Всевидаві, який очолював Василь Блакитний, виконує чимало інших партійних і громадських доручень.

На початку 1919 р. Київський виконком вирішив видавати газету для селян. Організацію такого видання було доручено Ларику, Слиньку і Науменку. Перший номер газети «Сільська комуна» під їх редакцією вийшов у шевченківські дні. У кожному номері із статтею виступає Є. Касяненко. Основними його опонентами стають знову ж таки незалежники з їх «Червоним прапором», який «галасує на всіх усядах, що голодна Московщина хоче з'їсти жовто-блакитну «неньку»¹³. Згодом «Сільська комуна» була перейменована на «Більшовик», який розширює географію свого розповсюдження на всю Правобережну Україну. Євген Касяненко разом з Сергієм Пилипенком стають провідними публіцистами цієї газети. Та й не тільки цієї...

Незважаючи на напружену працю в газетах, Є. Касяненко встигає багато зробити і в справі книговидання. У лютому 1919 р. створено Всеукраїнське видавництво ЦК КП(б)У «Космос», яке розпочало свою діяльність виданням книги «Основи комунізму» Ф. Енгельса. Написав передмову і відредагував переклад з німецької мови О. Нитка (видавничий псевдонім Є. Касяненка). За його редакцією виходять й інші книги для масового читача. До перекладацької роботи він залучає своїх братів Григорія та Андрія. Праця у видавництві й стала трампліном для майбутнього берлінського «Космосу».

Турбот вистачало: видавнича справа в Україні лише зароджувалася, а тут доводилося виходити на міжнародний рівень. Необхідно було організовувати нові структури, пов'язані з випуском книг, налагоджувати контакти з дипломатичними представництвами різних країн, авторами, добирати працівників, знаходити кошти. Нова справа забирала багато енергії, але поступово «Космос» зіп'явся на ноги і став відомим не тільки в Європі, а й на американському континенті. Авторитет України зростав. Перекладацький і редакторський талант Касяненка у справі видавництва соціально-політичної та художньої літератури визнавався в багатьох країнах відомими літераторами, прогресивною громадськістю. Свідченням цьому є хоча б той факт, що виняткове право редагування і дозволу до друку українських перекладів своїх творів відомий американський письменник Е. Сінклер надавав саме Євгену Касяненку. «Космос» випустив українською мовою деякі твори Дж. Лондона (роман

«Залізна п'ята»), Е. Мюзаме (п'єса «Юда») та ін. Частина тиражу, а також матриці виданих книжок надсилалися в Україну, чим відкривався шлях українському читачеві до надбань світової літератури.

Видавництво налагодило зв'язки з міжнародною асоціацією прогресивних письменників і діячів культури «Кларте», до якої входили А. Барбюс, А. Франс, Г. Уеллс, С. Цвейг, Б. Шоу, Г. Манн, М. Рільке, Р. Тагор, Н. Хікмет та інші відомі літератори з усіх континентів. Маніфест проголошував утвердження взаємин між людьми на основі соціальної рівності, міжнаціональної поваги один до одного. Об'єднання випускало однойменні газету і журнал, де працівники «Космосу» могли розповісти не тільки про свої видавничі здобутки і плани, але й про стан розвитку літератури в Україні.

Про те, що Є. Касяненко був добре обізнаний зі станом розвитку літератури на своїй батьківщині, свідчить інтенсивне листування з Олександром Шумським та його дружиною, яке збереглося в архівах Інституту рукописів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. Тут йдеться про різні літературні угруповання в Україні, дається оцінка журналу «Червоний шлях», розглядаються окремі твори письменників. В особі О. Шумського Є. Касяненко бачив великого знавця суспільно-політичного і літературного процесів. Тому він постійно ділився з ним творчими планами, просив поради щодо тем, авторів, висловлював своє ставлення до «змички з селом», до українізації партійного та державного апарату. У його судженнях вже не звучить голос отого революційно-задурманеного більшовика, що переконує всіх у правоті своєї справи, а навпаки — містяться роздуми людини, яка може й сумніватися, але вміє мислити. Для прикладу наведемо уривок з такого аналітичного листа до «дорогого Шума»: «Змички з селом» українізацією Всевидаву не здобудеш. Цю «змичку» можна уявити собі тільки через щось конкретне. Що саме? Через ту частину пролетарського класу, що хоч і живе в русифікованих містах, але визнає себе українською, має безліч різноманітних життєвих зв'язків з селом. Це — єдиний можливий апарат впливу уряду для здійснення реальної «змички». На жаль, цей інструмент дуже делікатний, нашим барабанщикам en masse на ньому не грати. Крім того, він в значній мірі ослаб, почасти винищений у боях, почасти розлізшись по селах під час голоду. Отже, не одкидаючи значення

ідеологічної праці в надбудовах, ми повинні за всяку ціну сприяти поворотові українського пролетаріату в міста, а це значить — уживати людських і надлюдських сил на відновлення бази, економіки, продукційних відносин, продукції взагалі. І я думаю, що нова національна політика матиме масштабом свого розвитку якраз масштаб відродження продукції»¹⁴.

Таке розуміння Касяненком соціально-економічної і політичної ситуації в Україні свідчить про те, що прогресивна інтелегенція активно переймала європейське світобачення, міжнародну методику державотворення. Перебуваючи в Берліні, він турбувався не тільки про імідж України у світовому співтоваристві, а й прагнув перейняти для своєї країни прогресивні набутки світової цивілізації. Зокрема, в галузі близького для нього авіабудування. Євген Іванович знайомиться з провідними німецькими авіаконструкторами і авіапромисловцями. Один з найкращих серед них — К. Дорнье — згоджується взяти його на стажування. Кілька разів Касяненко звертався до ВУЦВК з проханням надати йому певну суму грошей («стипендію») для того, щоб він міг практикуватися без відриву від видавничої справи, проте на його прохання ніхто не реагував. Все-таки він постійно відвідує авіапідприємства, багато часу проводить на полігонах, вечорами повторює вищу математику, механіку, гідродинаміку, термодинаміку. О. Шумському пише: «Я певний, що після всього я стану на рівні з європейськими вченими»¹⁵. Він мріє повернутися на Україну як «важна персона» і «з величезним грузом сісти в якійсь вищій школі». Цим благородним наміром не судилося збутись.

Касяненко вів незалежну видавничу політику, чим викликав симпатію до «Космоса» і світової громадськості, і української еміграції, хоч і зізнавався у листі до дружини О. Шумського в тому, що має «вічне почування мотузки на нозі, мов у того цуценяти. Смиконуть з Харкова, і хряснешся носом з нечуваним іще двосуходольним підприємством»¹⁶. Він добирав автуру не за ідеологічними уподобаннями авторів, що вже входило в практику в Радянській Україні, а за художнім і науковим рівнем їхніх творів. Скажімо, Касяненко друкував праці свого колишнього політичного опонента М. Порша. За рекомендацією О. Шумського він взяв на роботу колишнього петлюрівського міністра закордонних справ А.В. Ніковського. Разом із М. Калюжним він запропонував Андрію Васильовичу

видавати у Відні український змінюваний журнал. На це Ніковський відповів: «На політичному ґрунті я працювати більше не хочу, а мрію їхати на Україну для рядової культурної роботи»¹⁷. Ці наміри створити ще один осередок інформаційно-пропагандистської дипломатії не здійснилися. Проте залишився відрадний факт того, що, незважаючи на ще недавні ідеологічні розходження, там, на чужині люди знаходили спільні точки порозуміння. Ними була Україна. Ось би де перейняти досвід нинішнім політикам.

«Космос» проіснував недовго. У липні 1924 р. його злили з харківським видавництвом «Червоний шлях». Проте він, як і його невтомний редактор, ці неофіційні повпреди української дипломатії, показали світові, що на цій планеті є самотня земля, талановиті люди, здатні творити культуру європейських зразків.

У тридцять років ХХ століття жорстока тоталітарна комуністична система позбавила життя цього талановитого журналіста.

¹ Див.: Солдатенко Валерій. Перша дипломатична акція УНРБерестейська угода//Україна дипломатична. Вип. другий. — К.и1999. — С.т48—т6у.

² Сосновський Ми. айло. Україна на міжнародній арені (1945—1965Ч — Торонто—Оттаваи1966. — С.77.

³ Державний ар. ів СБУ. — Спр. 67098 фп. — Т.59. — Част.1. — Арк.87.

⁴ Див.: Сосновський Ми. айло. Назв. прац . — С.т1—т6.

⁵ Див.: Субтельний О. Україна: історія . — К.и1999. — С.47т.

⁶ Сталин И.В. Сочинени . — М.и195т—1955. — Т.5. — С.у44.

⁷ Див.: Українська журналістика: вчораісьогоднізавтра. — К.и1996. — С.у5—у7.

⁸ Державний музей книги і друкарства України. — Ф.1. — Оп.1. — Спр.178. — Арк.10.

⁹ 0 ит. за: Мукомела О. Євген Кас ненко//Знанн та прац . — 1990. — 1 5. — С.16.

¹⁰ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 55.

¹¹ Київський комуніст. — 1919. — 9 березн .

¹² Там само.

¹³ Сільська комуна. — 1919. — 1у березн .

¹⁴ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 5т.

¹⁵ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 89.

¹⁶ Там само. — Арк. уу.

¹⁷ Державний ар. ів СБУ. — Спр. 67098 фп. — Арк. 18.

Великий дар Юрія Кочубея

Народився 1939-го року. Кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, Лауреат премії ім. Івана Огієнка. Закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, аспірантуру Київського університету. Районна, обласна, республіканська преса — етапи журналістської діяльності. Працював у Київському міськвиконкомі, «Українській енциклопедії», Президії Академії наук України, заступником директора з наукової роботи Центру пам'яткознавства НАН України. Зараз голова Історичного клубу «Планета», головний редактор журналу «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар», «Український богослов», автор кількох кіносценаріїв, пісні «Білий цвіт калини», більше 160 публікацій. Нагороджений церковними орденами Володимира Великого, архістратига Михаїла, державними медалями, почесною відзнакою товариства «Україна—Світ»

Істина є добром інтелекту.
Георгій Кониський

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні... В урочистій фразі закладено глибинний зміст цієї посади. Вона вбирає у собі величезну відповідальність, всебічні знання, зовнішню і внутрішню культуру, врешті артистизм. Адже недарма дипломатію називають мистецтвом. Талант спілкування — це той великий дар, властивий тим, які обрали собі професію дипломата. А чи коректно таке буденне визначення до людей, які майстерно творять дивовижне мереживо зовнішньої політики нашої держави, створюють її привабливий імідж у світовому співтоваристві. Певніше сказати, що бути справжнім дипломатом — це покликання душі. Наша розповідь про унікальну постать, справжнього дипломата Юрія Кочубея.

Перш ніж ознайомити читача з життєписом цієї людини, великого українця, доречно навести кілька розлогих уривків з його лекції, своєрідного монолога перед слухачами Дипломатичної академії при МЗС України. Розмірковування, думки і спостереження, побудовані на теоретичних і практичних узагальненнях, вражають вираженістю і глибиною осмислення і, звичайно, являють неабиякий інтерес для працівників дипломатичної служби. Отже, надаємо слово професору дипломатичної академії Юрію Кочубею:

«Успіх зовнішньополітичної діяльності держави забезпечують люди — дипломатичні працівники чи інші державні службовці, яким доручено здійснювати ту чи іншу роботу, пов'язану із зовнішніми зносинами. Очевидно, одним із завдань дипломатів, і не тільки їх, є створення привабливого іміджу своєї країни. Зрозуміло, що позитивний імідж не тільки тішить наші патріотичні почуття, а й виступає одним із факторів нашого успіху чи неуспіху при вирішенні зовнішньополітичних завдань. Імідж країни, як і репутація окремої людини може стереотипізуватися (і надовго) і разом з тим піддається змінам, тобто може еволюціонувати. Щоб змінити негативний імідж, потрібна вперта, системна і активна робота. Недаром вже з'явилася нова наука «іміджелогія». Вона особливо потрібна для дипломатичних працівників — як тих, що працюють за кордоном, так і тих, що у столиці мають справу з іноземними представництвами. Бо часто на імідж країни А в країні Б впливають дипломати країни Б, представлені в країні А. Це зрозуміло, бо своїм дипломатам, як правило, вірять більше, ніж дипломатам іншої країни у своїй столиці. Врешті-решт, це — природно.

Особливо, якщо взяти до уваги, що реальна сила держави не збігається з її іміджем на міжнародній арені. Тут виникає «діалектичний вузол». Прикладом може служити імідж США в деяких країнах після бомбардувань югославської території. З цього закономірно випливає твердження про необхідність розробки «бажаного іміджу» своєї країни в іншій країні. Негативний або невиразний імідж якої-небудь держави на міжнародній арені взагалі, чи в тій або іншій країні, не може не позначитися на успіхах дипломатичного представництва такої держави, хоч яким би кваліфікованим і активним воно не було.

Цілком очевидно, як на нашу думку, що існує діалектичний взаємозв'язок «іміджів»: дипломата і країни, яку він представ-

ляє. Тому й виправданим є формулювання: імідж дипломата — імідж країни.

Відомі авторитети, наші і закордонні, з питань дипломатичної практики цілком виправдано, як на наш погляд, приділяють багато уваги підготовці дипломатичного працівника і системі такої підготовки.

Слушно наголошується при цьому на важливості комунікативних здібностей і почуття високої патріотичної відповідальності для дипломата. Щоб досягти успіху, він повинен багато знати і уміти робити. Важливе значення має вміння працювати з пресою, своєю і країни перебування. Для цього потрібні досвід і певні навички. Разом з тим така робота працює на його персональний імідж. Такі люди мають знати, що імідж дипломата впливає не тільки на імідж його країни, а й на його професійну діяльність і кар'єру.

Варто також згадати проблему моніторингу іміджу. Не можна заспокоюватися на досягнутому: імідж, як ми зазначали, може мінятися. Тому потрібно і важливо забезпечити постійну еволюцію результатів своїх медіатичних акцій, реакцію на них громадської думки в країні та ін. Це може здійснити тільки постійний моніторинг іміджу своєї країни в країні перебування чи в міжнародній організації. Такого роду робота, на нашу думку, повинна бути одним з пріоритетів дипломатичних представництв нашої країни. Можливо, слід дати нашим дипломатичним представництвам конкретне завдання проаналізувати, які справи з нашим іміджем, з нагоди 10-ї річниці незалежності України. Це, безперечно, буде корисним не тільки для МЗС, а й для інформаційних служб інших відомств.

Цікаво зазначити, що у Франції існує окремих, створений на міжвідомчій основі, Комітет по іміджу Франції у світі. І це йдеться про Францію, велику державу, постійного члена Ради безпеки ООН, ядерну державу, зі світового значення культурою! Як виявилось, цей комітет, як тільки надійде інформація, що імідж Франції десь «потьмянів», вирішує, що треба робити, аби виправити ситуацію. А у Франції були такі моменти, зокрема, вперте небажання припинити випробування ядерної зброї в Тихому океані, жорстокі заходи проти сепаратистів Нової Каледонії...

Можливо, не треба й нагадувати, що роботу над створенням і зміцненням позитивного іміджу держави в тій чи іншій краї-

ні має вести весь склад посольства (місії) і використовувати для цього не тільки спеціальні акції, а всю повсякденну діяльність посольства (місії).

Імідж твориться на твердому фундаменті реальностей, поступово, а не на успіхах окремих PR-технологій. Піарівський «імідж» за певного повороту подій у світі дуже швидко розсиплеться. Це ж, як відомо, трапляється і з іміджем окремої людини.

Хотілося б зауважити, що в дипломатичну роботу по іміджу не можна прямо переносити поняття і категорії PR-технологій, які стосуються внутрішньополітичного життя, комерційної діяльності та ін. Коли йдеться про міжнародні зносини, в яких суб'єктами виступають суверенні держави і задіяні державні службовці різних рангів, що працюють в дипломатичній сфері, один необережний крок може призвести до серйозних наслідків для всієї держави.

Важливо також пам'ятати, що репутація дипломата має велике значення і всередині країни. Вона зміцнює довіру населення до зовнішньополітичної лінії Президента та Уряду і до конкретних рішень щодо тих чи інших дипломатичних заходів та акцій»¹.

Така досить об'ємна цитата з лекції дипломата-професора Юрія Кочубея дає чітку уяву про власне дипломата Кочубея — патріота, професіонала вищого гатунку, врешті, людину різнобічну, високої культури.

У кожного майбутнього дипломата свій перший крок у світ професії, що для багатьох молодих людей здається таємничою і шляхетною, представницькою і не обтяженою буденними клопотами. Та не лише романтика дипломатичної служби покликала юнака до навчання до Київського університету імені Тараса Шевченка. Певніше сказати, цьому сприяло юнацьке захоплення арабістикою. Перечитав праці академіка Гната Юліановича Крачковського і захворів цим захопленням на все життя. Медаліст Юрій Кочубей швидко увійшов у студентську сім'ю. Якимось миттєво промайнули роки навчання. Йому таланило на добрих людей. Серед них — викладач арабської мови Тауфік Гаврилович Кезма. Завдячуючи йому, зрозумів не лише таємниці мови, але й пройнявся її літературним багатством, став вдумливим дослідником літературних надбань арабських народів. Знання відкрили шлях до роботи у відділі преси Україн-

ського товариства культурних зв'язків за кордоном. Знання, наполегливість, вираженість суджень і мудрість у прийнятті рішень — риси його характеру — закріпилися 1957 р. у Міністерстві закордонних справ УРСР. Його дипломатичному стажу вже понад сорок років. Перша поїздка у ролі перекладача до Іспанії, участь у супроводжуванні глави радянського уряду Микити Хрущова на Сесію Генеральної Асамблеї ООН, праця у Постійному Представництві УРСР при ООН. Потім посади постійного представника УРСР при ЮНЕСКО у Парижі, заступника Міністра закордонних справ УРСР і врешті-решт — першого посла незалежної України у Франції — ось основні сходи його кар'єри. Окрім дипломатичних вершин Юрій Миколайович впевнено брав літературні висоти. Успішно захистивши дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук на тему «Виникнення поезії "Вільного вірша"» в Іраку і її художні особливості в світлі традицій арабської поезії» він друкує низку літературознавчих статей у журналі «Всесвіт», газеті «Літературна Україна», з'являються книги і брошури. Юрій Кочубей разом з відомими вітчизняними та зарубіжними вченими здійснює довготривалу акцію щодо пропаганди культури слов'янських народів. Його приймають до Співки письменників України.

Певне, справжній розквіт діяльності творчої особистості можливий у різнобічних проявах. Так, власне, і сталося з Юрієм Миколайовичем. Але за однієї, на мій погляд, досить суттєвої умови: рушійним стимулом професійного зростання була мудрість, вибудована на патріотичному ґрунті свідомого українця.

Юрій Миколайович — людина відкрита. Це, звичайно, відчутно у співбесідах товариських, а коли йдеться про державні справи на міжнародному рівні, то тут маємо внутрішню витриманість, обґрунтованість у висловлюваннях. «Зовнішня політика — усталена думка Юрія Миколайовича — не гра на дрібні гроші, а дуже серйозна справа, яка вимагає зваженого і цілеспрямованого державницького підходу. І про це потрібно пам'ятати. А для дипломатів завжди є робота. І ще раз хочеться підкреслити: найважливіше в ній — професіоналізм і патріотизм! Чиновник — поганий дипломат! Нехай це звучить пафосно, але жити ідеями, працювати на благо держави — це і є специфіка нашої незвичної почесної роботи»².

Патріотизм — не доважок до посади дипломата. Це має бути

внутрішній стан людини. І проявляється він незалежно від обставин. Підтвердженням може слугувати факт, який засвідчує позицію Юрія Кочубея — українця. Наведемо уривок зі спогадів: «Звичайно, я дуже обережно лобював інтереси України за часів Радянського Союзу. На те були зрозумілі причини. І все ж я намагався розширити квоту співробітників з України в ЮНЕСКО і це вдалося. Тоді наша країна була досить пристойно представлена у цій організації — десять чоловік. Зараз незалежна Україна не має жодного співробітника в системі ЮНЕСКО. Нас витіснили — і це ганьба! Адже мова йде про країну, яка серед 12 перших платників до бюджету організації»³.

Розповідати про дипломата Кочубея, значить виокремити його діяльність у чині Надзвичайного і Повноважного Посла України у Франції. І тут, безсумнівно, найпереконливішими характеристиками будуть його власні висловлювання, думки та враження, зафіксовані свого часу засобами масової інформації. Це узагальнення, насамперед, ученого-аналітика про стан і перспективи українсько-французьких відносин:

«А хіба не слід десь викарбувати слова Вольтера: «Україна завжди прагнула бути вільною»...

Відомо, що з великим інтересом до нашої країни ставився Наполеон. Його погляди змінювалися, але, принаймні, він не плував Україну з Росією, як це роблять деякі сучасні політики. Цікаво, спостерігаючи наше сьогодення, зазначити, що в одному з наполеонівських планів Україна і Крим мали формувати одну державу.

Але коли б мер Києва звернувся до мене за консультацією, кому із французів варто насамперед поставити пам'ятник у Києві, то я відповів би: «Благодійникові людства, великому гуманістові, лікареві Луї Пастеру». Його науковий подвиг служив і служить всьому людству, в тому числі й українському народові.

До речі, знаменитому послідовникові Л. Пастера, українському вченому Іллі Мечникову, лауреатові Нобелівської премії (1908), встановлено погруддя роботи В. Зноби на території Інституту Пастера в Парижі»⁴.

Цілком впевнений, що висловлені кілька років тому міркування дипломата не втратили сенсу тепер і корисні для дослідників:

«Найглибшого вивчення в історії українсько-французьких відносин заслуговують періоди, визначальні для майбутнього

не тільки наших народів, а й усієї Європи. Перший з них — початок XVIII ст., початок творення Російської імперії. Це — епопея П. Орлика і політика французького королівського двору у цьому зв'язку. Другий — завершення Першої світової війни, творення так званої «версальської системи», головну роль у чому відіграла Франція, і наслідки цього для України і всієї Східної Європи. Багато в чому подібний, визначальний період, і не тільки для України, а й для всієї Європи ми переживаємо нині. То ж мені хотілося б, щоб були вивчені, проаналізовані вказані дотичні відтинки наших відносин, виявлені помилки (з обох сторін), яких припустилися політичні діячі тих часів, аби і нині будувати наші відносини, враховуючи їх. Як показує історичний досвід, нехтування законними інтересами українського народу ні до чого доброго не веде»⁵.

Серед вервечки подій тогочасного французького життя у пам'яті посла Кочубея окреме місце відведене відкриттю пам'ятника українському поету Тарасу Шевченку. Думка про спорудження скульптури великому просвітителю давно обговорювалося в колах української діаспори. Здавалося б, що така культурна акція не потребує колосальних зусиль і великого дипломатичного такту. А виявилось, що ця подія власне стала знаковою у житті дипломата. Врахуємо ту обставину, що це були радянські часи, коли ідеологічні постулати важили більше, аніж людський глузд. Хоча б взяти таку умову: автором пам'ятника має бути лише радянський, а не діаспорний митець. Зазначимо, що українська громада у Франції запропонувала проект Олександра Архипенка. А потім внутрішні перипетії між різними паризькими міськими структурами, чвари угруповань української громади. До того ж додамо, що тоді традиційно щороку навіть обирали нового мера Парижа. То ж проблем постійному представникові УРСР при ЮНЕСКО Юрію Кочубею вистачало! Завдяки наполегливості, мистецькому хисту дипломата багаторічна епопея завершилася успішно і 1978 року пам'ятник Т.Г. Шевченку було відкрито на французькій землі.

Завершити невеликий сюжет дипломатичної діяльності Юрія Миколайовича (вона заслуговує окремого монографічного дослідження) хочеться текстом однієї телеграми, яка надійшла з Парижа у Львівський університет імені Івана Франка від тодішнього посла Юрія Кочубея. У ній зазначалося: «Шановні панове! Посольство України у Франції щиро вітає Вас з на-

годи презентації книги п. Густава Цвенгроша «Українська Народна Республіка — Французька Республіка». Поява цієї книжки завдяки праці та наполегливості п. Г. Цвенгроша є важливим внеском у дипломатичну історію України, зокрема в історію французько-українських стосунків, які існували впродовж сторіч, хоча нараз з відомих причин не на офіційному рівні. Презентована книга має значення не тільки для науки, історії, а й для нашого сьогодення; вона показує період, коли на руїнах імперій постала молода Українська держава і якою була тоді політична лінія великих держав щодо неї, якими згубними виявилися її наслідки трохи пізніше. Нині держава знову відстоює своє право на життя. То ж ця книга, відтворені у ній документи можуть послужити уроком для сучасних політиків як України, так і Франції, з якою наш народ завжди бажав мати найприятніші стосунки. Вихід такої книги для нашого Посольства має практичне значення, бо допомагає творити підвалини міцної будови французько-українського співробітництва, що є його покликанням і завданням»⁶.

Колись Юрій Кочубей промовив афористичну фразу: «Посольство — це виробництво з безперервним процесом. Живемо ж ми інтересами нашого народу».

Інтересами українського народу живе Юрій Миколайович і у дипломатичних справах, і у розмаїтті наукового та літературного життя. У статті «Що таке «євразійство» сходознавець Юрій Кочубей, розглядаючи тенденції деяких палких прихильників відродження колишньої державної структури під назвою Радянський Союз, оперуючи науково обґрунтованими фактами, доводить: «Політичний і культурний аналіз даних історії і сучасності України з погляду орієнталістики й окциденталістики показує, що українці — європейська нація з міцним корінням на своїй власній землі, нація, яка на своєму історичному шляху вступила у різні відносини з народами Сходу і взяла від них багато корисного, і нічого у цьому зв'язку соромитися. Нам немає потреби бігти за імперським возом «євразійства» і вступати у сумнівні конгломерати, де ми негайно опинимося у незмінній меншості з усіма негативними, екологічними та іншими наслідками, які з такого стану випливають»⁷.

Постійними турботами насичене життя Юрія Миколайовича. Власне, так було, є, і, безперечно, буде. Адже такий уклад роками супроводжує його, став, як кажуть, стилем. Підтверджен-

ням цієї думки можуть слугувати листи. На його домашню адресу щодня надходить численна кореспонденція. Пишуть Надзвичайному і Повноваженому Послу України, головному редактору журналу «Східний світ», відомому вченому-сходознавцеві...

Заступник Міністра освіти Азербайджанської Республіки Ельмар Іасимов повідомляє про реалізацію спільних зусиль щодо поглиблення розвитку культурних і освітніх стосунків між країнами, що відповідає геополітичним інтересам обох держав. Зокрема, показовим у цьому плані є відкриття у вузах спеціальностей «українознавство» і «азербайджанознавство», створення відповідних культурних центрів. Азербайджанське керівництво висловлює щире подяку Юрію Кочубею за сприяння у підготовці міжнародної конференції «Україна — Азербайджан: минуле, сучасність, майбутнє».

Нещодавно така акція спільно з турецькими дипломатами і вченими з ініціативи Юрія Кочубея проходила у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Юрій Миколайович сповнений творчих планів, кожний день — це зустрічі і лекції, праця з рукописами часопису «Східний світ», який редагує. Спали на думку рядки з книги Еклезіаста:

«Покоління відходять й покоління приходять, а земля віковічно стоїть». І земля живе, напевне, завдячуючи таким людям, як Юрій Миколайович Кочубей.

¹ Кочубей Ю.М. Імідж дипломата — імідж України // Науковий вісник Дипломатичної Академії України. — 2003. — Вип. 5. — С. 31—33.

² Дзеркало тижня. — 2002. — 7 грудня. — №47(422). — С. 14.

³ Там само.

⁴ Хроніка-2000. — 1995. — Вип. 2—3. — С. 5.

⁵ Там само. — С. 6—7.

⁶ Український шлях. — 1996. — 1 березня. — С. 2.

⁷ Літературна Україна. — 1992. — 7 травня. — С. 3.

З КРАЇН ДАЛЕКИХ ПОВЕРНУВШИСЬ

Михайло Сорока

Реалії і виклики нового віку

Народився 6 лютого 1948 р. у селі Романів на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Трудову і творчу діяльність почав у 1966 р. в ківерцівській районній газеті. Працював кореспондентом, завідуючим відділом газети «Радянська Україна», заступником редактора студентської газети «Горизонт». З 1 вересня 1990 р. — головний редактор газети «Урядовий кур'єр». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений журналіст України. Лауреат журналістської премії «Незалежність».

вадцять перше століття почалося з нових потрясінь у житті планети. Нечувані за зухвалістю й точністю розрахунку терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні, війна в Афганістані, ескалація насильства на Близькому Сході, конфлікти в Африці, напруженість в балканському регіоні, економічна криза в ряді країн Південної Америки, повені в Європі, Китаї, Індії — це тільки найбільш гучні, резонансні події перших двох років нового століття.

Насправді ж не минає дня, щоб всюдисущі ЗМІ не поширювали нові й нові повідомлення про неспокійне, сповнене катаклізмів і тривог буття людського суспільства. Україна — його органічна частина. Тож події всепланетарного характеру не тільки відлунюються в нашій країні, а й нерідко справляють істотний вплив на її життя і розвиток.

Пропоновані дорожні нариси — ще одне цьому підтвердження. Вони написані слідами мандрівок автора у три різні, далекі одна від одної країни.

Правда, далекі хіба що з точки зору географії. Бо економіка, політика, гуманітарні зв'язки, людські контакти, міграційні процеси все помітніше зближують, роблять взаємозалежними держави, народи і континенти, а саму планету помалілою, тісною і, як ніколи раніше, вразливою.

Америка після 11 вересня

Неможливо за три дні перебування в США (а саме стільки наприкінці жовтня 2001 р. тривав візит до цієї країни української урядової делегації, очолюваної Прем'єром Анатолієм Кінахом) скласти хоча б якое уявлення про те, наскільки змінилась Америка після фатального ранку одинадцятого вересня. Бо зовнішніх ознак цих перемін не видно. Як завжди, вирує суєтливий люд на вулицях Манхеттена, буяють пристрасі на нью-йоркській фондовій біржі, місто захоплено вітає перемогу своєї бейсбольної команди в національному чемпіонаті, не відмінено і традиційний міжнародний марафон, котрий проходить через усі п'ять частин Нью-Йорка. Тим більше не видно якихось змін у Вашингтоні: державні установи і столичне чиновництво працює за усталеним графіком, розміреним ритмом, не бракує відвідувачів у прекрасних місцевих музеях, ревуть на форсажі пасажирські літаки, що стартують у небо з аеропорту, розташованого майже в центрі міста.

І все ж переміни є. Неочевидні тим, хто приїздить до США на короткий час, і відчутні й помітні для американців. І, мабуть, не випадково майже всі розмови з ними, з чого б не починалися, обов'язково виходили на тему терактів 11 вересня та їх наслідків. Як таке могло статися? Хто в цьому винен? Де і в кому шукати ворога? Як розвиватимуться події далі? Ці запитання постійно ставлять собі як рядові американці, так і вся Америка. Ці замітки теж торкаються найболючішої нині для американського суспільства теми. Вони написані автором на основі діалогів з американцями, зокрема українського походження, які відбулися в Нью-Йорку і Вашингтоні у дні візиту.

Коли здригнулася статуя Свободи

З Богданом Певним ми бесідуємо у вітальні його ошатного будинку в Квінз — «спальному» районі Нью-Йорка. Але бесіда наша про інший район міста — динамічний і перенаселений

Манхеттен, куди щоранку їздить на роботу більшість нью-йоркців.

До виходу на пенсію їздив туди і мій співрозмовник. За покликанням він мистецтвознавець і художник (понад десять років тому кияни могли ознайомитися з його знаменитим влучним плакатом, з якого Тарас Шевченко запитує наших сучасників: «Чи розмовляють твої діти моєю мовою?»), але заробляв на прожиття своє і сім'ї, працюючи в одній з проєктувальних компаній Манхеттена. За його участі, скажімо, проєктувався ряд мостів у Нью-Йорку, зокрема один з найдовших у світі — між Лонг-Айлендом і Брукліном.

Компанія орендувала приміщення у Даунтауні, діловій частині Манхеттена, і Богдан Певний добре пам'ятає, як споруджувалися дві башти Всесвітнього торгового центру — найвищі хмарочоси міста. Більше того, в одному з них Богдан Певний працював майже десять років.

— Тоді, у сімдесяті роки, наша компанія орендувала двадцятий поверх хмарочоса, який першим став до ладу. З вікон мого бюро я міг бачити статую Свободи. Це було престижне місце роботи, адже на той час вищої будівлі у США, як і в усьому світі, не існувало. Але за престижність треба більше платити. Нашій компанії ця оренда стала з часом не вигідна, і нас переселили в інший, скромніший і дешевший хмарочос.

— Чи не було ризиком будувати в цьому районі Манхеттена такі висотні споруди? — запитую я у Богдана Петровича. — Адже з трьох боків сюди підступають води Гудзону, Істрівер і затоки Атлантичного океану.

— Побоювання певні були. Але детальне геологічне вивчення цього місця засвідчило, що ґрунт витримає величезну вагу хмарочосів. Річ у тім, що це не просто ґрунт, не звичайна земля, а скельні породи. Манхеттен стоїть на камінній основі, тому й «прижилися» тут хмарочоси. А ще врахуйте, що ділянка, на якій вирішили спорудити надвисокі башти, знаходилась у дуже «дорогому місці», на колишньому залізничному шляху з Манхеттена через Гудзон до Нью-Джерсі. Тому продаж або здача в оренду понад сотні поверхів хмарочосів-близнюків обіцяли компанії колосальні дивіденди. А щодо водної загрози, то від неї було вирішено застрахуватися шляхом побудови підземної стіни, яка б унеможливила проникнення води. Тому перш ніж закласти фундамент обох висотних будинків, навколо бу-

дівельного майданчика спорудили своєрідну підземну бетонну греблю. Палі, на яких стояли хмарочоси, були буквально вкручені у камінну «підшву». Хто ж міг подумати, що їх здатний зруйнувати не підрив фундаменту, а удар з повітря, по верхніх поверхах...

— Але ж, як відомо, вісім років тому вже була спроба підірвати обидва хмарочоси. І цілилися тоді терористи саме в несучі конструкції фундаменту.

— Так. Тоді, 26 лютого 1993 р., трое терористів заклали вибухівку в паркінгу, розташованому під однією з башт. Від вибуху тоді загинуло шість чоловік і понад тисячу дістали поранення. Але будівля вистояла. Після цього були вжиті екстраординарні заходи безпеки в обох баштах. Не врахували тільки можливості повітряного удару. Мабуть тому, що ніхто такої можливості навіть теоретично не припускав. Америку ніхто й ніколи не бомбив. Навіть у Другу світову війну бомби японської авіації впали на Пірл-Харбор, порт на Гавайях, віддалений від берегів США кількома тисячами кілометрів. А тут раптом пасажирські літаки сонячним спокійним ранком руйнують символи фінансово-економічної могутності Сполучених Штатів — дві надхмарні башти Всесвітнього торгового центру. А третій літак вцілює у Пентагон — символ військової сили наддержави. Ніхто зараз не може з певністю сказати, але не виключено, що четвертий літак, який завдяки опору членів екіпажу і пасажирів упав під Піттсбургом, міг бути спрямований терористами ще на один політичний символ Сполучених Штатів — Білий дім. Ми в Америці пережили в ті дні справжнє потрясіння. Власне, воно не минуло ще й досі.

Пана Богдана тривожить нинішня ситуація в американському суспільстві. І йдеться, як він вважає, не стільки про символи, уособлені в конкретних спорудах — їх можна захистити, взявши під особливий контроль. Тривожать його атаки на демократичні підвалини американського суспільства, непокоїть уразливість його моральних основ, зростаючий розрив між матеріальними і духовними цінностями. Америка, взявши на себе місію світового лідера, одягла важку «шапку Мономаха», то ж у цих тривогах Богдана Певного — стурбованість за увесь світ і його майбутнє і, передусім, за рідну й дорогу йому Україну, котру він залишив ще в тринадцятирічному віці і до якої тяжів усіма помислами й душею все своє заокеанське життя.

Загинули на посту

Подібні почуття переживають у ці дні тисячі американців українського походження. Вони були й залишаються патріотами двох країн — землі батьків, родоvodu і землі американської, яка прихистила їх після поневірянъ по світах у пошуках кращої долі.

Свого часу, шість років тому, я мав можливість піднятися на 107-й поверх одного з хмарочосів Всесвітнього торгового центру і подивитися з його висоти на вечірній, залитий вогнями Манхеттен, чітко розграфлені стріт і авеню якого асиметрично пересікає Бродвей. На лацкані піджака ліфтера, який піднімав групу екскурсантів до оглядового майданчика, я помітив значок із зображенням прапорів України і США. Не втримався, щоб не запитати у ліфтера, хто подарував йому цей значок. Він відповів мені українською мовою із сильним англійським акцентом. Виявилось, що його дід і баба по материнській лінії — вихідці із Закарпаття, і що сам він відвідував у дитинстві недільну українську школу. Кілька років тому влаштувався тут на роботу ліфтером.

У пам'яті залишилося тільки прізвище мого співрозмовника — Ястремський. Яка його доля? Чи залишився він працювати ліфтером до фатального для обох хмарочосів, як і для всієї Америки, дня 11 вересня? А якщо залишився, то чи працював у ту ранкову зміну? На жаль, мої розпитування серед ньюйоркських українців не дали відповіді на ці запитання.

Однак я із сумом дізнався, що офіційно назване число українців, які поховані під уламками Всесвітнього торгового центру, не остаточне. Говорилося про двох новітніх вихідців із України, які, можливо, загинули в руїнах хмарочосів. Однак не враховано в цій гіркій статистиці трьох ньюйоркців українського походження. Ось їх імена: Олег Венгерчук, Михайло Верохля, Іван Скала. Один з них, Олег Венгерчук, працював на 92-му поверсі південного хмарочоса Всесвітнього торгового центру в компанії «Вашингтон Інтернешнл Груп».

— Коли я десятки разів бачу в телевізії, як наскрізь прошиває величезний літак південний хмародер, — стримуючи сльози, розповіла пані Стефанія, Олегова мати, — то щоразу відчуваю невимовний біль. Неначе моє серце пронизує той літак. Там, над вогняним смерчем тисяч літрів пального чекав на

свою смерть і мій син. У нього не було вибору. Терористи вдарили по вежі десь в районі 60-го поверху. А він перебував на 92-му. Всі шляхи відступу були відрізані... Страшне горе, коли вмирає найрідніша людина, а ще страшніше, коли вона щезає без сліду і її не можна навіть поховати за нашим звичаєм й прийти поплакати на могилу. Він завжди був людиною обов'язку. Коли перший літак з терористами вдарив у північну вежу, працівники офісів, які працювали у південній, кинулися тікати. Але менеджери всіх заспокоювали: будівлі, мовляв, нічого не загрожує, уражена лише сусідня вежа. Олег вважав, що він не може бути серед тих, хто в паніці тікає з хмародера. Таких, як він, в їхній компанії виявилось лише чотирнадцять. Вони повірили закликам рятувальників і залишилися на своїх робочих місцях...

Так само на своєму посту, рятуючи інших, загинув ньюйоркський поліцейський українського походження Іван Скала. Він був одним із трьохсот поліцейських і пожежників, які ціною життя з честю виконали свій обов'язок і стали справжніми героями. Їхні портрети надрукували всі американські газети.

Тим, хто розбирає руїни, вдалося ідентифікувати лише 450 жертв теракту. Скільки ж їх було насправді, не знає ніхто. Ясно тільки, що лік іде на тисячі і що руїни Всесвітнього торгового центру стали братською могилою для представників багатьох національностей, котрі належали до ділової еліти не лише Америки, а й усього світу.

Шокуючий удар

Розповідають, що через тиждень після теракту багато хто з мешканців Манхеттена бачив уночі в районі трагедії незвичайне світло, яке мало форму зниклих веж. На думку фахівців, такий ефект могло створити світло з-під завалів, де ночами працювали рятувальники. Але його свідки стверджують, що світло цілком повторювало контури обох хмарочосів, і вважають, що ця примара — божественного походження: вищі небесні сили, мовляв, у такий спосіб засвідчують правоту американців і демонструють знаки підтримки.

У психологів інше пояснення цього феномену: він є результатом шокового стану, в якому перебувають жителі Нью-Йорка.

Думається, останнє з припущень найближче до істини. При-

наймні слово «шок» я найчастіше чув від моїх співбесідників-американців у розмовах про наслідки терористичних атак. Як зауважив один з них, такого сценарію нападу на наймогутнішу країну світу не побачиш навіть у найкрутіших бойовиках Голлівуда.

Хіба можна було уявити, що країна, котра готова до ракетно-ядерного удару навіть з космосу, не вбереже два своїх головних міста від підступної атаки звичайних пасажирських літаків, які до того ж належали американським авіакомпаніям і стартували з американських аеропортів.

У неділю ввечері, 28 жовтня, ми на шляху до Нью-Йорка пролітали над Бостоном, звідки 11 вересня починалися два трагічних рейси Боїнгів-767. Перший з них, котрий належав American Airlines, злетів о восьмій ранку і мав узяти курс на Лос-Анджелес. Другий літак компанії United Airlines піднявся в небо о восьмій чотирнадцять і теж повинен був летіти до Лос-Анджелеса. Але обидва вони несподівано зникли з радарів місцевих авіадиспетчерів. Від Бостона до Нью-Йорка приблизно сорок п'ять хвилин польоту. Саме через такий інтервал з часу старту два міжконтинентальних «Боїнги», у баках кожного з яких було по десять тисяч галонів пального, врізалися у башти Всесвітнього торгового центру.

— Терористи добре продумали операцію, — розповів мені після приземлення нашого літака з українською урядовою делегацією на борту в нью-йоркському міжнародному аеропорту імені Джона Кеннеді представник компанії «Авіалінії України» Микола Кравець. — Вони чітко розрахували кожен свій крок і зробили ставку на ефект раптовості. До того ж Нью-Йорк — це колосальна повітряна гавань, через яку проходить за рік понад 80 мільйонів пасажирів. Важко навіть уявити, але це факт: у небі в зоні Нью-Йорка може одночасно знаходитися, чекаючи дозволу на посадку в кількох його аеропортах, шістдесят літаків! Тих, хто сюди летить, попереджають, щоб мали додатковий запас пального не менше, як на годину, для очікування своєї черги.

— Тому літакам, які захопили терористи, легко було загубитися у небі. Тим більше, що ніхто не сподівався на таке віроломство. Ви вже майже п'ятнадцять років працюєте в найбільшому аеропорту Нью-Йорка, репрезентуючи тут інтереси

української авіакомпанії. Чи була можливість якось відвернути ці удари з неба?

— Сьогодні можна знайти добрий десяток варіантів запобігання цій трагедії, — вважає Микола Григорович. — Але ви правильно кажете: ніхто навіть гадки не мав, що таке може статися. Американське суспільство — відкрите і демократичне. Це проявляється і в пасажирській авіації: кабіни літаків, як правило, відчинені навстіж — мовляв, дивіться і будьте спокійні, ми не приховуємо від вас нічого. Це небезпечна безпечність. Тепер у США це зрозуміли і вживають належних заходів. Жаль тільки, що із запізненням і ціною таких жертв і втрат...

Втрати справді колосальні. Їх можна простежити на прикладі тієї ж цивільної авіації. У перші після терактів дні пасажирські літаки — і до США, і на внутрішніх маршрутах — літали майже порожніми. Останнім часом пасажирів стало більше, але до рентабельності рейсів ще далеко. На грані банкрутства навіть наймогутніші авіакомпанії Америки. Ланцюгова реакція кризи поширюється на їх «суміжників» з інших країн, зокрема Європейського континенту. В Європі витримали цей удар хіба що «Люфтганза», «Брітіш Еурвейз» та «Ер Франс».

Пасажирська авіація — одна з «несучих конструкцій» американської економіки. Спад у цій галузі майже автоматично призвів до скорочення прибутків у сфері туристичного бізнесу і могутньої інфраструктури, яка на нього працює.

Та особливу тривогу — і не тільки в Сполучених Штатах, а й у всьому світі — викликала загроза американському доларові. Але він виявив у дні трагедії значний ресурс міцності і встояв. Недовгою була пауза і в роботі економічного барометра США — Ньюйоркської фондової біржі. Після деякого падіння індексу Доу Джонса ділова активність біржі, а отже й тисяч компаній, які на ній ведуть торги, знову відновилися.

І все ж, повторюємо, американська економіка, незважаючи на свою могутність, відчула на собі наслідки терористичних акцій. На одну лише ліквідацію їх слідів у Нью-Йорку потрібно 6,5 мільярда доларів — по суті, це майже весь річний бюджет України.

Але ніхто й ніколи «не прокалькулює» наслідків психологічного удару, який пережив увесь світ, але, звичайно, насамперед, самі американці. Можна розчистити руїни Всесвітнього торгового центру — і ми 29 жовтня, коли були там, могли ба-

чити, як чітко, організовано й швидко це робиться. Можна залатати «пробоїну» в західному крилі «п'ятикутника» Пентагона, — і мене, скажімо, переконав керівник проекту реконструкції штаб-квартири військового відомства Майкл Селліван, що це буде зроблено за короткий час і на найвищому рівні. Можна повернути довіру до пасажирської авіації, відновити курс долара, стабілізувати індекс Доу Джонса. І це все в Сполучених Штатах відбувається. Але як залікувати душевні рани, завдані Америці, як притлумити біль рідних і близьких жертв терактів, як зняти або бодай применшити наслідки справжнього шоку, який пережили американці?

На ці запитання однозначних відповідей немає. Ясно лише, що 11 вересня болем віддунюватиметься не в одному поколінні. І не тільки у США. Адже на порозі нового віку й тисячоліття терористами кинуто виклик усій людській цивілізації. Бо якщо невеличка групка фанатиків спроможна завдати такої сили удару по наймогутнішій країні, то наскільки захищені всі ми, увесь світ від організованого, вдосконаленого у своїй підступності міжнародного тероризму?

Час нелегких роздумів

На одному з манхеттенських перехресть, купивши для перекуску бутерброд, я ближче познайомився з його продавцем. Черги біля його кіоска на колесах не було, і ми, як нині кажуть, обмінялися інформацією. Він запитав, звідки наша делегація, а я — звідки він. Виявилося, що мій співрозмовник п'ять років тому переїхав до Нью-Йорка із столиці Єгипту. Там, у Каїрі, постійної роботи не мав та й заробітки були мізерними. А тут, продаючи бутерброди, хот-доги й напої, має, хоч і невеликі, зате гарантовані доходи, до того ж у доларах. Підучив англійську, «акліматизувався» і сподівається на розширення свого бізнесу. Правда, останнім часом, після терактів, значно зменшився потік людей, зокрема туристів, а отже й виручка стала скромнішою...

Це підтвердили й інші мої співрозмовники: на вулицях американських міст поменшало перехожих, а у вечірні години вулиці стають практично безлюдними. Скоротилася кількість глядачів на спортивних змаганнях і навіть у театрах. 31 жовтня, коли наша делегація залишала Вашингтон, ми дізналися, що і

в столиці США, і в інших містах не рекомендовано було в цей день масово святкувати «Хеллоуїн» — язичницький обряд вигнання злих духів.

Американці, які й до того віддавали перевагу відпочинкові в сімейному колі, нині ще більше стали ховатися від «агресивного» зовнішнього світу за домашніми стінами і виглядають у нього переважно через «вікна» своїх телеекранів. Війна з терористами в ті дні перемістилася за тисячі кілометрів від США — у далекий Афганістан. За нею вони спостерігали, як за безкінечним телесеріалом про «хороших і поганих» хлопців. Останніх, певна річ, уособлювали вперті таліби і невловимий бен Ладен. Правда, на відміну від традиційного і швидкого хепі-енду в голлівудських трилерах, кінця цьому живому серіалу не видно. І до емоційного (і зрозумілого в даному випадку) почуття помсти через «удар у відповідь» поступово додається тверезий аналіз ситуації і роздуми про шляхи й перспективи виходу з неї. До цього спонукають і періодичні, підігріті схильною до сенсаційності пресою, повідомлення про нові можливі теракти. Так, у дні нашого перебування в США засоби масової інформації розтиражували заяву губернатора Каліфорнії Грея Девіса про те, що між другим і дев'ятим листопада терористи можуть підірвати чотири найбільших мости Сполучених Штатів. Серед їхніх мішеней — знаменитий міст «Золоті ворота» у Сан-Франциско, по якому щоденно проїжджає близько 270 тисяч машин.

Америка замислюється над цією цілком новою і незвичною для неї ситуацією і багато що сьогодні переосмислює. Ні, вона не піддає сумніву своє найбільше завоювання й надбання — демократичні цінності і право вільного (певна річ, у межах діючих законів і норм) вибору. До честі американського суспільства, воно не принизилося до «пошуку відьом» та переслідування за національною чи релігійною ознакою. І мій співрозмовник із Нью-Йорка, недавній виходець з Єгипту, може без страху за життя продовжувати свій нехитрий, але чесний бізнес.

Сполучені Штати шукають сьогодні відповіді на ключові питання, які постали перед ними у зв'язку з терактами: чому вони стали можливими, за що розплачується американське суспільство? До цих нелегких роздумів і пошуків спонукає і військова кампанія в Афганістані, яка розтягується в часі і викликає неоднозначні оцінки не тільки в світі, а й серед самих аме-

риканців. Війна, певна річ, дає якийсь поштовх економіці, передусім військовим галузям (так, у жовтня 2001-го стало відомо, що компанія «Локхід-Мартін» виграла змагання в головно-го свого конкурента — компанії «Боїнг» за право випускати новий винищувач. Загальна вартість цього проекту становить астрономічну суму — 200 мільярдів доларів). Але обділеними лишаються багато цивільних галузей.

Спонукають до роздумів і дискусії щодо дальших шляхів економічного розвитку США. Після п'ятдесяти днів єднання в Конгресі республіканців і демократів на хвилі обурення терактами знову відновилися суперечки між ними, обумовлені різними поглядами на ідеологію взаємин між владою і капіталом. Республіканці виступають за малий бюджет, малий уряд і велику приватну ініціативу, а демократи — за більше державне фінансування і регулювання.

Америка замислюється і над своєю роллю і місією країни-лідера, над тим, які мають бути межі і масштаби національних інтересів. Після розпаду СРСР світ став «однопольним», і провідну позицію Сполучених Штатів у ньому мало хто заперече. Але займати її — це не тільки честь а й величезна відповідальність. І це після терористичних актів у США усвідомлюють з новою силою.

Але замислитися після подій 11 вересня повинна не тільки Америка, а й уся планета, всі ми. Має цілковиту рацію Президент США Джордж Буш, який на прямому телебаченні з учасниками варшавської конференції глав держав Центральної і Східної Європи заявив: «Жодна країна не може відчувати безпеку в світі тероризму». Співзвучною цим словам стала заява, висловлена у Варшаві з трибуни конференції главою нашої держави Леонідом Кучмою: «Україна і надалі займатиме принципову позицію щодо протистояння тероризму. Від нас залежить, чи стануть події 11 вересня початком світової загрози, чи крутим поворотом в історії».

Каравани знову в дорозі

Засніжені вершини гір і обпалені сонцем долини, звивисті стрічки швидкоплинних річок і спокій величавого Севану, червоні пустелі й зелені острови полів і садів... Такою бачиш цю країну з ілюмінатора літака. Країну природних контрастів — Вірменію.

Але чи тільки природних? Зустрічі на вірменській землі, дискусії з давніми і новими знайомими, власні спостереження дають підстави стверджувати, що не бракує контрастів і в економічній та суспільній панорамі життя цієї невеликої за територією і населенням, але добре відомої у світах закавказької держави, відомої уже хоча б тому, що діти Аїастану (так називають вірмени свою Батьківщину) розсіяні по всіх континентах, і слово «спюрк», що в перекладі якраз і означає «розсіяння», з давніх часів, а особливо з 1915 р., коли пантюркистські реакційні сили Туреччини здійснили геноцид населення Західної Вірменії, увійшло в життя і долі ледь не кожної родини.

Найглибше і найемоційніше про цю трагедію розповіла Сільва Капутікян, видатна вірменська поетеса. І не тільки у проникливих, пройнятих болем і тугою поетичних рядках, а й у своїх художньо-документальних прозових творах, передусім у книжках «Каравани ще в дорозі» та «Меридіани карти і душі», написаних по слідах і враженнях від мандрівок багатьма країнами, де є найбільші осередки вірменської діаспори.

Сучасний спюрк

Із Сільвою Капутікян я мав честь познайомитися двадцять років тому, в жовтні 1982-го, коли вперше побував у Вірменії. Пам'ятаю, як під час нашої розмови двері її робочого кабінету несміливо відкрили дві маленькі дівчинки. Зрозумівши, що їх не збираються виставляти, сміливіше увійшли до кімнати. Знайомимось: внучки поетеси — Сірвард і Ліавард. Вони кілька хвилин мовчки прислухаються до нашої бесіди, але така роль їх, видно, не влаштовує. Сірвард забирається до бабусі на коліна і просить заспівати пісню. Хіба можна відмовити внучці? І в затишній, залитій сонцем кімнаті звучить приємний мелодійний голос Сільви Капутікян.

— Яке б то було щастя, — говорить вона, проводжаючи поглядом внучок, які вибігли з кімнати, — якби всі діти завжди жили серед пісень, під мирним небом і не знали страждань, які пережили ми.

Дитинство самої поетеси було злиденним, напівсирітським. Її рідні — і по батьківській, і по материнській лінії — біженці із Західної Вірменії, з берегів озера Ван, оселилися в Єревані у 1915 р. Тут молодий учитель Барунак і зустрів свою суджену

Лію, дівчину з бідної сім'ї. Але їхнє щастя було коротким: невдовзі під час епідемії холери він помер. Це сталося у серпні 1921-го, а через кілька місяців народилася дівчинка, і назвали її Сірвард, яку тепер ми всі знаємо як Сільву Капутікян. «Мама так тоді була вбита горем, — згадує поетеса, — що спершу навіть не радувалася моїй появі на світ. Потім, звичайно, вийшла із цього стану. Потрібно було утримувати сім'ю... Ви, можливо, помітили, що всі мої збірки відкриваються віршами про матір. Я розумію, що цим самим не зуміла і ніколи не зумію віддати належне її пам'яті, терпінню, витримці, доброті, жертвності»...

Серпень 2002-го. Єреван. Ми знову розмовляємо із Сільвою Капутікян, згадуємо зустріч двадцятилітньої давності, і я не втримуюсь від запитання: а як склалася доля її чарівних внучок — Сірвард і Ліавард? Можливо, мені здалося, але у відповіді прозвучали нотки печалі. Обидві внучки, розповіла Сільва Барунаківна, тепер далеко від Вірменії, аж у Лос-Анджелесі. Уже півтора року минуло, як з мамою переїхали до Сполучених Штатів. Перед тим отримали вищу освіту, Сірвард за професією дизайнер, Ліавард — спеціаліст з комп'ютерної техніки. Але на рідній землі знайти роботу дуже важко.

За переписом, проведеним наприкінці вісімдесятих років, населення Вірменії становило 3,6 мільйона чоловік. Кілька місяців тому проведено новий перепис. Остаточні його підсумки ще й досі не обнародовані, однак загальна цифра вже відома, і вона маловтішна: за дванадцять років кількість населення країни зменшилася майже на 600 тисяч. Але якщо, скажімо, в Україні головною причиною тривожної тенденції до скорочення населення (нагадаємо читачам: із 52,5 млн до 48,5 млн чоловік) є зменшення народжуваності дітей і збільшення смертності, то у Вірменії — потужна хвиля новітньої еміграції.

Новий спюрк. Вірменські каравани знову в дорозі. Хіба що обставини, які викликали цю хвилю, інші: колись вірмен гнали, тероризували, силою виштовхували з рідного краю, тепер вони покидають його добровільно, у пошуках роботи і кращого життя.

У столиці Вірменії немає черг біля численних магазинів, кафе, ресторанів, на ринках. Зате великі й постійні черги можна побачити біля посольств США, Канади, країн Західної Європи. Але коштів виїхати туди, а головне, підстав і шансів прої-

ти імміграційні бар'єри мають небагато бажаючих. Зате поки що значно простіше виїхати до країн так званого близького зарубіжжя, у колишні республіки СРСР.

Найбільше емігрантів з Вірменії поглинає Російська Федерація. Там більше можливостей знайти роботу і мати хоча б якісь заробітки. Правда, і в самій Росії останнім часом загострилася проблема зайнятості населення, що стало однією з причин проявів ворожості до прибульців, у тому числі й до вірмен. У засобах масової інформації Вірменії останнім часом не бракує повідомлень про переслідування емігрантів, навіть про випадки насильства над ними. Газети пишуть, що в Краснодарському краї затіяли сумнівний експеримент з виселенням незаконних емігрантів, що в Білореченську вчинено акт вандалізму на Центральному кладовищі, де були розгромлені вірменські могили, що в Іркутську спалено Вірменський національно-культурний центр... Особливу тривогу викликав випадок погрому в підмосковному Красноармійську. На офіційному сайті міста його мер Віталій Пашенцев назвав це трагедією, яка показала, що прості жителі беззахисні перед організованим безчинствующим натовпом.

Так само з тривоگوю був сприйнятий у Вірменії інцидент, що стався в Україні, на Кіровоградщині, де 8 липня 2002 р. в перестрілці поблизу села Суботці загинуло чотири і поранено стільки ж громадян вірменської національності. Причиною перестрілки, як повідомило у вірменській пресі посольство України в Єревані, послужив конфлікт між двома підприємцями, які прагнули отримати підряд на асфальтування доріг у місті Знам'янка. У конкурсі переміг один підприємець, а це не сподобалось його конкуренту. Зустріч поблизу Суботців, куди конкуренти з причіпниками прибули на кількох автомобілях, завершилася сваркою, а згодом і перестрілкою. Обидва підприємці нині знаходяться у розшуку.

Ми розповіли тут про екстремальні випадки. Але й без них життя новітніх емігрантів із Закавказзя, зокрема Вірменії, безтурботним, як і заможним, не назвеш. І все ж тисячі й тисячі вірмен обирають цей шлях і долю, оскільки на рідній землі надзвичайно гострий дефіцит робочих місць, стоять десятки заводів і фабрик, високі, порівняно з пенсіями і зарплатою, ціни на продукти, товари першої необхідності, комунальні послуги. Понад 80 відсотків підприємств у промисловості, побутовій

сфері, на транспорті приватизовані. Зростає розрив у доходах невеличкого відсотка підприємців, сучасних буржуа, як називає їх Сільва Капутікян, і переважною масою населення.

— Наші ліберали говорять про ці процеси як про національне відродження, а я вважаю, що це справжнісінький дикий капіталізм, без гуманізму і людського обличчя, — сказала моя співбесідниця.

У Сільви Капутікян завжди було і залишається загострене почуття любові до рідної землі та її багатотраждального народу, особливої шанобливості до його мови, істинного й глибокого національного патріотизму. Мабуть, саме тому їй так близька поезія Лесі Українки, яку вона вважає найвидатнішою у світі поетесою. Сільва Капутікян захоплюється творчістю Ліни Костенко, давно і щиро дружить з нею, вважаючи її своєю українською сестрою. Одну з останніх своїх книжок вона назвала «Сто сім кольорів веселки», її склали переклади поетичних творів, у тому числі й з української — Лесі Українки, Ліни Костенко, Івана Франка, Павла Тичини, Івана Драча.

Однак останніми роками вона дедалі більше віддає перевагу документальній прозі. І книжка «Не можу мовчати» — це якраз і є публіцистичний, пройнятий болем і тривогою відгук на складні соціально-економічні й духовні процеси, які відбуваються нині в житті вірменського суспільства.

Розчарування і надії

Так, у нинішньому житті Вірменії контрастів не бракує (як, власне, й в Україні). З одного боку, безробіття, постійні нестатки, зубожіння величезної кількості людей. За даними вірменського офісу міжнародної організації World Vision, за межею бідності живе 55 відсотків населення Вірменії. Нагадаємо читачам: межа бідності встановлена Світовим Банком і становить на людину менше 0,72 американського долара на день. Згідно зі звітом World Vision, щоденний дохід близько 28 відсотків вірменського населення ще нижчий — менше 0,44 долара, що за міжнародними стандартами вважається крайньою бідністю. Через брак коштів на одяг, взуття і шкільне приладдя майже 30 відсотків із 330 тисяч дітей не відвідують школу.

З іншого боку, в країні збільшується прошарок заможних людей. Це помічаєш навіть неозброєним оком: у значній кіль-

кості іномарок на вулицях вірменських міст, в інтенсивному спорудженні нових, нерідко суперсучасних приватних житлових будинків, навіть у тому, як заповнюються вечорами численні кафе та ресторани.

Справді, нині не працює збудована за радянських часів більшість заводів і фабрик. Два десятиліття тому я мав можливість побувати на одному з таких підприємств— взуттєвому об'єднанні «Масіс». Тоді воно включало 17 фабрик, розташованих у різних куточках Вірменії, і випускало 15 мільйонів пар взуття на рік. В об'єднанні було зайнято 12 тисяч чоловік, чимало з яких складали цілі династії висококласних фахівців шкіряної і взуттєвої справи, істинних варпетів, як величають у Вірменії людей, що досягли у своїй професії вершин майстерності. Яка сьогоднішня доля «Масіса»? Це запитання я поставив продавцям взуття біля одного з численних лотків на вулицях Єревана.

— «Масіс» давно вже розвалився, — відповіли вони.

— Як же так? — здивувався я. — Адже об'єднання було оснащено сучасною технікою, виготовляло якісне взуття, в ньому, зрештою, поєднувалось і масове, поточне, й індивідуальне виробництво.

— Чому ти, дорогий, дивуєшся? Тут Союз розвалився, а що вже казати про «Масіс»...

Одним з моїх співбесідників виявився головний технолог фабрики колишнього об'єднання. Як з'ясувалося, він після розвалу «Масіса» покинув Єреван і знайшов роботу на московському взуттєвому об'єднанні «Буревісник». Зараз у нього відпустка, і він, приїхавши в Єреван, вирішив провідати давніх знайомих, які тепер виготовляють взуття у невеличких майстернях і тут же його продають. У середньому пара взуття (із справжньої шкіри) коштує в Єревані близько п'ятдесяти гривень. Але покупців дуже мало.

Однак життя не стоїть на місці і поступово бере своє. На думку економістів-аналітиків (і не лише вірменських), найгірші часи у поверненні із соціалістичного шляху на капіталістичний у Вірменії вже позаду. Це підтверджує і соціально-економічна статистика останнього періоду. Так, за підсумками 2001 р. в країні зафіксований найвищий за останнє десятиліття показник валового внутрішнього продукту — 9,6 відсотка.

Ще вищий приріст ВВП (10,1 відсотка) досягнуто у першо-

му півріччі 2002 р. порівняно з відповідним періодом минулого: Вірменія випередила решту країн СНД за темпами зростання промислового виробництва — 12,1 відсотка (у середньому по країнах Співдружності зростання становило 4 відсотки, в Україні — 5,8).

Поступово, хоч і повільно, оживає виробництво на селі. Якщо за радянських часів Вірменія забезпечувала себе власними продуктами харчування на 50 відсотків, то нині — на 65. Скорочується дефіцит зовнішньої торгівлі, в цілому стабільний курс драма — місцевої грошової одиниці, цілком помірна й контрольована інфляція.

Деякі ознаки прогресу намітились і в соціальній сфері. Скажімо, середньомісячна зарплата становила у першому півріччі 2002 р. 24 728 драм (приблизно 240 гривень), що на 10,3 відсотка більше, ніж за відповідний період 2001 р. Цікаво, що у приватному бізнесі приріст зарплати на три відсотки вищий, ніж у бюджетних організаціях і на державних підприємствах.

І ще одна характерна деталь. У цих перемінах на краще, що спостерігаються у Вірменії, далеко не останню роль відіграють ті, хто у різні часи покинув рідну землю. Передусім емігранти дорадянського періоду, які зуміли утвердитись у чужих краях, завоювати ділову репутацію, нажити певні статки. Нині серед них чимало заможних людей, є й мультимільйонери. Більшість не забула свого родоводу, мови предків, рідної Вірменії і в нинішні нелегкі для неї часи намагається підтримати країну не тільки морально, політично, а й фінансово. Щороку від діаспори у Вірменію надходить понад 250 мільйонів доларів США. Це офіційно фіксована сума, але насправді пожертвування, спонсорські внески, капіталовкладення у бізнес куди більші. І це для тримільйонної країни істотна й відчутна підтримка.

Поклик Ечміадзіна

Не може не викликати поваги, навіть доброї заздрості і те, як вірмени гуртуються навколо своєї церкви. Вона в них, на відміну від нас, українців, одна. І не лише для тих, хто у Вірменії суцільний, а й для вірмен усього світу. Хоч де б і в яких умовах жив вірменин, у вірі своїй, у високій духовності він подумки лине до священних храмів Ечміадзіна — загальновизнаного центру всесвітньої Вірменської Апостольської Церкви.

У той перший приїзд до Вірменії мені, на жаль, не вдалося побувати в Ечміадзіні. А цього разу завдяки послові України у Вірменії Володимирові Тяглу ця мрія здійснилася. Більше того, він познайомив мене з надзвичайно цікавою людиною — поетом, перекладачем, головою товариства вірменсько-української дружби Левом Міріджяном, попросивши його супроводжувати мене під час поїздки в Ечміадзін. Власне, гідів у мене виявилось три: крім Левона Вартановича ще й третій секретар нашого посольства Володимир Кулініч та водій посла Ашот Варданян. Вони наперобій, із знанням справи, захоплено розповідали мені про історію Ечміадзіна, його нетлінні реліквії, сучасне вірменське православ'я.

Ця історія бере свій початок ще з 301 р., коли Вірменія прийняла християнство. Головний храм Ечміадзіна був споруджений у середині першого тисячоліття. Його віттар стоїть на тому місці, де в дохристиянські часи було язичницьке капище. Храм вражає і своїм інтер'єром, і архітектурними формами. А головне, тим, що тут відчуваєш і бачиш зв'язок часів, духовну єдність поколінь, непідвладну століттям силу християнської віри й моралі, неперервність національно-релігійних традицій. Одна з них — поховання найвищих ієрархів Вірменської церкви біля стін храму. Приходячи сюди (а Ечміадзін — місце паломництва вірмен усього світу), кожен обов'язково схилить голову перед надгробними плитами, віддаючи глибоку шану духовним лідерам.

Правда, у Вірменії в усі часи католикоси були лідерами не тільки церкви, а й нації, хоча нерідко від цього зазнавали утисків і переслідувань можновладців. Найближчий у часі приклад — відстоювання прав віруючих вірмен, як і прав самої церкви католикосом Васгеном II, котрий очолював Вірменську Апостольську Церкву майже чотири десятиліття у часи агресивного наступу радянської антирелігійної пропаганди. Частину споруд Ечміадзіна влада хотіла тоді відняти у церкви і розмістити в них військове училище. І тільки авторитет Васгена II, його особисте звернення до тогочасного керівника радянського уряду Олексія Косигіна не дозволили цим варварським намірам здійснитися.

Тепер в Ечміадзіні спокійні часи. Тут не тільки дбайливо і свято зберігають реліквії віків, як, скажімо, унікальні надгробні пам'ятники початку і середини минулого тисячоліття або

виставку дарунків Вірменській церкві, а й відтворюють зруйновані та будують нові церкви. Серед останніх культових споруд — незвичайна церква просто неба, що складається, по суті, з одного символічного вітваря і здатна «вмістити» тисячі людей. Зведена вона рік тому, до приїзду у Вірменію Папи Римського. На честь Іоанна Павла II тут відбулися богослужіння за православним і католицьким обрядами. «Не бачу нічого протиприродного в тому, що ми надали можливість, тим більше вищим ієрархам Римської церкви, відслужити літургію по їх чину», — вважає архієпископ Вірменської Апостольської Церкви Паргев Мартиросян. — Це говорить лише про християнський дух братерства, взаємодопомоги і любові. Сам я теж часто здійснюю літургію та інші церковні служби як у католицьких, так і православних храмах».

Відкрита іншим братнім церквам, шануючи інші віри, Вірменська Апостольська Церква водночас ненав'язливо, але твердо обстоює цілісність своїх епархій і престолів, хоч де б вони знаходились, єдність вірмен усього світу. Так, у липні цього року вона рішуче підтримала позов свого престолу в Єрусалимі на адресу Вищого правового суду Ізраїля у зв'язку із спробою відторгнення церковних земель, на яких знаходиться канцелярія вірменського патріарха. При цьому підкреслюється, що створений майже півтори тисячі років тому Єрусалимський престол Вірменської церкви визнається усім світом як один з хранителів Гробу Господнього.

* * *

Від біблійного Ноя, який з благословіння Божого віродив життя на планеті після всесвітнього потопу і, за переказами, похований в Араратській долині, і до наших днів, до початку третього від Різдва Христового тисячоліття, багато відбулося, вмістилося, переплелось в історії і долі землі вірменської та її народу.

Нині в цій історії пишуться нові рядки. Не завжди каліграфічним почерком, витонченим мереживом літер вірменського алфавіту. Бо й життя — це не гладенький і чистий аркуш паперу. Але навіть те, що пишеться на папері, здатне ятрити душу, стискувати серце, будити розум. Як, наприклад, такі слова: «Якщо навіть матір забудеш ти, вірменську мову не забудь».

Вони з вірша-звернення Сільви Капутікян до рідного сина, коли він робив у цьому світі тільки перші кроки. Ці слова, закладену в них істину сповідують нові й нові покоління вірмен — і в Айастані, і за його межами суцими. Віра, мова, любов до землі батьків підтримує, об'єднує, примножує їхні сили, якими б манівцями і дорогами не мандрували вірменські каравани.

ЧЕТВЕРТА ВЛАДА У ФІНЛЯНДІЇ

Взявши в руки недільний номер фінської газети «Гельсингін саномат», я був вражений: на його першій полосі не побачив жодної публікації. Не було їх і на другій сторінці. І тільки на третій починалася в нашому розумінні газета — з оперативними знімками з місця події, найважливішими інформаційними повідомленнями, анонсом ключових матеріалів номера. А щодо перших двох сторінок, то всю їхню площу зайняла реклама. Скажімо, під самісіньким заголовком газети був вміщений великий знімок нової моделі автомобіля «Тойота».

Можливо, це характерно лише для недільного номера? Ні, у наступні дні «Гельсінські новини» (саме так перекладається з фінської назва газети) виходили у такому ж вигляді — перші дві полоси незмінно займала реклама і тільки реклама. Повірте, такого не довелось бачити в жодному з періодичних видань: як наших, так і зарубіжних.

З цього факту можна було б робити висновок про вирішальну, якщо не повну фінансову залежність «Гельсингін саномат» від рекламодавців. Але такий висновок не зовсім правильний. Бо, як виявилось, реклама в доходах видання становить лише третю частину. Та й сама газета є тільки частиною могутнього мас-медійного концерну, одного з найбагатших не лише у Фінляндії, а й в усій Європі.

Столітній феномен

Але нашу розмову про нього, як і загалом про сучасний інформаційний простір Фінляндії, хотілося б продовжити з більш детального ознайомлення з «Гельсингін саномат». Уже хоча б тому, що це непересічне, а то й унікальне явище у світі періодики. Його щоденний тираж становить 480 тисяч, а тираж недільного номера перевищує 550 тисяч примірників. Звичай-

но, у світі є й тиражніші видання. Але вони виходять у країнах із значно більшою, ніж у Фінляндії, кількістю населення (у ній проживає нині 5 млн 190 тис. осіб). Отже, виходить, що практично кожен десятий мешканець країни передплачує або купує «Гельсингін саномат». Думаю, за показником «охопленості» населення цій газеті немає рівних у світі серед щоденних видань.

Навряд чи за коротке відрядження до Фінляндії, до речі, на люб'язне запрошення видавців газети, можна всебічно з'ясувати передумови й причини її рекордної популярності. Тож поділюся з читачами лише окремими спостереженнями.

Почати, мабуть, варто з музею видання. Займає він перший поверх колишнього приміщення редакції, розташованого у «дореволюційній частині» фінської столиці. Більшість будинків цього району Гельсінкі споруджена у другій половині дев'ятнадцятого — на початку двадцятого століття, до Жовтневої революції у Петрограді, яка круто змінила долю Фінляндії. Як і Україна, Фінляндія була до 1917-го частиною Російської імперії, але, на відміну від нас, фіни внаслідок революції отримали незалежність, можливість розбудовувати самостійну державу. І сторінки «Гельсингін саномат» віддзеркалили всю бурхливу її історію впродовж минулого століття, починаючи з 7 липня 1904 р., з дня виходу у світ першого номера. Його тираж був скромний: 8 тис. примірників. Та з року в рік він постійно зростав і через піввіку становив 250 тис. Починаючи із середини п'ятдесятих, «Гельсингін саномат» стала найтиражнішою газетою в країнах Скандинавії.

Музей газети, як виявилось, не обділений увагою відвідувачів. Особливо молоді. Переді мною сюди зайшла на екскурсію група школярів. З непідробним інтересом вони, представники покоління Інтернету, розглядали друкарську машинку «Ундервуд», «допотопні» телефонні апарати, громіздкий лінотип, газетну полосу в «металі»... І, звичайно ж, фотокопії «Гельсингін саномат» у різні періоди її виходу — з цих сторінок перед ними розгорталася і поставала історія їхньої рідної землі на тлі подій у Європі й світі. В останньому залі інша група — це були молоді стажери редакції, майбутні журналісти газети — зосереджено працювала біля комп'ютерів, читаючи електронні версії нинішніх випусків «Гельсингін саномат».

На мій погляд, саме в тому, що газета за свою майже сто-

літню історію стала не лише літописцем утвердження незалежної Фінляндії, а й часточкою життя різних поколінь фінів, полягає одна з головних причин її високих тиражів і авторитету. Мабуть, це було б потрясінням для всієї країни, якби якогось дня раптом не вийшов черговий номер «Гельсингін саномат». Фіни звикли, що саме в цьому виданні вони знайдуть найоперативнішу й багатопланову інформацію, ґрунтовні коментарі, зважені статті, слухні поради. І хоч ринок періодики у Фінляндії не бідний — на ньому представлено 204 газети і півтисячі журналів — серйозного конкурента «Гельсингін саномат» не має. Це видання займає не просто головну нішу, а недосяжну для інших друкованих ЗМІ висоту. Читачі прощають газеті навіть такі екстравагантні новації, як суцільне заповнення рекламою перших двох сторінок (реклама на них майже вдвічі дорожча, ніж на інших сторінках номера).

Але, звичайно, річ не в історичній традиції, не в одній лише багатолітній відданості фінів провідній газеті держави. Не мала б вона такої високої популярності, якби постійно, щоденно не зміцнювала свій авторитет, не реагувала на калейдоскопічні зміни у світовому інформаційному просторі. І переведення редакції із старого «дореволюційного» будинку до нової суперсучасної споруди — зайве цьому підтвердження. І сама споруда, а особливо те, як без бюрократичних зволікань, швидко і по-фінськи якісно вона була зведена, не може не викликати захоплення.

Судіть самі. У серпні 1994 р. Рада муніципалітету Гельсінкі приймає рішення про продаж акціонерному товариству «Санома» ділянки землі у центрі міста, між парламентом Фінляндії і центральним вокзалом столиці. Через півроку оголошується конкурс на кращий архітектурний проект нового будинку. Ще через три місяці в «Гельсингін саномат» публікуються підсумки конкурсу. На початку жовтня 1996-го почався нульовий цикл робіт, а в червні 1999-го будівництво було завершено.

Нова будівля редакції газети і видавництва «Санома» має дев'ять надземних поверхів і три — під землею. З вулиці відвідувач потрапляє у своєрідну внутрішню магістраль, яка по діагоналі пересікає споруду.

Але наскільки легко пройти крізь неї «проспектом» першого поверху, настільки непросто потрапити в редакцію газети «Гельсингін саномат». І навіть наявність запрошення цього не

гарантує. Потрібно, щоб у фойє, до служби контролю обов'язково спустився супроводжуючий.

Моїм гідом у подорожі поверхами редакції була міжнародний оглядач газети Кайя Вірта. Але перед тим, як відбулася ця цікава й корисна для мене екскурсія, ми провели тривалу розмову в департаменті редакції, який веде на сторінках газети міжнародну проблематику. Мої фінські колеги щиро й відверто розповіли про характер і специфіку роботи в «Гельсингін саномат», відповіли на всі запитання, які мене цікавили. Одних тільки «пишучих» журналістів у редакції близько трьохсот. Десять з них — власні кореспонденти за рубежом. На жаль, в Україні газета свого представника не має. Про нашу країну пише московський власкор. Власне, такий же підхід сповідує і більшість інших провідних видань світу: події в Україні їхні читачі «бачать» очима журналістів, акредитованих у столиці Росії. От і про вибори до українського парламенту, які, до речі, викликають у Фінляндії інтерес, писатиме московський представник «Гельсингін саномат».

Що ж до апарату редакції газети, то він складається з дев'яти департаментів (відділів), розташованих у великих залах трьох поверхів. Зайве, мабуть, говорити, що кожне з робочих місць журналіста комп'ютеризоване й телефонізоване, має вихід в Інтернет, не кажучи вже про внутрішні електронні канали редакції. Кожному департаменту відведена в газеті «своя» територія. Він повністю відповідає за її матеріали, їх рівень, якість і зовнішній вигляд. Скажімо, департамент міжнародного життя має в кожному номері близько шести полос. Чим їх заповнити? Інформації з усіх куточків світу не бракує. Але треба вибрати найновішу і найцікавішу для читача і, по можливості, випередити інші видання.

Кожен черговий номер планується напередодні, о п'ятій вечора, на засіданні керівників редакції і відділів. Але вранці вони знову збираються на раду, уточнюють план, визначають «ударні» матеріали. Однак і вранішній план не остаточний, протягом дня до нього, а отже, й на сторінки майбутнього номера вносять істотні корективи. Ця робота триває навіть після десяти годин вечора, коли починається друкування газети: чергові журналісти обдзвонюють поліцейські дільниці, уважно стежать за міжнародними подіями. Друк півмільйонного тиражу «Гельсингін саномат» триває довго, і співробітники газети ма-

ють змогу до першої години ночі замінювати матеріали, вміщувати на її сторінках особливо важливі новини. А вже о четвертій ранку з трьох друкарень видавництва «Саномат» газета транспортується до читачів. Починаючи з шостої ранку, жителі фінської столиці та навколишніх населених пунктів уже мають змогу розгорнути черговий, який ще пахне фарбою, номер улюбленого видання. Через лічені години він доходить до найвіддаленіших куточків країни, у тому числі й у Лапландію, де живе казковий Дід Мороз.

П'ять опор імперії

«Гельсингін саномат» як, мабуть, переконався читач, зразок успішного, процвітаючого сучасного видання. Та водночас — це і приклад того, як на базі однієї газети поступово концентрується, множить, розширюється капітал і створюється розгалужене, фінансово могутнє, оснащене найновітнішими технологіями і технікою об'єднання. Певна річ, не державне, а приватне, хоча за сто років його власники змінювалися не раз, передавши врешті-решт все в руки акціонерного товариства Sanoma WSOY. Тепер воно володіє справжньою масмедійною імперією, однією з найбільших на континенті. Імперією, де працює понад 13 тисяч фінів, котра продовжує рости, якій давно вже тісно у Фінляндії — вона має свої підрозділи, представництва, видання в цілому ряді країн Європи, Азії і Америки. За 2000 р. нею реалізовано продукції і послуг на суму 8,6 млрд фінських марок (1 млрд 448 млн євро). За минулий рік остаточні підсумки ще не підбиті, однак попередній аналіз свідчить, що цей показник перевищить півтора мільярда євро, а чистий прибуток — сто мільйонів євро.

У цій імперії газета «Гельсингін саномат» займає лідируючу позицію. Але не монопольну. Бо по-сусідству з її редакцією, у тій же модерній споруді, «прописані» офіси ще двох доволі популярних у Фінляндії газет — «Ілта саномат» («Вечірні новини») і «Талоуссаномат» («Економічні новини»). Вони тематично доповнюють свого лідера. Перша з них виходить щоденно у форматі А-3 (як і «Урядовий кур'єр») на 36 сторінках і потрапляє до читача у вечірні години, оперативно відстежуючи й подаючи новини дня, подієву інформацію, зокрема сенсаційного характеру. «Талоуссаномат» має такий же формат, періо-

дичність і обсяг. Адресується вона діловим людям: на сторінках видання вони мають змогу отримати найновішу різнопланову бізнесову інформацію.

Три згадані видання входять до групи «Санома», яка, крім того, випускає кілька місцевих газет, займається їх друкуванням і доставкою, володіє інформаційним та ілюстраційним агентствами, а також надає ряд інших послуг.

Як розповіли мені виконавчий директор «Санома» Мартті Оярес та віце-президент Антті Ківімаа, діяльність корпорації має «багатогалузевий» характер і здійснюється не лише у Фінляндії, а й інших країнах, у тому числі Центральної і Східної Європи — Росії, Естонії, Словаччині, Румунії. Антті Ківімаа побував торік в Україні, провів зустрічі з керівниками наших провідних видавництв і поліграфічних комбінатів Володимиром Олійником («Преса України») та Іваном Ковбою («Київська правда»). Він високо оцінює кваліфікацію наших спеціалістів, їхні наміри і перші кроки щодо модернізації друкарського виробництва, висловлює готовність до співпраці з ними. Про підтримку такої співпраці і прагнення їй сприяти висловився під час зустрічі з керівниками групи «Санома» посол України у Фінляндії Петро Сардачук.

«Санома» — це тільки одна з п'яти груп корпорації Sanoma WSOY. За обсягами виробництва і прибутків вона займає в масмедійній імперії друге місце. А на першому — група Раутакір'я, якій належить розгалужена мережа кіосків, книжкових магазинів, кінотеатрів, ресторанів та ін. і на яку припадає 55 відсотків обсягів реалізації продукції Sanoma WSOY.

Третє місце в «табелі про ранги» корпорації належить групі WSOY (її річний обсяг продукції і послуг — понад 200 млн євро). Це провідний у Фінляндії видавець і продавець книг, підручників, навчальних посібників, календарів, географічних карт та іншої друкованої продукції.

На четвертому (160 млн євро) — група «Гельсінкі медіа». Вона спеціалізується на випуску журналів: 47 назв по-сучасному оформлених і прекрасно ілюстрованих журналів видає група у Фінляндії та за її межами. Чимало з них зорієнтовані й розраховані на конкретні прошарки населення — дітей, студентів, жінок, людей літнього віку, а також на їхні уподобання і смаки.

І, нарешті, п'ята «опора» імперії — група Swelcom. І хоч фі-

нансові масштаби її діяльності порівняно скромні («лише» 80 млн євро на рік), роль і значення неабиякі. Адже групі належать окремий, четвертий канал загальнонаціонального телебачення, мережі кабельного телебачення, підприємства з випуску аудіовізуальної продукції, обслуговування систем Інтернет і мобільного зв'язку.

Отже, перед нами класичний варіант концентрації капіталу в найвпливовішій на масову свідомість, на життя і розвиток суспільства сфері ЗМІ. Бо, як видно із сказаного, корпорація Sanoma WSOY змогла проникнути, утвердитися і, більше того, зайняти лідируючі позиції практично на всіх ділянках мас-медійного ринку Фінляндії. Виникає слушне запитання щодо загрози «узурпації» інформаційного простору держави, монополії на істину, маніпуляції громадською думкою. Що ж, така загроза справді існувала б, якби Фінляндія не була демократичною країною і там не діяла ціла система законів, норм, інституцій, котра в цілому ефективно протидіє інформаційному монополізму і забезпечує в суспільстві не декларативну, а реальну свободу слова.

Перемикаючи канали

На моє прохання фінські колеги передали мені законодавчі акти Фінляндії щодо діяльності ЗМІ. Я не міг приховати свого здивування: на відміну від нашої Верховної Ради, яка за десять років уже прийняла добрий десяток законів на цю тему і велику кількість змін та додатків до них, у Фінляндії з 1961 р. діє один основоположний закон. Правда, ґрунтовний і деталізований: він включає 73 статті, в яких регламентується діяльність засобів масової інформації, авторське право, відповідальність і права журналістів.

Звичайно, є у Фінляндії щодо цієї чутливої сфери й підзаконні акти, нормативні документи. Але кількість їх незначна, бо річ, звичайно, не в тому, щоб множити закони, а в забезпеченні виконання прийнятих. А щодо цього у фінів, вихованих у законслухняному суспільстві, проблем немає.

Не виникає, скажімо, жодних колізій навколо мовного питання у ЗМІ. В них, певна річ, домінує фінська мова. Шість відсотків населення Фінляндії становлять шведи. Для них виходить одна загальнонаціональна щоденна газета «Хуфвуд-

штадсбладет», а також кілька регіональних газет і журналів (більшість проживаючих в Суомі шведів розмовляють фінською, отже вільно користуються всією пресою).

Щодо телебачення, то тут теж домінує фінська мова. Нею ведуть передачі перші п'ять каналів. Шостий канал відведений одній з програм шведського телебачення, сьомий— «німецькій хвилі», восьмий— «євроспорту», дев'ятий— французькому TV, десятий— британському БіБіСі, одинадцятий— американському телебаченню (CNN) і дванадцятий— музичній програмі. Інакше кажучи, телефір інтернаціональний, але, повторюємо, з очевидним фінським «акцентом». І навіть демонструючи англомовні, переважно американські фільми, власники перших п'яти названих каналів дають на екранах субтитри фінською мовою. Досвід, вартий уваги і запозичення в Україні.

На сході Фінляндії— великий сусід Росія. Зв'язки з нею давні й традиційні. Останніми роками вони набрали нових форм: у Росії відкриваються спільні з фінами підприємства, а до Фінляндії на різні терміни перебування приїздить багато росіян, у тому числі й на роботу (у 2000 р. їх було 540 тис.). Скажімо, в офісі мого давнього фінського друга Андерса Кранка секретарем працює росіянка. Вона вивчає фінську, добре знає англійську і допомагає Андерсу в переговорах і листуванні з підприємцями з країн Східної Європи.

Однак в інформаційному просторі Фінляндії Росія представлена мінімально, хоча спроб розширити присутність не можна не помітити. Так, у фойє готелю, де я проживав, безкоштовно пропонується бажаним російськомовне видання «Вся Финляндия», яке, судячи з реклами, витримало вже дванадцять випусків. З його сторінок ви почерпнете дуже корисну інформацію про Фінляндію, туризм, бізнес і відпочинок у цій країні. У туристичних бюро міста так само безплатно розповсюджуються дві місцеві російськомовні газети. Можна купити у фінській столиці і московську та петербурзьку періодику. Одне слово, підприємливі люди з Росії уже вийшли на медійний ринок Фінляндії і поступово його освоюють. Україна поки що навіть не позначила присутності на ньому. А от невеличка Фінляндія кроки на наш ринок уже робить. Йдеться, зокрема, про випуски в Україні телефонно-інформаційних довідників за участю фінсько-шведської компанії «ТелеМедіа».

У Фінляндії поширене кабельне телебачення. Але, як і в

нас, набір каналів у ньому детермінований. «Коли я спробував вибрати інші, ніж пропонувались мені, телеканали, — розповів мені радник посольства України в Фінляндії Андрій Дешиця, — то представник компанії «Гельсінкі телевізю», яка є, по суті, монополістом у кабельному телебаченні фінської столиці, ввічливо пояснив, що він цього зробити не може, бо в компанії є чітко визначений набір каналів. А хочете більше — платіть великі гроші й підключайтеся до супутникового телебачення».

Радіоефір у Фінляндії теж переповнений програмами, головним чином інформаційно-музичними. Три з них, загальнонаціональних, працюють в цілодобовому режимі. Їх доповнюють 60 місцевих радіостанцій.

І кілька слів щодо теми, з якої почалася ця стаття — залежності фінських ЗМІ від реклами. Від неї, на жаль, не сховаєшся навіть у суворій Лапландії. А ось що стверджує статистика: у 2000 р. ЗМІ Фінляндії заробили на рекламі 6,6 млрд фінських марок (понад 1 млрд євро). Цей чималий прибуток розподілився так: 52 відсотки отримали газети, 19 — телебачення, 17 — журнали, 3 відсотки — радіо, решта — інші засоби комунікації. Реклама була і залишається для фінських ЗМІ значним джерелом прибутків, хоча, як свідчить приклад газети «Гельсингін саномат», головне — це популярність видання чи теле-радіоканала, їх спроможність постійно бути в русі й розвитку, здатність завойовувати уми й серця людей. До цього прагнуть і цього досягають фінські колеги. Тому й має, на мій погляд, четверта влада у Фінляндії реальну силу й авторитет. Вона не залежить від жодної з інших гілок влади, від партійного чи олігархічного фінансування. Ця влада самодостатня і є однією з основних «несучих опор» демократії в державі, визначальних умов життя і поступу суспільства.

Павло Орленко

В об'єднаному Берліні

Народився 1936 р. у Києві. Заслужений журналіст України, лауреат премії «Незалежність». Нагороджений медалями «В пам'ять 1500-річчя Києва», «100 років Георгію Димитрову» (НРБ), двома медалями ВДНГ УРСР, почесною відзнакою товариства «Україна—Світ». Закінчив Український поліграфічний інститут за спеціальністю «журналістика». Працював у видавництвах «Техніка», «Україна» на посадах завідуючого редакцією, в Товаристві «Україна» завідуючим редакційно-видавничим відділом, а з 1990 р. — начальником Головного інформаційно-аналітичного управління Міністерства інформації України. Нині член правління Київської спілки журналістів.

Європейська Академія Берліна запрошує

Європейська Академія Берліна — таку дещо екстравагантну назву має некомерційне громадсько-наукове утворення, засновником якого є Берлінський магістрат. Одним з її статутних завдань є наведення мостів між Заходом і Сходом, між економічно розвинутими демократичними країнами і молодими державами пострадянського простору, в яких демократичні засади в силу різних причин перебувають в зародковому стані (тут Україна посідає одне з чільних місць). Участь України в проектах Академії в особі Київської спілки журналістів та Інституту журналістики Національного університету ім. Т.Шевченка слід віднести на conto голови Спілки Ігоря Заседи, який, познайомившись у 1993 р. з директором Академії П.Е. Штратеншulte, зав'язав з ним дружні й ділові контакти. Результатом цих зв'язків і тривалих попередніх переговорів та домовленостей стало запрошення групи представників преси та державних діячів на семінар «Засоби масової інформації в демократичній державі», що проводився спільними заходами Академії та Федерального уряду з питань преси та інформації

Міжнародний центр конгресів

в рамках програми TACIS Demokraty Programme за фінансової підтримки Комісії Європейських співтовариств.

Такі семінари планувалося проводити і в Україні.

Перший семінар відбувся 1994 р., його учасниками з нашого боку були державні діячі й провідні журналісти, зокрема, екс-віце-прем'єр-міністр України академік Микола Жулинський, директор Інституту журналістики Анатолій Москаленко та інші, що забезпечило авторитет та високий науковий рівень семінару. Під час його проведення обговорювалися важливі й гострі проблеми журналістики. Семінар що називається задав тон і виробив принципові тематичні напрями подальших зустрічей.

Другий «десант» відбувся влітку 1995 р. у складі керівників провідних українських газет — «Урядового кур'єра» (Михайло Сорока), «Молоді України» (Сергій Сай-Бондар), «Закону і бізнесу» (Микола Новосад), «Високого замку» (Степан Курпіль), викладачів Інституту міжнародних відносин та Інституту журналістики, голови Київської спілки журналістів (Ігор Заседа) та автора цих рядків, на тоді — чиновника Міністерства інформації. Всього 10 осіб.

Наша невелика група відлетіла з Борисполя комфортним аеробусом компанії «Люфтганза», який приземлився в супермодерному аеропорту Франкфурта-на-Майні. Сорокахвилинне очікування пересадки на літак місцевої авіалінії минуло непомітно: до наших послуг були банани, кава, різноманітні бутерброди, звісно, безплатно. А ще через сорок хвилин ми вже виходили з аеропорту Тегель, де нас вже очікував автобус.

Дорогою ми, зрозуміло, не відривалися від вікон.

Берлін, на мій подив, виявився аж ніяк не містом хмарочосів. Зруйнований дощенту під час війни, він відбудовувався солідними спорудами адміністративного й житлового призначення, зведеними з німецькою ґрунтовністю й раціоналізмом, але, як правило, не вище 10 поверхів. Широкі вулиці, численні парки й сквери, розмірений ритм життя, надзвичайна чистота і впорядкованість створювали відчуття затишку й спокою.

Що справді вражало, то це багатство водних просторів. Берлін буквально помережаний річками, озерами, каналами, перетягненими 1260 мостами. Водойми становлять ледь не одну п'яту його площі, яка має як-не-як 890 квадратних кілометрів.

У місті досить поширені настінний (фронтонний) живопис. Це не звичне для нас обписування парканів чи воріт, а справжній живопис, що наноситься переважно на глухих стінах будинків. За художнім рівнем він вищий, ніж, скажімо, в Нью-Йорку. Хоча вистачає й графіті — багатоколірних стилізованих написів з елементами графіки, на будинках, огорожах, гаражах, що робляться за допомогою балончиків з аерозольними фарбами. Таких написів вже й у нас стає дедалі більше...

Поселилися ми в резиденції Академії, що являла собою П-подібний триповерховий особняк, розташований серед тісного доглянутого парку. Перший поверх зайнятий під зал засідань, ресторан, господарські приміщення. На двох інших облаштовані затишні кімнати для проживання. Така автономність видавалася зручною й продуманою і виключала втрати часу на переїзди, а до часу німці ставляться з пієтетом. Резиденція міститься в аристократичному районі Грюневальд, забудованому фешенебельними особняками. (Але куди їм до наших заміських палаців, вілл та замків, господарі яких, на відміну від німців, там не живуть, а лише вряди-годи навідуються з галасливими компаніями, покидаючи розкішні міські квартири.) На акуратних газонах багатьох з них серед квітів бовваніють солідні

Фолькспарк у Берліні

уламки Берлінської стіни з промовистими написами. Пам'ять не вмирає...

До району Грюневальд підступає віковий ліс з мисливським замком, що має таку ж назву. Побудований у XVI столітті, він зараз містить багате зібрання німецького й голландського живопису.

За вечерею ми познайомилися з делегацією грузинських журналістів у складі 8 чоловік, яка теж прибула до Берліна для участі в семінарі.

А вранці наступного дня розпочалася робота. Мета семінару полягала в ознайомленні учасників з розвитком та багатоманітністю і тенденціями у вільному інформаційному просторі демократичного суспільства, зокрема, на прикладі німецького та нідерландського досвіду як основи для дальших дискусій, аналізу становища ЗМІ України та Грузії, що йдуть шляхом реформ.

Напрями роботи семінару впливали з таких реальних пе-

редумов: брак історичних і політичних традицій і зразків вільної незалежної преси; домінуюча роль держави, що призводить до однобокого політично-ідеологічного впливу; недостатність відповідних правових, економічних і політичних стандартів; недоліки в галузі професійної підготовки журналістів. Відбувся активний і повчальний обмін інформаційним досвідом.

Розгорнулася інтенсивна дискусія про заходи, необхідні для перетворення і перебудови інформаційного простору України та Грузії і послідовності їх втілення в життя. Це насамперед боротьба з низькопробним «сенсаційним журналізмом», що перебуває на службі політичних, мафіозних та інших структур, орієнтація на загальнолюдські цінності.

Наші господарі, особливо спочатку, збивалися часом на менторський тон і тоді на язиці крутилася фраза: «Не вчіть нас жити, краще допоможіть матеріально!..» Адже талановитих журналістів у нас, напевне, не менше, ніж у них. Принципова різниця полягає в тому, що «у них» нездари піддаються природному відбору і, не витримуючи конкуренції, змушені «перекваліфікуватися» в управдоми... У нас же вони нерідко стають головними редакторами газет чи директорами телеканалів.

У роботі конференції брали участь керівні представники Європейської Академії Берліна, Амстердамського інституту громадськості та політики, Міністерства закордонних справ ФРН, програми TACIS та Комісії європейських співтовариств. Дискусії точилися, зокрема, за такими темами: «Засоби масової інформації та їх економічні рамкові умови», «Засоби масової інформації та їх правова основа», «Соціальна та індивідуальна безпека журналіста», «Засоби масової інформації та перепідготовка журналістів», «Конфлікти у відносинах між засобами масової інформації і політикою» тощо.

В ході дискусій і обміну думками намічались напрями подальшого співробітництва, активнішого обміну інформацією у сфері ЗМІ. Зокрема, дискусію викликало повідомлення про те, що засновниками, а отже практично господарями газет, журналів, телеканалів в Україні часто виступають державні владні структури, а отже, ні про яку опозиційність до них ЗМІ і мови бути не може. Незрозумілим для господарів спочатку був і факт тяжкого, на грані виживання матеріального стану газет та журналів. А проблема виживання державної мови — української — у ЗМІ взагалі викликала легкий шок і потребувала чис-

ленних докладних додаткових пояснень — Німеччина такої проблеми не знає. Ну а про переслідування, побиття, а то й убивства журналістів на замовлення високих посадових осіб і говорити не варто. Під кінець нашого перебування господарі влаштували на нашу честь прийом, який відбувся в невимусній обстановці на мальовничій території Академії, де під тентами, які захищали як від сонця, так і від можливої негоди, гуртувалися наші й німецькі журналісти, працівники Академії, дипломатичні представники. Там, за бокалом вина чи чаркою віскі точилися дружні, позбавлені будь-якої офіційності розмови. Там я познайомився з представниками так званої вільної журналістики, про яких раніше я тільки чув. Це журналісти, не зв'язані жодними договірними зобов'язаннями з будь-якими засобами масової інформації і які працюють на свій страх і ризик, збираючи матеріали і пишучи статті та репортажі на найрізноманітніші актуальні, часто вибухові теми, і пропонуючи їх газетам, журналам, радіо та телебаченню. На моє запитання, наскільки це вигідно матеріально, одержав відповідь, що ризик, звичайно, є, але, якщо матеріал іде, то гонорари цілком окупувають затрати, а ризик врівноважується моральним відчуттям особистої незалежності, що вони поцінують вище за матеріальний зиск.

Незмінним перекладачем на семінарі і супутником усіх наших походів був Михайло Вебер, симпатична людина і чудовий синхронний перекладач. Саме від нього я довідався про статус німецьких чиновників як окремої касти системи державного управління. Виявляється, якщо людина потрапляє до складу чиновництва (а це не просто) — то це вже довічно, її не можуть звільнити навіть якщо вона нічого не робить. Виняток — вчинення кримінального злочину, скажімо, хабарництва. Але випадки такі дуже поодинокі. Державні службовці надто дорожать своєю репутацією, щоб ризикувати своїм цілком забезпеченим (навіть як на західні мірки) становищем (машини, вілли, рахунки в банку тощо) і тому виконують свої обов'язки сумлінно й чітко. Нам би так...

В опублікованому резюме відзначалося, що інформаційний проект TACIS стараннями Київської спілки журналістів викликав помітний науково-публіцистичний резонанс у формі публікацій у ЗМІ, інформаційних брошур і видання книги, присвя-

ченої конкретним проблемам реформи підготовки журналістів та підвищення їх кваліфікації.

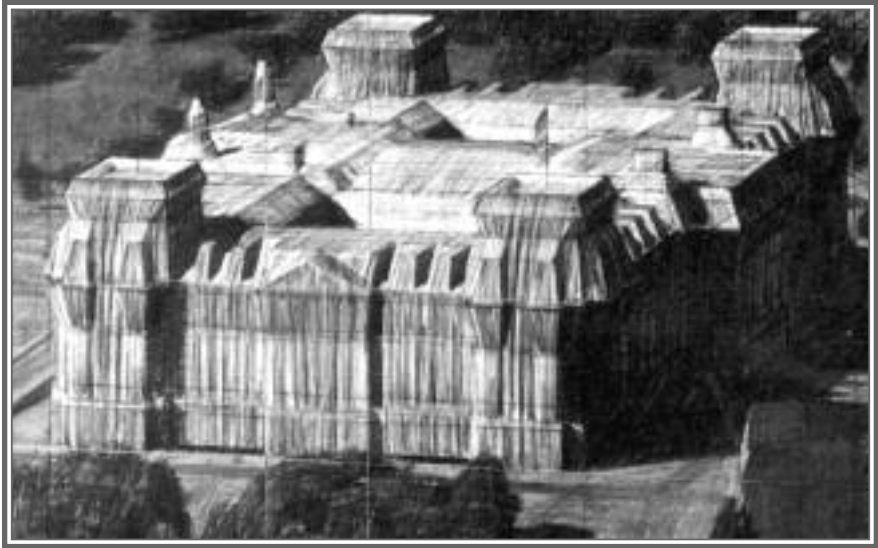
У заключному документі йшлося, зокрема, про створення в Києві Міжнародного центру вільної журналістики, який би взяв на себе перепідготовку журналістських кадрів з країн СНД, особливу увагу звертаючи на місцеві засоби масової інформації і надання, поряд з професійними, економічних та юридичних знань, накопичення інформації та забезпечення нею періодичних видань про процеси, що відбуваються в засобах масової інформації нашої держави та зарубіжних демократичних країн.

До Бранденбурзьких воріт і далі

У вільний час, якого видалося не так вже й багато, господарі запропонували нам і культурно-відпочинкову програму. Перша наша екскурсія пролягала в напрямі площі Республіки до бундестагу, що має бурхливу історію. Побудований в роки кайзерівської Німеччини та Веймарської Республіки, він призначався для перебування парламенту. У 1918 р. з його вікон було проголошено республіку. Споруда дуже постраждала внаслідок пожежі у лютому 1933 р., винуватцями якої націонал-соціалісти оголосили комуністів. Потім Бундестаг потерпів під час запеклих боїв в останні дні II світової війни. Після прийняття рішення про перенесення в Берлін місцезнаходження німецького уряду, парламент об'єднаної Німеччини знову розміститься у Бундестазі.

Ми, на жаль, не побачили напису на фронтоні «Німецькому народові» та написів переможців на колонах: будівля на той час була «запакована» в сріблястий пластик відомим болгарським дизайнером Крісто. Але видовище справляло враження.

Неподалік, на Паризькій площі, вивищувалися Бранденбурзькі ворота — єдині, що збереглися з-поміж 14 міських воріт Берліна. Їх прообразом послужили афінські Пропілеї. На Різдво 1989 р. цей, напевне, найбільш яскравий символ розколу міста був знову відкритий для огляду. Адже практично під самими воротами, сильно постраждалими під час війни, проходила сумнозвісна Берлінська стіна, що розділяла місто з 13 серпня 1961 по 9 листопада 1989 р. Біля неї втратило життя близько 80 чоловік, які безуспішно намагалися подолати стіну з метою втечі у Західний Берлін. У пам'ять про них встановлено

Бундестаг

пам'ятник, планується створення музею Берлінської стіни — цієї людоненависницької споруди.

А поблизу Бранденбурзьких воріт на розкладках вирує жвава торгівля військовими відзнаками різних родів військ, кокардами, погонами, фуражками, а то й цілими військовими строями колишньої Радянської Армії. Покупцями є здебільшого іноземні туристи.

Наступним заходом стало відвідання міста Потсдам, на 250 років старшого за Берлін, яке перетворилося де-факто на передмістя столиці. До Потсдама ми добувалися озером Ванзее і мали можливість з палуби теплохода, за кухлем незмінного пива, неспішно милуватися мальовничими краєвидами Берліна та околиць. Над панорамою впевнено домінувала 365-метрова телевежа, побудована на Александер-плац в колишньому Східному Берліні, яку видно практично з будь-якої точки міста. Натомість з вікон обертового ресторану, розташованого на телевежі, можна бачити під собою весь Берлін.

Висадившись з теплохода, ми були неприємно вражені (швидко звикли до чистоти) купою розкиданих на причалі недопалків, іншого сміття (дався таки німцям взнаки півстолітній

Палац Сан-Сусі у Потсдамі

вплив широкої й загадкової російської душі— адже Потсдам належав до східної зони окупації). До славнозвісних палаців ми добувалися трамваєм. В середині XVII ст. Потсдам став резиденцією бранденбурзьких курфюрстів, а пізніше— пруських королів. Фрідріх II розбив тут грандіозний парк, посеред якого було збудовано замок Сан Сусі (без турбот). Це далеко не єдиний палац Потсдама. Але нашу увагу привернув насамперед палац Цецилієнхоф, побудований 1913—1917 рр. на березі озера для наслідного принца Вільгельма.

Саме він став після закінчення Другої світової війни на короткий період центром світової політики. Саме в його стінах 2 серпня 1945 р. було підписано Потсдамську угоду, яка регламентувала повоєнний порядок в Німеччині і визначила її долю на багато років наперед. Палац було вибрано місцем зустрічі глав союзних держав переважно через те, що у вщент зруйнованому Берліні палац був одним з небагатьох об'єктів, яким пощастило залишитися неушкодженими. Нині в палаці облаштовано музей, який зберігає обстановку далеких доленосних подій.

Прогулянки з задоволенням і не без моралі

До сфери наших інтересів, звичайно ж, входило ознайомлення з торговельним бізнесом.

В Берліні безліч універсамів, універмагів, крамниць, барачолок («блошиних ринків»), призначених для людей з різним достатком. Відрізняються вони багатством вибору, різними цінами на здавалося б одні й ті самі товари в різних торговельних «точках», але сильним залишається високий рівень сервісу, що пояснюється просто — боротьбою за покупця. Ми, звичайно, оскільки на кожного з нас було видано люб'язними господарями по 250 марок, по дорогих універмагах ходили хіба що з журналістської цікавості. Незабутнє враження справив універмаг Ка Де Ве — справжній храм і символ суспільства загального споживання. На шести поверхах цього споживацького раю можна знайти не тільки все, чого душа забажає, а й такі речі, про існування яких навіть не підозрюєш. Але отоварювалися ми, звичайно, в крамничках, які розташовувалися на вулицях, що відгалуджувалися від ошатної Курфюстендам. Тут можна було зустріти земляків як серед покупців, так і серед власників та продавців магазинів, які радо рекомендували найрізноманітніші товари. В результаті я придбав вилискуючого білими боками волейбольного м'яча, що гордо пістрявів позначками, які засвідчували, що він годиться для гри будь-якої пори року і будь-якої погоди, а коштував всього шість марок. Після трьох походів на Гідропарк м'яч якийсь полущився і збляк, а третього разу взагалі випустив дух... Наступною покупкою була електрична бритва (щоправда, не німецького виробництва), яка прослужила менше місяця і назавжди замовкла без жодної надії на реанімацію. Відтоді я купую бритви лише фірм «Філіпс» або «Браун», які мене поки що не підводили.

Дисонансом розміреного ритму життя добропорядного міста виглядають експромтові вуличні концерти екзотично вбраних музикантів та танцюристів африканського й турецького походження (звичайно ж, з розкритими для збирання пожертв футлярами чи банками). І на це звичне явище вже ніхто не звертає уваги. Адже серед 3,5-мільйонного населення міста 322,7 тисячі іноземних громадян, з них 133,9 тисячі з Туреччини.

Дещо про національні риси характеру

Національні риси характеру німців — обов'язковість, пунктуальність, точність, навіть певна педантичність — давно вже стали хрестоматійними. Але вони залишаються до певної міри абстрактними поняттями, поки з їх виявами не зіткнешся на практиці. Проілюструю це хоча б таким прикладом. На автобусній зупинці очікую на громадський транспортний засіб. Поруч — акуратна чотиригранна підсвічувана зсередини тумба, де поряд з рекламними оголошеннями вміщено розклад руху, який засвідчує, що мій автобус має прибути на зупинку о 16 годині, 21 хвилині (зауважте, саме у 21!). Стрілка годинника наближається до задекларованого часу, а автобуса не видно... «Ага, оце тобі хвалена точність! Запізнився!..» — зловтішаюся я. І не встиг я це подумати, як з легким шурхотом біля мене зупиняється двоповерховий красень. Відчиняються передні двері: «Bitte schon!..» Піднімаюся на другий поверх, з якого так зручно оглядати навколишні краєвиди, сідаю (тут ніхто не стоїть — місце вистачає) і мимоволі на гадку приходять паралелі: як у нас можна марно чекати автобуса по 30—40 хвилин, хоча на зупинці нашкрябано, що він ходить щодесять хвилин. А потім, взявши штурмом двері і позбувшись при цьому кількох гудзиків, у пітній тісняві й штовханині, супроводжуваний «компліментами» озлоблених пасажирів, з остаточно зіпсованим настроєм нарешті добуваєшся пункту призначення.

У нас зазвичай можна пообіцяти й не зробити, можна запізнитися, а то й зовсім не прийти на зустріч і нікого це не здивує.

У німця така поведінка виходить за рамки його розуміння. Нашу необов'язковість він сприймає спочатку із здивуванням, потім з обуренням за неповагу до його часу, а отже й до нього самого, а вже потім, трохи розібравшись, він лише презирливо стинає плечима, думаючи: «Що ви хочете — *Übermensch!*» І в такій оцінці меншовартості винні ніхто інший, як ми самі.

На жаль, не завжди пунктуальними були й ми самі, але господарі ставилися до цього дещо поблажливо і з гумором.

Німці люблять попоїсти. Вживають чимало калорійної їжі, у тому числі багато м'ясних страв. І годували нас відповідно до власних смаків, і, як на мене, раціон був надто щедрий. А ще — і це відомо всьому світові — полюбують пиво, просто кохають-

ся в ньому. І пиво скрізь відмінне й недороге. І його багато. Соціологи запевняють, що мешканці Берліна і гості столиці щороку випивають три мільйони гектолітрів пива, а це стільки, скільки води міститься в найбільшому озері Берліна — Ванзее. Побачивши багатокілометрове озеро, повірити у цю сентенцію важко. Певний внесок у це робили й ми. Річ у тім, що ввечері, коли обслуга розходилася по домівках, нам залишали один величезний холодильник з холодними стравами, а ще більший — з ящиками з пивом. І коли рано-вранці хтось відкривав цей холодильник, аби вгамувати спрагу і не знаходив там жодної пляшки, твердження німецьких соціологів не видавалося таким вже й неймовірним...

Німці, звичайно не всі, але більшість, обтяжені комплексом вини за нацистське минуле. І цей комплекс передається з покоління в покоління. Це виражається навіть у тому, що за антисемітські висловлювання, а не дай Боже і дії винному загрожує тюремне ув'язнення. В центрі Берліна відбудовані й збудовані наново численні синагоги з золотими зірками Давида на куполах. Створюються й дедалі більше залюднюються єврейські квартали. Та й компенсації остарбайтерам — це була їх ініціатива, хоча вони могли б резонно заперечити: «А хіба це ми гнали вас до Німеччини й експлуатували як рабів?» Але ці штрихи промовисто свідчать про відновлення здоров'я нації.

* * *

З причини короткочасного, але вщерть насиченого подіями перебування нам, на жаль, вдалося ознайомитися лише з децицею того, що пропонує Берлін. Нам не довелося побувати на острові музеїв, у численних картинних галереях, театрах та концертних залах. Повз нас пройшло бурхливе нічне життя столиці, яке не вщухає до ранку.

І відлітали ми з Берліна з несміливою надією побувати тут ще, глибше й детальніше познайомитися з життям міста, зміцнити ділові й дружні контакти з німецькими колегами.

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТА

Євген Кравченко

Пам'ятні зустрічі

Народився 20 вересня 1929 р. на Черкащині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (1954 р.). Журналістську діяльність розпочав у редакції газети «Вечірній Київ». Потім протягом 13 років очолював сектор преси ЦК Компартії України. З 1982 р. — заступник голови правління Товариства «Знання» України. Нині на творчій роботі. Нагороджений орденом «Знак Пошани», п'ятьма медалями, Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Почесною Грамотою Верховної Ради Білоруської РСР. Заслужений журналіст України. Голова ревізійної комісії Київської Спілки журналістів.

Почну з аксіоми: журналістика немислима без зустрічей. Вірніше, зустрічі — це її основа. Адже тільки на підставі безпосереднього спілкування можна об'єктивно, без упередження, зіставляючи різні точки зору, осмислити факти і явища, по-справжньому відтворити панораму подій, сформувавши достовірний образ героїв публікацій.

Звичайно, зустрічі на журналістській дорозі, а особливо ті, які пов'язані із закордонними поїздками або важливими міжнародними подіями, назавжди залишаються в пам'яті. Про деякі з них і йдеться у цих роздумах-спогадах з журналістського блокнота минулих літ.

На землі Суомі, або який пам'ятник кращий?

Перша поїздка за кордон вкарбовується в пам'ять найкраще. А якщо вона ще й на офіційному рівні, тобто з дипломатичним паспортом, — то й поготів.

Отже, остання декада березня 1969 р. Наша делегація Спілки журналістів СРСР, очолювана членом редколегії газети «Известия» Михайлом Тюріним, у складі редактора карельської республіканської газети Федора Трофимова, редактора волгоградської обласної газети Федора Симонова і мене як представника газети «Вечірній Київ» прибула до Гельсінкі. Ми — гості відділу преси Міністерства закордонних справ Фінляндії, тому спершу все зводилося до дипломатичних прийомів, обмежених відповідним ритуалом.

Водночас, враховуючи, певно, інтерес крупних бізнесменів Фінляндії в рекламі їхньої продукції, нас добре завантажили відвіданням різних промислових підприємств. Спочатку ми побували на заводі по виробництву ліфтів фірми «Конє» — найбільшому в Європі спеціалізованому в даній галузі акціонерному товаристві. Її директор Х.Херлін виявив неабияку обізнаність, підкресливши, що в Києві працює лише три такі машини (зате нині цими надійними швидкісними ліфтами обладнано практично всі урядові будинки, важливі офіси і основні готелі столиці України).

З гордістю нам показали перший у Фінляндії металургійний комбінат.

Його споруджено з допомогою Радянського Союзу на північному узбережжі Ботнічної затоки, недалеко від Північного полярного кола. До речі, робітники та інженери комбінату вчилися мистецтву варити чавун і плавити сталь в Кривому Розі та в Запоріжжі, а монтувати цехи допомагали 70 наших спеціалістів.

Мені довелося бувати на багатьох металургійних комбінатах України, бачити на власні очі різноколірні димові хвости над їх трубами, вдихати специфічний запах туманного марева, що облягає житлові квартали. А тут зовсім інша картина. Навколо сосновий бір — головний фінський пейзаж. Адже третину території землі Суомі займають ліси (фінське народне прислів'я свідчить: у нас царює сосна, а княжить ялина). І над цим зеленим морем, що простягнулося вздовж берега затоки, жодної димової хмаринки, а сніг біліє між деревами, неначе щойно випав.

Журналісти на кабельному заводі фірми «Нокія»

Багато цікавого ми побачили також на кабельному заводі фірми «Нокія», текстильній фабриці та інших підприємствах. Промисловці намагалися якомога переконливіше подати для преси високу якість своєї продукції.

Після такого ознайомчого турне наша делегація могла вже на належному рівні взяти участь у семінарі на тему «Значення масових засобів інформації для зміцнення фінляндсько-радянських відносин». На ньому зібралося понад 150 осіб — визначні громадські і політичні діячі, головні редактори більшості фінських газет і журналів, провідні журналісти.

І доповідач — міністр закордонних справ Фінляндії А.Кар'ялайнен, і виступаючі відмічали позитивний вплив преси, телебачення, радіо на зміцнення взаємовідносин між обома країнами. Наголошувалося на необхідності дальшого поліпшення зв'язків між нашими журналістами шляхом прямих контактів, особистих візитів, обмінних поїздок тощо. Фінські ко-

леги делікатно нагадували про вайлуватість, заангажованість радянської преси. Особливо їх дивувала відсутність оперативного прямого інформування про події у свого найближчого великого сусіда. Для цього вони знайшли своєрідну формулу: «Доки про події на Сході ми будемо дізнаватися із Заходу!?»

Відверті розмови на семінарі вивели нас й на необхідність удосконалення діяльності Спілки журналістів, зміцнення зв'язків і творчих контактів із зарубіжними колегами, про що наша делегація і внесла свої пропозиції після повернення з Фінляндії.

Та найбільше врізалась у пам'ять одна неофіційна зустріч з фінським колегою. На своїй дачі на околиці Гельсінкі головний редактор і власник кількох економічних журналів дав прийом на нашу честь. Протягнувши свою міцну руку, він з щирою посмішкою представився:

— Вайно. Ваш друг навіки. Ця дружба скріплена осколком вашого снаряда, який назавжди залишився в моєму тілі як згадка про колишню війну. І пересторога, щоб більше ми не воювали, а дружили як хороші сусіди.

Ця розмова тривала кілька годин. Обидва перекладачі (з нашої і фінської сторони) по черзі звалювалися від втоми. А нам, очевидно, допомогла справжня фінська сауна, надійна горілка з перцем і смачна смажена риба, власноруч приготована гостинним господарем.

Під час бесіди торкалися і професійних питань, і політичних проблем. І вже десь під кінець вийшли на тему увічнення історії своїх держав. Вайно, звертаючись до редактора «Волгоградской правды» Федора Симонова, гостро висловився щодо пам'ятника на Мамаєвому кургані, присвяченого Сталінградській битві:

— Поставили бабу, — він підвівся і простягнутими руками відтворив скульптуру. — Як солдат я скажу — хіба так увічнюють безсмертний подвиг героїв!

Що тут було заперечувати. Та у відповідь ми послалися на пам'ятник маршалу Маннергейму, що стоїть в центрі Гельсінкі:

— Хіба цей грубо-помпезний в тевтонському стилі монумент відображає образ національного героя Фінляндії?

Господар теж поділяв нашу думку. І цілком слушно наголосив на необхідності вивчення громадської думки щодо монументальної скульптури. Продовжуючи розмову, я розповів про недавню акцію громадського обговорення проекту пам'ятного

знака на честь міста-героя Києва. Його виготовили в натуральну величину з тимчасових металевих конструкцій та фанери і поставили на передбачуваному місці — на нинішньому майдані Незалежності. Потім розпочалося тривале обговорення цього проекту на сторінках газети «Вечірній Київ». Абсолютна більшість жителів міста висловилося проти розміщення тут пам'ятного знака: він зовсім не вписувався в навколишній архітектурний ансамбль.

Міська влада врахувала думку киян і пам'ятний знак згодом було встановлено на площі Перемоги (на жаль, нинішня влада не прислухалася до голосу громадськості щодо реконструкції майдану Незалежності, за що її справедливо критикують як фахівці, так і рядові жителі столиці).

Ця розповідь дуже здивувала фінського редактора:

— Так це ж справжня демократія? І роль преси яка! Поздоровляю!

І на завершення про ще одну пам'ятну подію. Нас прийняв у своїй заміській резиденції президент Фінляндської Республіки У.Кекконен. Розмова з главою держави тривала близько години, але з кожним членом делегації він встиг переговорити особисто. А оскільки президент незабаром мав відвідати Київ, то його цікавило чимало питань щодо столиці України. Невдовзі такий візит відбувся, і мені було приємно перебувати серед гостей, запрошених на зустріч з видатним фінським політиком. Звичайно, про проблеми монументальної скульптури там вже не йшлося.

Професія одна, а методи роботи різні

Ця розповідь пов'язана з перебуванням у Києві вже іншого президента — Річарда Ніксона. Мені тоді довелося очолювати прес-центр по висвітленню його візиту.

Київ вперше мав приймати президента США. Перебуваючи в Москві, Р.Ніксон вирішив віддати належне українській діаспорі в Америці і в ході свого візиту до СРСР відвідати історичну батьківщину своїх виборців.

Інтерес засобів масової інформації до цієї події виявився неймовірно високим. Всього, враховуючи й технічних співробітників редакцій газет, телебачення і радіо, при прес-центрі було акредитовано понад дві тисячі осіб. Виходячи з вимог від-

повідних служб безпеки, і насамперед американської сторони, забезпечення їх оперативної безперерійної діяльності вимагало копіткої підготовчої роботи.

За короткий термін технічний вузол прес-центру було обладнано в готелі «Дніпро», в якому розмістилася основна маса журналістів, що напередодні прибула до Києва. Вони мали змогу в будь-який час передавати свої матеріали до будь-якої країни. Кожному з них були видані нагрудні перепустки-пули з власним фотопортретом: для радянських журналістів червоного кольору, американських — синього, інших країн — зеленого.

І от 30 травня 1972 р. близько 12 години дня ми всі зібралися в Бориспільському аеропорту. Сюди вже прилетіла група журналістів, які безпосередньо висвітлювали візит Р. Ніксона у Москві. Прибув і персональний літак американського президента. Наш відомий фотоас Яків Давидзон відразу ж зафіксував нас на фоні цього літерного «боїнга».

Та трапилося непередбачуване. Вже минув визначений час прибуття президента, а льотне поле пустувало. Тільки дужче заметушилися агенти ФБР та нашої «дев'ятки». Заклопотані журналісти, приготувавши телекамери і мікрофони на огорожених спеціальних майданчиках, нервово поглядали в чисте небо.

Саме тоді я відчув першу особливість у методах роботи американських журналістів. Це — повна інформованість. З допомогою високоефективних засобів зв'язку, а також за активного сприяння агентів ФБР вони буквально за лічені хвилини вже знали про причини затримки прильоту. І відразу прямо до Америки пішла інформація з аеродрому про конфуз у Москві з відльотом Ніксона. А вже потім дізналися про це і наші журналісти: спрацювали професійні контакти охоронців. Виявляється, що в літаку М.В. Підгорного, на якому мав відлітати зарубіжний гість, підвели двигуни. Поки пересідали на інший літак, минув певний час, що й викликало нервово збудження в Києві.

Та все закінчилось благополучно. Літак з американським президентом приземлився у Борисполі і після офіційної зустрічі довжелезна кавалькада автомашин попрямувала до Києва. Мені доводилося їздити цією швидкісною трасою багато разів, супроводжуючи різні делегації. Але таке я побачив уперше. Не тільки ця траса була абсолютно порожньою, але й нікого не було вздовж неї на відстані до 300 метрів. Крім того, практично

під кожним деревом, а в місті біля кожного стовпа, стояли постові в цивільному. Така була вимога американської охорони.

Переговори йшли відповідно до визначеного і узгодженого протоколу. А на мою долю випала організація роботи прес-центру, забезпечення висвітлення відповідального візиту. У цей час виокремилась інша особливість американських колег: оперативність у збиранні інформації, її трансформації в теле-, радіо і газетні матеріали та передачі їх до своїх редакцій. Зв'язок з ними тривав цілодобово, незважаючи на значну різницю у часі. Вони не чекали закінчення якоїсь зустрічі, не витрачали часу на підготовку всього матеріалу, а прагнули негайно анонсувати подію, розповісти про неї дуже стисло і водночас дохідливо, буквально кількома фразами розкрити її суть. А потім уже навздогін дати свої коментарі та висновки, інтерв'ю з різними посадовими особами.

Відразу ж відчувалася висока мобільність журналістів, їх настирність, а інколи навіть безцеремонність у поведінці. Головне — досягти мети, а якими засобами — це вже не мало значення. Наші ж оглядачі й коментатори програвали зарубіжним колегам у цьому плані. Навіть кореспонденти ТАРС і РАТАУ, які монополізували висвітлення офіційних візитів, пасли задніх. Тільки оператори Центрального телебачення могли на рівних позмагатися з американцями.

День пройшов напружено, але цікаво. Та мене чекав ще один клопіт: прийом для акредитованих журналістів від імені Співки журналістів України та відділу преси МЗС. На другому поверсі готелю «Дніпро», поруч з технічним вузлом прес-центру, накрили довгі столи для фуршету.

Прийом мав розпочатися о 19 годині, одночасно з офіційним в Маріїнському палаці. І тут знову сюрприз. Минає 15 хвилин, півгодини. Представники радянської преси всі в зборі, «зелені нейтралі» також посходилися. А основні гості — американські колеги відсутні. Нервує голова Співки журналістів України Володимир Сіробаба — господар прийому. Деякі нетерплячі, котрим набридло стояти попід стінами, вже пропонують починати... Але «тамада» не піддається на зазіхання згоднілих учасників. Нарешті о 20-й до зали вбігають перші захекані американці. Не встиг головуючий завершити своє вітальне слово першим тостом, як гості враз спустошили численні підноси з різними наїдками.

— Ти диви, — не втримався головний редактор «Перця» Федір Маківчук. — Харчі, мов косою, вмить скошили, а випивка залишилася. Це ж не по-нашому.

Гумористична репліка не вплинула на наших гостей. Дійсно, славетна горілка з перцем залишилася на столах, американці поласували лише сухими винами.

І буквально через півгодини зала наполовину спорожніла, американці знову побігли передавати свої матеріали. А з тими, хто залишився, ми вели професійні розмови.

Поруч зі мною стояв худорлявий телеоператор високого зросту з впалими щоками, посіченими глибокими зморшками. Він навіть на прийом забіг з телекамерою. На вигляд йому було десь під 60. А під час бесіди з'ясувалося, що ледве переважило за 40.

— Ми працюємо до зносу, — відверто поділився він. — Треба встигнути випередити конкурента. Якщо я пізніше передам матеріал, то хазяїн вижене мене з редакції. То ж головне — робота, ніколи ні поїсти, ні поспати.

Таким чином з'ясувалася й третя особливість — конкурентність, по суті, боротьба за виживання. Адже спізнився — і конкурент обійде, а твоя кар'єра закінчиться. Нашим журналістам це не загрожувало, і вони продовжували підносити чарки за знайомство.

Наприкінці прийому до нас заїхав Генрі Кіссінджер. Спостерігаючи за його поведінкою, можна було зрозуміти, що державний секретар США добре знає присутніх американських колег, по-свійськи з ними поводить. Він виклав останні новини з Маріїнського палацу (тому частина журналістів відразу ж метнулася до прес-центру, щоб передати такий важливий коментар), висловив подяку господарям за організацію висвітлення візиту Р. Ніксона.

На такій мажорній ноті й завершився прийом. А вранці цей великий журналістський десант відбув з Києва.

Місяць за океаном

Наступна моя зустріч із закордонними журналістами відбулася через три роки, безпосередньо за океаном. Майже весь вересень 1975 р. спеціалізована група Товариства культурних зв'язків із закордоном, у складі якої разом зі мною був і заві-

дуючий Українським відділенням Агентства преси «Новини» Станіслав Волнянський, перебувала в Канаді і США. Мета цієї поїздки була двоєдиною: по-перше, зміцнювати зв'язки з тамтешніми українськими організаціями, по-друге, пропагувати здобутки Української РСР, передусім у сфері культури та мистецтва.

Спершу ми відвідали Канаду: Монреаль — Торонто — Вінніпег — Ванкувер. Можна без перебільшення сказати, що ми перебували там, неначе вдома, настільки дружнім було спілкування з нашими земляками.

Хочеться, насамперед, згадати неодноразові зустрічі з Петром Кравчуком. Він був не тільки одним з керівників Товариства об'єднаних українських канадців, а й редактором газети «Життя і слово». Йому не раз доводилося відвідувати Україну, публікуватися в нашій пресі, зустрічатися з провідними українськими письменниками і журналістами. Він добре знав наші проблеми, відверто висловлював свої думки, толерантно ставився і до наших оцінок щодо збереження діаспорою рідної мови і культури. Численні зустрічі з канадськими українцями (а ми відвідали чимало сімей), особисті спостереження дали змогу відчутти певну тенденцію у цій складній важливій справі. У життєвій практиці складалося так: старше покоління спілкується між собою українською мовою, добре знає українські народні пісні; їхні діти між собою спілкуються англійською, а до батьків звертаються українською, народні пісні певною мірою теж пам'ятають; онуки вже повністю перейшли на англійську мову, пісень — зовсім не знають.

— Ми добре відчуваємо цю тенденцію, — розмірковував Петро Кравчук, — і в її подоланні потрібна відповідна допомога з великої України. У нас мало ще української художньої та краєзнавчої літератури, як класичної, так і сучасної, нинішньої періодики, платівок і касет із записами музичних творів і народних пісень. Добре, що з вами приїхали такі талановиті співаки, як Марія Стеф'юк, Роман Майборода (тоді вони ще не були удостоєні високих звань). Їхні виступи — це найкраща пропаганда українського мистецтва.

Звичайно, розмови стосувалися й безпосередньо журналістських справ. І завжди ми знаходили спільну мову зі своїми канадськими колегами.

А через місяць після повернення з поїздки мене чекала не-

сподіванка: надійшов лист з Торонто від Петра Кравчука. Наведу уривок з нього: «Дуже приємно було з Вами познайомитися, з Вашими колегами журналістами, провести кілька годин на товариській зустрічі в редакції «Життя і слово». Я вважаю, що зустріч була хороша, щира, відверта, як це може бути між газетярами.

На пам'ятку нашої зустрічі висилаю фото, зняте на подвір'ї нашої друкарні.

Якщо маєте можливість, передайте вітання моєму другу Йосипові Терентійовичу (Й.Й. Цьох — декан факультету журналістики Львівського держуніверситету імені Івана Франка. — Є.К.), розкажіть про нашу зустріч. хай набереться в нього оскома, бо ж багато разів я запрошував його у Канаду (йому також пропонували бути у складі групи), але він все відмовлявся». Відповідно відбулися зустрічі і з англомовними канадськими журналістами. Про одну з них — нестандартну для нас своєю ситуацією — розповім докладніше.

Вона відбулася у Вінніпезі. В «Українському домі» до мене підійшла молода журналістка, щоб взяти інтерв'ю про враження від перебування в Канаді.

Вона, дізнавшись, що ми їдемо в замиський будинок нашого гостинного господаря, — також попросилася взяти її з собою. Я запросив її до машини.

В ошатному будинку прийом тривав години дві. Правда, не в звичному для нас домашньому режимі. Гості мандрували з тарілочками в руках по кімнатах, брали собі наїдки і чарчини на вибір. Як кажуть, шведський стіл. Та це не заважало вести розмови.

Зустріч затягувалася, а журналістці треба вже здавати матеріал у редакцію. Вона попросила мене допомогти їй повернутися до міста. Я з цим проханням до господаря. І отримав непередбачувану відповідь:

— А це її справа. Як хоче, так хай і добирається.

Ми з Славою Волнянським лише перезирнулися. У нас в Україні журналіста не тільки б нагодували і напоїли, а й спати поклали, і додому відвезли, ще й харчів на дорогу дали. Отут я вперше зрозумів, що таке менталітет — не наш, а чужий, уже в умовах ринкових відносин.

І все ж інтерв'ю вийшло вчасно, ще до нашого від'їзду і, як

я пригадую, мої висловлювання були передані точно. Що й казати, журналістська солідарність завжди спрацьовує!

Після гостинної Канади настав заключний, етап нашого маршруту — відвідання США: Сан-Франциско — Лос-Анджелес — Нью-Йорк. У перших двох містах вихідців з української землі практично не було. Тому доводилося обмежуватися звичайним туристичним оглядом міських краєвидів і знакових місць

Та на нас, журналістів, найбільше враження справило відвідання газети «Лос-Анджелес таймс», як нам сказали, першої в Америці редакції, що працює повністю на комп'ютерах. Те, що ми побачили, не можна було порівнювати з існуючим у нас редакційним процесом підготовки матеріалів до друку. Натиснеш клавішу комп'ютера — і підготовлений автором текст публікації за лічені секунди потрапляє по черзі на монітори керівників усіх рівнів, а потім, після редагування, з'являється перед очима головного редактора. Після схвалення він відразу потрапляє на плівку для друкування. Ніякої метушні, ніякої тяганини. Для нас тоді це було дивом, а зараз стало звичною буденністю для київських редакцій.

Звичайно, розмова не обмежилася лише технічним «нововведенням». Наш гід Біл — нарисист при головному редакторі — виявився співрозмовником широкого діапазону. Відчувалася глибина думки, аналітичність і влучність оцінок.

Найбільше йшлося про шляхи поліпшення взаємопорозуміння між нашими країнами. Виходячи з того, що це був період відлиги, викликаний космічним польотом «Союз» — «Аполлон», ми намагалися знаходити точки зіткнення спільних інтересів.

Водночас нам не рідко було важко зрозуміти особливості характеру, як тоді було прийнято говорити, середнього американця, його до певної міри аполітичність. Про це свідчить такий факт. Серед членів нашої групи був колишній бойовий командир танку, який у травні 1945 р. на Ельбі врятував кілька десятків американських солдатів. За цей подвиг він був удостоєний срібної медалі як герой Америки. Я тримав у своїх руках посвідчення до медалі, в якому було написано приблизно таке: «Джентльмен! Зніми шляпу перед цією людиною! Він врятував Америку!».

Так от, коли ми показували медаль на різних зустрічах, то абсолютна більшість присутніх нічого не знала про цю державну нагороду.

Нас дивувала й необізнаність співрозмовників щодо економіки й культури СРСР, не кажучи вже про Україну. І водночас нами не сприймалася майже беззаперечна довіра пересічних американців до реклами. До речі, довелося бути безпосереднім свідком всесильності реклами під час показу по телевізору замаху на президента Дж. Форда у Сан-Франциско на тій же вулиці, де ми кілька годин тому перебували. Ледве встиг президент сказати у мікрофон фразу про необхідність боротьби з терористами, як його заяву перервала реклама нової зубної пастки. Тоді для нас це було дико, а зараз, як подивився українське телебачення, то можна впевнено сказати, що по рекламі ми вже перегнали Америку.

Підсумовуючи нашу розмову в редакції, Біл видав нам такий афоризм:

— Ви не розумієте психології рядового американця. Йому начхати, що робиться не тільки в Азії та Африці, але й в Європі. Його хвилює одне питання: де він завтра буде виводити свого собаку...

А у нас був ще Нью-Йорк. Тут ми знову зустрілися з нашими земляками, в тому числі й з старійшиною серед діячів українських організацій у США М.Торченком. У щирих розмовах, під час неформального спілкування завершувалася наша поїздка за океан.

24 вересня 1975 р. ми попрощалися з Америкою.

Де краще слухати вождів?

На завершення наведу ще один факт, що свідчить про непередбачуваність журналістської долі. Під час переговорів між керівниками СРСР і Югославії — Л. Брежнєвим і Й. Тіто мені було доручено очолити прес-центр, що розташувався в готелі «Київ». Наші та югославські журналісти, незважаючи на певну напруженість у тогочасних міждержавних відносинах, в основному толерантно співробітничали між собою. Необхідні інформаційні матеріали югославська сторона вручала оперативно і в повному обсязі, що давало змогу нормально висвітлювати переговори. Особисті стосунки також проходили в дружніх тонах, хоча окремі журналісти певною мірою негативно ставилися до політики СРСР щодо Югославії.

Та в останній день, за годину до заключного засідання в Маріїнському палаці, керівники РАТАУ, Держтелерадіо Укра-

їни, на яких було покладено висвітлення переговорів, захвилювалися. Порушуючи попередню домовленість, прес-служба югославської сторони не представила текст підсумкової заяви свого лідера, хоча вже мала відповідний радянський документ. Така обставина ставила під загрозу своєчасний випуск новин по телебаченню і радіо, а також вихід завтрашніх газет.

Для перестраховки було прийнято рішення: організувати прямий запис виступу Й. Тіто. Спішно у залі прийомів палацу було додатково поставлено ще один сервірований столик для стенографістки і мене з портативним магнітофоном. Довелося протягувати ще один провід з мікрофоном до головного столу, де мали сидіти Л. Брежнев і Й.Тіто.

Десь за десять хвилин до початку прийому югославська прес-служба видала очікуваний текст і моє перебування в залі втратило сенс.

Отже, висвітлення важливих державних переговорів було забезпечене. А мені, хоча в залі ще лунали заключні тости, треба було поспішати до готелю «Київ». Тут Спілка журналістів України та відділ преси МЗС України давали прийом на честь югославських колег.

До моєї появи спілкування між журналістами вже набуло відповідного настрою. Офіційні промови змінилися локальними виступами, знайшлися спільні знайомі, цікаві теми. А поруч, у прес-центрі, де стояли технічні засоби зв'язку, тривала буденна робота по передачі повідомлень у Белград.

Так важлива політична подія на очах вже ставала історією.

Спорт, який об'єднує світ

Народився 12 вересня 1932 р. в селищі Буди на Харківщині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (1956). Працював у редакціях «Робітничої газети», журналу «Ранок», власкором Українського відділення Агентства преси «Новости» (Москва, 3 січня 1992 р. — голова Київської Спілки журналістів (НСЖУ). Заслужений журналіст України, нагороджений орденом «За заслуги» III ст., призер XVI Олімпійських ігор, майстер спорту міжнародного класу. Автор понад 30 книг прози й публіцистики («Глобратими», «Олімпійці», «Катастрофа», «Вистрел в сніжній пустоші», «Із загранкомандировки не возвратился» та ін.). Ряд творів перекладені німецькою, угорською та японською мовами. Лауреат міжнародної письменницької премії ім. В. Пікуля.

Рекорди, перемоги, поразки, відчуття щастя і трагедії, — все це давно стало візитівкою великого, тобто професійного, спорту, який дедалі більше віддаляється від заповітів П'єра де Кубертена, людини, яка дала світові сучасні Олімпійські ігри. З кожним новим олімпійським чотиріччям прекрасна ідея «божевільного» француза — ідея виховання фізично загартованої та всебічно освіченої людини, яка мала б докорінно змінити саму сутність «*homo sapiens*», поступово віддаляється від ідеалу.

Ще 1924 р. на Празькому Олімпійському конгресі П.Кубертен звернувся до учасників із словами: «Я застерігаю вас від спортивного професіоналізму!» Та у XXI сторіччя олімпійський спорт входить із цілим комплексом проблем, які є наслідком того ж самого професіоналізму: у першу чергу, допінг, народжений шаленою гонитвою за грішми, і який, незважаючи на жорстку боротьбу з цим ганебним явищем, примушує тисячі юнаків та дівчат ризикувати власним здоров'ям, а часом і життям заради срібної, вкритої тонким шаром золота, олімпійської медалі. За прикладами далеко ходити не доведеться: Олімпійські ігри

у Солт-Лейк-Сіті 2002 р. рясніли скандалами, пов'язаними саме із використанням заборонених препаратів. І що цікаво: особливо прискіпливо ставляться допінг-лабораторії до... проб спортсменів колишнього СРСР, у тому числі, під підозру потрапили і українські спортсменки. Потрапили, як то кажуть, за компанію із росіянками. Не робитиму далекоглядних висновків, але, здається, робиться все можливе, щоб позбутися серйозних конкурентів, якими завжди були спортсмени СРСР.

До речі, широко розповсюджена думка, що саме в СРСР почали експериментувати із різними прискорювачами хімічного походження, не відповідає дійсності. Сумне авторство належить американцям, слідом за ними спочатку радянські атлети, а згодом — спортсмени НДР перехопили ініціативу і створили науково обгрунтовану систему використання допінгів задля перемог у спорті. В СРСР, починаючи десь з початку 70-х років, спортсмени стали першими випробувачами різноманітних хімічних речовин, замовниками яких були військові, в першу чергу, космонавти. Хімія стала обов'язковою для членів збірних команд країни. Відмова приймати різноколірні таблетки призводила до виключення з команди і, природно, негайного припинення фінансування. Я знаю небагато спортсменів, які знайшли у собі мужність розпрощатися з великим спортом з цих причин.

Після кожного допінг-скандалу у світі лунають заклики закрити Олімпійські ігри раз і назавжди як занадто шкідливі для здоров'я та психіки людини. За моїми плечима П'ЯТНАДЦАТЬ Олімпіад, тож багато чого бачив та зрозумів. На моїх очах у канадського спринтера Джона Бенсона, який у фантастичному стометровому бігу-польоті на олімпійському стадіоні у Сеулі у 1998 встановив світовий рекорд, а вже наступного дня у нього забрали золоту медаль і назавжди заборонили виходити на старт. Я бачив, як переможець у Солт-Лейк-Сіті на зимових Іграх 2002 р. на 50-кілометровій (!) дистанції іспанець Мюллегі теж вимушений був повернути золоту медаль — у його крові знайшли заборонений препарат. Але я ніколи не узяв би на себе сміливість сказати, що інші чемпіони перемогли лише завдяки таланту, мужності та наполегливих тренувань. Виходить, Олімпійські ігри дійсно вичерпали свій позитивний потенціал і їм нема місця у XXI сторіччі?

У жодному разі! Людство буде розвиватися за власними законами, які диктує сучасність, і спорт не є чимось таким, що

може жити ніби за «залізною завісою» (у СРСР ми вже спробували відсторонитися від загальносвітових тенденцій, що з цього вийшло, знаємо) і користуватися лише своїми правилами. Добре це чи погано, доведе час.

Навпаки, скажу «крамольну» річ: людство сьогодні повинно пестувати та шанувати дітище Кубертена за неоціненну допомогу у збереженні миру між народами, за своєрідний світовий огляд культур та менталітетів, що кожні чотири роки збагачує нас, наближає одне до одного і дає змогу зрозуміти, який малий і вразливий той світ, у якому ми живемо і як бережливо треба ставитися до нього. Тисячі професійних дипломатів, пробачте мені, не в змозі зробити для представлення своїх держав всьому світові стільки, скільки олімпійський спорт, який є справжнім дипломатом сучасності.

Ігри у Солт-Лейк-Сіті, до речі, по телебаченню дивилися на усіх континентах майже 2 млрд землян.

Та повернімося до конкретних прикладів, аби мої твердження базувалися на беззаперечних фактах.

Я був, нагадую, свідком п'ятнадцяти зимових та літніх Олімпійських ігор як спеціальний кореспондент та як учасник Ігор 1956 року у Мельбурні. Та й підготовка до першої Олімпіади (1952 р., Гельсінки), з якої почався відлік олімпійського часу і для українських спортсменів, не минула й мене: разом з кількома київськими плавцями був кандидатом до збірної команди. Але пощастило виступити у Фінляндії лише киянці Марії Гавриш, і вона стала першим призером Ігор серед радянських плавців. До Великої вітчизняної війни СРСР не був членом олімпійської родини, вважаючи Ігри «буржуазним витвором». Холодна війна, ідеї якої виголосив у 1946 р. Черчілль, відбилася і на спорті. Олімпіада 1948 р. знов пройшла без радянських спортсменів. Але вже у 1951 р. було створено Олімпійський комітет СРСР і почалася підготовка до Гельсінки. І хоча Олімпійська хартія — ця Конституція Олімпійського руху — забороняла будь яку дискримінацію, спортсмени СРСР та країн соцтабору жили у Гельсінки в окремому олімпійському селищі, щоб, на думку організаторів, перешкодити учасникам Ігор вільно спілкуватися між собою. Та це не завадило спортсменам потоваришувати. Ігри 1952 р. відкрили еру майже сорокарічного політичного протистояння СРСР та США на олімпійських аренах. Перемоги вихвалялися, поразки зазнавали не тільки нищівної кри-

тики. «Великий друг радянських спортсменів», скажімо, після поразки футбольної команди на Олімпіаді навіть наказав розігнати збірну...

Ігри 1956 р. приймала Австралія. Політична ситуація напередодні Олімпіади критично загострилася — англо-французько-ізраїльська агресія проти Єгипту поставила світ перед загрозою світової війни. Радянський лідер Микита Хрущов виступив на боці свого друга Насера: в країні готувалися загони добровольців, радянську армію привели у стан підвищеної боєготовності. У Політбюро ЦК партії обговорювали питання доцільності участі наших спортсменів в Іграх. Міждержавні стосунки СРСР та Австралії були напруженими, адже ще у 1954 р. країна соціалізму розірвала дипломатичні відносини з Канберрою. Причина була до банальності простою — якийсь працівник амбасадки звернувся до австралійського уряду з проханням надати йому політичний притулок. Австралійці пішли йому назустріч, хоча Москва вимагала негайної видачі втікача. Словом, ще буквально за кілька днів до відльоту ми кожного дня чекали повідомлення, що СРСР відмовляється від участі в Олімпійських іграх. Тут ще почалася громадянська війна в Угорщині, звідки радянська збірна з плавання повернулася на Батьківщину останнім літаком, що піднявся з будапештського летовища.

І все ж таки здоровий глузд, а скоріше — політична доцільність появи радянських атлетів на Іграх — перемогла, і Політбюро відкрило нам «зелене світло». Не буду розповідати, скільки і яких співбесід пройшли ми усі разом та окремо. Нас «загартовували» спортивні та партійні функціонери, офіцери спецслужб так, ніби ми відправлялися не на мирні спортивні перегони, а на війну. Мабуть, якби можна було нас озброїти, озброїли б! Але, як то кажуть, усі ці забобони в одне вухо влітали, в інше — вилітали. Кожен з нас мріяв виступити якнайкраще, бо ж це — Олімпійські ігри. Але холодна війна чекала нас прямо у «боїнгу», у який ми пересіли з ТУ-104 в Рангуні, столиці Бірми. Стюарди розмовляли вишуканою російською, просто-таки лізли в душу, спокушали різноманітними напоями і розповідями про «прекрасне життя в Америці». Але ж ми були підготовленими!

Австралія зустріла нас спекою та холодним душем... дезінфекції прямо в аеропорті Мельбурна і нечисленною купкою людей, які мовчки стояли під гаслами з вимогою негайно вивес-

ти радянські танки з Будапешта. Австралійці ж були чемні, але дивилися на нас з підозрою...

Але, на відміну від Гельсінки, олімпійське селище було одне на всіх, що відразу приємно вразило. І хоча кожна делегація мала, так би мовити, власний куточок, ми вільно пересувалися територією селища. Більше того, буквально першого ж дня велика зелена галявина перед будиночками, де жили радянські спортсмени, стала неофіційним інтерклубом. Я не пам'ятаю, щоб хтось з наших ходив до американських чи німецьких, французьких, італійських та інших будинків. В цьому не було ніякої потреби — на нашій галявині можна було зустріти представників чи не з усіх команд. Тут ми зустрічалися з американцем Джессі Оуенсом, триразовим олімпійським чемпіоном 1936 р. у Берліні, який своєю перемогою над німецькою зіркою примусив Гітлера демонстративно, у люті, залишити стадіон, з Паулем Андерсоном, суперважковиком, який напередодні Олімпіади гостював у Москві і вразив своїми рекордами, з іншими видатними атлетами. Тут зав'язувалися дружні стосунки, тут ми дивилися один одному у вічі, і усі застороги (американців також залякували їхні керівники) негайно забувалися. Пам'ятаю, якось познайомився з американським плавцем Френком Маккені, запросив до себе у гості. Він погодився і... не прийшов. Наступного дня зустрічаю його у басейні, запитую, а він мені на повному серйозі у відповідь: «Мій тренер сказав, що коли будеш зустрічатися з "радянським", то станеш комуністом». Я розсміявся і сказав: «За такою логікою, я повинен стати... капіталістом!» Френк теж щиро розсміявся і ми стали друзями, потім протягом кількох років листувалися.

Першим у перший робочий день Ігор змагання відкрив Володимир Куц, український хлопець з Сумщини, військовий моряк — балтієць. Головним його суперником на 10 000 метрів був англієць Гордон Пірі, якого шалено вітали 70 тисяч мельбурнців. Напередодні його прийняв чоловік англійської королеви, принц Единбурзький, який прибув до Австралії на білосніжній королівській яхті у супроводі есмінця — відкривати Ігри. Пірі повинен був довести усьому світові переваги «вільного світу», здолавши опір Куца й подарувавши золоту медаль англійській королеві. Те, що зробив наш стайєр, просто-таки приголомшило глядачів, які не змогли відразу зрозуміти, що сталося на їхніх очах. Кумир виявився «голим»! Кілька хвилин

стадіон неначе крізь землю провалився. Але незабаром трибунами прокотився шквал оплесків — так австралійці вітали мужність українського бігуна. А після того, коли Володимир буквально знищив надії вже двох англійських претендентів на медалі на дистанції 5000 метрів, Куц став найпопулярнішою людиною в Австралії.

Ставлення до нашої команди, до СРСР змінилося практично на 180 градусів. Не буду стверджувати, що нас тут одразу полюбили. Ні, холодна війна вже захопила свідомість людей. Але якщо до Олімпійських ігор місцеві ЗМІ друкували лише вигадки або ж негативну інформацію про країну, то два олімпійські тижні змінили ставлення до Країни Рад. Мельбурнська впливова газета «Сан» напередодні закриття Ігор (до речі, вони завершилися — вперше — командною перемогою збірної СРСР) писала: «Володимир Куц своїми перемогами зробив для поліпшення відносин між двома країнами більше, ніж радянський дипломатичний корпус».

Критична ситуація склалася у світі на початку олімпійського 1980 р.

Радянські війська в Афганістані, бурхливі демонстрації протесту у багатьох країнах світу, ультиматум Президента Картера, який звернувся до МОК з вимогою відмінити Олімпійські ігри у Москві або перенести їх в іншу країну. Антирадянські настрої набувають небаченого розмаху. Літак Аерофлоту, на борту якого до Нью-Йорку на зимові Олімпійські ігри у Лейк-Плесіді прибули тренери, спортсмени, журналісти, чемпіони минулих років, заарештовують, нам не дозволяють вийти. Авіадиспетчери відмовилися супроводжувати літак. Майже півдоби розігруються поліцейські ігри навколо нашого «ноєва ковчега». Нарешті, пілоти ІЛ-76 запускають двигуни, і літак починає рухатися... прямо на поліцейські авто. Незабутнє видовище! Ми летимо до Вашингтона, а звідти автобусами поверталися до Нью-Йорка.

ЗМІ просто таки шаленіють, нагнітаючи атмосферу ненависті. Я бачив на нью-йоркському Бродвеї молодиків, які начепили на груди величезні значки-гасла «Убей русского!» Здавалося, у Лейк-Плесіді на нас чекає ворожа, недобра атмосфера. Але тільки-но почалися змагання, тільки-но глядачі побачили фантастичні виступи фігуристів Ірини Родніної та Олександра Зайцева, Наталки Лінничук та Геннадія Карпоносова, до наших спортсменів ставлення докорінно змінилося. Газети, теле-

бачення нібито забули на цей час про Афганістан. Більше того, навіть поразка радянської хокейної дружини, як полюбляли в СРСР називати збірну, від американських студентів, відіграла позитивну роль — радянських хокеїстів шанували тут ...як великих вчителів. В Лейк-Плесіді у неофіційному командному заліку американців випередили не тільки радянська команда, але й — уперше — збірна НДР.

Після цього питання про московську Олімпіаду було остаточно знято з порядку денного і значно зменшилася кількість країн, які відмовилися від участі в Іграх 1980 р.

Коли ми залишали Нью-Йорк, диспетчери побажали нам щасливого польоту...

Повернімося до ближчих часів, до першого виступу національної команди на зимових Олімпійських іграх 1994 р. в норвезькому місті Ліллекхаммер. Будемо відверті: не зважаючи на те, що Українська РСР була одним із засновників ООН, мало хто у світі відокремлював її від СРСР — усі ми були «радянськими» або «руськими». Золота медаль української фігуристки Оксани Баюл, яка у драматичному єдиноборстві перемогла американських «зірок», раптом висвітила на увесь світ нову країну — Україну. Не будь цього, повірте, нашому дипкорпусу ще багато років було б потрібно повторювати назву держави, щоб її запам'ятали. Сьогодні спорт іде попереду політики та економіки, його проблемами опікуються і перші особи держав (скажімо, у Білорусі президент Національного олімпійського комітету Лукашенко, у грудні минулого року й в Україні пост президента НОК посів Прем'єр-міністр Янукович). На Олімпійських іграх у Сіднеї в 2000 р. були присутні більш як три десятки керівників великих держав, принци та королі. Президент МОК Хуан Антоніо Самаранч зустрівся з усіма главами 200 держав, які входять до світової олімпійської системи. Був він і в Україні, приймав його Президент Л.Кравчук.

Сьогодні участь в Олімпійських іграх беруть багато країн, які навіть не претендують на медалі, їм досить того, що ПРАПОР КРАЇНИ з'явиться на параді відкриття. На жаль, ситуація зі спортом в нашій державі з кожним олімпійським чотириріччям набуває дедалі загрозливішого характеру. Скажімо, на Іграх 2002 р. збірна взагалі вперше залишилася без медалей. Буде дуже прикро, якщо й Україна в майбутньому з'являтиметься на Іграх лише на параді відкриття...

Свобода слова як рушійна сила розвитку демократичного суспільства

Народився 15 вересня 1958 р. в с. Великий Обзир на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1982) та Київську вищу партшколу (1989). Працював завідуючим відділом, заступником головного редактора Держтеле-радіо УРСР, віце-президентом Укртеле-радіокомпанії, генеральним директором програм Всесвітньої служби радіомовлення України. Нині президент Національної радіокомпанії України. Заслужений журналіст України.

Свобода слова і журналістської діяльності нині є однією з надзвичайно важливих проблем як в теоретичному, так і в практичному плані. Прагнення до свободи — невід’ємне право кожного журналіста. Однак питання полягає в тому, як трактувати це прагнення і як його реалізувати.

Парламентські слухання, які вже вчетверте проводяться Верховною Радою України і які останнім разом відбулися на початку грудня 2002 р. на тему: «Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова й цензура в Україні» не тільки не наблизили нас до розв’язання цієї проблеми, а навпаки — ще більше ускладнили і загострили її. На слуханнях пролунали досить різні і суперечливі думки про нинішній стан свободи слова в Україні — від заяв про те, що в Україні склалася загрозлива ситуація у справі забезпечення права журналіста на вільне виконання своїх професійних обов’язків до заяв про відсутність в українських ЗМІ будь-яких ознак політичної цензури. Частина промовців сходилося на тому, що негативні явища в українській пресі пов’язані перш за все з економічною за-

лежністю ЗМІ, які нерідко зобов'язані сліпо виконувати волю своїх роботодавців.

Однак часто, замість конструктивної розмови про шляхи розвитку ЗМІ в контексті правового і реального забезпечення їх основним базовим компонентом — необхідною свободою слова, гору брали політичні пристрасті та взаємозвинувачення, з одного боку опозиційних політиків, з іншого — представників владних структур. Віце-спікер парламенту О.Зінченко у заключному виступі так і заявив: Ми дозволили використати професійну дискусію хворобливо-амбітним політикам.

Мені слова для виступу не надавалося, але коли б це сталося, я, звичайно ж, зосередився б на практичній стороні справи: реалізації свободи слова саме у програмах Національної радіокомпанії.

Переконаний, що не обійшлося б без відповідей на кілька запитань, одне з яких було б пов'язаним з публіцистичною радіопередачею під назвою «Двадцять хвилин з Володимиром Яворівським», яка виходила кілька років поспіль і була знята з ефіру перед останніми виборами до Верховної Ради. Отож у цьому зв'язку, чи існує свобода слова на Українському радіо, якщо передача такого відомого автора, як Володимир Яворівський, позбавляється права на звучання?

Настає час поступового, але неухильного відходу Національного радіо від політики як такої, до чого вже давно вдалися у країнах розвинутої демократії. Так звану «втечу від політики» постійно сповідують, скажімо, в Данії, де на національному (суспільному) радіо заборонена навіть реклама на тій підставі, що, оскільки чистого позапартійного капіталу не існує у природі і за кожним із рекламодавців обов'язково стоятиме якась одна із десяти данських партій, продаж ефірного часу буде сприяти бізнесу тієї чи іншої партії, а це вже є несумісним з демократичними засадами цього ЗМІ.

Гадаю, рано чи пізно нам теж слід буде переходити на основоположні демократичні принципи своєї діяльності і консолідувати суспільство шляхом уже апробованої «втечі від політики», наголошувати не на тому, що роз'єднує, а на тому, що згуртовує людей в єдине ціле єдиної політичної нації. Тобто діяльність державного засобу масової інформації, яким є Українське радіо, повинна міцно базуватися на ідеї і практиці політичного, ідеологічного та культурного плюралізму. Основою ж

плюралізму в журналістиці, як відомо, є конституційна норма визнання ідеологічної та політичної багатогранності суспільства, причому ніяка ідеологія не може виступати як державна. А всі громадсько-політичні об'єднання, що діють у рамках Конституції, є рівними перед законом. Водночас слід пам'ятати ще й таке: діяльність керівника того чи іншого засобу масової інформації не є цензурою. Спроба ж осіб та організацій, неуповноважених на те державою, впливати на прийняте журналістами рішення щодо неопублікації окремого матеріалу, має кваліфікуватися не інакше, як протиправна.

Заглядаючи у день завтрашній, бачу необхідність ще ширшого впровадження дійових форм соціального діалогу на Українському радіо, в тому числі з, приводу проблем, до яких по різному підходять і які по різному розв'язують різні соціально-політичні сили. Це єдиний шлях, який є альтернативою конфронтації та «силовим» рішенням проблем.

Однак тенденції, що проявилися в останні роки, засвідчують гостру кризу державного радіомовлення, матеріально-технічна база якого опинилася за критичною межею.

Однією з причин такого становища є не тільки вкрай незадовільне фінансування з боку держави, а й юридично-правова база електронних ЗМІ, яка готувалася свого часу наспіх, без урахування специфіки конкретно-історичних умов, що склалися в Україні. Тобто, надмірна, сліпа віра українських правників в універсальність демократії призвела до насаджування демократичних принципів і моделей там, де для них ще не визріли відповідні соціально-економічні умови. Задекларовані засади створення незалежних радіостанцій сприяти духовному та економічному зміцненню нації, правовому та естетичному вихованню народу — виявилися примарними. Натомість у секторі приватного ефіру маємо не тільки культ споживацької ідеології, а й чужомовної культури з її деструктивним впливом на масову свідомість слухачів. Супердемократичне законодавство надало право створювати приватні радіостанції за невідомо чий гроші, людьми з чужими інтересами без належного контролю з боку Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, що призвело до правового нігілізму і, зокрема, до анархії в радіомовному просторі. В цьому просторі нині править бал «иноязычное радио», перенасичуючи ефір чужинською ідеологією та культурою. Видача ліцензій комерційним радіостанціям

з правом мовлення 50% державною і 50% — іншими мовами (незрозумілий і абсолютно антизаконний принцип квотування з боку Нацради) на практиці призвела до 90% російськомовного ефіру в українському інформаційному просторі.

І це теж свобода слова! Безцеремонно, якщо не сказати б цинічно, порушуються не тільки Конституція України, а й Закон «Про телебачення і радіомовлення», у 9-ій статті якого чорним по білому записано: «Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може здійснюватися також мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території». Отже, проголошене положення закону слід було б негайно реалізувати. І наш інформаційний простір став би схожим на такі ж простори Франції, Німеччини, Данії, інших цивілізованих країн.

І коли б таке трапилось, тобто всі приватні радіостанції одержали ліцензії з правом мовлення лише державною мовою, ніякого краху не відбулося б. Чому, скажімо, Українське радіо, повністю вивільнившись свого часу від російськомовних передач колишнього всесоюзного радіо і перейшовши на ведення програм державною мовою, не викликало з боку слухачів найменших заперечень. Не надійшло жодного листа, в якому ставилися б вимоги вести передачі російською, або 50% на 50%, до чого додумалися ті, хто видавав ліцензії. Не з'явилося у той час жодного пікетувальника біля стін Національного радіо! Надходили, зрозуміла річ, лише листи з плачами за московськими курантами Кремля та відповідними передачами. Плачі скоро стихли, а Українське радіо як мовило державною, так і мовить нею.

То чи можна було з самого початку на стадії формування вітчизняного радіопростору закладати динаміт у згадану статтю Закону України, вписуючи у ліцензії приватним радіостанціям квоту на мову? Це теж по-своєму сприйнята і реалізована не тільки свобода слова, а й свобода вчинку, який іде за словом. «У такій делікатній справі, як мова і мовна політика, — кажуть нам чиновники Нацради і їхні симпатики, — ніхто нікого не має права примушувати, а тим паче насилувати. Процес переходу на українську мову має відбуватися поступово, а його регулювання бути надзвичайно обережним, щоб не викликати масового опору, не нашкодити самій українській мові». Ось така глибокодумна, а насправді фарисейська аргументація. Проте справу зроблено. Українській мові накинута такі обме-

ження і створено такі умови, за яких вона безборонно витісняється з власного інформаційного простору. Про яке сприяння і забезпечення розвитку основи основ нашої духовності та національної культури — української мови — може йти тут мова? Усе із точністю до навпаки. В ефірі звучить чужа пісня, присутня чужа культура, чужий дух... То як це назвати, як не зухвалим українофобством в українському (хоч бери це слово в лапки) інформаційному просторі?

А тим часом електронні мас-медіа, особливо в сучасних історичних умовах запізненого формування української держави, мають виступати не тільки в ролі виробників і поширювачів інформації як такої. Саме етнокультурній проблематиці відводиться особлива увага в правових документах сусідніх з нами давним-давно сформованих держав. Приміром, в Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації ледь не на кожній сторінці рясніє словозбіг «духовне відродження Росії». Цитую: «Перша складова національних інтересів Російської Федерації включає в себе... збереження і зміцнення традицій патріотизму і гуманізму». І далі: «До числа особливих об'єктів забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації у сфері духовного життя належить російська мова як фактор духовного єднання народів багатонаціональної Росії...».

До речі, майже те саме читаємо в Законі Румунії «Про організацію та діяльність Національних радіомовлення і телебачення», де наголошується на необхідності вимогливо пропагувати цінності румунської мови та культури, вести боротьбу за національну єдність держави, а також не допускати територіального сепаратизму та наклепів на країну і націю». Подібні приклади можна було б продовжувати. На жаль, у нашому законодавстві такі положення не пріоритетні.

За політичним протиборством на останніх парламентських слуханнях про інформаційну безпеку в контексті свободи слова майже не згадувалося. А шкода. По іншому ставляться до свободи слова, коли йдеться про інформаційну безпеку та державні інтереси у тій же Російській Федерації. Здавалося б, що про загрозу, скажімо, російській мові у самій Росії навіть смішно було б припустити. Однак зовсім по іншому думають тамтешні політики і публіцисти. Навіть незначні запозичення у російську мову іноземних слів, що має місце в ЗМІ, сприймаються там як замах на саму мову. В одній із монографій (А. Гра-

бельников «Російська журналістика на рубежі тисячоліть», видавництво «Ріп-холдинг», 2000 р., С. 186) так і говориться: «Щоб стерти історичну пам'ять народу, викривляється і знищується його мова, література, театр, музика (!?), живопис (!?), звичаї та традиції (!?). Замість цього нав'язується американська кіно-, теле-, радіо-, книжкова продукція... Усе це спрямоване на руйнування давніх ідеалів, вироблених віками норм моралі, совісті, розуміння обов'язку і честі, щоб перебудувати спосіб мислення населення під західні стандарти. Особливо в цьому досягає успіхів телебачення... За допомогою ЗМІ робиться безпрецедентна спроба за кілька років перебудувати спосіб мислення населення країни: перевернути з ніг на голову моральні закони і духовні цінності, які передавалися із покоління в покоління».

Іронічною посмішкою після такої нищівної тиради не обійтись, бо монографія призначена для студентів факультетів і кафедр журналістики. По ній вчать майбутні російські працівники ЗМІ, які, напевно, будуть мислити цілком адекватно мисленню автора навчального посібника. Не знаю, як би заговорив би пан А.Гребельников, якби він хоч на мить опинився, як кажуть, у «шкурі» українця.

Однак, як би там не було, а мабуть, саме завдяки подібній надмірній драматизації з приводу чи то іноземних запозичень у мові ЗМІ, чи то з приводу інших фактів, що можуть викликати тривогу за долю своєї культури, російські парламентарі зуміли виробити досить ефективні нормативно-правові документи, які стоять на сторожі інформаційної безпеки Російської Федерації.

У нас, на жаль, картина дещо інша. Ще кілька років тому в офіційному Києві інформаційну безпеку розцінювали як можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних із можливістю вільного одержання, створення і розповсюдження інформації. Проте згодом ейфорійні настрої дещо охололи. Довелося визнати, що послаблення державного регулювання призвело до загрозованої деформації у вітчизняному інформаційному просторі. Він, як мовилося вище, виявився «перенасиченим» неукраїнськими інформаційними потоками, ідеями та символами інших культур. Більше того, в ньому домінують ті мас-медіа, котрим українська держава і її незалежність, м'яко каж-

кчи, не зовсім до вподоби. Чи не є це навіть не зовнішньою, а таки внутрішньою загрозою інформаційній безпеці України? І що тоді вже говорити про зовнішню, коли зарубіжні мовці нарощують свої потужності у нашому вітчизняному інформаційному просторі, а всі три програми Національної радіокомпанії систематично замовкають на тривалий час, як це було наприкінці минулого року: два місяці — з вересня до листопада — всі передавачі концерну РРТ, що поширюють програми Українського радіо, було знеструмлено за несплату боргів з боку НРКУ. Невтішну картину в роботі НРКУ можна бачити, зокрема, і на прикладі Всесвітньої служби «Радіо Україна», потужність передавальних засобів якої нині становить лише 14% від рівня 1996 р. Крім того, основним видом радіомовлення, що дісталось нам від радянської системи, є проводовий (дротовий), найбільш доступний для масового слухача. Та, на жаль, з різних причин в останні роки сталося різке скорочення радіоточок в нашій країні. З 16-ти мільйонів на початку 90-х років минулого сторіччя їх залишилося менше половини.

Незважаючи на ці надзвичайно складні кризові умови, що по суті нерідко загрожують самому існуванню Українського радіо, ми не сидимо, склавши руки. Щоб створити у зденаціоналізованому вітчизняному радіопросторі своєрідне середовище високої духовної культури і протиставити це середовище примітивному ширпотребу та несмаку, що продукується численними ФМівками, яких тільки в столиці України близько 17, ми провели в минулому році масштабну реорганізацію, видозмінивши передачі Українського радіо до рівня так званого євроформату. Я глибоко переконаний, що наші радіослухачі не могли цього не помітити.

Особливо докорінні зміни здійснено на Третій програмі, яка нині працює під назвою «Канал духовного відродження «Радіо Культура» і ставить собі за мету наблизити до широкого загалу слухачів справжнє елітарне мистецтво, прищепити людям «відчуття голоду» на прекрасне, стати джерелом не тільки пізнавальної інформації, а й доброго настрою.

Нарешті, радіоканал «Культура» має зайняти свою, досі ніким не заповнену нішу на ринку радіопослуг як радіостанція високих духовних стандартів, і не тільки утримувати високу планку мовлення каналу духовного відродження, а й за рахунок форматно-програмної модернізації, постійно збільшувати

свої рекламні можливості, стати інвестиційно привабливим, альтернативним каналом радіостанціям приватного сектора. Але цьому каналу, відведено місце не у верхньому, найбільш технічно якісному діапазоні, де мовлять FMівки, на які кинулася наша молодь і де процвітає рекламний радіобізнес, а у нижньому, який начисто відсутній у модерних і навіть не модерних сучасних радіоприймачах, у тому числі і в автомобільних. Маємо на увазі відведений для Третьої програми «Культура» діапазон від 65,9 до 73,8 мегагерца. Отож, мовляв, державний радіоканале духовного відродження, віднині і присно протиставляйся і поборюй ефірний наркотичний мотлох чужомовної культури кращими взірцями національного мистецтва! Дерзайте! Але не в площині FMівок у звукотехнічно бездоганному діапазоні, де тебе можна було б не тільки почути, а й відчути силу твого впливу. Дерзай там, де тебе ніхто не зможе не те що почути, а навіть знайти. Бо твого діаназону і близько не передбачено у модерних радіоприймачах!

І це теж одне із яскравих свідчень того, що ні закони України у сфері ЕЗМІ, ні їх чинні провідники не розв'язали і не розв'язують одну із непростих дилем, яка полягає в поєднанні свободи слова із захистом національної сутності мовлення, без чого розвиток української культури не може бути успішним.

Тобто, свобода слова має розглядатися у прямому зв'язку із становищем, в якому перебувають ЗМІ. А картина тут зовсім невтішна. Боротьба парламентських фракцій, суперечності між законодавчою та виконавчою владами, неузгодженість дій регіональних органів влади, непослідовність у підходах до застосування закону судовими органами вкрай негативно позначаються на діяльності так званої четвертої влади.

Врешті, рівень свободи слова завжди перебував і перебуватиме у прямій залежності від рівня розвитку самої демократії в суспільстві як похідне чи вторинне. Поміняти ці величини місцями справа, звичайно, безнадійна.

І, насамкінець, свобода слова, навколо якої не стихають політичні шторми, річ вельми необхідна і як рушійна сила розвитку демократичного суспільства, і як могутній чинник інформаційної безпеки.

Віт на телеекрані

Народився 5 червня 1942 р. у Ржишеві на Київщині. Закінчив факультет журналістики Київського держуніверситету. Пройшов шлях від кореспондента українського радіо до генерального директора Київської державної регіональної телерадіокомпанії. Заслужений журналіст України. Автор багатьох соціальнозначущих теле- і радіограм. Президент Асоціації дружби «Україна — Куба». Нагороджений медалями «За освоєння цінних земель», «За трудову доблесть», «В пам'ять 1500-річчя Києва», депутат Київської обласної Ради.

Якщо часто ловлю себе на думці, що наш вітчизняний телеекран нині став відкритим у віт, як ніколи раніше. Саме в часи незалежності України розкрилися кордони між державами і континентами, насамперед, засобами телебачення.

Телевізійники — це, без сумніву, нетитуловані наші дипломати, які першими пішли на зустріч бурхливому життю із власним баченням і розумінням складних, неординарних процесів, що відбуваються у світі. Хоч кажуть, що «вікно в Європу» пробив Петро I у XVIII ст., ще не знайшлося дослідника, який би визначив унікальне значення сучасних телелітописців у створенні телевізійного простору.

За цим фактом, насамперед, стоїть розуміння досвіду інших країн, культур і філософій, традицій інших народів. Саме телеекран мирить нації і уряди. Саме він сприяє зміцненню солідарності між людьми. Саме він робить нас людьми із сучасним світобаченням, що вкрай необхідно для утвердження нових реформ в Україні в усіх сферах суспільного життя.

Як виглядає з цієї точки зору наш регіональний телеекран, чи справедливі думки, яких телецінителів, що в регіонах пере-

важає місцева (а то й містечкова) інформація, що їх мовлення мусить бути тематичною обмеженим і цілковито націленим на поточні проблеми певної території?

З цим можна посперечатися, наводячи приклади роботи хоча б тележурналістів Київської державної регіональної телерадіокомпанії (КДРТРК). Скажімо, саме в часи незалежності Україна, дякуючи міждержавним програмам співпраці, наші тележурналісти мали змогу вчитися сучасним технологіям і психології телевиробництва в багатьох країнах світу. Телеведуча інформаційної програми «За київським часом» Світлана Вишневська отримала професійний вишкіл у Швеції. Дякуючи Посольству Швеції в Україні, вона відвідувала спеціальні семінарські заняття за участю професійних майстрів телеекрану цієї країни спочатку в Києві, а потім пройшла стажування на державному і на комерційному телебаченні в Стокгольмі. І сьогодні ніхто не заперечить, що Світлана Вишневська є обличчям телеканалу КДРТРК, його візитною карткою. Звичайно, наша ведуча талановита і пройшла передову школу вітчизняної журналістики, яку високо оцінили в Швеції. Але нагорода випробувати себе телеекраном іншої країни зробила свою справу.

До речі, перші випуски інформаційно-аналітичної програми «Україна: день за днем», що з 17 лютого виходять щопонеділка на першому національному силами обласних і регіональних державних телерадіокомпаній на всю державу, відрилися саме нашою ведучою Світланою Вишневською.

І цей приклад непоодинокий. Минулого року проходила навчальний курс і стажування в державній телекомпанії вже іншої південної європейської країни — Італії — телевізійна журналістка Наталія Бондаренко, яку телеглядачі знають з її авторської програми «Пані, панночка, панянка». До речі, разом з нею стажувалися молоді фахівці з 30 країн світу. Всього п'ять з них — працівники телебачення Центральної, Східної Європи, Латинської Америки, Китаю. Після загального курсу лекцій, окрім спеціальних дисциплін, вивчалася специфіка розвитку економіки, історії, культури Італії. Можна лише порадіти за нашу телевізійну молодь, яка саме зараз дістала можливість пізнавати особливості життя інших народів, вивчати їх мови, збагачуватися світовим досвідом, виростати у фахівців особливого суспільного призначення. Рівень компетентності дозволяє

журналістам КДРТРК засобами телебачення вирішувати важливі міждержавні проблеми.

Скажімо, тележурналіст Василь Карпенко спільно з кореспондентом Укрінформу в Італії Петром Оларом засобами телебачення висвітлив серйозну міждержавну проблему нелегалів. Відомо, що із західних регіонів України до Італії виїхали і продовжують виїжджати громадяни України в пошуках будь-якої роботи. І серед них — переважно жінки. Досі не існує правового регулювання цієї проблеми, а той час як, скажімо, Італія з Польщею мають цивілізовану угоду про квоту перманентної робочої еміграції. І саме тележурналісти нашого каналу прилучилися до вироблення міждержавної політики з цього питання. Безперечно, цю творчу ініціативу підтримали як Посольство України в Іспанії, так і Посольство Італії в Україні.

Отже, тележурналісти дедалі більше стають організаторами вирішення проблем, а не лише інформаторами про ту чи іншу міжнародну акцію на державному рівні. Відкриття, приміром, на Міжнародній ярмарці у Лейпцігу Генерального Представництва Київської торгової палати також не обійшлося без потужної цілеспрямованої роботи тележурналістів КДРТРК, які готували численні зустрічі з бізнесменами, вітчизняними виробниками, організаторами ярмарки, щоб праця наших співвітчизників була помічена у світі.

Сьогодні Україна чітко зорієнтована на багатогранну міжнародну співпрацю, інтеграцію в Європейське співтовариство і, зокрема, на вступ до Міжнародної організації торгівлі (СОТ). Тому на нашому екрані одна з провідних тем — це поглиблення контактів Києва з усіма столицями світу, з підприємцями, науковцями, митцями. І нам в цьому сприяють і заохочують до співпраці понад 50 посольств в Україні інших держав світу. Ми запрошуємося на всі акції, які відбуваються в Києві. Тут слід особливо наголосити на такій формі наших контактів, як Міжнародні трейт-клуби в Києві, створені з ініціативи більшості посольств, акредитованих в столиці України. І, до речі, не без безпосередньої участі телевізійників створюються і позитивні умови для зарубіжних інвесторів, бо телебачення є не просто спостерігачем цих процесів, а й їх стимулятором. Воно як суспільне невсипуще око, заохочує всі сторони до поглиблення цих процесів, причому від народження ідеї до кінцевого результату. І якщо конкретизувати цю журналістську діяль-

ність, то варто передусім, відзначити плідні і постійні контакти з посольствами Угорщини, Словаччини, Польщі, Німеччини, Франції, Нідерландів, Італії та багатьох інших країн. І йдеться не лише про пропагандистський бік справи, а й про нашу телевізійну долетворну участь у цілком конкретних міжнародних акціях, таких, як виділення кредиту Світового банку для реконструкції головного підприємства «Київенерго», створення бізнес-інкубатора у Білій Церкві (спільно з Німеччиною), де пізнають ази приватного бізнесу звільнені в запас військовослужбовці, розбудова нового, нетрадиційного для нас виробництва будівельного матеріалу — черезиту — у Вишгородському районі (спільно з Німеччиною), використання Гранту Міжнародних фінансових організацій на розвиток малого бізнесу в столиці України, і саме наш телеканал дослідив проходження в промисловість Київщини іноземних інвестицій на загальну суму понад 500 мільйонів доларів. До речі, за обсягами іноземних інвестицій Київ посідає перше місце в Україні, Київщина — друге. Отже, це є і результатом нашої професійної журналістської роботи. Це вже інша площині дипломатії — інформаційна, тобто така, яка надає гласності і є одночасно своєрідним контролером у розподілі фінансів.

Такі ж програми інвестування в культуру і мистецтво, в охорону здоров'я, туризм і спорт знаходять відтворення у спеціальних телепроектах, таких як «недільні зустрічі», «На прийомі у столичної влади», «Люди і долі», «Київ діловий», «Конкурент», «Пілігрим», «Оплески, оплески» та інші. Наш регіональний телеглядач за участю співробітників посольств, дипломатичних представництв, благодійних організацій одержав унікальну можливість ознайомитися з виром життя Кіпру, Таїланду, Греції, Об'єднаних Арабських Еміратів, Чорногорії, Туреччини, Іспанії, Хорватії, Мексики, Великої Британії, Китаю, Португалії, Канади, Сполучених Штатів Америки, Голландії, Франції, Чехії, Куби...

З посольством Республіки Куба наше київське державне телебачення пов'язує особливі яскраві сторінки з плідного спілкування. Від першої появи в студії на Хрещатику, 26 десять років тому Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Куба в Україні Діохенеса Ернандеса Асторга до постійної участі в телепрограмах на чорнобильську тему наступних кубинських дипломатів — Серхіо Лопеса Бріеля, і нинішнього Посла —

Хосе Діонісіо Пераса Чапо. 13 років діє державна кубинська програма «Діти Чорнобиля», прийнята Фіделем Кастро. За цей час понад 18 тисяч дітей з чорнобильської зони завдяки активній діяльності громадської організації — Українського молодіжного чорнобильського фонду і особисто його керівника Олександра Божка, за діяльної підтримки співробітників Посольства Республіки Куба пройшли лікування та реабілітацію на Кубі.

А наше телебачення створило серію репортажів з піонерського табору «Тарара», що неподалік від Гавани на березі океану, два відеофільми «Повернути надію» та «Тарара» дарує надію». Тут живі розповіді про унікальний досвід і жертвовність кубинців у ефективному лікуванні на Кубі безнадійно хворих дітей-чорнобильців.

Немає такої сфери життя, де б не пересікалися інтереси народів світу. І телебачення, без сумніву, є надійним і незамінним посередником у цій справі. Або ж, великою мірою, і «народним дипломатом».

Мас-медіа в новолу столітті

*«Якщо хтось розмірковує логічно,
то тим самим він демонструє
тільки те, що він у здоровому глузді,
а не те, що він правий...»*

Академік І.П. Павлов

Народився 1945 року в м. Погребище Вінницької області. Доктор філологічних наук, професор. Закінчив філологічний факультет Одеського держуніверситету. У вузах Києва та Одеси працював завідувачем кафедрою, заступником декана, деканом, проректором. Професор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 12 монографій, брошур, навчальних посібників, 2 публіцистичних книг, більше 150 наукових статей. З 1996 року здійснює загальну редакцію книжкових серіалів «Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра» та «Українська журналістика в контексті світової».

 ля України ідея євровибору — не абстракція. Під нею мається на увазі демократія, ринкова економіка і повага до прав людини. Сьогодні влада намагається переконати не стільки Захід в тому, що Україна йому потрібна, скільки власних громадян, що Україні потрібна Європа. Залишаючи за дужками запитання — навіщо це потрібно владі, відзначимо, що ключовим посередником у цій геополітичній грі опиняються мас-медіа. При цьому їм належить показати нашим громадянам Європу у всій її привабливості і зробити рух в її бік однією із складових національної ідеї.

Доводиться визнати, що далеко не всі в Україні вважають європейський шлях безальтернативним, а багатьом до цього просто немає діла. Таким чином, ЗМІ повинні відіграти роль, від якої уже досить сильно відвикли. Йдеться про просвітниц-

тво. Сьогодні воно потрібно владі, а журналістам воно було важливим завжди, оскільки підносило їх у власних очах. Чи стане просвітництво благородною метою для сьогоднішньої журналістики, чи перетвориться ідея Європи на ідеологему, потрібну для виконання актуальних завдань влади, чи буде просвітництво в істинному смислі — покаже час.

Поки що варто відзначити, що спроби «пробитися» в Європу сприймаються українцями як діло вищої політики, яке їх не стосується. Корінь такого ставлення — у відсутності адекватної інформації про європейські структури. Не зважаючи на те, що влада вже перетворює європейську інтеграцію із зовнішньої політики у внутрішню, люди все ще не розуміють, що конкретно дасть їм ця інтеграція, що зміниться у їхньому житті. Обмеженість інформації може призвести до того, що українці опиняться в Європі, хоч їх ніхто про це не питає. Тоді з'ясується, що далеко не все на Заході так, як уявлялося. Тому ЗМІ мають дати людям повну картину переваг і пересторог європейської інтеграції, зробити цей процес обговорюваним, що повністю відповідає їх просвітницькій місії. Таким чином, нинішні умови можна вважати ідеальними для розквіту якісних ЗМІ. І у них є унікальна можливість відіграти ту роль, котра пішла б на користь країні.

Особливо це можливо усвідомлювати в плані ролі і місця мас-медіа у формуванні репутації українського суспільства в інформаційному просторі. Продукти культурної діяльності, які розповсюджуються за допомогою мас-медіа, отримали міжнародну аудиторію, тобто намітилася тенденція до створення системи глобальних, міжнародних комунікацій. Глобалізація має багато «за» і «проти». Але у всякому разі вона корисна для мас-медіа, оскільки сприяє все більшій відкритості.

Останні десятиліття привнесли кардинальні зміни в розстановку ідеологічних пріоритетів світової спільноти. В сфері міжнародної масової комунікації домінують правила нового міжнародного інформаційного і комунікаційного порядку (НМІКП), основними стратегічними постулатами якого є:

- впровадження інвестицій в інфраструктуру, збільшення і модернізація комунікаційних засобів країн;
- забезпечення людських і технічних ресурсів, пріоритети у використанні відповідних технологій;
- підготовка досліджень по проблемам соціокультурного

впливу комунікаційних медіа і нових технологій на культурну ідентичність народів;

— розвиток програм, спрямованих на просвітництво, освіту користувачів комунікаційних медіа.

Спроби влади нав'язати громадянське суспільство зверху критикувалося багатьма. Тим не менш вони засвідчують те, що в даний момент влада готова працювати з ідеєю громадянського суспільства і навіть щиро підтримувати його. Констатуємо: громадянський форум все ж таки відбувся, і влада доклала багато зусиль, щоб це сталося.

У всьому віялі викликів нового століття особливо актуальні, на наш погляд, два аспекти проблеми євроінтеграції: масмедіа і формування європейського мислення та формати національної ідентичності і ЗМІ.

Сьогоднішня ситуація політичної і економічної географії Європи висунула ряд вимог перед країнами континентального типу, особливо Східної Європи і країн СНД — Білорусі, Росії, України. Справедливості ради зауважимо, що вимоги Європейського Союзу є бажаними для цих держав, які обрали шлях європейської інтеграції. При цьому враховуються історичні, культурні, економічні, політичні передумови об'єктивного і суб'єктивного характеру кожної з них. Україна першою зголосилася на європейський вибір, обравши спаринг-партнером Польщу (тут далися взнаки насамперед історико-культурні, політичні і економічні зв'язки), що остаточно і переконливо підтвердив президент України; Росія вустами свого президента кволо висловила той же намір; президент Білорусі як європейська «фігура замовчування», «персона нон грата» набрав у рта води і заглядає в очі Росії (цього вимагає ситуація співдружності, союзу Білорусі і Росії).

Розвал СРСР як геополітична революція спричинив шлях пошуків інтегративного і самоідентичного характеру для країн ринкової орієнтації. Йдеться не тільки про економічні засади, а й про філософсько-політичні: верховенство закону, права і свободи громадян як наріжні чинники демократичного ладу, який, за висловом У.Черчілля, не є кращим, але кращого поки що немає.

«Маємо те, що маємо». Вагомість цього крилатого в Україні виразу (Л. Кравчук) очевидна. На фоні цього незаперечна сумнівність окремих політико-економічних метаїдей: «Україна

потрібна світові», «Світ обирає Україну» тощо. Остання метаморфоза останньої метаідеї більш схожа на логічний софізм: «Україна — європейська держава»; «Народи європейських держав живуть заможні»; «Народ України — заможний» (?!). Як тут не згадати латину — *sancta simplicitas* (свята простота).

Проблеми європеїзації, які сьогодні займають уми багатьох, і схожі, і несхожі. Саме в несхожості є вияв самотності, пошук національної самоідентичності, аби не стати простим і звичним розчином у геополітичному просторі, яким, приміром, видавав себе табір країн соціалістичної співдружності, військовий договір країн Варшавського договору. І в НАТО є «країни-розчини», здебільшого ті, хто щойно зрікся комуністично/соціалістичних ідей. Тут варто підкреслити ту обставину, яку продиктувала подія 11 вересня 2001 р. у США: світ об'єднався проти тероризму, насамперед, його військовий і ідеологічний потенціал. У цьому плані на особливу увагу заслуговує проблема координації і кооперації мас-медіа світу. Віддамо належне і українським ЗМІ — масово-політична кампанія проти тероризму була виконана досить професійно в тій частині, яка пропагувала ідеї добра, справедливості, гарантій прав на життя, захист громадян та їх свобод.

Ідеї європеїзації в історико-культурному і політичному аспекті реалізувалися у трьох площинах: 1) елітній (еліта нації/держави пропагувала і пропагує ідеї європейського вибору); 2) державній (приміром, як це зробили країни європейської орієнтації, в тому числі і Україна, на рівні владних структур); 3) національній (коли означені ідеї стають масово-домінантними в сучасній політичній культурі нації). Всі ці аспекти корелятивні, інтегративні і місія мас-медіа у процесі формування національного європейського мислення та свідомості унікальна й неоціненна (кампанійщина може тільки згубити здорову раціональну ідею!). Вже сьогодні можна виділити більш професійний підхід до цієї справи у пресі Західної України (дається взнаки історичне підґрунтя, традиції, особлива ментальність), ніж Східної. При цьому визначальну роль відіграють і мають відіграти регіональні/місцеві мас-медіа.

По суті, старт пропаганди євровибору дала держава в особі президента, проте в масовій свідомості гору бере «страх колонізації»: недавній урок штучного об'єднання країн соціалістичної співдружності не стерся з пам'яті. Щоправда, тогочасна

ідеологічна ідея координації мас-медіа життєздатна і потенційно сильна й сьогодні. Методика ж її реалізації потребує певного удосконалення і різноманіття, але основні журналістські стандарти у цьому сенсі непересічні (обмін виданнями/програмами, їх спільна підготовка, колективне репортажування, власкорівські пункти, роздрібний продаж видань, взаємне телерадіотранслявання — телерадіоконференції, телерадіомости, в тому числі і на регіональному рівні, тощо).

Звичайно, поставлене завдання обумовлюється і техніко-технологічною стороною, а саме — інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Має відбутися вирівнювання державних інформаційних потенціалів, що зумовить паритетність взаємозв'язків і стосунків, повноту і своєчасність інформації, її обміну.

За часи суверенітету національний медіа-простір модифікувався залежно від концептуальних впливів і підходів. Перший — стихійний етап — позначився і, на жаль, позначається донині в руслі американо-російського епігонства, далєбі не в кращій копії творчого арсеналу. Сьогодні спостерігаються зародки раціонального етапу з національним змістом і оформленням. Один із доказів — вироблення чіткої концепції державної інформаційної політики (принаймні, три варіанти її були публічно представлені для медіазагалу). В останньому документі виразніше і конструктивніше врахований саме європейський медіадосвід, і це, на нашу думку, спричиняється раціонально обраним правовим шляхом — французько-німецькою правовою моделлю діяльності ЗМІ в суспільстві. Але й тут не обійшлося без певної «однобокості», «національного пошуку»: копіюючи з європейської організаційну структуру державного управління медіапростором, створено Національну раду з питань радіомовлення і телебачення, пресова ж журналістика (періодика, видавництва) віддана на відкуп лише тому ж Держкомітету інформаційної політики, який зобов'язаний впливати і на діяльність електронних ЗМІ. Саме це порушення рівноваги спричиняє масу конфліктів навіть між цими держструктурами. «Ображені» електронні ЗМІ шукають «захисту» то в однієї, то в іншої. Впливу на стабілізацію інформаційної політики не мають Національна Співка журналістів, асоціація працівників ЗМІ, гільдія головних редакторів ЗМІ та інші громадські організації країни.

Як це не прикро визнавати, але потенціал регіональної преси, найбільш впливової медіа-ланки, досі не реалізований; організаційна ж розруха її в силу економічних обставин продовжується. Питання ж формування національного європейського мислення без регіональної преси не розв'язати. Ситуація ускладнюється і тим, що впродовж десятиліття в Україні немає повнокровних, справді національних ЗМІ. Це характерно для всіх країн СНД, хоча в той же час країни Східної Європи зуміли зберегти сутність національних видань і каналів (Польща, Угорщина, Болгарія, Чехія).

Стилістика державної інформаційної політики обумовлена двома взаємопов'язаними головними аспектами:

- формування національного інформаційного простору;
- інтеграція його у європейсько/світовий інформаційний простір.

Сьогоднішні техніко-творчі параметри існуючого національного медіапростору не вселяють оптимізму на швидкий прогрес, насамперед, якісну революцію в мас-медіа (кількісну виконано сповна і трохи більше).

Психологія європейського мислення вбирає в себе кілька типів сприйняття: художнє (перш за все, через великі романи ХІХ і ХХ століть); геополітичне (політична географія і політичний ландшафт континенту відіграють першочергову роль); культурно-традиційне (співжиття культур, релігій, традицій народів); економічно-географічне (спільність ринку і потреб виробництва); правове (забезпечення прав і свобод громадян, спільнот, національностей, народів).

Філософія ж європейського мислення базується на інтегративності інтересів життєдіяльності країн-держав на паритетних засадах, виключаючи радянську соціалістичну квазіфілософію «дружби народів» в економічній площині (республіки-утриманці жили за правилом «дай мені, бо у мене немає»), оберігаючи ідею миру, партнерства і співробітництва.

Проблеми геополітики сьогодні не стільки модні, скільки актуальні. Точиться науково-практична дискусія, якщо хочете, суперництво (за О.Дугінім) між «Морем» (або «атлантистами» – на чолі з Америкою) і «Сушею» (читай «Євразією», «євразістами» і, зрозуміло, – на чолі з Росією). Пекучими є проблеми так званих Євроландів, полем для яких можуть стати Україна, Польща і інші східноєвропейські країни, які росій-

ський політолог К. Сорокін елегантно по-англійськи називає «Failed nations» («нації, що провалилися»). Попри всі штучні геополітичні схеми, світ, в якому ми живемо, — це над усе світ людей, а не порожніх просторів. І глобалізація — це не що інше, як розширення кількості країн з відкритою економікою, і звідси випливають можливості вільного обороту товарів, послуг, капіталів і робочої сили таким чином, мовби державних кордонів не існує.

Існують докази на підтримку кожної з двох перспектив глобалізації: що вона серйозно підтримує демократичний процес і що вона ворожа йому.

І все ж більшість схиляється до думки, що глобалізація продовжить свій тріумфальний хід. Таким чином, при стрімкому розвитку подій держави зіштовхнуться із завданням визначення заходів, яких необхідно буде вжити для пом'якшення спільного й всеосяжного впливу глобалізації, і одна з них — збереження, посилення й збагачення національної ідентичності.

Монро Прайс визначає національну ідентичність як зібрання міфів, ідей і оповідань, використовуваних пануючою групою чи коаліцією для утримання влади в суспільстві, у тому числі і за допомогою ЗМІ¹. Сам дослідник зізнається, що це досить інструментальне (і незвичайне) визначення, але його корисно протиставити більш привабливим, популярним і менш цинічним тлумаченням цього терміна.

Зрозуміло, сама можливість існування таких моделей національної ідентичності (інструментальної, істотної і плюралістичної), що не зіставляються, допомагає зрозуміти, чому одним з найбільш важких питань, як у зрілих західних демократіях, так і перехідних посткомуністичних суспільствах є визначення належної ролі уряду в структурі й регулюванні національної системи ЗМІ. Для прихильників істотної моделі величезне значення має сильний урядовий інтерес до ЗМІ як творців відносин і думок. Щоб існували міцні й глибокі зв'язки, що скріплюють воедино націю й державу, необхідно плекати, демонструвати і поважати особливості національної ідентичності.

Для прихильників плюралістичного визначення національної ідентичності надзвичайно важливо стежити за керуванням усіма механізмами, здатними порушити чи зламати міжкультурну рівновагу. Поряд з тенденцією до усереднення, глобалізації й зникнення кордонів спостерігається також процес дезін-

теграції й дроблення всередині політичних культур і націй, коли визначені підгрупи кидають виклик пануючій національній ідентичності і вимагають собі культурних і навіть територіальних прав. При одночасній дії цих доцентрових і відцентрових сил тиск справляється і на державу, і на ЗМІ.

Інструментальне визначення — найважче, хоча і найпривабливіше. Національну ідентичність легко можна перетворити на маскування ряду контролюючих заходів, що захоплюють творчий простір і зводять нанівець можливість плюралізму думок і свободи висловлювань. Національна ідентичність занадто часто виставляється напоказ не як засіб позитивного вираження, а як знаряддя критики й придушення ідей, застосовуване, на думку Герберта Шіллера, для відволікання уваги людей від погано функціонуючого соціального порядку. Згідно з більш простим формулюванням, національна ідентичність — це ширма для визначення того, яке слово чи прагнення припустимі, а які — ні. Таким чином, пошук прийняттого визначення національної ідентичності зв'язаний з давньою суперечкою про відносини між урядом і правами особистості.

Тут, здається, звеличуванню римського права сприяли його універсальність і гнучкість. Юристи, які створювали право, вільно черпали «думку» і «досвід», що приносила із собою кожна нова хвиля іммігрантів, з міжнародного спілкування взагалі, з кожної нової скільки-небудь впливової філософії, з кожної своєчасної правової доктрини². Також доречно згадати про «нову хвилю» уваги, що приділяється римському праву юридичною наукою. Завдячуючи цьому воно аж ніяк не вмерло і для практичного вживання, чому чимало сприяє міжнародна інтеграція, що вимагає свого роду авторитетної наднаціональної платформи для розмивання кордонів, що відбувається на наших очах.

Визначення національної ідентичності дають співтовариству такі поняття, як: хто належить до співтовариства і хто відрізняється від нього, що таке норма і хто є «чужинцем». Ці визначення зміцнюють і живлять інші процеси, пов'язані зі співтовариством. У тоталітарному суспільстві цей зв'язок очевидний: тоталітаризм держави виражається в його монополії на ЗМІ (З. Бжезинський).

Тому зовсім не дивно виглядає частий зв'язок національної ідентичності з регулюванням ЗМІ. Турбота про національну

ідентичність, наприклад, лежить в основі важливих винятків у документах про права людини, що стосуються волі одержувати і передавати інформацію, — Міжнародному пакті про цивільні та політичні права «Європейської конвенції про захист прав людини». Таким чином, незважаючи на прагнення до транснаціонального права на одержання і передачу інформації, досить часті є винятки з цієї тенденції і навіть нападки на неї в тім, що стосується «священних аспектів» національної ідентичності.

Зміни в комунікаційних технологіях як розширюють, так і руйнують можливості держави впливати на ідеї національної ідентичності. Європейське законодавство набагато поміркованіше американського ставиться до вимог національної ідентичності³.

Розходження між європейським і американським підходами самі по собі можуть бути одним з аспектів ідентичності. Для європейців ХХ століття стало століттям радикальної зміни політичних відносин, перекроювання карт, тимчасових урядів і жорстокої боротьби за лояльність і сталість. Для США це сторіччя характеризувалося переважною стабільністю, піднесенням, єдністю і неухильною експансією, у тому числі і на інформаційному ринку. Однак не слід забувати, що в США сильною залишається роль уряду як цензора, хоча спостерігається яскраво виражена традиція протидії втручання уряду, особливо щодо ЗМІ. (Початок ХХІ століття створив для США і світового співавторства трохи іншу картину, але це проблема окремої розмови: наскільки співвідносні захист волі слова і зміцнення національних ідентичностей.)

Наріжним каменем національної ідентичності є те, що називається багатьма «пам'яттю науки». Ті, хто вважає себе охоронцями чи доглядачами пам'яті науки, завжди ведуть змагання за контроль над цією пам'яттю. І не останню роль у цій справі відіграють ЗМІ. Зараз більше, ніж коли-небудь раніше, це змагання здійснюється як зсередини, так і ззовні кордонів держави.

У соціалістичний період ЗМІ були заповнені розповідями про економічний прогрес і досягнення: п'ятирічні плани, величезні гідроелектростанції, щасливі колгоспники. У наші дні регульовані державою ЗМІ перехідних суспільств заповнені оповідями про моделі нового економічного прогресу: угоди з іно-

земними інвесторами, урочисті відкриття спільних підприємств, що виготовлятимуть західні товари, прибуття американських рок-зірок тощо. Зображення падіння Берлінської стіни на початку доповнювалися образами економічного звільнення.

Оповідання соціалістичного періоду користувалися перевагами, принаймні, монопольного статусу. Питання тепер полягає в тому, чи зможуть нові підстави національної ідентичності конкурувати з популярними образами з-за кордону. Ступінь гіпнозу і сугестивності публіки може бути обмежена там, де є сильний вплив інших інститутів, що формують поведінку, — родини, держави, церкви. А глобалізація може виявитися тільки тимчасовим подоланням кордонів технологією, слідом за яким піде побудова нових демаркаційних ліній. Сьогодні ж моделі комунікацій і моделі/формати ідентичності мають тенденцію до зближення.

¹ Прайс Монро. Телебачення, телекомунікації і перехідний період: право, суспільство і національна ідентичність. — М., 2000. — С.53.

² Див.: Бартошек Милан. Римське право. — М., 1989. — С.5.

³ Це відбито в наукових працях. Див., напр.: *Anthony D. Smith. National Identity.* — New York, 1991; *Зернецька О.В.* ЗМІ і глобальні міжнародні відносини. — Київ, 2000; *Макаренко Е.А.* Європейське інформаційне право. — К., 2002.

МОЛОДОМУ ДИПЛОМАТУ

Володимир Крижанівський

Країнознавча підготовка дипломата

Народився 19 травня 1947 р. у с. Деренківець на Черкащині. Закінчив історичний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту міжнародних відносин, завідувач кафедри порівняльної політології та регіоназнавства. Автор низки праць з історії, історіографії, політології міжнародних відносин, теорії й методики політологічного країнознавства.

Дипломатична робота є особливою сферою професійної діяльності, пов'язаною передусім з репрезентацією і відстоюванням дипломатом інтересів своєї держави в іншій країні чи в міжнародній організації. Вона передбачає, навіть деякою мірою незалежно від конкретної посади дипломатичного працівника, поєднання в його діяльності інформаційно-аналітичних, комунікативних і репрезентативних функцій. Від здатності до такого поєднання, компетентності, загальної ерудованості й рівня культури дипломата залежить не лише ефективність виконання конкретних службових обов'язків, але й певною мірою формування у відповідному закордонному середовищі іміджу країни, яку він представляє.

Ці обставини, у свою чергу, передбачають особливі вимоги до підготовки та підвищення кваліфікації фахівців для роботи у сфері зовнішніх зносин держави.

Найпершою умовою успішного виконання дипломатом його посадових функцій є, зрозуміло, професіоналізм. Причому, слід наголосити: ця визначальна якість включає в себе не лише

відповідний рівень безпосередньої вузькофахової освітньої і практичної підготовки, але й значно ширший спектр фундаментальних загальнофахових, а також загальногуманітарних знань, загальної ерудиції. Звернімо увагу на той факт, що практично всі відомі постаті світової дипломатії відзначалися високим рівнем загальногуманітарної освітньої підготовки.

Далеко не останньою складовою професіоналізму дипломата є якомога краще знання країни перебування та володіння її мовою. У вищих навчальних закладах, що готують фахівців для роботи у сфері зовнішніх зносин, формування таких якостей забезпечується викладанням відповідного циклу країнознавчих навчальних дисциплін у поєднанні з системою навчання іноземним мовам та налагодженням цільової, адресної підготовки кадрів для дипломатичної чи експертної роботи у представництвах держави в конкретних країнах і регіонах.

Проте, як свідчить порівняльний аналіз, постановка цієї справи у вищих навчальних закладах України в ряді випадків помітно відстає від рівня її вирішення у споріднених навчальних закладах країн зарубіжжя (Росії, Німеччини, Франції, Англії, США та ін.), де склалися сталі традиції й існує доволі чітка система країнознавчої підготовки кадрів для дипломатичної та іншої роботи у зарубіжних представництвах.

Причини такої ситуації значною мірою криються в особливостях розвитку школи підготовки фахівців-міжнародників в Україні.

Створений у 1944 р. в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка факультет міжнародних відносин, як відомо, практично з самого початку був зорієнтований на підготовку кадрів-міжнародників головним чином для молодих держав Азії, Африки і Латинської Америки, що вступали на шлях самостійного політичного розвитку в ході розпаду колоніальних імперій. Підготовка ж кадрів для роботи у зарубіжних представництвах Радянського Союзу повністю зосереджувалася в Московському інституті міжнародних відносин.

Така «спеціалізація» Київського університету наклала помітний відбиток на навчальні плани і весь зміст навчального процесу на єдиному тоді в Україні факультеті міжнародних відносин, коли країнознавчій підготовці відводилася переважно загальноосвітня, «фонова» роль. До цього долучалася ще й та обставина, що з аналогічних причин всі основні країнорегіо-

нознавчі наукові школи (сходознавча, європознавча, латиноамериканська та ін.) також були зосереджені головним чином у Москві та, частково, Ленінграді. Оскільки факультет міжнародних відносин Київського університету готував фахівців для більш як 90 країн світу, то для налагодження тут скільки-небудь виразної системи країнознавчої підготовки, не кажучи вже про цільову, не було ні належної мотивації, ні відповідних можливостей.

Ситуація докорінним чином змінилася на початку 90-х років, коли Україна стала на шлях самостійного державного розвитку. Факультет міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка, перетворений у 1990 р. на Інститут, зосередив свої головні зусилля на підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів для роботи у сфері зовнішніх зв'язків України, що стрімко розширювалася. Відповідно змінився контингент студентів (він став складатися переважно з громадян України), були суттєво перероблені з огляду на нові завдання і нові стандарти освітньої діяльності навчальні плани з усіх спеціальностей напряму «міжнародні відносини». Вже перший досвід роботи зарубіжних представництв незалежної України наочно засвідчив важливість країнознавчої підготовки дипломатичного корпусу та експертів з відповідних країн і регіонів: ставало дедалі очевиднішим, що знання країни перебування і володіння місцевою мовою суттєво підвищує ефективність роботи дипломата чи представника економічної місії.

Чи не найпершою реакцією вищої освіти на загострення означеної проблеми стало внесення до напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини» окремої освітньої спеціальності — «країнознавство». І сьогодні за цією спеціальністю вже здійснюється підготовка фахівців у багатьох вищих навчальних закладах України.

Однак запровадження нової спеціальності і розгортання освітньо-професійної підготовки фахівців за нею, як свідчить практика, ще не означає, що в системі вищої освіти існує достатньо чітко визначений стандарт підходу до цієї справи. Порівняльний аналіз освітньо-професійних програм різних вищих навчальних закладів засвідчує, що у ряді випадків на сьогодні існують досить суттєві розбіжності у розумінні самого змісту спеціальності, її предмета і методу, що, у свою чергу, зумовлює розбіжності у змісті освітньої діяльності.

Перед тим як звернутися до короткого розгляду відмінностей у концептуальних підходах навчання, зазначимо, що проблема країнознавчої підготовки фахівців міжнародного профілю має два основних виміри, тісно пов'язані взаємно, але не тождні: зміст країнознавства як спеціальності напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини»; обсяг та зміст країнознавчої підготовки фахівців суміжних спеціальностей цього напряму — «міжнародні відносини», «міжнародне право», «міжнародні економічні відносини», «міжнародний бізнес», «міжнародна інформація». Щодо обох з цих вимірів існують розбіжності в підходах не лише вітчизняних, але й, у ряді випадків, деяких зарубіжних, зокрема, російських, вчених¹.

Однією з головних причин цих розбіжностей, очевидно, стала та обставина, що і в українській, і в російській вищій освіті спеціальності з однією назвою «країнознавство» (у Російській Федерації — регіонознавство) існують одночасно у напрямах освітньо-професійної підготовки «географія» і «міжнародні відносини». До того ж, серед вчених-географів обох країн вже тривалий час ведуться дискусії щодо змісту країнознавства як наукової і освітньої спеціальності. При цьому висловлюються такі основні концептуальні підходи, на основі яких робляться висновки, що країнознавство це наука, що вивчає конкретні території на відміну від галузевої географії (себто країнознавство — це таксономічна наука, а галузева географія — часткова); своєрідна «лабораторія», що призначена для перевірки теорій і гіпотез, котрі формулюються галузевою географією; наука, що вивчає повний комплекс географічних явищ на певній території, на відміну від галузевої географії, яка вивчає певну частину географічної оболонки у масштабах всієї планети; наука, що вивчає повний комплекс географічних явищ на певній території, але лише в межах фізичної чи суспільної географії; комплексна синтезуюча наука (в даному випадку головний акцент робиться на синтезі як науковому методі); організаційна форма об'єднання різноманітної інформації про певну країну чи район (у цьому визначенні головний акцент робиться на інформаційному аспекті)².

Представники географічної наукової школи Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова, дотримуючись поглядів на країнознавство як на комплексну науку про певні країни чи райони, акцентують увагу на необхідності макси-

мальної гуманітаризації такого синтезуючого країнознавчого дослідження. На їх думку, роль країнознавства в суспільстві визначається насамперед його просвітницьким і світоглядним значенням. Один з фундаторів країнознавчої школи цього університету, М.Баранський, наголошував, що найважливішою місією країнознавства є участь у створенні географічної картини світу і вироблення візитних карток країн і районів. Тим самим, вважає він, країнознавство вводить географію «загально-визнаним елементом у скарбницю національної культури»³.

У такому контексті зростає й суспільне значення іншої важливої функції країнознавства — інформаційної. Ця функція полягає у збиранні, збереженні й наданні можливості використання даних про географію країни та її районів. Завдяки цій функції країнознавство, вважають московські вчені, може відігравати суттєву роль у сфері зовнішніх політичних і економічних зв'язків, сприяючи підвищенню їх компетентності і ефективності шляхом формування географічної культури влади, підприємців і дипломатів⁴.

Аналогічні підходи до розуміння країнознавства як освітньої спеціальності і напряму наукових досліджень висловлюються й українськими вченими-географами. Авторитетний київський географ П.Шищенко вважає, що географічне країнознавство має своїм просторовим об'єктом територію (край), акваторію з островами, які мають ознаки етно-ландшафтно-господарської цілісності і в межах яких простежуються взаємозалежності між природними умовами, природними ресурсами і етносом, способами господарювання, ментальністю і духовними цінностями. Воно базується на теорії і методології сучасної географії як фундаментальної науки про географічну (ландшафтну) оболонку Землі з притаманними їй просторово-часовими закономірностями і законами територіальної організації природи і суспільства в їх взаємодії й виступає важливим компонентом географічної освіти у вузах і школах, необхідним чинником формування загальної культури особистості⁵. Ці погляди тією чи іншою мірою поділяють М. Костриця, Я. Мариня та інші українські дослідники⁶.

Окреслені коротко висновки вчених-географів про країнознавство як комплексну, синтезуючу науку про країни й райони, зокрема, висновки про необхідність гуманітаризації країнознавчих досліджень і підвищення їх суспільної ролі, вида-

ються безперечно важливими й слухними. Однак вони, як і наведені погляди представників інших географічних шкіл, стосуються лише одного з аспектів країнознавства як спеціальності напряму «міжнародні відносини» — географічного. Оскільки ж в Україні ініціаторами й активними учасниками відкриття спеціальності «країнознавство» в рамках напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини» у вищих навчальних закладах нерідко були фахівці-географи, то це, за відсутності державних освітніх стандартів з даної спеціальності, не могло не справити на освітньо-професійні програми більшого чи меншого впливу «географічної обмеженості». Себто, в ряді випадків освітньо-професійні програми країнознавців-міжнародників тією чи іншою мірою повторювали нормативну і навіть варіативну, галузеву частину освітньо-професійної програми країнознавців-географів, а це, цілком логічно, почало викликати певні сумніви щодо доцільності існування близьких за змістом спеціальностей у двох напрямках (природничого і гуманітарного спрямування) освітньо-професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

У зв'язку з цим хотілося б висловити деякі міркування щодо принципової відмінності країнознавства як наукової і освітньої спеціальності в освітньо-професійній підготовці фахівців з міжнародних відносин і географії.

Немає жодних сумнівів, що наявність синтетичних (комплексних) знань з загальної і регіональної географії має бути важливою складовою підготовки фахівця-міжнародника, експерта з відповідної країни чи регіону. А отже, освітньо-професійна програма міжнародника-країнознавця має неодмінно включати в себе як нормативні навчальні дисципліни із загальної географії (фізичної, економічної, політичної), так і вибіркові дисципліни з географії регіону чи країни відповідно до спеціалізації студентів.

Однак комплексне вивчення географії є лише одним з елементів підготовки експерта з міжнародних відносин у регіоні. Такий фахівець неодмінно повинен володіти також знанням історії відповідної країни (або країн відповідного регіону) у контексті загальної історії. А отже програма його підготовки повинна включати навчальні дисципліни, що стосуються загальної (всесвітньої) і регіональної історії. Так само, цілком зрозуміло, він має вивчати історію міжнародних відносин і зовнішньої по-

літики та сучасну зовнішню політику країни або країн відповідного регіону на базі попереднього опанування нормативних навчальних дисциплін із загальної історії міжнародних відносин та сучасних міжнародних відносин і світової політики.

Крім того, слід мати на увазі, що сам напрям освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини» і спеціальності, що входять до нього, належать передусім до напрямів і спеціальностей політологічного спрямування. А отже, освітньо-професійна програма з міжнародного (політологічного) країнознавства має такою ж мірою неодмінно передбачати вивчення комплексу навчальних дисциплін загальної і регіональної політології, включаючи й порівняльну політологію, покликаних формувати у міжнародника-країнознавця знання історії і сучасних реалій політичного розвитку та політичної системи (систем) відповідної країни (країн) у контексті світового та регіонального політичного розвитку.

Так само важливо передбачити вивчення студентами чи слухачами комплексу навчальних дисциплін з історії й сучасності світового та регіонального економічного розвитку, міжнародних економічних відносин та економічної політики відповідних країн, включаючи й дисципліни, що стосуються участі країн регіону в міжнародному й регіональному бізнесі. Це стає тим більш актуальним з огляду на висунуте політичним керівництвом України завдання економізації зовнішньої політики держави, що враховує загальну тенденцію сучасного розвитку світової політики.

Важливою складовою підготовки міжнародника-країнознавця є й вивчення комплексу загальних і регіоно-країнознавчих культурологічних дисциплін, а також дисциплін, присвячених історії й сьогоденним проблемам загального й регіонального гуманітарного розвитку і гуманітарної політики відповідних країн. Сюди ж слід віднести й вивчення загальної й регіональної етнології і етнополітики, історії й географії релігій та проблем міжконфесійних відносин і духовно-релігійних процесів.

Означене коло дисциплін важливо вивчати передусім у контексті розуміння їх цивілізаційних ознак і особливостей. При цьому, зважаючи на доволі широкий спектр наукових трактувань самого поняття «цивілізація»⁷, зазначимо, що найбільш доцільним з точки зору наведених раніше міркувань є визначення цього поняття, запропоновані ще в першій половині ми-

нулого століття французькими суспільствознавцями А.Ничифоро та М.Крузе:

А. Цивілізація — це сукупність способів буття і способів діяльності групи людей, що виражається в: 1) матеріальному житті, 2) інтелектуальному житті, 3) моральному житті, 4) політичній і соціальній організації цієї групи.

Б. Кожна цивілізація визначається сукупністю ідей і політичних інститутів, умовами матеріального і культурного життя, продуктивними силами і суспільними відносинами, всіма проявами релігійної, інтелектуальної і художньої діяльності⁸.

Володіння такою сумою інформації дає можливість розуміти особливості матеріальної і духовної культури кожного народу, його ментальності, психології, що накладають відбиток на внутрішню і зовнішню політику тієї чи іншої країни, її відносини з іншими країнами, поведінку в міжнародному житті.

І, звичайно ж, освітньо-професійна програма підготовки міжнародника-країнознавця має включати в себе нормативну для напряму «міжнародні відносини» частину навчальних дисциплін, що забезпечують знання історії, теорії й сучасних реалій міжнародних відносин і світової політики в усіх їх основних проявах. Крім того, як ми вже зазначали, регіональна спеціалізація такого фахівця має неодмінно поєднуватися з відповідною спеціалізацією у вивченні іноземних мов та лінгвокультурознавства обраної країни (країн).

Себто, нормативна частина освітньо-професійної програми спеціальності «країнознавство» з напряму «міжнародні відносини» має включати в себе:

— обов'язкові дисципліни з суміжних спеціальностей за міжнародно-дипломатичним, міжнародно-правовим, міжнародно-економічним, міжнародно-інформаційним напрямами;

— дисципліни відповідної мовної та лінгвістично-культурознавчої підготовки;

— дисципліни з теорії країнознавства, історії й теорії цивілізацій і сучасних цивілізаційних процесів, політичної, економічної, правової, культурологічної, етнологічної, релігієзнавчої компаративістики тощо;

— дисципліни з вивчення географії й історії відповідних країн і регіонів, сучасних політичних, економічних, етно-культурних, духовно-релігійних, демографічних, міграційних та інших процесів у них.

Вибіркова (варіативна) частина програми має доповнювати нормативну дисциплінами про конкретну країну (країни), що відповідає спеціалізації студентів чи слухачів.

З наведених міркувань не важко дійти висновку, що географічне країнознавство (йдеться про комплексне, синтезуюче вивчення географії країни чи групи країн) є лише однією із складових частин програми підготовки країнознавця-міжнародника. Комплексне володіння знаннями географії країни (групи країн), так само як і її історії, політичного, економічного, культурного розвитку тощо, необхідне міжнароднику для глибшого розуміння суті геополітичного середовища у відповідному регіоні світу, геополітичної детермінації, геополітичних інтересів і геополітичних впливів на зовнішню політику тих чи інших країн. У свою чергу, такі знання формують розуміння особливостей і традицій політичної поведінки кожної країни, об'єктивних потреб і об'єктивних можливостей розвитку міжнародних стосунків, дозволяє певною мірою «моделювати» розвиток міжнародного життя. А отже, основною сферою застосування міжнародників-країнознавців може бути передусім експертна діяльність (функції експерта з відповідних країн) у центральному апараті Міністерства закордонних справ і закордонних представництвах держави, зовнішньоекономічних, торговельних та інших державних і комерційних організаціях або їх окремих структурах, що мають зв'язки із зарубіжними партнерами.

Аналогічні міркування можна висловити і щодо другого виміру проблеми — обсягу й змісту країнознавчої підготовки фахівців суміжних спеціальностей напряму: «міжнародні відносини», «міжнародне право», «міжнародні економічні відносини», «міжнародний бізнес», «міжнародна інформація». Обсяг такої підготовки формується двома взаємозв'язаними шляхами: а) включенням до освітньо-професійних програм базової та повної вищої освітньої підготовки нормативних країнознавчих дисциплін («всесвітня історія», «цивілізації світу», «країнознавство», «порівняльна політологія», «порівняльне конституційне право», «інформаційні системи світу» тощо); б) доповненням варіативної частини програми дисциплінами країнознавчого характеру або запровадженням відповідних регіоно/країнознавчих спеціалізацій (наприклад, «міжнародні відносини та зовнішня політика країн/регіонів», «європейська політика», «європейське право», «європейський бізнес»,

«європейські інформаційні системи» та ін.). Що ж стосується змісту підготовки, то він, як і в попередньому випадку, має полягати у формуванні знання студентами специфіки відповідних регіонів чи країн з точки зору її впливу на розвиток міжнародних відносин.

Отже, об'єктом країнознавчого дослідження для політолога-міжнародника є, подібно до географа, історика, економіста, культуролога чи етнолог-країнознавця, певний просторовий діапазон суспільно-політичних утворень:

- виділені за різними принципами і критеріями макрорегіони світу;
- групи держав;
- окремі держави;
- райони.

Проте предмет «міжнародного» країнознавства, як вже зазначалося, суттєво відрізняється від географічного, історичного, культурологічного та інших напрямів країнознавства. Ним є передусім комплекс чинників — історичних, економічних, геополітичних, культурних, духовно-релігійних, етнопсихологічних та ін., що впливають на зовнішню політику країн і міжнародні відносини в регіональному чи глобальному вимірах.

При цьому наголосимо на слові «комплекс», оскільки саме комплексний аналіз зумовлює прогностичну функцію країнознавства — стрижневу для міжнародника — експерта з відповідної країни чи групи країн. Як аргумент для такого акценту можна навести повчальний досвід західних радянологів, близьких за своїм предметом дослідження до країнознавства. Вони не змогли передбачити розпаду СРСР. І головна причина такого провалу, на думку американського політолога Річарда Пайпса, полягала в тому, що їх методика знехтувала історією, літературою, свідченнями свідків, тяжіла до «притягнутої за вуха статистики». Численні самотні риси випадали з уваги радянологів. А людські страждання, говорив Р.Пайпс, для них були фактами, що не стосувалися справи⁹.

Відповідно мають помітну специфіку й методи дослідження. Для міжнародника-країнознавця важливе значення серед них має хорологічний (просторовий) метод, що дозволяє об'єднувати всю сукупність інформації про окрему країну чи регіон.

Цей метод є одним з головних і в географічному країнознавстві. Досить згадати, що одним з родоначальників його зас-

тосування був відомий німецький географ А.Гетнер, який опублікував у 1927 р. працю «Географія, її історія, суть і методи» (у російському перекладі праця опублікована у 1929 р.)¹⁰. За філософську основу наукового методу вчений взяв ріттерівську (неокантіанську) концепцію описання «заповненого земною речовиною простору».

У сучасному географічному країнознавстві цей принцип значно збагачено за рахунок відмови від абсолютизації кантівського трактування простору як порожнього «вмістилища речей». Новітній підхід до хорології в географічній науці чи не найточніше сформулював у середині 80-х років минулого століття відомий московський вчений В.С.Преображенський, визначивши ядром хорологічного методу географічного дослідження «уявлення про взаємозв'язок у просторі»¹¹.

Саме в такому контексті хорологічний підхід набув свого розвитку в сучасному географічному країнознавстві у принципі регіоналізму, який означає, що в межах певних природних географічних кордонів з'являється специфічна єдність взаємодії природи, людини і її діяльності. Регіоналізм націлює дослідника на вивчення територіальних взаємодій, з урахуванням нашарувань і синтезу певної суми культур на даній території і виявлення неповторних рис країн і регіонів.

Зрозуміло, для країнознавця-міжнародника хорологічний метод має значно ширший внутрішній зміст і спектр застосування, аніж для дослідника-географа, оскільки в політологічному дослідженні аналізуються не лише географічні, а й економічні, політичні, культурно-цивілізаційні, духовно-релігійні, етнічно-національні та інші ознаки тієї чи іншої країни або регіону з точки зору їх впливу на зовнішню політику країни та міжнародні відносини в регіональному і глобальному вимірах.

Хорологічний метод, що ґрунтується на об'єднанні всієї інформації про країну чи регіон, з необхідністю передбачає застосування методу синтезу. Проте останнім часом у розвиток і навіть певною мірою на зміну цьому методу в країнознавчє дослідження входить принцип редукціоналізму як методологічний метод аналізу складних об'єктів. Завдяки застосуванню такого методу дослідник-аналітик, що прагне до широкого огляду і концептуального синтезу всіх ознак об'єкта дослідження, все більше витісняє дослідника-філософа, який розчленовує і синтезує заради глибини аналізу.

Метод редукції особливо важливий для політолога-міжнародника, експерта з країни чи регіону, який має головним завданням з'ясовувати зміст геополітичного середовища і виявляти та прогнозувати впливи на зовнішню політику країн і міжнародні відносини.

Для міжнародника-країнознавця важливим є також застосування генетичного методу-аналізу, що дозволяє з'ясовувати витoki та особливості формування явищ і процесів.

У свою чергу, застосування означених методів якнайтісніше пов'язане з методом комплексності — одним з наріжних методів у країнознавчому дослідженні.

Комплексність означає всебічність вивчення конкретної країни чи регіону. Як уже зазначалося, одна з особливостей підходу до країнознавчого дослідження полягає в намаганні охопити всі сторони, всі зв'язки й опосередкування об'єкта дослідження.

Метод комплексності є одним з головних методів і в географічному країнознавстві. Причому саме його застосування і пошук взаємодій та взаємозв'язків, у першу чергу, спричинили появу серед географів-країнознавців так званого суспільного крила, що виступає вже на межі власне географії як природничої науки і суспільствознавства (вже згадувана тенденція до гуманітаризації географічного країнознавства).

Але країнознавство як освітня спеціальність і напрям наукових досліджень в галузі міжнародних відносин і в цьому відношенні має суттєву відмінність від географічного, у тому числі «суспільного» країнознавства. Річ в тім, що метод комплексності для країнознавця-міжнародника неминуче пов'язаний із застосуванням прогностичного методу, який також є одним з наріжних у політологічному дослідженні. Як вже зазначалося, основним предметом дослідження для міжнародника є не сама характеристика країни чи регіону, не сам комплекс і взаємозв'язок її якостей і ознак, а реальний і потенційний їх вплив на зовнішню політику і всю сукупність міжнародних відносин. Одна з якнайважливіших якостей міжнародника-політолога, експерта з відповідної країни чи регіону, полягає у здатності до передбачення зовнішньополітичної поведінки країни та розвитку міжнародних відносин. І саме об'єктивна потреба в таких функціях не в останню чергу викликала до життя країнознавство як напрям наукових досліджень і освітню спеціальність.

З висловлених міркувань не важко дійти висновку, що ор-

ганізація освітньо-професійної підготовки міжнародників-країнознавців, як і загалом країнознавчої підготовки працівників сфери зовнішніх зносин, є справою непростою, оскільки потребує залучення до забезпечення навчального процесу фахівців різних спеціальностей — географів, істориків, політологів, правознавців, економістів, культурологів, етнологів, мовознавців, релігієзнавців тощо. А тому підготовку фахівців за цією та й іншими спеціальностями напряму «міжнародні відносини» доцільно зосереджувати у класичних університетах, що мають найпотужніший науково-педагогічний потенціал та найбагатші традиції освітньої діяльності в гуманітарній сфері. Саме класична університетська освіта з її традиціями надання фундаментальних знань є найбільш здатною створювати умови для формування загального світогляду, культури мислення студентів, аналітичного сприйняття ними довколишньої дійсності, толерантності в науковій дискусії тощо.

Саме в класичних університетах, у першу чергу, може бути створена обстановка постійного спілкування студентів з національними й зарубіжними дипломатами, політичними діячами, працівниками вищих органів державної влади, провідними науковцями і науково-педагогічними працівниками, діячами культури і мистецтва, вкрай необхідна для підготовки майбутніх дипломатів. Це досягається запрошенням працівників апарату Міністерства закордонних справ і дипломатичного корпусу, органів державної влади, професорів і науковців України й зарубіжжя до виступів з лекціями перед студентами, проведенням міжвідомчих і міжнародних конференцій, «круглих столів», дискусій з участю студентів, організацією регулярних зустрічей студентів з національними й зарубіжними вищими державними посадовими особами, працівниками міжнародних організацій, національних і зарубіжних дипломатичних представництв тощо. Таке спілкування має важливе значення не лише з точки зору отримання студентами, так би мовити «з перших вуст», вкрай необхідної для професійної підготовки свіжої інформації, але й у плані створення в навчальному закладі не менш важливої для фахового зростання майбутніх дипломатів (як у суто професійному, так і у виховному аспекті) аури спілкування студентів з представниками вищих наукових, політичних і дипломатичних кіл.

Так само важливими для загальногуманітарної підготовки і

всебічного розвитку особистості майбутніх дипломатів є наявні в класичних університетах можливості щодо включення до навчального процесу дисциплін з актуальних проблем сучасного природознавства, розвитку культури, мистецтв, глобальних проблем розвитку людської цивілізації, етнології і етнополітології, сучасних духовно-релігійних проблем і міжконфесійних відносин, організації регулярних зустрічей студентів з провідними діячами науки і техніки, культури і мистецтв, працівниками відповідних міністерств і наукових інститутів, представниками релігійних конфесій, великого спорту, розвитку студентської художньої самодіяльності, відвідання театрів, музеїв, виставок, спортивних змагань, організації в самому навчальному закладі художніх виставок і вистав, концертів, презентацій та ін. Неабияке значення у цьому контексті має й розвиток студентського самоврядування, сприяння функціонуванню різноманітних студентських громадських, наукових, культурно-освітніх, благодійних та інших об'єднань, акцій, ініціатив тощо.

Цінність класичної університетської освіти не останньою мірою визначається й духом демократизму, наукового пошуку, дискусійності, культу знань і загальної ерудованості, яким завжди відзначалися ці вищі навчальні заклади. З іншого боку, внутрішня структура університету як «універсального» вищого навчального закладу дає змогу залучати до навчального процесу науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації з наявного в ньому будь-якого іншого факультету чи наукового підрозділу.

Класична університетська освіта дає суттєві переваги не лише в підготовці, але й у перепідготовці фахівців сфери зовнішніх зносин у дипломатичних академіях. Як свідчить практика, найкраща якість діяльності дипломатичної академії досягається тоді, коли підвищення кваліфікації та цільова підготовка дипломатичних кадрів у ній здійснюється на базі спеціальної класичної університетської освіти.

У контексті означених висновків не можуть не викликати занепокоєння певні тенденції до втрати класичними університетами провідної ролі в системі вищої освіти, що виявляються як в Україні, так і в зарубіжжі.

У ряді зарубіжних країн, зокрема у Сполучених Штатах Америки, головними причинами такої тенденції є, з одного боку, сучасна «інформаційна революція» та пов'язаний з технічним прогресом бурхливий розвиток інформаційно-навчальних

технологій, що створюють ілюзію можливості підміни класичного аудиторного навчального процесу, з іншого — домінування в системі освіти прагматичних прагнень до надання студентам максимально спеціалізованих прикладних знань. У результаті вища освіта цих країн починає втрачати здатність до формування національної інтелектуальної еліти, наділеної фундаментальними знаннями відповідного напрямку, в зв'язку з чим вони змушені у дедалі більших масштабах купляти «мізки» в інших країнах, де ще збереглися традиції фундаментальної освітньої підготовки.

Що ж стосується України, то тут загроза втрати класичними університетами їх провідної ролі в системі вищої освіти немалою мірою пов'язана з проявами зрівняльної психології у підходах до університетської освіти. На тлі процесу перейменування переважної більшості різнотипних раніше вищих навчальних закладів в університети та, в ряді випадків, стихійного створення великої кількості нових університетів державної і недержавної форм власності спостерігається тенденція до нівелювання всіх цих закладів освіти за єдиними нормативами освітньої діяльності. Приміром, термін базової освітньої підготовки (бакалавратури) є однаковим як для коледжів (ВНЗ другого рівня акредитації), так і для класичних університетів (акредитованих за четвертим рівнем) попри очевидну суттєву відмінність цих навчальних закладів з точки зору їх потенціалу для здійснення освітньої діяльності. Так само видається невмотивованим обов'язковий порядок підготовки класичними університетами — ВНЗ четвертого рівня акредитації — фахівців за всіма трьома освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр, спеціаліст, магістр. Кращий зарубіжний досвід свідчить, що провідні університети використовують свій потенціал на підготовку фахівців найвищого освітньо-кваліфікаційного рівня — магістрів.

Перелік аналогічного характеру суперечностей у вітчизняній системі вищої освіти можна було б продовжити. Подібна «зрівнялівка» призводить до пониження ролі класичних університетів і загрожує втратою ними провідної ролі в системі вищої освіти і науки країни.

Що ж до «інформаційної революції», слід висловити міркування, що вона має розглядатися не як загроза втрати класичними університетами їх провідної ролі на освітянській ниві, а як активна спонукальна обставина до пошуку цими освітніми

зкладами належного місця в нових реаліях суспільного життя. Якісно нові інформаційні можливості створюють незрівнянно сприятливіші умови для самореалізації класичних університетів як центрів освіти і науки в сучасному суспільстві.

Зосередження підготовки дипломатичних кадрів у класичних університетах може стати однією з головних умов забезпечення належної якості навчально-виховного процесу, а отже — якості знань і вмінь завтрашніх працівників дипломатичних установ держави.

¹ Див: Мироненко Н.С. Страноведение: Теория и методы. — М.: Аспект Пресс, 2001. — С.21—29.

² Там само. — С.21.

³ Баранский Н.Н. Страноведение и география физическая и экономическая // Избранные труды. Научные принципы географии. — М., 1980. — С.50.

⁴ Мироненко Н.С. Указ. соч. — С.30.

⁵ Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті // Історія української географії. Спеціальний випуск Краєзнавство / Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. — Вип.2(4). — С.7.

⁶ Заставецька О., Мариняк Я., Стецько Н. Основні джерела та методи географо-краєзнавчих досліджень // Історія української географії. Спеціальний випуск Краєзнавство / Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. — Вип.2(4). — С.17—20; Мариняк Я. Теоретико-методологічні проблеми географічного краєзнавства // Історія української географії. Спеціальний випуск Краєзнавство / Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. — Вип.2(4). — С.20—22; Костриця М.Ю. Наукове географічне краєзнавство: до питання про предмет і об'єкт вивчення // Український географічний журнал. — 1998. — №4. — С.37—39; Костриця М. Географічне краєзнавство: поступ у третє тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2002. — Січень. — №2 (247). — С.5—7; Шаблій О. Географічне українознавство: сутність і міждисциплінарні проблеми // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2001. — Січень. — №2 (199). — С.1—4.

⁷ Див.: Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия / Сост. Б.С.Ерасов. — М.: Аспект-Пресс, 1999. — С.8—35.

⁸ Там само. — С.13.

⁹ Пайнс Р. Кризис советологии // Столица. — 1996. — №7.

¹⁰ Геттнер А. География, ее история, сущность и методы. — М.-Л., 1929. — 264 с.

¹¹ Преображенский В.С. Поиск в географии. — М., 1986. — 187 с.

Проблеми консульської служби України

Досвід роботи в Бразилії

Народився у 1939 р. У 1968 р. закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС СРСР; спеціалізувався з проблем Латинської Америки. У 1968—1974 рр. — відповідальний працівник Міністерства вищої й середньої спеціальної освіти УРСР, 1974—1977 рр. — на партійній роботі. З 1977 р. — на викладацькій роботі у Національному аграрному університеті і Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 1997—1998 рр. — Генеральний консул України в Бразилії. З 1999 р. — головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, професор Дипломатичної академії при МЗС України, доктор історичних наук, професор, має понад 100 наукових праць. Автор поетичних збірок «Біль» (1995), «Відлуння» (1997), «Рамена» (1998), «Вєрєта» (2001 р.).

За час роботи на посаді Генерального консула України в Бразилії (штати Парана, Ріо Гуладе зу Сул, Санта Катаріна) я не раз згадував відому фразу з опери «Борис Годунов» про велике значення досвіду швидкоплинного життя. Понад 40 років я займаюся вивченням регіону Латинської Америки і можу виходячи з досвіду, набутого у Бразилії у 1997—1998 рр., сказати: практична робота на консульській службі суттєво відрізняється від теоретичних розвідок. За час моєї роботи виникало немало проблем, пов'язаних з різноманітними питаннями консульської служби, розв'язання яких не знайдеш в наукових працях чи у підручнику, в конвенції чи у договорі. Доводилося вирішувати їх «на ходу», виходячи із ситуації. Для успішного виконання консульських функцій, виходячи з досвіду, слід керуватися рядом важливих принципів, і серед них такі.

Потрібно добре знати місцеву консульську конвенцію

Консульська конвенція Бразилії базується на Консульській конвенції міжнародної чинності, однак її зміст і практика цієї країни дещо відрізняється від, скажімо, української. На час нашої роботи у Бразилії діяли понад 600 іноземних консульств (штатних і почесних), тому тут запроваджений спрощений порядок ведення адзекватури — вона видається МЗС Бразилії після представлення посольством консульського патенту; адзекватура видається разом із дипломатичною карткою і з цього моменту консул може приступити до роботи. Однак, аби це відбулося, потрібна реєстрація консула у штатах консульського округу (в адміністрації штатів); до цієї реєстрації консул має утримуватися від громадських заходів.

Тільки-но я прибув до Ріо-де-Жанейро, мені зателефонував керівник української діаспори у цьому місті і запропонував виступити перед громадою: довелося, дотримуючись норм консульської конвенції, ввічливо пояснити йому особливості мого службового стану і відмовитися від зустрічі до офіційного вступу на посаду. Пізніше я переконався, що вчинив правильно.

За дотриманням консулами норм консульської конвенції ревниво стежить представник МЗС Бразилії у штаті Парана (такі представники є у всіх 27 штатах країни). Коли ми розгорнули широку роботу з українською діаспорою й активно шукали контрагентів наших торговельно-економічних відносин, представник МЗС запросив мене до себе в офіс, подарував консульську конвенцію Бразилії і попросив самому визначитися, чи вписується моя економічна активність у норми конвенції, враховуючи той факт, що Генконсульство — це все ж не Посольство. Довелося врахувати порядки бразильської дипломатії.

Або візьмемо такий факт. У 1996 р. під час візиту до України губернатор штату Парана і губернатор Львівської області підписали угоду про співробітництво, яка передбачала цілий ряд заходів економічного, політичного і культурного характеру. Час минав, а угода не виконувалася з вини бразильців. Коли я звернувся до представника МЗС за допомогою, той знову подарував мені консульську конвенцію Бразилії і чітко сказав: підписана угода є не чинною, бо не зареєстрована в МЗС Бра-

Візит до Голови Верховного Суду штату Парана Енріке Леона Цезаря

зилії і не має відповідного бюджетного фінансування. Подібних випадків можна навести десятки. Знання конвенції — альфа й омега консульської роботи.

Потрібно добре знати місцеве законодавство

У Бразилії місцеве законодавство фактично регулює щоденне життя як громадянина країни, так і іноземця. Місцеві закони мають свою специфіку, яку потрібно добре знати, аби не потрапити в халепу і не зазнати моральних і матеріальних втрат. Так, коли Генконсульство придбало легковий автомобіль (до цього Генконсул ходив на прийоми чи наносив візити на автомобілі діаспори, на таксі або ходив пішки), знання місцевого законодавства дозволило заощадити на його купівлі 6 тис. дол. і знову-таки, незнання місцевого законодавства мало свої негативи. Так, Генконсульство, за порадою діаспори, прийняло по контракту на роботу водієм громадянина Бразилії, якому ми платили 450 дол. щомісячно. Представник МЗС популярно по-

Візит до мера м. Куратиба Кассіо Танігуші, 1992 р.

яснив мені, скільки законів я порушив при цьому: потрібен дозвіл на прийняття на роботу іноземця Міністерства праці, потрібно платити шоферу мінімальну зарплатню 600 дол., забезпечити йому безкоштовний проїзд до місця роботи і назад, надати йому безкоштовний обід, платити за нього податки й внески до пенсійного фонду, враховувати кожну хвилину перепрацювання ним робочого часу і ще багато чого... Довелося виправляти ситуацію, і врешті відмовитися від його послуг.

Або таке. Генконсульство разом із керівництвом діаспори розробило план розвитку поселень українців у штаті Парана, який затвердив губернатор штату і навіть пообіцяв його фінансувати. Однак представник МЗС Бразилії пояснив мені, що турбота про громадян Бразилії — це прерогатива бразильських властей, а не Генконсульства і нагадав про це губернатору. З'ясувалося також, що громадяни Бразилії не мають права збирати пожертви або гроші на користь іноземної держави без спеціального дозволу уряду. Ці пожертви обкладаються чималими податками і мають здійснюватися за спеціальним регламентом.

А між тим вказівки МЗС України про таке збирання коштів у діаспорі надходила частенько.

Потрібно добре знати механізм реалізації рішень

Про Бразилію можна сказати, як і про будь-яку країну регіону, що усе робиться по закону, але через відповідних конкретних людей. Тому особисті контакти мають непересічне значення. Освіта, авторитет дипломата, його інтелектуальний чи культурний рівень, як і його дружини, — основа його взаємин із властями.

Можливо, мені з цим поталанило — з 124 дипломатів я один був доктором наук, професором, тому до мене і власті, і дипломати ставилися з підкресленою увагою. Навіть дещо обмежений протоколом представник МЗС у м. Куратибі завжди виказував мені особливу повагу, зазначаючи: «Я закриваю очі на Ваші порушення вимог Конвенції з поваги до України й особисто до Вас». Допомогло і те, що я спілкувався з дипкорпусом кількома мовами.

Наведу такий приклад. Перед спорудою, де розміщувалося Генконсульство, було встановлено стовп із табличкою «Тільки для автомобілів Генконсульства». Та раптом він зник і стоянка автомобілів біля споруди була взагалі заборонена. Тоді я звернувся до представника діаспори, полковника поліції у відставці. Він відповів, що через дві години стовп буде відновлено. Але вже через годину він стояв на своєму місці.

Потрібно знати особливості ринкових і бізнесових відносин

Склалося так, що лівову частину роботи Генконсульства займає робота по розбудові двосторонніх торгово-економічних відносин. Бразильські бізнесмени й чиновники заявляли: «Ми купимо в Україні, що завгодно, але на трьох умовах — якісніше, дешевше, краща умови поставок». Їм невідомі такі поняття, як передоплата, бартер, зате добре відомі такі, як «кинули», «піддурили», в основному, від українських контрагентів. Укласти торговельний контракт у Бразилії дуже складно: товар повинен відповідати вимогам бразильського законодавства, економічним вимогам, бути зробленим у країні-експортері, не-

обхідно зробити виставку зразків, пробний продаж і здійснити ще дуже багато акцій. До того ж контракт не повинен зачіпати інтересів бразильської економіки чи партнерів по інтеграції. Принагідно зазначимо, що зовнішня торгівля Бразилії перебуває під відчутним впливом іноземних фірм. Отож нашим експортерам потрібно бути мобільнішими, повороткішими.

Взаємна інформація про потенційні й реальні можливості наших бізнесменів дуже важлива, але все ж має значення особиста ініціатива.

Наведемо приклад. Бразильський бізнесмен звернувся до Генконсульства з пропозицією укласти контракт на суму 500 млн дол. в обмін на поставки нафти для України з Нотердама. Наша країна мала поставити до Бразилії продовольчі товари та надати в лізинг 200 автомобілів «КрАЗ». Попри всі старання Генконсульства й Посольства пропозиції бізнесмена десь загубились у лабіринті коридорів українських чиновників, а через два місяці він заявив нам, що вирішив ці питання з Аргентиною.

Інший бізнесмен запропонував укласти контракт на поставку до Бразилії азотних добрив з України щорічно по 100 тис. тонн. Це дуже вигідна нам пропозиція вирішувалась три місяці і з вини української сторони так і не була реалізована. Добрива він закупив у Перу.

Українська діаспора запропонувала Генконсульству налагодити продаж українських окулярів у Бразилії. За цю справу взялася солідна харківська фірма. Результат — нульовий, оскільки фірма не змогла виконати вимог бразильської сторони щодо організації пробних продажів. І таких фактів можна навести десятки.

Потрібно знати особливості спілкування з властями й організаціями країни

По приїзді в Бразилію я почав установлювати контакти з властями і з дипломатичним корпусом. Старшина дипкорпусу — консул Сенегалу — зустрів мене добре: на першому прийомі перед Новим роком я з дружиною був урочисто ним представлений всьому корпусу, ми отримали квіти й подарунки. У майбутньому з'ясувалося, що мій попередник брав участь в інтригах при балотуванні старшини на посаду, на якій він перебу-

вав понад 20 років. Тому довелося докласти чимало зусиль, аби у дипкорпусі встановилося сприятливе ставлення до Генконсульства України та до його дипломатів.

До відкриття нашого Генконсульства в м. Куратиба діяло почесне консульство на чолі з Мар'яном Чайковським. Останній дуже допоміг мені у встановленні контактів із необхідними людьми, у побутових справах тощо. М.Чайковський був призначений почесним консулом в інше місто. На моє прохання старшина дипкорпусу вніс його ім'я до стажу дипломатів і завжди запрошував на всі офіційні заходи.

Із самого початку найкращі стосунки у мене склалися з генконсулами Іспанії, Аргентини, Еквадору, Уругваю, Парагваю, Італії. З іншими я був в офіційних, але в добрих стосунках.

Слід відмітити, що стосунки у дипкорпусі прямо проектувалися на стосунки Генконсульства з властями і на становище Генконсульства взагалі. Мали ми і проблему. Взагалі, проявом ставлення до дипустанови і до її дипломатів є кількість глав місій, які присутні на прийомі, що дає дипустанова. Виявилось, що з понад 100 дипломатів, які діяли у м. Куратиба, на прийом до нашого генконсульства приходило не більше тридцяти. Коли ж я став з'ясовувати причину такого феномену, виявилось, що МЗС України виділяв на прийом (24 серпня, День незалежності) дуже скромну суму грошей, на які навіть не можна було найняти приміщення для прийому, тому українська громада робила прийом за свої кошти і, відповідно, хто давав гроші, того й запрошували на прийом (понад 500 осіб). Дипломати реагували на це відповідно: один консул сказав мені довірливо: «Чому я мушу йти на прийом до української громади? Я хочу йти до Генконсульства». Мої спроби змінити порядок речей викликали опір у громади і не увінчались успіхом.

Одночасно слід було встановлювати контакти з офіційними властями. Я наніс офіційні візити губернатору й віце-губернатору, члену парламенту, голові Верховного суду штату, міністрам, меру міста, керівникам бізнесових структур і фінансових установ. Ця дуже виснажлива робота водночас дала мені можливість зробити цікаві спостереження: власті дуже добре ставляться до України і до українців і хочуть розвивати з нею стосунки. Губернатор Тайме Лернер родом із села Варез Львівського району Львівської області трохи володіє українською і демонстрував це постійно при офіційних зустрічах. Цікаво, що

на переговорах з нашими міністрами один із них на запитання губернатора українською мовою відповідав йому російською.

Потрібно знати мову

Як це не дивно, проблемою було не знання іноземних мов, а знання рідної мови, української. Ще готуючись до поїздки до Бразилії, я проходив стажування у Консульському управлінні МЗС України і звернув увагу на папку «Листування з Генконсульством у м. Куратибі» — мовна якість її документів була дуже низькою: русизми, грубі граматичні помилки впадали в око. Видно було, що автори цих документів погано володіють українською.

По приїзді на місце мої побоювання, на жаль, справдилися. Зустрічаючи мене, співробітники Генконсульства спілкувалися між собою російською. Один з представників діаспори сказав мені, що потрібно перетворити Генконсульство з російського на українське. Це мене дуже стурбувало. Безпосередньо у консульстві виявилось, що українською мовою вільно люди не володіють, тому мені доводилося постійно редагувати (переписувати) вихідні документи, втрачаючи дорогий час на те, що повинно було бути зроблене до мене. Рекомендація співробітникам вчити українську не викликала ентузіазму моїх підлеглих, і мовна проблема продовжувала бути актуальною.

Яке ж було моє здивування, коли при відвіданні нашого Посольства в Бразилії майже всі його співробітники говорили зі мною і між собою російською. Мені ввічливо пояснили, що ставляться до української мови «творчо», на основі Закону про мови та виходячи з принципів демократії, свободи і прав людини. Такою була філософія ставлення до рідної, державної мови.

Представники діаспори постійно робили закиди щодо цього ганебного факту. Представники церкви зверталися до нас з проханням виправити тексти їх видань українською, і окрім мене ніхто цього зробити не міг. У свою чергу через недостатнє знання португальської мови і ми мусили постійно звертатися до представників діаспори з питань редагування наших вихідних документів португальською, на що витрачалось чимало дорогоцінного часу, а головне, чималі кошти. Зараз, кажуть, становище з мовою змінюється на краще.

Особливості спілкування з діаспорою

Не знаю як для інших керівників дипустанов, а для мене робота з діаспорою була найгострішою проблемою, яку мені так і не вдалося остаточно вирішити. Ця проблема постійно отруювала життя, відволікала від основної роботи і врешті решт переросла в конфлікт, до розв'язання якого були задіяні Посольство і МЗС.

Українська діаспора в Бразилії (400 тис. осіб за даними церкви) — явище неоднорідне і загалом складне. До неї входять як емігранти різних поколінь, так і нові покоління, які народились у Бразилії, не знають України та її мови і живуть бразильським, а не українським життям. У політичному плані за словами про нашу любов до неьки-України є конкретний зміст і конкретні устремління, дуже різноманітні за своїм характером. Скажемо правду: цю любов кожен розуміє по-своєму.

Краще ніхто не сказав про психологічно та соціально-етнічні вади українців, ніж такі національні генії як Котляревський, Шевченко та Довженко. У міру нашого просування до Європи, становлення нової політичної української нації, сприйняття цінностей світової і європейської цивілізації ми поступово позбавляємось багатьох вад. В діаспорі ж ці вади законсервувалися, залишилися притаманними далеким часам перших емігрантів. Цей факт повинен враховуватись як головний у роботі наших дипломатів із діаспорою.

Генеральне консульство України у Бразилії (м. Куратиба) було відкрите у липні 1997 р. на прохання української громади. Коли я очолив його в грудні 1997 р., керівники діаспори розглядали його як орган, відкритий для обслуговування діаспори як їх власна установа. Консульство являло собою прохідний двір: приміщення не охоронялось, українці приходили до нього як до своєї власної хати, перебували там скільки їм заманеться, відволікали працівників розмовами від роботи, палили, пили каву... Пам'ятаю, що у перші тижні моєї роботи сотні людей — навіть з інших штабів — приходили до дипустанови, аби побачити першого українського генерального консула, потиснути йому руку, поговорити з ним, запросити як «весільного генерала» на всілякі сімейні заходи. Спочатку мене це тішило, але коли ці візити почали заважати роботі, я видав розпорядження про прийомні дні й години. Це допомогло.

Помітив я й таке: окремі представники керівництва діаспори почувались у генконсульстві як у себе вдома — приходили на цілий день, як на роботу, сідали за наші комп'ютери, працювали на них і навіть відправляли документи за своїм підписом.

Через місяць по тому, як я очолив дипустанову, ми отримали наказ з МЗС про забезпечення її безпеки, наведення порядку з прохідним режимом. Виконання цього документа викликало невдоволення керівництва громади й віце-консула: мої дії розцінили як антиукраїнські. Як з'ясувалося потім, до мого приїзду співробітники консульства зміцнювали зв'язки з діаспорою своєрідно: гуляли на весіллях, іменинах, хрестинах, жили у них на дачах, їздили на їх авто тощо.

Українська католицька церква та Українська православна автокефальна церква ставилися до Генконсульства й особисто до мене надзвичайно прихильно. Коли моя дружина вишила й подарувала церкві ікону «Київська Оранта», це було свято. Хоч ми з дружиною і православні, по неділях ми ходили до обох церков і це сприймалося дуже позитивно.

З погляду історії цікава деталь: верхівка української громади разом з керівництвом Ордена василіан вигнали у свій час (30-ті роки) з країни консула УНР Петра Карманського, діяча Директорії і відомого українського історика й письменника за критику їх дій. Така ж доля спіткала і першого Генерального консула України в Бразилії. Але про це іншим разом.

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Валерій Капелюшний

Українська дипломатія в постатях

Народився у 1963 р. на Черкащині в селянській родині. Закінчив історичний та юридичний факультети Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а в 1999 р. — докторантуру при цьому ж університеті. З 1987 до 2001 р. — асистент, згодом доцент історичного факультету. Кандидат історичних наук (1991 р.), доцент. З 1995 р. — декан юридичного факультету Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Автор та співавтор близько 50 публікацій, серед них книг: «Нариси з історії України: новий погляд», «Історія держави і права України» та ін. Сфера наукових інтересів — історія держави і права України, історія та історіографія історії України доби національно-визвольних змагань 1917—1921 рр.

Невід’ємною й надзвичайно важливою складовою успішного існування державного організму, починаючи з його архаїчних і до найрозвиненіших модерних форм, є зовнішньополітична діяльність. Осередком останньої ж, як відомо, є дипломатія, тобто сукупність засобів, методів і правових форм здійснення мирним шляхом зовнішньої функції держави, спрямованої на повноцінну реалізацію національних інтересів, захист своїх громадян за кордоном, проведення переговорів, результативну участь у роботі міжнародних конференцій тощо.

Тому цілком слушною є думка авторів монографії «Історія

дипломатії ХХ століття у посталях»*, висловлена на початку передмови, що «за всіх часів у повноцінних суверенних державах глава зовнішньополітичного відомства є не просто впливовою, а у більшості випадків ключовою фігурою політичного істеблішменту», котра посідає, як правило, третє місце у владній вертикалі. Саме на його принципові позиції та ділові й моральні якості орієнтуються як стратегічні союзники, так і непоступливі недруги.

Проте, на жаль, історія української дипломатії, навіть останнього — ХХ ст. — з цілої низки об'єктивних і суб'єктивних причин недостатньо досліджена науковцями. Можна, звичайно, зазначити, що сучасним вітчизняним дипломатам поки що бракує часу для написання мемуарної літератури¹, але ж існує величезний масив архівних матеріалів, особливо стосовно періоду національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., глибоке і критичне опрацювання котрого дозволило б заповнити чимало «білих плям» у минулому української зовнішньої політики.

Представники молодшого покоління вітчизняних науковців концентрують свої зусилля переважно на вивченні питань глобального розвитку та політичних проблем міжнародних систем, у результаті чого, за винятком українсько-російських, українсько-американських, українсько-канадських і, певною мірою, українсько-польських та українсько-німецьких відносин, майже суцільну «terra incognita» становлять проблеми еволюції дипломатичної служби в Україні, механізми та специфіка її функціонування, розвитку транскордонної співпраці.

Неприпустимим є ігнорування дослідниками суб'єктивного фактора в історії вітчизняної дипломатії, що спричинило відсутність ґрунтовних персоналій про керівників зовнішньополітичних відомств. Ті ж біографічні довідники, які побачили світ уже в незалежній Україні², складені, головним чином, на основі матеріалів «Енциклопедії Українознавства» та вже опублікованих у еміграції спогадів, позначених нерідко винятковим суб'єктивізмом, а тому є неповними й такими, що у багатьох місцях вимагають уточнення та доповнення.

За таких складних обставин автори монографії, керуючись

* В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у посталях. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. — 266 с.

аналітичним, компаративним, проблемно-хронологічним методами, з позицій системного і функціонального підходів виважено поставилися до визначення мети свого дослідження. З огляду на той безперечний факт, що формулювання принципів засад і напрямів зовнішньої політики завжди було прерогативою глави держави (Української Центральної Ради, Директорії, Української Національної Ради, першого чи генерального секретаря правлячої партії, президента) або уряду, вони зосередили головну увагу на висвітленні особливостей практичного керівництва дипломатичною службою профільними міністрами, з'ясуванні основних етапів її становлення та розвитку.

У результаті історія вітчизняної дипломатії ХХ ст. постала на сторінках монографії як надзвичайно яскрава, емоційно насичена грань історичного буття українського народу, що заслуговує на всебічне висвітлення. Наголос у 29 біографічних нарисах, котрі хронологічно охоплюють 1917—2000 рр., робиться як на специфічних проблемах внутрішньої історії вітчизняних дипломатичних установ, так і на способах розв'язання зовнішньополітичних проблем, пов'язаних з українськими землями як у бездержавні періоди, так і в нетривалі періоди державності.

Упродовж драматичного ХХ ст. Україна в запеклій боротьбі намагалася вибороти державну незалежність і самостійне місце серед європейських держав під час національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., пережила три голодомори, була ареною найзапекліших битв Другої світової війни, по завершенні котрої стала однією з держав-співзасновниць ООН.

Отже, на відміну від періоду існування Ліги Націй, Українська РСР дістала вагомий потенціал для перетворення з об'єкта міжнародних відносин на впливового суб'єкта світової дипломатії, котрий, на жаль, вона практично була позбавлена можливості самостійно реалізовувати і по-справжньому почала провадити незалежну зовнішню політику лише після розпаду СРСР. Це знаменувало четвертий у минулому столітті і, зрештою, успішний і, слід сподіватися, безповоротний прорив молодій державі на міжнародну арену як суверенного та рівноправного члена європейської і світової співдружності народів.

Відповідним чином побудована і структура монографії, що складається з трьох розділів і додатку з короткими відомостями про послів сучасної незалежної України 1992—2000 рр. Моно-

графія містить також список рекомендованої вітчизняної, емігрантської та англомовної літератури з розглядуваної проблеми.

Як і можна було передбачити, більше половини обсягу монографії займає перший розділ із політичними портретами керівників зовнішньополітичних відомств доби Української національно-демократичної революції та громадянської війни (1917–1922 рр.) – Української Народної Республіки періоду Центральної Ради (Олександра Шульгина і Всеволода Голубовича), Української Держави гетьмана П.Скоропадського (Миколи Василенка, Дмитра Дорошенка і Георгія Афанасєва), Української Народної Республіки періоду Директорії (Володимира Чехівського, Костя Мацієвича, Володимира Темницького, Андрія Ливицького і Андрія Ніковського), Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) – Василя Панейка, Льонгина Цегельського, Михайла Лозинського, Степана Витвицького і Костя Левицького, а також Української Соціалістичної Радянської Республіки (до конституювання СРСР) – Володимира Затонського, Миколи Скрипника і Християна Раковського.

По-різному склалася доля цих непересічних особистостей, як і неоднаковий слід залишили вони в історії вітчизняної дипломатії. Тому автори монографії свідомо зосередили головну увагу лише на керівній дипломатичній діяльності зазначених людей, подаючи тільки загальні дані про їхні юнацькі роки та перебування в еміграції.

Критичне осмислення оригінальних відомчих документів, більшість із яких зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (м. Київ) й уперше вводиться до наукового обігу, в поєднанні з опрацюванням великого масиву мемуарної літератури та доробку науковців діаспори дозволило авторам зробити глибокі й об'єктивні висновки щодо зовнішньополітичних причин поразки Української революції.

Не можна не погодитися з тим, що «ані діяльність МЗС УНР, ані підтримка опозиційних політичних сил у Парижі та Лондоні не змогли переламати хід мирної конференції щодо українського питання. У цілому Паризька конференція не бажала розглядати проблему політичної долі України як суверенної держави, обмежуючись лише обговоренням територіальної належності Західної України».

Не викликає принципівих заперечень і висновок авторів

монографії, що «формально внутрішній курс Директорії здійснювався від імені та в інтересах робітничо-селянських мас, але на ділі урядова політика швидко еволюціонувала в напрямку поміркованої парламентської демократії західного зразка. Спричинені цим принципові незгоди у вищому керівництві «другої» УНР щодо визначення пріоритетних напрямків зовнішньої політики, зокрема пошуків надійних союзників, згубно відбилися на здійсненні її міжнародної діяльності й унеможливили прорив дипломатичної блокади з боку країн Антанти та припинення російської агресії».

Авторам монографії вдалося зробити суттєві уточнення щодо особового складу керівництва українських зовнішньополітичних відомств. Зокрема, ними документально доведено, що після повернення Центральної Ради до Києва на початку березня 1918 р. Міністерство закордонних справ УНР аж до гетьманського перевороту 29 квітня того ж року продовжував очолювати прем'єр-міністр В.Голубович, а не Микола Любинський, котрий виконував обов'язки керуючого справами міністерства, тобто займався поточною адміністративною роботою.

В.Матвієнко і В.Головченко докладно аналізують український процес формування центрального апарату МЗС українських національних урядів і мережі закордонного дипломатичного та консульського представництва. Особливо плідним у цій справі був період гетьманату П.Скоропадського. «І нині заслуговує на увагу, — твердять автори, — досвід створення під керівництвом Д.Дорошенка консульських установ Української Держави, коли, на відміну від сьогодення, десятки тисяч українців і вихідців з України, у тому числі представників загальноросійської наукової, військової й творчої еліти прагнули повернутися на Батьківщину, щоб взяти участь у національному державотворенні».

Від уваги дослідників не приховалися як безперечні позитивні здобутки (близько 30 держав установили з Києвом дипломатичні відносини, як фактичні, так і юридичні), так і тіньові боки становлення молодого національної дипломатії. Неможливо без болю й гіркоти читати рядки про те, що коли на початку листопада 1918 р. гетьманський уряд доручив послові Української Держави у Болгарії О.Шульгину увійти в контакт із представниками Антанти, американський посол Мерфі заявив, що США «негативно ставляться до створення самостійної України й хоті-

ли б її бачити у союзі з Росією». Аналогічну позицію зайняли і представники військового командування Антанти в Болгарії.

Не завжди виділялися послідовністю та принциповістю й представники вітчизняного дипломатичного корпусу. Колишній керуючий справами державного секретаріату закордонних справ ЗУНР і заступник міністра закордонних справ об'єднаної УНР Л.Цегельський на початку літа 1919 р. «спільно з митрополитом А.Шептицьким рішуче виступив проти запропонованого Москвою антипольського військово-політичного союзу, але невдовзі полярно змінив свою позицію виступивши за «з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все-таки ж українську державу» та за союз із більшовиками проти Польщі й А.Денікіна».

Автори монографії не обійшли увагою і короткочасний період самостійної міжнародної діяльності радянської України, коли її уряд очолювала така неординарна історична постать як Х.Раковський. Адже, «хоча УСРР з'явилася з волі Кремля для послаблення національно-визвольного руху, її постановля свідчило про те, що більшовицька влада (на відміну від царської) визнала існування українського народу і змушена була миритися з наявністю його національної державності, хоча і в дуже усіченому вигляді».

Авторам можна було б лише уточнити, що протягом 1920—1922 рр. радянською Україною були встановлені дипломатичні відносини з 15 державами, укладено більше 80 договорів і угод. І хоча після створення СРСР усі зовнішньополітичні й торговельно-економічні зв'язки України перейшли до компетенції союзного центру, перший міжнародний досвід УСРР певною мірою спричинився до третього прориву нашої країни на світову арену наприкінці Другої світової війни.

У біографічних нарисах про Олександра Корнійчука і Дмитра Мануїльського автори монографії всебічно й ґрунтовно аналізують різні версії та історичні обставини відновлення діяльності республіканського НКЗС і вступу України до ООН. Їхні висновки зводяться до того, що, хоча черговий вихід України на міжнародну арену відбувся вольовим порядком з «ласки» Кремля і мав насамперед утилітарні цілі — посилити вплив СРСР у світових справах, — цей процес, безумовно, спирався на історично-державні традиції українського народу, а також на об'єктивно зумовлену базу, що сформувалася у переломний во-

енний період. Розв'язуючи власні геополітичні проблеми, наддержавна, у складі котрої перебувала Україна, вільно чи невольно грала на користь українських національних інтересів.

Подаючи політичні портрети міністрів закордонних справ УРСР — Дмитра Мануїльського, Анатолія Барановського, Луки Паламарчука, Дмитра Білоколоса, Георгія Шевеля, Володимира Мартиненка і Володимира Кравця, автори цілком слушно виходять з того, що зовнішньополітична діяльність УРСР протягом 1945—1990 рр. була здебільшого зорієнтована на участь у роботі ООН та інших міжнародних організацій. Це давало змогу інформувати світову спільноту про життя республіки, брати активну участь в обговоренні глобальних та регіональних міжнародних проблем, часом вносити свої пропозиції.

Звичайно, доходять висновку автори, працівники української зовнішньополітичної служби як невід'ємна частина радянської дипломатії були позбавлені можливості реалізовувати самостійну міжнародну політику. Але, виховані на кращих традиціях світової дипломатії, вони досить часто виявляли ініціативу, зокрема, під час непостійного членства УРСР у Раді Безпеки ООН у 1948—1949 рр. та при обговоренні низки питань щодо країн «третього світу» в 70-ті рр. ХХ ст.

Новий історичний етап у становленні вітчизняної дипломатії минулого століття розпочався з 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, де зазначалося, що вона «як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій»³.

Тому не випадково найнасиченішим у змістовному й концептуальному відношеннях є завершальний третій розділ рецензованої монографії — «Незалежна Україна», де подані політичні портрети керівників її зовнішньополітичного відомства Анатолія Зленка, Геннадія Удовенка і Бориса Тарасюка.

Автори рецензованої праці підводять читача до висновку, що лише зовнішньополітичні й дипломатичні успіхи, взяті в окремому контексті, не спроможні вивести нашу державу з глибокої суспільно-економічної кризи. Але водночас у процесі прийняття принципових внутрішньополітичних рішень владі украї необхідно враховувати їх міжнародні аспекти, оскільки в іншому ра-

зі ці наміри неможливо буде реалізувати або вони призведуть до непередбачуваних (чи навіть небажаних) наслідків. Тому лише впродовж останнього десятиліття ХХ ст. Україна уклала та виконує понад дві тисячі міжнародно-правових документів.

Зі сторінок монографії виразно видно, що незалежна Україна цивілізовано владнала майже всі проблеми зі своїми сусідами, гідно увійшла у європейське та світове співтовариство, заради зміцнення миру і безпеки добровільно відмовилася від одного з найбільших у світі ядерних потенціалів. Минув період радикальних дипломатичних проривів, якими, передусім, стало широке міжнародне визнання України, формування договірно-правової бази її відносин із найважливішими партнерами. Натомість настав час буденної й предметної роботи, націленої на прагматичний захист національно-державних інтересів нашої держави.

На завершення хотілося б наголосити, що піднесенню міжнародного авторитету й іміджу України на сучасному складному етапі суспільного розвитку мають сприяти не лише державні, громадсько-політичні й культурні діячі, дипломати, бізнесмени і меценати, але й, не в останню чергу, науковці. Саме їм належить масштабніше висвітлювати її героїчне, драматичне і повчальне минуле, показувати невичерпні потенційні економічні можливості нашої Вітчизни, духовні надбання світового значення та багаті історичні традиції міжнародного спілкування нашого народу.

Тому монографія В.Матвієнка і В.Головченка, що побачила світ у переддень відзначення 10-ї річниці незалежності України, виявилася на часі. Завдяки їй історія вітчизняної дипломатії ХХ ст. постала надзвичайно яскравою, емоційно насиченою гранню історичного буття українського народу, що заслуговує на подальше всебічне дослідження.

¹ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // Український історичний журнал. — 2001. - №4. — С.55—56.

² Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917—1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали): Навч. посібник. — К., 1996. — 384 с.; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917—1920 рр.) / За ред. Л.С.Тупчієнка, В.Г.Ціватого. — К., 2000. — 48 с.

³ Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. — К., 1998. — С.40.

Дипломатія у фотооб'єктиві

Десять років працює редактором радіожурналів на історико-краєзнавчу та культурологічну тематику «Золоті ворота», «Ярославів Вал», «Рідний край», літературно-драматичних програм «Духовні пристані», «Радіоавтографи».

У 1969 р. закінчив факультет журналістики Львівського держуніверситету ім. І. Я. Франка. Працював у редакціях газет, радіо і телебачення. У 1990 р. за відрядженням журналу «Пам'ятки України» побував у ФРН, у 1991 та 1992 рр. висвітлював урочистості, присвячені 100-річчю поселення українців у Канаді, роботу з'їздів Конгресу українців Канади та Світової Федерації українських жіночих організацій.

Відомо, що слово «дипломатія» походить з французької мови, а перед тим з грецької, що означає лист, документ. Тобто, це офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном. У переносному значенні — це мистецтво досягти своїх цілей методами, притаманними дипломатові. Іноді дипломатом називають особу, яка вміло, тонко і тактовно діє в стосунках з іншими людьми. Усталилася думка, що дипломатія — це мистецтво осягати бажаного в міжнародних відносинах шляхом переговорів, тобто, шляхом переконливого обґрунтування в листах, документах, в бесідах, тощо, за допомогою майстерно викладених думок всіма доступними мовними засобами.

Користуючись цими науковими визначеннями мистецтва міжнародного спілкування, захоплюючись умінням наших предків та сучасників йти у світ з українськими питаннями,

щоб знайти порозуміння між державами і придбати добрих друзів між близькими й далекими сусідами, — маємо намір звернути вашу увагу на новий фотоальбом відомого журналіста і видавця Василя Пилип'юка «Дім на Михайлівській, з якого видно весь світ» (Історія і сучасність Міністерства закордонних справ України) (Видавництво «Світло й тінь», 2002).

Цим фотоальбомом (тексти українською та англійською мовами), автор проекту та упорядник Маркіян Лубківський і реалізатор цього проекту — Василь Пилип'юк через високе мистецтво світлин, захоплююче розповіли не лише про вміння наших дипломатів представляти Україну світові, а й про родовід повпредів нашої країни у різних державах. Відразу скажу, що фотомитець досяг своєї мети методами, притаманними художній фотографії, художньо-документальному осмисленню діяльності людей, котрі виконують високу місію дипломатів.

«В усі часи дипломатія вважалася однією з найбільш закритих, а тому — загадкових сфер людської діяльності. Однак часи міняються. З постаті таємничої дипломат перевертлюється на постать публічну», підкреслив у вступному слові до цієї книги Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко. «Коріння української дипломатії сховане так глибоко за часовим нашаруванням, за стрімкими поворотами історії, за напівправдою і відвертою неправдою, що сьогодні доводиться буквально по крихтах відновлювати національну дипломатичну мозаїку, вишиковувати у безперервний часовий ланцюг факти, події та постаті. Разом з тим, ця книга не претендує на висвітлення повної і всеохоплюючої історії зовнішніх зносин України.

Ми навмисне обмежилися часовими рамками, розпочинаючи відлік історії МЗС від 1917 року, коли власне й був створений перший прообраз Міністерства — Генеральне секретарство міжнародних справ.

Хотілося б, щоб кожен, хто візьме до рук цю книгу, збагнув, що праця дипломатів, у тому числі — українських, не належить до легких. Що виконують її не казкові герої, а наші з вами співвітчизники, на чиїх плечах лежить величезна відповідальність за місце, роль і сприйняття України в цьому світі. Глибокі знання власного історичного минулого, чітке усвідомлення вимог і потреб сьогодення обумовлюють ті стратегічні завдання, над вирішенням яких працює Міністерство закордонних справ сьогодні. Рух шляхом європейської і євроатлантич-

ної інтеграції обрано не заради моди і не під чийсь впливом, а задля українського громадянина, турбота про якого завжди була, є і буде головним призначенням зовнішньополітичного відомства України».

Світлини Василя Пилип'юка про події у житті української дипломатії несуть не протокольні звіти з тих чи інших акцій та урочистостей, а тепло людських стосунків й порозумінь, які творять наші майстри міжнародних відносин в інтересах України. Фотопрочитання історико-архівних матеріалів МЗС настільки цікаве, що є прекрасними ілюстративними джерелами історії України ХХ століття. Роки незалежної України — це вже мистецтво самого фотомайстра.

З виступу Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка на відкритті персональної фотовиставки «Дипломатія і мистецтво поруч» заслуженого діяча мистецтв України, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка Василя Пилип'юка, у Львові 10 травня 2002 року.

«Знаю Маестро і його творчість вже не один рік... Високо ціную Василя Пилип'юка, бо він — професіонал, який має небачене відчуття ситуації, нестримний потяг до незвіданого і самозреченої творчої праці. Митець добре усвідомлює, що таке робота дипломата. Він не лише досконало ознайомлений з її зовнішньою атрибутикою, але вміє відчутти вагу і значення тієї чи іншої зовнішньополітичної події. Часом мені видається, що він є членом моєї дипломатичної команди. Працелюбною, професійною і надійною... Окрім незаперечної мистецької вартості фототвори Василя Пилип'юка мають ще одну незаперечну цінність: вони віддзеркалюють історію України, а відтак — шлях становлення і розвитку її дипломатичної служби в складному емоційному і настроєвому контексті...»

Видавці відзначають, що книга не лише відповідає вимогам часу, але й є цілком новаторським проектом. Бо це, по суті, перша спроба ознайомити широкий загал з історією становлення і сучасною роботою МЗС України, і є першою зведеною фотохронікою вітчизняної зовнішньополітичної служби.

Книга рясніє висловлюваннями провідних наших дипломатів, у ній відтворено найбільш доленосні документи в житті України та світового співтовариства. Посли, консули, міністри, керівники держав та урядів особливо останнього десятиріччя,

висвітлені у найактивнішій діяльності, що, без сумніву, є літописним свідченням.

Видання має розділи: «З історії МЗС», «Зовнішня політика Української Народної Республіки», «Дипломатія періоду Гетьманату», «В добу Директорії», «Зовнішньополітична діяльність Західно-Української Народної Республіки», «В переддень великої втрати (1919–1922–1923 р.р.)», «Українська дипломатія періоду СРСР», «Дипломатія Незалежної України», «Структура та організація роботи МЗС України», «Візити Міністра закордонних справ України».

Зазначимо, що фотохудожник Василь Пилип'юк людина великої працелюбності і працездатності, віддана своїй професії. Додамо, що це, напевно, єдиний в Україні фотожурналіст, котрий побував у понад 70-ти країнах світу.

Перегорнувши фотоальбом «Дім на Михайлівській, з якого видно весь світ», ми відчинили двері українського зовнішньополітичного відомства, а з його вікон глянули на світ широкий очима наших дипломатів і фотопоглядом Василя Пилип'юка.

ХРОНІКА ПОДІЙ

Петро Коломієць

Дипломатичне доєвє. 2002 рік

Січень

10 січня в Мадриді відбулася чергова зустріч Україна — «Трійка ЄС», на якій українська делегація поінформувала європейських колег про політичну ситуацію напередодні парламентських виборів і про соціально-економічний розвиток України за останній період.

12—16 січня офіційна делегація України на чолі з Міністром закордонних справ Анатолієм Зленком та представники ділових кіл відвідали Кувейт, Катар, Оман і Об'єднані Арабські Емірати. Під час візиту було підписано низку угод про торговельне співробітництво.

16—17 січня в Україні з дводенним офіційним візитом перебував Президент Бразилії Фернандо Кордозу. Відбулася його зустріч у вузькому колі з Президентом України Леонідом Кучмою, після якої було проведено українсько-бразильські переговори, що закінчилися підписанням спільних документів.

18 січня урядова делегація України на чолі з першим віцепрем'єр-міністром Олегом Дубиною перебувала з робочим візитом у Грецькій Республіці.

27 січня — 1 лютого Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко перебував із офіційним візитом у Китайській Народній Республіці. У рамках програми візиту глава зовнішньополітичного відомства держави відвідав Пекін, Шанхай і Гонконг, зустрівся і провів переговори з політичним керівництвом Китаю та керівниками різних міністерств і відомств.

29—30 січня Прем'єр-міністр України перебував у Румунії, де взяв участь у черговому засіданні українсько-румунської міжурядової комісії з питань торгово-економічного співробітництва.

Лютий

4 лютого в Україні з офіційним візитом перебував голова Ради Міністрів республіки Польща Лешек Міллер. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради Іваном Плющем, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом. Відбулися двосторонні українсько-польські урядові переговори.

6—7 лютого в Україні з офіційним візитом перебував президент Угорської Республіки Ференц Мадл. В рамках візиту тривав українсько-угорський діалог на найвищому рівні з метою реалізації євроінтеграційних інтересів України, вирішення актуальних питань дво- та багатостороннього співробітництва.

6—8 лютого Міністр іноземних справ України Анатолій Зленко перебував з офіційним візитом у Латвії, де зустрівся з керівником латвійського уряду Андресом Берзіньшем та главою МЗС Індулісом Берзіньшем.

11—14 лютого Президент України Леонід Кучма перебував із робочим візитом у Російській Федерації. Керівник української держави відвідав кілька міст Західного Сибіру, ознайомився з роботою найпотужніших нафтогазовидобувних підприємств регіону, провів зустрічі з українською діаспорою.

20 лютого міністр закордонних справ України Анатолій Зленко прийняв Державного секретаря Департаменту закордонних справ Канади з питань Центральної і Східної Європи та Близького Сходу Гара Кнутсона.

28 лютого Президент України Леонід Кучма взяв участь у неформальному саміті глав країн-членів СНД, що відбувся в Алмати.

Березень

1 березня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах взяв участь у засіданні комісії «Україна—НАТО», що відбулася у Брюсселі.

13—16 березня відбувся візит міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Польщі. У рамках візиту українська делегація провела переговори з президентом республіки, головою зовнішньополітичного відомства країни, маршалком сейму та представниками української національної меншини.

15 березня Президент України Леонід Кучма прийняв Міністра закордонних справ Республіки Білорусь Михайла Хвостова, який перебував в Україні з офіційним візитом.

17 березня в Одесі відбулася зустріч Президентів України, Росії та Молдови — Леоніда Кучми, Володимира Путіна та Володимира Вороніна, які обговорили актуальні для трьох сторін економічні та політичні проблеми.

19—20 березня відбувся дводенний офіційний візит Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха до Литовської Республіки. Під час переговорів під головуванням керівників урядів двох держав обговорено питання торговельно-економічного та міжгалузевого співробітництва, а також питання гуманітарного співробітництва.

28 березня Президент Литовської Республіки Валдас Адамкус перебував із одноденним робочим візитом в Україні. Під час візиту відбулася зустріч з Президентом України у форматі сам на сам, після якої пройшли українсько-литовські переговори під головуванням керівників обох держав.

Квітень

2—4 квітня в Україні з візитом перебував заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань, координатор ООН з міжнародної співпраці щодо чорнобильських проблем Кендзо Ошима. Високий гість зустрівся з Міністром закордонних справ України Анатолієм Зленком, Міністром з питань надзвичайних ситуацій Василем Дурдинцем, побував у Чорнобильській зоні.

8—9 квітня в Алматі відбувся Другий Євразійській економічний саміт, в роботі якого взяв участь Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах. Український Прем'єр зустрівся з Президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим та керівниками міжнародних фінансових організацій.

12 квітня у Москві відбулися українсько-російські переговори під головуванням Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха та глави уряду Російської Федерації Михайла Касьянова, під час яких було вирішено ґрунтовно підготуватися до підписання у червні двосторонньої угоди про вільну торгівлю.

20—24 квітня Президент України Леонід Кучма у рамках Близькосхідного турне перебував із офіційним візитом у Сирії, Лівані та Йорданії, де зустрічався з вищим керівництвом цих країн, підписав низку угод про двостороннє політичне та економічне співробітництво.

25 квітня в Києві відбулося шосте засідання Ради міністрів

закордонних справ країн-членів ОЗЕС (Організації Чорноморського Економічного Співробітництва).

28—30 квітня відбувся офіційний візит Президента України Леоніда Кучми до Туркменістану, в ході якого відбулася його зустріч з Президентом цієї країни Самуратом Ніязовим та підписання важливих двосторонніх документів.

Травень

15 травня Президент України Леонід Кучма провів у Брюсселі зустріч з головою Європейської комісії Романо Проді. Під час двогодинного спілкування було обговорено питання подальшого розвитку відносин України з ЄС.

15 травня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся з держсекретарем США Коліном Пауеллом і обговорив актуальні питання двосторонніх відносин.

17 травня в Сочі відбулася зустріч Президента України Леоніда Кучми, який відвідав Росію з робочим візитом, з Президентом РФ Володимиром Путіним.

21—22 травня у столиці Ісламської Республіки Іран відбулися зустрічі в рамках роботи міжурядової комісії з економічного та торговельного співробітництва. Українську делегацію очолював перший віце-прем'єр-міністр Олег Дубина. Йшлося про об'єднання зусиль обох країн у нафтоторговій сфері.

23 травня Президент України Леонід Кучма зустрівся з Головою Народної політичної консультативної ради Китаю Лі Жуй-Хуанем.

30 травня у Москві відбулося засідання Ради глав урядів СНД і Ради міністрів закордонних справ, в роботі якого взяв участь Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах. Глави урядів підтримали практично всі пропозиції України щодо поглиблення співробітництва в рамках СНД.

Червень

31 травня — 1 червня Президент України Леонід Кучма брав участь у ІХ неформальній зустрічі держав Центральної Європи, що відбулася у Республіці Словенія.

3—4 червня відбувся візит в Україну Генерального секретаря ООН Кофі Аннана. Керівник найвпливовішої міжнародної організації сучасності зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою.

3 червня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах відвідав Республіку Польща з одноденним робочим візитом. У польському містечку Жешуві глава українського уряду провів переговори з головою Ради міністрів Республіки Польща та взяв участь у черговому засіданні українсько-польської міжурядової комісії з питань торговельно-економічного співробітництва.

9—10 червня Президент України Леонід Кучма здійснив робочу поїздку до Санкт-Петербурга, де зустрівся з Президентом Російської Федерації Володимиром Путіним. Під час зустрічі було обговорено питання двостороннього співробітництва, прийнято рішення щодо створення газотранспортного консорціуму.

13 червня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах провів у Гомелі робочу зустріч із главою уряду Республіки Білорусь Геннадієм Новицьким. На переговорах, що відбулися у розширеному складі, розглянуто ряд питань щодо стану і перспектив розвитку торговельно-економічної співпраці.

20—21 червня у Харкові відбулися засідання Міжурядової російсько-української комісії за участю Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха та керівника уряду Російської Федерації Михайла Касьянова. Було розглянуто питання транзиту російського газу, створення між країнами зони вільної торгівлі та співробітництва у літакобудуванні.

21 червня Президенти України Леонід Кучма та Республіки Польща Олександр Квасневський провели зустріч у рамках економічного форуму «Україна—Польща», що відбувся у польському місті Жешуві.

26 червня відбулося засідання глав держав урядів країн-членів ОЗЕС у Стамбулі. В його роботі взяли участь Президент України Леонід Кучма та Міністр закордонних справ Анатолій Зленко.

Липень

1—3 липня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Монголії Нацагшін Багабанді. В рамках візиту монгольський лідер зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради Володимиром Литвином, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом.

2—3 липня в Україні перебував з офіційним візитом Прем'єр-міністр Грецької Республіки Константінос Самітіс.

Відбулася його зустріч із Прем'єр-міністром України Анатолієм Кінахом. В рамках візиту підписано двосторонні документи.

4—5 липня Президент України Леонід Кучма брав участь у шостому саміті Україна—ЄС, що відбувся у Копенгагені. Глава української держави зустрівся з Президентом Європейської Ради Андерсом Расмуссенем, Генеральним секретарем Ради Євросоюзу Хав'єром Соланою та Головою Єврокомісії Романо Проді.

8—10 липня в Україні з візитом перебували представники Північноатлантичної Ради НАТО на чолі з генеральним секретарем Альянсу Джорджем Робертсоном, який зустрівся із Президентом України Леонідом Кучмою та Головою Верховної Ради Володимиром Литвином.

15 липня Президент України Леонід Кучма зустрівся з Міністром фінансів США Полом О'Нілом. Під час зустрічі було обговорено питання, пов'язані з політичною та економічною ситуацією в Україні.

15—17 липня відбувся робочий візит до Грузії Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха. В рамках візиту глава українського уряду зустрівся з Президентом Грузії Едуардом Шеварднадзе, іншими керівниками країни, взяв участь у роботі спільної міжурядової українсько-грузинської комісії з питань економічного співробітництва.

19—20 липня в Ялті відбувся черговий саміт ГУУАМ, в якому взяли участь Президент України Леонід Кучма та Міністр закордонних справ Анатолій Зленко. Особливу увагу під час багатосторонніх переговорів звернено на питання щодо створення зони вільної торгівлі в рамках об'єднання.

Серпень

8—9 серпня Президент України Леонід Кучма відвідав з робочим візитом Москву. В рамках візиту глава української держави зустрівся з Президентом Російської Федерації Володимиром Путіним та обговорив із ним питання політичного та торгово-економічного співробітництва.

9 серпня у Криму відбулася робоча зустріч Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка з Міністром закордонних справ Російської Федерації Ігорем Івановим. Співрозмовники обговорили сучасний стан двосторонніх відносин.

16 серпня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах провів

у Москві переговори з головою уряду Росії щодо поліпшення умов двосторонньої торгівлі.

Вересень

2—4 вересня українська делегація, очолювана Президентом України Леонідом Кучмою, брала участь у роботі Йоганнесбурзького Всесвітнього форуму зі сталого розвитку. Глава української держави паралельно з участю в пленарних засіданнях зустрівся з главами держав та урядів багатьох країн.

5—6 вересня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах перебував у Польщі, де брав участь у XII міжнародному економічному форумі «Криниця—2002». Під час його зустрічі з головою Ради Міністрів Республіки Польща Лешеком Міллером йшлося про участь Польщі у створенні міжнародного газотранспортного консорціуму.

15—17 вересня делегація України, очолювана Президентом України Леонідом Кучмою, брала участь у Другому Європейському економічному саміті у Зальцбурзі. Глава української держави виступив із ґрунтовною доповіддю, в якій виклав бачення нашої державою майбутньої Європи, перспектив відносин України з ЄС.

17—19 вересня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Румунії Іон Інієску. Під час перебування в нашій країні високий гість зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради Володимиром Литвином, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом.

22—24 вересня Голова Верховної Ради України Володимир Литвин відвідав із офіційним візитом Росію, де зустрівся з Президентом РФ Володимиром Путіним, а також відвідав культурний центр України в Москві.

Жовтень

2—5 жовтня відбувся державний візит Президента України Леоніда Кучми до Індії. В рамках візиту глава української держави зустрівся з Президентом Індії Абдулом Коламом, Прем'єр-міністром Атолом Біхірі та іншими керівниками дружньої держави. За підсумками переговорів було підписано кілька міжурядових документів.

3—4 жовтня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах брав

участь у II Економічному форумі з питань прикордонного співробітництва, що відбувся у Львові.

7 жовтня у Кишиневі відбулося засідання Ради глав держав Співдружності Незалежних Держав, в якому взяли участь Президент України Леонід Кучма, Прем'єр-міністр Анатолій Кінах та Міністр закордонних справ Анатолій Зленко. Українська делегація внесла низку серйозних пропозицій щодо розвитку співробітництва країн СНД в економічній сфері.

9—12 жовтня відбувся офіційний візит Президента України Леоніда Кучми до Республіки Вірменія. Глава української держави провів переговори з Президентом Вірменії Робертом Когаряном, зустрівся з іншими керівниками цієї держави. За підсумками візиту було підписано кілька угод щодо двостороннього співробітництва у різних сферах економіки, науки, культури, оборони.

14—18 жовтня в Україні з державним візитом перебував Президент Естонської Республіки Арнольд Рюйтель. Відбулися його зустрічі з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради Володимиром Литвином, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом. За підсумками візиту підписано низку двосторонніх документів.

15—16 жовтня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Ісламської Республіки Іран Сайєд Мохаммад Хатамі. Відбулася його зустріч у вузькому колі з Президентом України Леонідом Кучмою. За підсумками україно-іранських переговорів під головуванням лідерів обох країн було підписано низку двосторонніх документів.

22—25 жовтня відбулися офіційні візити Президента України Леоніда Кучми до Македонії та Хорватії. Глава української держави провів зустрічі з президентами Македонії та Хорватії, главами парламентів та урядів двох країн. У ході візитів було обговорено широке коло питань двостороннього співробітництва та економічної співпраці.

29—30 жовтня відбувся офіційний візит Президента України Леоніда Кучми до Литовської Республіки. В рамках візиту відбулися зустрічі глав української держави з Президентом Литовської Республіки Валдасом Адамкусом та іншими керівниками цієї держави. За підсумками переговорів підписано низку двосторонніх документів.

ЗМІСТ

Кофі Аннан. Демократія — це спосіб життя	4
Анатолій Зленко. Європейський поступ України	10

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Володимир Яловий. Роль Києва як столиці в становленні та розвитку дипломатичних відносин сучасної Української держави	13
Леонід Губерський. Європейські студії у навчальних закладах України	20
Сергій Пирожков. Думки з приводу концептуальних засад зовнішньополітичної діяльності України.....	34
Борис Гуменюк. Кадри для зовнішньої політики України третього тисячоліття	49
Павло Кривонос. Дипломатія без краваток	57

ДО ДжЕРЕЛ

Ярослав Дашкевич. Турецьке дипломатичне листування українською мовою в 40-х рр. XVI ст.	61
Микола Тимошик. Рукописна і друкована україніка у Франції як джерело дослідження українсько-французьких відносин	79
ДИПЛОМАТИЧНЕ ЖИТТЯ В ІЛЮСТРАЦІЯХ	97

ПОСЛИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Посольство в Республіці Австрія. <i>Володимир Огризко</i>	114
Посольство в Азербайджанській Республіці. <i>Борис Алексенко</i>	115
Посольство в Алжирській Народній Демократичній Республіці. <i>Михайло Дашкевич</i>	116
Посольство в Аргентинській Республіці. <i>Олександр Майданник</i>	117
Посольство в Королівстві Бельгія. <i>Володимир Хандогій</i>	118
Посольство в Республіці Білорусь. <i>Анатолій Дронь</i>	119
Посольство в Республіці Болгарія. <i>Вячеслав Похвальський</i>	120
Посольство у Федеративній Республіці Бразилія. <i>Юрій Богаєвський</i>	121
Посольство у Ватикані. <i>Ніна Ковальська</i>	122

Посольство у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії. Ігор Мітюков	123
Посольство у Соціалістичній Республіці В'єтнам. Ростислав Білодід	124
Посольство у Грецькій Республіці. Віктор Кальник	125
Посольство в Грузії. Степан Волковецький	126
Посольство в Арабській Республіці Єгипет. Андрій Веселовський	127
Посольство в Естонській Республіці. Микола Макаревич	128
Посольство в Республіці Ірак. Олег Семенець	129
Посольство в Ісламській Республіці Іран. Вадим Примаченко	130
Посольство в Королівстві Іспанія. Олександр Тараненко	131
Посольство в Італійській Республіці. Борис Гудима	132
Посольство в Республіці Казахстан. Василь Цибенко	133
Посольство в Канаді. Юрій Щербак	134
Посольство в Киргизькій Республіці. Петро Шаповал	135
Посольство в Китайській Народній Республіці. Михайло Резник	136
Посольство в Республіці Корея. Володимир Фуркало	137
Посольство в Республіці Куба. Віктор Пащук	138
Посольство в Латвійській Республіці. Віктор Михайловський	139
Посольство в Ліванській Республіці. Валерій Рилач	140
Посольство у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії. Олексій Рибак	141
Посольство в Литовській Республіці. Микола Деркач	142
Посольство в Республіці Македонія. Павло Кір'яков	143
Посольство в Республіці Молдова. Петро Чалий	144
Посольство в Королівстві Марокко. Юрій Малько	145
Посольство в Федеративній Республіці Нігерія. Володимир Бутяга	146
Посольство в Королівстві Нідерланди. Дмитро Марков	147
Посольство у Федеративній Республіці Німеччина. Анатолій Пономаренко	148
Посольство в Ісламській Республіці Пакистан. Володимир Пономаренко	149
Посольство в Республіці Польща. Олександр Никоненко	150
Посольство в Південно-Африканській Республіці. Ігор Турянський	151
Посольство в Португальській Республіці. Костянтин Тимошенко	152
Посольство в Російській Федерації. Микола Білоблоцький	153
Посольство в Румунії. Антон Бутейко	154

Посольство в Об'єднаних Арабських Еміратах. <i>Ігор Тимофеев</i>	155
Посольство Республіки Сінгапур. <i>Олександр Горін</i>	156
Посольство в Сирійській Арабській Республіці. <i>Володимир Коваль</i>	157
Посольство у Словацькій Республіці. <i>Юрій Рилач</i>	158
Посольство у Сполучених Штатах Америки. <i>Костянтин Грищенко</i>	159
Посольство в Турецькій Республіці. <i>Ігор Долгов</i>	160
Посольство в Туркменистані. <i>Вадим Чупрун</i>	161
Посольство в Угорській Республіці. <i>Орест Климпуш</i>	162
Посольство в Республіці Узбекистан. <i>Анатолій Касьяненко</i>	163
Посольство у Фінляндській Республіці. <i>Петро Сардачук</i>	164
Посольство в Республіці Хорватія. <i>Віктор Кирик</i>	165
Посольство у Чеській Республіці. <i>Сергій Устич</i>	166
Посольство у Швейцарській Конфедерації. <i>Євген Бершеда</i>	167
Посольство в Королівстві Швеція. <i>Олександр Сліпченко</i>	168
Посольство в Союзній Республіці Югославія. <i>Анатолій Шостак</i>	169
Посольство в Японії. <i>Юрій Костенко</i>	170
Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія. <i>Роман Шпек</i>	171
Постійний повноважний представник України при координаційних інститутах Співдружності Незалежних Держав. <i>Олександр Данильченко</i>	172

ІНОЗЕМНІ ПОСЛИ В УКРАЇНІ

Посольство Республіки Австрія. <i>Міхаель Місс</i>	174
Посольство Азербайджанської Республіки. <i>Алієв Таят Мусеїб оглу</i>	175
Посольство Алжирської Народної Демократичної Республіки. <i>Шеріф Шихі</i>	176
Посольство Аргентинської Республіки. <i>Мігель Анхель Кунео</i>	177
Посольство Перехідної Ісламської Держави Афганістан. <i>Сейєд Мохаммад Хайрхас</i>	178
Посольство Королівства Бельгія. <i>П'єр Дюбюїссон</i>	179
Посольство Республіки Білорусь. <i>Валентин Величко</i>	180
Посольство Республіки Болгарія. <i>Ангел Ніколаєв Ганев</i>	181
Посольство Федеративної Республіки Бразилія. <i>Елдер Мартінс де Мораєс</i>	182
Посольство Ватикану. <i>Нікола Етерович</i>	183

Посольство Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. Роберт Брінклі	184
Посольство Соціалістичної Республіки В'єтнам. Ву Зионг Хуан	185
Посольство Республіки Вірменія. Грач Сілванян	186
Посольство Грецької Республіки. Панайотіс Гумос	187
Посольство Грузії. Грігол Катамадзе	188
Посольство Королівства Данія. Мартін Кофод	189
Посольство Естонської Республіки. Тіт Набер	190
Посольство Арабської Республіки Єгипет. <i>Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед</i>	191
Посольство Держави Ізраїль. Анна Азарі	192
Посольство Республіки Індія. Шеххолоен Кінген	193
Посольство Республіки Індонезія. Ремі Рамаулі Сіахаан	194
Посольство Ісламської Республіки Іран. Ахмад Садег-Бонаб	195
Посольство Королівства Іспанія. Луїс Гомес де Аранда і Війєн	196
Посольство Італійської Республіки. Іоланда Брунетті Гетці	197
Посольство Республіки Казахстан. Равіль Чердабаєв	198
Посольство Канади. Ендрю Норвал Робінсон	199
Посольство Киргизької Республіки. Есенгул Омуралієв	200
Посольство Китайської Народної Республіки. Лі Гобан	201
Посольство Республіки Корея. Джанг Шин	202
Посольство Республіки Куба. Хосе Діонісіо Пераса Чапо	203
Посольство Держави Кувейт. Хафіз Мохамед Аль Аджмі	204
Посольство Латвійської Республіки. Андріс Вілцанс	205
Посольство Литовської Республіки. Вітаутас Пятрас Плечкайтіс	206
Посольство Республіки Македонія. Владо Блажевські	207
Посольство Королівства Марокко. Мохамед Азгар	208
Посольство Республіки Молдова. Олексій Андрієвські	209
Посольство Федеративної Республіки Нігерія. Альфред Джон Нанна	210
Посольство Королівства Нідерландів. <i>Франк Монік Патрісія Антуанетта</i>	211
Посольство Федеративної Республіки Німеччина. <i>Дітмар Гергард Штюдеманн</i>	212
Посольство Королівства Норвегія. Андерс Хельсет	213
Посольство Ісламської Республіки Пакистан. Шамун Алам Хан	214
Посольство Південно-Африканської Республіки. Деларей Ван Тондер	215

Посольство Республіки Польща. <i>Марек Зюлковські</i>	216
Посольство Португальської Республіки. <i>Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру</i>	217
Посольство Російської Федерації. <i>Віктор Черномирдін</i>	218
Посольство Румунії. <i>Александру Корня</i>	219
Посольство Словацької Республіки. <i>Василь Грївна</i>	220
Посольство Сполучених Штатів Америки. <i>Карлос Паскуаль</i>	221
Посольство Республіки Туреччина. <i>Альп Караосманоглу</i>	222
Посольство Туркменистану. <i>Аман-Гельди Байрамов</i>	223
Посольство Угорської Республіки. <i>Ференц Контра</i>	224
Посольство Республіки Узбекистан. <i>Шамансур Шахалілов</i>	225
Посольство Республіки Фінляндія. <i>Тімо Юхані Репо</i>	226
Посольство Французької Республіки. <i>Філіп де Сюремен</i>	227
Посольство Республіки Хорватія. <i>Мар'ян Комбол</i>	228
Посольство Чеської Республіки. <i>Карел Штїндл</i>	229
Посольство Швейцарської Конфедерації. <i>Жан-Франсуа Каммер</i>	230
Посольство Королівства Швеції. <i>Свен Улоф Оке Петерсон</i>	231
Посольство Союзної Республіки Югославія. <i>Раде Філіпович</i>	232
Посольство Японії. <i>Кішіро Амае</i>	233
Представництво Європейської Комісії в Україні. <i>Андре Ванавербек</i>	234
Представництво ООН в Україні. <i>Даглас Гарднер</i>	235

3 ВІДСТАНИ СТОЛІТЬ

Сергій Грабар. Міжнародні зв'язки Київської Русі	236
Віктор Брехуненко. Дипломатія українського козацтва й Кримський ханат: укладення військового союзу в 1624 р.	246
Андрій Бульвінський. Українська дипломатія на Варшавському сеймі 1659 р.	257
Володимир Сергійчук. Неусвідомлення України	271
Дмитро Будков. Міжнародно-інформаційна діяльність УСРР (1917—1923 рр.)	306
Володимир Головаченко. Угода між урядом УНР і російським політичним комітетом Бориса Савінкова	327
Віктор Матвієнко. УНР і балтійські конференції	347
Валерій Солдатенко. Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР	369

Вікторія Соловйова. Дипломатична діяльність Української Держави в країнах Західної Європи	380
Павло Гай-Нижник. Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.)	394
Михайло Ходоровський. Міжнародні зв'язки українських політичних діячів-масонів	413
Володимир Лозицький. Українсько-польське протистояння на Волині й у Поліссі	428
Іван Дробот. Міжнародна діяльність українських соціал-демократів у боротьбі за державність	443

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Григол Катамадзе. Я люблю Україну	475
Марек Зюлковскі. Польсько-українські взаємини як складова архітектури сучасної Європи	478
Др. Хосе Д. Пераса Чапо. Україна—Куба. Дружні зв'язки міцніють	484
Даглас Гарднер. Україна — важливий партнер ООН	486

НОТАТКИ ПОСЛА

Петро Сардачук. Дипломатія — служіння Вітчизні	488
---	-----

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Микола Несук. День української дипломатії: історичні підстави визначення ..	508
Ярослав Калакура. Історизм української дипломатії	519
Юрій Пахомов. Захист інтересів України в контексті інтегрування в глобальний простір	534
Ірина Войцехівська. Фрагмент з дипломатичних студій Віталія Ейнгорна	543
Світлана Кагамлик. Києво-Печерська лавра в культурно-просвітницьких взаєминах з релігійними центрами Європи XVII—XVIII ст.	551

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Тарас Кияк. Євроінтеграція України очима ЄС	567
Петро Коломієць. Україна — транзитна держава: економіка і геополітика	577
Наталія Мхитарян. Україна і Організація Чорноморського економічного співробітництва	587

Ольга Лукаш. Українсько-індійські відносини	596
Євген Свинарчук. Андське співтовариство націй і Україна	609
Дмитро Варнавський. Україна—Іран: горизонти співробітництва	616
Марина Рубцова. Україна—Африка: обрії співробітництва	624

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Борис Гончар. Олександр Шульгин — перший міністр закордонних справ незалежної України	631
Тетяна Осташко. Вячеслав Липинський — історик, політик, дипломат	656
Олександр Мукомела. Дипломатичні візії Євгена Касьяненка	670
Анатолій Денисенко. Великий дар Юрія Кочубея	679

З КРАЇН ДАЛЕКИХ ПОВЕРНУВШИСЬ

Михайло Сорока. Реалії і виклики нового віку	688
Павло Орленко. В об'єднаному Берліні	716

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТА

Євген Кравченко. Пам'ятні зустрічі	728
Ігор Засєда. Спорт, який об'єднує світ	741
Віктор Набруско. Свобода слова як рушійна сила розвитку демократичного суспільства	748
Віктор Пасак. Світ на телеекрані	756
Володимир Шкляр. Мас-медіа в новому столітті	761

МОЛОДОМУ ДИПЛОМАТУ

Володимир Крижанівський. Країнознавча підготовка дипломата	771
Василь Кириченко. Проблеми консульської служби України	787

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Валерій Капелюшний. Українська дипломатія в постатях	797
Василь Марусик. Дипломатія у фотооб'єктиві	805

ХРОНІКА ПОДІЙ

Петро Коломієць. Дипломатичне досє. 2002 рік	809
---	-----

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА — 2002

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск третій

Упорядники:

*Леонід Губерський, Борис Гуменюк,
Павло Кривонос, Анатолій Денисенко*

Засновники:

Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України,
Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв,
Історичний клуб «Планета»

Редакційне свідоцтво серія КВ № 4669
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Видавець:

Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв

Видання рекомендоване до друку Вченою радою
Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України,
протокол №3 від 14 листопада 2002 р.

Вищою Атестаційною Комісією України щорічник визнано
фаховим виданням з політичних, історичних наук.

Виконавчий директор

Галина Денисенко

Заступник відповідального секретаря

Володимир Денисенко

Обкладинка художника *Ростислава Пахолока*
Макет і верстка *Сергія Краснікова*

Набір і підготовка до друку здійснені
інформаційно-видавничим центром «Планета»

Адреса редакції: м. Київ, вул. Стрілецька, 14-б;
для листування — Київ-34, абонентська скринька 32; тел. 246-98-06.

Видруковано в ПЦ «Інтертехнологія», м.Київ, вул. Воровського, 34-г.
Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 68,6. Підписано до друку 04.04.2003.
Тираж 1500 примірників. Зам. 120.